

Kahramanmaraş
Belediyesi



Editör

Cevdet Kabakcı
Serdar Yakar

Takım No

978-605-85898-3-4

ISBN

978-605-85898-4-1

Baskı

Dergah Ofset İnş. Oto. San. Tic. Ltd. Şti.

Sanat Yönetmeni

Eshabil Yıldız

Kapak Tasarım

Halil Aydın

Dizgi / Mizanpaj

Halil Aydın

İletişim Adresi

Kahramanmaraş Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Tel.: 0 344 228 46 00
e posta: kultursosyal@kahramanmaras.bel.tr

Birinci Basım: Mart 2013

Bu eser Kahramanmaraş Belediyesinin Bir Kültür Hizmetidir.

**Uluslararası
Osmanlı Döneminde Maraş
Sempozyumu**

I. CİLT

4 - 6 Ekim 2012
Kahramanmaraş

Onur Kurulu

Kahramanmaraş Valisi

Şükrü KOCATEPE

Kahramanmaraş Belediye Başkanı

Mustafa POYRAZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü

Mehmet Fatih KARAASLAN

Düzenleme Kurulu

Başkan: Cevdet KABAKCI

Serdar YAKAR

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK

Doç. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TÜRKMEN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Ali AKTAN

Prof. Dr. Fahamettin BAŞAR

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Prof. Dr. Recep DİKİCİ

Prof. Dr. Mehmet ELİBAĞLI

Prof. Dr. Mesut ELİBÜYÜK

Prof. Dr. Feridun EMECEN

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE

Prof. Dr. Ahmet KANGAL

Prof. Dr. Hasan Basri KARADEMİR

Prof. Dr. Yılmaz KURT

Prof. Dr. Zekeriya PAK

Prof. Dr. Abdulkadir ÖZCAN

Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK

Prof. Dr. Metin SÖZEN

Prof. Dr. Rafet YİNANÇ

Prof. Dr. Kanat CANUZAKOV

Prof. Dr. Metalbek BOLGAMBAYEV

Prof. Dr. Adilbay J.TASTANOV

Prof. Dr. Kanat U.MENBETALİYEV

Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Doç. Dr. Nejla GÜNAY

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

Doç. Dr. Akif ÖZDOĞAN

Doç. Dr. Bilgehan PAMUK

Doç. Dr. İbrahim SOLAK

Doç. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Doç. Dr. Memet YETİŞKİN

Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Lütfi ALICI
Yrd. Doç. Dr. Suat BAL
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜRBÜZ
Yrd. Doç. Dr. Akif KİREÇCİ
Yrd. Doç. Dr. Namık MUSALLİ
Yrd. Doç. Dr. Tuğrul ÖZCAN
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya ŞİMŞİR
Yrd. Doç. Dr. Qiyas ŞÜKÜROV
Yrd. Doç. Dr. Emin TOROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Ahmet YENİKALE
Dr. İsmail ALTINÖZ
Dr. Ziver HÜSEYİNOVA

Not: Tebliğlerin yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

İçindekiler

TAKDİM	10
AÇILIŞ KONUŞMALARI	13
I. OTURUM	21
OSMANLI DÖNEMİNDE MARAŞ'IN NÜFUSU VE SOSYAL YAPISI Prof. Dr. Ahmet EYİCİL	23
MARAŞ'TA OSMANLI MİMARİSİ Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI	97
OSMANLI DÖNEMİNDE İKİ ŞEHRİN GÜNDELİK YAŞAM MUKAYESELERİ (MARAŞ VE KONYA) Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU.....	151
HACI ZEYNEL ABİDİN ŞİRVANÎ SEYAHATNAMELERİNE GÖRE İKİ YÜZ YIL ÖNCESİNDE MARAŞ VE ÇEVRESİ Prof. Dr. Namıq MUSALLİ	161
YENİ TESPİT EDİLEN MARAŞ ŞERİYE SİCİLLERİ Prof. Dr. Sait ÖZTÜRK	175
II. OTURUM	183
KANUNİ DEVRİ BAŞLARINDA (1520-1535) OSMANLI YÖNETİMİNDE DULKADİROĞULLARI Prof. Dr. Remzi KILIÇ.....	185
XVI. YÜZYILIN SONLARINDAN XIX. YÜZYILA KADAR MARAŞ'TA ERMENİLER'İN İKTİSADİ FAALİYETLERİ Prof. Dr. M.Sıtkı BİLGİN	195
OSMANLI DÖNEMİNDE DULKADİROĞLU HANEDANI MENSUPLARININ DURUMU VE OSMANLI ARŞİVLERİNDE DULKADİROĞULLARI H.Türker DULKADİROĞLU Aydın DULKADİROĞLU Muhammed DULKADİROĞLU	209

OSMANLI DÖNEMİNDE KAHRAMANMARAŞ'IN EKONOMİK VE TİCARİ HAYATTAKİ YERİ Doç. Dr. Sadettin PAKSOY Doç. Dr. Abdullah SOYSAL Araş. Gör. Cevat SÖYLEMEZ.....	221
---	-----

III.OTURUM 231

20. YÜZYILIN BAŞINDA MARAŞ'TA TOPLUMSAL KİMLİK VE ANOMİ: BİR İRTİDAT VAKASI Prof.Dr. Ahmet CİHAN	233
--	-----

OSMANLININ YETİŞTİRDİĞİ SON ULEMADAN: ŞEYH ALİ SEZAI EFENDİ'NİN DEFTERİNDEN HUTBELER Yard. Doç.Dr. Faruk ÇİFTÇİ	253
---	-----

EFSUS (AFŞİN) İLGİLİ OSMANLI BELGELERİ Yard. Doç.Dr. Necati DEMİR.....	275
---	-----

MARAŞ DİNİ HAYATINA YÖN VEREN BAZI SİMLER Doç.Dr.M.Akif ÖZDOĞAN	305
--	-----

IV.OTURUM 315

MARAŞ SACAĞI'NDA VERGİLER (19. YÜZYILIN SONU VE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA) Yard. Doç.Dr. Harun ŞAHİN	317
--	-----

OSMANLI DÖNEMİNDE MARAŞ'TA TİCARET YOLLARI VE BU YOLLARIN GELİR YARATICI ETKİSİ Öğr. Gör. Süreyya ECE.....	337
--	-----

OSMANLI DÖNEMİ'NDE MARAŞ'IN İKTİSADİ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATINDA PAZAR VE PANAYIRLARIN ROLÜ Araş. Gör. Mehmet YILDIRIR	345
--	-----

MARAŞLI HALİL PAŞA Dr. Meltem AYDIN	369
--	-----

V.OTURUM..... 389

OSMANLI HAT VE TEZHİP SANATININ MARAŞ GİYSİLERİNE ETKİSİ Prof. Dr.Fatma ÖZTÜRK Öğr.Gör.Mine YAYLA Uzm. Medine KAYNAK.....	391
--	-----

OSMANLI DÖNEMİNDE MARAŞ'TA ABA DOKUMACILIĞI VE GÜNÜMÜZDE BU GELENEĞİ YAŞATAN BİR ABA USTASI Doç.Dr. Fikri SALMAN	409
OSMANLI ÇEYİZ GELENEĞİNDE YER ALAN KAHRAMANMARAŞ SANDIKLARINDAKİ MOTİF VE SEMBOLLERİN DİLİ Yard. Doç. Dr. Gonca Hülya YAYAN Yar. Doç.Dr. Ayşen KILIÇ	423
16. YÜZYILIN BAŞINDAN 18. YÜZYILIN ORTALARINA KADAR MARAŞ'TA EL SANATLARININ GELİŞMESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER Okt. Cavit POLAT	435

TAKDİM



Ülkemiz yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle bir mozaik coğrafyasıdır. Bu coğrafyanın içerisinde Kahramanmaraş kültürel ve tarihi zenginlikleriyle ülkemizin en önemli şehirlerinden birisidir. İçerisinde yaşadığımız bu şehir Osmanlı döneminde büyük bir eyalet konumundaydı.

Osmanlı karşısında yenik düşen Dulkadir Beyliği 1515 tarihten itibaren Osmanlı'ya tabi olmakla birlikte 1522'de Ali Bey'in öldürülmesinden sonra kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Dulkadir Beyliği, Osmanlılara katıldığı zaman hudutları Maraş, Elbistan, Göksun, Andırın, Zamantı (Pınarbaşı), Kayseri, Kırşehir, Ankara, Bozok (Yozgat), Malatya, Darende, Harput (Elazığ), Besni, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Kâhta, Gerger, Diyarbakır, Urfa, Çermik, Rumkale (Halfeti), Ayıntap (Antep), Pazarcık, Bulanık, Gündüzlü, Amik Ovası, Antakya, Güğercinlik, Trablusşam, Sis (Kozan), Kars-ı Zulkadiriye (Kadirli), Üzeyr (Payas) ve Ayas (Yumurtalık)'tan ibaretti. Böylelikle Osmanlı Devleti Maraş ve çevresini ele geçirmiştir. Beylik döneminde bir başkent konumunda olan Maraş Osmanlı döneminde Eyalet konumuna düşmüştür. Ancak bir Başkent her zaman başkenttir düsturuyla Maraş bu havayı taşımıştır. Osmanlı ordusuna er yetiştirmiş bir şehirdir. Barbaros Hayrettin Paşa'nın donanmasına çok sayıda asker göndermiştir. Keza Maraş saraya gelin vermiş asil bir şehirdir. Saraya kız verecek kadar asilliği üzerinde taşıyan bu şehirden **Devlet Hatun** Dördüncü Padişah Yıldırım Beyazıt ile evlenmiştir. **Emine Hatun** beşinci Osmanlı Padişahı Çelebi Sultan Mehmet Han'ın hanımı ve Altıncı Padişah İkinci Murat Han'ın annesidir. Âlime Hatun Altıncı Padişah İkinci Murat ile evlenmiştir. Maraş bu yönü ile de anaç bir şehirdir. Padişahlara hanım şehzadelere anne olmuş bir şehirdir. Yine Şehri Maraş'tan Osmanlı sarayına sümbül ve nergiz soğanları gönderilmiş ve saray süslemiştir.

Maraş'ta Osmanlı döneminin tarihi kadar çarşılarında oluşturmuş olduğu el sanatları kültürü de önemlidir. Bir şehrin sahip olduğu maddi ve manevi değerler o şehrin kültürünü oluşturur. Şehirler büyür, gelişir ve değişir. Buna paralel olarak kültür de çeşitli gelişmelerden etkilenerek kendini yeniler. Kısaca her şey Tanpınar'ın dediği gibi; değişerek gelişir, gelişerek değişir.

Kahramanmaraş, sahip olduğu tarihsel mirası, eşsiz doğal güzellikleri ve zengin kültürel birikimiyle tarım, sanayi, ticaret ve turizm açısından Doğu Akdeniz Bölgesi'nin en önemli kültürel şehirlerinden biridir.

Osmanlı dönemi Maraş ile ilgili Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde tesbit edilen 25.000 civarında belge bulunmaktadır. Bu belge sayısı tasnif çalışmaları ile her geçen gün daha da artmakta olup üzerinde çalışma yapılacak bakir bir alan olarak karşımızda durmaktadır.

Biz Kahramanmaraş Belediyesi olarak '**Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu**' yaparak en azından şehrimizin Osmanlı dönemini tüm yönleriyle kayıt altına almaya çalıştık. Bu vesileyle ortaya konulan bilgileri neşrettik. Araştırma yapanların bilgisine kaynak bir eser ortaya çıkardık. Temennimiz azami miktarda istifade edilmesidir. Bu çalışmayı yapanları kutluyor, azimlerinin devamını diliyorum.

Emeği geçen tüm arkadaşlarıma teşekkürlerimle...

Mustafa POYRAZ
Belediye Başkanı

AÇILIŞ



KONUŞMALARI

Mustafa POYRAZ
(Kahramanmaraş Belediye Başkanı)

Sayın Valim, Milletvekillerim, Rektörüm ve Milli Eğitim
Müdürüm,

Saygıdeğer Hocalar ve Çok kıymetli Hazurun,
Basınınızın değerli temsilcileri,
Değerli misafirler, aziz hemşerilerim

Bir beldenin, bir ülkenin, hatta dünyanın yarınları için planlar kurup projeler üretmek: insanlık adına yapılacak en hayırlı işlerden birisidir. Çalışmaların en zevkli ve mutluluk verecek yanı insana yaşama ve çalışma azmi kazandıracak olmasıdır...

Bugünün; her yönü ile dünden, yarının da bugünden daha verimli, daha güzel ve daha mutlu olması için çalışmayı bir görev bilmekteyiz. Günümüzü bu heyecanla tamamlamaya çalışırken yarını da bu umutla karşılamaya hazırlanıyoruz. Bunun için yani daha güçlü ve daha güzel yarınlar kurmak için çalışmanın zorunluluğuna ve kaçınılmaz olduğuna hepimiz inanmaktayız. Güzel ve güçlü bir dünyanın kurulmasında ortak aklın payı ve katkısı çok önem arz etmektedir. Güzel bir Türkiye ve güzel bir Şehri imar ederken o şehrin tarihi derinliklerine de inmek gerekir bu yüzden bir yıl önce Türkiye de ilk olan Dulkadirli Beyliği sempozyumu ile şehrimizin Beylik Dönemini aydınlatılmasına gayret ettik ve arkasından şimdi Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu ile şehrimizin Osmanlı dönemini Kayıt altına almaya çalışacağız. İnanıyoruz ki yaptıklarımız yapacaklarımızın teminatıdır.

Değerli konuklar!

Takdir edilir ki; düşünceler, olgunlaştırılıp şekillendirildikten sonra uygulamaya konulmaları ile bir değer kazanır ve kalıcı olabilirler. Şekillendirilmeyen ve uygulaması olmayan düşüncelerin insanlığa hiçbir zaman faydası dokunmayacaktır. Hayata renk katıp ahenk kazandıran, güzelleştiren, umut veren, düşünce ürünü uygulamalardır. Oluşum safhasını tamamlamayan işlerin neticesi çoğu zaman hamdır.

Milyonlarca zanaatkâr kendi işi ile uğraşarak her gün milyonlarca insanın ihtiyacını karşılamakta ve hayata katkı sağlamaktadırlar. Bir diğer taraftan ise fikir üreten sanatkâr ruhlu insanların ördükleri bir

dünya, dokumaya çalıştıkları yarımlar vardır. O yarımların şekillenmesi için geçmişi araştıran tarihçilerimiz vardır. Ortaya konulanların farklılığı ile birlikte olgun bir meyve ve bir çeşni çıkmaktadır. “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” düsturu noktasından da bu sempozyumu önemsediyimi bir kere daha belirtmek istiyorum.

Değerli konuklar!

Bugün; düşünce ufukumuzu genişleterek, kurmak istediğimiz şehrin motiflerini belirlemek ve kumaşa bu motifleri ustaca işlemek, renkleri seçmek ve örnek bir medeniyeti kültürü oluşturmak için burada toplanmış bulunmaktayız. İğneler ustaca tutulacak, renkler ustalıklarla seçilecek, Emekler sanatkârane anlatılacaktır. Bu belki de Maraş Belediyesi olarak yaptığımız on beşinci sempozyumdur.

Bu yapımın içerisinde bulunmaktan hem onur duyduğumu, hem de bahtiyar olduğumu belirterek bu oluşumu kültürümüze kazandıran herkese, değerli katılımcılara, organizasyonu gerçekleştirenlere, emeği geçen herkese teşekkür ediyor, organizasyonun hayırlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Saygıdeğer Protokol Üyeleri, Kıymetli Konuklar, Kahramanmaraş Belediye Başkanlığının düzenlemiş olduğu **“Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu”** açılış programına hoş geldiniz.

Değerli hanımefendiler, beyefendiler, bugün anlamlı bir günde aramızda bulunmakla bizleri onurlandırdınız. Bugünden başlamak üzere 04-06 Ekim tarihleri arasında gerçekleştireceğimiz bu sempozyuma iştirak eden tüm katılımcıları şimdiden sevgi ve saygı ile selamlıyorum. Bu vesileyle öncelikle **“Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu”**nu tertip etmelerinden dolayı başta Kahramanmaraş Belediyesi ve kıymetli başkanı Mustafa Poyraz ve ekibini tebrik ediyorum. Bize böylesine güzel imkân sundukları için Düzenleme Komitesi adına kendilerine sonsuz şükranlarımı arz ediyorum.

Değerli Konuklar,

Şehir ile tarihin iç içe olduğunu düşündüğümüzde bu iç içeliğin medeniyetle, kültürle, insanla, dünya ile kâinatla bir yeknesaklık oluşturduğunu da düşünmemiz gerekir. Medeniyetlerin şehirlerde oluştuğunu ve medeniyetlerin şehirlerle anıldığını düşündüğümüzde ise İstanbul’un, Kudüs’ün, Bağdat’ın, Semerkant’ın, Buhara’nın, Roma’nın ve nihayetinde Maraş’ın... tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yaptıklarını da görürüz. Bu şehirler ve medeniyetle özdeşleşmiş olan ve burada isimlerini tek tek belirtmediğimiz diğer şehirlerin de her birinin ismini andığımızda tarihin derinliklerinden günümüze kadar geçen süreçte taşımış oldukları izleri görürüz.

Türk-İslam medeniyeti dairesi içinde şehir ve şehir kültürü bu medeniyetin nadide unsurlarını tarihten günümüze taşımıştır. Bu medeniyetin maddi ve moral değerlerinin bütün özelliklerini yansıtan bu şehirlerin ayrı bir ruhu vardır ve bu şehirlerde yaşayan insanlar da bu ruhla bezenmişlerdir. Dolayısıyla bu şehir kültürüne sahip olan toplumların ve devletlerin gelişme ve kalkınmalarının temel dinamikleri de esasen bu şehirlerin ruh zenginliklerinde gizlidir.

Değerli Konuklar,

Takdir edersiniz ki bir ülkenin kalkınma ve gelişmesinde ekonomik unsurların önemi dün olduğu gibi bugün de daha da önem kazanmıştır. Ancak hemen şu hususu da belirtmek gerekir ki bir ülkenin büyümesi ve gelişmesinde tarihi ve kültürel dinamikler hiç göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir. Ülkeler maddi kalkınmalarını manevi moral unsurlarına borçludurlar. İktisadi alanda kalkınmalarını kültürel temellere dayandırmayan ülkelerin kalıcı ve sürekli bir medeniyet oluşturmalarının mümkün olmadığını da unutmamamız gerekir.

Türk Milleti köklü bir tarihe sahiptir. Tarihte birçok devletler kurmuş olan milletimiz büyük devletleri kurarken beş bin yıllık bir geleneğin; siyasi, ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel temelleriyle hep taşıyıcıları olmuştur. Böyle bir devlet geleneği olmayan milletlerin tarihte bir kültür ve medeniyet vücuda getirdiklerini söylemek çok zordur.

Orta Asya'dan Ön Asya'ya hatta Avrupa içlerine kadar ilerleyen Türk Milleti, Anadolu coğrafyasını kendisine kalıcı bir yurt edinmiş ve bu coğrafyada tutunabilmek için binlerce yıl mücadele vermiştir. Bu coğrafya binlerce yıllık tarihinde birçok medeniyeti bağrında barındırmıştır. Ancak bu milletlerin çoğu bu coğrafyada tutunamazken Türk Milleti bu coğrafyayı kendisine vatan kılmıştır.

Anadolu, Türk'ün öz yurdu olurken Alp Erenler, bu coğrafyanın manevi fatihi Hoca Ahmet Yesevi'nin nefesini Anadolu'ya taşımışlardır. Anadolu, Türk ve İslamlaştıkça Anadolu'daki en eski yerleşim yerleri ve şehirler de Türk ve İslam şehirleri haline gelmiştir.

Değerli Konuklar,

İçinde yaşadığımız Maraş şehri de tarih boyunca çeşitli medeniyetlere sahne olmuş, coğrafi konumu, tarihî ve tabîî güzellikleriyle İslam-Türk geleneğinin izlerini taşımaktadır.

Maraş, Osmanlı hâkimiyetine geçmeden önce birçok devletin hâkimiyet alanı ve dolayısıyla farklı medeniyet ve kültürlerin harmanlandığı önemli bir yerleşim bölgesi olmuştur. Bulunduğu coğrafi konum itibarıyla, çeşitli devletlerin mücadele verdiği bir bölge haline gelen Maraş, XIV. yüzyıla kadar Selçuklu Türklerinin hâkimiyeti altında kalmıştır. 1337 yılında Oğuzların Bozok koluna mensup aşiretler tarafından kurulan Dulkadır Beyliği bu topraklarda 200 yıla yakın bir hâkimiyet kurmuştur.

1515 yılında Dulkadır Beyliğine son veren Yavuz Sultan Selim,

bu bölgeye hâkim olduktan sonra Memluk Devletine son vermiştir. Bir taraftan Osmanlı, diğer taraftan Memluk ve Safevi Devleti arasında kalan Dulkadır Bölgesi, tarihi süreç içerisinde çok önemli misyonlar üstlenmiştir. Bu beyliğin Osmanlıya katılan son beylik olması ise, üzerinde durulması gereken başka bir konudur.

Değerli Konuklar,

Görüldüğü gibi Maraş, bu tarihi ehemmiyetine rağmen Osmanlıdan günümüze maalesef hak ettiği kıymeti yeteri kadar görmemiştir. Sahip olduğu zenginliklerin ortaya konulmasında şimdiye kadar ihmalkâr davranılmış ya da gereği kadar üzerine düşülmemiştir. Bu konuda başta Üniversitemiz olmak üzere kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum örgütleri arasında Maraş'ın sadece tarihini değil tüm zenginliklerinin ortaya çıkarılmasında bir güç birliği oluşturulmalıdır. Bu bağlamda belirtmem gerekir ki; Kahramanmaraş Belediyesinin son yıllarda, şehrin tarihî ve kültürel dokusunun ortaya çıkarılması için başlattığı çalışmaları takdirle karşılamak gerekir.

Değerli Konuklar

Şehrin, bugününü anlamak ancak dününü bilmekle mümkündür. Bu itibarla bu yönde yapılacak çalışmalarla şehri, tarihî köklerine bağlayarak, *geçmişî günümüzde kendi doğallığı içinde bir nebze olsa yaşatabilmekle*, içinde yaşadığımız coğrafyanın çok daha anlamlı bir hale dönüşmesini sağlayabiliriz. En azından yeni ve gelecek kuşaklara bu birikimi sunmanın çok önemli bir görev olduğunu düşünüyorum.

Netice olarak bu sempozyumun düzenlenmesinde büyük katkıları bulunan Kahramanmaraş Belediyesine, başta belediye başkanı Mustafa Poyraz ve ekibine teşekkür ederim. Ayrıca, bu sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçenlere teşekkürü borç bilirim. Değerli bildirilerini sunmak üzere yurtiçi ve yurtdışından gelen tüm bilim adamlarına hassaten teşekkür ediyor, sempozyumun Kahramanmaraş açısından faydalığı olacağını ümit ediyor, bu duygularla **“Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu”** nun hayırlı olmasını diliyor, gerek bildirileri ile gerekse dinleyici olarak buraya gelerek bizleri yalnız bırakmayan siz değerli katılımcıları da saygıyla selamlıyorum.

I. OTURUM



OSMANLI DÖNEMİNDE MARAŞ'IN NÜFUSU VE SOSYAL DURUMU

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL¹

Özet:

Osmanlı Döneminde Maraş'ta Müslümanlarla gayrimüslimler birlikte, barış ve güven içinde yaşadı. Şehirde sağlanan barış ortamından yararlanan gayrimüslimler, aralarında anlaşmazlığa düştüklerinde şeriye mahkemelerine müracaat etti.

1850 Tarihli Maraş Nüfus İcmal Defteri'ne göre şehrin 38 mahallesi vardı. Mahallelerde Müslümanlarla gayrimüslimler belikte yaşardı. Aynı sosyal yapı Maraş'a bağlı kaza ve köylerde yaşayanlar arasından da devam etti. 1908'de Maraş'ın Elbistan, Süleymanlı, Göksun ve Pazarcık olmak üzere dört kazası vardı. 1914 ve 1915'te şehrin nüfusu çıkarıldı. Bu kayıtlarda şehirde yaşayan halkın sosyal yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler verildi. 1915'de yapılan nüfus kaydına, şehrin nüfusu, nahiye, köy, mahalle ve aşiretlerin evleri, nüfus sayıları Müslim ve gayrimüslim esasına göre yazıldı.

1862–1915 yılları arasında Maraş'ta yaşayan Ermenilerin bir kısmı iki yılda bir devlete başkaldırdı. İsyanlara katılmayan Ermeniler şehirde huzur ve güven içerisinde yaşadı.

27 Mayıs 1915'de çıkarılan kanun çerçevesinde Maraş'ta isyana katılan Ermeniler Konya, Halep ve Deyrizer'a gönderildi ve isyanla ilişkisi olmayanlar yerlerinde bırakıldı. İsyanla ilgisi olanlar şehirden uzaklaştırıldıktan sonra Maraş'ta, 10294 Ermeni'nin kalmasına izin verildi. Bunlar da Müslümanlarla birlikte barış içinde yaşamaya devam etti.

Halep ve Deyrizer'a gönderilen Ermenilerin çoğu devletin yardımıyla, demir yolu veya diğer vasıtalarla 1918'de Maraş'a geri döndü. Bu nedenle 1918'den itibaren Maraş'taki Ermeni nüfusu arttı. 1920 yılına gelindiğinde Ermeni Nüfusu 25 bini buldu.

1 Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1. Giriş

Maraş'ta eskiden beri farklı dinlere mensup, değişik kültürlere sahip olan insanlar birlikte yaşadı. 1563'te şehir merkezinde 42 mahalle bulunmaktaydı ve toplam nüfusu 16117' idi.¹ 1563'te Maraş'ın genel nüfusu 69619'dur ve bu nüfusun %23.15'i şehirlerde %76.85'i kırsal alanda yaşamaktadır.² Maraş'ta yaşayan Protestan Hıristiyanlar, Katolik mezhebine mensup Ermeni milletinin yönetimi ve denetimi altında bulunuyordu. Katolik Ermeniler, Protestanları hizmetçilikle ilgili işlerde çalıştırıyor ve özellikle dini ayinlerini yapmayı yasaklıyordu. Bu durumdan rahatsız olan Protestanlar, kendilerine Katolik Ermeniler tarafından zulüm yapıldığını bildiren şikayet dilekçelerini 14 Temmuz 1852'de Babali'ye gönderdiler. Dilekçelerinde Katolik Ermenilerin ayinlerine engel olmamasını ve kendilerine yapılan bu zulme karşı Babaili tarafından yardım edilmesini istediler³ Bunun üzerine Osmanlı yöneticileri Protestan Ermenilerin isteklerini dikkate alarak Katolik Ermenilerin yaptıkları zulmü önledi.

2. 1850 Tarihli Maraş İcmal Defterine Göre Maraş'ın Nüfusu ve Sosyal Durumu

1850 tarihli Maraş İcmal Defteri'ne göre Maraş'ta 38 mahalle vardır. Bu defter kaydına göre mahallelerde yaşayan insanlar guruplara ayrılarak önce Müslümanlar, sonra gayrimüslimler hakkında bilgi verilmiştir. Müslümanlar hakkında bilgi verilirken mahallede kaç tane gencin, sabinin, yaşlının ve askerde bulunanların ayrı ayrı sayıları tespit edilmiş ve sonra bunların toplam sayıları verilmiştir. Ayrıca genel olarak mahallede bulunan evlerin sayısı belirtilmiştir. Kayıta vergiden muaf olanlarla mükellef olanlar ayrı ayrı gösterilmiştir.

Mahallede yaşayan gayrimüslimlerden devlete iyi, orta ve düşük seviyede vergi verenlerin sayıları belirtilmiştir. Bu arada vergiden muaf olan sabi, yaşlı ve çalışmayanlar, ergen ve yaşı bilinmeyenlerin sayıları yazılarak bu sayıların toplamı verilmiştir. Gayrimüslimlerin genel toplam ev sayıları kaydedilmiştir. Aşağıda tablo halinde verilen Maraş İcmal Defteri'nde istatistikî sayılar dikkatle incelendiğinde bunu ayrıntılarıyla görmek mümkündür.

Maraş'ın bazı mahallerinde gayrimüslim bulunmakta, bazılarında bulunmamaktadır. Gayrimüslimler daha çok merkezde, sosyal ve ekonomik seviyesi iyi olan mahallelerde yaşamaktadır.

Şehir merkezinin genel nüfusu mahalle hane sayılarının toplanarak beşle çarpılmasıyla ortaya çıkarılmıştır. Her evde ortalama beş kişinin yaşadığı kabul edilmiştir.

Buna göre: 3655 hane x 5 nüfus= 18275 nüfus etmektedir. Şehirde bulunan 38 mahallede 18275 kişi bulunmaktadır.

Defter tetkik edildiğinde; Mağralı, Ağcakoyunlu, Hazineadarlı ve Şaziye

1 *Yınanç, Refet, Mesut Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri, s.37, 1988 Ankara.*

2 *Gürbüz, Mehmet, Kahramanmaraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, s.14, 2001 Kahramanmaraş.*

3 *BOA., OBE, c.1, no. 34.*

I. Salon I. Oturum

mahallelerinde gayrimüslim bulunmamaktadır. Bu mahallelerde yaşayanların tamamı Müslüman'dır. Bunların dışında 34 mahallede gayrimüslim bulunmakta ve Müslümanlarla birlikte yaşamaktadır. Kuyucak, Bostancıyan, Şekerdere, Halhaliye, Boğazkesen, Zimyan, Hacıdurdulu ve Gargacıyan mahallelerinde gayrimüslimlerin hane sayısı Müslümanlardan fazladır. Diğer mahallelerde yaşayan halkın çoğu Müslüman'dır. Şekerli mahallesinde 23 hane x 5= 115 Yahudi yaşamaktadır. Şehir merkezinde yaşayan gayrimüslimler Ermeni milletindedir. Ermenilerin çoğu Katolik, çok azı ise Protestan mezhebindedir.

Kayıtlara dikkatle bakıldığında gayrimüslimlerin nizami nüfusu gösterilmemiştir. Çünkü gayrimüslimler askere alınmamaktadır. Müslüman ile gayrimüslim tebaadan vergiden muaf olanlar ayrı ayrı yazılmıştır. Ekonomik durumları iyi olması nedeniyle üst seviyeden vergi verenler gayrimüslimlerdir. Defterdeki kayıtlar esas alınırsa Maraş halkının yüzde kırkı gayrimüslimdir. Ekonomik durumu iyi olan nüfusun tamamı ise Ermeni'dir.

Maraş'ta sanıldığı kadar Yahudi nüfus bulunmamaktadır. Nüfusları az olmasına rağmen ekonomik durumları iyidir. Bu nedenle 115 nüfusun 36'si vergi vermektedir. Buna rağmen Maraş'ta Yahudiler nüfus ve ekonomik bakımdan dikkate alınacak derecede değildir.

Elbistan kazasının 1850'de 4 mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallelerde 353 hane x 5=1763 nüfus yaşamaktadır. Elbistan'ın toplam nüfusu 1763'tür. Burada 139 hane x 5= 695 gayrimüslim bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin ekonomik durumu iyi olması dolayısıyla iyi seviyede 7, orta seviyede 172 ve alt seviyede 51 kişi vergi ödemektedir.

Afşin (Efsus) köyünün mahallesi bulunmamaktadır. Efsus köyünde 306 hane x 5=1530 Müslüman yaşamaktadır. 47 hane x 5=235 gayrimüslim bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin ekonomik durumu iyi olması nedeniyle iyi derecede 1, orta derecede 65, alt derecede 25, olmak üzere toplam 91 kişi vergi ödemektedir. Elbistan ve Efsus'da yaşayan gayrimüslimlerin askerde nüfuslarının olmadığı tabloda açıkça görülmektedir.

Tablo yorumlanırken Maraş'a bağlı köylerin durumları üzerinde durulmamıştır. İlgilenenler tabloda verilen rakamlara bakabilir. Elbistan ve diğer kazalara bağlı köy nüfusları üzerinde de değerlendirme yapılmamıştır.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

1267 (1850) Maraş Nüfus İcmal Defteri¹

Nefsi Maraş Kazası

Çavuşlu Mahallesi				Mağrah Mahallesi		Ağcakoyunlu Mahallesi	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	188	Ala	1	Tuvana	68	Tuvana	28
Sabi	135	Vasat	77	Sabi	49	Sabi	28
Müssin	44	Edna	108	Müssin	16	Müssin	10
Nizamiye	12	Sabi	146	Nizamiye	4	Nizamiye	2
Toplam	380	Maende	23	Toplam	137	Toplam	68
Hane	139	Mürahik	14	Hane	41	Hane	23
		Sini na malum	12				
		Toplam	381				
		Hane	126				
Devecili Mahallesi				Karamanlı Mahallesi			
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	72	Ala		Tuvana	141	Ala	
Sabi	70	Vasat		Sabi	129	Vasat	36
Müssin	17	Edna	3	Müssin	45	Edna	27
Nizamiye	8	Sabi	1	Nizamiye	13	Sabi	45
Toplam	167	Maende		Toplam	328	Maende	7
Hane	52	Mürahik		Hane	45	Mürahik	8
		Sini na malum				Sini na malum	
		Toplam	4			Toplam	123
		Hane	3			Hane	47
Acemili Mahallesi				Kulağı Kurtlu Mahallesi			
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	39	Ala	1	Tuvana	48	Ala	
Sabi	23	Vasat	13	Sabi	40	Vasat	15

1 BOA, NFS. d. 03718. Belgede geçen bazı kelimelerin anlamları. Tuvana: genç, güçlü, Sabi: Çocuk, Müssin: yaşlı, Nizamiye: askeri, askerde olan, Hane: ev, Ala: üst düzey, Vasat: Orta, Edna: düşük, Maende: çalışmayan, zayıf, Mürahik: ergen, Sini na malum: yaşı bilinmeyen.

I. Salon I. Oturum

Müssin	13	Edna	16	Müssin	17	Edna	20
Nizamiye		Sabi	21	Nizamiye	2	Sabi	32
Toplam	75	Maende	9	Toplam	107	Maende	4
		Mürahik				Mürahik	6
Hane	16	Sini na malum		Hane	44	Sini na malum	1
		Toplam	60			Toplam	78
		Hane	19			Hane	18
Hacı Mehmetli Mahallesi				Şekerdere Mahallesi			
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	30	Ala	2	Tuvana	22	Ala	3
Sabi	19	Vasat	27	Sabi	27	Vasat	71
Müssin	11	Edna	19	Müssin	7	Edna	66
Nizamiye	2	Sabi	38	Nizamiye	10	Sabi	104
Toplam	62	Maende	2	Toplam	66	Maende	12
		Mürahik	2			Mürahik	9
Hane	16	Sini na malum		Hane	22	Sini na malum	2
		Toplam	90			Toplam	277
		Hane	24			Hane	79
Zimyan Mahallesi				Hocadurdu Mahallesi			
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	15	Ala		Tuvana	89	Ala	2
Sabi	19	Vasat	22	Sabi	80	Vasat	57
Müssin	7	Edna	17	Müssin	23	Edna	79
Nizamiye		Sabi	28	Nizamiye	8	Sabi	74
Toplam	41	Maende	5	Toplam	200	Maende	11
		Mürahik	2			Mürahik	10
Hane	19	Sini na malum		Hane	74	Sini na malum	
		Toplam	74			Toplam	233
		Hane	29			Hane	76
Gargacıyan Mahallesi				Bektutiye Mahallesi			
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	60	Ala	1	Tuvana	157	Ala	2
Sabi	53	Vasat	35	Sabi	127	Vasat	47
Müssin	14	Edna	33	Müssin	36	Edna	73
Nizamiye	3	Sabi	45	Nizamiye	7	Sabi	106

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Toplam	131	Maende	1	Toplam	327	Maende	14
		Mürahik	1			Mürahik	13
		Sini na malum		Hane	95	Sini na malum	
Hane	42	Toplam	116			Toplam	255
		Hane	43			Hane	90
Restebaiye Mahallesi				Kayabaşı Mahallesi			
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	162	Ala		Tuvana	61	Ala	
Sabi	119	Vasat	33	Sabi	75	Vasat	22
Müссin	34	Edna	49	Müссin	23	Edna	21
Nizamiye	7	Sabi	73	Nizamiye	5	Sabi	42
Toplam	322	Maende	8	Toplam	164	Maende	5
		Mürahik	10			Mürahik	2
Hane	88	Sini na malum		Hane	65	Sini na malum	2
		Toplam	173			Toplam	94
		Hane	48			Hane	25
Seksenler Mahallesi				Tonbatanlı Mahallesi Maa Gazibeyler		Talkara Nefsi Maraş Mahallatı	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	103	Ala		Tuvana	41	Tuvana	41
Sabi	74	Vasat	30	Sabi	26	Sabi	30
Müссin	14	Edna	42	Müссin	9	Müссin	7
Nizamiye	12	Sabi	66	Nizamiye	3	Nizamiye	5
Toplam	203	Maende	4	Toplam	79	Toplam	83
		Mürahik	7				
Hane	64	Sini na malum		Hane	33	Hane	28
		Toplam	149				
		Hane	45				
Neferat		Halhaliye Mahallesi				Kuytul Mahallesi	
Ala	1	Neferat		Neferat		Neferat	
Vasat	13	Tuvana	19	Ala		Tuvana	38
Edna	22	Sabi	7	Vasat	19	Sabi	35
Sabi	22	Müссin	3	Edna	11	Müссin	16
Maende	1	Nizamiye	1	Sabi	16	Nizamiye	5
Mürahik		Sini na malum	1	Maende	2	Toplam	94
Sini na malum		Toplam	31	Mürahik	2		
Toplam	59						

I. Salon I. Oturum

Hane	18	Hane	13	Sini na malum Toplam	50	Hane	31
				Hane	16		
Neferat		Etmekciyan Mahallesi		Neferat		Boğazkesen Mahallesi	
Ala	2	Neferat		Ala		Neferat	
Vasat	15	Tuvana	288	Vasat	31	Tuvana	77
Edna	14	Sabi	235	Edna	47	Sabi	14
Sabi	26	Müssin	81	Sabi	64	Müssin	6
Maende	4	Nizamiye	16	Maende	7	Nizamiye	1
Mürahik		Toplam	620	Mürahik	8	Toplam	48
Sini na malum				Sini na malum	2	Hane	13
Toplam	61	Hane	198	Toplam	159		
Hane	16			Hane	49		
Neferat		Şih Mahallesi		Neferat		Çukuroba Mahallesi	
Ala	2	Neferat		Ala		Neferat	
Vasat	33	Tuvana	110	Vasat	55	Tuvana	77
Edna	26	Sabi	82	Edna	77	Sabi	57
Sabi	51	Müssin	33	Sabi	116	Müssin	32
Maende	4	Nizamiye	9	Maende	12	Nizamiye	10
Mürahik	5	Toplam	234	Mürahik	15	Toplam	177
Sini na malum		Hane	73	Sini na malum	3	Hane	66
Toplam	121			Toplam	283		
Hane	33			Hane	89		
Neferat		Duraklı Mahallesi		Neferat		Hazinedarlı Mahallesi	
Ala	2	Neferat		Ala		Neferat	
Vasat	43	Tuvana	79	Vasat	17	Tuvana	17
Edna	43	Sabi	44	Edna	28	Sabi	6
Sabi	78	Müssin	21	Sabi	42	Müssin	4
Maende	3	Nizamiye	7	Maende	2	Nizamiye	3
Mürahik	7	Sini na malum	1	Mürahik	4	Toplam	30
Sini na malum		Toplam	142	Sini na malum		Hane	30
Toplam	176	Hane	54	Toplam	93		

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Hane	55		Hane	30			
Çomaklı Mahallesi			Alemli Mahallesi				
Neferat		Neferat	Neferat		Neferat		
Tuvana	59	Ala	Tuvana	195	Ala		
Sabi	32	Vasat	5	Sabi	107	Vasat	8
Müссin	21	Edna	8	Müссin	41	Edna	26
Nizamiye	7	Sabi	9	Nizamiye	17	Sabi	19
Toplam	119	Maende		Toplam	360	Maende	2
		Mürahik	2			Mürahik	1
Hane	34	Sini na malum		Hane	110	Sini na malum	
		Toplam	26			Toplam	56
		Hane	9			Hane	20
Divanlı Mahallesi			Kuyucak Mahallesi				
Neferat		Neferat	Neferat		Neferat		
Tuvana	237	Ala	1	Tuvana	47	Ala	3
Sabi	188	Vasat	44	Sabi	37	Vasat	45
Müссin	82	Edna	53	Müссin	15	Edna	38
Nizamiye	30	Sabi	90	Nizamiye	7	Sabi	70
Toplam	537	Maende	6	Toplam	106	Maende	13
		Mürahik	2			Mürahik	14
Hane	160	Sini na malum	3	Hane	31	Sini na malum	
		Toplam	199			Toplam	183
		Hane	63			Hane	59
Kumarlı Mahallesi			Bostancıyan Mahallesi				
Neferat		Neferat	Neferat		Neferat		
Tuvana	55	Ala		Tuvana	43	Ala	
Sabi	35	Vasat	18	Sabi	30	Vasat	28
Müссin	18	Edna	25	Müссin	15	Edna	30
Nizamiye	5	Sabi	26	Nizamiye	5	Sabi	39
Toplam	113	Maende	5	Toplam	93	Maende	2
		Mürahik	5			Mürahik	8
Hane	40	Sini na malum		Hane	35	Sini na malum	
		Toplam	79			Toplam	107

I. Salon I. Oturum

	Hane	26		Hane	44
Çırcıç Mahallesi			Hatuniye Mahallesi		
Neferat	Neferat		Neferat	Neferat	
Tuvana	Ala	1	Tuvana	Ala	1
Sabi	Vasat	28	Sabi	Vasat	76
Müссin	Edna	21	Müссin	Edna	62
Nizamiye	Sabi	32	Nizamiye	Sabi	94
Toplam	Maende	5	Sini na malum	Maende	9
	Mürahik	1	Toplam	Mürahik	6
Hane	Sini na malum			Sini na malum	
	Toplam	88	Hane	Toplam	248
	Hane	28		Hane	79
Şekerli Mahallesi	Neferat		İsa Divanlı Mahallesi		
	Ala	4	Neferat	Neferat	
Neferat	Vasat	76	Tuvana	Ala	
Tuvana	Edna	72	Sabi	Vasat	11
Sabi	Sabi	96	Müссin	Edna	13
Müссin	Maende	5	Nizamiye	Sabi	19
Nizamiye	Mürahik	10	Toplam	Maende	4
Toplam	Toplam	268		Mürahik	2
	Hane	91	Hane	Sini na malum	
Hane	Yahudi Milleti			Toplam	49
	Neferat			Hane	17
	Ala	2			
	Vasat	17			
	Edna	17			
	Sabi	28			
	Maende	5			
	Mürahik	5			
	Toplam	74			
	Hane	23			
Şaziye Mahallesi			Deli Alili Mahallesi		
Neferat	Neferat		Neferat	Neferat	
Tuvana	Ala		Tuvana	Ala	1
Sabi	Vasat		Sabi	Vasat	4
Müссin	Edna		Müссin	Edna	3
Nizamiye	Sabi		Nizamiye	Sabi	10
Toplam	Maende		Toplam	Maende	

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Hane	48	Mürahik Sini na malum Toplam	Hane	25	Mürahik Sini na malum Toplam	18
		Hane			Hane	6
Elbistan Kazası, Tabi-i Maraş						
Hacı Hamzalı Mahallesi			Kızılca Mahallesi			
Neferat		Neferat	Neferat		Neferat	
Tuvana	403	Ala	7	Tuvana	193	Ala
Sabi	289	Vasat	141	Sabi	125	Vasat
Müссin	107	Edna	45	Müссin	43	Edna
Nizamiye	13	Sabi	117	Nizamiye	11	Sabi
Sini na malum	10	Maende	14	Toplam	372	Maende
Toplam	822	Mürahik	37			Mürahik
		Sini na malum	2	Hane	128	Sini na malum
Hane	320	Toplam	363			Toplam
		Hane	117			Hane
Hacı Yakup Mahallesi			Hacı Şaban Mahallesi		Geçid Köyü	
Neferat		Neferat	Neferat		Neferat	
Tuvana	18	Ala	1	Tuvana	281	Tuvana
Sabi	370	Vasat	9	Sabi	142	Sabi
Müссin	273	Edna	5	Müссin	67	Müссin
Nizamiye	92	Sabi	6	Nizamiye	8	Nizamiye
Sini na malum	10	Maende	1	Sini na malum		Sini na malum
Toplam	763	Mürahik	1	Toplam	518	Toplam
		Sini na malum	23			Hane
Hane	264	Toplam	23	Hane	202	21
		Hane	5			
Çatallık Köyü		Akviran Köyü		Maraba Köyü		Alimbey Köyü
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat
Tuvana	17	Tuvana	33	Tuvana	76	Tuvana
Sabi	11	Sabi	18	Sabi	59	Sabi
Müссin	2	Müссin	6	Müссin	14	Müссin

I. Salon I. Oturum

Nizamiye Sini na malum Toplam	3 30	Nizamiye Sini na malum Toplam	3 60	Nizamiye Sini na malum Toplam	4 1 154	Nizamiye Sini na malum Toplam	3 1 138
Hane	9	Hane	19	Hane	41	Hane	30
Hasan Kendi Köyü		Ağlıca Köyü		Gügercinlik Köyü		Yorti Köyü	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	45	Tuvana	6	Tuvana	35	Tuvana	51
Sabi	28	Sabi	6	Sabi	17	Sabi	42
Müssin	12	Müssin	2	Müssin	5	Müssin	18
Nizamiye Sini na malum Toplam	2 3 90	Nizamiye Sini na malum Toplam	1 15	Nizamiye Sini na malum Toplam	3 60	Nizamiye Sini na malum Toplam	5 116
Hane	90	Hane	6	Hane	10	Hane	27
Azgın Köyü		Buğluhan Köyü		Çoto Köyü		Buket Köyü	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	158	Tuvana	74	Tuvana	47	Tuvana	14
Sabi	87	Sabi	44	Sabi	23	Sabi	16
Müssin	28	Müssin	14	Müssin	13	Müssin	8
Nizamiye Sini na malum Toplam	9 282	Nizamiye Sini na malum Toplam	5 138 40	Nizamiye Sini na malum Toplam	1 84	Nizamiye Sini na malum Toplam	1 38
Hane	71	Hane		Hane	31	Hane	19
Nişanlı Köyü		Elmalı Köyü		Çullu Köyü		Tatlar Köyü	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	21	Tuvana	4	Tuvana	41	Tuvana	10
Sabi	11	Sabi	8	Sabi	22	Sabi	11
Müssin	9	Müssin	4	Müssin	11	Müssin	6
Nizamiye Sini na malum Toplam	41	Nizamiye Sini na malum Toplam	16	Nizamiye Sini na malum Toplam	74	Nizamiye Sini na malum Toplam	27
Hane	18	Hane	7	Hane	31	Hane	10

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Kocaayak Köyü	Geredin Köyü	Karaelbistan Köyü	Kalealtı Köyü
Neferat	Neferat	Neferat	Neferat
Tuvana 28	Tuvana 18	Tuvana 72	Tuvana 18
Sabi 18	Sabi 14	Sabi 41	Sabi 13
Müссin 9	Müссin 5	Müссin 14	Müссin 15
Nizamiye	Nizamiye 1	Nizamiye 8	Nizamiye 1
Sini na malum	Sini na malum	Sini na malum	Sini na malum
Toplam 55	Toplam 38	Toplam 135	Toplam 42
Hane 12	Hane 8	Hane 35	Hane 17
Kabağaç Köyü	Anbarcık Köyü	Saraybey Köyü	Ketiz Köyü
Neferat	Neferat	Neferat	Neferat
Tuvana 120	Tuvana 132	Tuvana 32	Tuvana 38
Sabi 74	Sabi 101	Sabi 41	Sabi 31
Müссin 24	Müссin 42	Müссin 9	Müссin 15
Nizamiye	Nizamiye 11	Nizamiye	Nizamiye 4
Sini na malum	Sini na malum 16	Sini na malum	Sini na malum
Toplam 229	Toplam 302	Toplam 82	Toplam 88
Hane 72	Hane 91	Hane 26	Hane 21
Tonbak Köyü	Cimcik Köyü Tabi-i Elbistan	Timurculuk Köyü Tabi-i Elbistan	Balıkçıl Köyü Tabi-i Elbistan
Neferat	Neferat	Neferat	Neferat
Tuvana 66	Tuvana 125	Tuvana 56	Tuvana 59
Sabi 57	Sabi 89	Sabi 35	Sabi 39
Müссin 17	Müссin 41	Müссin 12	Müссin 15
Nizamiye	Nizamiye 11	Nizamiye 2	Nizamiye
Sini na malum	Sini na malum 4	Sini na malum	Sini na malum 6
Toplam 143	Toplam 270	Toplam 105	Toplam 119
Hane 45	Hane 85	Hane 31	Hane 29
Karahöyük Köyü, Tabi-i Elbistan	İldelik Köyü, Tabi-i Elbistan	Yılağı Kebir Köyü, Tabi-i Elbistan	Şuğul-ü Bilağı Kebir Köyü
Neferat	Neferat		Neferat

I. Salon I. Oturum

Tuvana	106	Tuvana	52	Neferat		Tuvana	4
Sabi	95	Sabi	32	Tuvana	97	Sabi	3
Müssin	27	Müssin	17	Sabi	80	Müssin	4
Nizamiye	6	Nizamiye	3	Müssin	22	Nizamiye	
Sini na malum		Sini na malum		Nizamiye	10	Sini na malum	
Toplam	234	Toplam	103	Sini na malum	2	Toplam	11
Hane	66	Hane	27	Toplam	211	Hane	4
				Hane	55		
Bilağı Sağır Köyü, Tabi-i Elbistan		Ozatıka Köyü, Tabi-i Elbistan		Çalaki Köyü, Tabi-i Elbistan		Malatanlı Köyü,Tabi-i Karatut	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	78	Tuvana	58	Tuvana	177	Tuvana	28
Sabi	37	Sabi	40	Sabi	114	Sabi	12
Müssin	15	Müssin	13	Müssin	37	Müssin	11
Nizamiye	14	Nizamiye	3	Nizamiye	8	Nizamiye	
Sini na malum		Sini na malum		Sini na malum	2	Sini na malum	2
Toplam	144	Toplam	114	Toplam	338	Toplam	53
Hane	40	Hane	29	Hane	83	Hane	55
Soysalı Köyü		Nefsi Karatut Köyü		Karatut Köyü, Tabi-i Tacirli		Kabakdeye Köyü, Tabi-i Karatut	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	67	Tuvana	87	Tuvana	28	Tuvana	72
Sabi	37	Sabi	61	Sabi	20	Sabi	20
Müssin	18	Müssin	22	Müssin	14	Müssin	15
Nizamiye	2	Nizamiye	1	Nizamiye		Nizamiye	1
Sini na malum		Sini na malum	1	Sini na malum		Sini na malum	
Toplam	124	Toplam	172	Toplam	62	Toplam	108
Hane	32	Hane	57	Hane	22	Hane	46
Kandil Köyü		Nargile Köyü, Tabi-i Elbistan		Milyanlı Köyü		Nurhak Köyü, Tabi-i Elbistan	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	26	Tuvana	306	Tuvana	146	Tuvana	208
Sabi	2	Sabi	129	Sabi	61	Sabi	102
Müssin	4	Müssin	33	Müssin	26	Müssin	63

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Nizamiye Sini na malum Toplam	1 33	Nizamiye Sini na malum Toplam	6 1 475	Nizamiye Sini na malum Toplam	2 1 236	Nizamiye Sini na malum Toplam	5 378
Hane	17	Hane	117	Hane	71	Hane	115
Kolar Köyü, Tabi-i Elbistan		Malab Köyü, Tabi-i Elbistan		Köse Mahyalı Köyü, Tabi-i Elbistan		Surucuk Köyü, Tabi-i Şemseketli	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	133	Tuvana	61	Tuvana	40	Tuvana	263
Sabi	55	Sabi	43	Sabi	27	Sabi	169
Müссin	52	Müссin	14	Müссin	15	Müссin	59
Nizamiye Sini na malum Toplam	2 252	Nizamiye Sini na malum Toplam	118	Nizamiye Sini na malum Toplam	1 83	Nizamiye Sini na malum Toplam	2 497
Hane	113	Hane	22	Hane	21	Hane	91
Kasdil Köyü, Tabi-i Şemseketli		Ayvacık Köyü, Tabi-i Şemseketli		Derviş Celim Uşığı Köyü, Tabi-i Şemseketli		Kantarsa Köyü	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	41	Tuvana	27	Tuvana	23	Tuvana	117
Sabi	15	Sabi	28	Sabi	15	Sabi	30
Müссin	17	Müссin	7	Müссin	12	Müссin	23
Nizamiye Sini na malum Toplam	1 74	Nizamiye Sini na malum Toplam	2 64	Nizamiye Sini na malum Toplam	1 51	Nizamiye Sini na malum Toplam	3 173
Hane	20	Hane	17	Hane	12	Hane	53
Efsus Nahiyesi, Tabi-i Kaza-i Elbistan							
Efsus Karyesi				Emirli Köyü, Tabi-i Efsus		Kaşabend Köyü, Tabi-i Efsus	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	473	Ala	1	Tuvana	50	Tuvana	40
Sabi	344	Vasat	65	Sabi	47	Sabi	51
Müссin	141	Edna	25	Müссin	22	Müссin	20
Nizamiye Sini na malum Toplam	44 3 1005	Sabi Maende Mürahik	59 7 12	Nizamiye Sini na malum Toplam	5 124	Nizamiye Sini na malum Toplam	7 118

I. Salon I. Oturum

Hane	306	Sini na malum Toplam	169	Hane	32	Hane	22
		Hane	47				
Sevin Köyü, Tabi-i Efsus		Sarı Güzel Köyü		Hacı Budaklı Köyü, Tabi-i Sarı Güzel Köyü		Kızlı Uşağı, Tabi-i Kozlu Dere, Tabi-i Sarı Güzel Köyü	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	71	Tuvana	12	Tuvana	25	Tuvana	22
Sabi	58	Sabi	11	Sabi	38	Sabi	25
Müsin	24	Müsin	4	Müsin	11	Müsin	1
Nizamiye	7	Nizamiye		Nizamiye	1	Nizamiye	1
Sini na malum Toplam	160	Sini na malum Toplam	27	Sini na malum Toplam	75	Sini na malum Toplam	49
Hane	34	Hane	8	Hane	19	Hane	11
Emirli Obası, Tabi-i Sarı Güzel Köyü		Ketmenli, Tabi-i Sarı Güzel Köyü		Dönükler, Tabi-i Sarı Güzel Köyü		Çakıllı, Tabi-i Sarı Güzel Köyü	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	12	Tuvana	23	Tuvana	18	Tuvana	15
Sabi	5	Sabi	15	Sabi	6	Sabi	11
Müsin	1	Müsin	1	Müsin	2	Müsin	5
Nizamiye	1	Nizamiye		Nizamiye		Nizamiye	2
Sini na malum Toplam	19	Sini na malum Toplam	39	Sini na malum Toplam	26	Sini na malum Toplam	33
Hane	3	Hane	14	Hane	7	Hane	7
Beşan Köyü		Sakallu Köyü		Elbaşar Köyü			
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	22	Tuvana	10	Tuvana	129	Ala	7
Sabi	27	Sabi	13	Sabi	87	Vasat	148
Müsin	18	Müsin	4	Müsin	33	Edna	75
Nizamiye	6	Nizamiye		Nizamiye	7	Sabi	205
Sini na malum Toplam	73	Sini na malum Toplam	27	Sini na malum Toplam	261	Maende	7
Hane	27	Hane	13	Hane	70	Mürahik	35
						Sini na malum Toplam	477

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

			Hane	97
Zeytun Nahiyesi, Yeni Dünya Mahallesi		Zeytun Nahiyesi, Suratoğlu Mahallesi		
Neferat	Neferat	Neferat	Neferat	
Tuvana 8	Ala 61	Tuvana 22	Ala 40	
Sabi 13	Vasat 303	Sabi 13	Vasat 174	
Müsin 6	Edna 102	Müsin 14	Edna 112	
Nizamiye	Sabi 266	Nizamiye	Sabi 215	
Sini na malum	Maende 7	Sini na malum	Maende 24	
Toplam 27	Mürahik 48	Toplam 49	Mürahik 22	
Hane 5	Sini na malum	Hane 14	Sini na malum	
	Toplam 787		Toplam 578	
	Hane 181		Hane 178	
Zeytun Nahiyesi, Şoryeoğlu Mahallesi		Zeytun Nahiyesi, Mayduboğlu Mahallesi		
Neferat	Neferat	Neferat	Neferat	
Tuvana 28	Ala 22	Tuvana 21	Ala 23	
Sabi 17	Vasat 374	Sabi 16	Vasat 183	
Müsin 8	Edna 52	Müsin 6	Edna 125	
Nizamiye	Sabi 313	Nizamiye	Sabi 149	
Sini na malum	Maende 1	Sini na malum	Maende 1	
Toplam 53	Mürahik 14	Toplam 43	Mürahik 20	
Hane 12	Sini na malum	Hane 7	Sini na malum	
	Toplam 776		Toplam 501	
	Hane 108		Hane 67	
Atmalı Köyü	Hasan Alili Köyü	Kaşanlı Köyü	Tabkaran Köyü	
Neferat	Neferat	Neferat	Neferat	
Tuvana 40	Tuvana 15	Tuvana 10	Tuvana 39	
Sabi 13	Sabi 5	Sabi 9	Sabi 16	
Müsin 24	Müsin 5	Müsin 2	Müsin 14	
Nizamiye	Nizamiye	Nizamiye	Nizamiye	
Sini na malum	Sini na malum	Sini na malum	Sini na malum	
Toplam 83	Toplam 25	Toplam 21	Toplam 69	

I. Salon I. Oturum

Hane	28	Hane	9	Hane	8	Hane	15
Elhashi Köyü, Tabi-i Elbistan		Karagöz Köyü		Mikyekir Köyü		Emir İlyas Köyü	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	93	Tuvana	25	Tuvana	41	Tuvana	15
Sabi	28	Sabi	18	Sabi	40	Sabi	11
Müssin	47	Müssin	7	Müssin	14	Müssin	5
Nizamiye	5	Nizamiye	1	Nizamiye	5	Nizamiye	
Sini na malum		Sini na malum		Sini na malum		Sini na malum	
Toplam	173	Toplam	51	Toplam	100	Toplam	31
Hane	49	Hane	12	Hane	19	Hane	11
Holak Köyü		Körşük Karyesi		Takur Köyü		Talakşon Köyü	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	133	Tuvana	69	Tuvana	71	Tuvana	62
Sabi	49	Sabi	49	Sabi	66	Sabi	32
Müssin	39	Müssin	18	Müssin	26	Müssin	25
Nizamiye	2	Nizamiye	6	Nizamiye	8	Nizamiye	3
Sini na malum		Sini na malum		Sini na malum		Sini na malum	
Toplam	227	Toplam	142	Toplam	171	Toplam	122
Hane	60	Hane	38	Hane	41	Hane	29
Mehme Köyü		İğde-i Kebir Köyü		Ketizmen Köyü		Paymal Köyü, Tabi-i Zeytun	
Neferat		Neferat		Neferat		Neferat	
Tuvana	19	Tuvana	143	Tuvana	32	Ala	4
Sabi	14	Sabi	145	Sabi	17	Vasat	122
Müssin	6	Müssin	42	Müssin	8	Edna	87
Nizamiye	3	Nizamiye	13	Nizamiye	1	Sabi	137
Sini na malum		Sini na malum	1	Sini na malum		Maende	10
Toplam	32	Toplam	344	Toplam	58	Mürahik	17
Hane	10	Hane	78	Hane	13	Toplam	377
						Hane	60

3. 1880 Sonrası Maraş'ın Nüfusu ve Sosyal Durumu

Müslümanlarla gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları Maraş Sancağı'nın 1880'de erkek nüfusu aşağıda gösterildiği gibi 100.000'dir.¹ Yine bu tabloda belirtildiği gibi karışık bir yapıya sahip olan Maraş'taki insanlar eskiden beri barış ve huzur içinde yaşamaktadırlar. Ancak 1862'den itibaren büyük devletler siyasi çıkarlarına alet ettikleri Ermenileri kullanarak Müslümanlarla aralarını açmaya çalıştılar

1880'de Maraş'ın erkek nüfusu

Topluluklar	Sayısı	Toplam	%'lik Oran
Müslümanlar	49818	49818	75.99
Gregorian Ermeniler	12063	15316	23.36
Katolik Ermeniler	1773		
Protestan Ermeniler	1480		
Ortodoks Rumlar	278	278	0.46
Yahudi	91	91	0.13
Çingene	53	53	0.08
Toplam	65556	65556	100.00

1878 Berlin Kongresi'nden sonra İngilizler, siyasi çıkarları uğrunda Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerle aşırı derecede ilgilenmeye başladılar. Bu sebeple İngilizler, Ermenilerin yaşadığı bölgelere konsüllerini gönderdi. Bu konsüller gittikleri yerlerde İngiltere'nin çıkarlarını sağlamak amacıyla faaliyetlerde bulundu.

Haziran 1881'de Elbistan'dan Maraş'a gelirken Zeytun'a (Süleymanlı) uğrayan İngiliz konsüllerinden Ferdinand Bennet, bölgede araştırma yaparak burada yaşayan insanların durumu hakkında açıklamalarda bulundu. Bu açıklamalarda, Süleymanlı'da Hıristiyan halkının ayaklanma içinde olduğunu, yeni inşa edilen ve içinde 200 asker bulunan kalenin kasabaya hâkim olmayacağını; halk olarak Süleymanlı Ermenilerin ilkel, vahşi, çok az gelişmiş ve barbar bir toplum olduğunu belirtmiştir. Ayrıca oldukça kaba, inatçı ve kibirli olmalarından dolayı Ermenilerle bir konuda tartışma yapmanın ve onları ikna etmenin imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Süleymanlı'daki Ermenilerin durumu objektif bir şekilde değerlendiren Bennet, kan dökülmeden Türklerle Ermeniler arasında hiçbir sonuca varılamayacağını söylemiştir.

¹ Şimşir, Bilal N., *British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890)*. Vol. 2., s. 129, *Türk Tarih Kurumu, 1989 Ankara*.

I. Salon I. Oturum

Ferdinand Bennet, Kaymakam'ın askerlerle birlikte hareket ettiğini, hükümet işlerinin yürütülemediğini, hırsız ve katillerin yakalanamadığını, vergilerin toplanamadığını belirtmiştir. Askeri garnizon komutanının emrinde 400 asker olduğunu beyan etmesine rağmen, toplam asker sayısının 200'ü bulmadığını bildirmiştir. Süleymanlı Hıristiyanların kanun tanımaz bir toplum olduğunu, birbirileriyle çarpışan guruplara ayrıldığını söylemiştir. İdarecilerin, Türklerin ve kasaba meclisinin görüşlerini almadığını, tahrik edici, bozuk fikirli papazlarının Müslümanlara karşı düşmanca ve şiddete yönelik konuşmalar yaptığını ve Hıristiyanların papazları dinlediklerini ifade etmiştir. Kasabadaki hâkimin görüşüne göre, Süleymanlı Hıristiyanların bildiği ve dayandığı kural "kan için kan" kanunudur.¹

Ferdinand Bennet raporunda, İstanbul Ermeni Okul Meclisi'nin açtığı ve önemli başarılar gösteren okulu övgü ile anlatmıştır. Ayrıca Süleymanlı'da bir Protestan okulu yanında başka okullar olduğunu da bildirmiştir. Bennet'e göre, Süleymanlı'nın polis gücü 5 Müslüman, 11 atlı Ermeni, 3 Müslüman ve 18 yaya Hıristiyan olmak üzere toplam 37 kişidir. Zengin Hıristiyanlar vergi ödememekte, bunun aksine Müslüman köylüler fakir olmasına rağmen düzenli bir şekilde vergilerini ödemektedir. Bennet, üzülen belirtmektedir ki Süleymanlı soyguncu, eşkiya ve katillerin sığınak yeri olmuştur.²

Bennet, vergilerin ağırlığı, Maraş eşrafının taraf tutması, Kürtler'in kanun dinlemeziği, halkın içinde bulunduğu güvensizlik ve adaletsizlik, Maraş'ta sosyal hayatı ve özellikle Ermenileri olumsuz yönde etkilediğini, Maraş Mutasarrıfı Münif Paşa'nın yumuşak huylu olmasından dolayı işlerin üstesinden gelebilecek otoriteye sahip olmadığını belirterek değiştirilmesini tavsiye etmiştir.³

İngilizlerin Anadolu genel konsülü C. W. Wilson'un 8 Mart 1882'de gönderdiği rapora göre aşağıda belirtildiği gibi Maraş sancağının genel erkek nüfusu 75183'tür.⁴ Bu raporda Maraş ve ilçelerinin nüfusu ayrı ayrı verilmiştir.

1882'de Maraş'ın nüfusu

Yerleşim Yeri	Müslüman	Hıristiyan	Yahudi	Toplam
Maraş	17039	8313	103	25451
Andırın	7226	--	--	7226
Elbistan	14958	804	--	15762
Süleymanlı	8995	6126	--	15121
Pazarcık	11613	--	--	11613
Toplam	59831 (%79.58)	15246 (%20.27)	103	75183

1 Şimşir, age., s. 237.

2 Şimşir, age., s. 240.

3 Şimşir, age., s. 241.

4 Şimşir, age., s. 425.

Albay Sir C. Wilson'un Mart 1882'de İngiliz dışişlerine gönderdiği ve Anadolu'nun idari taksimi ile nüfusunu kaydettiği raporunda, Maraş sancağının Hıristiyan nüfusu 30,492 (%21), Yahudi nüfusu 206 ve Müslüman nüfusu 109,648 (%78) olarak belirtmiştir.¹

Ekonomik durumları Türklerden iyi olan Ermeniler, kendilerinden fazla vergi alındığı bahane ederek isyan hareketlerine başlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin eskiden kalan emlak vergi borçlarının yarısını ve gelir vergisi borçlarının onda birini almak üzere vergileri düşürmüştür. Fakat Süleymanlı Ermeniler, vergi vermemekte direnmiştir.² Süleymanlı Ermeniler, kendi toprakları olarak kabul ettikleri Göksun ovasına Çerkezler'in yerleştirilmesine karşı çıkmıştır. Bu toprakların ellerinden alındığını bahane ederek ayaklanmaya başlamıştır.³

Maraş'ta bir kısım Ermeniler bozgunculuk yaparken bir kısmı da Müslümanlarla barış içinde yaşamaktadır. Karşılıklı alışverişlerde ve davalarda mahkemede Müslüman bir vatandaş, Ermeni'yi veya Ermeni bir vatandaş bir Müslüman'ı vekil tayin etmiştir.⁴ Mesela 11 Temmuz 1897'de Helete (Düzbağ) Köyünden Süleyman ve Mehmet Ali, Bektutiye mahallesinde Kuyumciyan Artin Efendi'yi vekil tayin etmiştir.⁵ Kuytul mahallesinden Ermeni milletinden Hamal oğlu Minos, Şekerli mahallesinden ve Ermeni milletinden Agop oğlu Hamporsuk, Ekmekçi mahallesinden Müslüman Talip oğlu Ali Efendi ile Hacı Mehmet Efendi'yi vekil tayin etmiştir.⁶ Buna benzer daha fazla örnek vermek mümkündür. Bu arada Ermeni ve Müslümanlar birbirlerine güven içinde olduklarından karşılıklı dayanışma içinde oldular.⁷

Müslümanlar ile Ermeniler arasında güven ve barış ortamı sağlanmasına rağmen, Ermeniler sık sık fazla vergi ödediklerini bahane ederek şikayetçi oldular. Onların bu şikayetleri hükümet tarafından derhal dikkate alındı ve vergi tahsilinde görülen aksaklıklar düzeltilerek indirime gidildi.⁸

Maraş ve Süleymanlı'da yaşayan Ermeniler ziraat ve ticaretle meşgul oluyorlardı. Askerlik hizmetinde bulunmadıklarından Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumu Müslümanlardan daha iyi idi. Türkler ise askerlik hizmetini yapıyor ve bir mesleği olmadığı için boşta geziyordu. Bu nedenle Müslümanların ekonomik durumları Ermenilere göre daha zayıftı. Ermenilerin gelir seviyesi yüksek olduğundan Müslümanlara göre daha fazla vergi ödemek zorunda kalıyorlardı. Fakat Ermeniler, ekonomik zenginlikleri oranında vergi ödemek istemiyorlardı.⁹

1 *Şimşir; age., s. 425.*

2 *Şimşir; age., s. 238.*

3 *Şimşir; age., s. 239.*

4 *Eyicil, Ahmet, Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri, s.44, 1999Ankara.*

5 *231 Numaralı Maraş Şeriye Sicili (N. M. Ş. S.), Belge nu. 16.*

6 *231 N. M. Ş. S., Belge nu. 84.*

7 *234 N. M. Ş. S., Belge nu. 355.*

8 *BOA., HR.MKT,nr.60/13.*

9 *Eyicil, age, s.44.*

I. Salon I. Oturum

Maraş Şeriye Sicilleri'ndeki kayıtlar incelendiğinde Ermenilerin Türklere göre fazla miktarda mal ve servet sahibi oldukları görülmektedir.¹ Bunlardan Hırlakyan Kirkor, Beyrut'ta vefat edince 74000 kuruş, 3000 adet Osmanlı lirası, Kuyucak mahallesinde mağaza, kahvehane ve bahçe gibi fazla miktarda mirası kalmıştır.² Buna benzer yüzlerce zengin Ermeni işadamlarının isimleri ve mal dökümü mahkeme kayıtlarında bulunmaktadır.

Ekonomik yönden zengin olan Ermeniler, ellerindeki malları soydaşlarına satmak ve Türklere satmamak istemiştir. Buna rağmen Ermenilerin kendi aralarında alışveriş problemi olmuştur. Hatta birbirleri arasında olan alacak ve vereceklerini inkar etmişlerdir.³ Maraş Şeriye Sicilleri'ndeki kayıtlarda Ermeniler arasında görülen davalara bakıldığında Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumunun Türklere göre çok daha iyi olduğu anlaşılmaktadır.⁴

Maraş'ta Müslümanlar ile Ermeniler aynı mahallede hatta aynı evlerde oturmaktadır ve birbirleri ile karşılıklı alışverişte bulunmaktadır. Bir evin üst katında Ermeni alt katında Müslüman birlikte yaşamaktadır. 1902'de Maraş'ta 43725 Müslüman, 9270 Ermeni, 4135 Ermeni Katolik, 1622 Protestan, 211 Yahudi olmak üzere 60291 nüfus yaşamaktadır.

1320 (1902) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'ne göre Maraş sancağının nüfusu⁵

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	20873	28855	43728
Rum Ortodoks	2	3	5
Ermeni	4902	4368	9270
Ermeni Katolik	2195	1940	4135
Protestan	1618	1204	1622
Ecnebi	8	12	20
Yahudi	117	94	211
Toplam	29715	30579	60291

1 Eyicil, age, s.48.

2 234 N. M. Ş. S., Belge nu. 575.

3 234 N. M. Ş. S., Belge nu. 604, 628.

4 Eyicil, age, s.49.

5 Halep Vilayeti Salnamesi 1320, s. 370.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

1902 tarihli Osmanlı istatistiklerine göre Maraş'ın ayrıntılı nüfusu.¹

Maraş Vilayeti

Yekün	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik	Ermeni Katolik
192555	152645	11	27842	251	23	4480

Protestan	Latin	Kıpti	Bulgar
6111	1189	400	8

Maraş Sancağı Merkez Kazası

Yekün	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik
73873	50356	11	1326	251	23

Ermeni Katolik	Protestan	Latin
3808	4972	1189

Pazarcık Kazası

Yekün	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik
23905	23868		37		

Ermeni Katolik	Protestan	Latin

Elbistan Kazası

Yekün	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik
49612	47595		1200		

Ermeni Katolik	Protestan	Latin
372	445	

Zeytun, Süleymanlı

Yekün	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik
18787	8069		10050		

Ermeni Katolik	Protestan	Latin
182	486	

¹ BOA, MEM, No:2436, Tasnif No:304-6, D. No:1649.

I. Salon I. Oturum

Göksun

Yekün	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik
26378	22757		3295		

Ermeni Katolik	Protestan	Latin
718	208	

Maraş Sancağı

Yekün	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik	Ermeni Katolik
192555	152645	11	27842	251	23	4480

Protestan	Latin	Kıpti
6111	1189	3

1905'te Maraş'ın nüfusu 43278 Müslüman, 16352 Hıristiyan, 212 Musevi olmak üzere toplam 60292'dir.¹ 1908'de Maraş'ın nüfusu, 46636 Müslüman, 21174 Hıristiyan, 213 Yahudi olmak üzere toplam 67974'tür.²

1906'da Maraş'ın nüfusu toplam 68023 idi.³ 1324 (1906) Halep Vilayeti Salnamesi'ne göre Maraş sancağı'nın ve kazalarının nüfusu aşağıda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Maraş merkezinin nüfusu

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	21867	24769	46636
Ermeni	5190	6021	11211
Katolik	1842	1737	3580
Rum Katolik	2	2	4
Protestan	2150	1901	4051
Latin	450	437	887
Yahudi	105	108	213
Yabancı	594	847	1441
Toplam	32200	35823	68023

1 Doğan, Ayhan, *Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11, s.276, 2004.

2 Doğan, agm, s. 278.

3 *Halep Vilayeti Salnamesi 1324*, s.474.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Süleymanlı kazasının nüfusu

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	3424	4304	7728
Ermeni	4260	5377	9637
Katolik	226	283	509
Protestan	177	195	373
Toplam	8087	10160	18247

Elbistan kazasının nüfusu

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	20908	21923	42831
Ermeni	459	496	955
Katolik	168	157	325
Protestan	150	170	320
Toplam	21685	22746	44431

Andırın kazasının nüfusu

	Kadın	Erkek	Erkek
İslam	7605	9597	17202
Ermeni	1117	1440	2557
Katolik	14	19	33
Protestan	56	63	119
Toplam	8792	11119	19911

Pazarcık kazasının nüfusu.¹

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	10611	16598	22209
Ermeni	17	24	41
Toplam	10628	11622	22250

Yukarıdaki tablolarda ayrıntılı bir şekilde verilen nüfus sayılarına bakıldığında Maraş'ta fazla miktarda Ermeni yaşamaktadır. Dolayısıyla şehirdeki yabancı okulların çoğu da Ermenilere aittir.² 1908'de Maraş'ta toplam 21 gayrimüslim okulu bulunmaktadır.³

1 *Halep Vilayeti Salnamesi, 1324 (906), ss. 482,492,502,509.*

2 *Sevinç, Necdet (tarihsiz), Ajan Okulları, s.130, İstanbul.*

3 *Halep Vilayet Salnamesi, 1326, s. 453.*

I. Salon I. Oturum

1908'de Maraş merkezinin nüfusu.¹

Milliyeti	Erkek	Kadın	Toplam
Müslüman	24711	21764	46557
Ermeni	5975	5195	11180
Katolik	1723	1844	3567
Rum Katolik	3	3	6
Protestan	1898	2159	4057
Latin	435	449	884
Yabancı	877	633	1510
Yahudi	108	105	213
TOPLAM	35740	32234	67974

1908'de Maraş'ın genel nüfusu.²

Kaza	Milliyeti	Erkek	Kadın	Toplam
Maraş	Müslüman	24711	21764	46557
	Ermeni	5975	5195	11180
	Katolik	1723	1844	3567
	Rum Katolik	3	3	6
	Protestan	1898	2159	4057
	Latin	435	449	884
	Yabancı	877	633	1510
	Yahudi	108	105	213
	Toplam	35740	32234	67974
Süleymanlı	Müslüman	4276	3426	7702
	Ermeni	5364	4262	9636
	Katolik	285	227	502
	Protestan	197	178	375
	Toplam	10122	8093	18215
Elbistan	Müslüman	21577	20744	42321
	Ermeni	464	435	899
	Katolik	149	162	311
	Protestan	160	145	305
	Yabancı	235	281	616
	Toplam	22685	21767	44452

1 Halep Vilayet Salnamesi, 1326, s. 469.

2 Halep Vilayet Salnamesi, 1908, ss. 569-505.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Göksun	Müslüman	10698	8592	19290
	Ermeni	1462	1165	2627
	Katolik	65	47	112
	Protestan	66	56	122
	Toplam	12291	9860	22151
Pazarcık	Müslüman	11697	10744	22441
	Ermeni	24	17	41
	Toplam	11721	10761	22482
Genel Toplam		92559	82715	175274

1908’de Maraş’a bağlı 4 kaza, 8 nahiye ve 112 köy, Süleymanlı kazasına bağlı 30 köy, Elbistan kazasına bağlı 1 nahiye 153 köy, Göksun kazasına bağlı 1 nahiye 71 köy, Pazarcık kazasına bağlı 7 nahiye 88 köy bulunmaktadır.¹ Yukarıda görüldüğü gibi bunların toplam nüfusu 175274’tür.

1901-1903 yılları arasında Maraş sancağına bağlı Pazarcık, Elbistan, Süleymanlı ve Andırın kazaları bulunmaktadır. Bertiz, Nedirli, Camustil, Yenicekele, Göksun, Orçan ve Şekeroba nahiyeleri de Maraş’a bağlıdır.² Bugünkü idari yapıda belde olan Süleymanlı o tarihte kazadır. Yine bugün kaza olan Türkoğlu 1900’de Şekeroba’ya bağlı bir köydür. Göksun ilçesi ise Andırın’a bağlı bir nahiyedir.³ Maraş’a bağlı kaza, nahiye, mahalle ve köylerin isimleri 1653’ten bu yana pek değiştirilmemiştir. Bu yerleşim yerlerinin çokluğu dikkate alındığında Maraş’ta büyük bir nüfus yoğunluğu olduğu görülmektedir.⁴

4. Birinci Dünya Savaşı’ndan Önce Maraş’ın Nüfusu ve Sosyal Durumu

Birinci Dünya savaşı öncesinde Türklerle Ermeniler arasında sağlanan barış ve güven dolayısıyla, mahkemede birbirlerini vasi tayin etmişler ve birbirlerine karşı şahitlik yapmışlardır.⁵ Kuyumculuk ve ticaretle uğraşan Ermeniler fazla miktarda mal sahibi olmuşlardır.⁶ Ticaret ve Sanayi Odası’nın dört üyesinden biri Ermeni Artin Efendi’dir.⁷

Maraş’ta çeşitli mahallelerde Müslümanlarla birlikte oturan Ermeniler, komşularıyla alışverişte bulundular. Alışveriş sırasında Ermenilerin uğradıkları

1 Halep Vilayet Salnamesi, 1908, s. 505.

2 Aygan, Halil, “235 Numaralı Maraş Şerhiye Sicili (N.M.Ş.S.)” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 19, 1996, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3 Aygan, Halil, Osmanlı Toplumunda Sosyal Hayat, Türk Dünyası Araştırmaları, 1998, Sayı 117, s.117.

4 Yinanç ve Elibüyük, age, s. 3.

5 234 N.M.Ş.S., B. No, 554,601,604,623, 648,653,657,669.

6 BOA, İrade Dahiliye, no.: 22833; Eyicil, age, s. 48.

7 Eyicil, age, s. 302; HVS. 1324 ss. 456-457.

I. Salon I. Oturum

mağduriyetler mahkemeler tarafından giderildi.¹

1904 tarihine gelindiğinde Ermeniler barış ve huzuru bozucu faaliyette bulunmayı hızlandırdılar. Bu amaçla Ermeni komiteleri tarafından Mersin limanından, Maraş ve Süleymanlı'ya silah gönderilmeye başlandı. Ermenilerin silahlanması karşısında Garnizon Komutanlığı, savunma açısından yetersiz olan Maraş'a takviye birlik ve yeteri kadar silah gönderilmesini istedi.²

30 Haziran 1913'te Rusya, İngiltere, ve Fransa'nın İstanbul'da bulunan Elçileri toplanarak Doğu Anadolu'da yapılacak olan ıslahat projesini hazırladı. Daha sonra projenin hazırlanmasında Rusya inisiyatifi eline aldı ve 8 Şubat 1914'te Rusya'nın İstanbul Elçisi ile Sadrazam arasında anlaşmaya varılarak Ermeniler lehine yapılacak ıslahatla ilgili maddeler kabul edildi. Bu maddelere göre: Doğu Anadolu iki kısma ayrılacak ve başlarına iki yabancı müfettiş tayin edilecek. Müfettişler kendisine ait bölgede idare, adliye, polis ve jandarmayı denetleyecek. Kanun ve nizamnameler bölgedeki yerel dillerde yayınlanacak. İdare Meclisi'nin üyeleri eskiden olduğu gibi yarısı Müslüman yarısı da gayrimüslimlerden seçilecek.

Yapılacak ıslahatları denetlemek amacıyla Van, Elazığ, Bitlis ve Diyarbakır illerini kapsayan bölge için bir Norveçli, Trabzon, Erzurum ve Sivas illerini kapsayan bölge için bir Hollandalı müfettiş görevlendirildi. Bu müfettişle Osmanlı Hükümeti arasında 25 Mayıs 1914'te bir sözleşme imzalandı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Babiâli bunların görevine 31 Aralık 1914'te son verdi.³

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İtilaf ve İttifak Devletleri, Osmanlı Devleti'nden birçok isteklerde bulundular. Bu isteklerini elde etmek amacıyla Ermenileri araç olarak kullandılar. Büyük devletlerin siyasi çıkarlarına alet olan ve bağımsız bir topluluk gibi hareket eden Ermeni komiteleri ve bilhassa Patrikhaneleri, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda ne yapacaklarını kararlaştırdı. Ermeniler, Galata'da bulunan Büyük Ermeni Merkez Okulu'nda Patrikhane'nin görevlendirdiği bir rahip başkanlığında Birleşmiş Milli Ermeni Kongresi'ni düzenledi. Haziran 1914'te Erzurum'da Taşnak Kongresi toplandı. Bu kongrelere katılan Ermeniler silahla Osmanlı Hükümeti'ne karşı koymayı kararlaştırdı. Ayrıca Marsilya'da yaşayan Türk Ermenileri, 5 Ağustos 1914'te bir bildiri yayınlarak Osmanlı ordusuna hizmet etmemelerini ve Fransa ile müttefiklerinin ordularına gönüllü olarak katılmalarını istedi.⁴ Bu istekler doğrultusunda hareket eden Ermeniler Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa ile müttefiklerinin yanında savaşa katıldı.

Ermeniler, Hınçak Komitesi'nden aldığı talimat üzerine 14 Mart 1915'te Süleymanlı hapishanesine saldırarak birkaç jandarma erini şehit etti. Bu olaydan rahatsız olan Ermeniler telaşa kapıldı ve cinayetin Ermeni eşkiyası tarafından

1 234 N.M.Ş.S., B. No, 231, 266, 288, 358, 441, 456, 438, 554.

2 Eyicil, age, ss.319-322.

3 Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, ss.191-192, 1985 Ankara.

4 Saral, Ahmet Hulki, *(Tarihsiz), Ermeni Meselesi*, ss. 124-128; Gürün, age, s. 3; Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, s. 487, 1985 İstanbul.

işlendiğini söyleyerek katillerin cezalandırılmasının uygun olacağını belirtti.¹

Asker kaçağı bazı Ermeniler Süleymanlı'da devlete karşı düşmanca hareket ederek isyan etti. Bu nedenle Müslüman halk, Ermenilerin bu hareketlerinden aşırı derecede rahatsız oldu. Halkın, Ermenilere müdahale etme ihtimali vardı. Bunu önlemek için suçluların devlet tarafından cezalandırılması konusunda gerekli tedbirle alındı.²

Ermenilerin isyan hareketleri Süleymanlı'da zaman zaman devam ediyordu. İsyancıları etkisiz hale getirmek amacıyla Maraş Mutasarrıfı 13 Ekim 1915'te Süleymanlı'ya gitti ve burada konuşlanan eşkiyayı dağıttı. Bu sırada suçlu bulunan Ermeni eşkiyasının af edileceği konusu gündeme geldi. İşledikleri cinayetlerden dolayı yirmiden fazla Ermeni idama mahkûm edildi. Bunların affedilmesinin halk nazarına olumsuz bir etki yaratacağı açıktı. Bunun üzerine Ermeniler lehine bu tür uygulamaların bölgede asayişin daha da bozulacağına neden olacağı belirtildi.³

1914 yılı istatistiklerine göre Maraş'ın genel nüfusu 152645 Müslüman, 32322 Ermeni, 34 Rum olmak üzere toplam 185001'dir.⁴

5. 1914'te Maraş'ın Nüfusu ve Sosyal Durumu

1914 yılı istatistiklerine göre Maraş ve kazalarının nüfusu ayrı ayrı dikkate alındığında toplam nüfus 187899 olarak belirtilmiştir. Ayrıca kazaların nüfusu etnik yapıya göre ayrıntılı olarak verilmiştir.⁵

1914 Yılı İstatistiklere Göre Maraş'ın Nüfusu.

Vilayet	Müslümanlar	Rumlar	Ermeniler
Maraş	152645	34	32322

¹ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (ABEF), 1914-1918, C. 1., 2005, s. 71.*

² *ABEF, age, ss. 71-72.*

³ *ABEF, age, s. 72.*

⁴ *ABEF, age, s. 605.*

⁵ *ABEF, age, s. 655.*

I. Salon I. Oturum

1914 Yılı İstatistiklerine Göre Maraş ve Kazalarının Nüfusu

Sancağı	Ecebi		Latin		Protestan		Ermeni Katoligi		Rum Katoligi		Yahudi		Ermeni		İslam		Yekün		İcmal
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Maraş	11		595	580	2317	2454	1858	1911	13	10	132	118	6461	6283	25286	23387	36673	34743	71416
Elbistan					239	202	193	168					645	523	24140	22397	25217	23290	48507
Pazarcık													18	12	11950	11547	11968	11559	23527
Süleymanlı					243	232	90	90					5347	4583	4148	3684	9828	8589	18417
Göksun					102	102	65	49					1810	1419	11854	10631	13831	12201	26032
Toplam	11		595	580	2901	2990	2206	2218	13	10	132	118	14281	12820	77378	71646	97517	90382	187899

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Maraş'ta bulunan Ermenilerin sayısını ve gücünü tespit etmek amacıyla Osmanlı Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'nı ilan etmeden önce Maraş'ın nüfus istatistiğini çıkarttırmıştır. Milliyet esasına göre Maraş merkezi ile Elbistan, Göksun, Süleymanlı ve Pazarcık kazalarının nüfusu I. Dünya Savaşı ilan edilmeden önce ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Hazırlanan nüfus cetveli 5 Eylül 1915 tarihinde Maraş mutasarrıfı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilmiştir. Gönderilen yazı ekinde bir harita olduğu ifade edilmiş ise de böyle bir belgeye ulaşılamamıştır.¹ Ayrıca Maraş Mutasarrıflığı 21 Eylül 1915 tarihinde Pazarcık nüfusunu belirten bir yazıyı Dâhiliye Nezareti'ne göndermiş, ancak bu yazının eki de bulunamamıştır.² Savaşın ilanından önce Maraş merkezinde Müslümanların nüfusu 57362 ve Ermenilerin nüfusu 14565'tir. Ayaklıcaoluk köyünde 13, Kişifli köyünde 306, Fındıcak köyünde 833, Telbi Çiftliği'nde 48, Dermek köyünde 34, Araplar köyünde 50, Döngel köyünde 289, Nasara köyünde 253, Çürükkoz köyünde 71, Gönüklü köyünde 41, Gölceğiz köyünde 80, Sarılar köyünde 62, Murat Çakıroğlu Çiftliği'nde 226, Maraş merkezinde 10907 Ermeni yaşamaktadır. İstatistiklerde Ermenilerin şehir ve köylerde yaşayan nüfusları tam olarak tespit edilmiştir. Hatta Katolik, Protestan ve Latin Ermenilerle yabancıların nüfusları da açıkça ve ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı İlanından Önce Maraş Merkezi ve Merkeze Bağlı Köylerin Nüfusu.³

Köy İsimleri	Toplamı			Müslüman			Ermeni			Katolik Ermeni
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam
Kuzucak Köyü	127	120	247	127	120	247	-	-	-	
Küçük Nacar	132	100	232	132	100	232	-	-	-	
Hacının Çiftliği	12	16	28	12	16	28	-	-	-	

1 BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21 Maraş Mutasarrıflığının 5 Eylül 1915 tarih ve 14144/ 70 sayılı yazısı.

2 BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21, Maraş Mutasarrıflığının 21 Eylül 1915 tarih ve 14479/82 sayılı yazısı.

3 BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21.

I. Salon I. Oturum

Gömenc	5	7	12	5	7	12	-	-	-	
Almalar	227	199	426	227	199	426	-	-	-	
Bulanık	230	207	437	230	207	437	-	-	-	
Yusuf Hacılı	185	176	357	185	176	357	-	-	-	
Peynir Dere	159	153	312	159	153	312	-	-	-	
Kerhan	117	97	214	117	97	214	-	-	-	
Ağyar	85	75	160	85	75	160	-	-	-	
Göllü	116	103	219	116	103	219	-	-	-	
Ayaklıca Oluk	274	244	518	269	236	505	5	8	13	
Gafarlı	90	50	140	90	50	140	-	-	-	
Dereli	209	202	411	209	202	411	-	-	-	
Kozludere	89	89	178	89	89	178	-	-	-	
Köseli	202	187	389	202	187	389	-	-	-	
Kavlaklı	239	207	446	239	207	446	-	-	-	

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

İsmaili	229	217	446	229	217	446	-	-	-	
Çam Çakallı	116	101	217	116	101	117	-	-	-	
Kürtül	486	413	899	486	413	899	-	-	-	
Klavuzlu	107	91	197	107	91	197	-	-	-	
Kürtler Afşarı	56	64	120	56	64	160	-	-	-	
Çobanlı	102	106	208	102	106	208	-	-	-	
Budaklı	252	213	465	252	213	465	-	-	-	
Kılağlı	144	126	270	144	126	270	-	-	-	
Camuşlı	82	84	166	82	84	166	-	-	-	
Hacı Eyüblü	176	180	356	176	180	356	-	-	-	
Yenipınar	82	73	155	82	73	155	-	-	-	
Başdervişi	212	186	398	212	186	398	-	-	-	
Kemallı	93	74	167	93	74	167	-	-	-	
Ağabeyli	163	109	272	163	109	272	-	-	-	

I. Salon I. Oturum

Kabasakallı	75	60	135	75	60	135	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Boyalı	108	93	201	108	93	201	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Güdaymalı	137	120	257	137	120	257	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Honur	108	66	174	108	66	174	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarıçukur	159	144	303	159	144	303	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maksutlu	113	122	235	113	122	235	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kale	11	11	22	11	11	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kızılseki	119	116	235	118	116	235	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Öşlü	159	139	298	159	139	298	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karadere	276	225	501	276	225	501	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sır	328	293	621	328	293	621	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gölpınar Gafarlı	75	71	146	75	71	146	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sadakatlı	66	58	124	66	58	124	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kalekaya	148	126	274	148	126	274	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Yeşildere	199	207	406	199	207	406	-	-	-
Düldül	40	32	72	40	32	72	-	-	-
Çokran	24	24	48	24	24	48	-	-	-
Hartlap	514	451	965	514	451	965	-	-	-
Yeniyapan	127	103	230	127	103	230	-	-	-
Zeytindere	79	71	150	79	71	150	-	-	-
Fatmalı	285	263	548	285	263	548	-	-	-
Delihacılı	173	125	298	173	125	298	-	-	-
Çağrgan	89	55	144	89	55	144	-	-	-
Kişifli	159	174	333	15	12	27	144	162	306
Cöceli	72	65	137	72	65	137	-	-	-
Önsenli	464	430	894	464	430	894	-	-	-
Sataflı	156	144	300	156	144	300	-	-	-
Döngeli	511	392	903	227	133	360	235	225	460

I. Salon I. Oturum

Fındıcak	561	509	1070	0	0	0	422	411	833
Küperli	92	78	170	82	78	170	-	-	-
Afşarlı	62	58	120	62	58	120	-	-	-
Önsenhopuru	259	263	522	259	263	522	-	-	-
Orçan	787	732	1519	787	736	1519	-	-	-
Araplar	69	70	139	69	70	139	-	-	-
Telbi Çiftliği	24	24	48	-	-	-	24	24	48
Uzunkışla	22	20	42	22	20	42	-	-	-
Çullu	84	77	161	84	77	161	-	-	-
Hasanağa	125	98	223	165	98	223	-	-	-
Ferhuş	161	143	304	161	143	304	-	-	-
Şereflî Hopur	118	113	231	118	113	231	-	-	-
Ümmetdede	6	6	12	6	6	12	-	-	-
Atizi	11	13	24	11	13	44	-	-	-

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Çomurlu	16	13	29	16	13	29	-	-	-
Hacı Mustafa Ağa Çiftliği	10	10	20	10	10	20	-	-	-
Köprüağızı	15	14	29	15	14	29	-	-	-
Abbaslar	57	54	111	57	54	111	-	-	-
Yeniyapan	48	35	83	48	35	83	-	-	-
Sivasgürünlü	95	71	166	95	71	166	-	-	-
Köşürge	191	195	386	191	195	386	-	-	-
Demrek	84	73	157	66	57	123	18	16	34
Yeniköy	203	178	381	203	178	381	-	-	-
Sarı Mollalı	129	102	231	129	102	231	-	-	-
Oksar	106	103	209	106	103	209	-	-	-
Mencikli Varyanlı	312	274	586	312	274	586	-	-	-
Anabat	327	316	643	327	316	643	-	-	-
Araplar	27	23	50	0	0	0	27	23	50

I. Salon I. Oturum

İloğlu	212	223	435	212	223	435	-	-	-
Ceceli	77	80	157	77	80	157	-	-	-
Göllunarlıca	17	14	31	17	14	31	-	-	-
Ağcakoyunlu	215	190	405	215	190	405	-	-	-
Sarılar	94	75	169	59	48	107	35	27	62
Gölceyiz	41	39	80	-	-	-	41	39	80
Gönüklü	23	21	44	1	2	3	22	19	41
Çürükkoz	42	42	84	3	10	13	39	32	71
Nasara	270	270	540	152	135	287	118	135	253
Köyönü	25	28	53	-	-	-	-	-	-
Mucukdere	52	55	107	-	-	-	-	-	-
Döncele	524	497	1021	253	202	455	136	153	289
Fenk	135	110	245	135	110	245	-	-	-
Şuğur	221	222	443	221	222	443	-	-	-

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Kılıhoğlu	106	136	242	106	136	242	-	-	-	
Çobantepe	82	99	181	82	99	181	-	-	-	
Güle'li Höyük	63	50	113	63	50	113	-	-	-	
İmalı	164	154	318	164	154	318	-	-	-	
Muratçakıroğlu Çiftliği	131	131	262	17	19	36	114	112	226	
Beynamazlı	191	202	393	191	202	393	-	-	-	
Dedeler	216	196	412	216	196	216	-	-	-	
Karalar	126	109	235	126	109	235	-	-	-	
Maraş Merkezi	20499	20061	40560	11009	10599	21608	5483	5424	10907	3502
Yabancı	913	974	1887	430	497	927	74	8	82	58
Ermeni Protestan	-	-	-	-	-	-	217	155	362	
Ermeni Latin	-	-	-	-	-	-	349	349	698	
Fazla çıkan gizli nüfus	626	495	1121	156	155	311	399	411	810	-
Toplam	38638	36583	75221	26103	24259	57362	7336	7229	14565	3510

6. Birinci Dünya Savaşı İlanından Sonra Maraş'ta Meydana Gelen Gelişmeler

Osmanlı Devleti seferberlik ilan edince, 17 Ağustos 1914'te ilk Ermeni ayaklanması Süleymanlı'da ortaya çıktı. Savaşın başlamasından hemen sonra Ermenileri isyan hareketleri hızla genişledi. II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan bir yasa ile Ermenilerin askere alınmaları kabul edilmişti. İşte bu yasadan faydalanarak silah altında bulunan Ermeniler, topluca veya tek tek ordudan kaçtı. Silahlarıyla birlikte kaçan Ermeni çeteler, Ruslarla işbirliği yaparak köylerde eşkıyalık yapmaya, güvenlik kuvvetlerine ateş açmaya başladı.¹

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin 1 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne karşı İttifak Devletleri yanında savaşa girmesini Ermeniler büyük bir fırsat olarak değerlendirdi. Louse Nalbandian'ın ifade ettiği gibi "Ermeni komiteleri için ivedi hedeflerini gerçekleştirecek topyekûn ayaklanmayı başlatmanın en uygun zamanı Osmanlıların savaş halinde olduğu zamandı."²

Ermeni komite üyelerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında faaliyete geçmesinden kuşkulanan Osmanlı Hükümeti, savaş öncesinde Ağustos 1914'te Erzurum'da Taşnak yöneticileriyle bir toplantı yaptı. Bu toplantıya katılan Taşnak üyeleri, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda sadık vatandaşlar olarak Osmanlı orduları safında görevlerini yerine getirecekleri vaadinde bulundular. Fakat Ermeniler savaş sırasında bu vaatlerini tutmadılar. Çünkü bu toplantıdan önce Haziran 1914'te yine Erzurum'da düzenlenen Taşnak Kongresi'ne katılan üyeler, İtilaf Devletleri safında, Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele edeceklerini kararlaştırmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın ilanından itibaren Taşnak Ermeni Komitesi Rusya'da bulunan Ermenilerin derhal Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçmesini, Osmanlı topraklarında bulunan Ermenilerin bütün kuvvetleriyle ayaklanması hakkında karar almıştı. Bu karar üzerine Süleymanlı, Bitlis, Sivas ve Van'da Ermeni isyanları 24 Nisan 1915'ten itibaren başladı.³

18 Mayıs 1915'te Hınçak Ermeni Komitesi, Süleymanlı bölgesinde büyük bir isyan girişiminde bulundu. Fakat bu isyanın çıkacağını erken haber alınan Osmanlı silahlı kuvvetleri zamanında müdahale ederek komitecileri etkisiz hale getirildi. Bu arada Rusya'dan gelen Hınçak ve Taşnak komite üyeleri bomba ve dinamitle banka, postane, Duyunu Umumiye gibi devlet dairelerinin binalarını tahrip ederek asker, milis ve halktan yüzlerce kişiyi şehit etti. Maraş'ta yapılan aramalarda Ermenilerden fazla miktarda patlayıcı madde, silah ve cephane ele geçirildi.

Osmanlı Devleti'nin çeşitli cephelerde savaştığı sıralarda, Ermeni Komiteleri, ordunun zayıflamasını bekleyerek çeşitli yerlerde ihtilal çıkarmaya

1 Uçarol, age, s. 488.

2 Nalbandian, Louise, *Armenian Revolutionary Movement*, University of California Press. 1963, s. 111.

3 ABEF, age, s. 127.

karar verdiler ve orduyu arkadan vurmak için büyük ölçüde tedbirler aldılar. Ayrıca Komiteler, askerden firar eden Ermeniler silahlandırılarak devlete karşı çete halinde kullandılar. Birçok yeri silah ve patlayıcı maddenin yığınak yapıldığı merkez haline getirdiler.¹

Süleymanlı ve Haçın (Saimbeyli) Ermeni eşkıyası Fındıcak köyü ile Dönüklü köyüne toplanarak burayı üs edindi. Burada konuşlanan Ermeni eşkıyası rastladıkları köyleri yakarak halkı katletmeye başladı.

Fındıcak Köyü ile Dönüklü köyü Ermenilerini nakletmek için Maraş'tan buraya yirmi jandarma gönderildi. Bu köylerde bulunan Ermeni eşkıyası jandarmalara silahla karşılık verdi. Bunun üzerine Maraş Mutasarrıfı Fethi Bey 29 Temmuz 1915'te Ermeni eşkıyası üzerine süvari birliği gönderdi.²

Süleymanlı ve Haçın'den kaçarak Fındıcak köyüne gelen dört yüz Ermeni burayı tahkim ederek çevrede bulunan Müslüman köylerde birçok evi yakıyor, birçok Müslüman'ı katlediyor ve yaralıyordu. Jandarmadan iki er şehit olmuş ve üç er yaralanmıştı. Daha önce Mutasarrıf Fethi Bey'in gönderdiği süvari birliği Ermeni eşkıya karşısında etkili olamayınca 132. Alay gönderildi. 132. Alay ile Ermeni eşkıya arasında 1 Ağustos 1915'te öğleden önce çatışma başladı. Yapılan çatışma sonunda Ermeni eşkıyası etkisiz hale getirildi. Ayrıca bu olaylar karşısında aşırı derecede rahatsız olan Müslüman halkın Ermeniler karşı müdahale etmesi önlenildi ve hükümete itaat eden Ermenilere zarar verilmedi.³

Ermeni komitelerinin amacı; Anadolu toprakları üzerinde yaşayan Ermeniler dışındaki bütün insanları yok etmek ya da göç etmeğe zorlamaktı. Böylece kurulmasını hayal ettikleri Ermenistan'da nüfus çoğunluğunu sağlayacaklardı. Osmanlı Hükümeti bu durum karşısında, önce Ermeni Patriğini, mebuslarını ve önde gelenlerini çağırarak Ermenilerin, Müslümanları katletmeye devam etmeleri halinde bunları önleyici gerekli tedbirleri alacağını bildirdi. Hükümetin bu çok ciddi uyarıları bir sonuç vermeyince Babıâli, 24 Nisan 1915'te Ermeni komitelerini kapattı.⁴ İstanbul'da isyan hareketine katılmak, devlet aleyhine faaliyette bulunmak suçundan 77735 Ermeni'den önde gelen 2345 Ermeni elebaşını tutukladı. Babıâli'nin yasal olarak aldığı bu tedbirleri haklı bulmak istemeyen bir kısım Ermeni toplulukları, her yıl 24 Nisan'ı "katliam" yıldönümü diye anmaktadırlar.⁵

Tutuklama hareketlerinden iki gün sonra 26 Nisan 1915'te Başkomutanlık birliklere bir bildiri gönderdi. Bu bildiride "Hınçak ve Taşnak gibi komitelerin İstanbul merkez ve taşra şubelerinin kapatılması, evrakına el konulması, silah aranması ve komite elebaşlarının askeri mahkemelere verilmeleri ve suçluların

1 *ABEF, age, s. 180.*

2 *ABEF, age, s. 227.*

3 *ABEF, age, s. 229.*

4 *Süslü, Azmi, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, ss. 69-94, 1990 Ankara.*

5 *Meclis-i Vükela Mazbataları, c.198, Karar No.1331/163; Sakarya, İhsan, Belgelerle Ermeni Sorunu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, s. 223, 1983 Ankara; Süslü, age, ss. 106-108.*

I. Salon I. Oturum

cezalandırılmaları...” istendi.¹ Osmanlı Hükümeti, maruz kaldığı bu büyük iç ve dış tehlikeler nedeniyle benzer tehlikelerle karşılaşan tüm ülkelerin de almakta tereddüt göstermeyeceği bir önleme başvurdu. Hükümet savaş bölgeleri yakınlarında isyan eden Ermenilerin bir kısmını, daha güneydeki Osmanlı topraklarına nakletme kararı aldı.

2 Mayıs 1915'te başkumandan vekili Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya bir yazı göndererek, Osmanlı ordusunu arkadan vurmaya çalışan Van ve civarındaki Ermenilerin cephe gerisine nakledilmelerini istedi.² Talat Paşa 23 Mayıs 1915 tarihinde 4. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği şifreli yazıda, Ermenilerin boşaltılması gereken yerler belirtildi. Bu yazıya göre, Erzurum, Van, Bitlis, İskenderun, Antakya, Maraş, Süleymanlı, Sis, Kozan ve Osmaniye gibi yerlerde oturan Ermeniler boşaltılacaktı.³

Cephe gerisinde beliren tehlikeyi önlemek için bölgedeki bozguncu Ermenileri zararı dokunamayacak bölgeye gönderme tedbirinin alınması gerekiyordu. Bu nedenle isyan çıkan bölgelerdeki Ermenilerin gönderilmesine Osmanlı Hükümetince karar verildi. 26 Mayıs 1915'te Maraş ve Süleymanlı'da bulunan Ermenilerin Diyarbakır'ın güneyine, Fırat Nehri vadisine, Urfa ve Süleymaniye yakınlarına gönderilmesi planlandı.⁴

Osmanlı Hükümeti, Başkomutanlığın önerisi üzerine, Ermenilerin Van'ı işgalinden iki gün sonra 27 Mayıs 1915'te “Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedâbir Hakkında Kanun-u Muvakkat” çıkarıldı.⁵ Bu kanunun ikinci maddesinde “Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen komutanları, askeri nedenlerden dolayı veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köy ve kasabaların halkını tek tek veya toplu olarak memleketin diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralara yerleştirebilirler” hükmü yer aldı. İçinde Ermeni ifadesi yer almayan bu kanunun ikinci maddesine göre nakil ve sevk işlemleri yapıldı.⁶

Bu Kanunu'nun amacı, güvenlik nedenleriyle belirli bir grubu belirli bir yere nakil ve sevk ederek ikamete mecbur etmektir. Bir savaş halinde düşman ile işbirliği yaptığı tespit edilen ve bu işbirliğini bir iftihar vesilesi olarak gören toplulukların, zararlı faaliyetlerini önlenmek amacıyla belirli bölgelerde mecburi ikamete tabi tutulmaları itiraz edilecek bir konu değildir. Buna benzer tedbirler, Birinci Dünya Savaşı sırasında bütün devletler tarafından alınmıştır. Kaldı ki Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin nakli sırasında zarar görmelerini önlemek için büyük bir gayret göstermiş ve bu amaçla 28 Mayıs 1915'te emirler yayınlanmıştır.⁷ Bu emirlerde bütün masrafları devletin

1 *Sakarya, age, s. 223.*

2 *Halaçoğlu, Yusuf, Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918, s.47, 2001 Ankara.*

3 *Halaçoğlu, age, ss.48-49.*

4 *Saral, age, s. 162.*

5 *Halaçoğlu, age, s.52; Takvim-i Vekayi, 19 Mayıs 1331; Gürün, age, s. 214.*

6 *Süslü, age, ss.110-111.*

7 *Sakarya, age, ss. 228-229.*

karşılacağı bildirilmiştir.¹ 30 Mayıs 1915'te Meclis-i Vükela, Ermenilerin nakli konusunda ayrıntılı bir mazbata yayınladı. Bu mazbata da Ermenilerin nereye ve nasıl yerleştirileceği konusunda ayrıntılı bilgiler verildi.²

Bakanlar Kurulunda 31 Mayıs 1915'te Ermenilerin sevk edilmesine dair karar alındı. Bu kararda Ermenilerin nakil ve sevklerini gerektiren sebepler ayrıntılı bir şekilde açıklandı.³

Savaş hali ve olağanüstü zorunluluklar dolayısıyla başka yerlere nakledilen Ermenilerin iskân ve işleriyle diğer konular hakkındaki on beş maddelik yönetmelik 10 Haziran 1915'te çıkarıldı.⁴ Yine aynı tarihte başka yerlere nakledilen Ermenilere ait mal, mülk ve arazilere uygulanacak idare hakkında otuz dört maddeden oluşan yönetmelik yayımlandı.⁵

Savaş ortamından kaynaklanan genel asayişsizlik ortamı ve şahsi kin ve intikam duyguları, nakledilen kabilelerin birtakım saldırılara uğramasına neden oldu. Bilhassa Ermeni çeteleri fırsat buldukça kendi soydaşlarından olan kabilelere saldırdılar. Ermenileri korumakla görevli Osmanlı askerleri, yine Ermeni çeteleriyle silahlı çatışmalara girdi. Kabilelerin dağılmasını önlemek, dışarıdan gelecek tehlikelere karşı maiyetindeki Ermenileri korumak amacıyla birçok üzücü olaylar oldu. Hükümet bu durumu elinden geldiğince önlemeye çalıştı ve sorumlu gördüğü kimseleri de hatalarından dolayı cezalandırdı.⁶

Doğu Anadolu'da Ermeni isyanları devam ederken Adana, Urfa, Antakya, Erzurum, Bursa, Sivas ve Maraş'ta da önemli olaylar meydana geldi.⁷ Süleymanlı Ermenileri 13 Eylül 1914'ten itibaren yolcuları soymaya ve askerlere saldırmaya başladı. 1915 Mart ayının başından itibaren isyan etti. Bunun üzerine Osmanlı ordusu isyancıları bastırmak amacıyla 24 Mart 1915'te Süleymanlı'yı kuşattı.⁸ 26 Mart'ta Saint Mary Manastırı'ndan kaçan isyancılar Fındıcak'a geldiler ve burada toplanarak daha güçlü bir şekilde isyan ettiler.⁹ Fındıcak'ta 26 Mart 1915'te başlatılan Ermeni isyanı 20 Ağustos 1915 tarihine kadar devam etti. Sadece bu isyanda üç yüz Türk şehit oldu.¹⁰

İsyanlarını destekleyen Ermeni liderleri 24 Mart'ta Maraş hükümet binasına çağrıldı ve barış konusunda bir türlü ikna edilemedi. Bunun üzerine 10 Nisan 1915 tarihinden itibaren Süleymanlı'da bulunan isyancı Ermeniler Konya,

1 *İngiliz Dışişleri Arşivi, 371/9158/E 5523; Meclis-i Vükela Mazbataları, C.198, Karar No.1331/163.*

2 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920, ss. 30-32, 1994.*

3 *ABEF, age, s. 131.*

4 *ABEF, age, ss. 132-133.*

5 *ABEF, age, ss. 139-142.*

6 *Sakarya, age, ss. 231-250.*

7 *Uras, Esat, () Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, s. 596, 1987 İstanbul; Gürün, age, s. 215.*

8 *Kerr, Stanley E., The Lions of Marash, State University of New York, Pres, s.16, Albany 1973.*

9 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, sayı 83, 1993.*

10 *Eycil, age, s. 349; Kerr, age, s. 16.*

I. Salon I. Oturum

Halep ve Zor'a gönderilmeye başlandı.¹

7. Birinci Dünya Savaşı İlanından Sonra Maraş'ın Nüfusu ve Sosyal Durumu

Birinci Dünya savaşı ilanından sonra 31 Ağustos 1915'te Osmanlı Hükümeti Maraş, Elbistan, Göksun, Süleymanlı ve Pazarcık'ın nüfusunu milliyet esasına göre ayrıntılı bir şekilde tespit ettirdi. Hazırlanan nüfus cetveli 5 Eylül 1915 tarihinde Maraş mutasarrıfı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderildi.

Bu cetvelde 30 Ağustos 1915 Tarihine kadar Maraş'tan nakil ve sevk edilerek uzaklaştırılan Ermenilerin nüfusu düştükten sonra şehrin nüfusu yeniden tespit edilmiştir.

I. Dünya Savaşı İlanından Sonra 30 Ağustos 1915 Tarihine Kadar Maraş'ın Nüfusu.²

Köy İsimleri	Toplamı			Müslüman			Ermeni			Katolik Ermeni
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam
Kuzucak Köyü	127	120	247	127	120	247	-	-	-	
Küçük Nacar	132	100	232	132	100	232	-	-	-	
Hacının Çiftliği	12	16	28	12	16	28	-	-	-	
Gömenc	5	7	12	5	7	12	-	-	-	
Almalar	227	199	426	227	199	426	-	-	-	
Bulanık	230	207	437	230	207	437	-	-	-	
Yusuf Hacı	185	176	357	185	176	357	-	-	-	
Peynir Dere	159	153	312	159	153	312	-	-	-	

¹ Kerr, age, ss. 17-18.

² BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Kerhan	117	97	214	117	97	214	-	-	-
Ağyar	85	75	160	85	75	160	-	-	-
Göllü	116	103	219	116	103	219	-	-	-
Ayaklıca Oluk	277	241	518	269	236	505	5	8	13
Gafarlı	90	50	140	90	50	140	-	-	-
Dereli	209	202	411	209	202	411	-	-	-
Kozludere	89	89	178	89	89	178	-	-	-
Köseli	202	187	389	202	187	389	-	-	-
Kavlaklı	239	207	446	239	207	446	-	-	-
İsmailli	229	217	446	229	217	446	-	-	-
Çam Çakallı	116	101	217	116	101	117	-	-	-
Kürtül	486	413	899	486	413	899	-	-	-
Klavuzlu	107	91	197	107	91	197	-	-	-
Kürtler Afşarı	56	64	160	56	64	160	-	-	-
Çobanlı	102	106	208	102	106	208	-	-	-
Budaklı	252	213	465	252	213	465	-	-	-

I. Salon I. Oturum

Kılağlı	144	126	270	144	126	270	-	-	-	
Camuslı	82	84	166	82	84	166	-	-	-	
Hacı Eyüblü	176	180	356	176	180	356	-	-	-	
Yenipınar	82	73	155	82	73	155	-	-	-	
Başdervişıli	212	186	398	212	186	398	-	-	-	
Süleymanlı	93	74	167	93	74	167	-	-	-	
Ağabeyli	163	109	272	163	109	272	-	-	-	
Kabasakallı	75	60	135	75	60	135	-	-	-	
Boyalı	108	93	201	108	93	201	-	-	-	
Güdaymalı	137	120	257	137	120	257	-	-	-	
Honur	108	66	174	108	66	174	-	-	-	
Sarıçukur	159	144	303	159	144	303	-	-	-	
Maksutlu	113	122	235	113	122	235	-	-	-	
Kale	11	11	22	11	11	22	-	-	-	
Kızılseki	119	116	235	118	116	235	-	-	-	
Öşlü	159	139	298	159	139	298	-	-	-	

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Karadere	276	225	501	276	225	501	-	-	-	
Sır	328	293	621	328	293	621	-	-	-	
Gölpınar Gafarlı	75	71	146	75	71	146	-	-	-	
Sadakatlı	66	58	124	66	58	124	-	-	-	
Kalekaya	148	126	274	148	126	274	-	-	-	
Yeşildere	199	207	406	199	207	406	-	-	-	
Düldül	40	32	72	40	32	72	-	-	-	
Çokran	24	24	48	24	24	48	-	-	-	
Hartlap	514	451	965	514	451	965	-	-	-	
Yeniyapan	127	103	230	127	103	230	-	-	-	
Zeytindere	79	71	150	79	71	150	-	-	-	
Fatmalı	285	263	548	285	263	548	-	-	-	
Delihacılı	173	125	298	173	125	298	-	-	-	
Çağırnan	89	55	144	89	55	144	-	-	-	
Kişifli	159	174	333	15	12	27	-	-	-	
Cöceli	72	65	137	72	65	137	-	-	-	

I. Salon I. Oturum

Önsenli	464	430	894	464	430	894	-	-	-
Sataflı	156	144	300	156	144	300	-	-	-
Döngeli	227	133	360	227	133	360	-	-	-
Fındıcak	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Küperli	92	78	170	82	78	170	-	-	-
Afşarlı	62	58	120	62	58	120	-	-	-
Önsenhopuru	259	263	522	259	263	522	-	-	-
Orçan	787	732	1519	787	736	1519	-	-	-
Araplar	69	70	139	69	70	139	-	-	-
Telbi Çiftliği	24	24	48	-	-	-	24	24	48
Uzunkışla	22	20	42	22	20	42	-	-	-
Çullu	84	77	161	84	77	161	-	-	-
Hasanağa	165	98	223	165	98	223	-	-	-
Ferhuş	161	143	304	161	143	304	-	-	-
Şerefi Hopur	118	113	231	118	113	231	-	-	-
Ümmetdede	6	6	12	6	6	12	-	-	-

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Atizi	11	13	24	11	13	44	-	-	-
Çomurlu	16	13	29	16	13	29	-	-	-
Hacı Mustafa Ağa Çiftliği	10	10	20	10	10	20	-	-	-
Köprüağzı	15	14	29	15	14	29	-	-	-
Abbaslar	57	54	111	57	54	111	-	-	-
Yeniyapan	48	35	83	48	35	83	-	-	-
Sivasgürünlü	95	71	166	95	71	166	-	-	-
Köşürge	191	195	386	191	195	386	-	-	-
Demrek	84	73	157	66	57	123	18	16	34
Yeniköy	203	178	381	203	178	381	-	-	-
Sarı Mollalı	129	102	231	129	102	231	-	-	-
Oksar	106	103	209	106	103	209	-	-	-
Mencikli Varyanlı	312	274	586	312	274	586	-	-	-
Anabat	327	316	643	327	316	643	-	-	-
Araplar	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şuğur	221	222	443	221	222	443	-	-	-

I. Salon I. Oturum

Fenk	135	110	240	135	110	240	-	-	-	
Döngele	253	202	455	253	202	455				
Mucukdere	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Köyünü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Nasara	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Çürükkoz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Gönüklü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Gölceyiz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Sarılar	59	48	107	59	48	107	35	27	62	
Ağcakoyunlu	215	190	405	215	190	405	-	-	-	
Güllünarlıca	17	14	31	17	14	31	-	-	-	
Ceceli	77	80	157	77	80	157	-	-	-	
İloğlu	212	223	435	212	223	435	-	-	-	
Kılılıoğlu	106	136	242	106	136	242	-	-	-	
Çobantepe	82	99	181	82	99	181	-	-	-	
Güle'li Höyük	63	50	113	63	50	113	-	-	-	

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

İmalı	164	154	318	164	154	318	-	-	-	
Murat Çakıroğlu Çiftliği	17	19	36	17	19	36	-	-	-	
Beynamazlı	191	202	393	191	202	393	-	-	-	
Dedeler	216	196	412	216	196	216	-	-	-	
Karalar	126	109	235	126	109	235	-	-	-	
Yekun	14693	13195	27888	14664	13163	27827	29	32	61	
Maraş Merkezi	17448	17508	34956	11009	10599	21608	2595	2997	5592	3502
Yabancı	913	974	1887	430	497	927	74	8	82	8
Yekun	33054	31677	74100	26103	24259	50362	2698	3037	5735	3510
Fazla çıkan gizli nüfus	6645	-	6645	5273	-	5273	875	-	875	205
Genel Yekun	26409	21677	58086	20730	24259	45089	1823	3037	4860	3305

Birinci Dünya Savaşı ilan edilmeden önce Müslümanların nüfusu 57362, Ermenilerin nüfusu 14565, şehrin genel toplamı nüfusu 75221'dir. Birinci Dünya Savaşı ilan edildikten sonra Müslümanların nüfusu 45089, Ermenilerin nüfusu 4860, şehrin genel toplamı nüfusu 58086'dır. Birinci Dünya Savaşı ilan edildikten sonraki nüfus karşılaştırdığında Müslümanlardan 12273, Ermenilerden ise 9705, genel toplamdan ise 17135 nüfusun eksik çıktığı görülmektedir. Nüfusun azalması, savaşlar, mecburi iskân ve Ermenilerin çıkardıkları isyanlar nedeniyle meydana gelmiştir. Ermenilerin kaybının içinde 27 Mayıs 1915'te çıkarılan kanun hükmü gereğince nakil ve sevk edilenler de bulunmaktadır. Yani 9705 eksik görünen Ermeni nüfusu içinde Maraş'tan Konya ve Zor'a sevk edilenler de bulunmaktadır. Müslümanlar nakledilmediğine göre 12273 kayıp nüfus, Ermeni Hınçak ve Taşnak komitesi mensupları tarafından Süleymanlı, Fındıcak ve Yenicekele, Andırın, Fırız gibi çeşitli bölgelerde çıkarılan isyanlarda şehit edilen Müslümanlardır. Yani Ermeni komite üyeleri Maraş'ta 12273 Müslüman'ı

I. Salon I. Oturum

şehit etmiştir.

Ermenilerin bir kısmı Maraş'tan sevk edildikten sonra yapılan nüfus sayımında ve sayılar incelendiğinde hangi yerleşim biriminde ne kadar Ermeni'nin nakledildiğini görmek mümkündür. Daha önce Ayaklıcaoluk köyünde bulunan 13, Telbi Çiftliğinde bulunan 48, Dermek köyünde bulunan 34, Sarılar köyünde bulunan 62, Maraş merkezinde bulunan 5592 Ermeni'nin tamamı yerlerinde bırakılmıştır. 4860 Ermeni ve 3305 Katolik olma üzere toplam 8165 gayrimüslim Maraş'ta kalmıştır. Kişifli, Döngeli, Fındıcak, Araplar, Döngeli, Nasara, Çürükkoz, Gönüklü, Gölceğiz köylerinde ve Murat Çakiroğlu Çiftliği'nde bulunan Ermenilerin tamamı isyancılara yardım ve yataklık yapmalarından dolayı yerlerinden uzaklaştırılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ilanı sırasında Maraş'ta 8137 gayrimüslim ve 27 Mayıs 1915 tarihinden itibaren Ermeniler uzaklaştırıldıktan sonra 10294 gayri Müslim bulunmaktaydı. İstatistiğin yapılıp onaylandığı 31 Ağustos 1915'te Maraş'ta 10290 gayrimüslim vardı. Bir önceki sayı dikkate alındığında gayrimüslimlerin nüfusu 1977 artmıştır. Bunun sebebi gayrimüslimler, Ermeni komite üyelerinin isyancı hareketlerine katılmayarak Müslümanların hoşgörü ve adaletine sığınmış olmalarıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olan Katolik, Protestan, Rum ve Museviler Maraş'taki hayatlarından memnundu. Bunlar Maraş'ta Müslümanlarla birlikte barış ve huzur içinde yaşamaktaydı.

27 Mayıs 1915'ten itibaren Maraş'tan Halep yoluyla Zor ve Suriye'ye sevk edilen Ermenilerin sayısı 27101 olarak belirtilmiştir.¹ Nakledilen Ermenilerin sayısını ayrıntılı olarak belirtmek gerektiğinde Kahramanmaraş merkezinden 12744, Süleymanlı'dan 9930, Elbistan'dan 1168, Göksun'dan 3229 ve Pazarcık'tan 30 olmak üzere toplam 27 101'dir.² Bu belirtilen rakam Maraş bölgesinin tamamını kapsamaktadır.

I. Dünya Savaşı İlanı Sırasında Maraş Merkezinde Bulunan Gayri Müslimlerin Nüfusu.³

Katolik			Ermeni Protestan			Ermeni Latin			Rum			Musevi			Genel Toplam
Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
1559	1746	3305	1755	2259	4114	208	241	449	17	16	34	116	119	235	8137

1 ABEF, age, s. 147.

2 ABEF, age, s. 158.

3 BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Ermeniler Maraş Merkezinden Uzaklaştırıldıktan Sonra Gayri Müslimlerin Nüfusu.¹

Katolik			Ermeni Protestan			Ermeni Latin			Rum			Musevi			Genel Toplam
Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
1764	1746	3510	2523	2589	5112	763	625	1388	18	16	34	131	119	250	10294

Maraş Mahallelerinde Oturan Müslim ve Gayrimüslimlerin Evleri ve Nüfusları.²

Mahalle ve Köyün Adı	Müslim		Gayrimüslim		Toplam	
	Hanesi	Nüfusu	Hanesi	Nüfusu	Hane	Nüfus
Kayışlı Çavuşlu	139	395	148	404	287	799
Mağralı	42	147	-	-	42	147
Ağcakoyunlu	23	87	-	-	23	87
Devecili	53	188	3	3	56	191
Divanlı	160	569	63	226	223	795
Kuyucak	31	113	60	216	91	329
Kumarlı	40	124	26	85	66	209

¹ BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21.

² BOA,YEE,37/37.

I. Salon I. Oturum

Bostancıyan	35	91	44	121	79	212
Karamanlı	45	185	47	139	92	324
Acemli	26	91	19	64	45	155
Kulağıkurtlu (Akçakoyunlu)	44	83	18	83	62	166
Hacı Mehmetli	16	57	25	109	41	162
Cıgıcığ (Hayrullah)	61	208	28	96	89	304
Hatuniye (Kurtuluş)	137	408	80	271	217	679
Şekerli	107	337	91	339	198	676
			23(Yahudi)	77(Yahudi)	23	77
İsa divanlı	41	121	17	49	58	170
Şekerdere	23	58	79	320	102	378
Zimyan (Yusuflar)	19	46	29	84	48	130
Hoca Durdu	75	218	76	258	151	476
Gargacıyan (Hayrullah)	42	145	43	122	85	267
Şaziye (Dumlupınar)	48	149	-	-	48	149
Delialili (Dumlupınar)	25	70	6	16	31	86
Bektutiye	95	350	90	256	185	606
Restebaiye(Fevzipaşa)	88	312	47	176	135	488
Kayabaşı (Kayabaşı)	65	238	25	115	90	353

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Seksenler (Kayabaşı)	64	267	44	151	108	418
Zunbatanlı Gazibeyli	33	87	-	-	33	87
Dalkara (Yusuflar)	28	88	18	69	46	157
Halhalye (Yusuflar)	13	45	16	49	29	94
Kuytul	31	95	16	27	47	162
Camıstıl Nahiyesi	827	3153	123	490	950	3648
Atrañşar Nahiyesi	409	1537	7	14	416	1551
Çakallı	89	416	-	-	89	416
Hacıbebek	8	40	-	-	8	40
Etmekciyan(Ekmekçi)	198	492	49	206	247	698
Boğazkesen	13	52	33	151	46	203
Şeyh	73	259	89	288	162	547
Çukuroba	70	200	54	194	124	394
Kılıçlı aşireti	306	1104	4	10	310	1114
Sahanlı aşireti	664	2697	-	-	664	2697
Atmalu aşireti	112	579	-	-	112	579
Şekerobası nahiyesi	162	581	9	25	171	606
Duraklı	54	157	30	112	84	267
Haznedarlı (Duraklı)	11	29	-	-	11	29
Çomaklı (Sakarya)	34	95	9	30	43	125

I. Salon I. Oturum

Alemlı (Sakarya)	110	355	20	57	130	412
Bulanık Kazası	643	3205	323	1197	966	4402
Kaypak Nahiyesi	153	344	12	32	165	376
Oruçkazı Köyü	16	42	-	-	16	42
Yenicekala Nahiyesi	499	1620	258	686	757	2306
Nadirlü Aşireti	159	484	-	-	159	484
Kürtül aşireti	103	365	-	-	103	365
Bertiz Nahiyesi	332	1393	8	24	340	1417
Çağlayanceridi Nahiyesi	138	550	-	-	138	550
Dağlı Nahiyesi	576	2218	-	-	576	2218
Yumaklıceridi Nahiyesi	94	395	-	-	94	395
Kuşcuceridi Nahiyesi	273	848	-	-	273	848
Bağdin Köyü	72	180	1	1	73	181
Ufacıklı Nahiyesi	80	164	-	-	80	164
Bazarcık Nahiyesi	84	204	-	-	84	204
Andırın Kazası	1578	5076	466	1544	2044	6620
Elbistan Kazası	2870	9975	145	418	3015	10393
Efsus Nahiyesi	396	1744	47	191	443	1935
Güksun Nahiyesi	223	1000	15	65	238	1065
Alışar Nahiyesi	70	280	-	-	70	280

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Ceceli Nahiyesi	66	177	1	2	67	179
Kılılıoğlu Köyü	50	124	2	3	52	127
Ağcakoyunlu Köyü	25	97	-	-	25	97
Süleymanlı Kazası	743	2224	1534	5700	2277	7924
İslahiye Kazası	2885	7220	95	316	2980	7526
	13(Kıpti)	27(Kıpti)			13	27
YEKÜN	16910	57070	4503	15685	21445	72792

Yukarıda Maraş mahalleleri, kaza ve köylerinde oturan Müslüman ile gayrimüslimlerin evleri ve nüfusları kaydedilmiştir. Buna göre Müslümanların 16910 evi ve 57070 nüfusu, gayrimüslimlerin 4503 evi ve 15685 nüfusu bulunmaktadır. Maraş'ta toplam 21445 ev ve 72792 nüfus tespit edilmiştir.

8. Maraş Merkezine Bağlı, Nahiye, Köy ve Aşiretlerin Nüfusu ve Sosyal Durumu

17 Ağustos 1915'te Maraş merkezine bağlı nahiye, köy ve aşiretlerin isimleriyle birlikte nüfusu tespit edilmiştir. Bu tabloda gösterildi gibi Maraş'ta yedi büyük aşiret bulunmaktadır. Merkeze bağlı köylerde 7339 Müslüman ve 1947 gayrimüslim olmak üzere toplam 9295 ev mevcuttur. Maraş merkezine bağlı köy ve aşiretlerin nüfusu 26644 Müslüman ve 6499 gayrimüslim olmak üzere toplam 33113'tür. Tablo dikkatle incelendiğinde; Bertiz ile Yenice kale nahiyelerinde, Sarıçukur, Maksutlu, Ceceli, Kılılıoğlu, Bağdin köylerinde ve Kılıç Aşireti'nde gayrimüslim nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslimler bu yerleşim yerlerinde çoğunlukta bulunan Müslümanlarla birlikte barış ve güven içinde yaşamışlardır.

On üç yerleşim yerinden oluşan Alishar, Bertiz, Yenice kale, Camıstıl Nahiyeleri; Sarıçukur, Maksutlu, Kılılıoğlu, Hacıbebek, Şekerobası Köyleri ile Kürtül, Nadirli, Ceceli ve Çakallı aşireti idari bakımdan Maraş'a bağlıdır. Yayla Kürtleri, çoğunlukla Alishar nahiyesinde oturmasına rağmen Kürtül aşiretinin iskân ettiği yerlerde bulunan 10 evde de bulunmaktadır. Kürtül aşireti, Ceyhan

I. Salon I. Oturum

Nehri'nin batı tarafında Yenicekale ile Maraş arasındaki bölgede konargöçer olarak yaşamaktadır.¹

Nadirlü Aşiretinden 20 hane halkı yaz ve kış mevsiminde Tanır köyünün güneyinde ikamet etmektedir. Geri kalan evlerde yaşayan Nadirlü Aşireti ise, Ceyhan Nehri'ne doğru inip Kürtül Aşiretiyle birlikte karışık oturmaktadır. Pazarcık köyüyle diğer 12 köy ve nahiyeye aşireti birleştirilerek Pazarcık kazası adıyla bir kaza oluşturulmuştur.²

Maraş merkezine bağlı nahiyeye, köy ve aşiretlerin nüfusu.³

İsmi	Hanesi			Nüfus		
	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Maraş ve Merkeze Bağlı Yerler	2349	1387	3736	8271	4628	12899
Sarıçukur Köyü	12	-	12	40	2	42
Maksutlu Köyü	18	-	18	71	2	73
Bertiz Nahiyesi	332	8	340	1393	26	1419
Alışar Nahiyesi	70	-	70	279	-	279
Kürtül Aşireti	103	-	103	365	-	365
Nadirlü Aşireti	159	-	159	484	-	454
Yenicekale Nahiyesi	607	412	1028	1892	1305	3197
Camıstıl Nahiyesi	827	123	950	3153	495	3648
Ceceli Aşireti	66	1	67	177	2	179
Şekerobası	162	9	171	581	25	606
Çakallı aşireti	89	-	89	416	-	416
Kılılıoğlu	50	2	52	124	3	127
Hacıbebek Köyü	8	-	8	40	-	40
Evri Köyü	84	-	84	204	-	204

1 BOA., YEE, 33/59, E. Tas. No. 18-93/553-54.

2 BOA., YEE, 33/59, E. Tas. No. 18-93/553-54.

3 BOA., YEE, 33/59, E. Tas. No. 18-93/553-54.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Cerid Nahiyesi	273	-	273	848	-	848
Ağcakoyunlu köyü	25	-	25	57	-	57
Kılıçlı Aşireti	306	4	310	1104	10	1114
Seneminli aşireti	664	-	664	2697	-	2697
Atmalı Aşireti	112	-	112	597	-	597
Bağdin Köyü	72	1	73	180	1	181
Ufacılı Köyü	80	-	80	164	-	164
Yumaklıceridi Köyü	94	-	94	395	-	395
Dağlı tabir olunan Küpelî Nahiyeleri	576	-	576	2218	-	2218
Çağlayan cerid Köyü	138	-	138	550	-	550
Büyük Nacar Köyü	63	-	63	344	-	344
Genel Toplam	7339	1947	9295	26644	6499	33113

Pazarcık bölgenin orta kısmında bulunan Bağdin ve Sivas güzergahı üzerinde bulunan Ufacıklı köyleri yeni kurulan Pazarcık kazasına bağlıdır. Burası İran kervanlarının geçiş merkezi olmasından dolayı Pazarcık merkezine bağlanmıştır.¹ Yetmiş evden oluşan Sarıgüzel köyü Maraş merkezine bağlı olduğu halde Süleymanlı'ya bağlı müstakil bir müdürlük haline getirilmiştir.²

Tabloda nüfus istatistiği verilen nahije, köy ve aşiretlerin halkı dikkate alındığında buralarda yaşayanlar karışık bir yapı oluşturmaktadır. Verilen nüfus sayıları yerleşim yerlerinin sosyal ve kültürel yapısını ortaya koymaktadır. Tablolarda gösterilen isimler ve sayılar, Maraş halkının sosyal ve kültürel yapısı ile nüfuslarını açıkça belirtmektedir.

1 BOA., YEE, 33/59, E. Tas. No. 18-93/553-54.

2 BOA., YEE, 33/59, E. Tas. No. 18-93/553-54.

Sonuç

1850 tarihli Maraş İcmal Defteri'ne göre Maraş'ta 38 mahalle vardır. Maraş'ın bazı mahallerinde gayrimüslim bulunmakta, bazılarında bulunmamaktadır. Gayrimüslimler daha çok merkezde, sosyal ve ekonomik seviyesi iyi olan mahallelerde yaşamaktadır. Şehirde bulunan 38 mahallede 18275 kişi bulunmaktadır. Mağralı, Ağcakoyunlu, Hazinadarlı ve Şaziye mahallelerinde gayrimüslim bulunmamaktadır. Bu mahallelerde yaşayanların tamamı Müslüman'dır. 34 mahallede gayrimüslim bulunmakta ve Müslümanlarla birlikte yaşamaktadır. Kuyucak, Bostancıyan, Şekerdere, Halhaliye, Boğazkesen, Zimyan, Hacıdurdulu ve Gargacıyan mahallelerinde gayrimüslimlerin sayısı Müslümanlardan fazladır. Şekerli mahallesinde 115 Yahudi yaşamaktadır.

Defterdeki kayıtlar esas alınırca Maraş halkının yüzde kırkı gayrimüslimdir. Ekonomik durumu iyi olan nüfusun tamamı ise Ermeni'dir.

Maraş'ta sanıldığı kadar Yahudi nüfus bulunmamaktadır. Nüfusları az olmasına rağmen ekonomik durumları iyidir. Bu nedenle 115 nüfusun 36'si vergi vermektedir

Elbistan kazasının 1850'de 4 mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallelerde 1763 nüfus yaşamaktadır. Elbistan'ın toplam nüfusu 1763'tür. Bunun 695'i gayrimüslimdir. Afşin köy olarak gösterilmiş olup burada 1530 Müslüman ve 235 gayrimüslim bulunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı ilanından önce ve sonra Osmanlı yöneticilerinin isteği üzerine, Maraş merkezinin nüfusu ayrıntılı bir şekilde çıkarılmıştır. Nüfus sayımı yapılırken Müslüman, Ermeni ve gayrimüslim erkek ve kadınların sayıları ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu sayıma göre savaştan önce Maraş'ın nüfusu 75221 iken savaştan sonra 58086 olmuştur. İkisinin arasındaki fark 17135'dir. Yani 12 Kasım 1914'te Birinci Dünya Savaşı ilan edildikten sonra 31 Ağustos

1915'e kadar geçen süre içerisinde Maraş'ın nüfusu 17135 azalmıştır.

Savaş sırasında Maraş'tan uzaklaştırılan bir kısım Ermenilerin nüfusu düştükten sonra, gayrimüslimlerin nüfusu tespit edilmiştir. Savaş öncesinde Maraş'ta 8137 olan gayrimüslim nüfusu, 31 Ağustos 1915'te 10294 olmuştur. Savaş sırasında Maraş'ta yaşayan gayrimüslimlerin nüfusu 2157 artmıştır. Bu gayrimüslimlerin çoğunun Ermenilerin eylemlerini desteklememesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Maraş'ta bulunan Katolik, Protestan, Latin, Rum ve Museviler, Müslüman halkla yaşamayı tercih etmiştir.

Savaş sonrasında Maraş'ın mahalle, kaza ve köylerinde bulunan Müslüman ve gayrimüslimlerin evleri ve nüfusları ayrı ayrı tespit edilmiştir. Şehirde Müslümanların 16910, gayrimüslimlerin 4503 evi olmak üzere toplam 21445 ev bulunmaktadır. Müslümanların nüfusu 57070, gayrimüslimlerin nüfusu 15685 olmak üzere, toplam nüfus 72792'dir. Ayrıca nahiye, köy ve aşiretlerin nüfusunu belirleyen bir sayım daha yapılmıştır. Bu sayımda Müslüman ve gayrimüslimlerin 9295 evi ve 33113 nüfusu tespit edilmiştir.

Maraş'ta yaşayan halk karışık bir yapı oluşturmaktadır. Nüfus tespitinde Müslüman, gayrimüslim, aşiret, nahiye, köy ve mahalleler ayrı ayrı gösterilmiştir. İsyenlar ve savaşlar sırasında Müslümanların kaybı 12273 ve Ermenilerin kaybı 9705 olmak üzere toplam kayıp 21978'dir. Yukarıda belirtilen 17135 eksik nüfus, Maraş merkezine bağlı köy ve nahiyelerin kayıtları incelenere ortaya çıkarılmıştır. Ermenilerle Müslümanların genel toplam kaybı dikkate alındığında bu sayı 21978'dir.

Maraş merkezinde isyanla alakası bulunan Ermenilerin çok azı Zor'a sevk edilmiştir. Ermeni ve diğer gayrimüslimlerden toplamı 10294 nüfusun Maraş'ta kalmalarına izin verilmiştir. Genel olarak Maraş bölgesinden ise toplam 27101 Ermeni Konya, Halep, Zor ve Suriye'ye nakledilmiştir.

Osmanlı yöneticileri, Maraş'ta yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin nüfusunu 1914 ve 1915'te ayrıntılı bir şekilde tespit ettirmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu belgeler, o dönemin yöneticilerini asılsız soykırımla suçlayan önyargılı batılı devletlere açık bir cevap niteliğindedir.

KAYNAKLAR

1. Osmanlı Arşivi Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), NFS.d.03718.,H. 1267 (M. 1850) Tarihli Maraş İcmal Defteri,

BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21, Maraş Mutasarrıflığının 5 Eylül 1915 tarih ve 14144/ 70 sayılı yazısı.

BOA, HR. MKT, nu. 60/13.

BOA, İrade Dahiliye, nu. 22833, 21 Recep 1272- 18 Mart 1856 tarihli yazı.

BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21, Maraş Mutasarrıflığının 21 Eylül 1915 tarih ve 14479/82 sayılı yazısı.

BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları, C.198, Karar Nu..1331/163; 1915 Mayıs Tarihli Bakanlar Kurulu Talimatı.

BOA, YEE,37/37; YEE,33/59, E.Tas. Nu.18-93/553-54, Maraş Mutasarrıflığının 21 Eylül 1915 tarih ve 14479/82 sayılı yazısı.

BOA, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE), C.1, nr. 34, 26 Ramazan 1268- 14 Temmuz 1852 tarihli yazı.

231 Numaralı Maraş Şeriye Sicili (N. M. Ş. S.), Belge nu. 16, 84.

234 Numaralı Maraş Şeriye Sicili (N. M. Ş. S.), Belge nu.: 231, 266, 288, 355, 358, 441, 456, 438,554,575, 601,604, 623, 628., 648,653,657,669.

2. İngiliz Belgeleri

İngiliz Dışişleri Arşivi, 371/9158/E 5523.

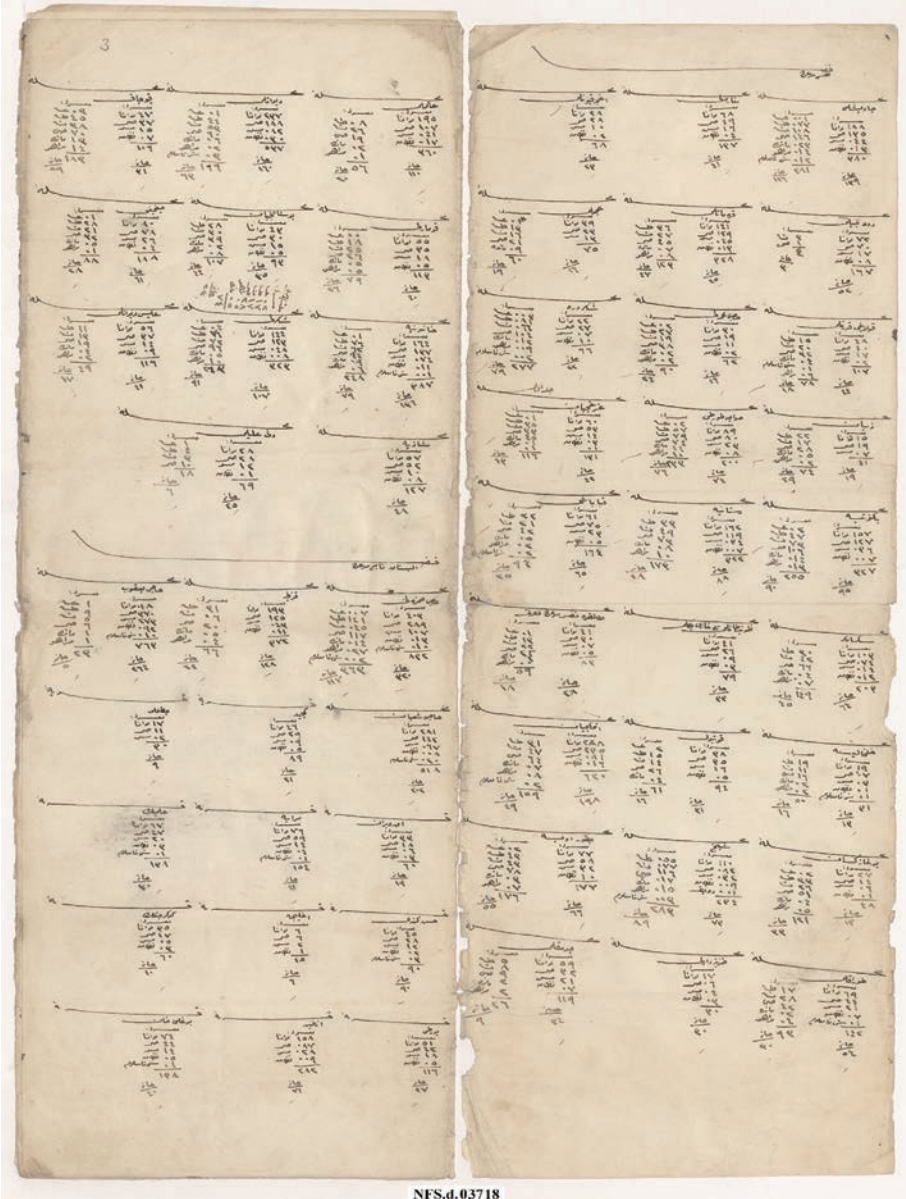
Şimşir, Bilal N.,(1989) British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890). Vol. 2., Türk Tarih Kurumu, Ankara.

3. Araştırma ve İnceleme Eserleri

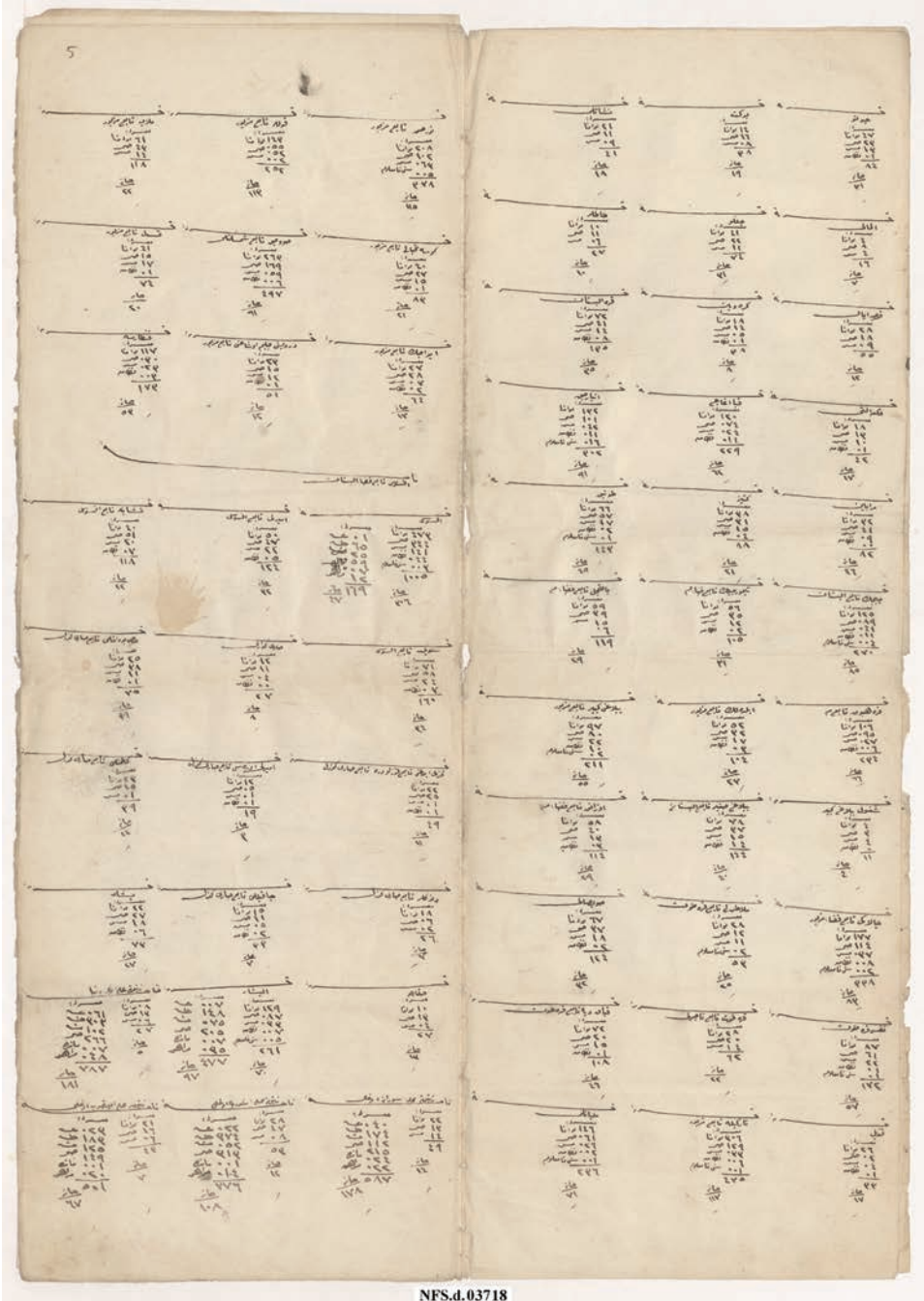
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 (ABEF)**, (2005), C. 1, Genelkurmay ve ATASE Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Aygan, Halil (1996), “235 Numaralı Maraş Şeriye Sicili (N.M.Ş.S.)” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aygan, Halil (1998), Osmanlı Toplumunda Sosyal Hayat, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 117, s. 99-109.
- Doğan, Ayhan (2004), **Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11:226-285.
- Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-i İhtilaliyesi**, (1917), İstanbul.
- Eyicil, Ahmet, (1999) **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, Ankara.
- Gürbüz. Mehmet, (2001) **Kahramanmaraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, Kahramanmaraş.
- Gürün, Kamuran, (1985) **Ermeni Dosyası**, Ankara.
- Halep Vilayet Salnamesi (HVS)**, 1320 (1902), 1324 (1906), 1326 (1908).
- Halaçoğlu, Yusuf, (2001) **Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918**, Ankara.
- Hocaoğlu, Mehmet, (1976) **Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul.
- Kara, Schemsı, (1919) **Turcs et Arméniens Devant l'histoire**, Imprimerie Nationale, Genève.
- Kerr, Stanley E., **The Lions of Marash**, State University of New York, Pres, Albany 1973.
- Nalbandian, Louise, (1963) **Armenian Revolutionary Movement**, University of California Press.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920**, (1994) Ankara.
- Sakarya, İhsan, (1983) **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara.
- Saral, Ahmet Hulki, (Tarihsiz), **Ermeni Meselesi**.
- Sevinç, Necdet (tarihsiz), **Ajan Okulları**, İstanbul.
- Süslü, Azmi, (1990) **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara.
- Takvim-i Vekayi**, 19 Mayıs 1331.
- Tchalkouchian, Gr., (1919) **Le Livre Rouge**, Paris.
- Uçarol, Rifat, (1985) **Siyasi Tarih**, İstanbul.
- Uras, Esat, (1987) **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları İstanbul.
- Yınanç, Refet, Mesut Elibüyük, (1988) **Maraş Tahrir Defteri**, Ankara.

EKLER

Ek 1, H. 1267 (M. 1850) Tarihli Maraş İcmal Defteri, BOA,
NFS.d.03718.



NFS.d.03718

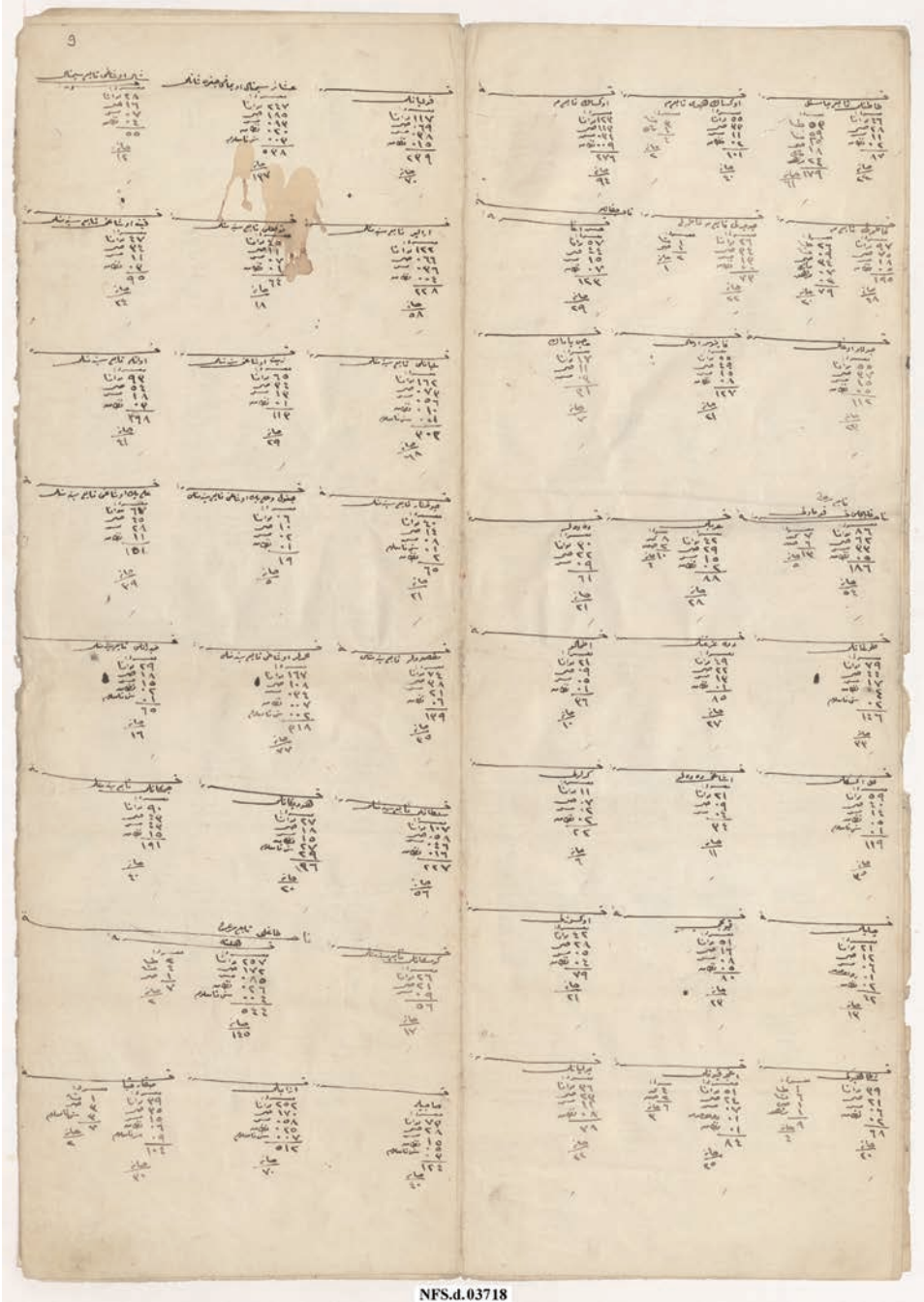


NFS.d.03718

I. Salon I. Oturum

The image shows a handwritten manuscript page, likely a score for a musical piece. The page is divided into two columns of musical notation. Each column contains ten staves, with the notation written in a cursive, handwritten style. The notation includes various rhythmic values, such as eighth and sixteenth notes, and rests. The paper is aged and shows some wear, including a small tear in the upper left quadrant. The overall layout is organized and consistent, suggesting a formal musical score.

NFS.d.03718



NFS.d.03718

I. Salon I. Oturum

The image shows an open handwritten ledger with 12 columns and 12 rows of entries. The text is written in Ottoman Turkish script. Each entry consists of a vertical list of numbers or characters, with some horizontal lines separating the columns. The entries are organized into a grid-like structure, typical of a ledger or account book. The paper is aged and shows some wear.

NFS.d.03718

13

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

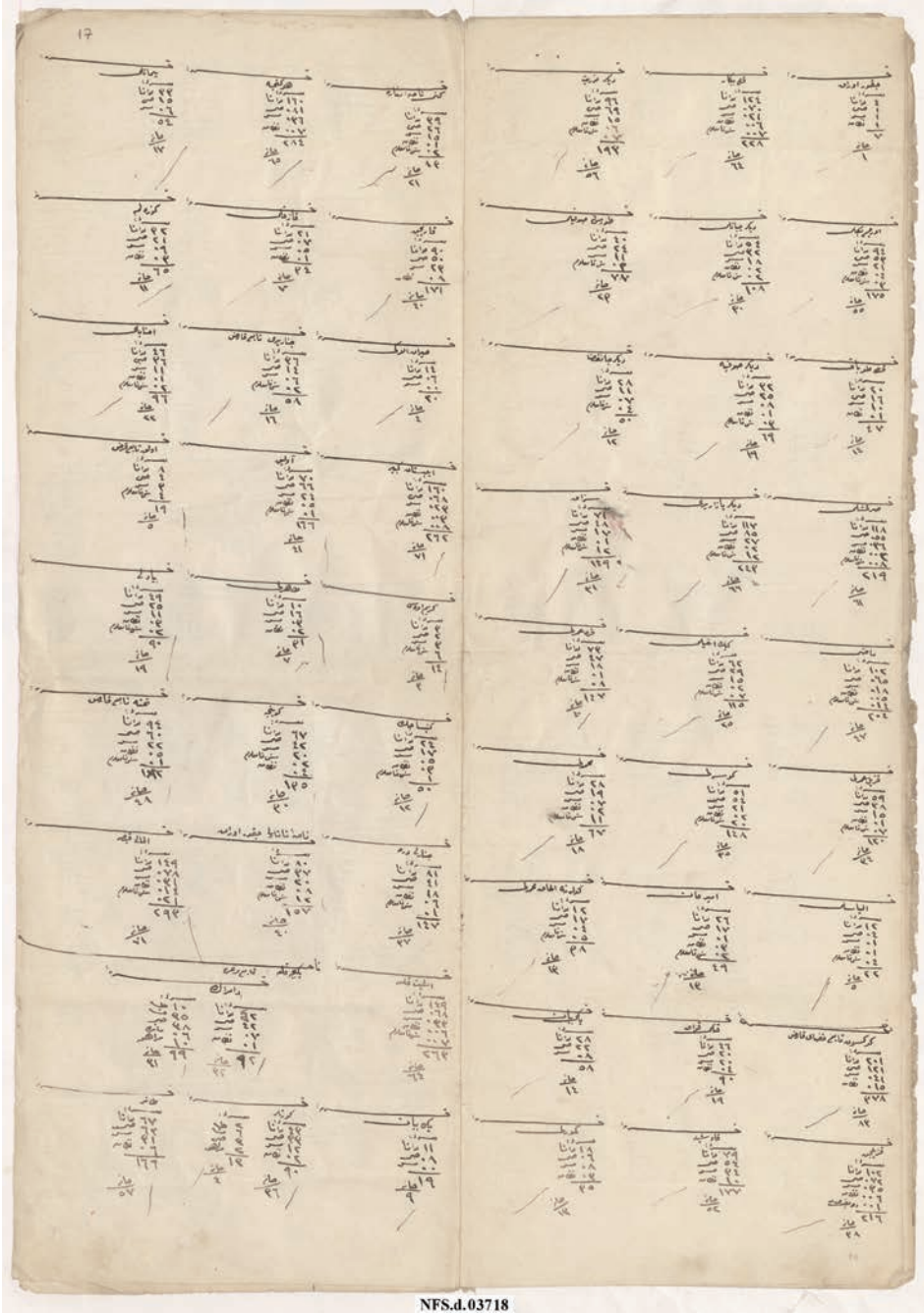
NFS.d.03718

I. Salon I. Oturum

15

The image shows two pages of a handwritten musical score. The left page is numbered '15' in the top left corner. The score is written on ten staves, with each staff containing musical notation and lyrics in Turkish. The notation includes various note values, rests, and bar lines. The lyrics are written in a cursive hand below the notes. The right page continues the score with another ten staves, also containing musical notation and lyrics. The paper is aged and shows some wear and tear, particularly at the edges.

NFS.d.03718

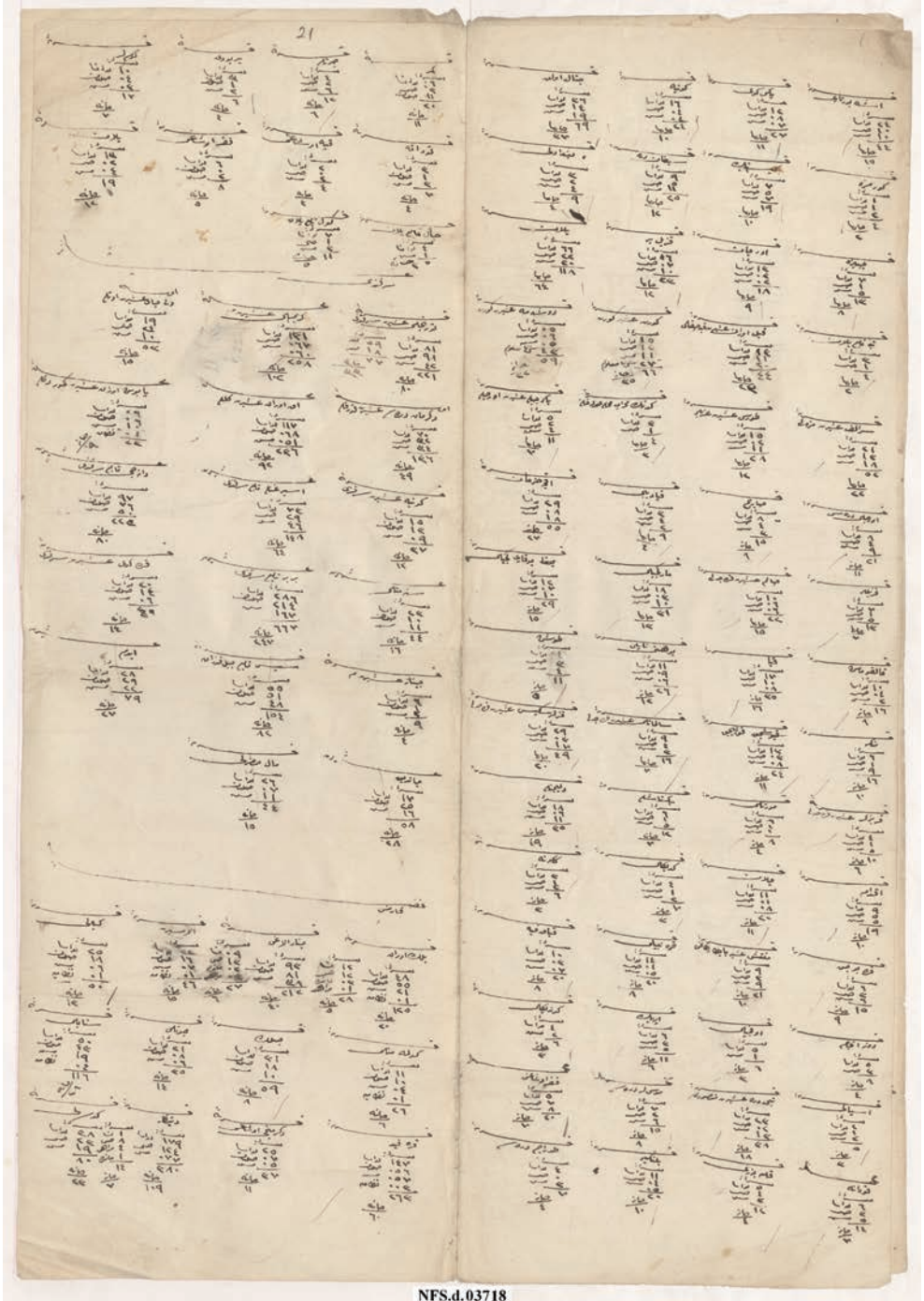


NFS.d.03718

I. Salon I. Oturum

Handwritten musical notation on two pages, numbered 19 and 20. The notation consists of multiple staves with notes, rests, and other musical symbols. The pages are filled with dense, handwritten musical notation, including various note values, rests, and clefs. The notation is written in a cursive style typical of early manuscript notation. The pages are numbered 19 and 20 in the top left corner of each page.

NFS.d.03718



NFS.d.03718

23

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

NFS 4 03718

KAHRAMANMARAŞ'TA OSMANLI MİMARİSİ

Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI¹

Özet :

Kahramanmaraş; coğrafi konumu, tarihi ve tabii güzellikleri bakımından Anadolu'nun en güzide şehirlerinden birisidir. Kahramanmaraş ve çevresi mimarî eserler açısından zengin sayılır. Daha önce Dulkadir Beyliği'ne (1337-1522) başkentlik yapmış olan Maraş, 1522 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçmiş ve 1922 yılına kadar bu devletin idâresinde kalmıştır. Anadolu Selçuklu ve Dulkadir Beyliği dönemlerinde yapılan vakıflar aynen muhafaza edilmiştir. Osmanlılar döneminde de Maraş'ta birçok mimarî eser inşâ edilerek, şehrin gelişmesi sağlanmıştır. Maraş günümüzde de “Osmanlı-Türk Şehri” kimliğini önemli ölçüde muhafaza etmektedir.

Tespitlerimize göre Kahramanmaraş'ta Osmanlılar Dönemi'nde çok sayıda mimarî eser yapılmıştır. Fakat bu yapıların çoğunluğu yıkılmıştır. Kahramanmaraş'ta Osmanlılar Dönemi'nden günümüze ise; 43 cami, 3 medrese, 1 paşa çardağı, 7 türbe, 2 han, 1 bedesten, çarşı kompleksi, 1 dua kubbesi, 6 hamam, 10 çeşme, 1 su kemeri ve 1 köprü olmak üzere 77 mimarî eser gelmiştir. Bu eserlerin inşâ yılı 1533-1922 yılları arasını kapsamaktadır. Bildirimizde bu yapılar, görsel malzemeler eşliğinde mimarî ve süslemeleri açısından genel hatlarıyla tanıtılacaktır. Ayrıca Kahramanmaraş'ta Osmanlılar Dönemi'nde çok sayıda ev yapılmıştır. Sivil mimarîmizin önemli grubunu oluşturan evler bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Acemli Külliyesi, Divanlı Medresesi, Kapalıçarşı, Kuyucak Hamamı

1 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Abstract :

Kahramanmaraş is one of the most eminent cities of Anatolia in terms of geographical location, historical and natural beauties. Kahramanmaraş and its surroundings are counted rich in architectural monuments. Maraş, which served as the capital of Dulkadir Principality (1337-1522), passed the rule of the Ottoman Empire in 1522 and remained in this state administration until 1922. Foundations, built during Anatolian Seljuk and the Dulkadir Principality period, have been preserved intact. The city has been developed by building many architectural works in the Ottoman era. Today, Maras is substantially maintained its “Ottoman-Turkish City” identity too.

According to our observations during the Ottoman period a large number of architectural works were made in Kahramanmaraş. However, the majority of these structures have collapsed. In Kahramanmaraş from the Ottoman Period, totally 77 architectural works (42 mosques, 3 madrasah, 1 pasha pavilion, 7 tombs, 2 inn, 1 bazaar, shopping mall, 1 pray dome, 6 baths, 10 fountains, 1 aqueducts and 1 bridge have come to the present. The construction year of these works cover the period between the years of 1533-1922. These structures, accompanied by visual materials will be introduced in general terms in terms of architecture and decorations in our study. In addition, many houses were built in Kahramanmaraş during the Ottoman Period. Houses that make up an important group of civil architecture were excluded from this study.

Keywords: Acemli Complex, Divanlı Madrasah, Grand Bazaar, Kuyucak Bath.

Giriş

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde bulunan Kahramanmaraş, Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının karşılaştıkları bölgede yer alır. Maraş bulunduğu bölgenin iklim ve coğrafi yapısının güzel olmasından dolayı tarih öncesi çağlardan başlayarak birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Şehir Ahır Dağı'nın güney eteklerinde ovaya hâkim bir arazi üzerine kurulmuştur.

Maraş ve çevresi 1085 yılında Türkler tarafından fethedilerek Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine geçmiştir. Daha sonra Dulkadir Beyliği'nin (1337-1522) merkezi olan Maraş, bu dönemde sosyal ve ekonomik bakımdan altın çağını yaşamıştır. Maraş daha sonra Yavuz Sultan Selim tarafından 1522 yılında Osmanlı topraklarına katılarak 1922 yılına kadar 400 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır [Hammer III, 1330: 147; M.H. Yinanç 6/83, 1340: 346; Uzunçarşılı II, 1983: 273; Yinanç, 1989: 8-99].

Maraş Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra Dulkadir Beyliği döneminde yapılan vakıflar aynen muhafaza edilmiştir. Osmanlılar döneminde de hayırsever insanlar tarafından yeni vakıflar yapmak suretiyle şehrin gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır.

Tespitlerimize göre Kahramanmaraş'ta Osmanlılar Dönemi'nde çok sayıda mimarî eser yapılmıştır. Fakat bu yapıların çoğunluğu yıkılmıştır. Örneğin 1309 H./ 1892 M. tarihli Halep Vilâyeti Salnâmesi'nde; Maraş'ta 49 cami, 14 mescit, 80 mektep, 5 tekke-zâviye, 1 bedesten, 6 han, 12 hamam ve 150 çeşme, 1448 dükkân; Elbistan'da 10 cami, 2 mescit, 1 bedesten, 1 hamam, 335 dükkân; Andırın'da 15 cami, 5 mescit, 4 sıbyan mektebi, 5 çeşme, 25 dükkân; Pazarcık'ta 1 cami ve 1 mektep olduğu kayıtlıdır [1309 Tarihli Halep Vilâyeti Salnâmesi: 15-153]. Kahramanmaraş'ta merkez ilçe ile diğer 9 ilçede ise Osmanlılar Dönemi'nden günümüze; 43 cami, 3 medrese, 1 paşa çardağı, 7 türbe, 2 han, 1 bedesten, çarşı kompleksi, 1 dua kubbesi, 6 hamam, 10 çeşme, 1 su kemeri ve 1 köprü olmak üzere toplam olarak 77 adet mimarî eser gelmiştir. Bu eserlerin inşâ yılı 1533-1922 yılları arasını kapsamaktadır.

Bu bildiri kapsamında bütün Osmanlı mimari eserlerini ayrıntılı bir şekilde incelemek imkânsız olduğu için sadece bazı mimarî eserlerden ana hatlarıyla bahsedilecektir [Kahramanmaraş'taki Osmanlı mimari eserleri için daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özkarıcı I-II, 2007].

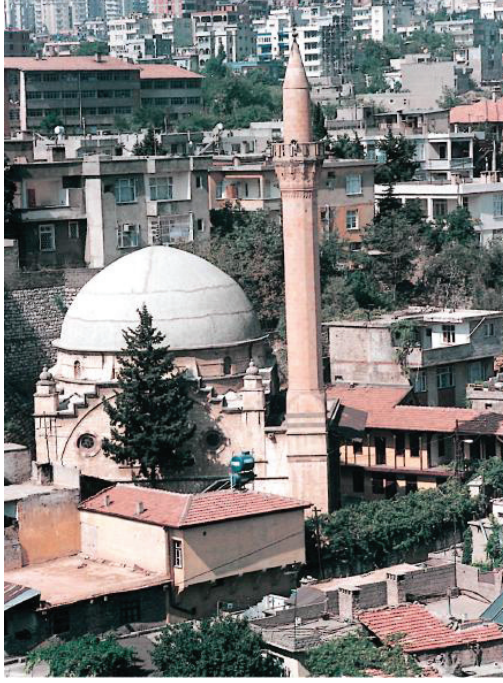
1-KAHRAMANMARAŞ ACEMLİ (İSKENDER BEY - ŞEHİT EVLİYA) KÜLLİYESİ

Acemli (İskender Bey - Şehit Evliya) Külliyesi; cami, medrese ve çeşmeden oluşur. Yapı topluluğu Şehit Evliya (Acemli) Mahallesi, Sütçü İmam Sokak'ta yer alır.

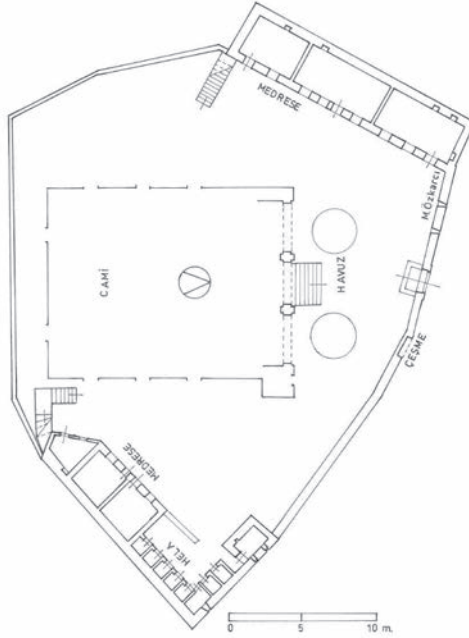
Cami ve medrese, Bayazıtogulları'ndan Hacı Abdullah Bey'in oğlu İskender Bey tarafından XVII. yüzyılın ortalarına doğru yaptırılmıştır [Özkarcı I, 2007: 13]. Çeşmenin ise Hacı İbrahim Evliya Efendi tarafından 1332 H./ 1914 M. yılında avlu kapısı ile beraber inşâ ettirildiği anlaşılmaktadır. Fakat İskender Bey'in yaptırdığı cami yıkılmış, bugünkü camiyi ise Hacı İbrahim Evliya Efendi 1330-1332 H./ 1912-1914 M. yılları arasında yeniden inşâ ettirmiştir. Medresenin de bu tarihlerde onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Aynı şekilde avluya girişi sağlayan cümle kapısı ile külliyei kuşatan çevre duvarı, kapının üzerindeki inşâ kitabesine göre, 1332 H./ 1914 M. yılında yapılmıştır.

Külliyenin odak noktasını cami oluşturmaktadır. Yapı topluluğu; avlunun ortasına yerleştirilen cami, avlunun doğu ve batı taraflarına yapılan iki katlı medrese ile avlu duvarının kuzey cephesinde yer alan çeşmeden oluşur. Doğrudan sokağa açılan çeşme, "mahalle çeşmesi" olarak yapılmıştır. Doğru kanattaki medresenin alt katının bir bölümüne ise helâ inşâ edilmiştir. Ayrıca caminin ön (kuzey) kısmında, taştan daire plânlı yapılan ve içinde kaynak suyun aktığı iki havuz bulunmaktadır. Abdest alınan ve yapıya estetik bir güzellik kazandıran bu tür havuzlara daha çok iklimi sıcak olan güney bölgelerinde rastlamaktayız.

I. Salon I. Oturum



Fotoğraf 1: Kahramanmaraş Acemli (İskender Bey-Şehit Evliya) Külliyesi, genel görünüşü.



Çizim 1: Kahramanmaraş Acemli (İskender Bey-Şehit Evliya) Külliyesi, vaziyet plânı.

A-CAMİ

Kaynaklara göre cami, Bayazıtogulları'ndan Hacı Abdullah Bey'in oğlu İskender Bey tarafından XVII. yüzyılın ortalarına doğru yaptırılmıştır [B.O.A., İe. Ev., Nu.: 835; V.G.M. Arş., Defter Nu.: 609, Sahife: 264, Sıra Nu.: 316; V.G.M. Arş., Şahsiyet Kayıt Defteri, Esas Nu.: 168, 426, Sıra Nu.: 4, 510; Atalay,1339: 58; Bayazıt,1998: 25]. Ahşap kirişlemeli, düz toprak damlı olduğu belirtilen cami harabe bir durumda iken 1912 yılında yıkılarak yerine, Hacı İbrahim Evliya Efendi tarafından bugünkü cami yaptırılmıştır. Caminin mihrap ve cümle kapısında 1330 H., avlu kapısında ise 1332 H. tarihli kitabeler bulunmaktadır. Bu kitabelere göre bugünkü cami, 1330-1332 H./ 1912-1914 M. yılları arasında inşa edilmiştir. Önceki camiden hiçbir kalıntı günümüze gelmemiştir.

Kaynaklara göre günümüzdeki cami, Mahkeme-i Şer'iyeye'de müsteşarlık yapan Hacı İbrahim Evliya Efendi tarafından kendi mahallesine devlet yardımı ile Mimar M. Ali Kapıkaya'ya yaptırılmıştır [Kahramanmaraş İl Müftülüğü Arş., Kod Sıra Nu.: 46.00/ 811 /012; Özkarcı I, 2007: 13].

Yapı, tek kubbeli camiler grubuna girer. Cami; dıştan 13.90 x 13.90 m. boyutlarında harim, kuzey tarafına yerleştirilen 3.90 x 13.90 m. ölçülerinde üç kubbeli son cemaat yeri ve kuzeydoğu köşesinde yer alan tek şerefeli minareden oluşur.

Yapının inşasında kesme taş malzeme kullanılmış olup yapımında oldukça temiz ve itinalı bir işçilik görülür. Yapının cephe mimarisinde Barok sanatının etkileri görülür.

Cami, subasmanı üzerine inşa edilerek yapıya fevkanî bir görünüş kazandırılmıştır. Avludan son cemaat yerine altı basamaklı taş merdivenle çıkılır. Yanları kapalı olan son cemaat yeri, köşelerden pandantiflerle geçilen üç kubbeyle örtülmüştür. Örtü sistemi sivri kemerler yardımıyla güneyde duvara, kuzeyde iki duvar payesi ile iki haçvari biçiminde payeye istinat etmektedir.

Harim kısmına, kuzey duvarının ortasında açılan yuvarlak kemerli kapıdan girilir. Giriş açıklığı üstten zikzak biçiminde dekore edilen yuvarlak tahfif kemeriyle kuşatılmış ve kapının iki yanına simetrik olarak taş seki yapılmıştır. İçten 13.75 x 13.75 m. ölçülerinde olan harim, köşelerden tromplarla geçilen yarım küre kubbeyle kapatılmıştır. Kubbe, sekizgen kasnak üzerinde yükselmekte ve kasnak profilli silmeli sekiz payanda ile desteklenmektedir. Tromplar arasında kalan duvar yüzeyleri sağır sivri kemerlerle hareketlendirilmiştir. Trompların kemerleri ile sağır kemerler, profilli başlıklara sahip, yarım daire kesitli sekiz duvar payesine istinat ederler. Böylece iç mekânın monotonluğu giderilmeye çalışılmıştır. İç mekâna aydınlık, duvarlar ile kubbe kasnağında açılan toplam otuzüç (33) pencereyle sağlanmıştır.

Kesme taş mihrap, kible duvarının ortasına ve kapının eksenine yerleştirilmiştir. Mihrabın batı tarafına ahşap minber yerleştirilmiştir.

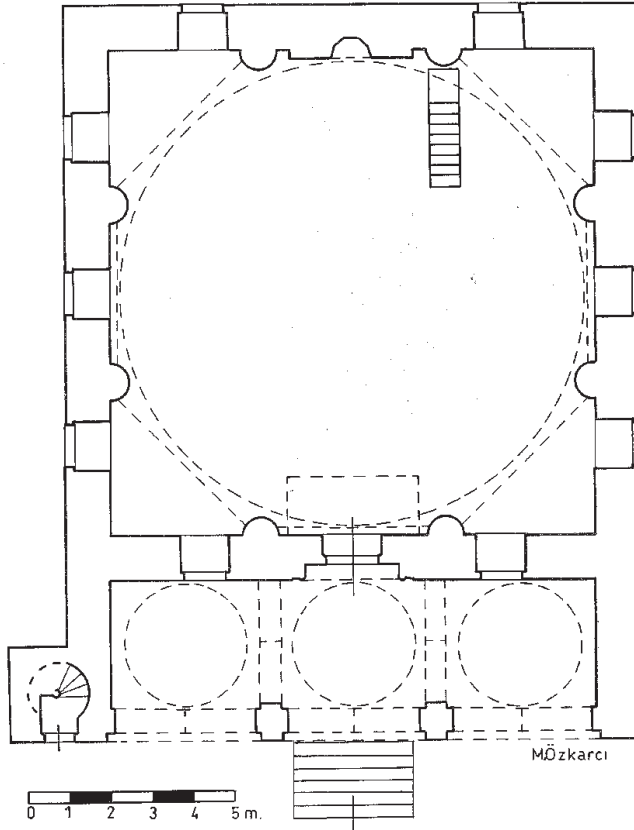
Harimin kuzey tarafında ve cümle kapısının üst kısmında, ahşap müezzin

I. Salon I. Oturum

mahfile yer alır. Mahfile ulaşmak için önce minarenin pabuçluk kısmında açılan kaş kemerli açıklıktan son cemaat yerinin çatısına geçilir. Buradan da harimin kuzey duvarının üst kısmında bulunan basık kemerli küçük kapıdan mahfile geçilir. Müezzinin minarede ezanı okuduktan sonra aşağı inmeden, son cemaat yerinin örtü sistemi hizasında tutulan mahfile geçtiği anlaşılmaktadır. Türk sanatında bu tip mahfil ile pek karşılaşmıyoruz.

Tek şerefeli ve onikigen plânlı gövdeye sahip olan kesme taş minare, son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiştir.

Caminin cephe duvarlarında, cümle kapısı ile mihrabında ve minaresinde eklektik üslûbun özelliklerini yansıtan bezemelerle karşılaşmaktayız.



Çizim 2: Kahramanmaraş Acemli (İskender Bey-Şehit Evliya) Camii plâni.

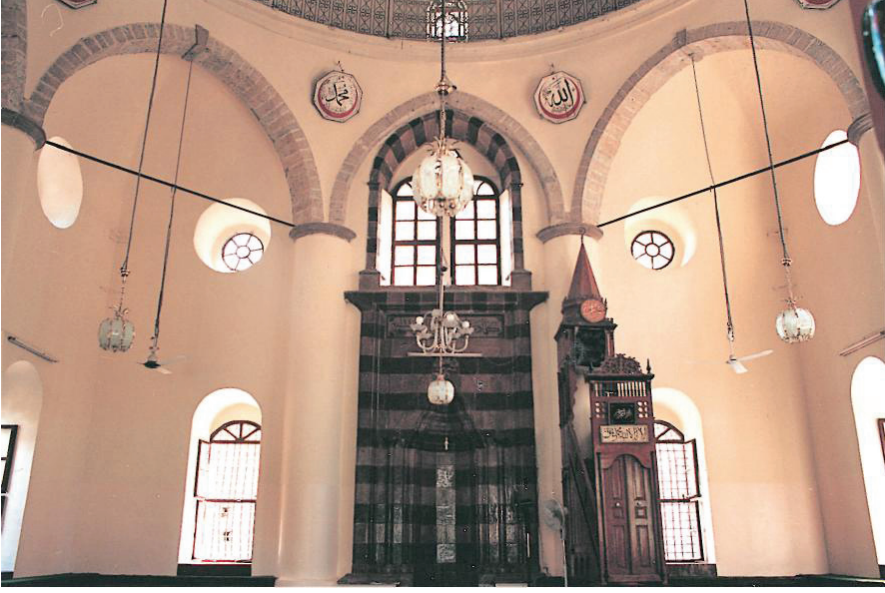


Fotoğraf 2: Kahramanmaraş Acemli (İskender Bey-Şehit Evliya) Camii, genel görünüş (Kahramanmaraş Belediyesi, 1930).

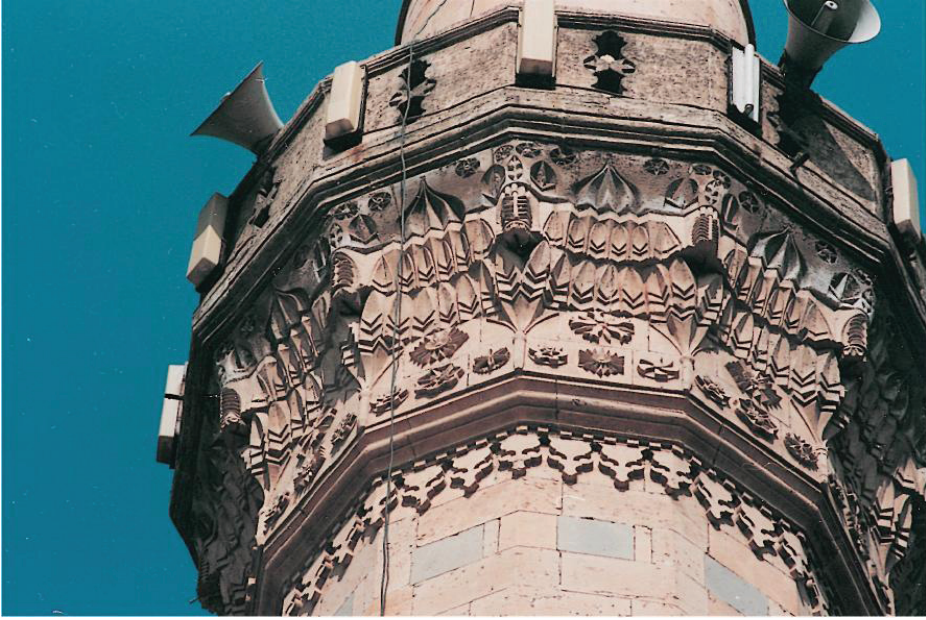


Fotoğraf 3: Kahramanmaraş Acemli (İskender Bey-Şehit Evliya) Camii, kuzey taraftan görünüş.

I. Salon I. Oturum



Fotoğraf 4: Kahramanmaraş Acemli (İskender Bey-Şehit Evliya) Camii, iç mekân.



Fotoğraf 5: Kahramanmaraş Acemli (İskender Bey-Şehit Evliya) Camii, minareden detay.

B-MEDRESE

Kaynaklara göre medrese, Bayazitoğulları'ndan Hacı Abdullah Bey'in oğlu İskender Bey tarafından XVII. yüzyılın ortalarına doğru yaptırılmıştır [Özkarıcı I, 2007: 25]. Medresenin duvarlarında ahşap hatıllı moloz taş, örtü sisteminde

ahşap malzeme kullanılmıştır.

Medrese, ortasında cami olan avlunun batı ve doğu kanatlarına simetrik olarak iki katlı yapılmıştır. Medrese arsanın durumuna göre inşa edildiği için kısmen çarpık plânlıdır.

Batı Kanat :

Avlunun batı kenarına kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilen medresenin, zemin katı yan yana sıralanan ve avludan bir basamak yüksekte tutulan hafif çarpık plânlı üç odadan oluşur Zemin kattaki mekânlar ahşap kirişlemeli tahta tavanla kapatılmıştır.

Medresenin üst katına güney köşeye yerleştirilen taş merdivenden çıkılır. Üst katta yer alan üç oda ve bir eyvan sofaya açılır. Mekânlar alttan düz ahşap tavanla, üstten de kırma kiremit çatıyla kapatılmıştır; orijinalinde ahşap kirişlemeli düz toprak dam ile örtüldüğü belirtiliyor.

Doğu Kanat :

Avlunun doğu kenarına kuzey-güney doğrultusunda “L” biçiminde yerleştirilen medresenin zemin katı; üç oda, sekiz gözlü helâ ve küçük banyodan oluşur. Üzeri ahşap kirişlemeli düz tavanla örtülen odalar birer kapı ve birer pencereyle avluya açılırlar.

Medresenin üst katına, güney köşedeki taş merdivenden çıkılır. Üst katta yer alan altı odanın kapısı sofaya açılmaktadır. Mekânların üzeri alttan düz ahşap tavanla, üstten de kırma kiremit çatıyla kapatılmıştır; orijinalinde ahşap kirişlemeli toprak dam ile örtüldüğü belirtiliyor.

Medrese oldukça sade bir şekilde inşa edilmiştir.



Fotoğraf 6: Kahramanmaraş Acemli (İskender Bey-Şehit Evliya) Medresesi, batı kanat.

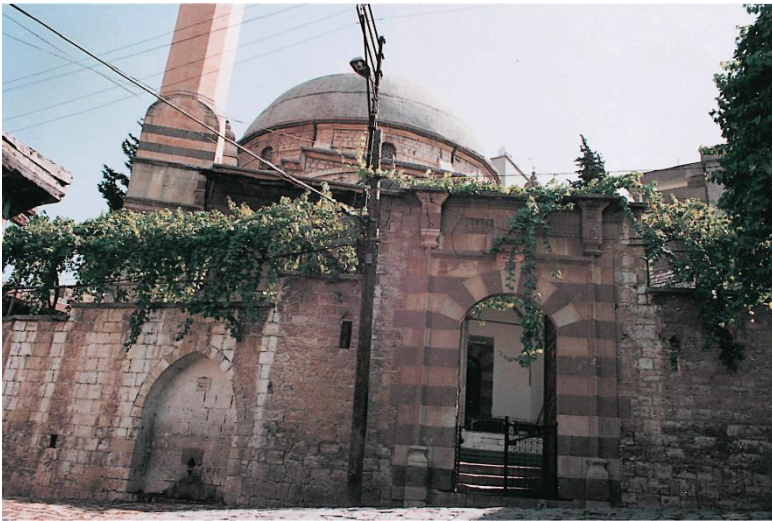


Fotoğraf 7: Kahramanmaraş Acemli (İskender Bey-Şehit Evliya) Medresesi, doğu kanat.

C- ÇEŞME

Çeşmenin de, 1332 H./ 1914 M. yılında Hacı İbrahim Evliya Efendi tarafından mimar M. Ali Kapıkaya'ya yaptırıldığı anlaşıyor. . Çeşme, Acemli Camii avlu duvarının kuzey cephesine niş şeklinde yerleştirilmiş ve duvarla organik bir bütünlük oluşturmaktadır.

Fonksiyonunu sürdüren ve "mahalle çeşmesi" olarak inşa edilen eser, kesme taştan yapılmıştır. Çeşme, 0.42 m. derinliğinde ve 1.70 m. genişliğinde sivri kemerli nişe sahiptir. Çeşme tek musluklu olup, nişin güney duvarında su kabı koymak için küçük bir niş bulunmaktadır. Çeşme sade bir şekilde inşa edilmiştir.



Fotoğraf 8: Kahramanmaraş Acemli (İskender Bey-Şehit Evliya) Çeşmesi.

2-KAHRAMANMARAŞ SARAÇHANE CAMİİ

Yapı, Kurtuluş Mahallesi, Saraçhane Çarşısı'nda yer alır. Cami, Evâsıt-ı Zilhicce 1027 H./ Kasım 1618 M. tarihli vakfiyeye göre, Bayazıtogulları'ndan Hacı Abdullah Bey tarafından 1618 yılı civarında inşâ ettirildiğini sanmaktayız [V.G.M. Arş., Defter Nu.: 600, Sahife: 190, Sıra Nu.: 240].

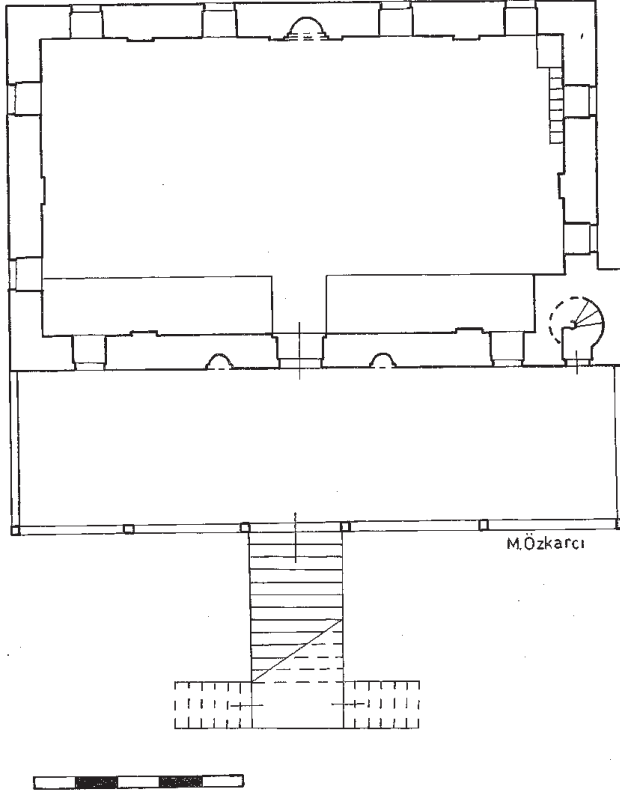
Tarihî çarşı kompleksinin merkezinde yer alan yapı, bulunduğu bölgenin özelliklerine göre plânlanarak alt katı dükkân, üst katı ise cami şeklinde düzenlenmiştir. Fevkanî caminin alt katında, kuzey tarafı revaklı olmak üzere toplam dokuz dükkân bulunmaktadır. Yapının örtü sisteminde ahşap diğer kısımlarda ise taş malzeme kullanılmıştır.

Caminin alt katındaki dokuz dükkân, yaklaşık 12.50 x 14.20 m. ölçülerinde hafif eğimli bir arsa üzerine inşâ edilmiştir. Sivri beşik tonozlarla örtülen dükkânların beşi güney tarafa, dördü kuzey tarafa yerleştirilmiştir. Güneydeki hacimler doğrudan dışa açılırken, kuzeydekiler 4.00 x 14.60 m. boyutlarındaki üç gözlü revaka açılmaktadır. Revakın üzeri yarım çapraz tonozlarla kapatılmıştır.

Revak ve dükkânların üstüne fevkanî olarak yapılan cami, dıştan yaklaşık 12.50 x 14.20 m. ölçülerindedir. Ahşap tavanlı camiler grubuna giren yapı; enine dikdörtgen plânlı harim, kuzey tarafına yerleştirilen son cemaat yeri, harimin kuzeybatı köşesindeki tek şerefeli minareden oluşur. Son cemaat yeri ve harim orijinalinde ahşap kirişlemeli düz toprak dam ile örtülüyken, onarımlar sırasında alttan düz ahşap tavan, üstten de kırma kiremit çatıyla kapatılmıştır.

Camiye kuzey cepheye yer alan beton merdivenden çıkılır. Önceden merdiven son cemaat yerinin doğu tarafında bulunmaktaymış. Revakın üstüne yerleştirilen son cemaat yeri, 3.90 x 14.60 m. ölçülerinde olup ahşap tavan güneyde duvara, önde altı ahşap ayağa istinat etmektedir. Cümle kapısının iki tarafında simetrik olarak sivri kemerli ve yarım daire kesitli nişlere sahip mihrabiyeler bulunmaktadır. Güney duvarının ortasına yerleştirilen kesme taş mihrap, sivri kemerli ve yarım daire kesitli nişe sahiptir. Orijinal olmayan ahşap minber, harimin güneybatı köşesine yerleştirilmiştir.

Yapı sade bir şekilde inşâ edilmiştir.



Çizim 3. Kahramanmaraş Saraçhane Camii plânı.



Fotoğraf 9: Kahramanmaraş Saraçhane Camii.



Fotoğraf 10: Kahramanmaraş Saraçhane Camii, alt kattaki dükkanlar.



Fotoğraf 11: Kahramanmaraş Saraçhane Camii, iç mekân.

3-KAHRAMANMARAŞ ŞEHY (ŞEYH HÜSEYİN) CAMİİ

Yapı, Turan Mahallesi, Rize Sokak'ta yer alır. Cami arşiv belgelerine göre, Şeyh Hüseyin Dede tarafından XVII. yüzyılın ilk yarısında yaptırıldığı anlaşılmaktadır [B.O.A., İe.Ev., Nu.: 771].

Enine dikdörtgen plânlı olan cami; dıştan 10.40 x 16.30 m. boyutlarında harim, kuzey tarafına yerleştirilen 4.10 x 20.30 m. ölçülerinde son cemaat yeri ve harimin kuzeybatı köşesinde yer alan tek şerefeli minareden oluşur. Caminin örtü sisteminde tuğla, diğer kısımlarda ise taş malzeme kullanılmıştır.

Harimin kuzey tarafına yerleştirilen son cemaat yeri dört sivri kemer gözlü olup, kemerler yanlarda duvar payelerine, ortada kare kesitli üç kesme taş payeye istinat ederler. Son cemaat yerinin üzeri onarımlar sırasında düz betonla

I. Salon I. Oturum

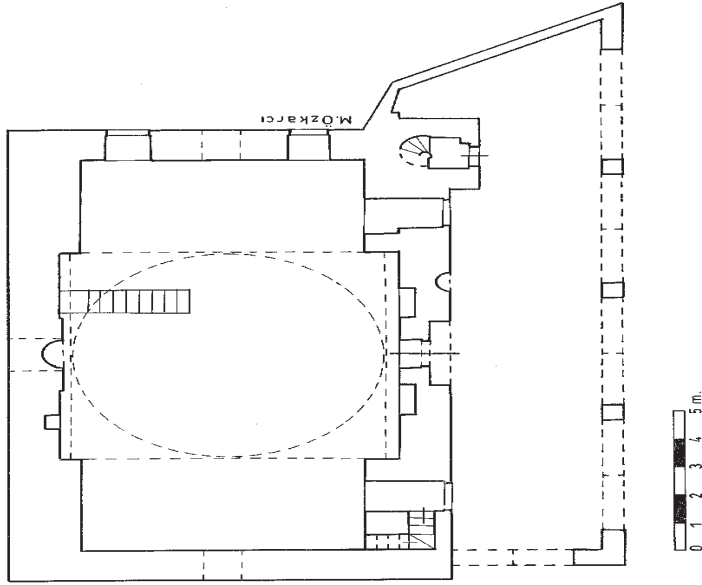
kapatılmıştır; önceden ahşap kirişlemeli düz toprak dam olduğu belirtilmektedir.

Harim kısmına, kuzey duvarının ortasında açılan ve üstten sivri tahfif kemeriyle kuşatılan basık kemerli ve söveli cümle kapısından girilir. Enine dikdörtgen plânlı olan 7.95 x 13.95 m. boyutlarındaki iç mekân, yanlarda atılan ikişer sivri kemerle üç bölüme ayrılmıştır. Ortada yer alan mihrap önü kısmı, köşelerden pandantiflerle geçilen ve sivri kemerler yardımıyla duvarlara oturan yarım küre kubbeyle kapatılmıştır. Kubbe dairevi kasnak üzerine oturmaktadır. Sivri kemerlerle orta mekâna açılan eyvan görünümlü yan hacimler ise beşik tonozlarla örtülmüştür. İç mekânın aydınlığı toplam sekiz pencereyle sağlanmıştır. Kible duvarının ortasına yerleştirilen taş mihrap, yuvarlak kemerli ve yarım daire plânlı nişe sahiptir. Mihrabın batı tarafına yerleştirilen ahşap minber yenilenmiştir.

Harimin doğu tarafındaki eyvan görünümlü hacim, mahfil olarak düzenlenmiştir. Ahşap mahfile kuzey duvarının doğu tarafında yer alan pencere açıklığından geçilerek duvarın içinde yükselen taş basamaklı “L” biçiminde merdivenden çıkılmaktadır.

Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan ve yapının içinde yükselen silindirik gövdeli ve tek şerefeli minareye, son cemaat yerinin güneybatı köşesinde açılan dikdörtgen kesitli kapıdan çıkılmaktadır. Minarenin kare plânlı kaidesi caminin bünyesi içinde kalmıştır.

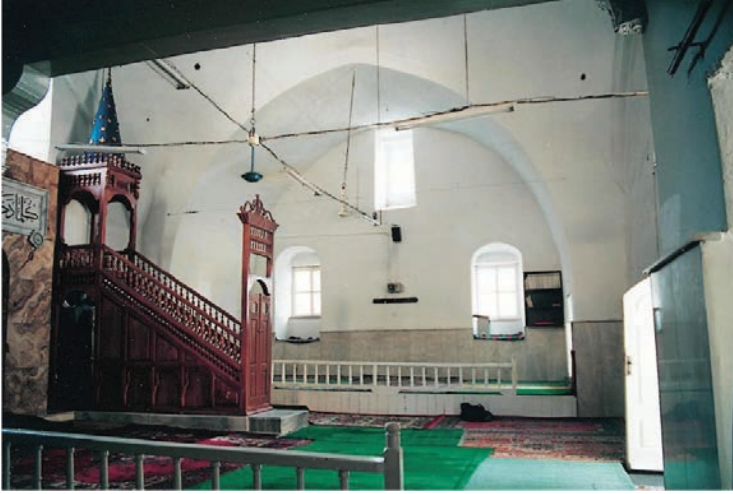
Yapıda dikkati çeken bezeme, minarede görülür. Kaidenin üst kısmı altı kollu yıldız motifiyle, gövdenin üst kısmı palmetle, şerefe altı ise iki sıra mukarnas dizisiyle dekore edilmiştir.



Çizim 4: Kahramanmaraş Şeyh (Şeyh Hüseyin) Camii plâni.



Fotoğraf 12: Kahramanmaraş Şeyh (Şeyh Hüseyin) Camii



Fotoğraf 13: Kahramanmaraş Şeyh (Şeyh Hüseyin) Camii, iç mekân.

4- KAHRAMANMARAŞ DEDE MEHMET (ÇINARLI) CAMİİ

Yapı, Sakarya Mahallesi, Kütahya Sokak'ta yer alır. Cami inşâ kitabesine göre, 1082 H./ 1671-72 M. yılında Dede Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Yapı ahşap tavanlı camiler grubuna girer. Cami; dıştan 10.20 x 15.60 m. boyutlarında harim ile kuzey tarafına yerleştirilen 4.50 x 16.20 m. ölçülerinde üç kemer gözlü son cemaat yerinden oluşur. Yapı dıştan kırma sac çatı ile kapatılmıştır.

Duvarlarda ahşap hatıllı kaba yonu ve moloz taş; mihrap, cümle kapısı, paye ve kemerlerde ince yonu taş; tavanda ise ahşap malzeme kullanılmıştır.

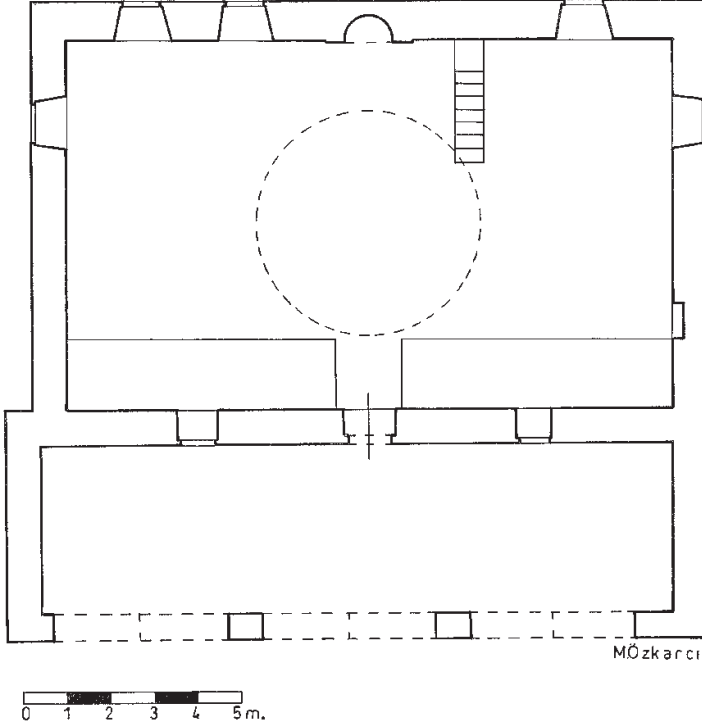
Harimin kuzey tarafına yerleştirilen son cemaat yeri üç sivri kemer gözlü olup yanları kapalıdır. Kemerler, yanlarda duvar payelerine, ortada dikdörtgen kesitli iki kesme taş payeye istinat etmektedir. Bu mekân alttan düz ahşap tavanla,

I. Salon I. Oturum

üstten de sac çatı ile örtülmüştür.

Harim kısmına, kuzey duvarının ortasında açılan basık kemerli ve söveli cümle kapısından girilir. 8.50 x 14.00 m. boyutlarındaki enine dikdörtgen plânlı iç mekân, yanlarda duvarlara istinat eden ahşap tavanla örtülmüştür. Tavanın ortasına, bağdadî tarzında yapılan hafif basık kubbe yerleştirilmiş ve üstten de kırma sac çatı ile kapatılmıştır. İç mekânın aydınlığı toplam oniki hafif mazgal pencereyle sağlanmıştır.

Oldukça sade inşâ edilen yapıda önemli bezeme görülmez.



Çizim 5: Kahramanmaraş Dede Mehmet (Çınarlı) Camii plânu.



Fotoğraf 14: Kahramanmaraş Dede Mehmet (Çınarlı) Camii.



Fotoğraf 14: Kahramanmaraş Dede Mehmet (Çınarlı) Camii, iç mekân.

5-KAHRAMANMARAŞ DİVANLI (AHMET PAŞA) CAMİİ

Yapı, Divanlı Mahallesi, Tevfik Fikret Sokağı'nda yer alır. Cami inşâ kitabesine göre, 1101 H./ 1689-90 M. yılında Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır.

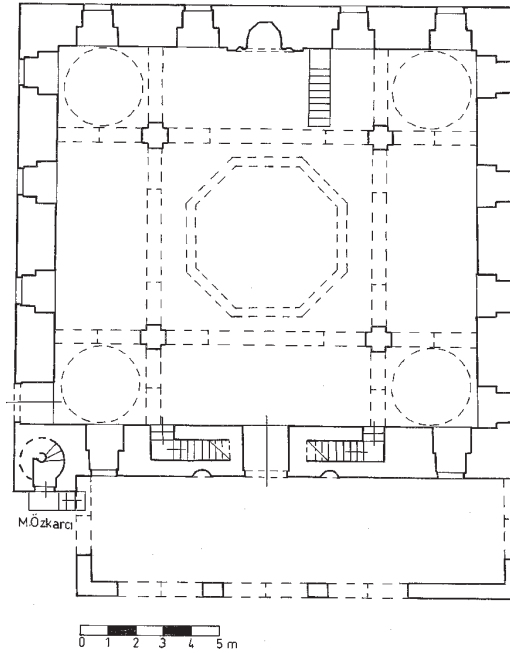
Ahşap tavanlı camiler grubuna giren yapı; dıştan 16.80 x 18.00 m. boyutlarında harim, kuzey tarafına yerleştirilen 4.30 x 15.90 m. ölçülerinde üç gözlü son cemaat yeri ve harimin kuzeydoğu köşesinde yer alan iki şerefeli minareden oluşur. Caminin örtü sisteminde ahşap, diğer kısımlarda ise taş malzeme kullanılmıştır.

Son cemaat yeri üç gözlü olup sivri kemerler köşelerde duvar payesine, ortada dikdörtgen kesitli iki payeye istinat etmektedir. Bu hacim alttan düz ahşap tavanla, üstten de sac çatıyla örtülmüştür.

I. Salon I. Oturum

Harim kısmına, kuzey duvarının ortasında ve doğu duvarının kuzey köşesinde açılan basık kemerli iki kapıdan girilir. Harim kısmı içten 13.50 x 15.20 m. ölçülerinde olup, örtü sistemi ahşap işçiliğinin değişik bir tasarımını yansıtmaktadır. Ahşap tavan, ortada birbirlerine Bursa (sepet kulpu) tipi kemerlerle bağlanan dört payeye, yanlarda kaş kemerler yardımıyla duvarlara istinat etmektedir. Payelerin alt kısmı haçvarî biçiminde kesme taştan, üst bölüm ise sekizgen kesitli bağdadî tarzında ahşaptan yapılmıştır. Ahşap tavan; merkezde içbükey silmeli sekizgen derin bir kasnak ve düz örtü, yanlarda oval madalyonlarla bezeli düz örtü, köşelerde de daire biçiminde çubuk silmelerle dekore edilen düz örtüyle dikkati çeker. Böylece bu yapıda; dört yarım kubbeli ve dört köşe kubbeli merkezî plânlı cami şemasının, ahşap düz örtü ile tekrarlanan geç bir uygulaması karşımıza çıkmaktadır. Caminin ahşap tavanı, kemerleri ve sekizgen kesitli payeleri bağdadî tarzında yapılarak alçı ile sıvanmıştır. Böylece örtü sistemine kâgir bir görüntü verilmeğe çalışılmıştır. Ahşap tavan, üstten kırma sac çatıyla kapatılmıştır.

İç mekân toplam yirmialtı pencereyle aydınlatılmıştır. Kible duvarının ortasına yerleştirilen taş mihrap, üç yandan zikzak ve çınar yapraklardan oluşan geniş bir bordürle kuşatılmıştır. Mihrabın batı tarafında yer alan sekiz basamaklı ahşap minber orijinal değildir. Harim kuzey tarafına yerleştirilen ahşap mahfil, yanda duvarlara, önde payelere istinat etmektedir. Mahfile, kuzey duvarındaki cümle kapısının iki tarafına simetrik olarak yerleştirilen ve duvar içinde yükselen "L" biçiminde taş merdivenlerden çıkılır. Kesme taştan inşâ edilen ve harimin kuzeydoğu köşesine yerleştirilen iki şerefeli minare, onikigen plânlı gövdeye sahiptir.



Çizim 6: Kahramanmaraş Divanlı (Ahmet Paşa) Camii plâni.



Fotoğraf 15: Kahramanmaraş Divanlı (Ahmet Paşa) Camii.



Fotoğraf 16: Kahramanmaraş Divanlı (Ahmet Paşa) Camii, iç mekân.



Fotoğraf 17: Kahramanmaraş Divanlı (Ahmet Paşa) Camii, örtü sistemi.

6-KAHRAMANMARAŞ ŞEKERLİ (AHMET PAŞA-YUKARI OBA) CAMİİ

Yapı, Turan Mahallesi, Ankara Caddesi'nde bulunmaktadır. Cami inşâ kitabesine göre, Ahmet Paşa tarafından 1107 H./ 1695-96 M. yılında yaptırılmıştır.

Yapı; dıştan 11.90 x 13.20 m. ölçülerinde harim, kuzey tarafına yerleştirilen 4.50 x 12.80 m. boyutlarında üç gözlü son cemaat yeri ve harimin kuzeybatı köşesinde yer alan tek şerefeli minareden oluşur. Yapının örtü sisteminde tuğla, diğer kısımlarda ise taş malzeme kullanılmıştır.

Son cemaat yeri üç sivri kemer gözlü olup, kemerler yanlarda “L” biçiminde payelere, ortada iki silindirik taş sütuna istinat etmektedir. Son cemaat yerinin üzeri onarımlar sırasında düz betonla kapatılmıştır; önceden ahşap kirişlemeli düz toprak damlı olduğu belirtilmektedir.

Harim kısmına, kuzey duvarının ortasında açılan ve üstten dilimli tahfif kemeriyle kuşatılan basık kemerli cümle kapısından girilir. Orta mekân, köşelerden pandantiflerle geçilen ve sivri kemerler yardımıyla duvarlara istinat eden yarım küre kubbeyle örtülmüştür. Harim doğu, batı ve güney taraflardan sivri kemerlerle orta mekâna açılan eyvan görünümlü ve beşik tonozlarla örtülen hacimlerle genişletilmiştir. Böylece iç mekânda üç yarım kubbeli, merkezî plânlı bir şemanın uygulanmaya çalışıldığı görülür. Mihrabın bulunduğu hacim, cepheden dışa taşıntı yapmaktadır. İç mekânın aydınlığı toplam yirmiüç pencereyle sağlanmıştır.

Taş mihrap, kible duvarının ortasına ve cümle kapısının eksenine yerleştirilmiştir. Orijinal olmayan ahşap minber ise, kubbeli orta mekânın batı tarafına yerleştirilmiştir. Harimin kuzey tarafında yer alan ahşap müezzin mahfiline, duvar içinde yükselen taş merdivenden çıkılır.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan ve yapının içinde yükselen tek şerefeli minareye, son cemaat yerinin güneybatı köşesinde açılan basık kemerli kapıdan çıkmaktadır. Minarenin silindirik gövdesinin yarısı düz, yarısı burmalı yapılmak suretiyle caminin monotonluğu kısmen giderilmeye çalışılmıştır.

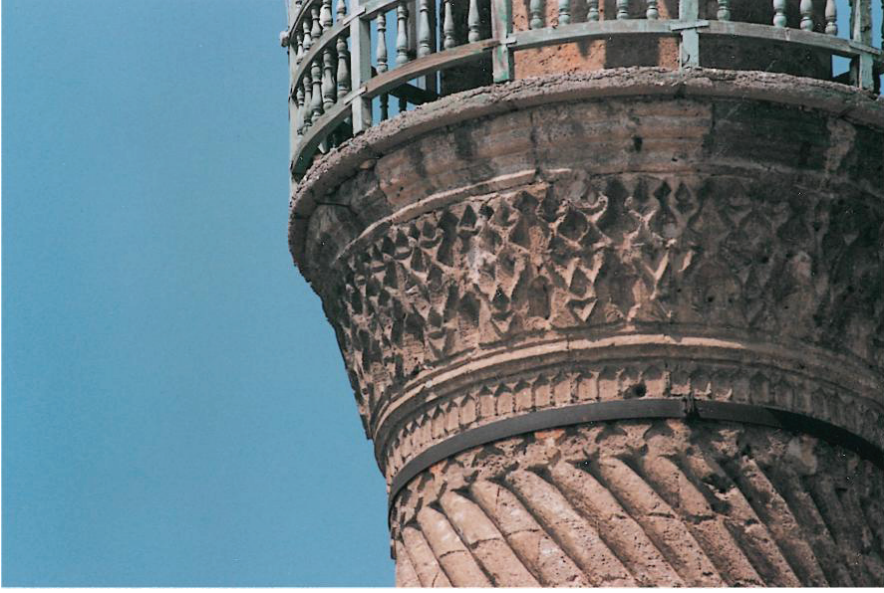
Yapı genelinde sade inşa edilmekle beraber, dikkati çeken bezemeler avlu kapısı, minare ve mihrapta görülür.



Fotoğraf 18: Kahramanmaraş Şekerli (Ahmet Paşa-Yukarı Oba) Camii.



Fotoğraf 19: Kahramanmaraş Şekerli (Ahmet Paşa-Yukarı Oba) Camii, iç mekân.



Fotoğraf 20: Kahramanmaraş Şekerli (Ahmet Paşa-Yukarı Oba) Camii, minarenden detay.

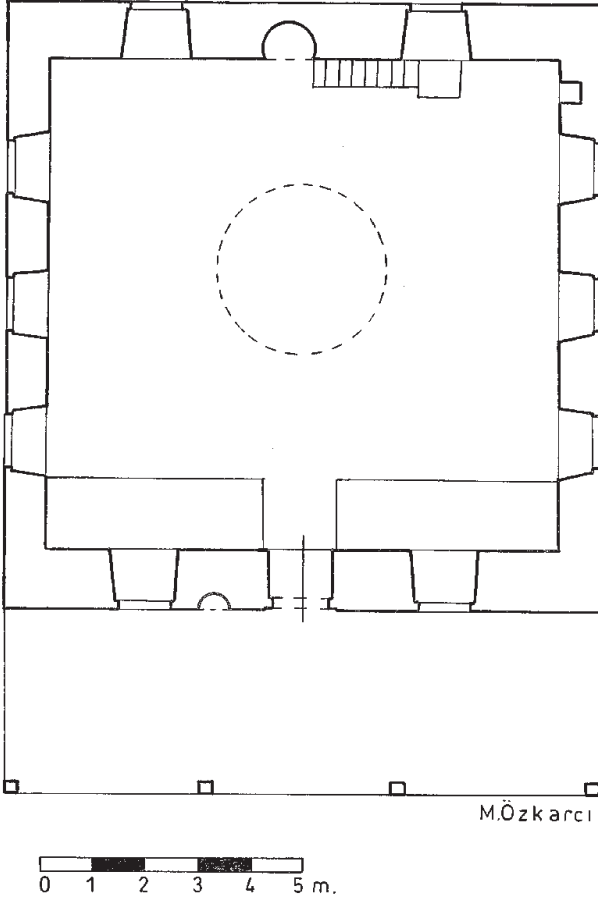
7-KAHRAMANMARAŞ NUH (AHMET EFENDİ) CAMİİ

Yapı, Turan Mahallesi, Ziya Osman Saba Sokak'ta yer alır. İnşâ kitabesine göre cami, Ahmet Efendi tarafından 1118 H./ 1715-16 M. yılında yaptırılmıştır.

Yapı, ahşap tavanlı camiler grubuna girer. Cami, dıştan 11.00 x 11.50 m. boyutlarında harim ile kuzey tarafına yerleştirilen 3.50 x 9.20 m. ölçülerinde son cemaat yerinden oluşur. Harim ve son cemaat yerinin ahşap tavanları üstten kırma sac çatı ile örtülmüştür. Caminin örtü sisteminde ahşap, diğer kısımlarda ise taş malzeme kullanılmıştır.

Harimin kuzey tarafında bulunan son cemaat yerinin ahşap tavanı güneyde duvara, önde beş ahşap ayağa istinat etmektedir. Harim kısmına kuzey duvarının ortasında açılan basık kemerli cümle kapısından girilir. 9.10 x 9.60 m. boyutlarındaki iç mekân, yanlarda duvarlara istinat eden ahşap tavanla örtülmüştür. Tavanın ortasına ahşaptan yarımküre biçiminde kubbe yerleştirilmiş ve tavan üstten de kırma sac çatıyla kapatılmıştır. İç mekânın aydınlığı toplam onüç pencereyle sağlanmıştır.

Güney duvarının ortasına ve kapının eksenine yerleştirilen taş mihrap, hafif sivri kemerli ve yarım daire plânlı nişe sahiptir. Mihrabın batı tarafına ahşap minber yerleştirilmiştir. Oldukça sade inşâ edilen yapıda önemli süsleme görülmez.



Çizim 7: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Camii plânı.



Fotoğraf 21: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Camii.



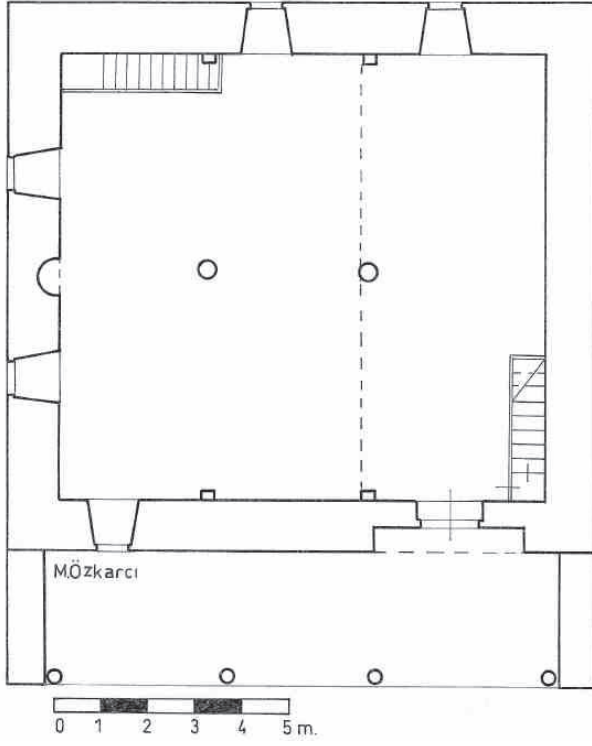
Fotoğraf 22: Kahramanmaraş Nuh (Ahmet Efendi) Camii, son cemaat yeri.

8- AFŞİN - BAKRAÇ (ARISTIL) KASABASI ESKİ CAMİİ

Yapı, Afşin'e 7 km. mesafede Bakraç (Aristil) Kasabası'nda yer alır. Cami inşa kitabesine göre, 1153 H./ 1740-41 M. yılında yapılmıştır. Cami; dıştan 11.60 x 12.40 m. boyutlarındaki harim ile doğu tarafına yerleştirilen 2.80 x 12.40 m. ölçülerindeki son cemaat yerinden oluşur. Duvarlar ahşap hatıllı moloz taştan inşa edilmiş, cümle kapısı ve mihrapta ince yonu taş, örtü sisteminde ahşap malzeme kullanılmıştır.

Harimin doğu tarafına yerleştirilen son cemaat yeri 1976 yılında yapılmıştır. Ahşap kirişlemeli toprak dam yanlarda duvarlara, önde dört ahşap ayağın üzerine istinat etmektedir.

Harim kısmına, doğu duvarının kuzey köşesinde açılan ve üstten yuvarlak tahfif kemeriyle kuşatılan dikdörtgen kesitli kapıdan girilir. İçten 9.40 x 10.30 m. boyutlarındaki harim, yanlarda duvarlara, ortada iki ahşap ayağa istinat eden ahşap kirişlemeli düz toprak dam ile örtülmüştür. İç mekân toplam on adet pencereyle aydınlatılmıştır. Kible duvarının ortasına yerleştirilen taş mihrap, yuvarlak kemerli ve yarım daire plânlı nişe sahiptir. Güneybatı köşeye yerleştirilen ahşap minber yenilenmiştir. Cami sade bir şekilde inşa edilmiştir.



Çizim 8: Afşin – Bakraç (Aristul) Kasabası Eski Camii plâni.



Fotoğraf 23: Afşin – Bakraç (Aristul) Kasabası Eski Camii.



Fotoğraf 24: Afşin – Bakraç (Aristül) Kasabası Eski Camii, iç mekân.

9- ÇAĞLAYAN CERİT KEZBAN HATUN CAMİİ

Yapının inşâ kitabesi yoktur, fakat kaynaklara göre XVIII. yüzyıl sonlarına doğru inşâ edildiğini düşünmekteyiz [Özkarcı II, 2007: 922-923].

Yapı, ahşap tavanlı camiler grubuna girer. Cami hafif çarpık plânlı olup dıştan yaklaşık 18.60 x 18.80 m. ölçülerinde harim, güney tarafına yerleştirilen 6.30 x 12.60 m. boyutlarında ön mekân ve bu hacmin güneydoğu köşesinde yer alan tek şerefeli minarenden oluşur. Ayrıca onarımlar sırasında arazinin topografik yapısından faydalanarak batı cephenin alt katına dört dükkân yapılmıştır. Yapının örtü sisteminde ahşap, diğer kısımlarda ise taş malzeme kullanılmıştır.

Batı cepheden iki katlı bir görünüşe sahip olan camiye, batı cephenin güney tarafında yer alan taş basamaklı merdivenden çıkılarak harimin güney tarafındaki ön mekâna ulaşılır. 1860 yılındaki onarımlar sırasında ilâve edildiği anlaşılan bu hacim, arsanın yetersiz olması sebebiyle harimin güney tarafına yerleştirilmiştir. Ön mekân iki ahşap ayak dizisiyle doğu-batı doğrultusunda iki sahna ayrılarak, ahşap kirişlemeli düz toprak dam ile kapatılmış ve sonradan üstten de kırma sac çatı ile örtülmüştür. Bu hacmin yaz mevsiminde hem namaz kılmak, hem de oturmak maksadıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Harim kısmına güney duvarının doğu köşesinde ve kuzey duvarının batı tarafında açılan dikdörtgen kesitli iki kapıdan girilir. Güney duvarındaki kapı orijinal olmayıp, 1860 yılındaki onarımlar sırasında ön mekân eklenince, harime girmek için bu kapının açıldığı anlaşılmaktadır.

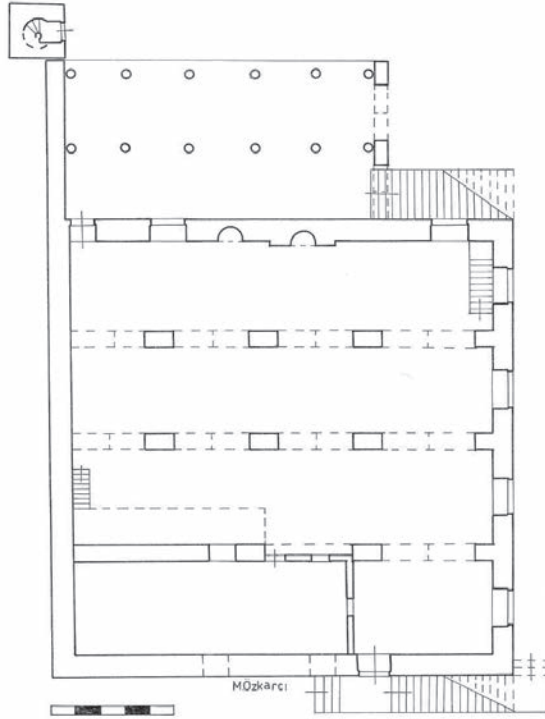
Hafif çarpık plânlı olan harim içten yaklaşık 16.80 x 17.00 m. ölçülerinde olup, onarımlar sırasında genişletilerek bazı değişiklikler yapılmıştır. İç mekân, birbirlerine dörder adet sivri kemerle bağlanan üç sıra kesme taş paye ile mihraba paralel dört sahna ayrılmıştır. Yanlarda duvarlara, ortada kâgir kemerlere oturan ahşap kirişlemeli toprak dam, sonradan kırma sac çatıyla kapatılmıştır. İç mekân toplam sekiz pencereyle aydınlatılmıştır. Güney duvarında yan yana iki mihrap

bulunmaktadır. 1970 yılında harim genişletilip orijinal mihrap kible duvarının doğu tarafında kalınca, duvarın ortalarına ikinci mihrabın yapıldığı anlaşılmaktadır. Batı köşeye yerleştirilen sekiz basamaklı ahşap minber orijinal değildir.

Orijinalinde caminin; içten yaklaşık 11.80 x 11.90 m. ölçülerinde harim kısmından oluştuğu, birbirlerine üçer adet sivri kemerle bağlanan iki sıra kesme taş paye ile mihraba paralel üç sahna ayrıldığı ve ahşap kirişlemeli toprak dam ile kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Ön mekânın güneydoğu köşesine yerleştirilen tek şerefeli kesme taş minare, üzerindeki kitabeye göre 1967 yılında yapılmıştır.

Cami sade inşâ edilmekle beraber, dikkati çeken bezeme ahşap tavanda görülür. Harim ile ön mekânın tavan kirişleri Barok sanatının etkilerini taşıyan ve kalem işi tekniğinde işlenen bitkisel motiflerle bezenerek, yapının monotonluğu giderilmeye çalışılmıştır. Bu süslemelerin az bir kısmı günümüze gelmiştir. Kalem işi bezemeler, kartuş içerisine boya ile yazılan kitabeye göre, *Üstad Hacı Abdurrahman et-Tarık* adında usta tarafından Muharrem 1277 H./ Temmuz 1860 M. tarihinde onarımlar sırasında yapılmıştır.



Çizim 9: Çağlayan Cerit Kezban Hatun Camii plânı.

I. Salon I. Oturum



Fotoğraf 25: Çağlayan Cerit Kezban Hatun Camii.



Fotoğraf 26: Çağlayan Cerit Kezban Hatun Camii, ön mekân.



Fotoğraf 27: Çağlayan Cerit Kezban Hatun Camii, iç mekân.



Fotoğraf 28: Çağlayan Cerit Kezban Hatun Camii, ön mekânın tavanındaki kitabe.

10- ELBİSTAN CEYHAN (AŞAĞI) CAMİİ

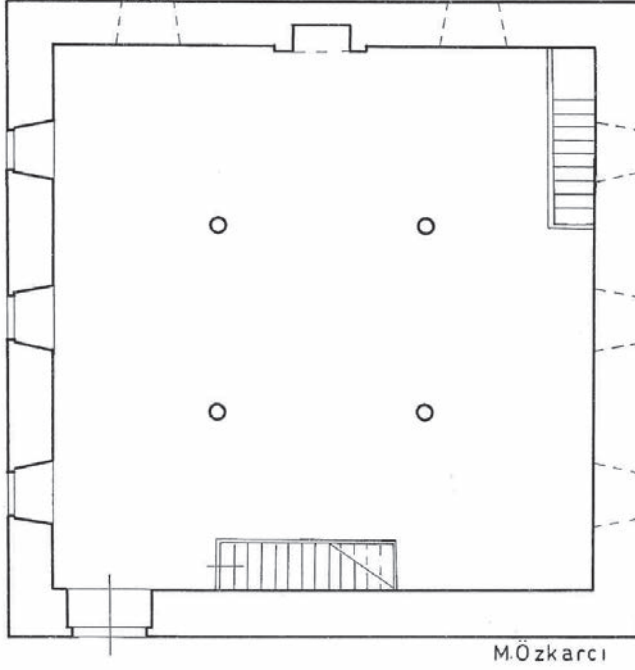
Yapının inşâ kitabesi yoktur, fakat çevredeki insanların ifadesine göre XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı anlaşılmaktadır [Özkarıcı II, 2007: 989].

Ahşap tavanlı camiler grubuna giren yapı, dıştan 11.90 x 11.90 m. ölçülerindedir. Caminin duvarlarında kerpiç, mihrapta ince yonu taş, kapı ve pencerelerin çerçeveleri ile tavanda ise ahşap malzeme kullanılmıştır.

Harim kısmına, kuzey tarafına sonradan eklenen mekândan geçilerek girilir. Dikdörtgen kesitli cümle kapısı, kuzey duvarının doğu köşesine yerleştirilmiştir.

I. Salon I. Oturum

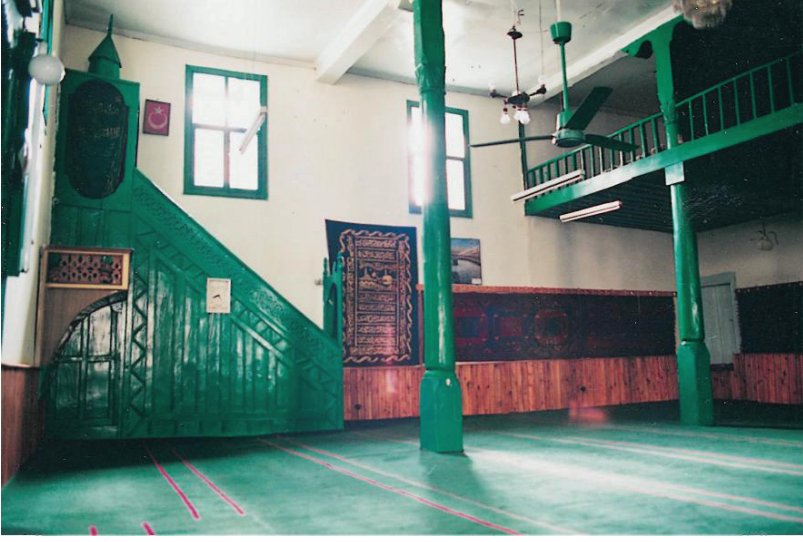
İç mekân 10.20 x 10.20 m. ölçülerinde olup, ahşap kirişler yardımıyla ortada dört ahşap ayağa, yanlarda duvarlara istinat eden ahşap tavan ile örtülmüştür. Harimin aydınlığı toplam sekiz pencereyle aydınlatılmıştır. Güney duvarının ortasında taş mihrap ile mihrabın batı tarafında sonradan yenilenen ahşap minber bulunmaktadır. Yapı sade bir şekilde inşâ edilmiştir.



Çizim 10: Elbistan Ceyhan (Aşağı) Camii plânı.



Fotoğraf 29: Elbistan Ceyhan (Aşağı) Camii.



Fotoğraf 30: Elbistan Ceyhan (Aşağı) Camii, iç mekân.

11- GÖKSUN ULU (MERKEZ) CAMİİ

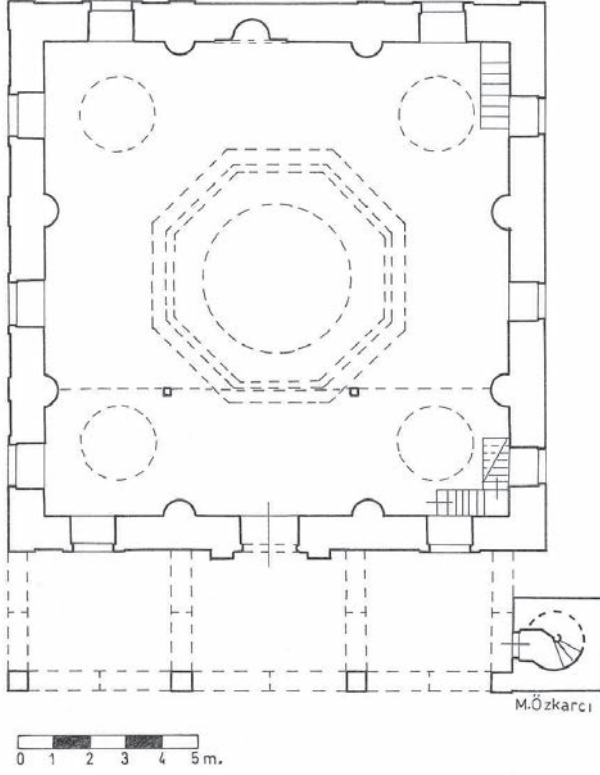
Cami inşâ kitabesine göre, Kaymakam Talat Bey'in önderliğinde halkın yardımıyla 1338 R. - 1341 H./ 1922 M. yılında inşâ edilmiştir.

Yapı, ahşap tavanlı camiler grubuna girer. Cami; dıştan 14.85 x 15.20 m. boyutlarında harim, kuzey tarafına yerleştirilen 3.80 x 14.85 m. ölçülerinde üç kubbeli son cemaat yeri ve son cemaat yerinin kuzeybatı köşesindeki tek şerefeli minareden oluşur. Son cemaat yeri ile minare orijinal olmayıp, sonradan ilâve edilmiştir. Cephe duvarları, cümle kapısı, mihrap ve minarede sarımsı renkte ince yonu taş, harimin örtü sisteminde ahşap malzeme kullanılmış, son cemaat yeri ise betonarme olarak yapılmıştır.

Harim kısmına, kuzey duvarının ortasın da açılan 1.50 x 2.40 m. ölçülerinde basık kemerli kapıdan girilir. Harim içten 12.80 x 13.20 m. ölçülerinde olup, örtü sistemi ahşap işçiliğinin değişik bir tasarımını yansıtmaktadır. Yanlarda duvarlara istinat eden ahşap tavan; ortada içbükey silmeli sekizgen kaide üzerinde yükselen merkezî kubbe, yanlarda düz örtü, köşelerde de küçük kubbelerle dikkati çeker. Böylece bu yapıda; dört yarım kubbeli ve dört köşe kubbeli merkezî plânlı cami şemasının, ahşap düz örtü ile tekrarlanan geç bir uygulaması karşımıza çıkmaktadır. Bağdadî tarzında yapılan ahşap tavan alçı ile sıvanarak, örtü sistemine kâgir bir özellik verilmeye çalışılmıştır. Ahşap tavan üstten kırma kiremit çatıyla kapatılmıştır. İç mekâna aydınlık toplam yirmialtı adet pencereyle sağlanmıştır. Güney duvarına taş mihrap ile mihrabın batı tarafına ahşap minber yerleştirilmiştir. Tek şerefeli kesme taş minare son cemaat yerinin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir.

Yapıda eklektik üslûbun özelliklerini yansıtan bezemelere yer verilmiştir. Dikkâti çeken süslemeler kuzey, güney ve doğu cephe duvarları ile cümle kapısı ve mihrapta görülür.

I. Salon I. Oturum



Çizim 11: Göksun Ulu (Merkez) Camii plânı.



Fotoğraf 31: Göksun Ulu (Merkez) Camii.



Fotoğraf 32: Gökşun Ulu (Merkez) Camii, cümle kapısı.



Fotoğraf 33: Gökşun Ulu (Merkez) Camii, iç mekân.

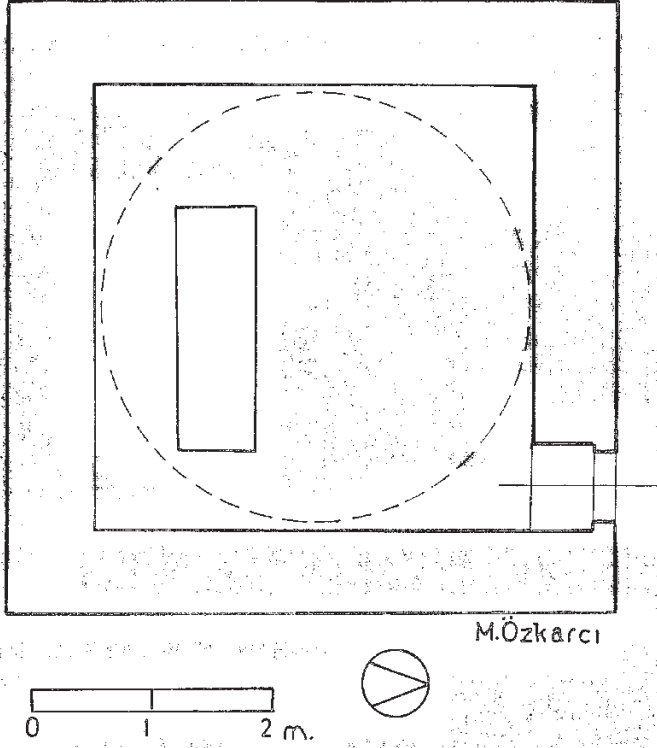
12- PAZARCİK OSMAN DEDE TÜRBESİ

Yapı, Pazarcık'a 30 km. uzaklıktaki Osman Dede Köyü'nde yer alır. Türbenin inşâ kitabesi yoktur. Fakat arşiv belgelerine göre 1533 yılında Osman Dede adına inşâ ettirildiği anlaşılmaktadır [Özkarı II, 2007: 1140].

Yapı, tek katlı ve kare plânlı türbeler grubuna girer ve dıştan 5.00 x 5.20 m.

I. Salon I. Oturum

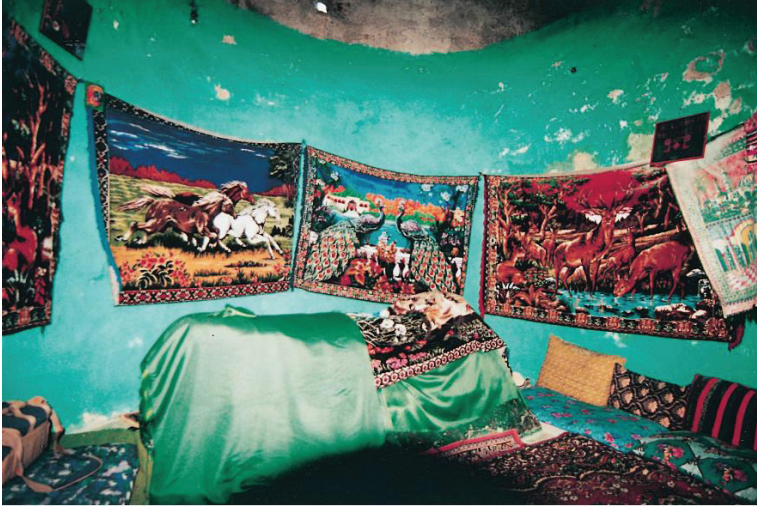
ölçülerindedir. Yapının inşasında sarımtırak renkte ince ve kaba yonu taş malzeme kullanılmıştır. İç mekâna kuzey cephenin doğu köşesinde açılan dikdörtgen kesitli kapıdan girilir. İçten 3.65 x 3.70 m. boyutlarında olan türbe, duvarların üzerine oturan ve köşelerden pandantiflere geçilen yarım küre kubbeyle kapatılmıştır. Yapının içinde basit tarzda yapılmış taş sanduka yer alır. Bu sanduka, Dulkadir Beyliği hükümdarı Alâüddevle Bey (1480-1515) zamanında yaşayan din âlimi Osman Dede'ye aittir. Türbe sade bir şekilde inşâ edilmiştir.



Çizim 12: Pazarcık Osman Dede Türbesi plânı.



Fotoğraf 34: Pazarcık Osman Dede Türbesi.



Fotoğraf 35: Pazarcık Osman Dede Türbesi, iç mekân.

13- ELBİSTAN – BÜYÜK YAPALAK KAABASI MEHMET AĞA TÜRBEŞİ

Yapı, Elbistan'a 20 km. uzaklıkta bulunan Büyük Yapalak Kasabası'nın mezarlığında yer alır. Tahrip olan inşâ kitabesine göre türbenin, "Yapalaklı Haydar'ın oğlu Mehmet Ağa" için 1910 yılı civarında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Dıştan 3.75 x 3.75 m. boyutlarındaki yapı, baldaken (açık) tipi türbeler grubuna girer. Yapının inşâsında ince yonu taş kullanılmış ve türbe mahallinde "Kubbe" ismiyle bilinmektedir. Türbe "L" biçiminde dört ayağa sivri kemerler yardımıyla oturan kubbeye kapatılmıştır. Örtü sistemine köşelerden pandantiflerle geçilmiştir. Kubbe eteğinin doğu, batı ve güney taraflarına birer pencere açılmıştır.

I. Salon I. Oturum

Türbenin zemini toprak olup, içinde sanduka yoktur. Ceset toprağa defnedildikten sonra üzerine sanduka yapılmadığı anlaşılmaktadır.



Fotoğraf 36: Elbistan –Büyük Yapalak Kasabası Mehmet Ağa Türbesi.

14- KAHRAMANMARAŞ KAPALIÇARŞI

Yapı, Kurtuluş Mahallesi, Kazzâzlar Sokak'ta yer alır. Yapının inşâ kitabesi olmadığı için yapım yılını bilemiyoruz. Fakat Kapalıçarşı'nın da, Yeni Bedesten ile beraber plânlanarak XVI. yüzyılın sonlarında inşâ edildiğini sanmaktayız.

Kapalıçarşı, Yeni Bedesten ile Bakırcılar Çarşısı arasındaki alana kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiştir. Bu çarşı, ticarî yapı kompleksinin en önemli elemanlarından biri olup, çarşının her sokağı ticaretin belli bir dalına tahsis edilmiştir. Önceden kapalıçarşının doğu cephesinde sıralanan dükkânlarda *kazzâzlar*, doğu sokakta *bezirgânlar*, orta sokakta *kavaflar*, günümüze gelmeyen batı sokakta ise *köşgerler* bulunuyordu. Bugün ise çarşıda ayakkabıcı, konfeksiyoncu ve kuyumcu esnafı faaliyet göstermektedir.

Bedestenin güney cephesine bitişik olarak, birbirine paralel beşik tonozlu üç nef (sokak) halinde hafifçe kıvrılarak devam eden kapalıçarşının batı sokağı, yol açmak gayesiyle 1948 yılında Belediye tarafından yıktırılmıştır. Köşgerler sokağına ait bazı dükkânların izleri günümüzde de görülmektedir.

Bugün birbirine paralel beşik tonozlu iki sokaktan oluşan hafif çarpık plânlı çarşı, dıştan yaklaşık 30.00 x 89.00 m. ölçülerindedir; batı tarafta yıkılan Köşgerler Sokağı'nı da dahil edersek tahminen 42.00 x 89.00 m.lik bir alanın üzerine inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Yapının duvar ve örtü sistemlerinde kireç harçlı kaba yonu ve moloz taş, kemerlerde sarım-trak renkte ince yonu taş malzeme kullanılmıştır.

Kapalıçarşı, biri bedestene ait olmak üzere, toplam sekiz giriş açıklığına

sahiptir. Ana giriş doğu cephenin kuzey köşesine yerleştirilmiş olup, bu açıklıkla Belediye, Saraçlar ve Kazzâzlar çarşısı ile bağlantı sağlanmıştır.

Kapalıçarşının doğu sokağı, “Bezirgânlar Çarşısı” olarak bilinir. Bu bölüm, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ortalama 4.90 x 89.00 m. boyutlarındaki beşik tonozlu sokağın iki tarafına yerleştirilen ve doğrudan sokağa açılan dükkânlardan oluşur. Ayrıca bu sokağın doğu tarafında iki, batı tarafında da üç adet olmak üzere çapraz ve beşik tonozlarla örtülen geçitlere yer verilmiştir. Batıdaki geçitler Kavaflar Çarşısı’na diğerleri de Mazmanlar Çarşısı, Alacacılar Çarşısı ve Taş Han ile bağlantıyı sağlamaktadır. Bu sokakta yer alan dükkânların aydınlığı, beşik tonozun kilit taşında açılan yirmidokuz adet pencereyle sağlanmıştır.

Batı tarafa yerleştirilen sokak ise “Kavaflar Çarşısı” olarak bilinir; günümüzde de aynı esnaf grubu faaliyet göstermektedir. Bu bölüm de diğeri gibi, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ortalama 5.20 x 67.50 m. boyutlarındaki sokağın iki tarafına yerleştirilen ve doğrudan sokağa açılan dükkânlardan oluşur. Sokağın üzerini örten beşik tonozun güney taraftan 24.50 m.lik kısmı yıkılmış ve burası kırma sac çatı ile kapatılmıştır. Sokağın aydınlığı, beşik tonozda açılan dokuz pencereyle sağlanmıştır. Kapalıçarşı’nın içinde doksansekiz doğu ve güney cephelerinde ise onsekiz adet olmak üzere, toplam yüzonaltı dükkân günümüze gelmiştir. Buna, yıkılan Köşgerler Çarşısı’ndaki hacimleri de dahil edersek, Kapalıçarşı’da tahminen yüzaltmış (160) civarında dükkânın olduğu anlaşılmaktadır.

Yapı sade bir şekilde inşa edilmiştir.

I. Salon I. Oturum



Çizim 13: Kahramanmaraş Kapalıçarşı Kompleksi, rölöve plânı.



Fotoğraf 37: Kahramanmaraş Kapalıçarşı, Bezirgânlar Sokağı.



Fotoğraf 38: Kahramanmaraş Kapalıçarşı, Bezirgânlar Sokağı.



Fotoğraf 39: Kahramanmaraş Kapalıçarşı, Kavaflar Sokağı.

15- KAHRAMANMARAŞ TAŞ HAN

Yapının arşiv belgelerine göre, Hatipzâdelere Mehmet Efendi, Kalender Çelebi ve Ahmet Çelebi tarafından 1650 yılı civarında inşâ ettirildiği anlaşılmaktadır [Özkarci I, 2007: 376].

Yapı, Kapalıçarşı'nın doğu tarafına yerleştirilmiş ve cümle kapısı bir geçitle çarşıya bağlanmaktadır. Han; batıdan Kapalıçarşı, doğudan Belediye Çarşısı, kuzeyden Mazmanlar Çarşısı ve güneyden Bakırcılar Çarşısı ile sınırlandırılmıştır.

Yapı; Osmanlı han mimarîsi içinde tek avlulu, iki katlı hanlar grubuna girer. Osmanlı han mimarîsinin birçok özelliklerini bünyesinde toplayan eser,

I. Salon I. Oturum

arsa ve yol durumuna göre şekil aldığı için çarpık bir plâna sahip olup, dıştan yaklaşık 34.00 x 36.00 m. ölçülerindedir. Avlu, alt katta dört taraftan muhtelif ebat ve şekillerdeki hacimlerle, üst katta ise dört yandan ahşap ayaklara istinat eden revakla kuşatılmış ve revakların gerisine odalar yerleştirilmiştir. Hanın duvar ve örtü sistemlerinde kireç harçlı moloz taş, kapı, pencere, paye ve kemerlerde sarımsak renkte ince yonu taş malzeme kullanılmıştır.

Önceden “yolcu hanı” olarak tesis edilen yapının alt katındaki mekânlar ahır, depo ve servis hacimleri olarak; üst kattaki odalar ise yolcuların kalması amacıyla yapılmıştır. Çarşı kompleksiyle organik bir bütünlük oluşturan han, şehre gelen kervanların mallarını indirip, ikâmet etmesi için inşâ edilmiştir; yapının plân şeması da bunu göstermektedir. Fakat han bugün fonksiyonunu yitirmiş, alt ve üst kattaki mekânlar dükkân ve depo şeklinde kullanılmaktadır.

Alt Kat :

Bu kat; dört taraftan muhtelif ebat ve biçimlerdeki mekânlarla kuşatılan hafif çarpık plânlı avludan oluşmaktadır. Hana girişi sağlayan cümle kapısı, batı cephenin ortalarına yerleştirilmiş ve bir geçit vasıtasıyla Kapalıçarşı’ya bağlanmaktadır.

Avlunun orijinalinde batı taraftan üç, doğudan da dört sivri kemer gözlü revakla; güney ve kuzeyden ise ahırlar ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle revaklı bölümlerde birçok ilâveler yapıldığı için orijinal durumlarını kısmen yitirmişlerdir.

Batı kanat; üç sivri kemer gözlü revakın gerisine yerleştirilen avlu geçidi, yedi oda ve çarpık plânlı büyük bir mekândan oluşur. Revakın orta gözü çapraz tonozla, diğer hacimler beşik tonozlarla kapatılmıştır.

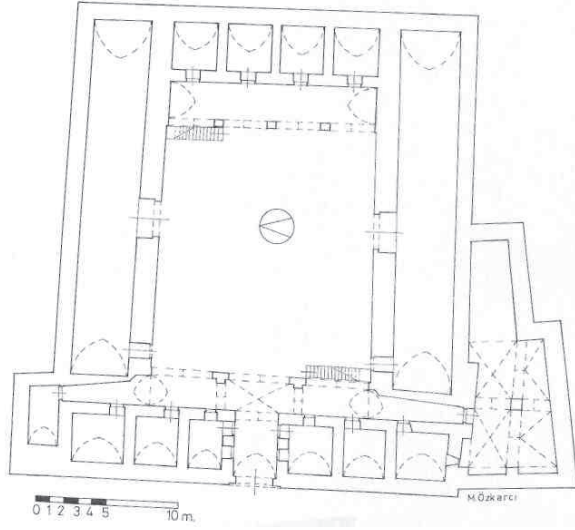
Avlunun kuzey ve güney kanatları; doğu-batı doğrultusunda birer sivri beşik tonozla boydan boya kapatılan ve simetrik olarak yerleştirilen iki ahır ile sınırlandırılmıştır.

Doğu kanat, aslî yapısını büyük ölçüde kaybetmiştir. Orijinalinde bu kısım, dört sivri kemer gözlü revakın gerisine yerleştirilen ve birer kapıyla revaka açılan dört odadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Revak ve odalar beşik tonozlarla kapatılmıştır.

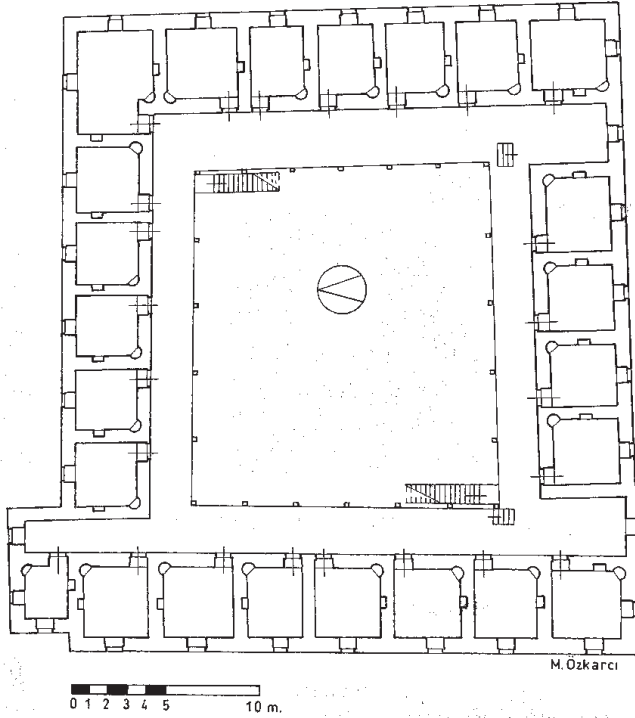
Üst Kat :

Hanın üst katına önceden, avlunun güneybatı ve kuzeydoğu köşelerinde yer alan iki merdivenle çıkılmaktaydı. Avlu dört taraftan revakla kuşatılarak, gerisine toplam yirmidört adet oda yerleştirilmiştir. Odalar birer kapıyla revaklara açılmaktadır. Revakın örtü sistemi yanlarda duvarlara, önde ahşap ayaklara istinat etmektedir. Üst kattaki hacimler orijinalinde ahşap kirişlemeli toprak dam ile kapatılmıştır.

Yapı sade bir şekilde inşâ edilmiştir.



Çizim 14: Kahramanmaraş Taş Han plâni, alt kat restitüsyon plâni.



Çizim 15: Kahramanmaraş Taş Han plâni, üst kat restitüsyon plâni.



Fotoğraf 41: Kahramanmaraş Taş Han (V.G.M., 1984).



Fotoğraf 42: Kahramanmaraş Taş Han.

16- KAHRAMANMARAŞ YENİ (AŞAĞI) BEDESTEN

Bedestenin inşâ kitabesi olmadığı için yapım tarihini bilemiyoruz. Fakat kaynaklara göre bedestenin, XVI. yüzyılın sonlarına doğru inşâ edildiğini düşünmekteyiz [V.G.M. Arş., Defter Nu.: 600, Sayfa: 194, Sıra Nu: 240; Evliya Çelebi Seyahatnâmesi XIII, 1971: 198; Yurt Ansiklopedisi VIII, 1982-1983:

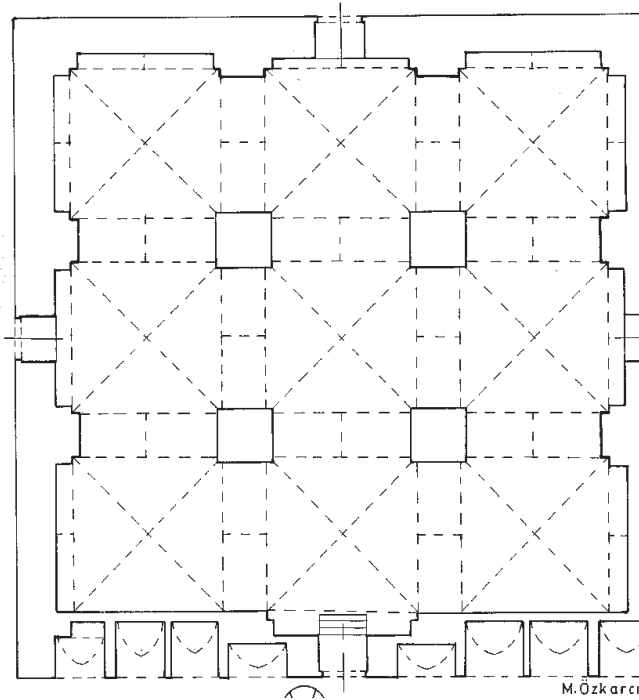
5661; Yinanç- Elibüyük I, 1988: 37].

Doğu-batı doğrultusunda eğimli bir arazi üzerine inşâ edilen yapı; dıştan dükkânlı, içten tek hacimli bedestenler grubuna girer. Dıştan 23.60 x 23.80 m. ölçülerinde olan yapı, çarşı kompleksinin odak noktasını oluşturmakta ve çeşitli meslek gruplarına ait olan çarşı, bedestenin etrafında şekillenmektedir. Yapının güney cephesine organik bütünlük oluşturacak şekilde Kapalıçarşı, doğu ve kuzey cephelerine de tek sıra dükkânlar yerleştirilmiştir; doğu cephedeki hacimler Kapalıçarşı'nın bir parçasıdır. Bedestenin inşâsında taş malzeme kullanılmıştır.

Bedestenin kuzey cephesindeki cümle kapısının iki yanına simetrik olarak dörder adet küçük hacim yerleştirilmiştir. Bu mekânlar önceden dükkân olarak kullanılırken, şimdi mağazanın vitrini şeklinde düzenlenmiştir.

Yapının iç kısmına cephelerin ortalarında açılan toplam dört kapıdan girilir. Cümle kapısı kuzey (ön) cephede olup, buradan iç mekâna üç basamaklı taş merdivenle inilir. Güney cephedeki kapı Kapalıçarşı'ya, doğu cephedeki kapı Kazzâzlar (İpekçi) Çarşısı'na açılır. İç mekân 20.20 x 20.50 m. ölçülerindedir. Bedesten, sivri kemerler yardımıyla yanlardan duvar payelerine, ortada kare kesitli dört payeye istinat eden dokuz çapraz tonozla örtülmüştür. İç mekânın aydınlığı, duvarların üst kısmında açılan toplam altı mazgal pencereyle sağlanmıştır.

Türk çarşıları bedestenler çevresinde şekillenerek gelişmişlerdir. Çarşıların odak noktasını yangınlardan korunmak için genellikle taştan yapılmış bedestenler teşkil eder. Çarşının en canlı bölümü bedesten çevresidir. Bu özellikleri Kahramanmaraş Çarşı Kompleksi'nde de görmekteyiz.



Çizim 16: Kahramanmaraş Yeni (Aşağı) Bedesten plânı.



Fotoğraf 43: Kahramanmaraş Yeni (Aşağı) Bedesten.



Fotoğraf 44: Kahramanmaraş Yeni (Aşağı) Bedesten, iç mekân.

17- KAHRAMANMARAŞ DUA KUBBESİ

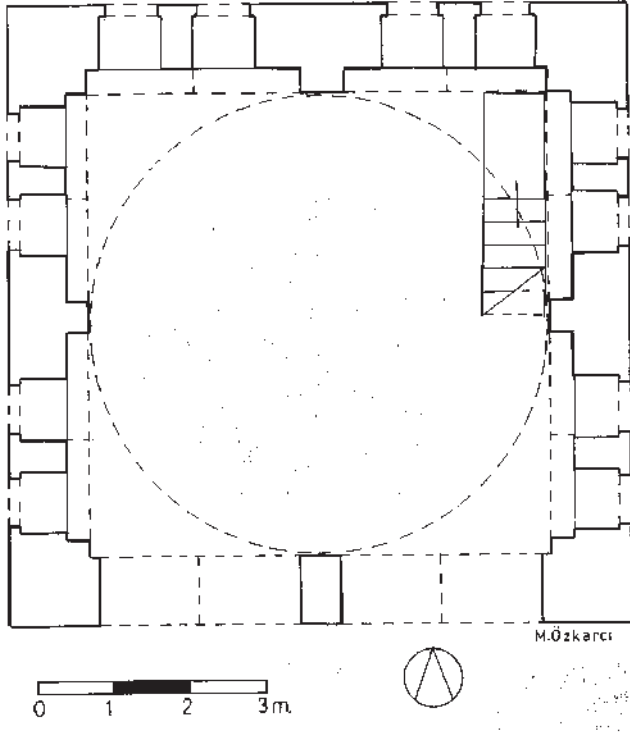
Dua Kubbesi; Taş Han'ın güneyine, Alacacılar Çarşısı'nın da doğu tarafına yerleştirilmiştir ve giriş Bakırcılar Çarşısı'ndan sağlanmaktadır. Dua Kubbesi'nin inşâ kitabesi olmadığı için yapım yılını bilemiyoruz, fakat Çarşı Kompleksi gibi XVI. yüzyılın sonlarına doğru yapıldığını düşünmekteyiz.

Bugün şahısların mülkiyetinde olan eser orijinal özelliğini kısmen kaybetmiş ve iki katlı olan yapı fonksiyonunu yitirmiştir. Yapının inşâsında taş malzeme kullanılmıştır.

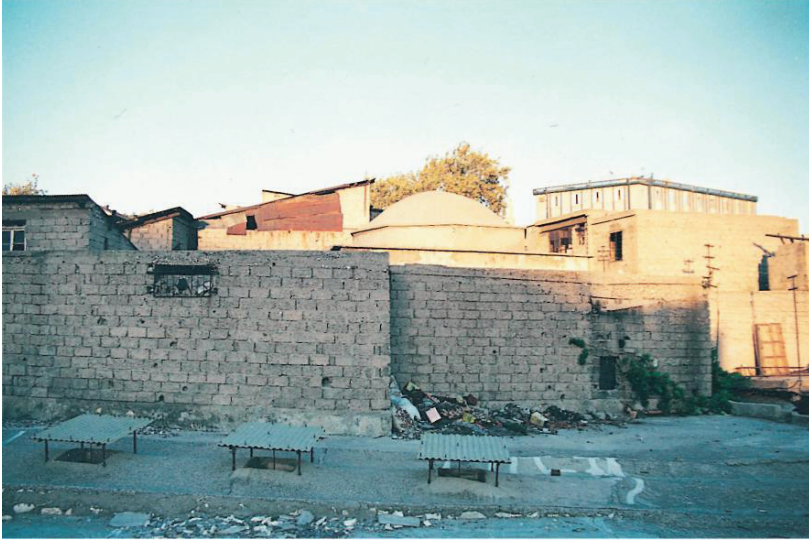
Sivri kemerlerle doğrudan Bakırcılar Çarşısı'na açılan alt kat dikdörtgen plânlı olup, iki sahna ayrılmıştır. İç mekân, sivri kemerler yardımıyla paye ve duvarlara istinat

eden dört çapraz tonozla örtülmüştür. Dua Kubbesi diye nitelendirilen mekân, üst kattadır.

Üst kat kare plânlı olup, dıştan 8.05 x 8.05 m. ölçülerindedir. İç mekân; güneyden iki sivri kemere, yanlarda duvarlara istinat eden ve sekizgen kasnak üzerinde yükselen pandantifli kubbeyle kapatılmıştır. Yapının ön kısmı (güney) iki sivri kemerle dışarı açılırken doğu, batı ve kuzey duvarlarında önceden dörder adet basık kemerli ve söveli pencereye yer verildiği anlaşılmaktadır. Pencerelelerin ikisi hariç, diğerleri kapatılarak niş şekline dönüştürülmüştür. Yapı sade bir şekilde inşa edilmiştir.



Çizim 17: Kahramanmaraş Dua Kubbesi üst kat plâni.



Fotoğraf 45: Kahramanmaraş Dua Kubbesi.



Fotoğraf 46: Kahramanmaraş Dua Kubbesi, üst kat.

18- KAHRAMANMARAŞ KUYUCAK HAMAMI

Yapı, Turan Mahallesi, Ziya Osman Saba Sokak'ta yer alır. Hamamın inşâ kitabesi yoktur. Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısında inşâ edildiğini düşünmekteyiz [Özkarıcı I, 2007; 464].

Dıştan yaklaşık 18.80 x 22.90 m. ölçülerindeki yapı, dört eyvanlı ve köşe hücreli hamamlar grubuna girer. Hamam; rüzgârlık, soyunmalık, ılıkık, aralık, sıcaklık ve sıcaklığa bitişik su deposu ile külhandan oluşur. Yapı arsanın durumuna göre şekillendiği için, hamamı oluşturan bölümler aynı eksen üzerinde sıralanmıştır. Hamamın örtü sisteminde tuğla, diğer kısımlarda ise taş malzeme kullanılmıştır.

Güney cephenin doğu köşesinde açılan basık kemerli ve söveli cümle kapısından rüzgârlık kısmına girilir. Bu mekân beşik tonozla kapatılmıştır. Soyunmalık bölümlerinin önüne eklenen rüzgârlık kısımları bu bölgeye has bir uygulama olup, Kahramanmaraş gibi sert rüzgârlara açık bir merkezde akılcı bir çözüm olmuştur.

Soyunmalık bölümüne, rüzgârlığın kuzey duvarında açılan kapıdan girilir. Bu mekân 9.30 x 9.30 m. ölçülerinde olup, köşelerden pandantiflerle geçilen aydınlık fenerli kubbeye kapatılmıştır. Kubbe fenerinin altında, kesme taştan yapılan sekizgen plânlı şadırvan yer alır. Duvarların kenarlarına, kapı girişleri hariç, boydan boya taştan soyunma sekileri yapılmıştır.

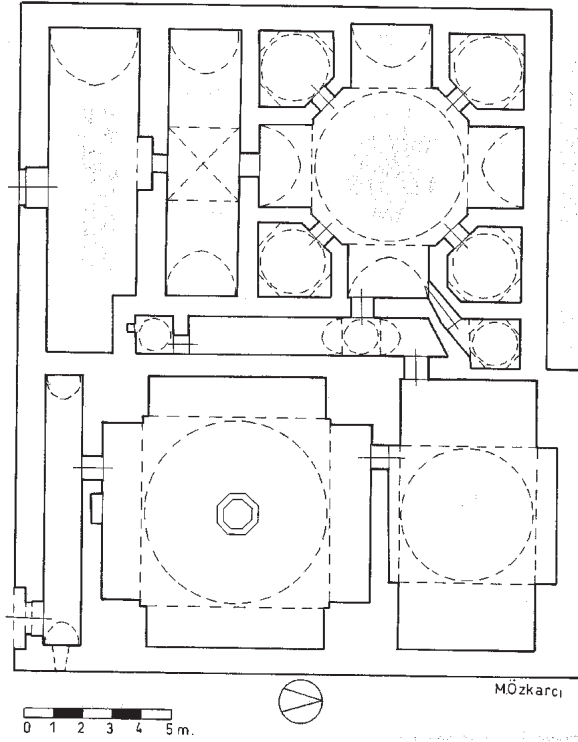
Soyunmalığın kuzeybatı köşesinde açılan kapıdan, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen ılıklik kısmına geçilir. Bu mekân 5.80 x 9.30 m. ölçülerinde olup, köşelerden pandantiflerle geçilen kubbeye kapatılmıştır. İç mekânın aydınlığı, kubbedeki çok sayıda ışık gözleri ile doğu duvarının üst kısmında açılan bir pencereyle sağlanmıştır.

Ilıklığın batı duvarının güney köşesinde açılan kapıdan, kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilen yaklaşık 1.25 x 10.50 m. ölçülerindeki ara mekâna geçilir. Bu hacim, pandantifli iki küçük kubbe ve beşik tonozla örtülerek, güney köşesine helâ yapılmıştır. İç mekânın aydınlığı, örtü sistemlerinde açılan ışık gözleriyle sağlanmıştır. Bu hacmin batı duvarında açılan kapıdan sıcaklık bölümüne geçilir.

İçten 9.10 x 9.40 m. ölçülerindeki sıcaklık kısmı; ortada merkezî mekân, bunun etrafına aksiyal olarak yerleştirilen eyvanlar ile köşe halvetlerinden oluşur. Beşik tonozlu eyvanlar sivri kemerlerle, tromplu birer kubbeye kapatılan köşe halvetleri ise hafif sivri kemerli birer kapıyla orta mekâna açılırlar. Merkezî mekân, dört sivri kemerin üzerine oturan pandantifli kubbeye kapatılmıştır. Göbek taşı sekizgen plânlıdır. Sıcaklık bölümünün aydınlığı, kubbelerde açılan çok sayıda ışık gözleriyle sağlanmıştır. Güneydeki eyvanın kible duvarında sıcak su deposuna açılan hafif sivri kemerli küçük pencere bulunmaktadır.

Ayrıca sıcaklığın kuzeydoğu köşesinde, tromplu kubbeye örtülü bir hacim daha bulunmaktadır. Bu odanın içinde, Yahudilerin hamamda yıkandıktan sonra dalıp çıktıkları bir havuz bulunmaktaymış. Yahudiler için yapılan bu tür havuzlu mekânlara *Yahudi havuzu*, *Yahudi teknesi*, *magtis* ve *batak* denilmekle beraber [Önge VI (1989), 257; Ülgen V/1 (1993), 176; Arseven (1954), 521], mahallî bir tâbir olarak *kulleytin* adı da verilmektedir. Hamam, şehirde Yahudiler ile Müslüman Türklerin oturduğu mahallenin arasına yapılmış ve yapının bulunduğu bölgenin etnik yapısına göre plâmlandığı anlaşılmaktadır. Bu mekânlar, Türklerin engin hoşgörülerini mimarî eserlerine de yansıtmaları bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Yahudilerin çokça bulunduğu bazı mahallelerdeki hamamlarda, Yahudilerin kendi inançlarına göre temiz olabilmeleri için, yıkandıktan sonra içine dalıp çıktıkları havuzlu bir mekân bulunmaktadır. Yahudilerin havuza girip çıkmaları, Müslümanların guslü mukabilinde bir işlemdir. İç mekânın aydınlığı kubbede açılan ışık gözleriyle sağlanmıştır.

Sıcaklık kısmının güney tarafına doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen sıcak su deposu, 2.50 x 9.10 m. ölçülerinde olup üzeri ortada çapraz tonoz, yanlarda beşik tonozlarla örtülmüştür. Su deposunun güney tarafına yerleştirilen yaklaşık 3.00 x 11.00 m. ölçülerindeki külhan bölümü, önceden doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla örtülüyken, sonradan yıkılarak düz betonla kapatılmıştır. Bu mekâna, güney duvarında caddeye açılan dikdörtgen kesitli kapıdan girilir. Yapı sade bir şekilde inşâ edilmiştir.



Çizim 18: Kahramanmaraş Kuyucak Hamamı plâni.



Fotoğraf 47: Kahramanmaraş Kuyucak Hamamı.



Fotoğraf 48: Kahramanmaraş Kuyucak Hamamı, sıcaklık kısmı.

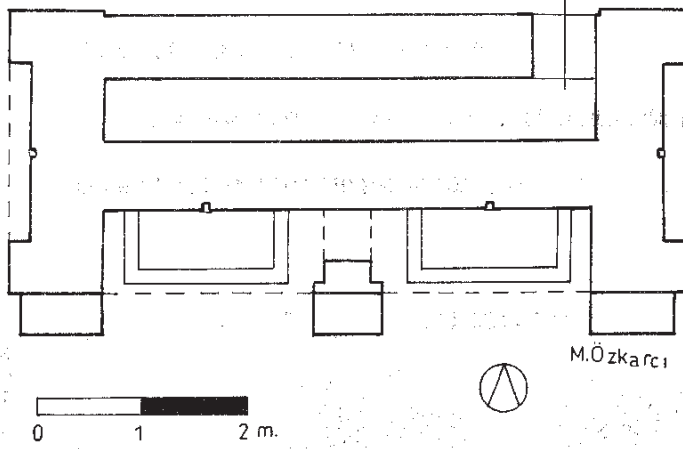
19- KAHRAMANMARAŞ MUTASARRIF İSMAİL KEMAL BEY (ŞEYH ADİL) ÇEŞMESİ

Çeşme, İsa Divanlı Mahallesi, Sarayaltı Caddesi'nde bulunur. Çeşme inşâ kitabesine göre, Maraş Mutasarrıfı İsmail Kemal Bey tarafından 1333-1335 H./ 1914-1916 M. yılları arasında yaptırılmıştır. Yapı, yakınında yer alan “Şeyh Adil Mezarlığı”ndan dolayı “Şeyh Adil Çeşmesi” olarak bilinir.

Dıştan 3.10 x 3.50 x 6.45 m. boyutlarında olan yapı, üç cepheli “meydan çeşmesi” olarak yapılmıştır. Çeşmenin arka (kuzey) tarafında 0.60 x 4.70 m. ölçülerinde hazne kısmı bulunmaktadır. Yapının inşâsında taş malzeme kullanılmıştır.

Çeşmenin ana cephesi olan güney yüzüne birbirleriyle bağlantılı 0.80 m. derinliğinde, 2.00 m. genişliğinde yuvarlak kemerli iki niş yerleştirilmiştir. Ön cephede kemerlerin istinat ettiği ayaklar, profilli kaide ve başlıklara sahip sekizgen kesitli ikiz sütuncelerle hareketlendirilerek, cepheler profilli silmeli kornişle nihayetlendirilmiştir. Böylece çeşmeye âbidevî bir görünüş kazandırılmaya çalışılmıştır. Doğu ve batı cephelerine ise 0.20 m. derinliğinde, 1.70 m. genişliğinde yuvarlak kemerli birer niş yerleştirilmiştir; güney cephedeki nişlerin daha derin tutulduğu görülmektedir. Çeşmedeki bütün nişler birer musluklu yapılmıştır. Çeşme, kesme taştan düz bir örtü sistemiyle kapatılmıştır.

Çeşme genel çizgileriyle sade olmakla beraber, kemer formu ve sütunceleriyle Barok sanatının özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca profilli silmeli çerçeve içerisine alınan inşâ kitabesinde satırlar üçgen desenleriyle sınırlandırılmış ve satırların baş kısmına “ay-yıldız” motifi işlenmiştir.



Çizim 19: Kahramanmaraş Mutasarrıf İsmail Kemal Bey (Şeyh Adil) Çeşmesi plâni.



Fotoğraf 49: Kahramanmaraş Mutasarrıf İsmail Kemal Bey (Şeyh Adil) Çeşmesi.

20- TÜRKÖĞLU DANIŞMENT (DALYAN) KÖPRÜSÜ

Köprü, Kılılı Kasabası'nın 500 m. kadar kuzey tarafında ve Danişment Höyüğü'nün yakınında yer alır. Köprü'nün inşâ kitabesi olmadığı için yapım tarihini bilemiyoruz, fakat mimarî özelliğinden dolayı XVI. yüzyılda yapıldığını sanmaktayız.

Köprü, Aksu Nehri'ne dökülen ve Gavur Gölü'nden beslenen İmalı Çayı'nın üzerine yapılmıştır. Köprü'nün inşâsında taş malzeme kullanılmıştır.

İmalı Çayı'nın üzerine doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen 71.50 m. uzunluğundaki köprü, doğuya doğru biraz kavis yapmaktadır. Köprü sivri kemerli dört adet açıklığa sahip olup üstündeki geçit kısmının genişliği 2.95 m. dir. Köprü'nün döşemesi her iki uçtan itibaren ana kemerin üstüne doğru hafif eğimle

yükselmektedir. Köprü'nün 7.20 m. ve 5.60 m. genişliklerindeki iki geniş kemer, suyun akışının daha kuvvetli olduğu batı tarafa yerleştirilmiştir. Bu kemerlerin kilit taşından tabana kadar olan yükseklikleri 3.90 m. dir . 7.20 m. genişliğindeki ana kemerin üst kısmını oluşturmaktadır. Köprü'nün ikinci ve üçüncü kemer gözü arasında yer alan uzun duvarın güney cephesinin orta kısmı üçgen biçiminde dışa taşınarak sel yaran formu verilmeye çalışılmıştır. Böylece suyun yönünde (menba) yani güneyde suyun şiddetli akışı yumuşatılarak köprüye zarar vermesi önlenmeye çalışılmıştır.

Zamanla Gâvur Gölü'nün kurutulmasıyla köprü'nün çerçevesinde yer alan sazlık alan tarlaya dönüştürülmüştür. Böylece çayın suyu da önemli ölçüde azaldığı için, günümüzde su sadece iki geniş kemer gözünden akmaktadır. Köprü sade bir şekilde inşa edilmiştir.



Fotoğraf 50: Türkoğlu Danişment (Dalyan) Köprüsü.

BİBLİYOGRAFYA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnü'l-Emin Evkaf Tasnifi, Nu.: 771, 835.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Nu.: 600, Sayfa: 190, Sıra Nu.: 240.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Nu.: 600, Sayfa: 194, Sıra Nu.: 240.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Nu.: 609, Sahife: 264, Sıra Nu.: 316.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Şahsiyet Kayıt Defteri, Esas Nu.: 168, 426, Sıra Nu.: 4, 510.
- 1309 Tarihli Halep Vilâyeti Salnâmesi.
- Kahramanmaraş İl Müftülüğü Arş., Kod Sıra Nu.: 46.00/ 811 /012.
- ATALAY, B., *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, 1339.
- Anonim, "Kahramanmaraş" mad., *Yurt Ansiklopedisi*, VIII, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982-1983, s. 5642-5749.
- ARSEVEN, C.E., *Türk Sanatı Tarihi, -Menşeyinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatları-*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1954.
- BAYAZIT, B.S., *Kahramanmaraş'ta Bayazitoğulları (1514-1990)*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 1998.
- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Çev.: Z. Danışman, XIII, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1971.
- HAMMER, J.V., *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, III, İstanbul, 1330.
- ÖNGE, Y., "Sinan'ın İnşâ Ettiği Hamamlar", *VI. Vakıf Haftası*, İstanbul, 1989, s. 255-272.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

- ÖZKARCI, M., *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş*, I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- ÜLGEN, A.S., “Hamam” mad., *İslâm Ansiklopedisi*, V/1, İstanbul, 1993, s. 174-178.
- YİNANÇ, M.H., “Maraş Emirleri”, *Tarihî Osmanî Encümeni Mecmuası*, , Sene: 6, Cüz: 83, İstanbul, 1340, s. 341-352.
- YİNANÇ, R., *Dulkadır Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- YİNANÇ, R.- ELİBÜYÜK, M., *Maraş Tahriri Defteri (1563)*, I-II, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1988.

OSMANLI DÖNEMİNDE İKİ ŞEHRİN GÜNDELİK YAŞAM MUKAYESELERİ (MARAŞ VE KONYA)

Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU¹

Bu çalışmada Osmanlı dönemi sosyal tarihinin temel kaynaklarından tahrir defterleri ve şeriye sicillerinden faydalanılarak Maraş ve Konya’da gündelik yaşamın izleri sürülmeye çalışılmıştır. Gündelik yaşamdan kasıt Osmanlı toplumunu oluşturan kozmopolit ailelerin herhangi birinin haftanın bir günündeki iktisadi ve içtimai faaliyetlerinden ziyade genel anlamdaki sosyal ve iktisadi yaşantının seyrini ortaya koymaktır.

Farklı zamanlara ait belgeler göstermektedir ki; halkın yaşam tarzında yüzyılların belirgin bir değişime neden olmadığını göstermektedir. Bundan dolayı da çalışmamızda klasik dönem, yenileşme dönemi ve meşrutiyete dair belgeler zamansal olarak tasnif edilmeden doğrudan Osmanlı dönemi olarak adlandırılmış ve geleneksel yaşam tarzının belirlediği gündelik faaliyetlerin şekli genel tarife çerçevesinde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Gündelik hayatı belirleyen faaliyetlerin temel belirleyicileri mekan , zaman ve yaşam tarzından ibarettir.

Bir anlamda bölge insanının inandıkları, önemsedikleri değerler, alışkanlıkları, uyguladıkları şeyler onların yaşam yaşam biçimini belirleyen

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

etkenlerdir.

Bölgenin coğrafi konumu, iklim gündelik hayatın belirlenmesinde önemli rol oynarken, mevsimler, iklim, yağış, kuraklık, verimlilik yine önemli rol oynayan diğer unsurlardan bir kaçıdır. Yaşam tarzını belirleyen unsurların başında inanç sistemi gelmekteyse de ekonomik faaliyetlerde belirleyici olan yine bölgesel unsurlardır ki, sıcaklık, soğukluk, ovalık, dağlık bölgeler yaşam tarzına etki eden faktörlerdir. Bu faktörler gündelik hayatın içinde giyim kuşam, ısınma barınma , korunma gibi ihtiyaçları belirlerken , bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nde bu ihtiyaçlar din temelli bir organizasyonun kuralları içinde giderilir. Sosyologlar gündelik hayatı insanların günü çalışma hayatındaki işyeri saatlerine göre ayarlamasından dolayı modern dönemlerin ortaya çıkardığı bir yaşam biçimi olarak tanımlarlar. Modernite öncesi toplumlarda gündelik yaşam olgusunun olmadığını iddia eden batılı sosyologların hatası İslam Dünyasının sosyal tarihine ilişkin bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Ortaçağda ve yeniçağda batı dünyasında gerçekten gündelik hayatı tanzim eden zamansal bir düzenlemeden söz edilemez. Ancak İslam Dünyası için durum farklıdır. İslam Dünyasında gündelik hayatı belirleyen zamansal organizasyon dini kurallarla bağlıdır. Buna göre gün; sabah namazı ile başlar. Akşam namazı ile biter. Yatsı namazından sonra ertesi günün gecesi başlar. Bu anlamda İslam toplumunun bir parçası olan Osmanlı insanının hayat tarzını belirleyen zaman faktörünün düzenleyicileri de namaz vakitleridir.

Mekân olarak yaşam tarzını belirleyen iki temel belirleyiciden birisi şehir hayatı diğeri kırsal hayattır ki, kırsal hayat da yerleşik köy hayatı ve konar göçer göçebe hayatı olmak üzere ikiye ayrılır. Çalışmamızda köy hayatından ziyade şehirdeki gündelik yaşamın üzerinde durulacaktır.

Şehirlerde sosyolojik anlamda bir sınıfsal ayrışım görülmemektedir. Bunun yerine sosyal statünün belirlediği bir sosyal tabakalanma görülür ki bu tabakalanmanın belirleyici unsuru da dindir. Yani halk Müslim ve gayr-i Müslim olmak üzere iki genel tabakalanmaya ayrılır.

Osmanlı tarihinde klasik dönem olarak adlandırılan On altıncı yüzyıl Maraş sosyal ve iktisadi hayatını inceleyen İbrahim Solak'a göre dini inanışlar açısından nüfusun oranı ele alındığından Maraş Nüfusunun yaklaşık yüzde 13 lük bir bölümü gayr-i Müslimlerden oluşmaktadır. Nüfusun bölgesel yayılışına göre ise Yüzde 20 si şehirlerde kalan kısmı kırsal kesim dediğimiz mezra ve köylerde yaşamaktadır.

1880 yılı sayımlarına göre Maraş Merkezdeki toplam nüfus 27903 olup, bunun 15815 i Müslüman 7264 ü ermeni 2574 ü Katolik 2250 si Protestandır. O dönemde çok az sayıda da yahudi nüfus bulunmaktadır.

Yakınçağ Maraş tarihi çalışmaları ile tanınan Nejla Güney, Maraş'ta Müslümanların üç çocuklu Ermenilerin ise genellikle iki çocuk sahibi olduklarını tesbit etmiştir.

Müslümanlarla gayr-i Müslimler de o dönemde sosyal bir kurum olan mahallelerde örgütlenirdi. Ya da diğeri bir deyişle mahalleler mahalleli adı

I. Salon I. Oturum

verilen toplumun karakteristiğini oluşturan bireylerin bir arada yaşadığı cami ve mescitlerin etrafında örgütlenmiş, çeşmesi, zaviyesi, hamamı tekkesi ile bir bütünlük oluşturan çıkmaz sokaklardan meydana gelen gündelik yaşamın örgütlü kurumları idiler.

Ahır dağı eteğine yaslanan ve tekke ile kümbet adı verilen iki büyük tepenin çevresinde oluşan Maraşın mahalleleri yüzyıllara göre sayısal olarak önemli bir hareketlilik göstermemektedir.

Onaltıncı yüzyıl tahrir sayılarına göre Maraş'ta Baba-i Alaüddevle Bey, Yeşil Ali, Kulağı Kurdlu, Baytaran, Çıkrıkçılar, Kaltakçılar, Hazinedarlu, İsa Divan, Çiçekli, Alemlü, Divane Alili, Gündüzlü, Karacalu, Pehlivanlu, Firuzlu, Dayı Hasan, Beşenlü, Şah Hüseyin Divane, Kanallu, Yakub Çelebi, Arablu, Kara Burçlu, hacılı, Kulalr, Kuytul, Karacalu, Minnet Çelebi, Celebverdi, Bekçügözlü, Veledan-ı Ayan, Çukur Divan, Halifelü, Cami-i Şadi bey, Emir Çavuşlu, Feraş İskender, Bostancıyan, Dükkancıyan, Cebeli Ağa, Dalkaralu, Karamanlu, Ali Fakih Mescidi, Oğlan Çavuşlu, Beğutlu, Hacı Ali Mescidi mahalleleri mevcuttur.

Mahalle halkını iktisadi bir ayrışma tabi tutacak olursak bunlar evvelemirde vergi yükümlüleri ve muaflar olmak üzere iki temel unsura ayrılmaktadır. Vergi yükümlüleri şehirde dâimî bir işe sahip olup vergi veren kimselerdir.

Muaf olanlar, askerî bir hizmetle yükümlü olan sipahiler, nökerler, seyyidler, din görevlileri, vakıf görevlileri, mâluller, pîr-i fâniler, zâviyedarlardan meydana gelmektedir.

Muaflar askerî adı verilen ve devletin resmî görevlerinden birini yerine getirenlerdir.

Vergi yükümlüsü olanlar ise gündelik yaşam dediğimiz güne dair olan gün içerisinde cereyan eden bir devr-i daim içinde gün doğumundan batımına dek süren bir eylemler dizisi gerçekleştirmektedir.

Dinin merkezde olduğu bir sosyal tabakalanma söz konusu olduğunda ise Maraş'taki gayr-i müslim ahâlinin büyük çoğunluğu Ermenilerden meydana gelmekte olup onların bağımsız bir mahalleleri olmayıp Müslüman ahali ile içiçe yaşamaktadır. Ne var ki bir kısım mahallerde sayıları daha fazladır.

Necla Günay'ın araştırmalarına göre Mağaralı, Akçakoyunlu,

Haznedar, Zonbatanlı ve Şaziye mahallelerinde oturan Ermenilerin sayısı diğer mahallelere göre daha azdı. Halhaliye, Şih, Hoca Durdu, Bektutiye ve Şekerli mahalleleri Ermeni ve Müslüman sayılarının yakın olduğu yerlerdi. Şekerdere, Kuyucak ve Hacı Mehmed mahallelerinde Ermeniler biraz daha fazlayken diğer mahallelerde Müslümanlar daha çoktu.

Yukarıda da söz ettiğimiz gibi bu devr-i daimin merkezinde Osmanlı insanı vardır. Mahalle de bu insanın hayatının geçtiği mekanın sosyal organizasyonudur. Müslimi, Gayr-i müslimi ile Osmanlı insanı aynı zamanda mahalleli kavramı ile özdeşleşmiştir.

Kulağıkurtlu mahallesinde dünyaya gözleri açan Kalaycı esnafından

Ahmed'in kızı Hadice bint-i Ahmed için ilk yapılacak iş kulağına ezan-ı Muhammedi'nin okunmasıdır. Hadice esbabını kendisi giyecek yaşa geldiğinde mahallenin camisinde kur'an okumaya gönderilir. Mahalle mektebinin yerine geçen camideki Kuran eğitimini tamamladıktan sonra hanımlığa mahsus ev işlerini yapacak şekilde yetiştirilir. Bu anlamda ilk muallimi de validesi Bekir bint-i Ayişe Hatun'dur. Hadice'nin ailesi Kulağıkurtlu mahallesinde bir çıkmaz sokağın içindeki tek katlı bir evde yaşamaktadır. Ev bir avlunun içindedir. Avlu insan boyunu geçen bir duvarla çevrilmiştir. Avluya girilen dış kapı yerden biraz alçak olup gelenler genellikle eğilerek girmek zorundadır. Avlunun ortasında küçük bir çeşme akmaktadır. Köşede bir ahır, ortada bir dut ağacı bulunan avlunun en uzak yerinde def-i hacet için kenef yapılmıştır. Ev bahçenin arka duvarına bitişik yapılır. Ahşaptan yapılan ve genellikle ortadaki sofaya açılan ev iki göz odadan meydana gelmektedir. Ayrıca evin önünde ahşaptan bir çardak yapılmış, çardağın üstü asma dalları ile kapatılmıştır. Bu çardak hane halkının yazlığıdır adeta. Ama hane halkı sadece bu çardakta geçirmekle kalmaz yaz günlerini. Yaz gelince taşı tarağı toplayan aile Ayişe hatunun babası bakırcı esnafından Bekir'in bağına göç ederler. Bağda yaşam ayrı bir haz verir aile bireyelerine. Şehrin bunaltıcı sıcağından bir kaçıştır bağ yaşamı. Ayrıca ailenin kışlık sıra ve zahire ihtiyacının bir kısmı da bağda karşılanır.

Şeriye sicillerinden elde ettiğimiz verilere göre masere kazanı, tarhana küreği gibi aletler yaz aylarında yapılan etkinliklerden en önemlilerinden biri olan zahirenin Osmanlı Maraşında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Çıkmaz sokaklarda evlerin önünde ya da avluların içinde kurulan kocaman kazanlarda değirmende kabuğu soyulmuş, dövme adı verilen buğdaylar pişirilir. yoğurtla karıştırılıp, çiğ üzerine serilerek kurtulan tarhanalar uzun ömürlü olup kolay kolay bozulmaz. Bir kış boyunca ailenin hem çocuklarının cerezi olur. Hem misafirlere ikramlık hem de çorba olarak yemeği yapılır.

Bulgur eğer bağ evinde yapılacaksa oldukça zahmetli bir işlem den geçer. Ayıklanan buğday haşlandıktan sonra süzülüp güneşte kurumaya bırakılır. Kuru yup dibeklere taşınan buğday ıslatılır ve kalabalık tarafından tokmaklarla dövülür. Tekrar güneş altında kurutulduktan sonra savrulur kepeklerinden arındırılır. Artık buğdayın kalburlarda elenme zamanı gelmiştir. Yabancı maddelerden ayrılan buğday artık bulgur halini almıştır ve boyuna göre ayrılır.

Ancak bu işlem şehirlerde değirmenlerde yapılır. Haşlanan bulgur güneşte kuruduktan sonra Hemen her evin avlusundaki ahırda bağlı olan bir merkebe yüklenerek değirmene gönderilir. Değirmende öğütülen bulgurun kapuğu kepek haline getirilir. Bulguru taşıyan merkebin yemi olarak tekrar eve dönüş yapar.

Zahire yapımında kadınlar arasında bir imece vardır. Eşyaların kullanımında da geçerlidir bu. Hemen herkes bir diğ erinin eşyasından yararlanır. Hâcet adı verilir bu bakır kap kacaklara.

Bağ komşuluğu da mahalle komşuluğu gibidir. Orda da imece usulu ile yapılır işler. Hadice'nin bağ komşularından biri de Karamanlı Mahallesi'nden Taşçızade Süleyman Efendi'nin oğlu Ahmed bin Süleyman nam delikanlının ailesidir.

I. Salon I. Oturum

Sonbahar geldiğinde bağ bozumu yapıp yeniden Maraş'a göçüldüğünde bağ komşularından Karamanlı Mahallesi'nden Taşçızade Süleyman Efendi'nin zevcesi Hadice'nin annesi ile çukur hamama gidilir. Annelerin çocukları elinden tutup haftada bir kez götürdüğü ve aslan ağızlı kurnalarından akan kaynar sularını başlarından aşağı dökerek derileri yüzülünceye dek sürttükleri keselerle çığlık çığığa bıraktıkları hamam, Osmanlı ailesi için sadece bir temizlenme ve arınma mekanı değil aynı zamanda tanışıp görüşme, buluşma ve ilişkileri derinleştirme ve eğlence yeridir.

Hamam aşamasından sonra sıra kız istemeye gelir. Mahallenin El hac ünvanlı eşrafından birisi önderliğinde kızın babasından Allahın emri peygamberin kavli ile Hadice nam bakire Ahmed nam delikanlıya nikahı talep edilir. Ardınca mâni-i şeri'isi olmadığı tesbit edildikten sonra Hadice bint-i Ahmed nam bâkire Ahmed bin Süleyman nam kimesneye velisi izni ve tarafeyn rızâları ve mehr-i mü'ccel ve mu'accel nafâkası tesmiyesiyle 'inde's-şuhûd 'akd-ı nikâh eylemesine karar verilir.

Nikah kıyılması nişan yapılması anlamına gelir. Nişan olayına namzet adı verilir. Ve hadice artık Ahmed'in zevcesi olmuştur. Bundan sonraki aşamada kısa sürede düğün yapılır.

Düğünden önce verilen mehr-i muaccel ile kız evi alışverişe çıkar ve yeni kurulacak ev için eşyalar alınır. Şeriye Sicilindeki bir tereke kaydına düşen şu eşyalar orta halli bir gelinin çeyizini göstermektedir ki hadice'ye de muhtemelen bunlar alınmıştır.

Don kazganı, Yatak, Yorgan, Bakır tava, Çini tabak, Zenbil ,Elek maa kalbur, Hamur leğeni, Külek, Kuşhane adı verilen büyük kazan, Çuval, Desti, Meşe ve sacayağı, Yastık, minder, Şal, Entari Kese, Heybe, Sofra kutusu, El havlusu, Entari, Ayak donu, Sini altı, Etmek tahtası, Fincan maa cezve ve tepsi, Şişe, Hamam tası, Tabak, Sandık, Etmek tablası, Kâse ve şişe, Süzek bakır, Çini çanak, Şamdan, İbrik, Tas, Lahm(et) keseri, Sandık, Kürek, Basma perde, Makreme, Ot yastık, Bez torba, Hurc, Basma ve bez.

Aslında bu eşyalar bir anlamda günlük hayatta kullanılan materyalleri göstermektedir .

Osmanlı Maraşında düğünler sâdedir ve evlerde yapılır. Çarşamba günü yapılan düğünün öncesinde oğlan evinden kız evine tohum kavut adı verilen süslenmiş bir koç gönderilirdi. Ardından Perşembe günü hadice merâsimle evinden alınarak Ahmed'in evine getirilir. Perşembe akşamı velime adıyla verilen yemeğin ardından damad mutad olduğu üzere Kulağıkurtlu camisinde yatsı namazını kıldıktan sonra evine getirilir. Kulağıkurtlu mahallesi az nüfusuna rağmen dört camili bir yerleşim birimidir. Hemen her sokağın başına bir cami düşmektedir.

Yeni damat Ahmed efendi ve zevcesi Hadice Cumartesi günü yeni bir gün başlamaktadır. Ahmet için gün kulağıkurtlu camisinde kılacağı sabah namazı ile başlamaktadır. Sabah namazı mahallelinin bir nevi içtiması anlamına gelir ki, sabah namazına gelmeyen mahalleli için mahalle ahalisi endişelenir. Bir anlamda mahallenin düzeninde sorun çıkacağı anlamına gelir. Komşu Kirkor

için gün işyerinde başlar.

Camiden sonra evinin yolunu tutan Ahmed mahallenin avarız vakfından borç alınan 40 bin akçe ile satın aldıkları yeni evlerinde tarhana çorbası ile pekmezden oluşan yemeğini yedikten sonra bakırcılar çarşısındaki babasının dükkanındaki işine gitmek üzere evinden ayrılır. Öğleye kadar elinde çekiç bakır kazana şekil veren Ahmed; öğlen arasında Arasta camisindeki şadırvanda abdestini alıp namazını kıldıktan sonra dükkanına döner ve Ekmek arası çökelekle mevsimin meyve ve sebzesini oluşan katık yapar. Ara öğünü yaptıktan sonra tekrar işine koyulur. İkinci namazına dek çekiçle bakıra şekil verme işlemi devam eder. İkinci namazından sonra bir müddet daha çalışan Ahmet akşam üzeri dükkanın kapanmasıyla evinin yolunu tutar. Bu işlem Cuma ve bayram günleri hariç rutin bir vaziyette devam eder gider. Bu arada kış yaklaşmış, evin bakım zamanı gelmiştir. Ahmet eve dönerken Çınaraltı Camisinin yanındaki kahvehaneye uğrar ve evin tamiri için Meremmatçı Ağop usta, Loğkeş Ahmed ve Neccar Hamza usta ile anlaşarak Cuma günü için evin tamiri konusunda anlaşılır. Loğkeş Ahmed aynı zamanda Süleyman Bey Cami-i Kebiri'nde tokatçılık yapmaktadır Loğ; Toprak evlerin üstünü sıkıştırmak için kullanılan silindir taşa denmektedir. Loğ ile toprak damın toprağını sıkıştıran ustalara loğkeş adı verilirdi. Ahşap evlerin toprak damlarının akmaması için bu çok önemli bir görevdi. Camilerin damları çatılı olur. Ancak kenepleri toprak damdan olurdu. Bunun için cami keneplerine kenef loğkeşleri atanırdı.

Ahmed dışarıda bu işlerle meşgulken sabahleyin kocasını işe gönderen Hatice ilk iş olarak ahırdaki keçiyi yemlemiş, kırmızı ineği nahıra salmış, sabah yemeğini pişirdiği çağ adı verilen ocakta kalan külle bakır kaplarını yıkamış, peşkirle kurulmuş ve ahşap evin duvarındaki gömme nişten oluşan kerpiç dolaplarına kap kacaklarını sıraladıktan sonra, evin temizliğine başlamıştır. Temizlik için temel madde çalı süpürgesidir. Süpürgelerin de ev içi için olan ayrı, bahçe için olan ayrıdır. Hayat sıcak havalarda evin dışında geçer. Asmanın altındaki çardak hem kadınların komşu oturmaları için hem de ailenin akşam toplanmaları için ideal mekanlardır. Bunun için sürekli temiz kalmasına özen gösterilir. Evin içinde ise sofalarda oturulurdu. 1900'lü yıllarla kadar evde soba borusuna rastlanmaz. Köşedeki çağda yakılan ateş hem yemek pişirmeye hem de mekân ısıtmaya yarar. Ebeveyn odası daima ayrıdır. O odada bir küçük kapalı bölme bulunur. İptidai anlamda bir banyodur bu. Ama genel temizlik hamamlarda olur. Hamamlar gece bitmeden açılır. Öğleye kadar erkeklere hizmet verir. Öğleden sonra akşama kadar kadınlar hizmet veren hamamlar akşamları tekrar erkekler için hizmete başlarlar. Maraşta çifte hamam yoktur. Romalılarda olduğu gibi sınıf ayrımı da yoktur. Hür köle, Müslim gayr-i Müslim herkes aynı hamamdan yararlanabilir. Kadızade Ahmed Efendi, müfti-i enam Tiyeklizade Mustafa, Ulucaminin imamı Sünbülzade Fehmi Efendi, dava vekili Artin Efendi, Kasab Musa, Demirci Ali, Deveci Hasan, Davulcu İbrahim, Dellal Hüseyin, kalaycı Memişi , sara abraham'ı aynı kubbenin altında buluştururdu hamamlar. Bu arada Camilerde çimecek adı verilen gusulhaneler vardır.

Aslında evler de sofralarda bu insanları bir arada buluşturdu. Mahallenin

I. Salon I. Oturum

çeşmesini tamir eden meremmetçi Artin de , loğkeş Veli de, evin kapısını yapan naccar Süleyman da, mutfak mazemelerini üreten bakırcı Hasan da, ineği merada otlatan çoban Mehmet de o evin sofrasında buluşurdu emekleriyle adeta. Gündelik hayat sonuçta ortak bir yaşamın aynı paydada birleşmesinden meydana geliyordu. Ahmet'in karısı Hatice'nin Kulağıkurtlu camisinin yanındaki çıkmaz sokakta bulunan evlerinde akşam sofrasında hazırladığı öğünde Maraş ahalisinin hemen hepsinin emeği vardı. Yemekte kullanılan zeytinyağı Sünbüllü deresindeki zeytinlikten gelmişti . Taşması deveci Hasan tarafından yapılan zeytinler, Akçakoyunludaki Aramayis'in masmasalasında yağ haline getirilmişti. Sumak ekşisi Cancık'taki Kel Ali'nin bağından geliyordu. Bulgur Değirmenci Hasan'ın ürünüydü. Lahım satırını Demirci Musa, Ekmek tahtasını Marangoz Hamza usta yapmıştı. Yemek sofrasını Kayabaşındaki Zekeriya Usta örmüştü. Nihayet Ahmet'e yemek duasını Acemli Mahallesinde eğitim aldığı Buk'anın hocası El Hac Selim öğretmişti.

Ahmet Buk'adan sonra medrese eğitimine devam etmemiş, baba mesleği olan bakırcılıkta karar kılmıştır. Oysa Maraş'ta yüksek eğitim almak isteyen çocuklar önce Sıbyan mekteplerine gider , medreseden önce de Şems hatun, Şadi Bey, Hazineदार Buk'alarında orta eğitimini alırlar...Medresye devam edenler Bağdadiye, Bektutiye ve Taş medresede yüksek eğitim görür gençler...

Bir de yaş sınırı olmadan genç, orta yaşlı, ihtiyar her zümreden insan, gerekli dînî ilimleri okuyarak ve yaşayarak öğrendiği ruh tasaffisi tahsilinin yapıldığı yerler vardı : İsa baba zaviyesi, Seyyid Mazlum Zaviyesi Bum dede Zaviyesi, Çomak Baba, Yeni çınar, Ümmet Dede zaviyesi bunlardan birkaçıydı.

Bir de adı konulmamış bir aile okulu vardı ki, orda da nineler dedeler devreye giriyordu. Özellikle genç kızlar gündelik hayata dair bir çok şeyi ninelere öğreniyorlardı. Onlar gelecek nesillere aktarıp duruyorlardı bu tecrübelerini. Özellikle hacı nineler İslam'la özdeşleşmiş bir geleneği yaşatırlardı hanelerinde. Fatma Bacı geleneğini. Hayme Ana töresini. Melike Hatun örfünü. Çağları aşan sesine kulak verirlerdi bacıların. "Aşına, işine, eşine sahip çık" diyen sesine. Verir de sarıp sarmalardı yuvalarını.

Kızları eşkin verir. Dal budak salar, meyveye dururdu vakti zamanı gelince. Onlar da anne olur. Onlar da asırların birikimi olan terbiye ve göreneği gelecek nesillere taşımak üzere uhdesine alır. Başla göz üstüne emanetine kaydedirdi bir zamanlar. Tıpkı yüzlerce yıl önce Anadolu'yu vatan tutan Osman Gazinin dedesi Gündüz Alp'in yanbaşında bir mermer heykel gibi dimdik ayakta duran Hayme Ana gibi. Tıpkı Anadolu topraklarını Türk İslam mayasıyla yoğuran Bacılar teşkilatının kurucusu Fatma Bacı gibi.

O bacılar ki dört nala gelip uzak Asya'dan Akdeniz'e bir kısrağ başı gibi uzanan şu yarımada Türk İslam mührünün vurulmasında en az gaziler, dervişler, alperenler kadar pay sahibi idi bir zamanlar. Yetim, kimsesiz, yoksul genç kızları himayesine alanlar onlardı.

Genç kızların eğitiminden, ev bark sahibi olmalarından, barındırılmalarından sorumlu olan onlardı. Anneliği öğreten onlar, kadınlığı öğreten onlar, ev ekonomisini öğreten onlar, erkeğin iki yakasını bir araya

getiren onlardı. Kısacası gündelik hayatın içinde kadın erkek bir bütündü. Düğünle başlayan bu bütünlük cenaze ile son bulurdu. İnsanlar genellikle hastalıktan ölürdü. Erkekler daha çabuk yaşlanıp daha erken olurdu ölümleri. Ahmet öldüğünde miras paylaşılırken mehri müeccelinin yanında dörtte bir hissesini de almıştı Hatice. Bir de babasından kalan mirası vardı. Ordan da dörtte bir almıştı. Dörtte ikisi erkek kardeşi dörtte birini kendisi dörtte birini de annesi almıştı. Mehr-i müecceli ile birlikte epeyce varlıklı bir hale gelmişti.. Ve artık vasiyet zamanıydı. Mahallenin eşrafından el hac Hüseyin Efendi'yi vasiyet için çağtırmıştı çocuklarına.. Sağlığında yaptığı hayır hasenatın öldükten sonra da devam etmesini sitiyordu. Bunun en kolay yolu da mahallenin çeşmesinin tamirine bir miktar para bırakmaktı. Paranın bir miktarını da devir , defin ve kefen masrafları olarak ayırdıktan sonra artık ölüme hazır hale gelmişti.

Kulağıkurtlu Mahallesiindeki bir sokakta başlayan bu hayat yine bu camide okunan sala ile duyurulur yakınlarına...

Bir diğer Türkmen yerleşim bölgesi Konya'da Osmanlı döneminde gündelik hayatı belirleyen öğeler tıpkı Maraştaki gibi coğrafi şartlar ve inançlar belirleyici olmuştur.

Evlerde tabhane denilen günlük yaşamın geçtiği bir yer bulunmaktadır ki günümüzde salona karşılık gelmektedir. Kayıtlardan günlük yaşamın geçtiği tabhanelerde yerlerde sergi olarak halı kilim ya da keçe olduğu anlaşılmaktadır. Yine terekede bırakılan mal varlıklarına ilişkin kayıtlardan insanların yer minderine ya da divan adı verilen sedirlere oturduğu anlaşılmaktadır.

Duvar yastıklarının sıklıkla geçmesi kerpiç evlerde yerlerde oturan insanların duvarlara yaslanarak oturdukları izlenimini vermektedir.

Yatakların yünden yapıldığı anlaşılmaktadır. Temizlik malzemesi olarak kullanılan peşkirlerin hem havlu hem de sofraya bezi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Tereke kayıtlarında geçen ibrikler el ve vücut temizliği için kullanılmaktadır.

Temizlik konusunda Konya halkı sadece hamamları kullanmakla kalmıyorIlgın kaplıcalarına da sıklıkla gidiyorlar.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre sofraya bezinin üstüne nühas yani bakır siniler konulmakta, bunların üstüne de bakır sahanlar sıralanmaktadır. Yemekler tahta kaşıklarla yenilirken, kuşane adı verilen büyük kaplardaki yiyecekler sofrada büyük sahanlara servis edilmektedir.

Bazı tereke kayıtlarında divani adı verilen büyük sinilere rastlanmaktadır ki bunlar zengin sofraları için üretilirdi.

Kap kakak olarak genellikle nühas adı verilen bakır kaplar kullanılmaktadır.

Bazı evlerde tâbhâne içinde bulunan ocaklarda yemek yapılırken bir çoğunda yemekler içerdeki taş ocaklarda yapılmaktadır. Bu ocaklar genellikle hem yemek hem de kış aylarında ısınma amaçlı kullanılmaktadır.

Ailelerin mutfak olarak kileri mi yoksa örtme adı verilen dışarıdaki bir mekanı mı kullandığı konusunda kesin veriler bulunmamaktadır.

I. Salon I. Oturum

Yemeklerde pilav ve nohut yahnisinin başı çektiği anlaşılmaktadır. Hemen her evde bir koyun beslendiğine göre et olarak koyun etinin tercih edildiği ineklerin süt , öküz ve sığırların ise tarlada çift sürmek için beslendiği anlaşılmaktadır. Terkelerde geçen hoşab tasları içecek olarak şerbet ve hoşafın tercih edildiğini göstermektedir.

Yağ olarak tereyağının tüketildiği Konya mutfağında meyve olarak üzüm, erik zerdali tüketildiği anlaşılmaktadır.

Defterlerdeki kayıtlardan tatlı olarak bal pekmez ve dut pekmezinin tüketildiği anlaşılmaktadır.

Giysi olarak boğasi, iç don, şalvar, gömlek, zıbın, aba, nadiren kürk ve cepken dikkat çekmektedir.

Yine başta sarık, kavuk, ayakta mest, yemeni, pabuç ve çarık dikkat çeken giysilerdir.

Genellikle hemen her tereke kaydında bulunan saman ve arpa evlerde mutlaka bir ahırın ve bu ahırda beslenen büyük baş hayvanının varlığına delalet etmektedir.

Yine nacak, balta, kendir, çuval gibi aletlerden insanların kışlık yakacak ihtiyaçlarını kendilerinin giderdiği ortaya çıkmaktadır.

Kısacası Osmanlı dönemi Konya'sı tipik bir Müslüman Türk şehrinin yerleşim özelliklerini göstermektedir.

Yiğitbaşının denetiminde faaliyet gösteren esnaflar merkezde oturan ahalinin çoğunluğunu meydana getirmektedir. Şehrin kenarlarına doğru yayılan köylerle yakınlaşan mahallelerde kırsal bir yaşam biçimi gözlemlenmektedir. Buralarda yaşayan halk geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlamaktadır. Köylerde yaşayan ahali de geçimini tarımsal ürünlerden buğday arpa üreterek ve inek koyun besleyerek sağlamaktadır.

Kaynaklar

Arslan, Feyzullah, 229 No'lu Maraş Şer'iyye Sicillerinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş 2010.
Atalay, Besim. Maraş: Tarihi ve Coğrafyası. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1973.

Eyicil Ahmet, Yakın Çağda Kahramanmaraş –K. Maraş 2009

Güney, Nejla “ Cumhuriyet Öncesinde Maraş'taki Yabancı Okullar”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: XXII, S: 64-66, Mart-Temmuz-Kasım, 2006.

Güney, Nejla, Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları, 2007

Hicri 1300 (Miladi 1882) Tarihli Salname-i Devlet-i Osmâniye.

Hicri 1312 (Miladi 1895) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.

Hicri 1313 (Miladi 1896) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.

Hicri 1318 (Miladi 1900) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.

Hicri 1320 (Miladi 1902) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.

İpçioğlu, Mehmet;Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi, Nobel Yayınevi,Ankara,2001

Karahan , Ali, 1909 Maraş Olayları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış,Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

Karpat, Kemal H. “Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893.” International Journal of Middle East Studies, 9 (1978).Özdem, Filiz; Dağların Gazeli Maraş , İstanbul, 2011.

Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN, Serdar YAKAR K. Maraş- 2009

Solak, İbrahim, 16. Asırda Maraş Kazası 1526-1563, Ankara-2004.

Yıldız, Bahriye, 232 Numaralı Maraş Şer'iyye Sicilinin (19 Safer 1296-3

Safer 1297 / 11 Şubat 1879-16 Ocak 1880) 1–75. Sahifelerinin

Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, K. Maraş- 2008.

HACI ZEYNEL ABİDİN ŞİRVÂNÎ SEYAHATNAMELERİNE GÖRE İKİ YÜZ YIL ÖNCESİNDE MARAŞ VE ÇEVRESİ

Yard. Doç. Dr. Namiq MUSALI¹

Özet

Ünlü Azerbaycanlı gezgin ve bilim adamı Hacı Zeynel Abidin Şîrvânî (1780-1837 veya 1838) ömrünün kırk yılını seyahatte geçirmiş, Kanarya adalarından ve Fas'tan Siyam'a ve Tibet'e, Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan Habeşistan'a kadar birçok ülkelerde olmuştur. Dört kez büyük seyahat yapmış gezgin üçüncü seyahati zamanı (1810-1821) Türkiye'nin de değişik kentlerinde olmuş, yaklaşık üç yıl Anadolu'da bulunmuş ve altı yedi ay boyunca İstanbul'da yaşamıştır. O, kendi gezileri hakkında anılarını Farsça yazdığı üç seyahat kitabında toplamıştır. 1821-1827 yıllarında kaleme aldığı ve coğrafi prensip esasında tertip ettiği "Riyâzu's-seyâhat" ("Seyahat bahçeleri") adlı eserinden başka, alfabetik sırayla düzenlediği "Hadâikü's-seyâhat" ("Seyahat bağları", 1827) ve "Büstânü's-seyâhat" ("Seyahat bostanı", 1832) isimli daha iki eseri de vardır.

Anadolu'ya seyahati sırasında Maraş'ı ve çevresini de ziyaret etmeye fırsat bulan müellif kendi seyahatnamelerinde bu yöreye yönelik görüşlerini aktarmıştır. Onun "Riyâzu's-seyâhat" isimli eserinde Maraş'la ve Maraşlılar'la ilgili yaşadıklarının, duyduklarının ve gördüklerinin anlatımına yaklaşık elli

1 Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

sayfa yer verilmiştir. Seyyah Maraş'ın iki yüz yıl önceki görünümü, nüfusu, meşhur şahsiyetleri hakkında bilgi vermiş, Maraş yöneticisi Kalender Paşa ile buluşmasından, Muhammed Efendi ve Mahmud Efendi gibi Maraşlı bilginlerle yaptığı konuşmalardan vs. söz etmiştir. Bunun yanı sıra onun seyahatnamelerinde Maraş'ın çevresindeki kentlerden, özellikle Efsus ve Elbistan'dan da bahsedilmiştir. Daha önce birkaç uluslararası sempozyumda Şirvanî seyahatnamelerinin Türkiye'nin çeşitli şehirlerine ilişkin bilgilerini tanıtmış ve incelemiştir. Şimdi de Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu'na sunduğumuz bildiride Azeri gezginin Maraş bölgesiyle ilgili hatıralarını anlatmayı ve değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

Anahtar kelimeler: Hacı Zeynel Abidin Şirvânî, Seyahatnameler, Maraş, Kalender Paşa.

Hacı Zeynel Abidin Şirvânî'nin hayatı ve gezileri

Hacı Zeynel Abidin Şirvânî Hicrî 15 Şaban 1194 / Milâdî 16 Ağustos 1780 yılında Azerbaycan'ın Şirvan vilayetinin Şamahı şehrinde doğdu. Babası Ahund İskender isimli bir din adamıydı. Zeynel Abidin beş yaşında iken ailesi ile birlikte, o zamanlar Osmanlı yönetiminde olan Irak'ın kutsal Kerbela şehrine göç etti. Orada 12 yıl boyunca babasından ve diğer bilginlerden ders aldı. İlk gezisine daha 17 yaşında çıkan Şirvânî ömrünün sonuna kadar yolculuklar yaptı ve bu sürede üç kıtaya (Asya, Afrika, Avrupa) dört büyük seyahat gerçekleştirdi. İslâm âleminde Hacı Zeynel Abidin kadar uzun süre seyahat yapabilen az kişi vardır. Bu bakımdan meşhur Arap seyyahı İbn Battuta'ya ve ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi'ye onunla mukayese etmek mümkündür. Şirvânî'nin geçtiği yolların umumî uzunluğu Ekvator hattından 1,5 defa büyüktür. Seyyah dördüncü seyahati zamanı, H. 1253 / M. 1837-1838 yılında Kırmızı denizde gemide yüzerken vefat etmiş ve Arabistan'ın Cidde şehrinin Ummana-Havva mezarlığında defnedilmiştir. Öz dili olan Türkçe'nin yanı sıra Arapça, Farsça, Hintçe vs. dilleri bilen Şirvânî seyyah olmakla beraber, hem de coğrafyacı, tarihçi, etnograf, filozof, edip ve şair olmuştur. Kendisi aynı zamanda Nimetullahî tarikatına bağlı bir sûfî önderiydi. Onun hayatı ve faaliyeti Azerbaycanlı bilim adamlarından Nureddin Keremov ve Ağamir Kuliyeve tarafından incelenmiştir¹.

Şirvânî üçüncü seyahati zamanı (1810-1821) Türkiye'nin de çeşitli bölgelerinde olmuş, altı yedi ay boyunca İstanbul'da yaşamış² ve yaklaşık üç yıl süresince Anadolu'yu gezip dolaşmıştır³. O, burada birçok Osmanlı devlet, din ve iş adamlarıyla buluşup konuşma fırsatı bulmuştur. Seyyahın Türkiye'ye yaptığı geziler ve bu yöndeki hatıraları ile ilgili tarafımızdan 4 uluslararası sempozyumda değişik bildiriler sunulmuştur⁴.

Hacı Zeynel Abidin'in Farsça üç seyahat kitabı bellidir. "Riyâzû's-seyâhat" ("Seyahat bahçeleri") coğrafi prensip esasında tertip edilmiştir. Bu eser "Hüld" adlı mukaddimeden, "Ravza" adını taşıyan 8 bölümden ve "Bahar" diye isimlendirilen hâtimeden ibarettir. Mukaddime ve ilk bölüm 1821-22 yıllarında,

1 KEREMOV, Nureddin. *Seyyah ve coğrafyaşinas Zeynel Abidin Şirvânî*. Bakü, 1958; aynı müellif, *Kırk yıl seyahatte*. Bakü, 1977; KULİYEV, Ağamir. *Azerbaycan'ın görkemli seyyah ve âlimi Hacı Zeynel Abidin Şirvânî*. Bakü, 1964.

2 ŞİRVÂNÎ, Hacı Zeynel Abidin. *Büstânü's-seyâhat*. Tahran, 1315, s.432.

3 Aynı eser, s.48.

4 MUSALI, Namiq. "Hacı Zeynel Abidin Şirvânî seyahatnamelerinde İstanbul", I. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu Bildirileri (3-5 Nisan 2008, Beykent Üniversitesi). İstanbul, 2009, s.797-808; aynı müellif, "Farsça kaynaklara göre Üsküdar'ın tarihi ve coğrafyası", VI. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (6-9 Kasım 2008, Üsküdar Belediyesi). Bildiriler. II. cilt. İstanbul, 2009, s.37-42; aynı müellif, "XIX. yüzyılın ikinci onyılında Hacı Zeynel Abidin Şirvânî'nin Anadolu'ya seyahati", CIEPO-19: Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Araştırmaları Sempozyumu. Özetler (26-30 Temmuz 2010, Yüzüncü Yıl Üniversitesi). Van, 2010, s.81. Ayrıca, 4-7 Ekim 2011 tarihlerinde Bitlis Eren Üniversitesi'nde düzenlenmiş VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu'nda "Hacı Zeynel Abidin Şirvânî seyahatnamelerinde Van Gölü Havzası" isimli bildiri sunmuşuz.

diğer bölümlerle hâtime ise 1826-27 tarihlerinde kaleme alınmıştır¹. Maraş'la ilgili bilgiler "Riyâzü's-seyâhat"ın dördüncü "ravza"sının dördüncü "firdevs"indedir². Aynı eserin üçüncü "ravza"sının ikinci "gülistan"ında Efsus ve Elbistan'dan bahsedilmiştir³. Müellifin "Hadâikü's-seyâhat" ("Seyahat bağları", 1827) ve "Büstânü's-seyâhat" ("Seyahat bostanı", 1832) isimli daha iki eseri de vardır⁴. Son iki seyahatnamede anlatılan mekanlar alfabetik sırayla düzenlenmişler. Bu eserlerin de muvafık yerlerinde Maraş ve çevresinden bahsedilmiştir⁵.

Hacı Zeynel Abidin Şîrvânî'nin Maraş'a seyahati

Yaklaşık iki yüz sene öncesinde Maraş'ta bulunmuş Azeri gezgin bu şehirden övgüyle söz eder. Maraş'ı "gönül çekici ve hoş bir şehir" diye nitelendiren seyyah bu yerin isminin "yüksek uçan güvercin" ("kebûter-i bülend-pervâz") anlamına geldiğini belirtiyor⁶. Daha Hitit ve Asur kaynaklarında Maraj ve Markasi, Romalılar döneminde Germanicia, Arap Hilafeti devrinde Maraş (Mer'aş), tekrar Bizans'ın eline geçtiği sıralarda Marassion, Osmanlı zamanında yine Maraş adlandırılmış bu şehrin isminin anlamları konusunda değişik yorumlar yapılmıştır⁷. Bu konuda farklı düşüncelere yer veren B. Atalay, Kitâbü'l-Ensâb ve Kâmûs tercümesi gibi kaynaklarda Maraş isminin "bir cins güvercine dendiğini" ifade etmektedir⁸. Bu görüş Hacı Zeynel Abidin Şîrvânî'nin yorumuyla benzerlik göstermektedir.

Maraş'la ilgili anlatımına devam eden Azeri gezgin şehrin görünümü, nüfusu ve özellikleri konusunda bilgi veriyor: "Yüksek bir dağın (Âhır dağının – N.M.) eteğinde yapılmıştır. Çok güzel bir görünüme sahiptir. Yaklaşık altı yedi bin tane gönül açan evden oluşuyor. Onun tüm imaretlerinde akar su ve cana can katan bahçe bulunmaktadır. Toprağı bereketli, havası hoştur. O diyarda eğlenmek ve sevinmek için fazla sebepler vardır. İlkbahar zamanı Keşmir ve Kandahar bile orayı kıskanır. O diyarın tamamı güllük ve yeşilliktir. Özellikle de orada erguvanla kaplı bir mekan bulunmaktadır. Fakir arzeder ki, Keşmir'den

1 "Riyâzü's-seyâhat"ın mukaddimeyi ve ilk bölümü kapsayan birinci kısmı Asgar Hâmid Rabbânî tarafından 1960 yılında Tahran'da basılmıştır. Seyahatnamenin diğer bölümlerini ve hâtimesini içine alan ikinci kısmı ise 1972 yılında Ağamir Kuliyev Moskova'da yayınlamıştır.

2 ŞİRVÂNÎ, Hacı Zeynel Abidin, *Riyâzü's-seyâhat*, Moskva, 1974, s.646-695.

3 *Riyâzü's-seyâhat*, s.334-345.

4 "Büstânü's-seyâhat" daha XIX. yüzyılın sonlarında Tahran'da taşbasması usûliyle basılmış, "Hadâikü's-seyâhat" ise 1969 senesinde Gonâbâdî Rıza Alişah tarafından neşredilmiştir.

5 *Hadâikü's-seyâhat*, s.94, 515-517; *Büstânü's-seyâhat*, s.41, 156 vs.

6 *Riyâzü's-seyâhat*, s.646.

7 Bkz.: ATALAY, Besim. *Maraş tarihi ve coğrafyası* (yayına hazırlayanlar: İlyas Gökhan, Mehmet Karataş). Kahramanmaraş, 2008, s.17; GÜNDÜZ, Tufan vd. "Kahramanmaraş", - *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24. c. İstanbul, 2001, s.192; GÖKHAN, İlyas ve KAYA, Selim. *İlkçağdan Dulkadirli'lere kadar Maraş*. Kahramanmaraş, 2008, s.11-14.

8 ATALAY, Besim. *Maraş tarihi ve coğrafyası*, s.17.

I. Salon I. Oturum

sonra o diyardaki gibi bir ilkbahar mevsimini hiçbir yerde görmemişim. O yerin dilberleri ve ay yüzlüleri, güzeller yurdu olan Çin'in kızlarını bile kısıktırarak kadar güzeldirler. O diyarın âlimleri ve bilginleri ise zamanın akıllılarını ve devranın âlimlerini kısıktırarak kadar bilgilidirler"¹. Böylece, seyyah Maraş'ın doğasını, iklim şartlarını, güzellerini ve bilginlerini bu şekilde methetmiş, kendi hayranlığını gizlememiştir. Fakat onun Maraş'ın nüfusuyla ilgili sunduğu rakamın (6 veya 7 bin ev = yaklaşık 30-35 bin kişilik nüfus) biraz abartılı olduğu gözükmektedir. Daha XVII. yüzyılın ortalarında Maraş'ı ziyaret etmiş Evliya Çelebi şehirde 11 bin ev olduğunu belirtse de, XIX. yüzyılın başlarında şehirdeki rakip ailelerin yol açtığı karmaşalar yüzünden şehir halkının azaldığı tespit edilmiştir. Şirvânî'den az sonra Fransız seyyahı Texier Maraş şehrinin toplam ahalisinin 6 bin kişi olduğunu ifade etmiş, 1850-1851 yıllarına ait bir nüfus yoklama defterinde ise Maraş şehrinin nüfusu 3655 hâne olarak belirtilmiştir².

Şirvânî daha sonra Maraş'ta hüküm sürmüş Dulkadiroğulları Hanedanı hakkında kısa bilgi veriyor: "Bir süre o vilayet Dulkadirli hükümdarları mülkünün merkezi omuştur. Onların devletinin başlangıcı Hicret'in 780 senesine (Milâdî 1378) tesadüf eder. Bu taifenin ilk önderi Dulkadir Bey'in oğlu Karaca olmuştur. Ondandan sonra iktidara geçmiş Alaüddevle Dulkadir çok muhteşem biriydi ve seksen bin hânedan oluşan oymağa hükmederdi. Rum ve Şam sultanları ona saygıyla davranmak zorunda kalırdılar. Şah İsmail Safevi – Allah onun delilini aydınlatsın – onunla savaştı ve Dulkadirliler defalarca yenilgiye uğradılar. Rum kayseri Sultan Selim Han onun (Alaüddevle Bey'in – N.M.) mülkünü işgal etti ve böylece o zaman 900'lü yıllarda onların (Dulkadirliler'in) devleti onun (Sultan Selim'in – N.M.) eline geçti. Şimdi bile Dulkadir boyları Rum hünkârı tarafından yöneticik işleriyle uğraşıyorlar ve mürüvvet, şecaat, adalet açısından bu devran içinde eşsizdirler"³. Müellifin Dulkadir Beyliği'ni "devlet" adlandırması ve onun Dulkadir beylerini ve boylarını övücü ifadelerle anması Maraş tarihi için Dulkadirli döneminin önemini arzetmek açısından dikkat çekicidir. Ama seyyahın bu dönemi anlatırken bazı yanlış veya eksik bilgiler verdiği de gözükmektedir. Örneğin, Dulkadir Beyliği'nin 1378 yılında ortaya çıkması iddiası gerçekleri yansıtmıyor. Şirvânî'nin çağdaşı olan Avusturyalı tarihçi Jozef Von Hammer'in de aynı hataya düştüğünü biliyoruz⁴. Oysa ki çağdaş araştırmalar Zeyneddin Karaca Bey'in Dulkadir Beyliği'ni 1337 yılında kurduğunu göstermektedir⁵. Ayrıca, seyyahın Karaca Bey'le Alaüddevle Bey arasındaki Dulkadir beylerinden hiçbirini hatırlatmaması ve Dulkadir Beyliği'nin çöküş yılını tahminî olarak vermesi de onun anlatımındaki eksikliklerdendir.

Hacı Zeynel Abidin Şirvânî Maraş'ta "hâl ehli ve kemâl sahibi olan çok kimselerle görüşüğünü" yazsa da, kısa tutmak için bunlardan sadece birkaç kişi

1 *Riyâzu's-seyâhat*, s.646-647; *Hadâikü's-seyâhat*, s.515-516.

2 *GÜNDÜZ*, *Tufan vd. "Kahramanmaraş"*, s.194.

3 *Riyâzu's-seyâhat*, s.647.

4 *HAMMER*, *Jozef Von. Osmanlı tarihi (çeviren: Mehmet Ata). I. cilt. İstanbul, 1991, 269.*

5 *YINANÇ*, *Refet. Dulkadir Beyliği. Ankara, 1989, s.10.*

hakkında bilgi vermek zorunda kaldığını ifade etmiştir¹.

Seyyahın Maraş valisi Kalender Paşa'yla buluşması

Gezgin bu şehirde bulunduğu ünlülerden ilk önce Maraş hâkimi (valisi) Kalender Paşa'dan bahsetmiştir ve bu paşayı iyi yönden tanıtmıştır: “O, bu diyarın hâkimiydi. Adaleti kendine ilke edinmiş bir emirdi. Adalette, şecaatte ve cömertlikte kendi emsalinden ve akranından daha ileriydi. Her taife ile iyi davranır, sevgi ve şefkat tohumlarını kendisine uzak ve yakın kimselerin gönül mekanına ekerdi. Urefâ ve fukarâ zümresine, inzivâ ehline saygı ve ilgi gösterirdi ve onlara gereken sevgiyi, bağlılığı ve hizmeti yerine getirirdi”.

Şîrvânî Maraş valisiyle aralarında geçen ve bir nücûm (yıldızlar) risalesinin ortaya çıkmasına vesile olan bir diyalogdan söz eder. Günlerin birinde paşa seyyaha sormuş:

- Nücûm ve takvim kurallarına ilişkin bilgin var mıdır?

Seyyah arzetmiş:

- Ben bu tür ilimler konusunda hiç ders almadım, ama bazı şeyler okuyup bilgi edindim.

O zaman paşa seyyahtan bu mevzuda bir eser kaleme almasını ister:

- Eğer takvimin talimi ve saatlerin ihtyârâtı² konusunda bir şey yazarsan, bu senin tarafından gayet büyük bir sevgi gösterisi ve nihayet derecede bir minnet belirtisi olur.

Seyyah önce nücûm ilminin uzmanı olmadığını söyleyerek, paşanın teklifini yerine getirmekten nazik bir şekilde kaçırır:

- Nücûm uzmanları bu konuda iyi eserler ve beğenilen kitaplar hazırlamışlar ve bu ilmin fasıllarının kapılarını en iyi şekilde taliplerin yüzüne açmışlar. İşte bu nedenle şimdi ve burada fakirin yazacağı eser bilinenleri anlatmaktan öteye varmayacaktır ve onun bir faydası olmayacaktır.

Fakat seyyahın “kadir bilen emir” (“emir-i kadr-dân”) adlandırdığı Kalender Paşa isteğinden vaz geçmez ve bu sözlerle Hacı Zeynel Abidin’i ikna etmeye çalışır:

- Evet, öyledir ve senin sözün doğrudur. Ama buna rağmen tatlı su her ağaçta farklı bir meyve bitirir, bazı otlarda zehire dönüştüğü halde, bazı otlarda panzehir oluyor. Su aynı sudur, ama bir yerde sirke oluyor, başka bir yerde hâlis şaraba dönüşüyor. Birisi yüzü ekşittiği halde, diğeri ferahlık veriyor.

Sonunda seyyah “felek kadar ihtişamlı şehriyârın”, yani Kalender Paşa'nın isteği üzerine bir nücûm risalesi telif etmeği kabulleniyor³. Kendisi Maraş'ta bulunduğu sırada “gülben” diye isimlendirdiği sekiz bölümden oluşan

¹ *Riyâzu's-seyâhat*, s.647.

² *İhtiyârât – yapılması veya yapılmaması takvimlerde gösterilen günlere göre verilen hükümler. Yıldızlar ilminin (nücûm) bir şûbesi olup yedi seyyârenin (gezegenin) üzerindeki türlü vaziyetlerine göre herhangi bir işin yapılacağı ve teşebbüsten çekinileceği zamanı tayin imkanını belirtme (bkz.: DEVELLİOĞLU, Ferit. Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat. 24. baskı. Ankara, 2007, s.421).*

³ *Riyâzu's-seyâhat*, s.647-648.

I. Salon I. Oturum

muhtasar bir nücûm risalesi yazarak Kalender Paşa'ya sunmuştur. İlk gülben "Hurûf-i Cemel, onun adetlerinin dereceleri ve Felekü'l-Burûc mıntakasının burçlarının sayısı", II. gülben "Yedi gezegenin ve yıldızların hânelerinin beyanı", III. gülben "Yıldızların üstünlüğü ve güneşin burçlarda durma süresi", IV. gülben "On iki burcun doğuşu ve batışı ve bu onikiliğin hânelerinin mensubâtı", V. gülben "On iki burcun özellikleri, dört fasıl, sabit ve dönen gök cisimleri, i'tidâleyn ve inkılâbeyn noktaları"¹, VI. gülben "Hamse'nin² görünümü, yedi yıldız cisimleri, ittisâlât'ın başlangıcı ve sonu", VII. gülben "Müstevî (düz) ve muavvec (eğri) saatlerin, gündüzlerin ve akşamların erbâbının ve saatlerin sahiplerinin beyanı", VIII. gülben ise "Ayın durumu, saatlerin ihtiyârâtı, sekiz yıldızın beyanı, Farsî ve Arabî ayların günleri" başlıklarını taşımaktadır. Seyyah, Kalender Paşa'ya sunduğu bu kısa nücûm risalesini "Riyâzü's-seyâhat" isimli sefernamesine de dahil etmiştir³. Şirvânî'nin bu eseri Maraş valisinin isteği üzerine telif ettiğini ve onu Maraş'ta kaleme aldığını göz önünde bulundurursak, sözünü ettiğimiz nücûm risalesinin Maraş'ın kültür ve bilim tarihi açısından da belli bir önem arzettiğini görebiliriz.

Seyyahın bahsettiği Maraş valisi, Beyazıt Oğulları'ndan Kalender Paşa olmalıdır. Bu şahıs ilk kez 1802-1806 yılları arasında Maraş valisi olmuştur. 1813 yılında onun tekrar Maraş valiliğine atandığını ve 1816 yılına kadar bu görevde kaldığını biliyoruz. 1816'da Maraş'tan alınarak Diyarbakır'a beylerbeyi gönderilen Kalender Paşa bir süre sonra üçüncü kez Maraş beylerbeyisi tayin edilmiş ve 1819'a kadar bu görevi sürdürmüştür. Kalender Paşa 1822 yılında Kuşadası muhafızı iken vefat etmiştir⁴. Şirvânî'nin Türkiye'ye seyahatinin üçüncü büyük gezisi sırasında (1810-1821) gerçekleştiğini hatırlarsak, onun Maraş'ı Kalender Paşa'nın ikinci veya üçüncü valilik döneminde ziyaret ettiğini söyleyebiliriz.

Azeri gezginin anlatımında Maraş'ın irfan ehlinde Muhammed Efendi

Daha sonra gezgin, Maraş'ta buluştuğu irfan ehlinde Muhammed Efendi (Mehmet Efendi) ve Mahmud Efendi isimli iki şahıstan ve onlarla yaptığı konuşmalardan söz etmiştir⁵.

1 *İ'tidâleyn (iki i'tidâl) – güneş etrafındaki mahrekte 22 Eylül (i'tidâl-i harîfî) ve 20 Mart (i'tidâl-i rebî) tarihlerinde (gece ile gündüz beraberliğinde) bulunduğu noktaları birleştiren ve güneşin merkezinden geçen nazarî mihver ve bunun iki ucu (DEVELLİOĞLU, Ferit. Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat, s.468). İnkılâbeyn noktaları ise 22 Aralık (en uzun gece) ve 22 Haziran (en uzun gündüz) tarihleri ile ilgili ortaya çıkmıştır.*

2 *Hamse-i mütehayyire – Merih, Zühre, Utarit, Müşteri ve Zühal'den oluşan yıldız kümesi (DEVELLİOĞLU, Ferit. Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat, s.323)..*

3 *Riyâzü's-seyâhat, s.648-671. Fakat burada bilinmeyen bir sebepten dolayı V. gülben yer almamıştır.*

4 *GÖKHAN, İlyas. Başlangıçtan Kurtuluş Harbine kadar Maraş tarihi. Kahramanmaraş, 2011, s.281-290.*

5 *Riyâzü's-seyâhat, s.671-695; Hadâikü's-seyâhat, s.516-517.*

Seyyah, Muhammed Efendi'yi bu sözlerle anmaktadır: “Kimsesiz bir derviş ve iyi düşünen bir ârif idi. Onun insanî faziletleri benim anlatabileceğimden daha fazlaydı. Sohpet vakti yabancıların ve yakınlarının gönlünü alırdı. Buna rağmen bu büyük şahsiyet fazla konuşmayı sevmezdi”.

Bir gün Şîrvânî, Muhammed Efendi'den kendi nasihatlarını ondan esirgememesini rica etmiş ve aralarında bu konuda bir sohpet vuku bulmuştu. Seyyah demiş:

- Eğer bir an merhamet bakışınızı ve ikrâm gözünüzü bu fakire doğrultacak olsanız ve çeşitli nasihatların lutfuyla bendenizi onurlandırsanız ve şerefliyorsanız, bu, hazretinizin sonsuz iyilik duygusuna yakışır bir durum olur.

Cevabında Muhammed Efendi mütevazı bir şekilde söylemiş:

- Büyük ve Yüce Allah insana ibretleri gören göz ve gerçekleri farkederek bakış ikrâm etmiştir. Çünkü âlemin tamamı nasihat ve öğüttür. Gördüğün her şey nasihat ve ibrettir. Âdem oğlunun idrâkına gelebilecek ve insan aklının anlayabileceği, akıl ve duyguyla erişilecek her şeyi nebîler, vesîler ve velîler zümresi dile getirmiştir, filozoflar, ârifler ve âlimler fırkası en güzel biçimde bunları kaleme almıştır, her milletten, her mezhepten olan araştırmacılar güzel veya eksik, iyi veya kötü şekilde bunları anlatmışlar ve her inanca, her yöneme uyan bilginler düşünceye ve hayale sığan her şeyi yazmışlar... Böyle olunca, belli olanı belirtmeye ne gerek var?

Seyyah iltifat ederek hoş sözlerle sonunda Muhammed Efendi'yi nasihatlı bir konuşma yapmaya ikna ediyor. Maraşlı bilgin yaşam süresinde insanların karşısına çıkan zorluk, sıkıntı ve problemlerin nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili felsefî içerikli bir sohpet yapmış. Muhammed Efendi, Tanrı katından erişen belaların insanları imtihan etmek niteliği taşıdığını, bu imtihanlar sonucunda müminlerin müddeîlerden ve münafıklardan, merd adamın namerdden seçildiğini belirtmiştir. Maraşlı bilgin Farsça bu beytle kendi düşüncelerini kuvvetlendirmiştir:

“Ger nebudî imtîhân-ı her bedî,
Her muhannes der veğâ Rüstem şodî”
 (“Eğer her felaketin imtihanı olmasaydı,
Her kalleş bu karmaşada Rüstem olurdu”)¹.

Maraşlı Mahmud Efendi'nin seyyaha söyledikleri

Hacı Zeynel Abidin Şîrvânî'nin şahsen tanıştığı bilginlerden bir tanesi de Maraşlı Mahmud Efendi'dir. Mahmud Efendi Maraşlı olmasına rağmen Halep'te yaşıyormuş, sadece bilginler arasında değil, devlet ricali arasında da üstün bir nüfuza ve itibara sahipmiş. Seyyah bu zatı bu şekilde anlatmaktadır: “Mahmud Efendi irfanî marifete ermiş ârif idi ve sağlam bilgi yollarının yolcusuydu. Zahirî ilimlerde ve resmî bilimlerde biricikti, insanî faziletlerde ve manevî olgunlukta zamanın tek adamıydı. Ben fakir üç ay boyunca Halep şehrinde o büyük şahsiyetin huzurunda bulundum, kendilerinin ülfetine ve sohpetine tanık oldum. Hiçbir zaman o azizin hâlinde bir bozukluk görmedim ve onun

¹ *Riyâzu's-seyâhat*, s.671-673.

I. Salon I. Oturum

bir temennide bulunduğunu duymadım. Oysa ki Rum Hünkârı ve o hududun, o vilayetin büyükleri ona fazlasıyla ilgi duyarlardı ve o büyük şahsiyetin sevgi ve saygı bayrağını dalgalandırıyorlardı. Buna rağmen o, fakirlik ve yokluk, eziyet ve riyazet, şevk ve niyâz içinde hayat sürdü. Bazı vakitlerde onu eski ve yamaklı elbisede görürlerdi. Onun içi de dışı gibi sade ve hür (âzâde) idi. Onun kelâmının olağanüstü bir etkileyici gücü vardı”¹.

Şîrvânî, Mahmud Efendi’nin evinde bulunduğu süre içinde bir gün ondan insanî fazilet ve manevî olgunluk konusunda bir konuşma yapmasını rica etmiş. Mahmud Efendi seyyahın çok bilgili bir kişi olduğunu söyleyerek, onun bu konuda zaten fazlasıyla bilgisi olduğunu demiş. Ama Şîrvânî “insan her ne kadar bilim öğrenmişse de, yine de öğrenmeye ve bilgilerini pekiştirmeye muhtaçtır” diyerek, Mahmud Efendi’yi bu konuda görüşlerini paylaşmaya ikna etmiş ve bu sohbetin tamamını “Riyâzü’s-seyâhat”a dahil etmiş. Şartî olarak “Maraşlı Mahmud Efendi Fütüvvet-namesi” adlandırabileceğimiz bu konuşma küçük bir risale şeklindedir. Bu risalede zaman zaman Kur’an âyetlerine, hadislere, darbimesellere ve şiir parçalarına yer verilmiştir².

Mahmud Efendi konuşmasına şöyle başlar: “Şunu bil ki, bilginler şöyle demişler: saadete ulaştıran faziletler ve kemâle erdiren dereceler dörttür ve bunları bilmek zorundayız. Birincisi hikmet, ikincisi şecaat, üçüncüsü iffet ve dördüncüsü adalettir...”

Daha sonra bilgin bu kavramların her birinin kapsadığı başlıca özellikleri tanımlıyor.

Hikmet 7 çeşittir: 1. Zeka; 2. Sür’at-ı fehm (anlayış çabukluğu); 3. Safâ-i zihn (zihin açıklığı); 4. Sühûlet-i ta’lim (öğrenme kolaylığı); 5. Taakkul (akıl erdirmeye); 6. Tahaffüz (hifzetmek); 7. Tezekkür (zikretmek).

Şecaatin 11 çeşidi vardır: 1. Kesr-i nefis (nefsi kırmak); 2. Ciddiyet. 3. Ulüvv-i himmet (himmet büyüklüğü); 4. Sebât (kararlılık); 5. Hilm (halimlik); 6. Sükûn (sakinlik); 7. Şehâmet (zeka ve akıllılıkla beraber olan cesaret, yiğitlik); 8. Tahammül; 9. Tevâzu’ (alçakgönüllülük); 10. Hamiyyet (onur ve haysiyet); 11. Gayret.

İffetin 12 çeşidi bulunmaktadır: 1. Hayâ’; 2. Rıfk u müdârâ (arkadaşlık ve dostluk); 3. Hüsn-i hüdü (en iyi şekilde doğru yol gösterme); 4. Müsâhilet (sadelik); 5. Duat (dua etmek); 6. Sabır; 7. Kanaat; 8. Vakâr (ağırbaşlılık, temkinlilik); 9. Vera’ (haramdan kaçınmak); 10. İntizam; 11. Hürriyet; 12. Sehâ (cömertlik). Cömertliğin dahi 7 çeşidi var: 1. Kerem; 2. Îsâr (bahşış vermek); 3. Afv (affetmek); 4. Mürüvvet; 5. Sühûlet (nazik davranmak); 6. Muvâsâ (yardım ve iyilik yapmak); 7. Semâhat (el açıklığı); 8. Müsâmahât (hoş görmek).

Adalet ise 11 türdür: 1. İnsaf; 2. Vefa; 3. Şefkat; 4. Sıla-i rahm (ana, baba ve akrabaları ziyaret vazifesini yapmak); 5. Mükâfât (ödüllendirmek, takdir etmek); 6. Hüsn-i şirket (güzel bir şekilde ortaklık yapmak); 7. Hüsn-i kazâ’ (güzel bir şekilde hüküm vermek); 8. Teveddüd (sevgi); 9. Teslim (Allah’a teslim olmak); 10. Tevekkül; 11. İtaat.

1 Riyâzu’s-seyâhat, s.674.

2 Riyâzu’s-seyâhat, s.675-694.

Maraşlı âlim sıradaki bazı insani özellikler konusunda açıklamalar veriyor: edep, insaf, ihlâs, emanet, berr (hayır işlemek), terk ve tecrid, teslim, takva, tevâzu', tevekkül, tûbât (maneviyatı kuvvetlendirmek), hüsnü'l-ahd (sözünü tutmak, verdiği sözü en iyi şekilde yerine getirmek), cidd ü cehd (çaba sarfetmek), hürriyet, hazm (doğru ve sağlam düşünce ve karar), hüsnü'l-beyan (fikirlerini güzel bir şekilde beyan etmek), hilm, hamiyet, hayâ, duat, zeka, rahmet ve şefkat, rızâ' (hoşnutluk, memnuniyet), sehâ, siyaset, şecaat, şükür, sabır, sadakat, sıdk, sıla-i rahm, samt (susmak), adl (adalet), avf (affetmek), iffet, fenâ', keramet, kesrû'n-nefs, mürüvvet ve fütüvvet, mükâfât, verâ' vs.

Mahmud Efendi'nin insanın faziletleri ve olumlu yönleri konusunda yaptığı bu konuşmanı aktardıktan sonra seyyah “çoğu zaman bu gibi özelliklerin insanlarda bulunmadığına ve bazı vakitlerde Anka kuşu gibi sadece isminin olup, fakat kendisinin ortalıkta olmadığına” teessüfünü ifade ediyor.

Şîrvânî'nin Elbistan, Efsus ve Eshâb-ı Kehf ile ilgili anıları

Gezgin, Efsus'un (bugünkü adıyla Afşin'in) bulunduğu Kilikya bölgesinin sert dağlardan ve ağaçla dolu ormanlardan oluştuğunu, bu bölgede Efsus'la beraber Adana, Elbistan, Darend, Tarsus vs. gibi şehirlerin bulunduğunu ve oranın Dulkadir, Baharlu, Türkman, Kacar, Afşar gibi Türk oymaklarının ve bazı Kürt aşiretlerinin meskeni olduğunu yazıyor. “Efsus eskiden önemli bir şehir olsa da, sonralar tahrip olmuştur. Şimdi orada yaklaşık 500 tane ev vardır. Suyu ve havası gayet iyidir”. Seyyah Efsus'tan bahsederken Eshâb-ı Kehf mağarasından da geniş şekilde söz etmiştir. Kendisi Eshâb-ı Kehf mağarasının Tarsus'ta ve bazı diğer yerlerde de bulunduğuna dair rivayetlerin mevcutluğunu duymuşsa da, fakat Eshâb-ı Kehf mağarasının Efsus'ta olmasının Rum ehlinin arasında yaygınlığını öne sürerek, bu görüşe katıldığını belirtmiştir. “Bu mağara Efsus kentinin bir fersah uzaklığındadır. Osmanlı sultanları onun etrafında misafirlerin rahatlığı için evler ve hücreler kurdurmuşlar, hâne-gâh ve medrese inşa ettirmişler, yolcuların yiyeceklerini ve içeceklerini temin etmek için oraya çokca vakıflar bağışlamışlar, bu ziyaretgâha mütevellî ve hizmetçiler tayin etmişler”. Seyyah Eshâb-ı Kehf'le ilgili rivayetleri kendi eserine dahil etmiştir¹. Hacı Zeynel Abidin'in Eshâb-ı Kehf mağarasının Efsus'ta (Afşin'de) bulunmasıyla ilgili seyahatnamelerinde yer verdiği görüş, Sayın Yaşar Alparslan Hoca'nın çeşitli kaynaklara dayanarak yaptığı kapsamlı araştırmanın sonuçlarıyla uyum sağlamaktadır².

Maraş çevresindeki kentlerden olan Elbistan'dan ise Şîrvânî seyahatnamelerinde bu şekilde söz edilmektedir: “Elbistan bundan önce muazzam bir şehirdi. Fakat zaman geçtikçe harap olmuştur. Şimdi 2 bin evden oluşan bir kasabadır. Havası soğuğa meyillidir. Suyu iyidir. Efsus şehrinin bir

¹ *Riyâzu's-seyâhat*, s.333-345; *Hadâikü's-seyâhat*, s.94; *Büstânü's-seyâhat*, s.156.

² *Bkz.: ALPARSLAN, Yaşar. Eshâb-ı Kehf: vukûu, şuyûu. Kahramanmaraş, 2010. Araştırmacı bu değerli eserinde asıl Eshâb-ı Kehf mağarasının Efsus'ta (Afşin'de) bulunduğunu belirtmekte ve bu konuda çok sayıda kaynaklardan ve incelemelerden deliller getirmektedir.*

I. Salon I. Oturum

konak uzaklığındadır. Bağları azdır, lâkin hububatı boldur. Burası düz zemin üzerinde kurulmuştur ve etrafı açıktır. Ama güney tarafının yakınında bir dağ bulunmaktadır. İnsanları misafirperver ve cazibelidirler, ama umumen kötülükten (şerâret'ten) de yoksun değiller. Müverrihlerin kitaplarında ismi geçen Seyhan (Ceyhan) nehri bu diyarın yarım fersahlığından akıyor. Suyu gayet tatlı ve münasıptir. Bu nehrin kaynağı da o vilayettedir... Kaynağından üç fersah geçtikten sonra suyu çoğalmaya başlıyor ve ilerledikçe ona çok sayıda küçük nehirler dökülüyor"¹.

1 Riyâzu's-seyâhat, s.345; Hadâikü's-seyâhat, s.94; Büstânü's-seyâhat, s.41.

Sonuç

Böylece, bildirimizde Azerbaycan asıllı ünlü gezgin Hacı Zeynel Abidin Şirvânî'nin yaklaşık 200 yıl önce Maraş'a ve çevresine yaptığı seyahatla ilgili anılarını anlatmaya ve özetlemeye çalıştık. Müellifin kendi seyahatnamelerinde Dulkadirli hükümdarı Alaüddeve Bey'i yetenekli ve nüfuzlu bir devlet adamı olarak değerlendirmesinin, Dulkadir oymağının üstün özelliklerinden söz etmesinin, Kalender Paşa'nın şahsî karakterine yer vermesinin, bu paşanın isteği üzerine kendisinin bir nücûm risalesi kaleme aldığını belirtmesinin, Maraşlı irfan ehlinden Muhammed Efendi'nin ibret verici sohbetlerini aktarmasının, Maraşlı âlim Mahmud Efendi'nin insanda olması gereken faziletlerle ilgili konuşmalarını küçük bir risale veya fütüvvet-name şeklinde derleyip toplayarak okurlara sunmasının, gerçek Eshâb-ı Kehf mağarasının Maraş bölgesindeki Efsus'ta bulunduğu dair görüşlerini açıklamasının vs. bu gibi hususların Maraş'ın siyasî, sosyal ve kültürel tarihinin farklı boyutları açısından belli bir önem arzettiği kanaatindeyiz.

Azeri seyyahın Türkiye'nin birçok diğer yerlerinde olduğu gibi, Maraş'ın insanlarından da övgüyle bahsetmesi, burada gördüğü iyi muameleyi ve karşılaştığı olağanüstü misafirperverliği büyük bir şükranlık duygusu içinde anlatması ve Maraş'tan memnun kalması halklarımız ve ülkelerimiz arasındaki tarihî dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin güzel örneklerinden bir tanesidir.

Kaynakça

ATALAY, Besim. *Maraş tarihi ve coğrafyası* (yayına hazırlayanlar: İlyas Gökhan, Mehmet Karataş). Kahramanmaraş: Ukde, 2008.

ALPARSLAN, Yaşar. *Eshâb-ı Kehf: vukûu, şuyûu*. Kahramanmaraş: Ukde, 2010.

DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (yeni ve eski harflerle). 24. baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2007.

GÖKHAN, İlyas. *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine kadar Maraş tarihi*. Kahramanmaraş: Ukde, 2011.

GÖKHAN, İlyas ve KAYA, Selim. *İlkçağdan Dulkadirli'lere kadar Maraş*. Kahramanmaraş: Ukde, 2008.

GÜNDÜZ, Tufan vd. "Kahramanmaraş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24. c. İstanbul, 2001, s.192-201.

HAMMER, Jozef Von. *Osmanlı tarihi* (çeviren: Mehmet Ata). I. cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.

KEREMOV, Nureddin. *Kırk yıl seyahatte*. Bakü: Azərneşir, 1977.

KEREMOV, Nureddin. *Seyyah ve coğrafyaşinas Zeynel Abidin Şirvânî*. Bakü: Azərneşir, 1958.

KULİYEV, Ağamir. *Azərbaycan'ın görkemli seyyah ve âlimi Hacı Zeynel Abidin Şirvânî*. Bakü: Azərbaycan Bilimler Akademisi Neşriyatı, 1964.

MUSALI, Namiq. "Farsça kaynaklara göre Üsküdar'ın tarihi ve coğrafyası", *VI. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu* (6-9 Kasım 2008, Üsküdar Belediyesi). Bildiriler. II. cilt. İstanbul: Seçil Ofset, 2009, s.37-42

MUSALI, Namiq. "Hacı Zeynel Abidin Şirvânî seyahatnamelerinde İstanbul", *I. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu Bildirileri* (3-5 Nisan 2008, Beykent Üniversitesi). İstanbul: Beşir Kitabevi, 2009, s.797-808.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

MUSALI, Namiq. “XIX. yüzyılın ikinci onyılında Hacı Zeynel Abidin Şirvânî'nin Anadolu'ya seyahati”, *CIEPO-19: Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Araştırmaları Sempozyumu (Özetler)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2010, s.81.

ŞİRVÂNÎ, Hacı Zeynel Abidin. *Büstânu's-seyâhat*. Tahran: Çâp-i Sengî, 1315.

ŞİRVÂNÎ, Hacı Zeynel Abidin. *Hadâikü's-seyâhat* (ba mukaddime-yi Gonâbadî Rıza Alişah). Tahran: Sâzmân-i Çâp-i Dânişgâh, 1348.

ŞİRVÂNÎ, Hacı Zeynel Abidin. *Riyâzü's-seyâhat*. I. cilt (be teshîh-o mukâbele-yo mukaddime-yi Asğar Hâmid Rabbânî). Tahran: Ketâbfürûşî-yi Sa'dî, 1339.

ŞİRVÂNÎ, Hacı Zeynel Abidin. *Riyâzü's-seyâhat*. II. cilt (be say-o ehtemâm-i Ağamir Kuliyevev). Moskva: Vostlit, 1974.

YINANÇ, Refet. *Dulkadir Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

YENİ TESBİT EDİLEN MARAŞ ŞER'İYE SİCİLLERİ

Prof. Dr. Said ÖZTÜRK^{1*}

I- Giriş

Osmanlı idari teşkilatı içerisinde Maraş, uzun süre Zülkadir Eyaleti'nin merkezi statüsünde bulunmuştur. Yargı teşkilatı açısından bakıldığında Maraş, “Mevleviyet kadılığı” yani büyük yargı merkezleri arasında yer almıştır.

Her Osmanlı kadısı, görev yaptığı zaman aralığında verdiği kararları, merkezden gelen emir ve fermanları mutlaka sicil dediğimiz defterlere kaydetmek zorunda idi. Bu şekilde oluşan kadı sicillerinin birçoğu günümüzde İstanbul'da Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.

Antep geçmiş Osmanlı asırlarında Maraş'a bağlı bir kaza statüsünde iken bu gün 700 civarında Antep Şeriye sicili Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Maraş'ın günümüzde de kazası olan Elbistan'ın 51 şer'ie sicili yine aynı arşivde bulunmaktadır. Ne var ki eyalet statüsündeki Maraş'ın ise sadece 7 şer'ie sicili bulunuyor. Bunun ters bir durum olduğunu, Maraş kadı sicillerinin ya yandığı, ya Kurtuluş savaşı sırasında tahrip edildiği ya da bir yerde bulunduğu ancak kimsenin farkında olmadığını tahmin ediyordum. 2011 yılında Kahramanmaraş'ta bir kamu kurumu arşivinde tesbit edilen belgeler arasında Maraş şer'i mahkeme kayıtlarına rastlanılmıştır.

I * Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Beşiktaş-İSTANBUL, E-mail: saidozturk@hotmail.com

İlk defa kamuoyu ve bilim dünyasına bu tebliğ ile duyurulacak olan kayıtlar 13 defter halindedir. Tesbit edilen 13 defter içerisinde 9 defter Osmanlı dönemine ait olup, en erken tarihli defter 10 Haziran 1867 tarihinden başlamaktadır. Cumhuriyet öncesi son kayıt ise 14 Kasım 1921 tarihli kayıttır. 4 defter ise Cumhuriyet dönemine ait olup, 7 Temmuz 1925-16 Mayıs 1927 tarihleri arasında kapsamaktadır Defterlerin bir kısmı kayıt defterleri, bir kısmı ise mahkeme kararlarının yazıldığı defterlerdir.

Tarih sırasına göre defterlere numara verildi. Her bir defterin sayfaları tesbit edilerek numara konuldu.

II- Defterlerin Özellikleri

1- Bir numara olarak kaydettiğimiz defterde ilk kayıt 10 Haziran 1867, en son kayıt ise 26 Temmuz 1880 tarihlidir. Defter iki kısımdan oluşmaktadır. İkinci kısım sonradan ilave edilmiştir. Asıl defter 39X25.5 cm ebadında ve 221 sayfadır. Defterin 23-29 sayfaları arası boştur. Defterin ikinci kısmı ise 33.5X24.5 cm ebadında ve 92 sayfadan ibarettir.

2- İki nolu defter 12 Eylül 1880-7 Haziran 1882 tarihleri arasında işlemleri kapsamaktadır. Defterin ebadı 25.2X37.8 cm'dir. 302 sayfadır. Defter "Bidayet Mahkemesine Mahsus İ'lamat Sicilidir".

3- Maraş Bidayet Mahkemesinin kararlarının yer aldığı 3 nolu defter, 6 Mart 1883-27 Eylül 1884 arasında kapsamaktadır. 310 sayfadır. Ebadı 23X38 cm. 146 sayfa dolu gerisi boştur.

4- Dört nolu defter İhbarname Kayıt Defteridir. Defterin başında "İşbu doksan dokuz senesi Martı ibtidasından itibaren Maraş İcra Dairesinin İhbarname kaydı" bilgisi verilmiştir. 13 Nisan 1883-5 Mart 1887 tarihleri arasındaki kayıtları içine almaktadır. 228 sayfadır. Ebadı 37X24 cm. Defterde 163 karar bulunmaktadır.

5- Beş nolu defter Maraş Bidayet Mahkemesi kayıtlarından oluşmaktadır. 6 Kasım 1884-29 Nisan 1886 tarihleri arası kayıtlar bulunmaktadır. Defter 292 sayfa olup, 23X37 cm ebadındadır. Defterin tamamı doludur.

6- Altı nolu defter 11 Mart 1887-3 Mayıs 1887 tarihleri arasında kapsamaktadır. Defter şöyle tanımlanmaktadır: "Mahkeme-i şer'iyenin deavi-i mahsusa zabt beşinci ceridesidir". Defterin toplamı 156 sayfadır. 149 sayfası yazılıdır. Defterin arka kapağı bulunmamaktadır. Defterin ebadı 20X29 cm'dir.

7- Yedi nolu defter 10 Mart 1892-25 Kasım 1894 tarihleri arasında kapsıyor. Toplam 200 sayfadır. Bidayet mahkemesinin 97 kararı bulunmaktadır. Her bir karar ayrı sayfaya yazılmıştır. Defterin ebadı 23X35 cm'dir.

8- Sekiz nolu defter 8 Mayıs 1894-25 Mart 1896 tarihlerini kapsıyor. Haciz ve alacak-verecek davalarına ilişkin kararların yer aldığı bir defterdir. Farklı dosyalar bir araya getirilmiştir. Toplam 580 sayfadır. Ebadları muhtelifdir. Dört ayrı ebad tesbit ettik. 1) 29.5 X20.5 cm, 2)32X21 cm, 3) 23X36.5 cm, 4)30X22 cm'dir.

9- Dokuz nolu defter 5 Kasım 1919-14 Kasım 1921 tarihlerini kapsıyor. Defter, "Maraş Sulh Mahkemesinin ceza kısmına ait dosya kayd defteri"dir.

I. Salon I. Oturum

Toplam 280 sayfadır. Ebadı 22X35 cm'dir.

10- On nolu defter Cumhuriyet dönemine ait olup, "Maraş Mahkeme-i Asliyesi Dairesi Esas Kayd Defteri"dir. Defter 7 Temmuz 1925-14 Eylül 1925 tarihlerini kapsıyor. İki ayrı defterden oluşmaktadır. Birinci kısım 100 sayfa olup, 40X27 cm ebadındadır. İkinci kısım 58 sayfa olup, 20X34 cm ebadındadır. Ayrıca bağımsız 2 sayfa bulunmaktadır.

11- On bir nolu defter 1 Ocak 1926-3 Nisan 1926 tarihleri arası Maraş mahkeme-i asliye karar defteridir. Defter toplam 98 sayfadır. Ebadı 40.5X26.5 cm'dir.

12- On iki nolu defter 7 Ocak 1926-23 Kasım 1926 tarihlidir. Karar defteridir. Toplam 98 sayfadır. Ebadı 40X27 cm'dir. İlave defter ise 40 sayfadır. Bağımsız 3 varak bulunmaktadır.

13- On üç nolu defter 26 Eylül 1926-16 Mayıs 1927 tarihlidir. Toplam 398 sayfadır. Defter "Mehakim-i Hukukiye ve Ticaret ve Şer'iyeye ile Devair-i Cezaiyeye Mahsus Esas Defteridir. Ebadı 39X27.5 cm'dir.

III- Defterlerin Muhtevası

Şer'iyeye sicilleri, Osmanlı araştırmalarında birincil kaynaklarından biridir. Osmanlı sosyo-ekonomik tarih araştırmacısı hiçbir zaman şer'iyeye sicillerinden bigâne kalamaz. Özellikle Osmanlı taşrasını anlama açısından önem arz eder. Yeni tesbit edilen siciller, Maraş'ın dönem içerisinde ayrıntılı bir fotoğrafını sunmaktadır. İncelendiğinde, bu kayıtlar sayesinde Maraş'ın ekonomisi, ortaya çıkan toplumsal sorunları, idari düzenlemeleri, yöneten-yönetilen arasındaki ilişkileri, Osmanlı hukuk sisteminin bölgedeki tezahürlerini görmek mümkündür.

Bu kayıtlar, dönem içinde Maraş'ın mahallelerini, bu mahallelerde oturanların etnik ve dini kimliklerini, faaliyet alanlarını tespitine imkân vermektedir.

Defterlerin ortaya koyduğu zengin malumat sayesinde Maraş'ta ticari müesseseler, hanlar, hamamlar, vakıflar, üretilen tarımsal ürünler, piyasaya arz edilen metalar, ticari imkânları, yatırımları, finansman yöntemlerini, emtia fiyatlarını, işçi ücretlerini, emek-sermaye ilişkilerini vb. birçok konu hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Esnaf grupları hakkında verilen bilgilerle Maraş'ta faaliyet içindeki esnafın tesbiti de mümkün hale gelmektedir.

Maraş'ın ticari imkânlarını ve ticari faaliyetler yürütülürken kullanılan araç, yöntem ve uygulamaları da bu kayıtlardan tesbit mümkündür. Günümüzde de işlerliği devam eden "kabala" yöntemi ile iş görme 19. yüzyılda Maraş'ta uygulanan bir yöntem olduğunu görüyoruz. (1 nolu defter, s. 119). Kar zarar ortaklığına dayalı ticari ortaklıklar kurulmuştur. (1 nolu defter, s. 210).

Fiyat tarihi araştırmalarında önemli kaynaklardan biri olan bu siciller, dönem içinde günlük emtia fiyatlarını, işçi ücretlerini vermektedir. Receb 1297'de bir koyunun fiyatı 065 kuruştan hesaplanmıştır. (1 nolu defter, s. 210). 21 Receb 1297'de buğdayın kıratı 22.5 kuruştur. (1 nolu defter, s. 215).

Osmanlı para tarihi araştırmaları açısından bu kayıtlar önemli veriler sunmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Maraş'ta piyasada cari para cinslerini

ve kurlarını takip etmek mümkündür. “Liray-ı Osmani 118 guruş üzerinden” gibi ifadelerle para kurları verilmiştir. (17 Receb 1297, 1 nolu defter, s. 213).

Bir finansman yöntemi olarak “Devr-i şer’i” usulü işletilerek yoğun bir kredi kullanımı görülmektedir. “Devr-i şer’i” denilen usül İslam’ın yasakladığı faize düşme endişesini bertaraf etmek için kullanılmıştır. Osmanlı’da yaygın olarak nakit para vakfının nemalanmasında kullanılan devr usulü, vakıf paraların dışında da birikmiş nakit fonlarını değerlendirmek isteyen kişilerin başvurdukları bir yöntem olarak görülmektedir. Maraş’ta bu usul çerçevesinde bir kredi piyasasının mevcudiyetinden söz edilebilir. (Güzeşte mukavelesi örneği için bkz. 1 nolu defter, s. 165). Kredi maliyetlerinin üzerinde “fahiş güzeşte” talep eden fon sahiplerinin bu talepleri zaman zaman dava konusu oluyor ve “hadd-i nizamisine” çekilmesi isteniyordu. Hadd-i nizamisi, yani kullanılan kredilerin yıllık yasal maaliyetleri ise % 20 idi. Klasik Osmanlı asırlarında ise vakıf paralar nemalandırılırken yıllık maliyetler “onu on bir buçuk” yani % 15 idi. Bunun üzerinde talep edilen nema oranı yasal değildi. 1 nolu defterin 173-4. sayfalarında kaydedilen davada; “Teba-ı Osmaniye’den ve murabahacı sınıfından Boğazkesen mahallesinde mukim Kısakürekzade Hacı Ahmed Ağa’ya vermiş oldukları fahiş güzeştenin hadd-i nizamisine tenzili” talep edilmiştir. (21 Receb 1296). Bir başka örnek için bkz. 2 nolu defter, s. 60-61. Güzeşte olarak nitelenen kâr veya faizin yıllık olarak alındığı gibi aylık olarak da alınıyordu. 61 gün vadeli verilen kredinin her ayı için 10 batman pirinç alındığına ilişkin örnekler bulunmaktadır. (10 Şevval 1296, 1 nolu defter, s. 190). Diğer taraftan her kredi kullananın bunu zamanında ödeyebileceği söylenemez. Günümüzde yaşanan birçok sorunun 19. yüzyılda Maraş’ta yaşandığına şahit oluyoruz. Kullanılan kredileri iflas, hastalık vb sebeplerle zamanında ödeyemeyen mükelleflerden güzeşterlerin alınmadan anaparanın ödenmesi talepleri bulunmaktadır.(1 nolu defter, s. 181)

Tanzimat’ın kaldırmak istediği ancak muvaffak olamadığı iltizam sisteminin 19. yüzyılın son çeyreğinde Maraş’ta canlı bir şekilde uygulamaya devam ettiğini görüyoruz. İltizamın yaygın kullanım alanı vergi (aşar ve rüsum) tahsilidir. 22 Receb 1284 tarihli Halep Vilayeti’ne yazılan yazıda, mültezimlerin bakaya kalmış ödemelerinden kaynaklanan davaların “Temyiz-i Hukuk ve Deavi Meclisleri”ne havale olunacağı bilgisi verilmiştir.(1 nolu defter, s. 104). Maraş’ın Rüstabiye mahallesi sakinlerinden Mumcu Beyzade Mehmed Efendi 1294 yılı Kıraç vakfına ait köyün aşarın iltizama almıştır. (2 nolu defter s. 30). 14 Zilhicce 1297 tarihli kayıta “Karamanlı mahallesinde mukim Kasiroğlu Maton”un mültezim makulesinden olduğu belirtilmektedir. (2 nolu defter, s. 33)

Osmanlı yöneticilerinin üzerinde hassasiyetle durdukları konulardan biri tüketicinin korunmasıdır. Bu konuda payitaht İstanbul esnafı üzerinde hassasiyetle durulurken, Osmanlı taşrasında da aynı hassasiyeti görüyoruz. Bu kayıtlar Maraş’ta tüketici sorunlarına ışık tutmakta, tüketiciyi aldatmaya yönelik hiçbir harekete müsaade edilmediği görülmektedir. Özellikle ölçü ve tartılar konusunda duyarlılık son derece fazladır. Mahsereci esnafından Agob adındaki şahıs “fasid terazü isti’ mal etdiğinden” Ceza kanununun 260. maddesi hükmüne terazisine el konuluyor, kendisine de on beyaz beşlik para cezası veriliyor. (19

I. Salon I. Oturum

Zilhicce 1282 tarih ve 1 nolu defter 2. varak).

Bu kayıtların bir kısmı geçiş dönemine aittir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin yaşandığı yıllara ait mahkeme kararları hukuk tarihi araştırmaları için önemli bir mehzaz oluşturmaktadır. 12 nolu defterin 40 sayfasında yer alan 18 Ağustos 1926 tarihli bir kararda "eski kanun-ı cezanın 174. Maddesi fıkrası ulasına tevfikan on beşer sene müddetle küreğe konulması..." bilgisi yer almıştır.

Maraş ve çevresinde ortaya çıkan toplumsal sorunları, evlenme, boşanma, vasiyet ve nafakadan kaynaklanan davaları, tecavüz, katil, sirkat, fuzuli zabt ve gasb vb. davaları, kamuya ait parayı zimmete geçirme davaları, ticari davaları ve bu davalara ilişkin çözümleri ortaya koyması bakımından da bu kayıtlar önem arz etmektedir.

Defterlerde yoğun bir şekilde icra kararları bulunmaktadır. Gerek kredi kullanımından, gerekse başka sebeplere bağlı olarak yoğun bir icra takibati görülmektedir. 4 nolu defter Maraş İcra dairesinin ihbarname kayıtlarından oluşmaktadır. Yine 8 nolu defter haciz, alacak ve verecek davaları ile doludur.

Bu kayıtlar Maraş'ın idari teşkilatını ve bu teşkilat içerisinde görev yapan bürokrat ve memurun tabakasını, dönemin kadı ve hâkimlerini, dava vekillerini vermektedir. 1 nolu defterin dış kapak içinde şu bilgilere yer verilmiştir: Maraş Ticaret Mahkemesi Reisi Said Efendi 1 Rebiülahir 1284 Cuma günü kazaen şahsına mahsus mührü kaybetmiş, buraya şerh verilmiştir.

Bu kayıtların ortaya koyduğu bir gerçek te şudur: Maraş ve çevresinde suçun nevi, suçluların oranı ve aldıkları cezalar verilmektedir. Bir nolu defterin baş taraflarında Maraş hapishanesinde mücrimlerin yani suçluların sayısı, ceza almalarına sebep suçun nevi ve alınan cezanın dökümü verilmiştir.

Suç ve ceza ilişkisi açısından bu kayıtlara bakıldığında karşılaştırmalı hukuk araştırmalarına önemli bir mehzaz sunmaktadır. Bir örnek verecek olursak, 19. yüzyılın sonlarında işleyen hukuk sistemine göre tecavüz davalarının günümüz ölçülerine göre çok daha hafif cezalar ile sonuçlandığı görülmektedir. Suçu tesbit edilmiş tecavüz sanıklarının o dönemde aldıkları cezalar üç ay hapis cezası ve 5 mecdi altın para cezası idi (1 nolu defter, 11 nolu hüküm). Günümüz hukukunda bu suçların cezai karşılıklarının daha ağır olduğunu biliyoruz. Hanımını ağır darbettiği tahakkuk eden şahsa verilen ceza (179. Madde) 21 hafta hapis, 1 mecdi altın para cezası idi (1 nolu defter, s. 17.). Zanlılara ilişkin bir uygulama da dikkat çekmektedir; zanlıların bir yerden bir yere nakilleri sırasında yolda hastalandıklarında iyileşinceye kadar yola çıkarılmaması Halep Valiliğinden Maraş Mutasarrıflığına bildiriliyor. (1 nolu defter, s. 103)

Bu kayıtlar, Osmanlı dönemi Maraş'ında Müslüm-Gayrimüslim ilişkileri konusunda da bizi aydınlatmaktadır. Yahudi ve Hristiyan grupların şehirdeki faaliyetleri, hangi mahallelerde meskun oldukları, Müslüman halk ile olan ilişkileri, ortaklıkları, anlaşmazlıkları vb bir çok konuda bilgi bulmak mümkündür.

Bu kayıtlar dönem içinde uygulanma imkânı bulan beledi nizamlara da ışık tutmaktadır. Gece fenersiz gezenlere Ceza kanununun 254. maddesi uyarınca 5 beyaz beşlik para cezası verilmiştir. (1 Receb 1285 ve 1 nolu defter, s. 58).

Dönem içerisinde Maraş'ın bağlı bulunduğu Halep'te 1 Muharrem 1284 tarihinde başlamak üzere "Akran" isminde yerel bir gazete çıkacağı duyurusu ve Maraş'taki gelişmelerin ve vukuatın her hafta bildirilmesi Halep Valisi Ahmed Cevdet tarafından Maraş Kaymakamlığından talep edilmiştir. (1 nolu defter, s. 102)

Defterlerdeki kayıtların bir kısmı, eyalet merkezi olan Halep ile yapılan yazışmalardan oluşmaktadır. Gerek eyalet merkezinden Maraş'a yapılan yazışmalar, gerekse Maraş'tan eyalet merkezine yapılan yazışmalar, bazen de hükümet merkezi İstanbul'dan gelen yazışmalar bulunmaktadır. (No 1, s. 91, 92, 95, 96, 97, 101). Şahitlerin tezkiyesi konusundaki ferman 1 nolu defterin 106. sayfasına kaydedilmiştir.

Sonuç

Kağıt fabrikasına gitmekten kurtarılan bu kayıtlar Maraş'ın 1867-1927 yılları arasındaki altmış yıllık geçmişine ışık tutmaktadır. Mahkemeye intikal eden ve sonuçlanan davalar olduğu için de kesin bilgiler sunmaktadır. Maraş'ın yakın tarihi bu belgeler sayesinde daha fazla vuzuha kavuşacaktır.

II. OTURUM



KANUNİ DEVRİ BAŞLARINDA (1520-1535) OSMANLI YÖNETİMİNDE DULKADİROĞULLARI

Prof. Dr. Remzi KILIÇ¹

Giriş

Yavuz Sultan Selim, Anadolu'nun birlik ve bütünlüğünü Osmanlı hâkimiyeti altında sağlamak amacıyla, 1515'de Kemah kalesinin fethinden sonra Sivas'a dönmüştür. Vezir-ia'zâm Hadım Sinan Paşa'yı on beş bin asker ile Şehsuvaroğlu Ali Bey kılavuzluğunda, Dulkadırlu Alâuddevle Bozkurt Bey üzerine göndermişti. Alâuddevle Bozkurt Bey, Osmanlılara muhalif hareket etmekteydi. Sultan Selim, İran'a giderken, Çaldıran savaşına iştirak etmemiş, zahire vs. yardımında bulunmamış ve Kemah'ın fethi sırasında bir Osmanlı kervanını vurmuş, belki daha önemlisi Sultan Selim'e karşı Memlûk hükümdarı Kansu Gavri'ye müracaat ile yardım ve himayesini talep etmişti. Alâuddevle Bozkurt Bey, tehlikenin gelip çattığını görünce haremmini, hazinelerini vs. Turna Dağı (Nurhak) tepesine çıkararak, Dulkadırlu arazisine hâkim boğazları tutmuştu.

Sultan Selim, Elbistan önlerinde İncesu kenarına karargâhını kurmuş, bu arada Sinan Paşa, Göksun ovasını geçerek, yirmi bin kişilik Dulkadırlu Türkmen ordusuyla karşılaşmıştı. Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Alâuddevle'nin askerlerine; "merhum babamın ekmeğini yiyenler, sancağımın altına gelsinler" çağrısı etkili olmuş, Alâuddevle Bozkurt Bey'in Dulkadırlu askerleri arasında dağılma meydana getirmişti. 12 Haziran 1515'de Göksun yakınlarında Turna Dağı eteklerinde yapılan savaşta doksan yaşındaki Alâuddevle Bozkurt Bey, dört oğlu ile beraber giriştiği mücadele de mağlup olmuş ve öldürülmüştü. Alâuddevle Bey'in kesik başı bir fetihnâme ile Mısır Sultanı Kansu Gavri'ye gönderilmişti. Dulkadırlu memleketi Maraş ve Elbistan başta olmak üzere, önce bir "sancak" itibar edilerek Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verilmişti. Daha sonra ise, Maraş Beylerbeyiliği kurulacaktır.

Böylece Keşfi'nin "Türkistan Diyârı" dediği Türkmenlerin yurdu

1 Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Dulkadir ülkesi ve askerleri, Sultan Selim'in emrine girmişti. Sultan Selim adına burada hutbe okunup para bastırılmıştı. Osmanlı hazinelerine Dulkadirli ülkesinden Acem diyarından alınan ganimet kadar kıymetli mücevherler ve bol miktarda para ele geçirilmişti. Kayseri'ye gelindiğinde Selim Han, askere memleketlerine dönüş için izin verip, kendisi adamlarıyla birlikte Göksun, Sarız ve Kayseri üzerinden İstanbul'a dönmüştür. Alâuddevle Bozkurt Bey, bazı oğulları ve torunları katledilerek 1515 yılında fiilen Dulkadiroğulları Devleti sona ermiştir.

Şam Valisi Canberdi Gazali, 1520 yılında Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine, Suriye'de "Melikü'l-Eşref" unvanıyla hemen hükümdarlığını ilân edip, adına hutbe okutup para bastırmıştır. Canberdi Gazali, Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket için Şah İsmail'e de mektup yazmıştı. Canberdi Gazali, yirmi bin kişi ile Halep üzerine yürümüştü. Mısır Beylerbeyisi Hayır Bey, durumu Kanuni Süleyman'a derhal bildirmiş, bunun üzerine Ferhat Paşa isyanı bastırmak üzere görevlendirilmiştir. Henüz Ferhat Paşa gelmeden önce Şehsuvaroğlu Ali Bey'de yardıma gönderilmişti. Şehsuvaroğlu Ali Bey, Canberdi Gazali'nin kuvvetlerine Halep'te ağır bir darbe vurmuş ve Halep'i 1521'de kurtarmıştır¹. Ferhat Paşa'nın da gelmesiyle yapılan son çarpışmada Canberdi Gazali katledilmiş ve Ferhat Paşa sınıra asker yollayan Şah İsmail'i kontrol için Kayseri'de kalmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman, Belgrat fethinden 1521'de dönmüştü. Padişah'a Maraş Beylerbeyisi Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Anadolu'da karışıklıklar çıkardığını, bir hükümdar gibi hareket ettiğini, fakat ayaklanma için durumun elverişli olmadığından girişimini ertelediğini haber vermişlerdi. Padişah da, Anadolu tarafını yöneten vezir Ferhat Paşa'ya Şehsuvaroğlu Ali Bey'in başını vurmasını emretmiştir². O da, Sultan Süleyman'ın kendisini güya İran seferine "Serdâr" tayin ettiğini ve Ali Bey ile görüşmek için yanına gelmesini dostça bir mektupla bildirmiştir. Ferhat Paşa'nın amacından ve Sultan Süleyman'ın buyruğundan haberi olmayan Maraş Beylerbeyisi Şehsuvaroğlu Ali Bey de, iki oğlu ile çağrıya uyarak gelmiş ve Ferhat Paşa, otağında Şehsuvaroğlu Ali Bey ve oğullarını katlettirmiştir. Ali Bey'in 1522'de katledilmesinde Ferhat Paşa'nın söylediği yalanların ve çevirdiği entrikaların tesiri olduğunu tarihçiler yazarlar³.

Kanuni Süleyman'ın Irakeyn seferinde 1533'te Üsküdar'dan hareket eden Veziri-a'zam İbrahim Paşa, özellikle Şehsuvaroğlu Ali Bey'in katlinden dolayı Osmanlılara karşı muhalif durumda olan Dulkadirli Türkmenlerini ikna edebilmek için birçok mansıp ve vaatler de bulunarak, Dulkadirli ümerasını

1 * Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yeniçağ ve Yakınçağ Tarihi Öğretim Üyesi, kilicremzi@gmail.com

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (5. Baskı), Ankara, 1988, C.II, s.308.**

2 Remzi Kılıç, **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.132-133.**

3 Dimitri Kantemir, **Osmanlı Devletinin Yükseliş ve Çöküş Tarihi, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Ankara, 1979, C.II, s.77.**

I. Salon II. Oturum

saflarına almayı başarmıştır. Dulkadiroğulları ve Dulkadirli Türkmen beyleri, Kanuni Süleyman devrinde Safevîler üzerine yapılan İrakeyn seferi, Tebriz seferi ve Nahçıvan seferinde hep etkili ve önemli görevlerde bulunmuşlardır.

Dulkadiroğulları ülkesi vaktiyle; Çorum, Yozgat, Tokat, Kayseri, Sivas'tan Elbistan, Maraş, Malatya, Adıyaman, Antep, Antakya dâhil, Halep, Suriye topraklarına kadar uzanıyordu. Orta Anadolu'da 1337-1522 yılları arasında 185 yıl kadar siyasi hâkimiyetini sürdürmüş birçok tarihi yapı vücuda getirmiş bir devlet idi. Osmanlı yönetimine geçtikten sonra yüz binlerce nüfusa sahip olan Dulkadiroğulları askeri sahada da etkili bir gücü ellerinde bulunduruyorlardı. Bu askeri gücün büyük bir kısmı Kanuni devrinde Osmanlılara katılmış iken, bir kısım Dulkadirli Türkmeni de Azerbaycan'a giderek Safevî Devleti'ne katılmışlardır. Osmanlı-Safevî mücadelesinde Dulkadirli Türkmen beylerinin ve askerlerinin etkisi büyük olmuştur.

Osmanlı Yönetiminde Dulkadiroğulları

Yavuz Sultan Selim devrinde Dulkadiroğulları ülkesinin Osmanlı Devleti'ne katılması üzerine yarı bağımsız bir statü ile Dulkadir eyaletine vali olarak atanan Şehsuvaroğlu Ali Bey, İran, Suriye ve Mısır üzerine yapılan seferlerde, Osmanlı öncü kuvvetleri arasında Dulkadirli birlikleri ile önemli görevlerde bulunmuştu. Şehsuvaroğlu Ali Bey, bu önemli görevlerinden dolayı Osmanlı teşrifatında Kırım hanları ile denk sayılmaktaydı¹. Kanuni Sultan Süleyman'ın padişah olmasını müteakip, bütün beyler yeni padişahı tebrik için İstanbul'a gelerek bu vazifelerini ifa ettikleri halde, Şehsuvaroğlu Ali Bey, hediye göndermekle yetinmiş, bundan dolayı da Kanuni'ye özür beyanında bulunmuştu².

Ali Bey, vefa borcundan dolayı Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakla beraber, güvenliği için Osmanlı hâkimiyetine girinceye kadar Memluklar ile de iyi geçinmeye gayret göstermişti. Kanuni devrinin başlarında, Kanuni'nin Belgrat seferi hazırlığı içerisinde olmasını fırsat bilen Şam valisi Canberdi Gazali'nin çıkardığı isyanının bastırılmasında Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Halep'te büyük katkıları olmuştu. Canberdi Şam'a çekilmişti. Ali Bey, Şam üzerine yürüdü ve 27 Ocak 1521'de Şam yakınlarında Mastaba'da yapılan savaşta Canberdi Gazali ele geçirilerek katledilmişti³. Ali Bey âdeta Kanuni Süleyman'ın Belgrat seferi sırasında Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının bekçiliğini yapmıştı⁴.

Şehsuvaroğlu'nun katli için fermanı elde eden Ferhat Paşa, Tokat'a giderek oradan Şah İsmail'e karşı sefer yapılacağı bahanesi ile Ali Bey'i oğulları ile yanına davet etti. Ali Bey'de itirazları dikkate almayarak, kuvvetlerinin başında

1 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971, C.II, s.80.

2 İsmail Altınöz, *Dulkadir Eyaletinin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2009, s.47.

3 Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s.103-104.

4 Celalzâde Mustafa, *Tabakâtu'l-Memâlik fi Derecâti'l-Mesâlik*, Fatih Kitaplığı, Nr. 4423, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, v.32b.

oğulları ile birlikte Tokat'a hareket etmişti. Ali Bey'i Artukova'da büyük bir ilgi ile karşılayan Ferhat Paşa, O'na mükellef bir ziyafet verdi. Ziyafet esnasında Ali Bey'i ve oğullarını maiyeti ile birlikte 20 Temmuz 1522'de katletti¹.

Şehsuvaroğlu Ali Bey, Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetler ifa etmiş bir şahsiyetti. O'nun öldürülmesinden sonra Anadolu'da "Osmanlı yiğit basandır" sözü çıktı. Ancak gerçek olan Dulkadiroğulları Devleti'nin ömrünü tamamlamış olmasıydı. Ali Bey'in asıl öldürülme sebebi, Dulkadirli ülkesinin doğrudan doğruya Osmanlı topraklarına katılması amacından kaynaklanıyordu. Hudutları İran ve Mısır'a kadar uzanmış olan Osmanlılar, hâkimiyetleri genişlemiş olduğu için toprakları arasında bağımsız bir beyliğin kalmasına razı olmamıştır. Nitekim Ali Bey'in öldürülmesinden sonra Maraş merkez olmak üzere bir eyalet, Bozok bölgesi de müstakil bir sancak olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır².

Dulkadirli toprakları, Alâuddevle Bey'den sonra sekiz yüz bin akçelik haslarla "sancak tarikiyle" Şehsuvaroğlu Ali Bey'e "dirlik" olarak verilmişti³. Bu durumda Şehsuvaroğlu Ali Bey, bir Osmanlı sancakbeyi olarak görülmekte, fakat gerçekte bölgede "tumar sistemi" nin uygulanmaması buradaki "sancak" niteliğinin mahiyetini ortaya koymaktadır. Osmanlılar, Dulkadirli topraklarında tedrici bir siyaset izlemişlerdir. Burada muhtemelen Ali Bey'in katli ile zaten gayri memnun olan Dulkadirli zümrelerin, Osmanlı düzeninin bütünüyle uygulanmasına karşı meydana gelebilecek karşı hareketleri de hesaba katmış olmalarıdır⁴.

1515 yılında Osmanlı ülkelerine katılan Dulkadirli topraklarının, 1522 yılına kadar yarı özerk statüde bir eyalet olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. 20 Temmuz 1522 tarihinde Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesini müteâkiben o dönemin kaynaklarına göre Dulkadirli topraklarının beş sancağa ayrıldığı belirtilmektedir⁵. Bölgenin başlangıçta bir eyalet olarak, Osmanlı yönetiminde yerini almamış olması çok ilginçtir. Çünkü Bozok Türkmenlerinden oluşan bu yerleşim birimi sürekli karışıklıkların olduğu bir tampon bölge konumundaydı. Ali Bey'in ölümüne kadar Dulkadirli topraklarının doğrudan diğer Osmanlı eyaletleri gibi idare edilmediği anlaşılmaktadır⁶.

Çağdaş kaynaklardan Koca Nişancı Celal-zâde Tabakâtu'l-Memâlik adlı eserinde Dulkadir bölgesini bir "Beylerbeyilik" olarak gösterir ve buraya bağlı sancakları verir. Fakat bunların daha sonraki sancaklar olduğu anlaşılmaktadır. Kemal Paşa-zâde ise, Ali Bey'in öldürülmesinden sonra bölgenin beş sancağa ayrıldığını ancak merkezden idare edildiğini yazmaktadır. Ancak 1523 tarihli "Vilâyet-i Dulkâdiriyye" adı ile kaydedilmiş olan Maraş tahrir defteri en sağlıklı

1 Münecimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, Esad Efendi Kitaplığı, Nr. 2103, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, v.640b; Yinanç, a.g.e., s.104; Altınöz, a.g.e., s.49.

2 Yinanç, a.g.e., s.105; Altınöz, a.g.e., s.52.

3 **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi**, (T SMA), Nr. 5461.

4 Altınöz, a.g.e., s.53.

5 Şefaettin Severcan, **Kemal Paşa-zâde Tevârih-i Âli Osman X. Defter**, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1991, s.108.

6 Altınöz, a.g.e., s.55-56.

I. Salon II. Oturum

bilgiyi vermektedir. Maraş ve Bozok sancaklarından oluşan bölge; merkez Maraş olmak üzere, Maraş, Elbistan, Kars-ı Dulkadirîyye ve Zamantı kazalarından oluşan Maraş Sancağı ile merkez Bozok ve Kırşehir kazalarından oluşan Bozok Sancağı'ndan meydana gelmekteydi. Kaynaklar da adı geçen beş sancağın aslında bu yerleşim yerlerini gösterdiği söylenebilir. Çünkü kazalar önemli birer yerleşim yerleridir¹.

Ali Bey'den sonra Dulkadir vilayetinin yönetimi "Dersâadet"te şöhret bulan Koçi bin Halil Bey'e verilmiştir².

Şükrî Bitlisî eserinde; "Çün Ali bin Şehsuvar oldu katl

Yerine nasb oldu Koçi bin Halil" demektedir.

Bu olayı o dönemdeki bazı kaynaklar da doğrulamaktadır. Ancak Koçi Bey'in altı ay gibi kısa bir süre bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır³.

Şehsuvaroğlu Ali Bey'in katlinden sonra "Vilâyet-i Türkmanda vâki tımarlar" devlet hazinesine alınmış olduğundan bu durum Dulkadir memleketlerindeki tımar sahiplerinin isyanına sebep olmuştu. Bu durumda Dulkadirli Türkmenleri, Kalender Çelebi ayaklanmasında, bu Alevî reisiyle beraber hareket etmişlerdir. Bu olay iki seneye yakın devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Vezir-i âzamı İbrahim Paşa'nın Mısır'dan dönüşü sırasında ve gerek Kalenderoğlu isyanının bastırılmasından sonra yapılan yanlışlıklar giderilmiştir. Dulkadirli sipahilerine yeniden tımarları verilerek, Dulkadiroğulları topraklarında sükûnet sağlanmıştır⁴.

Tabakâtu'l-Memâlik adlı eserde; Kalender isyanında âsilerin çoğunun Dulkadir taifesinden olduğu ifade edilmektedir. "Mukaddemâ ol memleketler Türkman elinden fetholunmağla tâife-i mezbûrenin tımarları ve dirlikleri alınıp havas-ı hümayun için zapt olunmuştu. Evbâş-ı memleket esbâb-ı maaştan mahrum olmağın bizzarure fesada ikdam ve mübaşeret eylemişlerdi" demektedir. İbrahim Paşa, Kalender Çelebi işini hallettikten sonra bu Dulkadirli tımarlarını geri vermiştir⁵.

Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Ferhat (Kuduz Ferhat) Paşa tarafından Osmanlı Devleti'ne olan başarı dolu hizmetlerine rağmen haksız yere Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesi, senelerce sürecek olan Dulkadirli Türkmen taifelerinin otoriteye karşı isyanına sebep olmuştur. 1522'de öldürülmesinden dört yıl kadar sonra Dulkadirli Türkmenleri Kalenderoğlu isyanına katılmışlardır. Maksatları eski tımarlarını idare ettikleri topraklarını, ekip biçtikleri arazilerini geri almaktır. İki yıl kadar süren Kalenderoğlu isyanı sonrası Vezir-iâzam İbrahim Paşa Dulkadir beylerine tımarlarını iade etmiştir.

Hacı Bektâşî soyundan Kalender adında biri çıkıp saltanat iddiasında bulunarak nevbet çaldırdı ve "zamanın mehdisiyim" diyerek etrafına topladığı

1 Altınöz, a.g.e., s. 56-57.

2 Şükrî-i Bitlisî, **Selim-nâme**, Hazine Kısmı, Nr. 1597-1598, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, v.13a.

3 Altınöz, a.g.e., s.58-59.

4 Uzunçarşılı, a.g.e., C.II, s.310.

5 Uzunçarşılı, a.g.e., aynı yer.

eşkiya ile isyan bayrağını açtı¹. Anadolu’da Bektâşiliğin yayılması için yıllarca çalışmış olan Kalenderoğlu etrafına binlerce derviş ve taraftar toplamıştı. Sayıları 30.000 (otuz bin) kadar olan bu Türkmen Alevîleri ile Karaman’dan Maraş’a kadar uzanan bölgede isyan hareketinin liderliğini, Hacı Bektaş zaviyesi postnişini olarak yürütmekteydi².

Rivayetlere göre Hacı Bektâşî Velî’nin Kadıncık Ana’dan ve Balım Sultan neslinden gelen Kalenderoğlu, etrafına Baba Zünnun’un dağılan taraftarlarını, Acem taraftarı olan Şiileri, Osmanlı idaresinden memnun olmayan serbest yaşamaya alışmış devletin mükellefiyetlerinden rahatsız olan konar-göçer Türkmen guruplarını toplamıştır³. Anadolu’da tam bir asayişsizlik söz konusu olmuştu.

Vardar yakınlarında Sultan Süleyman’a Anadolu’nun isyanlar sonucu karıştığı arz edilince 1526’da hemen Anadolu Beylerbeyisi Behram Paşa’yı, İstanbul’a döndükten sonra da Vezir-iâzam İbrahim Paşa’yı Anadolu’ya göndermiştir⁴. İbrahim Paşa, üç bin yeniçeri ve iki bin sipahi (kapıkulu) ile İstanbul’dan hareket etti. Aksaray Sancağı’na varınca, eşkiya Kızılbaş diyarına (İran) firar eyler diye endişeye düşüp, Anadolu Beylerbeyisi Behram Paşa ile Karaman Beylerbeyisi Mahmut Paşa eyaletlerindeki tımar ve zeamet sahipleri ve komutanlarla isyancılar üzerine gönderildiler. Bunlar Sivas’ın kuzeyinde “Kara Çayır” mevkiinde kanlı bir çarpışmaya tutuştular. Fakat çarpışma sonucu Osmanlı ordusu mağlup edilmiştir. Kalenderoğlu’nun adamları; Karaman Beylerbeyisi Mahmut Paşa’yı, Alaiyye Emiri Sinan Bey’i, Amasya Emiri Koçi Bey’i, Birecik Emiri Mustafa Bey’i ve birçok değerli komutanı şehit ettiler, geri kalan kuvvetler de dağıldılar⁵.

Bu kötü haber üzerine İbrahim Paşa, Beylerbeyilerinin mağlup askerlerini, askerine katmadan, yanında bulunan beş bin kapıkulu askeriyle harekete geçti. Kalenderoğlu’nun şöhreti ve etkisi hemen Türkmenler arasında yayılmış, binlerce Dulkadirli Türkmen tımarları ellerinden alındığı ve Şehsuvaroğlu Ali Bey haksız yere öldürüldüğü için derhal Kalenderoğlu’nun yanında yer almışlardı. İbrahim Paşa, Elbistan yakınlarında Dulkadirli Türkmenlerden tecrübeli kimseler ile istişare eylemiştir. Ne yapılması gerektiğini sordu. Yanında on bin kadar asker olmuştu. İbrahim Paşa sonunda hatırı sayılır birçok Dulkadir Türkmenini yanına çekmeyi başarmıştır. Ama bu sırada Kalenderoğlu otuz bin eşkiya ile her tarafı yakıp yıkıyordu⁶.

1 *Kılıç, a.g.e., s.148.*

2 *Celal-zâde, Tabakâtu’l-Memâlik, v.165a; Peçevî İbrahim, Târih-i Peçevî, İstanbul, 1281h., C.I, s.120.*

3 *Peçevî, ag.e., C.I, s.120; Uzunçarşılı, a.g.e., C.II, s.346.*

4 *Hezarfen Hüseyin Çelebi, Tenkihu’t-Tevârih-i Mülûk, Esad Efendi Kitaplığı, Nr. 2239, Türkçe Yazma, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1083 h., v.147a; Kantemir, a.g.e., C.II, s.83.*

5 *Peçevî, a.g.e., C.I, s.121; Uzunçarşılı, a.g.e., C.II, s.347; Kılıç, a.g.e., s.149.*

6 *Kılıç, a.g.e., s.149.*

I. Salon II. Oturum

Neticede İbrahim Paşa etkili bir tedbire başvurdu. Dulkadirli Türkmenlerinden ünlü kimselerle gizli görüşmeler yaptı. Boy beyleri, İbrahim Paşa tarafından ordugâha çağrıldı ve iltifatlar, vaatler yapıldı. Dulkadir Türkmenlerine tımarlarının iade edileceği açıkça ilan edildi. Bunun üzerine birçok Türkmen beyi aşiretlerini ve adamlarını Kalenderoğlu'nun yanından geri çektiler. Türkmenler arasında Kalenderoğlu'ndan ayrılanlara dirliklerinin hemen verileceği haberi yayıldı. Böylece Kalenderoğlu'nun yanında çok az bir kuvvet kalmıştı. Sonun da kuvvetleri azalan âsiler üzerine yürünmüş ve 21 Haziran 1527'de Başsaz yaylağında yapılan savaşta Kalenderoğlu başı kesilerek öldürülmüştür. Eşkuya kılıçtan geçirilip, bütün silah ve eşyaları alınmıştır¹.

Aradan geçen altı yıldan sonra Vezir-iâzam İbrahim Paşa, Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın talimatı ve izni ile Ekim 1533'te çıktığı İrakeyn seferinde, Halep'te kışlayıp savaş hazırlığı yaparken İlkbahar'da yapılacak sefer için tedbirler almaktaydı. Bu cümleden olarak Halep'te kaldığı sürece askerî hazırlıklar yapıp sefer için siyasî girişimlerde bulunmuştur. Çünkü gerek Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine Osmanlı nüfuzundan sıyrılıp Safevî hâkimiyetine giren Türk ve Kürt beyleri, gerekse Dulkadirli Türkmenlerinin Ali Bey'in katline karşı ve tımarlarının tam olarak verilmemesinden dolayı muğber-küskün ve kırgın- olanları bulunmaktaydı. İbrahim Paşa, bütün bu zümreleri bir kez daha Osmanlı tarafına kesin olarak çekmeyi başarmıştır. Türkmen beylerini ve Kürtleri, gizli vaatler, zümnî tehditler ve çok bol ihsanlarla elde ederek birlik ve beraberlik sözleri almıştır².

İrakeyn seferinde Dulkadirli Beylerbeyisi Ahmet Paşa ve Tekelü Ulama Paşa birlikte öncü kuvvet olarak hareket etmişler ve birçok Safevî ümerâsını itaat altına alarak hayli kalelerini ele geçirmişlerdir. Burada Dulkadirli Türkmenlerin adeta Çaldıran'da Şehsuvaroğlu Ali Bey gibi, öncü kuvvet olarak gönderilmiş olduğunu görmekteyiz. 6 Ağustos 1543'de Dulkadirli Beylerbeyisi Ahmet Bey'in öncü Türkmen birlikleri marifetiyle Serdâr-iâzam İbrahim Paşa Tebriz'e girmiştir³. Burada Osmanlı Devleti'ne Dulkadirli Türkmenlerin sadakatle bağlılıklarını görmekteyiz.

1 Celal-zâde, a.g.e., v.169a-170a; Peçevî, a.g.e., C.I, s.121; Uzunçarşılı, a.g.e., C.II, s.347.

2 Abdu'l-aziz Karaçelebizâde, **Tarih-i Ravzatu'l-Ebrâr**, Hüsrev Paşa Kitaplığı, Nr. 397, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1238h., s.424; Danişmend, a.g.e., C.II, s.163; Kılıç, a.g.e., s.167-168.

3 Kılıç, a.g.e., s.186.

Sonuç

Dulkadiroğulları hanedanlığı toprakları Osmanlı yönetiminde Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verilmişti. O'nun 1522'de katlinden sonra Dulkadirli ülkesi çeşitli sancaklar halinde Karaman eyâletine veya diğer eyâletlere bağlı olarak yönetilmiştir. Maraş, Bozok ve Elbistan sancakları adı altında idari taksimata tabi tutulmuştu. 1530 tarihli olduğu tahmin edilen bir sancak listesinde Maraş ve Elbistan sancaklarının Karaman Beylerbeyliği'ne bağlı gözükmese de, 1531 tarihli diğer bir sancak listesinde "Vilayet-i Dulkadiriyye" adı altında Maraş merkez olmak üzere bir eyâlet kurulduğu anlaşılmaktadır. Böylece Osmanlı yönetimine geçtikten dokuz yıl sonra Dulkadir Beylerbeyliği teşkil edilmiş oluyordu¹.

Dulkadiroğulları ülkesi, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Dulkadirli Türkmenleri, Osmanlı askeri kuvvetleri arasında çok önemli görevlerde bulunmuşlardır. Bilhassa Şehsuvaroğlu Ali Bey ile başlayan Dulkadir Türkmenlerinin Osmanlı Devleti'ndeki hizmetleri, Kalenderoğlu isyanındaki tutumları ve İrakeyn Seferi'ndeki katkıları ile devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman devrinin başlarında 1522'den 1535'te sona eren İrakeyn seferi sonuna kadar Osmanlı vezirleri ve bazı bölge valileri Dulkadiroğulları mensupları ile meşgul olmak zorunda kalmışlardır. Çünkü Dulkadiroğulları 185 yıl kesintisiz hüküm sürmüş, onlarca şehirde yüz binlerce nüfusa sahip bir devlet idi. Bunun Osmanlı bünyesinde yönetim altına tam olarak alınması kolay olmamıştır, diyebiliriz.

Şehsuvaroğlu Ali Bey'in katledilmesinden sonra Dulkadiroğulları Türkmenlerinden hayli taifeler, Safevî ülkesine göç etmiştir. Tekeli Türkmenleri gibi, Dulkadirli Türkmenleri de Azerbaycan ve İran topraklarında hüküm süren Safevîler tarafından iyi karşılanmış ve kendilerine yüksek dereceli devlet görevleri ve iskânları için şehirler, bölgeler verilmiştir. Meselâ Tekeli Türkmenleri, İsfahan, Hemedan ve Tebriz'de, Dulkadirli Türkmenleri ise daha ziyade Fars eyaleti bölgesinde hâkim ve yönetici durumunda bulunuyorlardı². Zamanla Dulkadirli Türkmenleri, Maraş, Elbistan başta olmak üzere Orta Anadolu, Bozok, Azerbaycan, Fars bölgesi gibi birçok yerlere dağılmış ve yerleşmişlerdir.

¹ Altınöz, a.g.e., s.71.

² Remzi Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları, Tez Yayınları, İstanbul, 2001, s.31.

Kaynaklar:

-ALTINÖZ, İsmail; **Dulkadır Eyâletinin Kuruluşu ve Gelişmesi**, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2009.

-CELALZÂDE Mustafa; **Tabakâtu'l-Memâlik fi Derecâti'l-Mesâlik**, (Türkçe Yazma), Fatih Kitaplığı, Nr. 4423, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul.

-DANIŞMEND, İsmail Hami; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, I-IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.

-HEZARFEN Hüseyin Çelebi; **Tenkihu't-Tevârih-i Mülûk**, (Türkçe Yazma), Esad Efendi Kitaplığı, Nr. 2239, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1083 h.

-KANTEMİR, Dimitri; **Osmanlı Devletinin Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, I-II, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Ankara, 1979.

-KARAÇELEBİZÂDE Abdu'l-Aziz; **Târih-i Ravzatu'l-Ebrâr**, Hüsrev Paşa Kitaplığı, Nr. 397, Süleymaniye Ktb., İstanbul, 1238h.

-KILIÇ, Remzi; **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

_____ ; **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları**, Tez Yayınları, İstanbul, 2001.

-MÜNECCİMBAŞI Ahmet b. Lütfullah; **Câmiü'd-Düvel**, Esad Efendi Kitaplığı,

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Nr. 2103, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul.

-PEÇEVÎ İbrahim, **Târih-i Peçevî**, I-II, İstanbul, 1281-1283h.

-SEVERCAN, Şefaettin; **Kemal Paşa-zâde Tevârih-i Âli Osman X. Defter**, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1991.

-ŞÜKRÎ-Î Bitlisî; **Selim-nâme**, Hazine Kısmı, Nr. 1597-1598, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul.

-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, **(TSMA)**, Nr. 5461, İstanbul.

-UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, I-VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (5. Baskı), Ankara, 1988.

-YİNANÇ, Refet; **Dulkadir Beyliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

XVII. YÜZYILIN SONLARINDAN XIX. YÜZYILA KADAR MARAŞ'TA ERMENİLER'İN İKTİSADİ FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN¹

Okt. Cavit POLAT²

Özet

Bu tebliğde, Ermenilerin Maraş'ta XVII yüzyıldan başlayarak XIX. Yüzyıla kadar devam eden iktisadi faaliyetleri ele alınarak; Ermenilerin Maraş'ın ticari yapısındaki yeri, ticari faaliyet alanları ve yöntemleri ve ticarete başarılı olma nedenleri gibi faktörler inceleme konusu yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında uzunca bir müddet 'Millet-i Sadıka' olarak tanınan ve devlet kademelerinde önemli görevlere getirilen Ermeniler, sosyal hayatta da Müslüman halkla iç içe yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin meskün olduğu yerlerden biri de Maraş'tı. Osmanlı sosyal hayatının faal bir parçası olan Ermeniler, Maraş'ta özellikle ticari faaliyetlerde etkili olmuşlardır. XVII. yüzyıldan başlayarak, başta Anadolu olmak üzere Akdeniz, Hindistan ve İran ticaretinde önemli roller oynamışlardır. Daha sonraları Amerika, Fransa ve İngiltere gibi Batılı ülkelere açılarak ticari faaliyetlerini genişlettiler.

Maraş merkezde yaşayan Ermeniler ticari anlamda şirketler kurup yönetmişler, halktan topladıkları ürünleri başta İngiltere, Fransa ve Almanya İtalya olmak üzere birçok ülkeye pazarlayarak ticaretten büyük bir zenginlik elde etmişlerdi. Ermeniler ticaretten başka ziraat ve zanaatla da ilgilenmişler, özellikle bağcılık, kuyumculuk ve komisyonculuk gibi daha çok para getiren alanlarda ön plana çıkmışlardır.

Mevcut çalışma ile orijinal arşiv belgeleri de kullanarak, Ermenilerin özellikle Maraş'taki iktisadi ve ticari faaliyetleri mercek altına alınmış ve bu faaliyetlerin Maraş ekonomik yapısına katkıları ve Türk-Ermeni ilişkilerine yansımaları analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, El sanatları, Ticaret, Türk-Ermeni ilişkileri Maraş'ta Sosyo-Ekonomik hayat

1 Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı

2 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Okutman

I.Tarihi Altyapı: Türklerin Hoşgörülü Yönetimleri Altında Ermenilerin Beynelmül Ticarete Önem Kazanmaları

Umumiyetle tarihlerinin bilinen devirlerinden beri, güney Kafkasya, Hazar bölgesi ve kısmen de doğu Anadolu bölgesinde meskûn olan Ermeniler; Pers, Med, Makedon, Selefkit, Roma, Sasani ve Bizans devletlerinin hâkimiyetleri altında yaşamışlar ve genellikle de adı geçen devletler tarafından büyük zulüm, haksızlık ve sürgünlere maruz kalmışlardır. Uzun yıllar Bizans hâkimiyeti altında yaşayan Ermenilere Bizanslıların nasıl davrandıkları konusunda, o dönemleri yaşayanlardan dinlemiş ve yazmış olan Ermeni tarihçi Urfalı Mateos şu şekilde aktarmıştır¹:

İki yıl sonra (993-994) büyük Roma dükü, büyük bir ordu ile beraber Ermenilere karşı yürüdü, Hıristiyanların üzerine atılıp onları kılıçtan geçirdi ve esaret altına aldı. O, zehirli bir yılan gibi her yere ölüm götürdü ve böylelikle, dinsiz milletlerin yerini tutmuş oldu.

11'inci asra gelindiğinde ise, Ermenileri Bizans'ın zulüm idaresinden kurtaran ve onlara insanca yaşama hakkı sağlayan Selçuklu Devleti olmuştur. Tarihçi Mateos bununla ilgili şu satırları eseri olan Vekayi-namesinde nakleder²:

Sultanın yüreği Hıristiyanlara karşı şefkatle dolu idi. O, geçtiği memleketlerin halkına bir baba gözü ile bakıyordu... 539 (1090) tarihinde Ermeni Katogikosu Barseg, cihangir sultan Melikşah'ın yanına gitti. Katogikos bazı yerlerde Hıristiyanların tazyik edildiğini, Allah'ın kiliseleri ile ruhanilerden vergi istenildiğini ve manastırlarda piskoposların vergi için tazyik edildiğini görüp, İranlıların ve bütün Hıristiyanların âlicenap ve tatlı sultanının huzuruna gidip, bütün bunları ona arz etmeye karar verdi. Sultan, Senyor Barseg'i huzura kabul edip, ona büyük iltifat gösterdi ve onun arzularını yerine getirdi. Sultan, bütün kilise ve manastırları ve ruhanileri vergiden muaf tuttu ve Ermeni Katogikosuna fermanlar verip onu iltifatla uğurladı... Aynı yılda [1093] herkesin babası bütün insanlar karşı merhametli ve hüsnü niyet sahibi bir zat olan büyük sultan Melikşah öldü.

Ermeniler, sadece Büyük Selçuklu Devleti idaresinde değil onun halefleri olan diğer tüm Türk idareleri altında barış ve huzur içerisinde yaşamışlardır. Bu durumu yine Mateos aşağıda olduğu şekilde izah etmektedir:³

Sultan Kılıçaslan bu büyük muharebede öldü [1108] ve Hıristiyanlar onun için büyük matem tuttular. Çünkü o, her bakımdan çok iyi ve güzel bir insandı... Emir Balak, İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ı yanına çağırıp devletinin idaresi ile bütün topraklarını ona tevdi etti ve kendisi de o anda öldü[1125]. Franklar bu ölümden dolayı büyük sevinç duyular, fakat onun idaresindeki bütün memleketlerin halkı kara bir matem içine düştü. Çünkü o, kendi hâkimiyeti altında bulunan Ermenilere şefkat ve merhamet göstermişti.

Ermeniler "Büyük Ermenistan" olarak adlandırdıkları geniş bir sahanın

¹ *Urfalı Mateos Vekayinemesi, ve Papaz Girkor'un Zeyli* (Çvr. Hrand D.Andreasyan) (TTK, 2000), s.43.

² *Urfalı Mateos Vekayinemesi*, ss.171, 176, 178.

³ *Urfalı Mateos Vekayinemesi*, ss.231, 278.

I. Salon II. Oturum

-kuzeyde Karadeniz ve Kafkaslar, doğuda Hazar Denizi ve İran, güneyde Suriye ve Akdeniz ve batıda İç Anadolu ile çevrili bölge- kendi anavatanları olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak, bu topraklar üzerinde her ne kadar Ermeniler zaman zaman dağınık halde ve azınlık olarak yaşamışlarsa da hiçbir zaman ne çoğunluk olabilmişler ve ne de bağımsız bir devlet olarak uzun süreli yaşayabilmişlerdir. Bu topraklar genellikle İran, Roma, Bizans, İslam ve Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Sadece MÖ 95-66 yıllarında II. Tigran adında bir Ermeni kralının kısa süreli bağımsızlığı söz konusudur.¹

Bundan dolayı Ermeniler, tarihi süreç içerisinde genellikle komşu büyük devletlere bağlı prenslik veya baronluklar şeklinde veya tamamıyla bu devletlerin direk idaresi altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla, onları bir arada tutan siyasî bağımsızlıklarından ziyade, kendilerine has bir Hıristiyanlık mezhebi olan Gergoryan mezhebi inancına sahip olmalarıdır. Zira bu mezhep onların hem Ortodokslar ve hem de Katolikler tarafından *heteredoks* ilan edilmesine yol açmış ve böylece de tarih boyunca dışlanıp türlü baskılara maruz kalmışlardır. Ancak bu mezhebi dışlanmışlık sayesinde de kimliklerini ve bütünlüklerini korumayı başaramışlardır.

Ermeniler, 1064'te Alp Arslan'ın Doğu Anadolu'yu ele geçirmesi ve 1071'de Bizans imparatoru Romen Diojen'e galip gelip Malazgirt'te büyük bir zafer kazanmasından sonra büyük oranda Türk hâkimiyetine girmişlerdir. O tarihe kadar Rum Ortodoksluğunun hamisi olan Bizans ve ateşperest İran tarafından ağır baskılara maruz kalan Ermeniler, Türk idaresi altında, İslâm'ın zimmî anlayışı ile Türk devlet yönetme geleneğinin yönetilenlere yönelik "eşit yaklaşım" anlayışına kavuşmuşlardır. Türklerin idarede gözettikleri İslam hukuku ve kendilerine özgü yönetimde herkese eşit yaklaşım sunan örfi hukukları Ermenilere ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki alanda oldukça geniş serbestlikler sağlamıştır. Selçuklu Devleti Ermenilerin rahat yaşamasında oldukça etkili bir yönetim ortaya koymuştur.²

Selçuklulardan sonra Moğol istilası esnasında Ermeni toprakları işgal edilir ve Ermeniler bundan sonra Kafkasya ve doğu Anadolu bölgesinde dağınık bir vaziyette yaşamak zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nin 14 üncü asrın başında kurulmasıyla Osmanlılar, selefleri olan Selçuklu Türkleri gibi Ermenilere oldukça hoşgörülü ve iyi davranarak onların Kütahya'da bir kilise kurmalarına izin vermişti. Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbul'un fethi ile birlikte Ermeniler bu önemli başkente getirilerek yerleştirilmiş ve 1461'de Ermeni Patrikliği kurulmuştur. Patrik devlet içerisindeki tüm Ermenilerin başı olmuş ve onların her türlü dini, sosyal, hukuki ve kültürel gelişmesinde sorumlu bir kişi olarak Ermenileri idare etmiştir. "Millet sistemi" denilen bu yolla Ermeniler "devlet içerisinde devlet" denebilecek önemli idari haklara sahip olmuşlardır.³

1 Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, ss. 22–48.

2 .Mustafa Sıtkı Bilgin, "Türk ve İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilere Karşı Takip Ettiği Siyaset, (1914–18)" *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 10, (2003), s. 60.

3 Mustafa Sıtkı Bilgin, 'Attitudes of the Great Powers towards the Ottoman Armeni-

Bu çerçevede Ermeniler, ve tabii ki diğer azınlıklarla beraber hukuki sahada kendilerinin meydana getirdikleri mahkemelere, eğitimde kendi kurdukları okullara, sosyal ve ekonomik hayatta oluşturdukları cemaat dayanışmasına ve dinî alanda ibadet özgürlüklerine sahip olmuşlardır. Böylece, azınlıklar Millet sistemi sayesinde geniş Türk ve İslam dünyası içerisinde asimile olmadan varlıklarını koruyabilmişlerdir. Kendilerine gösterilen bu hoşgörülü yaklaşım nedeniyle Ermeniler ülkenin her tarafına serbestçe yayılarak, yaşadıkları bölgelerde ekonomik olarak Müslümanlara nispeten çok daha zengin bir hayata kavuşmuşlardır. Hallerinde memnun olan Ermenileri Osmanlılar “Millet-i Sadıka” deyimiyle taltif etmişler ve sadakatlerinin bir karşılığı olarak güven içerisinde bulunmalarını sağlamışlardır.

17’inci yüzyıldan itibaren ise Ermenilerin uluslararası ticarete ün kazanmaya başladıklarını görmekteyiz. Bu bağlamda başta Anadolu olmak üzere Akdeniz, Hindistan ve İran ticaretinde önemli roller oynamışlardır. Daha sonraları Amerika, Fransa ve İngiltere gibi Batılı ülkelere açılarak ticari faaliyetlerini genişlettiler. Ermenilerin ticaretteki başarıları büyük devletlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Özellikle, 1688 yılında kurulan İngiliz Doğu Hint Kumpanyasından ticari imtiyazlar aldıktan sonra Ermeniler uluslar arası ticarete ün kazanmaya başladılar. Ancak, İngilizler Ermenileri ticaretteki maharetlerinden dolayı değil daha çok o bölgeyi iyi bildiklerinden dolayı bölgenin sömürülmesinde bir araç olarak kullanmayı düşünmüşlerdi.¹

Ancak, Avrupalı güçlerden Ermenilerle ilk teması kuran devlet Fransa idi. Fransa’nın bu ilgisinin altında ekonomik ve dini sebepler yatmaktaydı. 1535 yılında Kanuni tarafından Fransa’ya kapitülasyon hakkının verilmesinden sonra Fransızlar bu imtiyazları sadece ticari amaçlar için değil dini amaçlar için de yani Katolikliği yaymak için bir fırsat olarak değerlendirmişlerdi. Bundan sonra Fransız misyonerleri Ortadoğu’yu kendilerine bir faaliyet alanı olarak seçmişlerdi. Ermeniler ise Osmanlı ticaretini tekellerine aldığı için kapitülasyon haklarından faydalanmak ve ticari kazançlarını ziyadeleştirmek için Katolik mezhebine girmekte bir sakınca görmemişlerdi. Özellikle Sultan IV. Murat döneminde Gregoryen Ermeniler Katolikliği seçmeye başlamışlardı. Fransa ise Fransız nüfuzunu doğu Akdeniz’de yaymak için Ermenileri bir araç olarak telakki etmekteydiler. Bu dönemde Fransa bir Şark Dilleri Enstitüsü kurarak içinde Ermeni dili için de bir bölüm açmıştı. Fransızların yoğun faaliyet ve baskıları neticesinde II. Mahmut Katolik Ermeni mezhebini kabul ederek Millet sistemine dâhil etmiştir.²

Ermenilerle ticari açıdan ilgilenen bir diğer devlet Rusya idi. Rusya Ermenilerle ticari ilişkilere 11’inci yüzyılda başlamış ancak bu ilişkilerin

ans up to the Outbreak of the First World War, *Review of Armenian Studies*, no.4, 2003, s.38.

1 Foreign Office Handbook, May 1919, FO 373/5, p. 17; Salim Cöhce, ‘Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları’ *Ermeni Araştırmaları*, No. 8, ss. 51-53.

2 Yusuf Sarıncay, ‘Fransa’nın Ermenilere Yönelik Politikasının Temelleri’, *Ermeni Araştırmaları*; No. 7, ss. 55-65.

I. Salon II. Oturum

gelişmesi ise 18'inci yüzyıl başlarında Büyük Petro döneminde olmuştur. Petro, ipek üretimi ve kullanımını Ruslara öğretmesi için Ermenilerin Rusya'ya yerleşmesini teşvik etmişti. Ayrıca, Rusya, bu dönemde Orta Asya ve Kafkasya'da büyük bir işgal hareketına giriştiği için siyasi olarak Ermenileri kendilerine müttefik olarak görmekteydiler.¹

İngilizler, 1800'lü tarihlerden itibaren Ermenilerle sadece ticari yönden değil dini ve ve bihassa da siyasi yönlerden ilgi göstermişlerdir. Ortadoğu'ya nüfuz edebilmek için Ermenilerin yaşadıkları bölgelere misyonerler göndermişlerdir. Bu misyonerler sayesinde Ermeniler arasında hızlı bir şekilde Protestanlık yayılmış ve nihayetinde 1850 yılında Protestan Ermeniler Millet sistemine dahil edilmişlerdir. Ermeni tüccarlar ise bu dönemde İngiltere ile ticari ilişkileri geliştirmişlerdir. Ermeni tüccarlar ipek, tekstil ürünleri ve tabii elyafı İngiltere'ye ihraç etmişlerdir. Ermeni tacirler genelde İngiltere'nin Manchester şehrine yerleşmişlerdir. Ancak, 1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı Devletinden İngiltere'ye Ermeni göçleri artmaya başlamıştır. Bunların arasında tüccarlar olduğu gibi Osmanlı'ya isyan eden Ermeni çetecileri de bulunmaktaydı. 1880'li yıllarda ise Gladston'un başa geçmesinden sonra ise İngiltere'ye göç etmiş olan Ermeniler Osmanlı devleti aleyhine siyasi faaliyetlerle uğraşmaya başlamışlardı.²

Kısaca da olsa tarihsel olarak Ermenilerin Maraş'a yerleşmesine bakılacak olursa, Ermenilerin Maraş'a yerleşmeleri 11'inci asrın başlarında Bizans İmparatorluğu'nun Ermenileri Maraş'a sürgüne yollamasıyla başlamıştır. Selçuklular'ın Maraş ve çevresini fethi arefesinde burada Ermeni nüfusu oldukça artmış bir vaziyetteydi ve şehir Bizans İmparatorluğuna bağlı Ermeni valiler tarafından yönetilmekteydi.³

11'inci asırdan itibaren umumiyetle Türklerin hakimiyeti altında kalan Maraş şehri kısa aralıklarla da olsa Haçlı, Bizans, Ermeni, Moğol, Memlük ve Anadolu Selçuklu devletleri arasında savaşların yapıldığı bir bölge oldu ve bu sebeple de birçok kez el değiştirdi. Bu durum Maraş'ı iktisadi, içtimai, kültürel ve imar yönlerinden olumsuz etkiledi. Moğol istilası sonucu Anadolu Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra Maraş, İlhanlı Devleti'ne (1256-1336) bağlı kalmak şartı ile Kilikya Ermeni Krallığına bırakılmıştı. Maraş'taki Ermeni hâkimiyeti ve istikrarsızlık durumu Memluk'ların şehri fethettikleri tarih olan 1298 yılına kadar devam etti. Aynı yıl, Maraş Ermenilerden alındıktan sonra bu çevrede bulunan Türkmen boylarına ikta edildi ve bu durum 1337 yılında Dulkadir Beyliği'nin kuruluşuna kadar devam etti.⁴

Cengiz Han'ın Büyük Asya istilasının başlaması üzerine önce İran'daki Horasan bölgesine göçen ve daha sonra da Küçük Asya'ya (Anadolu) kütüphale halinde akan Türkmen boylarından biri olan Bozok Türkmenleri, Binboğa ve

1 Report on the Bosphorus and the Dardanelles by Foreign Office Research Department, 6 January 1947, FO 371/96550; Foreign Office Handbook, May 1919, FO 373/5, p. 18.

2 Bilgin, 'Attitudes of the Great Powers', ss.

3 Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, (Ankara: TTK, 1989), s. 1.

4 Gökhan-Kaya, İlkçağdan *Dulkadirli'lere kadar Maraş*, s. 140.

Ahır (Maraş) dağları arasındaki bölgelere sığınmışlardı. Memlûk idaresi Bozok boyuna bağlı olan Dulkadirli, Bayat, Avşar, Bayındır, Beğdilli gibi Türkmen boy ve oymaklarının mezkur bölgelere yerleşmelerine izin vermişlerdi. Adı geçen Türkmen aşiretleri içerisinde yer alan Dulkadirli Türkmenleri ön plana çıkmış ve neticede Memlûklu Sultanı Kalavun 1337 yılında Dulkadirli Türkmenlerinin reisi Karaca Bey'i Elbistan naipliğine tayin etmişti. Böylece, Dulkadiroğulları Beyliğinin de temelleri atılmış oldu.¹ Böylece, Maraş Türklerin yurdu oldu ve bölgede yerleşik olan Ermeniler de Dulkadir beyliğinin hakimiyeti altına girdi. Bu durum şehrin 1515 yılında Osmanlı Devleti tabiiyetine girmesine kadar devam etti.

II. Osmanlı Döneminde Maraş'ta Ermenilerin Ticari ve İktisadi Faaliyetleri

Daha önce de ifade edildiği gibi Fatih tarafından yabancı devletlere sağlanan (Venedikliler) ticari imtiyazlar Kanuni Sultan Süleyman döneminde de genişletilerek devam ettirilmiştir. Önce Fransızlara tanınan bu ticari imtiyazlardan, İngilizler 1525 senesinden itibaren Osmanlı Devletinin Fransız gemilerine tanımış olduğu haklardan faydalanmak suretiyle Akdeniz'de ticaret yapmaya başlamışlardır. Ancak, İngiliz gemileri bu ticareti ancak Fransız bayrağı çekerek ve Fransa'ya vergi ödeyerek sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla bu durum ticari kârlarının azalmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple, İngilizler, Fransızlar gibi müstakil imtiyaz elde edebilmek için Osmanlı Devleti nezdinde pek çok teşebbüslerde bulunmuşlardır. Neticede ise, 1553'de Anthony Jenkinson ve 1579'da Edward Osborne, Richard Staper ve William Harborne adındaki İngiliz tüccarlar Osmanlıdan ticari imtiyazlar alabilmişlerdir. Bu münferit imtiyazlar 1580'den itibaren Sultan III. Murad tarafından bütün İngiliz tüccarlarına tevdi edilmiştir.²

16'ıncı asırdan itibaren Osmanlı Devletindeki ticari yapılanma yavaş yavaş batıya doğru kaymalar göstermiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri kapitülasyonlar olmuştur. 16. yüzyıldan önce şahıslara verilen imtiyazlar bu tarihlerden sonra devletlere de verilmeye başlanmıştır.³ Yabancı tüccarların rahat bir şekilde Osmanlıda ticaret yapması Maraş şehrinde de vaki olmuş ve Maraş'ta üretilen çeşitli ürünler onlar vasıtasıyla yurt dışına gönderilmiştir. Askerlikten muaf oldukları için Maraş'ta ticaret ve zanaat bilhassa gayrimüslimler arasında yaygındı. Genellikle Ermeni ve az sayıda da Yahudiler arasında çok sayıda usta, sanatkar ve imalatçı vardı. Ermeniler usta-çırak eğitimi önem veriyor ve kendi

1 Refet Yımaç, "Dulkadiroğulları", *DİA*, IX, s. 553; Acar, "Memlukler ile Dulkadirli-lerin Maraş Üzerindeki Nüfuz Mücadelesi", ss. 375-76; Yaşar Bedirhan, "Alaüddevle Bozkurt Bey Devrinde Maraş'ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu" *I. Kahramanmaraş Sempozyumu Bildirileri*, (İst. 2005), s. 385.

2 Orhan Burian, "Türk-İngiliz münasebetlerinin İlk Yılları", *DTCF Dergisi*, c.IX, sa. 1-2, ss.6-10.

3 Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, 2. Cilt, (İstanbul, 1970), ss. 72-97.

I. Salon II. Oturum

alanlarında birbirlerine destek veriyorlardı.¹

Maraş şehrindeki nüfusun ekseriyetini teşkil eden Müslümanlar ziraat ve hayvancılık sektörüyle meşgul olurken para getiren ekonomik faaliyetlerin büyük kısmı Hıristiyanların, özellikle Ermenilerin, elinde bulunmaktaydı.² Şehrin tüccar sınıfının %60'ını Hıristiyanlar teşkil etmekteydi. Bazı Hıristiyanlar uluslararası çalışan şirketlere sahipti. 'Kiğrok Avedis Agop Hırlakyan' adlı şirketin İngiltere'nin Manchester şehrinde şubesi bulunmaktaydı.³

Maraş'ta Müslim ve gayri Müslimler arasında ekonomi ve ticari alanlardaki farklılaşma şehrin sahip olduğu coğrafi konumdan ve Türklerin özellikle de göçer aşiretlerin sahip olduğu hayat tarzından kaynaklanmaktaydı. Bu sebepten dolayı Türkler daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşırken ticaret ve zanaatle iştiğal etmek gayri Müslimlere bilhassa Ermenilere kalmıştı. Evliya Çelebi, daha on yedinci asırda Maraş halkı için, 'Tüccarlık ederler, Türkçe konuşurlar ve çoğu Türkmendir' ifadelerini kullanmıştır.⁴

Müslümanlara kıyasla daha az da olsa Ermeniler arasında da tarımla uğraşanlar bulunmaktaydı. Ziraatla uğraşanlar ise yüksek kar getiren şarap üretimi için bağcılık alanında yoğunlaşmışlardı. Dönemin şartlarında Maraş'ta satılmasa dahi Hıristiyanların kendi aralarında kullanmak yahut başka yerlerde satmak maksadıyla şarap ürettikleri ve devletin de bu üretimden vergi aldığı kaynaklarda yer almaktadır. 1526 yılındaki kayıtlara göre Maraş'ta bu alandan 23000 akçe gelir edilmişti.⁵ Bundan başka Maraş'ta ticareti ellerinde tutan Ermeni zenginler simsarlık ve tefecilik de yapmaktaydılar. Türkmen aşiretleri istihlal ettikleri yüzlerce ton yünü bu zenginlere satarlardı. Ermeniler kurdukları sömürü yöntemiyle aşiretlerin paraya ihtiyacı oldukları dönemde açığa para veririler ve karşılığında malları ucuz fiyata satın alırlardı ve bunları Avrupa ülkelerine satarlardı.⁶

19'uncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Maraş'taki ticari ve iktisadi faaliyetlerle ilgili temel kaynaklar arasında yer alan Halep Vilayeti Salnamesinde ve Şer'iyye Sicillerinde oldukça tafsilatlı bilgiler yer almaktadır.⁷ 1868 yılında Maraş'ta 1856 dükkan, 11 hamam, 4 han, bir bedesten bulunmaktaydı. Ticari ve

1 Karabekiroğlu, a.g.e., S.18

2 Paul Du Véou, *La Passion de la Cilicie, 1919-1922*, Librairie Orientaliste, (Paris 1937), s. v.

3 234 Numaralı Maraş Şer'iyye Sicili, belge no.574; Besim Atalay, *Maraş: Tarihi ve Coğrafyası*, (Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1973), s. 187.

4 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 9-10, hazırlayan Mümin Çevik, (İstanbul, Üçdal Neşriyat), s. 46.

5 İbrahim Solak, 'XVI yüzyılda Maraş Şehri' *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, (Kahramanmaraş, 2008), s.149.

6 Beyazıt, 2008, s. 42.

7 1867-1908 yılları arasındaki Maraş'la ilgili kısımları ihtiva eden Halep Vilayeti Salnamesi Said Öztürk tarafından hazırlanmış ve Kahramanmaraş Belediyesi tarafından 2006 yılında 2 Cilt halinde neşredilmiştir. Maraş'la ilgili elde mevcut sicil 1876 yılına kadar gitmekte ve toplam 7 adet sicil bulunmaktadır. Bu siciller, KSÜ Tarih Bölümü öğrencileri tarafından yüksek lisans tez çalışması olarak Latin harflerine çevrilmiştir.

zanaat olarak şehirde dokumacılık, mensucat, tahtacılık, dericilik, demircilik gibi mesleklerin ön plana çıktığını ve bunların civar şehir ve kasabalarda satıldığını görmekteyiz.¹

Daha sonraki yıllarda bu sanat kollarına ilave olarak tahmişçilik (kahve işlemeciliği), bakırcılık, attariyecilik (güzel kokular, iğne, iplik vs. satılan yerler), kazazcılık (ipek işleyen ve satan yerler), debbağcılık (deri işlemeciliği) gibi diğer küçük sanayî kollarının geliştiği ve Maraşbank adında bir bankanın kurulduğu görülmektedir.² 1908 yılında ise Maraş'ta 1.625 dükkân, 41 fırın, 145 çeşme, 12 hamam, 2 sabunhane, 110 değirmen, 300 aba destegâhı, 400 alaca ve kumaş destegâhı, 3 ecza hane, 2 pamuk fabrikası, 2 mâsere, 2 imarethane, 14 han, 1 otel, 1 lokanta, 18100 bağ, 610 bahçe, 16 anbar ve 5 çiftlik bulunmaktaydı. Ayrıca bu dönemde şehirde sırmacılık, sarraciye, dokumacılık, pamuktan elbiseler, sahtiyân ve kösele, Avrupa'da pek meşhur olan ceviz ve çınardan yapılmâsa, iskemle ve kanepeler yapımıcılığı, perde, şal yastık ve çarşaf imalatı gibi zanaat ve mesleklerin oldukça gelişmiş olduğu görülmektedir. Zira bu ürünler Sivas, Adana, Harput gibi vilayet ve şehirlere satılmakta hatta Avrupa'ya ihraç edilmekteydi.³ Tüm bunlar şehrin hem nispeten gelişmiş bir sanayî merkezi olduğunu ve hem de Maraş'ta canlı bir sosyal hayatın bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Şer'iyye Sicillerinde de Maraş'ın ticari durumu ve şehirde mevcut esnaf ve zanaatkârlıkla ilgili oldukça mübit veriler bulunmaktadır. Şer'iyye Sicillerinde geçen aile isim ve unvanları Ermenilerin hangi el sanatlarıyla meşgul olduklarına dair ipuçları vermektedir. 230-235 numaralı sicillerde geçen unvanlar arasında Kuyumcuyan Artin Efendi, Bilezikçiyan, Kabakçıyan Artin, Ketenciyan Kirkor Efendi, Bakkal Avedük, Simitçiöğlü Şükrü, Dişçekenyan Osep Efendi, Bakırcıoğlü Mitoş, Tarakçı, Kahveci Simon, Orakçıoğlü Nişân gibi unvanlar yer almaktadır. Ermenilerin köy ve kasabalarda daha çok çiftçilik, el sanatları ve küçük ticari işlerle meşgul oldukları, şehirde ise kuyumculuk, bankerlik, mültezimlik gibi gelir getiren ekonomik ve ticari işlerle uğraştıkları ortaya çıkmaktadır.

Miras kayıtları olan terekelere bakıldığında ise Türkler arasındaki zenginliğin kaynağı olarak daha ziyade tarım ve hayvancılık faaliyetleri görülmekte iken, gayrimüslimler arasında ise zenginliğin kısmen tarım ve hayvancılık olmakla beraber çoğunlukla ticaret ve zanaata dayanmaktaydı. Gayrimüslimler ile Müslümanların bıraktıkları terekelerin kuruş olarak toplam değerlerine bakıldığında (Tablo 7) ise Ermenilerin daha zengin ve mal, mülk sahibi oldukları göze çarpmaktadır.⁴

1 *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı*, c.I, s.74.

2 *235 Nolu Maraş Şer'iyye Sicili*, s. 30.

3 *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı*, ss.791-795; Evliya Çelebi, age s.46. Evliya Çelebiye göre on yedinci asırda şehirde "Altı han yetmiş çeşme 1054 dükkan, dört demir kapılı bedesten..." bulunmaktaydı.

4 235 Numaralı Maraş Şer'iyye Sicili, belge no., 548, 549, 550, 551, 567, 565, 568, 571, 572, 574, 576; 234 Numaralı Maraş Şer'iyye Sicili, belge no., 283, 284, 320, 346, 351, 552, 580, 13, 614; 231 Numaralı Maraş Şer'iyye Sicili, belge no., 80.

I. Salon II. Oturum

<i>Müslümanlar</i>		<i>Gayrimüslimler</i>	
Mirası Birakan	Mirasın Yekünü (kuruş, para)	Mirası Birakan	Mirasın Yekünü (kuruş, para)
Maraş'a bağlı Klaguzlu köyünden Abdullah oğlu Abbas oğlu Memili	2700	Maraş Şekerdere Mahallesi Kisorok veledi Kazor veledi Toros	4200
Maraş'ın Abbaslar köyünde Ömer oğlu Bekir	1600	Maraş Hatuniye Mahallesi mütemekkinlerinden ve Ermeni milletinden Toros oğlu Şermetoğlu Oseb.	14634
Yusuf Hacı köyü Karaçalıoğlu Bekir	1250		
Bulanık köyü Karaoğlanoğlu Topal Halil	2680		
Bertiz nahyesi Gedayimli köyünden Gamburluoğlu Ahmet	1840	Maraş Çavuşlu mahallesi "Sabsızoğlu Ağob veled-i Haçer veled-i Ağob"	9240
Camustil Nahiyesi Sadıklı Köyünden Ali oğlu Çolak Bekir	1400		
Bertiz nahiyesi Gedayimli Köyünden Mehmet oğlu Ümmetoğlu Mehmet	2700	Maraş, Şeyh mahallesi sakini Kisorok veledi Karaoğlu Ohannes	830
Gedayimli köyünden Mehmet oğlu Abdi	2750	Maraş, Şekeroba nahiyesi Sadiler köyünden "Kelçırakoğlu Artin veledi Mesdusi veledi Haçdık"	1540
Gedayimli köyünden Veli oğlu Fakıoğlu Sarı Mehmet	10700		
Maraş Devecili mahallesi sakini Mustafa oğlu Harbindeoğlu Hasan ^{1*}	9280		
Bertiz, Kemahlı köyünden Mehmet oğlu Ciritlioğlu Mehmet	2420		

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Nadirli Nahiyesi İsmailili köyünden Bekir oğlu Molla İsmail	9024		
Maraş Etmekçi Mahallesiinden Mehmet kızı İşçioğlu Elif	984,20		
Nedirli nahiyesi ahalisinden Veli oğlu Moduk Mustafa	6340		
Maraş'ta Hacı Bebekli aşiretinden Hacı oğlu Hintooğlu Hasan	8100		
Maraş, Alemlı mahallesi sakinlerinden Hasan oğlu Aşık Hasanzade Durdu Efendi	18000		
Maraş, Boğazkesen Mahallesiinden Hacı Hüseyin oğlu Yavru Hüseyinzade Mehmet Efendi	26000		

Salname ve Şer'iyye Sicillerine göre, sanayi ve endüstriyel malzeme üretimi bakımından da nispeten gelişmiş bir bölgeydi. Şehirde atölye dokumacılığının yaygın olduğu göze çarpmaktadır. 1890-95 yılları arasında şehirde 281 kumaş tezgahı, 1900 yılında 2 pamuk fabrikası, ve sonraki yıllarda ise dokuma tezgahlarının artarak 285'e ulaştığını görmekteyiz. 1900'lü yıllardan sonra 300 aba ve meşli tezgahı, 2 pamuk fabrikası üretimlerine devam etmiştir. 1871 tarihli salnamede gerek pamuk iplerini gerekse de kumaşları boyamak için 29 boyahane tespit edilmiştir. Maraş kazasındaki ikinci önemli sanayi tesisi arasında değirmenler yer almaktadır. Halkın temel gıda ihtiyacını sağlayan değirmenlerde arpa ve buğday unu ve diğer gıda maddelerinin elde edildiği, çeltiğin işlendiği tespit edilmiştir.¹

Maraş kazasındaki bir diğer atölye sanayi de dericilikti. Bu dönemdeki kayıtlarda, şehirde 2 adet debbağhanenin bulunduğu yer almaktadır. Çevrenin en ünlü saraciye ürünleri Maraş'ta imal edilmekteydi. Besim Atalay'a göre, 1916 yılında Maraş'ta 170 debbağ dükkanı ve 305 papuccu (ayakkabıcı) vardı.² Maraş, maden bakımından da önemli bir yerdı. Zeytun kazası demir madenleri bakımından öne çıkmaktaydı. Buradaki demir koşum hayvanları için nal ve diğer malzemenin yapılması yanında evde kullanılacak aletler için de üretilmekteydi. Diğer endüstriler arasında iplik, değişik elbise kumaşları ki bunlar Halep'te

1 Emin Toroğlu, 'Salnamelere Göre (1868-1908) Maraş Kazası'nda Nüfus, Yerleşme, ve Ekonomik Faaliyetler' içinde, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine* (Kahramanmaraş, 2008), s.223.

2 Atalay, *Maraş*, s.177.

I. Salon II. Oturum

üretilen meşhur elbiselerin kaynağı idi, üretimi başta gelmekteydi. Yün, pamuk ve her ikisinin karışımı iplikler ile üretilen ve kenarları para, gümüş ve altın ile işlemeli abalar “artistik fantezi ve güzel giyim için çokça aranan” elbiseler idi ve bunların “üretimini yapan 281’den fazla atölye bulunmaktaydı.” Yine, meşhur ve oldukça alımlı dekore edilmiş at koşum takımları yapılmaktaydı. Ayrıca kazada ahşap işçiliği de önemli gelişmeler göstermişti.¹

Ancak, orijinal kaynaklar incelendiğinde genel olarak el sanatları ve diğer zanaatlar düşünüldüğünde bu alanların sadece ve yoğunlukla Ermeniler’e münhasır olduğu sonucuna da varmak yanlıştır. Tahrir defterlerine dayanılarak yapılan araştırmalarda Maraş’ta 1520’li yıllarda ticaret ve zanaatın tamamen Müslümanların ellerinde olduğu dönemlerde Maraş’ta sanayi ve ticari faaliyetlerin dönemine göre hayli ileri seviyede olduğu görülmektedir. Bu faaliyetler arasında boyahane, şemhane, debbağan, macunhane, bezazistan, helvacıyan, şerbetçiyan gibi mesleklerin Müslümanlar arasında yaygın ve ileri bir durumda olduğu ortaya çıkmaktadır. Ticari ve sanayi mallarının vergilendirilmesinden elde edilen 134682 akçe gelirin şehrin toplam gelirinin % 63’üne tekabül ettiği belirlenmiştir.² Nitekim, 19’uncu yüzyılın son çeyreğini ihtiva eden Şer’iyye Sicil kayıtlarına dayalı aşağıdaki tablo da bu tezimizi doğrulamaktadır.³

Sıra No	Meslekler	Müslüman	Ermeni	Yahudi	Müsvedde Numarası
1	Dişçi		X		201
2	Berber	XX			206-364
3	Alacası		XX		208-136
4	Kaltakçı	X			208
5	Sobacı		X		208
6	Çörekçi		X		225
7	Neccar	XXXX	XX		234-239-136-192-346-347
8	Kasab	XX	X		236-95-149

1 Cuinet, *a.g.e.*, ss. 91-92.

2 Solak, ‘XVI yüzyılda Maraş Şehri’, ss.147-148.

3 Ramazan Hurç, ‘XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kahramanmaraş’ın Sosyo-ekonomik ve Kültürel Yapısı’, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu Bildirileri*, ss.581-82.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

9	Semerci	XXXX	X		238-136-169-315-326
10	Kahveci	2X			239-251-276
11	Debbağ	X5XXX2			244-252-263-128-176-337-346-363
12	Nalbant	XXXXX			245-276-75-78-343
13	Timurcı	XX			245-24
14	Saraç	X			251

Ancak, daha sonra özellikle Ermenilerin 17'inci yüzyıldan sonra ticaretle temayüz etmeleri ve uluslar arası ticaretle nam kazanmalarından sonra genelde Osmanlı sınırları içinde ve özeldede Maraş'ta özellikle sermayeye dayalı ve gelir getirici ticari ve sınai mesleklerde ön plana çıktıkları anlaşılmaktadır. Ermenilerin zamanla kuyumculuk, bankerlik, mültezimlik alanında yoğunlaşarak Hırlakyan ve Şermetoğlu aileleri gibi büyük ve zengin aileler çıkarmışlardır. Örneğin Kuyucak mahallesinde oturan Hırlakyan Kigork Efendi Beyrut'ta vefat edince, mirasçılarında Haşir Hanında bir mağaza, Aşağı Atar Çarşısı'nda ve Bezazistan Çarşısı'nda birer dükkân, İngiltere'nin Manchester şehrinde bir dükkân, bir miktar para ve Kuyucak mahallesinde bir mağaza, kahvehane ve bahçeyi miras bırakmıştı. Yine, Çavuşlu mahallesinde oturan Hamparsum Orancı'nın 17.500 kuruş değerinde iki katlı evi, 5.000 kuruş değerinde ev ve bağı, ambarında 1.000 kırat zahiresi ve 200 lira kıymetinde bakır eşyası bulunmaktaydı.¹

Ermenilerin zenginliği ödedikleri vergilerden de ortaya çıkmaktadır. 1857 yılında yapılan bir düzenlemeye göre vergiler gelire artışına göre ve nüfus sayısına göre tekrar düzenlendi. Yeni düzenlemeye göre; Müslümanlara bir yük 32.416 kuruş 15 para, Gayrimüslimlere de 91.400 kuruş 29 para düştüğü tespit edilmişti.² 1900'lü yıllarda Maraş'ta ticaretle uğraşan 500 civarındaki kişinin %60'ı Ermeni'ydı. 1908 yılında Maraş Ticaret ve Sanayi Odası'nın başkanı ve 2 azası Müslümanlardan müteşekkilen diğer 2 azalığı ise Agop Ağa ve Artin

1 Ahmet Eyicil, *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*, (Ankara: Gün yayıncılık, 1999), s.48; Adil Bağdadlılar, *Uzunluk: İstiklal Harbinde Kahramanmaraş*, (Kahramanmaraş; Kervan Matbaası, 1974), s. 16.

2 Eyicil, *Osmanlı'nın Son Döneminde*, ss.49-50.

I. Salon II. Oturum

Efendi adındaki Ermeni kimseler yürütmekteydi.¹

Bu dönemde Ermeniler halı ticaretinde de ön plana çıkmışlardı. 1908 yılında halı ticareti yapan müesseselerin birleşmesiyle Şark Halı Şirketinin kurulması sağlanmıştı. Şark Halı Şirketi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde üretim yapabilmek için bilhassa Ermeni kadın ve kızlara halı tezgâhlarında iş verdi.² Şark Halı Şirketi Maraş'a 100 adet tezgâh yerleştirdi ve üretilen halılar İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD ye ihraç edildi.³

III. Sonuç

Selçuklularla birlikte asırlarca Türk idaresi altında hür ve müreffeh bir şekilde yaşayan Ermeniler, Osmanlı idaresi altında da geniş bir dini hoş görü ve engin bir kültürel ve ekonomik toleransla karşılaşmışlardı. 16'ncı asırdan itibaren ticaretin Doğu'dan Batı'ya doğru yön değiştirmesi Müslümanların ticari ve sınaî faaliyetlerini geriletirken Batı'da ise ticaret ve ekonomide büyük değişme ve gelişmelere sebep olmuştu. Osmanlı sınırları içersinde Batı'da gerçekleşen ekonomi ve ticari değişim dalgasından en fazla istifade edenler arasında Ermeniler başı çekmekteydi. Askerlikten muaf olmaları ve ekonomik konjonktürel değişim sonucu uluslararası ticarete temayüz etmeleri sayesinde yavaş yavaş Osmanlı'daki ticari ve iktisadi faaliyetlerde ön plana çıkarak büyük servetler elde ettiler. Maraş özelinde analiz edildiğinde, mevcut arşiv belgeleri çerçevesinde elde ettiğimiz verilere göre Ermenilerin Müslümanlara oranla 5 ila 7 kat daha fazla zengin oldukları ve servet elde ettikleri ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Maraş kazasındaki çarşının üçte birine sahip olan Hırlakyan ailesi gibi çok zengin Ermeniler bir kenara bırakıldığında yukarıda elde edilen veri genel bir sonucu ortaya koymaktadır.

Burada sonuç olarak vurgulanması gereken bir diğer nokta da bazı çalışmalarda yer aldığı gibi tüm el sanatı ve zanaat dallarının Ermenilerin tekelinde olduğu ve Müslümanların bu alanlarda pek bilgi ve maharet sahibi olmadığına dair oluşan yanlış yargıdır. Bu çalışmanın verilerinin de ortaya koyduğu gibi Türkler Anadolu'ya yerleştiklerinden beri birçok el sanatı ve zanaat dalında faaliyet göstermekteydiler ve bazı sanat dallarında da fevkalade maharetliydi. Ermeniler ise daha çok kuyumculuk, bankerlik ve mültezimlik gibi sermaye gerektiren ve daha çok gelir getiren sanat ve ticari alanlarda ön plana çıkmışlardı.

Bundan başka Ermeniler sadece Osmanlı ticaretinde değil zamanla bürokraside de önemli mevkiler işgal etmişlerdir. Bilhassa 1820'li yıllardaki Mora isyanından sonra Rumların gözden düşmeleri neticesinde Ermeniler Osmanlı bürokrasisinde de etkili olmaya başladılar ve Türk Milleti onları Millet-i Sadıka (dost, güvenilir millet) sıfatıyla taltif etti. Maraş özelinde incelendiğinde

1 *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı*, C.II, ss.785-790; Atalay, *Maraş*, s.187.

2 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, (Ankara,TTK Yay.,1994), s.85.

3 Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi Ve Sanayileşme Politikası*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988), s.86.

ise, 1908 yılında Ziraat Bankasında Artin Efendi, Liva Bidayet Mahkemesinde Krikor ve Andon Efendiler, Belediye dairesinde Artin Efendi ve Artin Ağa'nın, idarecilik görevlerinde bulduklarını görmekteyiz.¹

Ancak, Ermenilerin uluslararası ticarete ön plana çıkmaları onlar için bir avantaj oluşturduğu kadar büyük bir tehlikeyi de beraberinde getirmişti. Uluslararası ticaret yoluyla Avrupalı devletlerin etkisi altına giren Ermeniler zamanla onların tahriklerine kapılarak ve sahip oldukları para gücüne güvenerek Anadolu'da 1000 yıldır bir arada yaşadıkları Müslüman komşularına kurşun sıkmaya başlamışlardı. Böylece 10 asırdır Anadolu'da iç dinamikler vasıtasıyla oluşmuş olan birlikte yaşama kültürü dış saiklerin etkisiyle tahrip edilmiş oldu.

¹ *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı*, C.II, ss.785-790.

**OSMANLI DÖNEMİNDE DULKADİROĞLU HANEDANI
MENSUPLARININ DURUMU VE OSMANLI ARŞİVLERİNDE
DULKADİROĞULLARI**

**Hakan Türker DULKADİROĞLU
Aydın DULKADİROĞLU
Muhammed DULKADİROĞLU**

Özet:

Anadolu'da güçlü bir Türkmen Devleti kuran Dulkadirli Ankara'dan Halep hatta Şam'a kadar uzanan bir bölgede etkin olmuşlardır. Dulkadirli Maraş ve Elbistan başkentleri olmak üzere hüküm sürdükleri şehirlerde de hanedan mensupları Dulkadirli şehzadeleri Sancak Beyleri olarak görev yapmışlardır. Osmanlı Devleti'ne bağlandıkları 1522 yılından sonra da bu hanedan mensupları çeşitli görevlerle farklı şehirlerde görevde bulunmuşlardır. Bu makalede Dulkadirli hanedan mensuplarının Osmanlı Devleti içindeki kimi görevleri ile Osmanlı dönemindeki etkinlikleri ele alınacaktır. Ayrıca bildiride Osmanlı Arşivleri'nde yer alan Dulkadirli hanedan mensuplarına ilişkin kimi kayıtlarda incelenektir.

Anahtar Kelimeler: Dulkadiroğlu Hanedanı, Dulkadiroğlu Devleti, Arşiv, Dulkadir, Maraş, Kayseri

Giriş:

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana insanoğlu bir çok medeniyetler tesis ederek bu güne gelmiştir. Antropologlar ve sosyologlar alanlarındaki disiplinlerle medeniyetleri ve insanları incelemiştir. Tarih sahnesinde yer alan medeniyet kurucular Türk toplumu içinden oldukça yoğun şekilde çıkmıştır. Türklerin devlet kurup yönetmedeki maharetleri bu anlamda kendileri için büyük bir avantaj teşkil etmiştir. Tarihi kayıtlardan da bilindiği üzere Türklerin binlerce yıllık geçmişlerinin başlangıcı Orta Asya bozkırlarıdır. Zaman içerisinde politik ve sosyopolitik koşullardan ötürü göçler başlamıştır. Kütleler halinde farklı zaman dilimleri ve hadiselerin ardından başlayan bu göçler Türklerin yeni göç ettikleri yerlerde yönetim mekanizmaları kurarak yeni bir statü ile varlıklarını sürdürmelerini sağlamıştır. Tarih bilimi geçmiş zamanların medeniyetlerini, sosyal hadiselerini tarih bilimi disiplinleri ile inceleyerek verileri ortaya koymaktadır. Tarih de yer alan bir çok Türk Devleti ve otoriteleri oluşmuştur. İki yüzün üzerinde iz bırakan devlet kuran Türkler Malazgirt Meydan Muharebesi ardından Selçuklu İmparatorluğu ile Anadolu'da da hakimiyet kurmuşlardı. Türklerin Anadolu'ya girişlerinin başlangıcı ile yeni bir dönem başlamış, Selçuklular tarih alanında önemli bir yer edinmişlerdi. Sonraki zaman dilimi içerisinde Moğol İmparatorluğunun yayılmacı politikası ve akınları ile Selçuklu ve Selçuklu gibi bir çok devlet yıkılma noktasına gelmiştir. Moğolların Selçuklulara karşı kazandığı Köseadağ Savaşı ardından yıkılış sürecine giren Selçuklu Devleti bir daha kendini toparlayamadı. Selçuklunun Devlet iradesi ve Türklerin üzerindeki hakimiyeti sarsılmış Türk boylar ve kabileler artık kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardı. Selçuklu Devleti zamanında da önde gelen Bey'lerin bir takım çareler düşünmesi artık Türk Dünyasının geleceği içinde önem arz etmekteydi. Bu bağlamda kudreti çökmek üzere olan Selçuklu'dan ayrı hareket etmeye başlamışlar ve kendi bölgeleri üzerinde hakimiyetlerini sağlamaya yönelmişlerdi. XII asrın başlarında da İran Horasan da etkin olan Türkmen Beylerinden biri de Horasani Halil Türkmen Bey'di. Halil Türkmen Bey'in oğlu ve yine Türkmenler üzerinde önemli bir hakimiyeti olan güç, kuvvet, izzet, şeref ve asalet sahibi anlamına gelen Dulkadir yada bir diğer telaffuzla Zülkadir namı Hasan Bey tarihte kendi adı ile anılacak bir medeniyetin kapılarını aralamaktaydı. Hasan Dulkadir Bey'in oğlu Zeyneddin Karaca Bey tüm Türkmenler üzerindeki nüfuzu ve etkisi ile Horasan'dan hareketle Anadolu'ya akınlar yapmaya başladı.

İlhanlı Hükümdarı Ebu Said'in zayıflaması da yeni bir siyasi döneme basamak oluşturmuştu. Halep'den Avanos bölgesine kadar yayılan alanda yurt tutmuş olan Türkmen Boyları, başlarındaki Dulkadiroğlu Zeyneddin Karaca Bey'in yanında kuzeyde bulunan Ermeni Krallığı ülkesine akınlarını arttırdılar. Bu akınların başarıları ile gelen zaferlerin en önemlilerinden biri 1298 yılında Maraş'ın Dulkadiroğulları tarafından fethedilmesi olmuştu. Bu Fetih aslında Dulkadiroğlu Devleti'nin de başlangıcı sayılmaktadır. Her ne kadar zamanın büyük gücü Memluklu İmparatorluğu tarafından Dulkadiroğlu Devleti'nin tanınması 1337 olarak bilinse de 1298'deki Maraş'ın fethi bu devletin başlangıcının

I. Salon II. Oturum

geçek tarihi olmalıdır. Bu şekilde düşünülduğünde ise Dulkadiroğlu Devleti tarih sahnesinde 224 yıl aktif olarak hüküm sürmüş bir medeniyetin kendisi olmuştur.

Türkmen Devleti karakteri baskın bir hanedan olan Dulkadiroğlu Hanedanı halkı ile yakından alakalı idi. Dulkadirliler, hüküm sürdükleri dönem içinde zamanın en büyük güçleri ile önemli ilişkiler içinde olmuştur. Buldukları coğrafya zorlu ve kuvvetli devletlerin bulunduğu bir alandı. Bu nedenle Dulkadirliler büyük savaşların, anlaşmaların ve diplomasisinin gerçekleştiği bir dönemin bizzat içinde aktif olarak yer almışlardır. Kendileri ile akraba olan Osmanlı Hanedanının kurduğu Osmanlı Devleti'ne de bir çok savaşlarında yardımcı kuvvetler göndererek destek olmuşlar kendileri de çeşitli zamanlarda Osmanlılardan yardım görmüşlerdir. Uzun ömürlü bir devlet olan Dulkadiroğlu Devleti'nin 1522 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanışının ardından da hanedan mensuplarının devlet hizmetleri ile varlıklarını ve devlet mekanizmasındaki yerlerini Anadolu, Avrupa, Ortadoğu gibi bölgelerde sürdürdükleri bilinmektedir.

Bu bildiriye, Osmanlı Devleti zamanında Dulkadiroğlu Hükümdarlarının soyundan gelen Dulkadiroğlu Şehzadelerinin ve onların torunlarıyla alakalı Osmanlı Arşivlerinde yer alan bir takım bilgileri aktaracağız.

Osmanlı Devleti diğer Devlet ve Beylikleri kendisine bağlarken uyguladığı ilhak politikasını Dulkadirlilerin ilhakında da etkin bir şekilde uygulamıştır. Osmanlı, bünyesine kattığı hanedanların mensuplarına Beylerbeyliği, Sancakbeyliği, Alaybeyliği, Zaim, Zuema, Timar sahipliği gibi ünvanlar vermiştir. Bu o hanedanların mensuplarını devletin işlerini de sıkı sıkıya sahiplenmelerini sağlarken devlet de bu kimselerin asaletine yaraşır bir statü ile varlıklarını devam ettirmelerini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti bu bağlamda Germiyanogulları, Karamanogulları, Akkoyunlular, Kadı Burhaneddinliler, Candarogulları, Dulkadiroğulları gibi devlet ve beyliklerin mensuplarına yukarıda zikrettiğimiz görevleri vererek bir anlamda onları korumuş, onların devlet hizmetlerini benimsemeleriyle kendilerine bağlı halklar üzerindeki nüfuzlarından ve yeteneklerinden istifade etmiştir.

Bu hanedanlara bağlı insanların bağlılıklarını kazanmış olan Osmanlı Devleti asırlardır bu ailelerin yönetme, savaşma ve sadakat gibi yanlarından da fayda görmüştür. Müşterek bir hakimiyet anlayışı ile Cihan devletini hep birlikte meydana getiren bu asil Türk hanedanları Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar görevlerini sürdürmüşler yeni ve genç devletimiz Türkiye Cumhuriyeti'nde de hizmetlerini fedakarca sürdürmektedirler.

Bu bildiriye Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan Dulkadirli hanedanından gelenlerin kimi kayıtlarına yer verilirken Dulkadirli ulusunu teşkil eden Dulkadirlilerin arşiv kayıtlarına da değinilecektir.

Osmanlı Arşivleri'nde Dulkadiroğlu Hanedan mensupları

Osmanlı Cihan Devleti'nin üç kıtaya yayılmış toprakları içinde son derece etkin bir siyasi yapılanması bulunmakta idi. Osmanlı Devleti ülkesini eyaletlere, eyaletleri Sancaklara, sancakları da nahiyelere ve kazalara bölerek idare etmekte

idi. Her eyalete bir Beylerbeyi, her sancağa bir Sancak Beyi, her nahiyeye bir Alaybeyi veyahut zaim atayarak oraların idaresini sağlamaktaydı. Daha geç dönemler de ise nahiyeye müdürleri gibi ünvanlarla da görevlendirmeler yapılıyordu. Bu önemli idari taksimatlar ve görevlendirmelerin tümü yazışmalarla merkezi yönetimin kalbi olan Osmanlı Sarayına Padişaha ulaşmaktaydı. Merkezden verilen kararlar ve merkeze ulaşan arzlar bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti için çok sayıda belgelerden müteşekkildi. Bu belgeler mükemmel bir şekilde kaydedilerek devlet tarafından muhafaza edilmekteydi. Bu görkemli arşivde yer alan Dulkadiroğlu Hanedanından olanların Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarındaki bazı kayıtlarını ele alacağız.

İlk önce hayır kurumları olan vakıflardan bir örnek aktarıyoruz. Dulkadiroğlu Devleti'nin kudretli hükümdarlarından olup zamanın diğer devletleri nazarında da önemli bir isme sahip olan Sultan Alaüddüvle Bozkurt Han'ın evladından bir kayıtla başlıyoruz. Dulkadiroğlu Sultan Alaüddüvle Han'ın veliahtı olan oğlu Dulkadirli Şehzadesi Şahrüh Mehmed Bey'in Bozok'da ki vakıf kaydı ile ilgili Osmanlı Arşivinde bulunan kaydını vereceğiz. Dulkadiroğlu Devleti'nin Bozok Sancağını yöneten Şahrüh Mehmed Bey hayri anlamda önemli vakıflar tesis etmiş bir hanedan mensubudur. Bu Dulkadirli şehzadesi Bozok'da büyük arazileri Türk töresi gereği ülke hanedanın ortak malıdır kuralına rağmen kendi parası ile satın alarak hem insanlar arasındaki saygıyı korumuş hem de bir hanedan mensubunun ne denli tevazu sahibi olabildiğinin de bir örneğini vermiştir. Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim'inde dayısı olan Dulkadirli şehzadesi Şahrüh Mehmed Han, satın aldığı bu yerlerin gelirlerini İslamiyetin kutsal topraklarından Medine-i Münevver'e'ye vakfetmiştir.¹

Hayırsever yapıları ile öne çıkan Dulkadiroğlu Sultanları Vakıf tesis etmek noktasında rakip kabul etmez durumdadır. Dulkadirli Devleti zamanında Sultan Alaüddüvle Bozkurt Han'ın Kudüs Mescidi Aksa yakınında yaptırmış olduğu ve kendi adı ile anılan Alaüddüvle Binası ve Zülkadriye Medresesi'nin bütün giderleri Maraş'da ki vakıflarından karşılanmıştır. Osmanlı Arşivleri'nde de bu kayıtlar son derece düzgün bir şekilde kayıt altına alınmıştır.²

Osmanlı Devleti, Dulkadirli Hanedanı mensuplarını devlet görevi içinde etkin olarak değerlendirmiştir. İskan siyaseti neticesinde hanedanın bir çok mensubu farklı şehir ve bölgelerde görevlendirmeler neticesinde Maraş'tan ayrıldılar. Fakat Maraş'ta kalan hanedan mensuplarının da Maraş'ta

1 BOA, Gömlek No:7086/0001 Fon Kodu: TS.MA.d “Şahrüh Bey Vakfiyesi: Dulkadiroğullarından Alaüddüvle oğlu Şahrüh Bey'in Pir Mehmed'den, Bozok kazasının Budaközü nahiyesinde hududları vakfiyede tasrih edilen iki karyeyi 28.000 Osmanlı rayiç gümüş akçesine iştirâ (satın alıp) edip, bütün dağları, tepeleri, vadileri, arazi ve mezraalarıyla Medine-i Münevver'e'ye vakfettiği ve tevliyeti kendi uhdesine alıp vefatında evladdan evlada intikalini şart koştuğu.”

2 BOA, Tarih: 29/C/1133 (Hicri) Dosya No:72 Gömlek No:3551 Fon Kodu: C..MF. Kudüs'te Mescid-i Aksa haremindedir Alaüddüvle binası Zülkadriye Medresesi müderrisliği ile evkafı mütevellisi ve nazırlığına Maraş cizyesinden bağlı Alaüddüvle imareti evkafından muhassas meblağın Maraş cizyedarından alınması. g.tt

I. Salon II. Oturum

görevlendirilmeleri devam etmekteydi. Onlardan bir misal vermek gerekirse 1736 yılında Maraş Alaybeyliği görevine Zülkadiroğlu Süleyman Bey'in getirilerek beliren bir takım sorunları çözmesi yönünde fikir birliğine dair arşiv belgesinin varlığıdır.¹ Dulkadiroğullarının hakimiyetleri içinde kalan şehirlerden biri olan Kayseri'de de kurdukları vakıflardan birinde, 1861 yılında vakıf evladından Dulkadiroğlu Mustafa Bey'den fazla alınan bir harcın iade edilmesi emrinin yazılması Dulkadiroğlu vakıflarının devamlılığı ve evlattan evlada intikalinin göstergesi niteliğindedir.² Yine bugün ki adıyla Yozgat olup o tarihte Bozok ilinin Çandır Köyü'nde Dulkadiroğlu Şehzadesi Şahruh Mehmed Han'ın evlatlarının vergilerden muaf olmasına dair arşiv belgesi de mevcuttur.³ Arşivde, bugün Kayseri İli Tomarza İlçesi'ne bağlı Gülveren Köyü'nde bulunan Dulkadiroğlu Sultan Alaüddevle Bey'in yaptırdığı Zaviye'nin zaviyedarlığına atanan müderrislerin kayıtları bulunmakla⁴ bu köyde Dulkadiroğlu Sultanı Alaüddevle Bozkurt'un oğlu şehzade Şahruh Mehmed Han'ın evlatları da yerleşmiş ve Zamantı Bölgesi Tımarlı Sipahi Alaybeyleri olarak asırlarca görev yapmışlardır.⁵

Gülveren (Güllüviran) Köyü'nde ki Sultan Alaüddevle Zaviyesi'nin Zaviyedarlığı ile alakalı Vakıf Mütevellisi Dulkadiroğlu Halil Bey ve Dulkadiroğlu Mustafa Bey'in 16 Kasım 1817 tarihinde ecdadları Alaüddevle Han'ın yaptırdığı zaviyeye yeni bir Seyyid soylu Müderrisi bizzat Padişaha önerdikleri yazışmanın kaydı arşivde bulunmaktadır.⁶

1823 yılında Maraş ve Rakka Valisi Abdülcelilzade Ahmed Paşa'nın vefatından sonra yerine yeni vali ataması yapılan kadar geçen boşlukta tayin gerçekleşene kadar yerine Zülkadiroğlu İbrahim Bey'in vekalet edeceğine dair Maraş naibinin arşivdeki yazısı Dulkadiroğullarının güvenilir şahsiyetlerine bir örnek teşkil

1 BOA, Tarih: 22/Ş/1148, Dosya No:99 Gömlek No:4946 Fon Kodu: C..TZ.. Maraş Alaybeyi Ebubekir'in eyalet tımar işlerini karışık bir hale getirdiğinden dolayı azliyle yerine sabık Alaybeyi Zülkadir hanedanzadelerinden Süleyman'ın tayininin zeamet ve tımar sahipleri tarafından istida olunduğuna dair Anadolu Valisi Ahmed Paşa imza ve mühürüyle.

2 BOA, Tarih: 01/Ca/1278 (Hicri) Mustafa Bey'e Alaeddevle ve Şah Raha Bey Vakfı'ndan intikal eden hisse dolayısıyla Kayseri Evkaf Müdürü'nce alınan fazla harcın iade olunması.

3 BOA, Tarih: 29/Ş /1231 (Hicri) Dosya No:307 Gömlek No:12522 Fon Kodu: C..ML.. Akdağ kazasının Çandar köyünde sakin Alaüddevle oğlu Şahrah evlatlarının tekaliften muafiyetlerine dair.

4 BOA, Tarih: 08/Za/1269 (Hicri) Dosya No:428 Gömlek No:21657 Fon Kodu: C..EV.. Çorumşak nahiyesi Göllüviran'da Alaüddevle Bey Zaviyesi Vakfı'ndan zaviyedarlık cihetinin Müderris Seyyid Mustafa'ya tevcihi. Maarif (M.2376)

5 Uluslar arası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, Kahramanmaraş, Hakan Türker Dulkadiroğlu, "Tarihte Dulkadiroğlu Devleti'nin Genel Durumu ve Kayseri'de Dulkadiroğlu Hanedanı Mensupları", s 165 - 191

6 BOA, C. EVKAF / 379 - 19215

etmektedir.¹

1856 yılında Dulkadiroğlu hanedanından Asaf Ağa'nın Kırşehir Ulukışla'da yaptırdığı Cami'nin arşiv kaydı² Asaf Ağa'nın varlığını hatırlatmasının yanı sıra ibadethane gibi hayri kurumları yaptırmakta hanedan soyundan gelenlerin hassasiyetlerinin daima devam ettiğinin bir ifadesi olma özelliğini de taşımaktadır. Kırşehir İli Dulkadirli Beldesi'nde yaşamakta olan Dulkadiroğlu hanedanı mensupları 6 köy kurmuş üçünde hanedanın evlatları yaşamaktadır. Kırşehire yerleşik Dulkadiroğulları hanedanı ve Kayseri İli Tomarza İlçesi Gülveren Köyü, Harsa, Bel ve Alaybeyli Köyleri'nin kurucuları olan Kayseri kolu Dulkadiroğulları Hanedanı mensupları Dulkadirli Devleti Hükümdarı Sultan Alaüddeve Bozkurt neslindedirler.

1712 yılında Dulkadirli Hükümdarlarından Şehsuvar Bey neslinden gelen Maraş Beylerbeyi Şehsuvaroğlu Mehmed Paşa'ya Rusya üzerine düzenlenen sefere askerleri ile katılmasını bildiren emir Dulkadirlilerin devlet yönetimi içinde etkinliklerini arz etmektedir.³

Dulkadiroğulları'nın islam inancına sıkı sıkıya bağlılıkları bilinmekle birlikte hanedan soyundan gelenlerin arşiv kayıtlarında da bu özellikleri önemle vurgulanmıştır. 1721 yılında Maraş Alaybeyliği tevcihine dair kayıta Dulkadiroğlu Mustafa Bey'in bu göreve layık olduğu izah edilmiştir. Arşiv kaydında Mustafa Bey'den bahsedilirken dindar, sadık, muharebelerde kahramanca savaşan, vergi tahsilatları konusunda başarılı olduğu vurgulanarak Alaybeylik görevinin devamı istenmiştir.⁴

Çermik Sancağı ile alakalı 1678 yılına ait bir başka arşiv kaydında da Sancak Beyi Zülkadir Bey'in öşür ve rüsum toplama konusundaki sorunu merkeze bildirdiği ve öneride bulunduğu bir belge Diyarbakır dolaylarında da Dulkadirlilerin görevde olduğunu ortaya koymaktadır.⁵ Zira Diyarbakır, uzun yıllar Dulkadiroğlu Devleti zamanında Dulkadirli Sancakları içinde bulunması sebebi ile Dulkadirlielerde bu

1 BOA; Tarih: 17/C /1239 (Hicrî) Dosya No:450 Gömlek No:22353/D Fon Kodu: HAT Maraş ve Rakka valisi Abdülcelizade Ahmed Paşa eceliyle vefat edip muhallefatının kaydedildiği, yerine atama oluncaya dek Zülkadriyevade İbrahim Bey'in vekalet edeceğine dair Maraş naibinin ilanı.

2 BOA, Tarih: 16/C /1272 (Hicrî) 23.02.1856 Cumartesi Zülkadirzade Asaf Ağa'nın, Ulukışla Köyü'nde bina ettiği medreseye ahali tarafından yapılan müdahalenin men'i talebi.

3 BOA, Tarih: 29/M /1124 (Hicrî) İlkbahar'da Ruslar üzerine mukarrer sefer münasebetiyle beşyüz nefer kapısı halkı ve süvari askerle Ordu'ya kavuşmasının Maraş Beylerbeyi Şehsuvaroğlu Mehmed Paşa'ya emri. g.tt

4 BOA, Tarih: 29/Z /1133 (Hicrî) Dosya No:558 Gömlek No:23409 Fon Kodu: C..AS.. Maraş Alaybeyi Zülkadirzade Mustafa Bey dindar, müstakim muharebelerde gayreti meşhut, tahsilat-ı miriyede hizmeti mesbuk ve asi almayıp muti olduğundan alaybeylikte ibkası ricasını havi arz-ı mahzar. g.tt

5 BOA, Tarih: 01/L /1089 (Hicrî) Dosya No:6 Gömlek No:582 Fon Kodu: İE.DH Çermik sancağı reayasının ekserisi perakende olduklarından öşür ve rüsum alamamakta olduğundan kanunen diğer kazadan verilmesi hakkında Çermik Mirlivası Zülkadir imzalı arıza.

I. Salon II. Oturum

bölgeye yerleşmişlerdir.

Dulkadirli hanedanı mensuplarının ünvanları içersinde rütbelerinin dışında manevi bir ünvan olan Seyyid ifadelerinin de zaman zaman kullanılmış olması ailenin Hz.Muhammed (SAV) soyu ile alakalı olduğunun da ifadesidir. Osmanlı'da Seyyid ve Şerif soylu kimselerin işleri ile ilgilenen Nakibul Eşraflık Kurumunun bulunması ve bu soylu kimselerin kayıtlarının bu kurumda tutularak tasdik ediliyor olması bilinen bir gerçektir. Bu kurum gerçek Seyyid ünvanını hak edenlerin haklarını onaylar ve kullanımlarına izin verirdi. Dulkadiroğulları içinde Seyyidlik bağına ortaya koyan arşiv belgelerinden Maraş Beylerbeyi Seyyid Ömer Paşa¹, kardeşi Seyyid Turhan Bey ve Maraş Alaybeyi Zülkadiroğlu Seyyid Mustafa Bey'in kayıtları bir çok belgeden yalnız birkaçına örnek teşkil etmektedir.

Üç kıtada hakimiyet sahibi olan Osmanlı Devleti'nin bir çok bölgesinde görevde bulunan Dulkadiroğulları'ndan uzak bir eyalette görev alan isimse Ali Zülkadir Efendidir. Osmanlı Arşivindeki kayıttta 16 Haziran 1901 yılında Trablusgarb Havz Kaymakamlığına tayin olunan Ali Zülkadir Efendinin eğitimine işaret edilerek bu makama layık olduğuna vurgu yapılmıştır.²

Tarım Osmanlı döneminin önemli gelir kaynaklarından biriydi. Büyük arazilerin yönetimini ellerinde bulunduran şahıslar büyük çapta gelir elde etmekteydi. Dulkadiroğulları hanedanından Seyyid Veli Bey'in arşivdeki kayıtları ticari alanda da Dulkadir Beylerinin etkinliğini göstermektedir.³ Zülkadiroğlu Seyyid Veli Bey, Seyyid Mustafa Bey'in kardeşidir ve birlikte Maraş Çeltik Enharı Hasları Mukatasını yönetmekteydiler. Zülkadiroğlu Seyyid Veli Bey'in vefatından sonra Maraş ve nahiyelerindeki 17100 akçelik tımarları oğulları Zülkadiroğlu Mehmed Bey ve Hüseyin Bey'e müşterek olarak verilmesine dair Maraş Naibi Hafız Mehmed'in sadarete arzı bulunmaktadır.⁴

Yine Dulkadirli Sultanlarından Dulkadiroğlu Melik Arslan Bey'in Kayseri

1 BOA, Tarih: 28/C /1211 (Hicrî) Dosya No:254 Gömlek No:12698 Fon Kodu: C..DH.. Maraş eyaletinde vaki kazalardan liva mutasarrıflarına muhassas on bir bin beş yüz kuruş imdad-ı hazariyeden Malatya sancağı ahalisinin madene verdikleri kömür bahasından başka imdad-ı hazariye ve seferiye alınmaması ve mezkur hazariyeden 1210 senesine ait olan kısmı selefi **Zülkadirzade** müteveffa **Seyyid Ömer Paşa** aldığı cihetle muhalefatından kiste'l-yevm hesabıyla hissesinin verilmesi lazım geldiğine dair Maraş Mutasarrıfı Mirmirandan Derviş Hasan Paşa tahrirati üzerine.

2 BOA, Tarih: 29/S /1319 (Hicrî) Dosya No:2499 Gömlek No:14 Fon Kodu: DH.MKT. Trablusgarb dahilinde Havz Kaymakamı İbrahim Burhisi Efendi'nin işleri ihmal etmesi sebebiyle yerine Mekteb-i Mülkiye mezunu Ali Zülkadir Efendi'nin tayini.

3 BOA, Tarih: 10/Z /1136 (Hicrî) Dosya No:106 Gömlek No:10060 Fon Kodu: İE.ML.. Maraş çeltük enharı hasları mukataasından Zulkadir oğullarından Seyyid Veli mahlulünden bi'l-müzayede ber-vech-i malikane Bizeban Ali Ağa uhdesinde takas edilmesinde mukataanın muaccesininin Maraş Kadısı Mehmed Sadık'ın arzıyla merkur uhdesine tevcihine dair makbuz.

4 İE.TZ /10 / No:1039, Uluslar arası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, Kahramanmaraş, GÖKHAN İlyas, DOĞAN Orhan, ALPASLAN Erhan «Maraş Beylerbeyi Zulkadirzade Ömer Paşa», s.231-232

Mancusun Köyü'nde yaptırdığı Camii ve Vakfın evladından mütevellî tayinini gösterir belgeler Osmanlı Arşivleri'nde yer almaktadır. Farklı şehirlerde ya da nahiyelerde de olsa Dulkadiroğlu Hanedanı mensupları atalarının kurdukları vakıf gibi hayır kurumlarının daima takibinde olmuş ve korunması için gayret etmişlerdir.¹

Dulkadiroğlu Hanedanı şehzadelerinin görevleri Osmanlı Cihan Devleti içinde farklı farklı şehirlerde devam etmekteydi. Dulkadiroğlu Sultan Alaüddeve Han'ın evladından Dulkadiroğlu Davut Bey'de Kayseri Sancak Beyliği görevinde bulunmuştur. 1593 yılındaki arşiv kaydında Dulkadirli şehzadelerinden² Davut Bey'in Kayseri ve Tomarza bölgelerindeki vergilerini toplamasına engel olanlara karşı gönderilen bir hüküm bulunmaktadır.³

Dulkadiroğlu Devleti'nin önemli Sultanlarından Alaüddeve Bozkurt Han'ın oğlu Şehzade Şahruh Mehmet Han'ın evladı olan Erzurum Beylerbeyi iken Rumeli Beylerbeyi olarak tayin olduğunda Kosova'nın Prizren Şehrinde Cami, medrese gibi eserler yaptıran Dulkadirli Şehzadesi Mehmed Han'ın eserinin onca geçen zamana rağmen ayakta kaldığı ve vakfının devam ettiğinin birçok belgesi arşivde bulunmaktadır.⁴ Dulkadirli Mehmed Han ve kardeşi Dulkadiroğlu Ali Mirza Bey, Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Safeviler üzerine yürüdüğü 1534 yılında İrakeyn Seferi esnasında, İran'dan Kanuniye müracaat ederek ülkeye geri dönmüşlerdir. Bu iki Dulkadirli şehzadesi ömürlerinin sonuna kadar Osmanlı Devleti'nde Beylerbeyi gibi görevlerle hizmet etmişlerdir. Dulkadiroğlu Ali Mirza Bey, Pasinler Sancak Beyliği ve Tiflis Beylerbeyliği görevinde bulunmuştur. Dulkadiroğlu Mehmed Han ise ifade edildiği gibi yeni kurulan Erzurum Beylerbeyliğinin ilk Beylerbeyi olmuş daha sonra Rumeli Beylerbeyliği görevlerinde iken Dulkadiroğlu Hanedanının reisi durumunda 1569 yılında vefat etmiştir.

Dulkadiroğlu Mehmed Han'ın vefatından sonra oğullarından Karahan Bey'e

1 BOA, Tarih: 06/S/1214 (Hicrî) 1798 miladi Kayseri'de Melik Arslan Vakfı'na evladından mütevellî tayini. Babüssaade Ağası Osman Ağa imzasıyla.

2 Türk kültüründe Şah yani hükümdar ve Şahzade Hükümdarın erkek nesli anlamındadır. Bu bağlamda Şehzade hükümdarın erkek soyundan gelen torun olduğunu ifade etmek anlamında kullanırken bayanlarda da sultan hükümdarın erkek kolunun kızları olduğunu ifade etmesi bakımından kullanılmıştır.

3 Mehmet İNBAŞI "XVI Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri ve Civarında Meydana Gelen Olaylar" III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 6-7 Nisan 2000, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 2000, s.242 Ayrıca bk. Bu bildiri, "Kayseriyye ve Kustere (tomarza) kadılarına hüküm ki haka Kayseriyye Sancağı Beği olan Davut Beğ'e has yazılmış olup, eşkiyanın türemesi sebebi ile hass olan yerlerin tahsilatı yapılamadığından eşkiya taifesinin takip ve tedip edilerek fesad ve şekavetlerine son verilmesi ve haklarından gelinmesi... Yıl: 7 Eylül 1593 / 10 Zilkade 1001» diye geçmektedir.

4 BOA, Tarih: 15/Z/1169 (Hicrî) Dosya No:446 Prizrin'de Mehmed Paşa'nın yaptığı camide bu vakıftan muayyen vazife ile imamet cihetinin müstahıkkı Ahmed Halife'ye tevcihi.

I. Salon II. Oturum

onun sancakları verilerek Rumelinde Beylerbeyi yapılmıştır.¹ Bugün ki Kosova ülkesinin Prizren şehrinde Maraş adında bir mahalle mevcuttur. Maraş ismi Dulkadiroğlu şehzadelerinin Rumeli Beylerbeyiliği zamanında yönetim merkezi olarak yerleştikleri bu mahalle memleketlerinin adını vererek hatıralarını yaşatmak düşüncelerinden hasıl olmuştur. Sultan Alaüddevle'nin torunu Dulkadirli şehzadesi Mehmed Han'ın oğullarından Karahan Bey'in kardeşi Alaüddevle Bey ise 1536 yılında Has alacak rütbede bulunmaktaydı.² Dulkadirli Mehmed Han'ın bir diğer oğlu Şahrüh Bey'de Bağdat'ta resmi bir makam olan Bağdat Azepleri Ağalığı görevinde idi.³ Rumeli Sancaklarına mutasarrıf olan Beylerbeyi Karahan Bey'in oğlu Cafer Bey'de Çorum, Artvin ve son olarak da vefatına kadar Kayseri Sancak Beyliği görevini ifa etti.⁴ Cafer Bey'in evladı Davut Bey'de bildirimiz içinde yer verdiğimiz gibi 1593 yılında Kayseri Sancak Beyi idi. Dulkadiroğlu Devleti Sultanı Şehsuvar Bey Bey'in oğullarından Kasım Bey'de 1530 yılında Sultanönü Sancak Beyi idi. Dulkadiroğlu Hanedanı'nın bir çok şehzadesi Osmanlı Cihan Devleti'nde önemli yetkilerle hizmetlerini sürdürdüler.

Osmanlı Arşivlerinde çokça adı geçen Dulkadiroğlu hanedanının bir diğer önemli mensubu da daha öncede kendisinden bahsettiğimiz Zülkadiroğlu Ömer Paşa'dır.⁵ Maraş Beylerbeyi ünvanı ile Maraş'ın Osmanlı dönemi tarihinde önemli bir siması olan Ömer Paşa gayreti ve emekleri ile yad edilen ve adına türküler söylenen saygın ve sevilen şahsiyetlerden biridir. Kabri Maraş'ta Bey Camii'nin haziresinde bulunan Dulkadiroğlu Hanedanı Kabristanı'ndadır.

Dulkadiroğullarının Maraş dışında dağıldığı, Kayseri, Kırşehir, Malatya, Kırıkkale, Sivas, Yozgat, Çorum, Konya, Diyarbakır, Trabzon, Adıyaman, Rize, Aksaray gibi daha bir çok farklı şehirlere dağılmış olan mensuplarının devlet görevleri ve hizmetleri olmuştur.

Zamantı Alaybeyleri

Osmanlı Devleti Ordusu'nun en önemli askeri gücü olan Tımarlı Sipahiler zaferlerin kazanılmasındaki önemli dinamiklerden biriydi. Bu bağlamda Sipahi

1 Ali, *Künhü'l Akbar matbu nüshasında Karahan Bey'in Rum-İli sancaklarına mutasarrıf olduğunu yazmaktadır. (Dipnot gösteren bk. Dünder AYDIN, age., s.90.)*

2 TTK, "Erzurum Beylerbeyiliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri " Ankara, 1998, *Dulkadirli Şehzadesi Mehmed Han'ın 943 / 1536'da müteferrika /Başbakanlık Arşivi, Maliye, 559 Varak, 126/b ve 224/b) ve 13 Rebiul Evvel 963/26. I. 1556'da Has alacak rütbede olan oğlu Alaü'd-Devle Bey (Başbakanlık Arşivi, MD. II, 12) arşiv kayıtları bulunmaktadır. (bk. Dünder AYDIN, age.,s.90)*

3 24 Receb 967/20. IV. 1560'da Bağdat Azepleri Ağalığı tayini (Başbakanlık Arşivi *Mühimme Defteri, IV., s.52) arşiv kaydı bulunmaktadır. (bk. Dünder AYDIN, age., s.90)*

4 bk. Yılmaz ÖZTUNA, *Devletler ve Hanedanlar Cilt II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.90.*

5 BOA, *Tarih: 29/R /1201 (Hicri) 18.02.1787 Pazar Dosya No:98 Adana eyaletine Sivas Valisi Vezir Yeğen Mahmud Paşa tayin edildiğinden Maraş beylerbeyi olup eyaletinin umur-ı idaresine bakan Zülkadzade Ömer Paşa'nın Maraş'a hareket etmesi. g.tt*

Ocakları kaldırılana kadar asırlarca Kayseri Zamantı Bölgesinin Tımarlı Sipahi Alaybeyleri olarak görev yapan ve Dulkadirli Sultanı Alaüddeve Bozkurt Han'ın neslinden gelen Alaybeyleri'de Osmanlı Arşivlerinde yer almaktadır. Dulkadiroğlu Alaybeyleri bugün ki Kayseri İli Tomarza İlçesi Gülveren Köyü'nde yerleşerek bölgeyi ordan yönetmişlerdir.¹

Zamantı Alaybeyi Dulkadiroğlu Hüseyin Bey'in 17 Mayıs 1699 yılında Çörümşek Nahiyesi sınırları içindeki tımarlardan birini vermek isteğini bildirir arşiv kaydı² bulunmakla birlikte 11 Nisan 1700 tarihinde de Alaybeyi Dulkadiroğlu İbrahim Bey'in bir tımar tevcihi kaydı bulunmaktadır.³

2 Şubat 1792 tarihinde Zamantı Alaybeyi Dulkadiroğlu Mustafa Bey Zamantı nahiyesi sakinlerinden İbrahim ve Osman isimli kimselere iş emri verdiği dair belgelerin arşiv kayıtları mevcuttur.⁴

10 Ağustos 1726 yılında ise Zamantı Alaybeyliği görevini babadan oğula ellerinde bulunduran Dulkadiroğlu Hanedanı mensuplarından Mustafa Bey'e Alaybeylik görevinin devamı ile ilgili bildirim olduğu görülmektedir.⁵ Zira isimleri zikredilen Tımarlı Sipahi Zamantı Alaybeyleri Dulkadiroğlu Hanedanından olmakla birlikte bölgedeki imtiyazlarını asırlarca sürdürmüşlerdir.

1 *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu, Kahramanmaraş, Hakan Türker Dulkadiroğlu, "Tarihte Dulkadiroğlu Devleti'nin Genel Durumu ve Kayseri'de Dulkadiroğlu Hanedanı Mensupları", s 178 - 183*

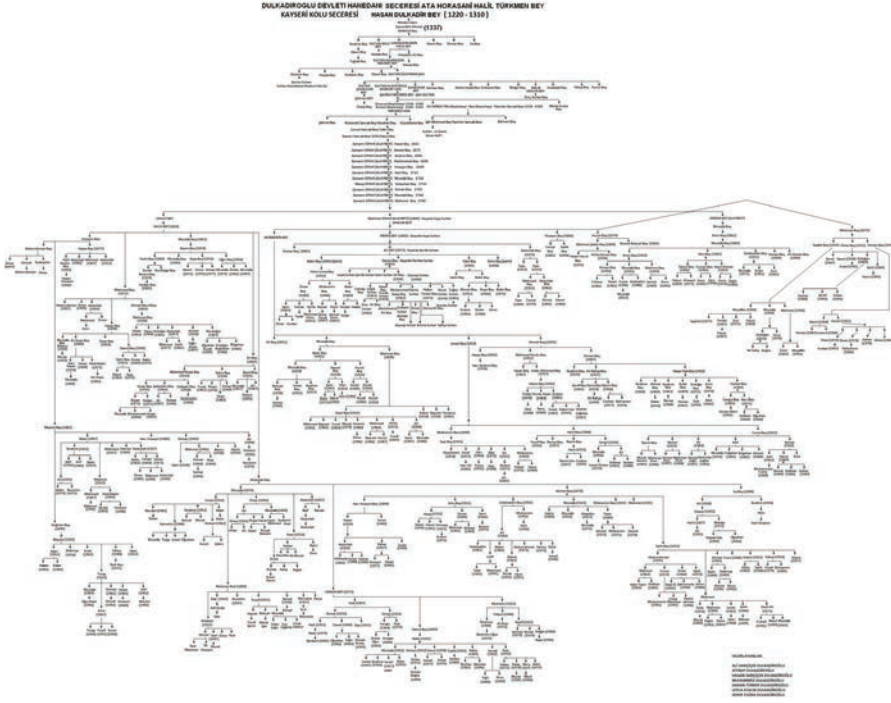
2 BOA, Tarih: 17/Za/1110 (Hicri) Dosya No:46 Gömlek No:4220 Fon Kodu: İE.AS.. Maraş sancağında Zamantı'ya tabi Corşek nahiyesinde münhal tımarın Mustafa nam kimseye ihsanı hakkında Miralay-ı Samantı Hüseyin imzalı arz.

3 BOA, Tarih: 21/L /1111 (Hicri) Dosya No:46 Gömlek No:4221 Fon Kodu: İE.AS.. Maraş sancağında Zamantı'ya tabi Hinziri nahiyesinde miralay-ı sabıkın azliyle tımarı elinden alınmış olan Hüseyin'e yine tımarının ve inhilal eden diğer bir tımarın dahi Ali nam kimseye itası hakkında Miralay-ı Samantı İbrahim imzalı arz.

4 BOA, Tarih: 08/C /1206 (Hicri) Dosya No:158 Gömlek No:7860 Fon Kodu: C..TZ.. Zamantı nahiyesinde sakin İbrahim'e mülazemet emri verilmesi ricasına dair Zamantı Miralayı Mustafa imza ve mühürüyle arıza.

5 BOA, Tarih: 11/Z /1138 (Hicri) Dosya No:8 Gömlek No:701 Fon Kodu: AE.SAMD. III Maraş'da Zamantı Nahiyesi Alaybeyliği'nin sabık Alaybeyi Mustafa Efendi'ye tevcihine dair arzuhali üzerine buyuruldu. a.g.tt

I. Salon II. Oturum



Not: Büyük hali ektedir.

Sonuç

Türk ve İslam tarihinde önemli bir yere sahip olup dönemin bir çok önemli hadisesinde etkin bir konumda yer almış Dulkadiroğlu Devleti 1522 yılında Osmanlı Devleti ile birleşti. Bu tarihten sonrada Dulkadirli Devleti'nin hükümdarlarının neslinden gelenler ve akraba toplulukları, Osmanlı Devleti'nde bir çok önemli görevlerde bulundular. Bu bildiride Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan çok sayıdaki Dulkadiroğlu ailesi mensuplarının kayıtlarından küçük bir bölümden örnekler verildi. Dulkadirli hareketli bir yapıya sahip olmakla birlikte bünyelerindeki idare, sevk ve çözüm üretme kabiliyetlerini devletin çıkarları için seferber etmişlerdir. Ülkemiz arşivlerinin dışında da İran, Mısır gibi ülkelerde de Dulkadiroğlu Hanedanına ait bir çok arşiv, belge, vesika ve minyatürler olduğu bilinmekle birlikte ileriki dönemlerde bunların sempozyumlar vasıtası ile geniş kitlelere ve araştırmacılara ulaştırılması beklenmektedir.

Dulkadiroğlu Hanedanı mensuplarının torunları bugünde Türkiye ve Türkiye dışında İran, Suriye, Irak, Mısır gibi ülkelerde kalabalık bir şekilde varlıklarını saygın bir şekilde sürdürmektedirler.

OSMANLI DÖNEMİNDE KAHRAMANMARAŞ'IN EKONOMİK VE TİCARİ HAYATTAKİ YERİ

Doç. Dr. Sadettin PAKSOY¹

Doç. Dr. Abdullah SOYSAL²

Araş. Gör. Cevat SÖYLEMEZ³

Özet

Günümüzde her alanda yaşanan rekabet ülkeleri olduğu gibi şehirleri de etkilemektedir. Bu etki şehrin sahip olduğu kaynak, ürün, hizmet ve bilgiler çerçevesinde dikkate alındığında şehrin gelişme ve kalkınmasında önemli bir potansiyel olarak değerlendirilebilir. Şehirler tarih boyunca ekonomik, sosyal ve kültürel büyümenin ana kaynağı olmuşlardır. Şehirler doğal kaynakları, sahip olduğu insan kaynakları, çarşıları, işyerleri, ürettikleri ürünler birer zenginlik kaynağı olarak şehrin ihtiyaçlarını karşılamının yanında farklı bölgelere yansıttıkları ekonomik ve ticari işlevleri ile de o dönemin önemli merkezleri olmuşlardır.

Bu kapsamda bu çalışmada, Osmanlı döneminde Kahramanmaraş'ın ekonomik ve ticari hayattaki yeri ve önemi ele alınmış ve şehrin bu potansiyelinin günümüze yansımaları ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Kahramanmaraş, Ekonomik ve Ticari Hayat

1 spaksoy@kilis.edu.tr Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Tel: 0348 813 9336

2 asoyosal@kilis.edu.tr Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Tel: 0348 813 9336

3 cevatsoylez@hotmail.com Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Tel: 0348 813 9336

**IN OTTOMAN PERİOD THE POSITION OF
KAHRAMANMARAS ECONOMIC AND COMMERCIAL LIFE**

Abstract

The Competition which is available in every field affects countries as well as cities. This effect can be regarded as an important potential in growth and development when considered the sources, products, service and information of the city. Cities are major sources of economic, social and cultural growth. Natural resources, human resources, bazaars, establishments, productions meet the needs of the cities. Cities are also important economic and commercial centers.

In this study, the importance and place of Kahramanmaras in commercial and economic life are studied and the reflection of this potential to the present is evaluated.

Keywords: The Ottoman Empire, Kahramanmaras, Economic and Commercial Life.

1.Giriş

Dünyanın ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak hızla küreselleşmeye başlaması, şehirleri de zaman içinde bu küresel sürece ayak uydurmaya zorunlu hale getirmiştir. Tarih boyunca ekonomik, toplumsal ve kültürel büyümenin kaynağı olan şehirler, ürün ve hizmetin üretilmesi ve pazarlanması bakımından da önemlidirler. Şehirleri ekonomik ve ticari anlamda canlı tutan insan gücü, iş yerleri ve üretilen ürünler gerek şehrin kendisi için gerekse buldukları bölgeye katkısı bakımından geçmişten günümüze kadar ekonomik ve ticari hayatın merkezi konumuna getirmektedir. Bir şehrin geçmişte ve günümüzde önemli olduğunu bu ölçütler ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda şehirler ekonomik ve ticari faaliyetlerin kaynağında yer aldıklarından dolayı iktisadi hayatın hem toplandığı yerdir hem de iktisadi hayatın çevresine dağıtılmasıyla çekim merkezi konumundadırlar. Geçmişten günümüze değin incelendiğinde; şehirlerin buldukları ülke içindeki konumları, yakın çevresinde bulunan diğer şehirlerle ticaretten kültürel faaliyete kadar ki her alanda etkileşiminin orantılı olarak arttığı ve geliştiği görülecektir.

Maraş şehride eski tarihlerden bu güne kadar Anadolu'da birçok beyliğin ve Osmanlı'nın önemli kentlerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. 11. Ve 12. Asırda Selçukluların yönetimi altında olan Anadolu, Dulkadiroğulları Beyliği tarafından ilerleyen yıllarda ele geçirilmiştir. 1335 yılında ele geçirilen Maraş, Besni, Malatya, Harput ve Elbistan'ı içine alan bölge, 1515 yılında Osmanlılar tarafından beyliklere son verilerek fethedilmiştir (Dorkot,1997). Osmanlı dönemi boyunca da Maraş, Malatya, Gaziantep, Zülladiye, Sümeysatı içinde olan bir sancak kurulmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerine doğru ise Halep vilayetine bağlanan Maraş, Elbistan, Göksun, Pazarcık ve Andırın bölgelerini de içine alan bir sancak haline getirildi. Suriye sınırına en önemli ulaşım merkezlerinde biri olan bu şehir Kayseri, Sivas, Malatya, Besni, Antep, Antakya ve Adana'yı birbirine bağlayan yolların kesiştiği noktadadır.

Bu çalışmada, günümüzde önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olmaya aday olan Kahramanmaraş şehrinin Osmanlı Dönemindeki ticari ve ekonomik hayattaki yeri üzerinde durulacaktır. Çalışmada öncelikle Kahramanmaraş ilinin Osmanlı dönemindeki genel durumu hakkında genel bilgi verilecek ve o dönemde Maraş ekonomik ve ticari hayattaki yeri üzerinde durulacak ve son olarak sonuç ve değerlendirmelerle çalışma sonlandırılacaktır.

2. Osmanlı Dönemi'nde Kahramanmaraş'ın Genel Durumu

Doğu Akdeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri üzerinde yer alan Kahramanmaraş, Anadolu'nun tarih boyunca en kadim yerleşim yerlerinden biri olmuştur (Hurç, 2004:573). Tarih öncesi dönemde kurulmuş olan Maraş, tarih boyunca Hititler, Asurlar, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar ve Selçuklular arasında sürekli el değiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yönetimine ise Yavuz Sultan döneminde katılan ve zaman içinde Osmanlı Devletinin önemli bir kenti olmaya başlayan Maraş, Orta Anadolu, Suriye ve İran arasında yapılan ticaretin merkezi durumuna gelmiştir. Maraş, Orta Anadolu'yu Akdeniz'e,

Güney'i, Güneydoğu ve Suriye'ye bağlayan transit karayolu kavşağının geçiş noktasında yer almaktadır(www.k-maras.com, 2012).

1522 yılında Osmanlı Devletine katıldıktan kısa bir süre sonra Rum Eyaleti'ne bağlanan Kahramanmaraş, 1531 yılında buradan da ayrılarak 1531 yılına kadar Karaman Eyaletine bağlı kaldı. 1531 yılında ise Dulkadiroğulları Beyliğinin merkezi olarak bağımsız bir sancak haline gelir. Osmanlı'nın 1526-1563 yılları arasındaki dönemde Maraş'ın nüfusu yaklaşık olarak 60.000 civarındadır(Solak, 2004:483-494).

Kahramanmaraş şehrinin, Osmanlı Devleti zamanındaki sosyal yapısını incelediğimizde Maraş ilinde yaşayan müslim ve gayrimüslim halk arasında herhangi bir anlaşmazlığın söz konusu olmadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde birçok millete, dine ve mezhebe bağlı insanlar bir arada yaşayabildiği gibi Maraş şehri içinde aynı şeylerden bahsetmek de mümkün olmaktadır. Yine bu dönemde eğitim-öğretim faaliyetlerine bakıldığında 1800'lü yıllarda işlevini kaybeden medreselerin yerine 1869 yılında kurulan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim sistemi düzenlenmiştir. Kahramanmaraş'ta da hem medreseler hem de sıbyan, ibtidai ve rüştiye mekteplerinde eğitim- öğretim faaliyetleri sürdürülmekteydi(Hurç, 2004).

Bir tarım ekonomisine hâkim olan Osmanlı Devleti ticari ve ekonomik hayatta da tarihteki önemli yerini korumuştur. Osmanlı Dönemi'nde en parlak dönemini yaşayan Maraş'ta bu dönemde 114dükkân, 3 han ve 2 adet büyük boyahane bulunuyordu. Ticaret yollarının kesiştiği noktada yer alması Kahramanmaraş'ın alışveriş, yaşantı ve ekonomik bakımdan çok gelişmesine neden olmuştur(www.k-maras.com, 2012).

3. Osmanlı Döneminde Kahramanmaraş'ın Ekonomik ve Ticari Hayattaki Yeri

Osmanlı Devletinin ekonomik ve ticari alandaki faaliyetlerine genel olarak bakıldığında ticari alanda iki tür faaliyetle uğraştığı görülmektedir. Birincisi zanaatkarların ürettikleri ürünleri kendi dükkânlarında pazarlaması, ikincisi ise başta Yemen ve Fas gibi ülkelerden veya bölgelerden malların ithalat yoluyla getirilmesi veya ihracat yoluyla başkalarına satılması şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Aynı şekilde devlet içinde yer alan bölgesel nitelikteki şehirlerin de ticari ve ekonomik ilişkileri bu şekilde gerçekleşmekteydi. Tüccarlar devlet tarafından desteklenmekteydi. Devletin kuruluşundan itibaren yapılan bu teşvikler sayesinde 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı tüccarları artık uluslararası alanlarda ticari faaliyetlerini yürütür durumdaydılar. Büyük ticaret merkezlerinin kurulması sayesinde yerli ve yabancı tüccarlar daha rahat şekilde bir araya gelebiliyorlardı. Hem yerli hem de yabancı tüccarlar gerçekleştirmiş oldukları ticaret hacminin belli oranları karşılığında devlet tarafından vergilendiriliyor ve bir takım izin prosedürlerini yerine getirmek durumunda kalıyorlardı(www.egitek.meb.gov.tr, 2012). Ticaret merkezlerinin önemli geçiş noktalarına kurulması o bölgede yer alan halkın ve şehrinde yapılan ticaretten faydalanmasına yardımcı oluyordu. Özellikle Halep ve Bağdat gibi dünyanın önemli ticaret merkezlerinde yapılan

I. Salon II. Oturum

ticaretin yolunu Anadolu üzerinden Avrupa'ya yapılması, ticaret yolları üzerinde bulunan bölgelerin ekonomik olarak kalkınmasına yardımcı oluyordu.

Uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunduğu bilinen Kahramanmaraş şehri konum itibarıyla, Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi Anadolu'ya bağlayan kervanyolu üzerinde olması ise Selçuklular ve Osmanlılar döneminde bu bölgenin ve Anadolu'nun ticaret uygunluğunu göstermektedir. Ticaret yolunun Doğu-Batı kolunun bir ucu Göksun-Maraş üzerinden Halep'e uzanıyordu. Kayseri-Elbistan-Malatya ile Kayseri-Sarız, Kilise-Hurman-Elbistan-Akça, Derbent-Göynük-Delük-Halep yolları da önemli ticaret yollarındandı(Sümer, 1985). Maraş'tan Çukurova'ya, Suriye'ye, Irak'a, Kuzey ve Orta Anadolu'ya kervanyolları Maraş'tan geçmekteydi.

Bir tarım ekonomisinin hakim olduğu Osmanlı Devletinde, Kahramanmaraş ve civarında yaşayan insanların geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Şehirlerin ticari faaliyetlerin gerçekleştiği yer olarak algılanması ve bilinmesinin yanında Osmanlı Döneminde kentlerde de bir takım tarımsal uygulamalar yer almaktaydı. 19.yy.'da Dulkadir Beyliğinin Maraş kantinde valilik yapan Arifi Paşa'nın yazılarında aktardığına göre, Maraş ve çevresinin iktisadi yapısının kendi kendine yeterli olduğu şeklindedir. Halk kendi hazırlamış olduğu dokumalarla giyinir ve kendilerine yetecek kadar ettikleri ekinlerle geçimlerini sağlarlardı. Hububat olarak baldan peynire, yaş ve kuru sebzedden bulgura kadar, ekinleri ise arpa, buğday, mısır, çeltik vb. kadar çeşitlilik göstermekteydi(Bedirhan, 2004). Üretilen ürünlerin pazarlanması da ticaret yolları üzerinde kurulan merkezlerden sağlanmakta ve böylece ürünler uluslararası pazarlardaki yerlerini almaktaydı.

Maraş, içinde yaşayanların geçimini tarım dışı faaliyetlerle sağladığı yani ticaretle uğraştıkları ve aynı zamanda tarımsal faaliyetlerde de buldukları bilinmektedir. Maraş'ta yüksek üretimine sahip boyahanelerden dokumacılığın gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır.yine kereste ve orman ürünleri ticaretinin yapılmasından orman ürünleri üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır. 1526 yılında tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelir yaklaşık 17.000 akçe olup, bu oranda şehrin toplam gelirinin yaklaşık %23'ünü oluşturmaktadır. Şehirde 1563 yılındaki kayıtlara göre ticari faaliyette bulunan; boyahane, şemhane, kirişçiyan vb. meslek grubu esnaf bulunmaktaydı. Bunlardan elde edilen gelir ise yaklaşık 135.000 akçedir ve bunun da toplam gelirin %63'üne tekabül ettiği görülmektedir(Solak, 2004).

Maraş ilinde hububattan bakliyata kadar birçok ürün insanlar için ve Osmanlı devleti için ticari hayatın önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Maraş'ta özellikle çeltik üretimi sadece yerel halkın değil, aynı zamanda devletinde üretimiyle ilgilendiği ve hazineye gelir elde ettiği bir tarımsal bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet kendisi adına çeltik üretimi yapanlara özel istisnalar tanınırdı. Maraş'ın Osmanlı için çeltik üretiminde önemli bir yerinin olduğunu 1563 yılına ait tahrir defterinde Maraş'ta bulunan köyler çeltik yetiştirilen nahiye ve kazalar kütüğüne kaydedilmesinden anlaşılmaktadır. Nahiye ve kazalarda üretilen ürünlere belirli oranlarda oşür

ve vergi uygulanmaktaydı. Tımar olarak verilen tarım alanlarında yetiştirilen ürünlerden alınan vergiler tımar sahipleri tarafından tahsil edilir ve fazla ürünler pazarda satışa sunulurdu(Çakır, 2004).

Maraş'ta ekonomik ve ticari faaliyetlerin yaygın olduğunu mahkeme kayıtlarından da anlamak mümkündür. Müslümanlar arasındaki davaların çoğunluğunun arazi ile ilgili olması onların tarımla, gayrimüslimler arasında ise alacak, borç ve dükkân davalarının çok olmasından daha çok ticaretle uğraştıkları anlaşılmaktadır.Karataş'a (2004) göre 1324 tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'nde Maraş'ta üzüm, kiraz, nar, incir, armut, fıstık, zeytin, pirinç, buğday, mısır, mercimek, pamuk, susam, menengiç vb. ürünlerin ve mamüllerin Sivas, Kayseri, Adana gibi başka illere satıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Tereke defterlerinde bu dönemde pekmez, pestil, sucuk, kuru üzüm, pirinç, mercimek, nohut, zeytinyağı, peynir gibi kışlık yiyeceklerinde olduğu kaydedilmektedir(Ramazanoğlu, 1996). Sanayi faaliyetleri bakımından iç pazarı karşılamaya yönelik Osmanlı sanayi daha çok insan gücüne dayanmaktaydı. Gelişmiş olan dokuma sanayi sayesinde birçok Avrupa ülkesine de pazarlama imkânı bulunmuştur(Yıldırım, 2011).Yine Karataş'ın yaptığı aktarıma göre, Maraş'ta İzmir Şark Halı Kumpanyasının bir şubesi mevcut olup, halılar dokunmakta ve halılar Avrupa ve Amerika'ya nakledilmekteydi. Bu da sanayi anlamında ekonomik durumun iyi olduğunu ortaya koymaktadır. Maraş'ta en iyi el sanatlarından ve ticari faaliyetlerden bir diğeri de dericiliktir. Dericikle uğraşan 170 kadar debbağ ve 305 pabuççu dükkânı mevcuttu. Bunların yanısıra Maraş'ta marangozluk mesleği de ön plana çıkmaktaydı. Çınar ve ceviz ağaçlarından yapılan masa ve sandalyeler yurt dışına ihraç ediliyordu. 1324 yılında ilde bulunan esnafın dağılımına baktığımızda; 1615 dükkân, 41 fırın, 12 hamam, 2 sabunhane, 110 değirmen, 300 aba destgahı, 3 eczane, 2 pamuk fabrikası ve boyacılıkla alakalı 11 adet basmahane, 1 tütün fabrikası ve 2 ma'sere faaliyet göstermekteydi. Bütün yukarıdakilerin yanı sıra Maraş'ta "Maraş Bank" adıyla bir banka ve 1 başkan ve 4 azadan oluşan Ticaret ve Sanayi Odası olduğu bilinmektedir(Karataş, 2004).

Yetişkin 'in (2007) çeşitli kaynaklardan aktardığına göre, Osmanlı Devleti'nde 1876 yılında yayımlanan Kanun-i Esasi'de ticari, sosyal ve dini ilişkilerdeki günlük hayatta kullanılan resmi dil Türkçe olarak belirlenmiştir. Müslim ve gayrimüslimler arasındaki uygulanan tek dil sayesinde toplumda kültürel bir bütünlük ortaya çıkmış ve çeşitli alanlarda yaşanan olumsuzlukların ve yanlış anlaşılmaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. 17. yy. 'da Evliya Çelebi'nin Maraş'a geldiği zaman 42 mahalle, 10.000 ev, 70 çeşme bulunmaktaydı. Maraş, Osmanlı döneminde uzun süre değişmeyen kimliğini koruyabilmiş fakat Osmanlı'nın son dönemlerine doğru ortaya modern şehircilik anlayışının çıkmasıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Halkın içinde yaşadığı evlerin ve esnafın üretim faaliyetlerini gerçekleştirdikleri ve ticari faaliyetlerini yürüttükleri kerpiç ve topraktan yapılmış yapıların yerini tuğlalı konaklar ve yapılar almaya başlamıştır. Yetişkin 'in aktarımlarının devamında, Maraş sancağının ekim dikim yapılan Pazarcık kazası ile Maraş merkez arasında düz

I. Salon II. Oturum

ovalar ve dar, dik yamaçlı alanlar yer almaktaydı. Zirai faaliyetlerin yürütüldüğü ovalarda 1908 yılında yaklaşık 18.000 bağ, 1.600 bahçe, 16 ambar, 22.500 tarla, 61 mezra, 110 orman, 5 çiftlik mevcuttu. Pirinç ve üzüm üretimine elverişli olan Maraş bölgesinde bu ürünleri işleyecek fabrikalarda bulunmaktaydı. 1890 tarihli kayıtlarda yıllık kuru bakliyat ve hububat olarak 1.278.966 kile ve bunların dışında yer fıstığı, fındık, elma, incir vb. ürünlerden de 2.632.687 okka ürün elde edilmekteydi. Bölgede yürütülen zirai faaliyetlerin yanında dana, keçi, koyun gibi hayvanların ve bunlarda elde edilen süt, peynir, yün gibi ürünlerinde üretimi ve ticareti yapılmaktaydı. Bunların yanı sıra halkın bir kısmı da iklimin elverişli olmasından dolayı arıcılık yapmaktaydı. Şehirde ayrıca kahve işletmeciliği, bakırcılık, attariyecilik(baharatçılık), ipek böcekçiliği, dericilik gibi küçük sanayi faaliyetleri de gerçekleştirilmekteydi. Bu amaçla 17. yy.'ın başlarında inşa edilen bedestenlerle Maraş'tan yüklenen ticaret kervanları Halep'e mallarına indirir, buradan da mal yükleyerek tekrar Maraş'a gelirlerdi. Bütün bunlar Maraş şehrinin nispeten sanayi merkezi olduğunu ve canlı bir ekonomik hayatın varlığını ortaya koymaktadır. Maraş'ta endüstriyel sanayinin gelişmiş olması da özellikle demir madeninden üretilen aletlerin yapımında önemlidir. Ayrıca iplik ve pamuk ürünleri üretimi de Halep'te üretilen meşhur elbiselerin hammadde kaynağının temininde kullanılmaktaydı. Maraş'ta gerçekleştirilen tüm bu faaliyetler sonucunda 1915 yılı Osmanlı'nın son dönemlerindeki kayıtlara bakıldığında, Maraş'ta 9.797.101 kuruş gelir ve 4.793.704 kuruş gider gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Maraş'ın ekonomik ve ticari hayatının gelişme sürecine baktığımızda Osmanlı Döneminde ticari hayatın ve transit geçiş yollarının merkezinde bulunmasından dolayı devlet adına önemli bir yeri vardır. Özellikle tarım ve sanayi alanındaki yenilikler ve sürekliliklerle geçmişten günümüze ticari anlamda ışık tutmaktadır. Osmanlı devletinin yükselişini yaşadığı dönemlerde Maraş'taki ekonomik hayatta üst seviyelere ulaşmış ve canlılığını artırmıştır. Devlet tarafından verilen destek ve teşviklerle gerek yerli halk gerekse gayrimüslimler ticari anlamda büyük avantajlar elde etmişlerdir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşamış olduğu bir takım yönetsel politikalar neticesinde ve hızla değişen ve gelişen Avrupa ülkeleri karşısındaki rekabet gücünü yitirmeye başlaması ve gelişmeleri yakından takip edememesi sonucunda yaşamış olduğu sıkıntılar, ülke içinde yer alan bölgeleri ve kentleri de etkilemiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan savaşlar neticesinde ticari hayatın merkezi konumunda olan kentler eski önemlerini zamanla kaybetmişlerdir.

Cumhuriyetin ilanından sonra yeniden yapılanma ve ayağa kalkma sürecine giren Türkiye, Osmanlı döneminden kalan bir takım değerleri koruyarak ve geliştirerek yeniden ayağa kalkmaya başlamıştır. Özellikle 1980 yılı sonrası Doğusundan Batısına kadar şehirlerdeki yapılanma daha da hız kazanmıştır. Bugün Kahramanmaraş şehrinin içinde bulunduğu ekonomik ve ticari yapı bunun en güzel örneğini ortaya koymaktadır. Maraş, cumhuriyetten 1980'li yıllara kadar tarım, hayvancılık ve küçük el sanatına dayalı bir ekonomi sürdürmekteydi. 1980'li yıllardan itibaren devlet tarafından uygulanan piyasa ekonomisi politikasıyla birlikte, Maraş'ta ekonomik olarak yeni bir döneme girmiştir. Devletin üretime ve ihracata yönelik vermiş olduğu teşvik ve destekleri kullanan girişimciler sayesinde bugün Kahramanmaraş ekonomik anlamda dinamik bir yapıya kavuşmuştur. Osmanlı Döneminde demir metali üretimi, tekstil ve dokuma faaliyetlerinde bulunan Maraş'ta çelik eşya sanayi ve özellikler tekstil sanayi önemli bir yere sahiptir. Osmanlı zamanında gerçekleştirilen ticari faaliyetler bugün yeni teknoloji ve makinalaşmayla birlikte üst düzeylere ulaşmıştır. Kuyumculuk, bakır ve alüminyum doğramacılık, kereste ve yapı malzemeleri, pamuk işleme, yem, konfeksiyon vb. sektörler Osmanlı döneminde Maraş için ekonomik açıdan ne kadar önemliyse, bugün de kentin olduğu kadar ülkenin de iktisadi büyümesinde ve kalkınmasında önemli bir statüye sahiptir.

KAYNAKÇA

Bedirhan, Y., 2004, Alaüddevele Bozkurt Bey Devrinde Maraş'ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu, , I. Kahramanmaraş Sempozyumu Cilt I s.385-397.

Besim Darkot, B., 1997, "Maraş," İslâm Ansiklopedisi, cilt 7, Eskişehir: M. E. B.

Çakır, B., 2004, Maraş ÇeltükEnharıMukaaatası: Osmanlı Döneminde Maraş'ta Çeltik Üretimi, , I. Kahramanmaraş Sempozyumu Cilt II s.555-558.

Hurç, R., 2004, 19. Yüzyılın Yarisında Kahramanmaraş'ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı, I. Kahramanmaraş Sempozyumu Cilt II s.573-588.

Karataş, M., 2004, 20. Yüzyılın Başlarında Maraş'ın Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumu (1894-1907), , I. Kahramanmaraş Sempozyumu Cilt II s.599-607.

Ramazanoğlu, Ö., 1996, 234. NumaralıŞer'iyeye Sicili H. 1322-1325. M. 1904-1907. Değerlendirme ve Transkripsiyon, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahraman Maraş.

Sümer, F.,1985, Yabanlu Pazarı, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük bir Fuar, İstanbul.

Solak, İ., 2004, 16. Yüzyılda Maraş Kazası'nınSosyo Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme, , I. Kahramanmaraş Sempozyumu Cilt I s.483-494.

Yıldırım, İ., 2001, Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 11 Sayı: 2, Sayfa: 313-326, ELAZIĞ.

http://egitek.meb.gov.tr/aok/aok_kitaplar/AolKitaplar/Tarih_4/3.pdf erişim tarihi: 15.09.2012

www.kahramanmaras.gov.tr/TarihimizCografiyamiz.aspx Erişim Tarihi: 14.09.2012

III. OTURUM



XX. YÜZYIL BAŞINDA MARAŞ'TA TOPLUMSAL KİMLİK VE ANOMİ: BİR İRTİDAT VAKASI

Prof. Dr. Ahmet CİHAN¹

Giriş

Osmanlı toplumu Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde bir uçtan diğer uca çok belirgin alt üst oluşlara sahne olmuştur, denebilir. Salt Osmanlı toplumundaki iç dinamiklerle izah edilmesi oldukça zordur, bunların. Bütün savrulmalar ve yeni arayışlar, Osmanlı imparatorluğundaki etnik, dini, sosyal, iktisadi ve siyasi- ideolojik- gelişmeler kadar uluslararası sistemdeki güç dengelerinin bütünüyle batının kontrolüne geçmiş olmasıyla doğrudan ilintilidir. Bu durum, batılı güçlerin, iktisadi, eğitim ve kültürel faaliyetler altında Osmanlı topraklarında ulus inşa etme süreciyle de örtüşmektedir.

19. Yüzyıl sonuyla 20. Yüzyıl başında devleti kurtarma amaçlı, az çok birbiriyle ilintili, farklı fikir akımları ortaya çıkmıştır. Bu fikir akımlarının temelinde toplumu ulus-kimlikler üzerinden yeniden inşa etme düşüncesi yer alır. Bu süreçte, Türkçüler, İslamcılıkla Batıcılığı ulusçu bir ideoloji çatısı altında uzlaştırmaya çalışmışlar ve kısmen başarılı da olmuşlardır.

Devlete egemen olan fikir-düşünce akımları ile Batılı devletlerden yardım alan yeni ideolojik-siyasi yapılanmalar, bir taraftan ulusal ölçekte kimlik inşa etme sürecine müdahil olurken, Maraş'ta yerel düzeyde farklı etnik ve dini kökenden "sivil toplum" örgütleri aktif olmaya çalışmışlardır. Zaman içinde devrimci bir nitelik kazanan siyasi-ideolojik girişimler, toplumda yukarıdan aşağıya doğru yaygınlaşan travmalara ve yer yer trajediler yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı toplumunda genel olarak gözlemlenen sosyal travma ve anomi, Maraş'ta çok daha belirgin şekilde ortaya çıkmıştır, denebilir.

¹ Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Toplumsal kimlik ve anomi¹

Toplumsal kimlik, hem bir birey, grup, cemaat ya da topluluğun kendi içindeki özdeşliklerini hem de toplumun geri kalanına karşı farklılıklarını vurgulamak için kullanılır. Bu bağlamda kimlik bilinçli tercihlerle şekillenir; bilinçli tercihler toplum içindeki öteki'ne karşı kendini tanımlama biçimlerine dönüşür. Toplumsal yapıda kendini tanımlama biçimleri toplumsal değişime bağlı olarak değişir. Bununla birlikte kimlik genel anlamıyla bir sabiteye işaret eder².

Diğer yandan tarihsel süreç irdelendiğinde modern öncesi dönemde kimliğin, aile, klan, soy gibi ait olunan toplumsal gruplarla özdeşleştirilmiş olduğu görülür³.

Toplumsal değişimin hızı, yapısı ve içeriğine bağlı olarak toplumsal kimlik de dönüşür. Bir başka anlatımla toplumsal değişime ayak uydurmak zorundadır. Aksi halde, Durkheim ve Merton'un yazılarında ifadesini bulan ve bir toplumsal çarpıklığı ifade eden anomi durumu tezahür eder. Geçmişten getirilen kimlikler yenileriyle değiştirilemediği takdirde toplumsal değişimle ortaya çıkan farklılıklara uyum sağlayamazlar. Bu durum, toplumsal normlarda bozulmalara yol açar ki Durkheim bunu '*anomi*' kavramıyla açıklar.

Sözcük olarak normsuzluk anlamına gelen '*anomi*' daha çok sosyal kontrollerin zayıfladığı, ahlâki ve siyasal kısıtlamaların ortadan kalktığı durumlarda ortaya çıkar; özellikle sanayileşme ve kentleşme gibi hızlı toplumsal değişim dönemlerinde, geleneksel normların işlemediği veya ortadan kalktığı durumlarda yaygınlaşır⁴.

1 Çalışmanın, "Toplumsal kimlik ve anomi" başlığını taşıyan bu bölümün hazırlanmasında Doç. Dr. Ömer Say'ın katkı ve destekleri olmuştur. Katkılarından dolayı teşekkür ederim.

2 Stuart Hall, *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik-Kültür* Küreselleşme ve Dünya-Sistemi, Der.: Anthony D. King, Çev.: Gülcan Deçkin ve Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s. 41.

3 Sibel Karaduman, *Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü*, Journal Of Yasar University 2010 17 (5), s. 2896

4 Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Çev.: Özlem Balkız, Ümit Tathcan, **Gülhan Demiriz ve devamı, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 35**

I. Salon III. Oturum

Yinelemek gerekirse anomi kavramı, nispi olarak köklü toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bir döneme tekabül eden sanayi devriminden sonra yaşanan süreçte ortaya çıkmıştır. Birincil ve yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu ve organik dayanışmanın esas olduğu sanayi öncesi toplumlardan sanayi toplumlarına geçiş süreci mevcut bütün toplumsal yapıları değiştirmek suretiyle toplumsal kimliklerin içini boşaltmış, yeni ve bir öncekilerden farklı toplumsal kimlikler yaratmıştır.

Osmanlı'da Toplumsal kimlik ve anomi

Batıdaki ulus devlet düşüncesinin Osmanlı toplumuna etkileri kısa süre içinde tezahür etmeye başlamıştır. Çok kültürlü, çok dilli ve çok kimlikli Osmanlı toplumunda etnik ve dini temelli ideolojik-siyasal düşünceler ortaya çıkıp mevcut düzenin devamı konusunda endişeler belirledikten sonra Osmanlı siyasi elti önce sathi sonra da devletin derinliklerine nüfuz edecek olan reform hareketlerine girişmişlerdir. Gerçekleştirilen bu reformlarla dilde, dinde, kültürde, etnisite ve daha pek çok alanda “çoğulcu” olan bu yapının “birlik” içinde tutulup muhafaza edileceğini tasavvur ediyorlardı. Devlet-i ebed-müddet denilen siyasi yapının devamı konusunda asla şüphe duyulmasını istemiyorlar, aksine bunda emin olmak isteniyordu.

Tanzimat ve Meşrutiyet devri reformcuları, merkezin taşra üzerindeki etkinliğinin artmasıyla ve devletin rol ve fonksiyonlarının genişlemesiyle, “birlik içinde çoğulculuk” ilkesinin daha etkin biçimde devam ettirileceğini düşünüyorlardı. Aksine reformlar derinleştikçe ve yaygınlaştıkça Gayrimüslim halk kesimlerinin Osmanlıya aidiyet düşüncesi zayıflamaya başladı. Önce özerk kimlikler oluşturma, ardından bağımsız ulus inşa süreçleri daha da hız kazandı. Gayrimüslimler, reform hareketleri başladıktan sonra sürekli olarak birlik içinde çoğulculuk ilkesini zayıflatan girişimlere başvurmuşlardır. Zamanla gayri-Türk olan Müslüman halkların da bunlara dâhil olmasıyla Osmanlı birliğini teşkil eden çoğullar ayrılmış, sonra her biri bağımsız birer birlik olmuştur.

Tanzimat ve Meşrutiyet devrinde gerçekleştirilen reformlar sonrasında hukuk ve kültürel alanda tanınan “eşit Osmanlı vatandaşı” statüsüyle yetinmek istemeyen art niyetliler, silahı ve şiddeti, hak arama ve siyasi mücadele aracı olarak kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu yapının Maraş'ta ne kadar güçlendiğini ve ne kadar tahribat yaptığını burada açıklamaya çalışmak, bilineni tekrardan ibaret olacaktır.

Gayrimüslimlerin silahı hak arama ve mücadele aracı olarak benimsemesiyle, Maraş ve çevresindeki Ermeni grupların şiddet içeren saldırıları hukuksuz uygulama ve karmaşaya yol açtığı gibi, birlik içindeki halkların kültür ve dini alanlardaki birikimlerinde büyük bir tahribat meydana getirmiştir. Şiddet sarmalı kentsel ve kırsal alandaki bütün Müslümanları ihata

edecek ölçüde yaygınlaşmıştır¹. Bunun sonucunda kamu düzeni sarsılmış; hukuk dışı uygulamalar meydana gelmiştir.

19. yüzyıl sonlarıyla 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunun genelinde insanların mal ve can güvenliğinin sağlanması konusunda devlet kurumlarının yeteri kadar etkili olduğu söylenemez. Hatta kurumlar arasında nispi bir koordinasyonsuzluk söz konusuydu, denebilir². Maraş bölgesinde de, diğer pek çok yerde olduğu gibi, 20. yüzyılın ilk on yılında Ermenilerin saldırıları giderek tırmanmıştı. Devlet katında “*hoşgörü ilkesi*” muhafaza edilmesine rağmen, farklı etnik ve dini kökenden olan Osmanlı vatandaşlarını barış içinde bir arada yaşatmak ve hukuk düzenini sağlamak giderek zorlaşmış, hatta imkânsız hale gelmiştir³. Maraş da dâhil olmak üzere, bütün Osmanlı coğrafyası “şiddet toplumu” haline dönüşmüştü. Bu süreçte meydana gelen derin kültürel, kimliksel ve toplumsal dönüşümler ve hatta savrulmalar toplumun bütün katmanlarındaki birey ve grupları çok belirgin bir anomi durumuyla karşı karşıya getirmiştir.

Maraş'ta eğitim ve kimlik piyasası

Osmanlı toplumunda Müslüman halk arasında eğitimin Devlet eliyle yaygınlaştırılması birbirinden farklı iki çizgi üzerinden geliştirmiş, denebilir. Birincisi devlet memuru yetiştiren farklı derecedeki meslek okullarının açılması; ikincisi ise “*sosyal disiplinizasyon*” geleneğinin devamı ve bir ölçüde de modernleşmesi çerçevesinde, nispi olarak dini alan dışında teşekkül edip gelişen ilk ve orta ortaöğretim okulları üzerinden **şekillenmiştir**⁴. Birincisinin daha çok İstanbul merkezli, ikincisinin ise imkânlar ölçüsünde taşranın belli başlı şehir merkezlerinden başlayarak bütün imparatorluk topraklarını ihata eden bir uygulama olduğu ileri sürülebilir.

Islahat Fermanı (1856), bütün Osmanlı tebaasının devlet ve askeri okullarına eşit şartlarda girmesini hükme bağlıyordu. Bunun yanında resmi

1 Maraş ve çevresinde kamu düzenini tehdit eden illegal oluşumlar için bakınız; BAO, DH.ŞFR., 74/72 (14 Ca. 1334); DH.ŞFR., 74/41 (21 Ca.1335); DH.ŞFR., 79-A/149 (3 Z.1335)

2 Maraş'ta polis memurları arasında Ermeniceye vakıf hiçbir memur bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bakınız; BAO, DH.ŞFR., No: 587/10 (5 L. 1334)

3 **Şiddet olaylarının tırmanmasıyla birlikte Maraş bölgesinden sürgünler artmış, bunu daha sonra toplu tehcir izlemiştir. Maraş ve çevresinde yapılan sürgünler ve tehcire tabi tutulanların sayısı hakkında bakınız;** DH. ŞFR., 469/133 (22 Nisan 1331); DH. ŞFR., 470/58 (25 Nisan 1331); DH. ŞFR., 480/97 (6 Temmuz 1331); DH. ŞFR., 481/35 (12 Temmuz 1331); DH. ŞFR., 482/7 (18 Temmuz 1331); DH. ŞFR., 482/31 (20 Temmuz 1331); DH. ŞFR., 485/93 (14 Ağustos 1331); DH. ŞFR., 486/17 (16 Ağustos 1331); DH. ŞFR., 521/87 (19 Mayıs 1332); DH. ŞFR., 530/76 (18 Ağustos 1332)

4 Selçuk Akşin Somel, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1939-1908), İletişim Yayıncılık, (1. Baskı 2010), İstanbul, s. 48

I. Salon III. Oturum

olarak tanınan bütün dini cemaatlerin, devlet denetiminde olması koşuluyla, kendi okullarını kurmalarını bir hak olarak tanıyordu¹.

Okul açma hususunda tanınan nispi özgürlük ortamında diğer bölgelerde olduğu gibi Maraş'taki Ermeniler ve diğer Gayrimüslim gruplar da **eğitim ağlarını hızla geliştirmeye başladılar. Bölgede siyasi ve ticari çıkarları bulunan, ileriye dönük beklentileri olan başta Fransa olmak üzere, Almanya, İtalya ve diğer Avrupa devletleri bölgede farklı derecede çok amaçlı eğitim veren kurumlar açmaya yönelmişlerdir**². Gayrimüslimlerin ve yabancıların kendi okullarını hızla yaygınlaştırma çabası, **İstanbul'daki karar alıcıları harekete geçirip tedbir almaya sevk etmemiştir. Dahası bu durum karşısında, ne Bâb-ı Ali ne de yerel yöneticiler, Osmanlı maarif sisteminin Maraş'ta gelişmesi için ciddi bir çaba göstermişlerdir.**

1903 yılı Maarif Salnamesi verilerine göre, herhangi bir eğitim kurumunda tahsil yapan **öğrenci sayısı**, Halep vilayetinde 817740 olan toplam nüfus içerisinde, 42080 kişi ile %05.14'e tekabül etmektedir³. Halep vilayeti genelinde açık olan toplam 16 rüştiye mektebinde⁴ 801 erkek öğrenci bulunurken, Halep merkezde yer alan tek kız rüştiyesinde ise 170 öğrenci eğitim görmektedir⁵.

Diğer yandan, 1903 yılı Maarif Salnamesindeki veriler, çoğunluğu şehir merkezinde olmak üzere sadece Maraş sancağında, geleneksel eğitim kurumu olan 23 medresede 589 talebenin eğitimlerini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır⁶.

Halep Vilayetinde üç ayrı sancak merkezinde devlet tarafından açılan sivil idadi mektebi ile bu okullarda eğitim gören Müslüman ve Gayrimüslim öğrencilerin dağılımı aşağıdaki gibidir⁷.

1 Somel, Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi, s. 67

2 Yabancıların Maraş'ta açmaya çalıştıkları okullar için bakınız; BOA, DH. ŞFR., 583/161 (12 Mayıs 1334); DH. İ.U.M., 7-4/1-51 (12 R. 1335)

3 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321 Sene-i Hicriye'sine mahsustur, (Altıncı Defa olarak tertip olunmuştur). Darulhilafetü'l-Âliyye, Asır Matbbası (BÂb-Âli caddesinde numara: 4), s. 455

4 Bu 16 rüştiye arasında Maraş bulunmamaktadır.

5 1321 Yılı Maarif Salnamesi, s. 458-460

6 1321 Yılı Maarif Salnamesi, s. 464-465

7 1321 Yılı Maarif Salnamesi, s. 457

Tablo 1: Maraş, Halep ve Urfa Sivil İdadileri (1903 yılı)

Bulunduğu merkez	Müslüman öğrenci ve %'si		Gayrimüslim öğrenci ve %'si		Toplam öğrenci sayısı ve %'si	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Maraş	110	91	11	9	121	100
Urfa	125	89	15	11	140	100
Halep	233	95.5	11	4.5	244	100

Aynı şekilde, 1903 yılı Maarif verilerine göre, Maraş'ta Gayrimüslimler tarafından açılmış bulunan okullar ve öğrenci sayıları şu şekildedir¹.

Tablo 2: Maraş'ta Gayrimüslim Rüştüye ve İdadileri (1903 yılı)

Okul türü	Okul sayısı			Öğrenci sayısı			Ait olduğu dini-etnik cemaat		
	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Ermeni	Protestan	Toplam
İdadi	2	2	4	75	165	240	1	3	4
Rüştüye	4	5	9	116	162	278	5	4 ¹	9

Diğer yandan, 1903 yılına ilişkin verilerden Maraş'ta Fransa tarafından açılan idadi düzeyinde bir adet "ecnebi" okulu olduğu, bu okulda 47'si kız ve 55'i erkek toplam 102 öğrencinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır².

Yukarıdaki sayısal veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde şunları söylemek mümkündür: Reformist devlet adamları ve Maarifbürokrasinin, genelde Osmanlı toplumunda, özelde ise taşrada, özellikle Maraş'ta gayrimüslimleri de kapsayacak şekilde bir modern-seküler okul sistemi kurdukları/geliştirdikleri söylenemez. Dahası genel eğitimi yaygınlaştırmayı başaramadıkları gibi; kurumlar arasında ve merkez ile taşra arasında koordinasyon sağlayarak, Maraş'ta açılan Gayrimüslim ve yabancılara ait eğitim kurumları üzerinde

1 1321 Yılı Maarif Salnamesi, s. 466

2 1321 Yılı Maarif Salnamesi, s. 467

I. Salon III. Oturum

daha etkin bir devlet gözetim ve denetimi icra edememişlerdir. Gerek Maarif Nezaretinin vasıtasıyla bizzat Devlet tarafından açılmış olan gerekse Osmanlı vatandaşı Gayrimüslimler ve yabancılar tarafından faal hale getirilen farklı derecedeki eğitim kurumlarını, reformist Osmanlı siyasi aktörleri, merkeziyetçi tasarılarına uygun şekilde biçimlendirmeyi başaramamıştır, denebilir.

Aynı verilerden şöyle bir sonuç çıkarmak da mümkündür: Maraş'ta toplumsal kimliğin inşasında etnisite ve dini cemaat yapısı önemli rol oynamıştır. Osmanlı kimliği yerine Ermeni halk arasında etnik ve dini bilinç uyandırmada, farklı bir kimlik ve kültür oluşturmada Gayrimüslimler ve ecnebilerin, Anadolu'daki diğer pek çok şehirde olduğu gibi, Maraş'ta açmış olduğu okullar ile diğer eğitim kurumları araçsal bir rol üstlenmiştir.

Zamanla devletin denetimini dışında faaliyet göstermeye başlayan Maraş'ta Gayrimüslimlere ve yabancılarla ait eğitim kurumları, sivil üyelerden teşekkül eden ve ideolojik mahiyet kazanan illegal oluşumların ortaya çıkmasına aracılık ettiği gibi, etnik ayrımcılık düşüncelerinin filizlenmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu okullar, etnik milliyetçilik esasına dayalı farklı kimlik inşa sürecine katkıda bulunmuş ve Ermenilerin uluslaşma politikalarını desteklemiştir. Bu da Osmanlı toplumundaki birlik içinde çokluk ilkesini dinamitlemiştir.

Devlet, merkezi idare ve taşra yönetimleri, Islahat Fermanı, özellikle I. Meşrutiyetten sonra, Gayrimüslim çocukların devlet okullarında okuması yönünde Osmanlıcı eğitim politikası kapsamında bir irade beyanında bulunmuş, fakat bu siyasetin pratik sonuçları olmamıştır. Temel eğitim düzeyinde, yani ilkokul aşamasında öğretim dili dini cemaatlerin dili olarak devam etmiş; Müslüman ve gayrimüslim halkın dini reisleri öğretmen atamalarından ve ilkokul düzeyindeki okullardan genel olarak sorumluluklarını sürdürmüşlerdir. Müfredat esas olarak dini konuları içermeye devam etmiş; Müslüman ve gayrimüslim çocuklar ilkokullarda eğitimi ayrı ayrı almışlardır¹.

Dolayısıyla dini cemaatler arasındaki sosyal engelleri azaltmaya dönük Osmanlıcı eğitim politikaları hayata geçirilememiş, Gayrimüslimler ve Müslümanlar temel eğitim düzeyindeki müfredatta kendi inanç ve dini kültürlerini muhafaza etmişlerdir.

Rüştiye seviyesindeki okulların öğretim dili Osmanlı Türkçesi olarak belirlenmişti, Müslümanlarla Gayrimüslimler bu okullarda karışık okuyacaklardı. Ortaöğretim düzeyinde Müslüman ve gayrimüslimlerin karışık eğitim görmesi, gayrimüslimleri Osmanlı İmparatorluk kültürüne kaynaştırmayı amaçlıyordu². Ancak bu alanda da İmparatorluğun sonuna kadar istenilen başarı sağlandığı

1 Somel, Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi, s. 68

2 Somel, Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi, s. 68

söylenemez.

Genel olarak bakıldığında, İmparatorluk yıkılıncaya kadar Osmanlı eğitim politikalarının dini cemaatler arasındaki sosyal engelleri azaltma hedefini güttüğü¹, ancak bunda yeteri ölçüde başarılı olunamadığı söylenebilir. 1839-1876 yılları arasını kapsayan Tanzimat dönemi, Osmanlı eğitim reformunda, bireysel ve tekil ıslahat çabalarının ağır bastığı bir erken modernleşme evresi olarak nitelendirilebilir². 1876'dan başlayan I. Meşrutiyet ve 1908 yılı sonrasında II. Meşrutiyetle birlikte ortaya konulan radikal reform projelerinde, eğitim sisteminin, idari, mali ve mesleki yönleriyle bir bütün olarak ele alındığı; kısmen köklü reformların gerçekleştirildiği bu dönemin aynı zamanda Cumhuriyet devrine hazırlık evresi olduğu iddia edilebilir.

Maraş'ta nüfus ve toplumsal kimlik

1914 yılı verilerine göre, Anadolu'daki Osmanlı nüfusu içinde Ermenilerin oranı % 8'e tekabül ederken, bu oran Maraş'ta, iki katından daha yüksek olup, % 20'dir. 1914 yılı istatistik rakamlarına göre toplam 41979 kırsal yerleşim (köy ve kasaba) arasında ahali münhasıran Ermeni olanların sayısı 855 ile toplam sayının % 2'sini oluştururken; İslam ve Ermeni nüfusun bir arada ikamet ettiği köy ve kasaba yerleşimleri 1242 ile toplam rakam içinde % 3'e tekabül etmektedir.

1914'de, Maraş'ta yalnızca Ermeni ahalinin bulunduğu köy ve kasabalar toplam kırsal yerleşim içerisinde % 7'ye tekabül ederken; İslam ve Ermenilerin birlikte oturduğu köy ve kasabalar Maraş'taki kırsal yerleşimlerin %3'ünü teşkil etmektedir.

1914 yılı nüfus verilerine bakıldığında, Ermeni Nüfusun, Rum nüfusa nazaran, Müslüman halkla çok daha iç içe olduğu; hayatı birlikte paylaşma alışkanlıklarının, ortak üretim ve tüketim, ticaret yapma vb durumlarının Rum etnik kökenden olan nüfusa oranla çok daha kapsamlı ve yaygın olduğu söylenebilir.

Diğer yandan, Anadolu'daki Osmanlı nüfusu içerisinde % 20'lik bir oran teşkil eden Ermenilerin münhasıran yaşadığı kırsal yerleşimlerin genel rakam içerisindeki payı % 5 ila 10 arasında bir orana tekabül etmektedir. Bu durum, taşradan merkeze doğru gidildikçe Ermeni nüfusun daha nitelikli, vasıflı ve şehir kültürü baskın bir görünüme sahip olduklarını teyit etmektedir. Ayrıca, Ermenilerin açık toplum olma vasfı yanında eğitilmiş ve örgütlenme kapasitesinin yüksek olduğu gerçeğini açığa çıkarmaktadır.

1 Somel, Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi, s. 70

2 Somel, Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi, s.

I. Salon III. Oturum

Tablo 3: Genel Nüfus İçinde ve Maraş'ta Ermeni Nüfusun Durumu

Etnik	İslam Nüfus ve %		Rum Nüfus ve %		Ermeni Nüfus ve %		Milel-i Sâire ve %		Toplam	
	Genel	13273136	80	1564946	10	1283704	8	260486	2	16382272
Maraş	152645	79	34	0	38433	20	1443	1	192555	100

Tablo 4: Kırsal (köy ve kasaba) Yerleşimlerinin Etnik Yapıya Göre Dağılımı

Etnik	İslam kura ve %		Rum kura ve %		Ermeni kura ve %		İslam-Rum ve %		İslam-Ermeni ve %		Muhtelit ve %		Toplam	
	Genel	37624	89	1131	3	855	2	471	1	1242	3	656	2	41879
Maraş	436	89	0	0	32	7	0	0	3	3	1	1	491	100

Yukarıdaki veriler, Maraş'ta Ermenilerin sahip olduğu nüfus potansiyeli, kırsal alandaki köylerden daha ziyade "kent" olarak nitelendirilebilecek görece gelişmiş kasaba ve şehirlerde yaşamaları hem kültür, örf ve adetlerinin muhafaza etmelerine yardımcı olmuş hem de nüfusun % 80'ninden fazlasını teşkil eden Müslümanlardan bağımsız bir kimlik inşa etmelerine katkıda bulunmuştur. Nüfusun kentsel alanlarda yoğunlaşmış olması Ermeni etnik kökenden gelen çocukların Müslüman çocuklara nazaran eğitim imkânlarına daha erken bir dönemde çok hızlı bir şekilde erişmelerini kolaylaştırmıştır.

Modern eğitim olanaklarından yararlanma ve mesleki yeterlilik kapasitesinden kaynaklanan, beşeri ve finansal sermaye ile diğer bütün bu veriler bir araya geldiğinde, Ermenilerin birey ve grup olarak kendi kimliklerini yeniden oluşturma kapasitesinin, diğer bölgelerde olduğu gibi Maraş'ta da yüksek olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, mevcut imkânlar, Ermenileri siyasal-politik hedeflerine ulaşmak için cesaretlendirmiştir.

Toplumsal Kimlik ve İhtida- İrtidat Vakaları

Sosyolojik çerçeveden bakıldığında, doğuştan mevcut yegâne kimlik olan etnik aidiyet dışındaki diğer bütün kimliklerin sonradan kazanıldığı söylenebilir. Yinelemek gerekirse, mensup olunan etnik gruba aidiyet dışındaki bütün kimlikler toplum içinde yaşayarak edinilen ve kazanılan birikimlerdir. Bu yönüyle kimlik “kültürel” ve çoğulcu bir yapıya sahiptir. Toplum içinde yaşanırken elde edilen bu kazanım, zaman içinde farklı yaşam tarzlarıyla zenginleşir, dönüşür ve değişir. Bu arada din, bireysel kimlik kadar toplumsal kimliğin oluşumunda da etkin rol üstlenmiştir. Bu gerçek, tarihsel süreçte asla değiş(tirile)memiştir.

İstanbul’a köle olarak getirilen Hıristiyan kız ve kadınlarından pek çoğu Sultan annesi olarak ölmüştür. Osmanlı toplumuna köle olarak gelip sonra sadrazamlığa kadar yükselebilmüş erkek çocukların öyküsü hiç de az değildir.

Devletin güçlü olduğu zamanlarda Osmanlı tebaasından veya yabancı ülkelerden gelen pek çok insanın, etnik kökeni ve dini inancı ne olursa olsun, ihtida ederek İslam’ı seçtiği bilinmektedir¹. 19. Yüzyıl ortalarına kadar ihtida vakaları yaygın bir şekilde görülmektedir. Ancak yüzyılın sonlarına doğru ihtida ve irtidat vakalarının bir arada ortaya çıktığı; her ikisinin de öncekilerden çok farklı anlam ve boyut kazandığı anlaşılmaktadır. Özellikle, toplu haldeki ihtida ve irtidat vakalarıyla yabancı ülke vatandaşlarının ihtida eylemleri, siyasi ve ideolojik bir mahiyet kazanmaya başlamıştır.

Hıristiyanlar ve Yahudiler, farklı etnik ve dini gruplara ayrılmış Osmanlı toplumunda sorunlara çözüm üretmek kapasitesinden yoksun bir dine mensup olduklarından dolayı ihtida etmiyorlardı. Aynı şey, irtidat vakalarında İslam için geçerlidir. Uygulamalar göstermektedir ki dinlere olumsuz bir nitelik atfedilmesi gibi, potansiyel ufuk genişliğinin daraltılması ve karartılması da, Osmanlı’nın son dönemlerinde sürekli gündemde olmuştur.

Osmanlı’nın son döneminde dikkatlerden kaçmayan dini-kültürel boyutları ve siyasal-politik tezahürleriyle gündem oluşturan meselelerden birinin ihtida ve irtidat vakaları olduğundan şüphe yoktur. Bu vakalar arasında en dikkat

¹ İhtida vakalarına son dönem padişahlarının bakış açısını yansıtan ifadelerden bazıları şöyledir: Sultan Selim III, Galata Zindanında bulunan Rus esirler arasında yer alan beş kişinin Müslüman olmasından sonra **gönderilen arz tezkeresi üzerine**, “*Hem anın Müslümanlığına itimat olamaz*” diye yazmıştır. Bakınız; HAT., 273/16092 (1204 yılı). Aynı şekilde Kastamonu’ya sürgün edilen Gayrimüslimlerden İslam’ı seçmiş olup dini **vecibelerini yerine getirmek ve dini bilgilerini artırmak üzere Kastamonu’da bir medresede ikamet etmek isteyenler hakkında Mahmut II, düşüncesini şu ifadelerle beyan etmiştir**: “*Bunlar ya can hayfından ya bir hile ile kurtulmak için bu sureti ihtiyar etmeleri hatıra gelir. Lakin ne hal ise suret-i zahirde Müslüman olmuşlar. İnha olunduğu ve hile medresede iskan olunup muhafazalarına dikkat olunsun!*”, bakınız HAT., 279/16507 (1238 yılı). Fransız, İngiliz ve diğer ülke uyruklarından **İslamı** seçenlere tahsis edilen ücretler için bakınız; HAT., 1339/52313; HAT., 1455/52 (1208 yılı); HAT., 203/10531

I. Salon III. Oturum

çekenleri, hem bir tavır hem de siyasal-kültürel eylem olarak kamusal alanda tezahür etmiş olanlardır.

XX. yüzyılın başında kamusal alanda tezahür eden irtidat vakalarının toplumda İslam'ın tüm göstergelerine karşı topyekûn bir savaş ilanının parçası olduğu ifade edilebilir mi? Yoksa genelde Gayrimüslim kökenli Osmanlı vatandaşlarının defensif bir konumunu mu temsil etmektedir? Bu vakalar, Gayrimüslimlere karşı yapılan her türlü baskıya, grupsal aşağılamaya karşı bir tepki, inkâr edilen kimliği inşa eden bir başkaldırı dilini de ihtiva etmiş olabilir mi?

Son dönemde görülen irtidat vakalarının büyük çoğunluğunun daha önce Müslüman olmuş Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında Ermeni kökenlilerin kahir ekseriyeti oluşturduğu söylenebilir. Ermenileri, önce Müslüman kimliğini benimsemeye belirli bir süre sonra da yeniden Hıristiyan olmaya sevk eden şeyin, her olayda farklı Saikler devreye girmiş olsa bile, sadece bireyin geçirdiği içsel dönüşümler, şahsi-tekil tercihler olmadığı açıktır. Bireyin şahsına, onun içinde yer aldığı gruplara doğrudan veya dolaylı yoldan yapılan müdahaleler; onlara yöneltilen tehditler; kendilerine kaşı açık bir tehdit olmasa bile onların tehdit algılamaları alınan kararlar üzerinde birinci derecede etkili olmuş olabilir.

İnsan, doğduğu, büyüdüğü ve yaşadığı sosyal ve kültürel çevredeki kimlik ve aidiyetler arasındaki geçişkenliği nasıl açıklayabilir? Bireyin Ermeni alt kimliği, Osmanlı devletine karşı yaşadığı aidiyet duygusundan bir şeyleri alıp götürün bir şey miydi? Tek tek insanlar veya gruplar bilinçli bir tercihle kendilerini Anadolu'ya ait hissederken neden Osmanlı İmparatorluğuna ait hissetmiyor, onun bir parçası olarak tanımlamıyorlardı kendilerini?

Bir ihtida-irtidat vakası üzerinden Maraş'ta kimlik piyasasına bakmak

Burada, ihtida ve irtidat vakalarının tarihsel niteliğinden daha çok Maraş'taki bir örneklem üzerinden sosyolojik yönü ele alınmaktadır. Çok kültürlü, çok dilli, çok dinli Osmanlı toplumundaki geleneksel "çoğulcu kimlik" reform hareketleri sonrasında dönüş(türül)müştür. Nüfusun etnik bileşenleri ayrışmaya, göç hareketleri ve kentleşme giderek artmaya başlamıştır. Maraş'ı da içine alan bölgede, diğer Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi, etnik grup kimlikleri ve dini aidiyetler güçlenmiştir. Dolayısıyla, etnisite kadar dini grup aidiyetleri de bireysel ve toplumsal kimliği belirlemede geleneksel sistemdeki Osmanlı toplumuna nazaran nispeten daha belirleyici olmaya başlamıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumu genelinde ortaya çıkan kimlik inşa etme sürecinde meydana gelen anomi durumu Maraş'ta bir ihtida-irtidat vakası üzerinden tahlil edilmeye çalışılmaktadır.

Din değiştirmelerin özü itibariyle bireylerin özgür iradeleriyle alınmış

kararlar olmadığı anlaşılmaktadır. Sosyal ve psikolojik baskının; geleceğe dönük maddi ve manevi beklentilerin; zorlama, ödüllendirme ve cezalandırma endişelerinin kişilerin irtidat-ihida kararlarında belirleyici olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Bu etkilerin uzun ve kısa vadede tamamen veya kısmen ortadan kalkmasıyla, bir başka ifadeyle koşulların değişmesiyle, serbest/özgür olmayan bir ortamda ifade edilen herhangi bir dinden ayrılma beyanının, bir başka dini benimseme kararının geri alınmış olduğu gözlemlenmektedir.

Maraş, çok kültürlü geçmişiyle insanlara önyargısız olmayı öğretiyordu yüzyıllar boyunca. İnsanların pek çoğu çok dil konuşulan bir evde doğuyordu muhtemelen. Buna rağmen, ortak bir kültür ve edebiyatın varlığından söz edilebilir mi, bilmiyorum? Zira edebiyat, bütün insanlarda insanlık bulma yollarından biridir. Bir Türk'ün gündelik hayatta Ermenice konuşabiliyor olması büyük bir ihtimaldi. Tersine de mutlaka geçerli olmalıdır. Etnik aidiyeti olan bir şahsın bir başka dilde, örneğin bir Türk'ün Ermenice okuyup yazdığı, İncil'den pasajlar okuduğu ve Ermenice türkü söylediğine ilişkin herhangi bir bilgim yoktur, en azından şimdilik. Aynı şekilde tersi bir durumun varlığına dair somut bir kanıt yoktur. Yani bir Ermeni'nin Kur'an okuduğu, hadisten pasajlar aktardığını bilmiyoruz.

Osmanlı toplumundaki hemen hemen tüm dini cemaat yapılarının, farklı siyasal düşünce ve politik fikir oluşumlarının, sosyal ve kültürel hayata yönelik sivil örgütlenmelerin Maraş'ta önce nüve halinden temsil edildiği, sonra gelişip şekillendiği, dolayısıyla bireyin kimliğinin bu karmaşık sorunsallar arasında yeniden oluştuğu iddia edilebilir.

Maraş'ta toplumsal hafıza Osmanlı öncesinden, Selçuklu ve Beylikler döneminden başlayan bir bellek, kültür ve kimlik serüveni içinde pek çok şeyi ihtiva etmiş, devşirmiştir, denilebilir. Üst kültür, egemen ya da baskın olan İslam'la mayalanmış Osmanlı kimliği olarak şekillenmiş veya vücut bulmuştur. Onun altında, İslam ve Hıristiyan inanç sisteminden etkilenmiş Türk, Kürd, Rum, Ermeni, Nusayri ve benzeri alt kültür ve kimlikler zaman içinde varlık kazanmış olup, Osmanlı üst kimliğiyle sürekli etkileşim içinde olmuşlardır.

Tûti, Hıristiyan- Ermeni bir aileni çocuğu olarak Maraş'ta dünyaya gelmiş; annesini ve babasını kaybetmiş bir genç kadın hikâyesidir. Tûti, Maraş'ta zuhur eden bir kargaşa sonrasında, hayata tutunma güdüsüyle, ailesiyle birlikte olduğu kesin olmamakla birlikte, Andırın'a kaçmış. Maraş'ta barınamayan Tûti, bir kadın ve genç kız olarak tek başına ailesinden aldığı kültür ve inançla hayatını tek başına idame ettirememiş, bu nedenle Mehmet adında biriyle evlenmiş, Müslüman kimliğini almış¹. Bu süreçte kural gereği, İslamı seçmiş

1 BOA, DH.TMK.M., No: 46/68 (2 B. 1315/ 27 Kasım 1897). Gömlek içindeki farklı

I. Salon III. Oturum

olmanın getireceği zorluklara muhatap olacağından dolayı, Hıristiyan bir papaz tarafından gerekli izahat ve telkinler yapılmış. Her şeyiyle İslamı benimsediğini beyan etmiş yerel meclisteki hazirun önünde, içlerinden biri de Gayrimüslim Ermeni temsilci¹.

Tûti'nin İslam'ı benimsemesi, sadece kendisiyle sınırlı kalmamış. Bütün din mensuplarıyla Halep'teki batılı devletlerin temsilcilerinin de ilgisini çekecek nitelikte büyük bir hadise olarak, kamuoyunun gündemine oturmuştur².

Bu süreç sonunda, Andırın, Maraş, Halep ve İstanbul arasında gerçekleşen yazışma-haberleşme neticesinde, Tuti'nin İslam'ı özgür iradesiyle seçmediğine karar verilmiş; İstanbul'daki siyasi karar alıcılar ile yabancı devlet temsilcileri konuya doğrudan müdahil olmuşlar. Yabancı misyon temsilcileri sadece konuyla ilgilenmekle kalmamış; konu bir inanç meselesi olmaktan çıkarak siyasi ve ideolojik bir mücadele alanında üstünlük sağlama aracına dönüşmüştür. İrtidat vakasına dönüşen aynı hikâye tersinden işlemeye başlamış³.

Tûti, önce doğup büyüdüğü Maraş'a dönmüştü. İrtidat etmiş biri olarak Marta adını alacak olan Tûti, yoksul bir çocuk olarak büyüdüğü Maraş'taki dar sokakların çevrelediği evlerinde uzun süre kalamayacaktı. Bu topraklardaki bağını, siyasi bir mücadeleye kurban edilen kahramanlar arasındaki yerini almış olsa bile, koparmak zorunda kalacaktı bir süre sonra⁴. Bir arayışı var mıydı, bilinmiyor. Nasıl bir arayış onu, önce ihtida sonra da irtidat öyküsü içine yerleştirdi. Bazen, insanlar yapmak zorunda olduğu şeyleri yaparlar, nedenleri hakkında fazla düşünmezler. Tûti için de bu durum geçerli olsa gerek.

Tûti, Hıristiyan kimliğine, muhtemelen eski mahallesindeki bazı arkadaşlarına kavuşmuştu. Ama onun Maraş'a dönüşü, yaşam öyküsünün doğal sürecini henüz tamamlamamıştı. Maraş'ta, Müslümanların ortaya koyacağı tepki göz önünde bulundurularak, belki de Tûti, irtidat etmesinden kaynaklanan hayat hakkından mahrum bırakılabilir endişesiyle, bu kez doğup büyüdüğü topraklardan çok uzaklara, Halep'e gönderilmişti. Orada, Hıristiyan misyonerlere

belgeler.

1 BOA, DH.TMK.M., No: 46/68 (2 B. 1315/ 27 Kasım 1897).

2 Maraş Valisi Raif, dönemin İngiliz Halep Konsolosunun konuya doğrudan müdahil olduğunu, bir yazı göndermek suretiyle meselenin dostane bir şekilde sona ermesini talep ettiklerini, Marta adıyla ortaya çıkan kadının irtidatının kabul edilmemesi halinde müdahalenin devam edeceği ve bunun da ciddi sonuçları olacağını Dahiliye nezaretine bildirme ihtiyacı duymuştur. Bakınız; BOA, DH.TMK.M., No: 46/68 (2 B. 1315/ 27 Kasım 1897).

3 Andırın Kazasıyla Maraş sancak merkeziyle Halep ve İstanbul arasındaki yazışmalar ve ayrıntılı bilgi için bakınız; BOA, DH.TMK.M., No: 46/68 (2 B. 1315/ 27 Kasım 1897).

4 Bu süreçte orta çıkan toplumsal kimlik çatışması ve tartışmalarının ayrıntıları konuya ilişkin yazışmalarda satır arasında kimi zaman gizlenmiş halde kimi zaman da açıkça görülüyor. Ayrıntı için bakınız; BOA, DH.TMK.M., No: 46/68 (2 B. 1315/ 27 Kasım 1897).

teslim edilip hayatı koruma altına alınmıştı¹. Ama onun orada mutlu ve başarılı bir yaşantısı olduğuna dair hiçbir şey bilinmiyor; geri döndüğü konusunda da herhangi bir bilgi bulunmuyor.

Tûti, hayatta kaldığı sürece doğduğu topraklarla bağını koparmamıştır muhtemelen. Adına hukuk denilen, egemenlerin oluşturduğu kurallar gereği, Maraş'a da dönmemiştir muhtemelen.

Sonuç Yerine

Tanzimat sonrasında, gerçekleştirilen reformlar eğitim başta olmak üzere, yerel yönetim ve güvenlik-zaptiye, mali konular ile imar faaliyetlerinde giderek artan düzeyde merkezileşme sağlamıştır. Aynı dönemde Maraş'ta sancak ve kaza gibi farklı derecede teşekkül eden yerel meclislerde halkın temsilcilerinin sınırlı da olsa yönetime katılmaya başladığı gözlemlenmektedir.

Tüm bu ve benzeri değişimler, toplumsal değişmeyi hızlandırdığı gibi yeni kimlik arayışlarına ivme kazandırmıştır.

Maraş'ta, halkın temsilcilerinin yer aldığı sancak ve kaza meclislerindeki gayrimüslimler, eğitim başta olmak üzere, idari, mali, imar faaliyetlerinde/ hizmetlerinde görev alarak özelde taşra yönetimine, genelde ise bütün sisteme giderek daha fazla katılmaya veya müdahil olmaya başlamışlardır. Bunun en temel nedenlerinden biri, hukuk alanında gerçekleştirilen düzenlemelerle Gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit statü kazanması kadar, uzmanlaşmış sivil bürokrat ihtiyacının taşrada Müslüman halk arasında sağlanmasının zorluğundan da kaynaklanıyordu. Sistemin en büyük zaaflarından biri, merkezi hükümetin geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Osmanlı taşrasında görevlendirilmek üzere modern eğitim almış yetişmiş insan kaynağının sınırlı olmasıdır. Reformları uygulayacak personel yetiştirme politikası bakımından pek fazla başarılı olamayan merkezi hükümetin aksine; yabancı devletlerin de katkısıyla Gayrimüslimler daha erken bir dönemde modern okullar açmışlardır. Merkezi hükümetin reformları uygulamak için nitelikli uzman yetiştirmede karşı karşıya olduğu zaman ve para gibi iki temel sorun, Gayrimüslimler açısından aşılamayacak bir mesele olmamıştır.

Devlet, geç kalmış olmanın verdiği bir düşünceden hareket ederek, pek çok alanda acele davranıp, deneme-yanılma yöntemini benimsemiştir. Merkezdeki reformist devlet adamları ile taşradaki uygulayıcılar aynı psikolojiden kaynaklanan bir sâikle 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında planlı ve programlı hareket etmekten ziyade, fiili durumun o anki gerekleri doğrultusunda,

¹ Marta adıyla irtidat ettikten sonra, Tûti'nin önce Maraş'a ardından Halep yolculuğu ve bu zaman diliminde yaşananların ayrıntısı için bakınız; BOA, DH.TMK.M., No: 46/68 (2 B. 1315/ 27 Kasım 1897).

I. Salon III. Oturum

daha çok sorunların kısa vadeli ve anlık çözümlerine odaklanmışlar, pratik ve pragmatik hareket etmeyi tercih etmişlerdir.

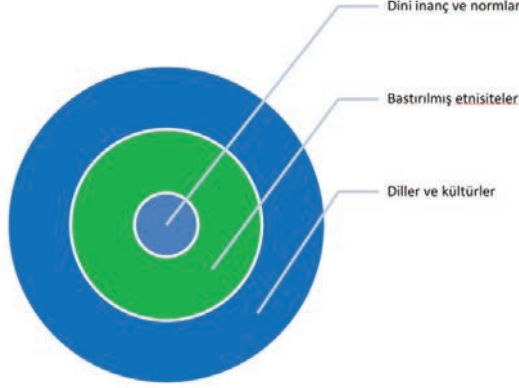
Birinci ve ikin Meşrutiyet dönemini kapsayan yıllar Osmanlı devleti için oldukça sıkıntılı bir dönem olmuştur. Etkinliği düşük ve pre-modern bir idari yapı mevcuttu. Arzu edilen bir nitelik ve kapasiteden yoksun, kendi arasında mücadele eden, küçük menfaat çatışmalarıyla önünü göremeyen bir bürokrasi vardı. Dahası çoğunluğu nitelikli bir eğitimden geçmemiş, yeterli deneyim ve tecrübeden yoksun elemanlardan müteşekkil bir ordu söz konusuydu. Ordu ve askeri bürokrasi, siyasal alana müdahale ediyor, devletin geleceğine yönelik politikalar belirliyor ve bunları hayata geçirmek için sivil yöneticiler üzerinde baskı oluşturuyorlardı. Mevcut idari yapı, kadrosu ve teşkilatıyla sivil bürokrasi ve ordu, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'da Müslüman ve Gayrimüslim Osmanlı tebaası arasında ortaya çıkan ayrılıkçı ve etnik milliyetçi hareketlerin ve isyanların bastırılmasında etkili olamamıştır.

Batılı devletlerin İstanbul'daki misyon temsilcileri ve taşrada yerel düzeyde görev yapan konsolosluk çalışanları birer siyasal parti örgütü gibi Osmanlı toplumuna ve siyasetine doğrudan müdahale edebiliyordu. Tûti'nin irtidat vakasında olduğu gibi, yabancı ülkelerin misyon temsilcileri Maraş gibi Müslüman ve Gayrimüslim halkın birlikte yaşadıkları yerleşim birimlerinde özellikle Gayrimüslim halkın hak ve menfaatlerini korumaya çalışıyor; yerel yöneticiler üzerinde baskı oluşturarak onları işlevsiz hale getirmeye çalışıyorlardı; söz geçiremedikleri yöneticileri ise merkeze şikayet ederek görev yerlerinin değiştirilmesini talep ediyorlardı.

Diğer yandan, Avrupalı devletlerin desteği ile iktidara gelen, onların politikalarını uygulayarak ve çıkarlarını gözeterek ülkeyi yönetmeye çalışan İstanbul'daki devlet adamları ve bürokrasi kadroları, reform adına gerçekleştirdikleri uygulamalarla, Anadolu'da ve Rumeli'de halk kesimlerinin acı çekmesine, yıllar geçmiş olsa bile üzerlerinden atamayacakları travmalar yaşamalarına sebep olmuşlardır.

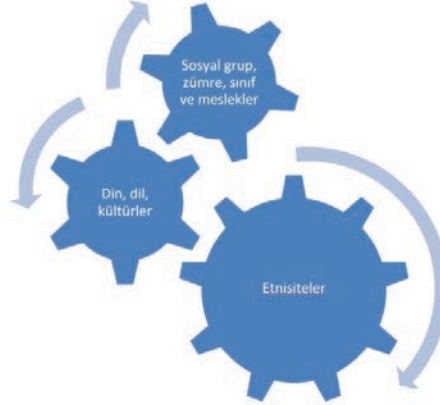
19. yüzyıl sonu ile 20. Yüzyıl başında Maraş çevresinde meydana gelen şiddet olayları kırsal ve kentsel alanlardaki Osmanlı vatandaşlarının yaşadığı travmalara ve mağduriyetlere büyük ölçüde kaynaklık teşkil etmiştir denebilir. I. Dünya Savaşı öncesinde, etnik grup aidiyetleri ve dini kimlik güçlenerek toplumsal şiddetin tırmanmasına yol açmış, bütün Osmanlı coğrafyası “şiddet toplumu” haline gelmiş, kaos ve anomi tüm toplum katmanlarını ihata etmiştir.

Grafik-1: Geleneksel Osmanlı Sisteminde Toplumsal Kimlik (1453-1789)



- Geleneksel sistemde toplumsal kimliğin niteliği (1453-1789): Birlik içinde çokluk; yüzeysel ve yavaş değişme; mahalli çatışmalar.

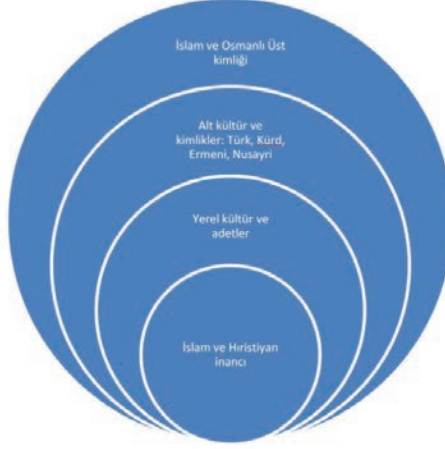
Grafik-2: Modernleşme Döneminde Toplumsal Kimlik (1789-1918)



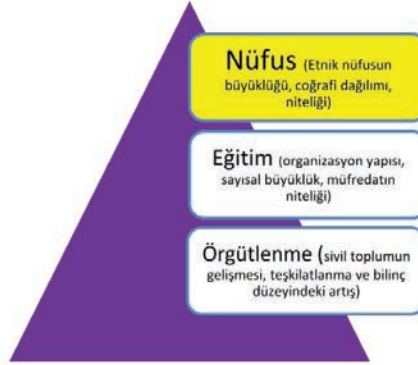
- Modernleşme Döneminde Toplumsal Kimliğin Niteliği (1789-1918): Hızlı ve köklü değişme Şiddet toplumu (Şiddetin yaygınlaşması ve sıradanlaşması) Çoğulların ayrışması

I. Salon III. Oturum

Grafik-3: Maraş'ta Toplumsal Hafıza ve Kimliğin Unsurları (19. Yüzyıl İkinci Yarısı)



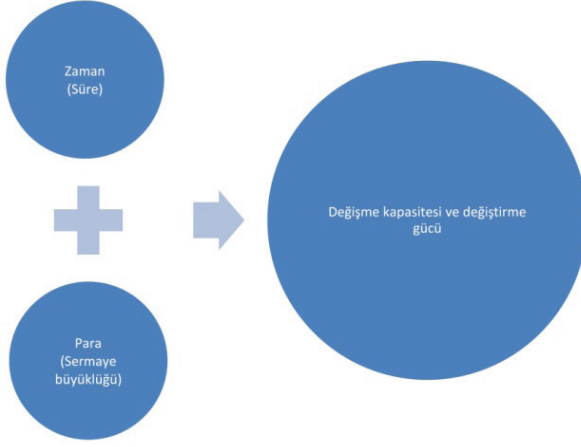
Grafik-4: Maraş'ta Toplumsal Yapı ve Kimliği Dönüştüren Araçlar (19. YY. Sonu ve 20. YY. Başı)



■ Toplumsal yapı ve kimliği dönüştürme aracı olarak: Nüfus, Eğitim ve Sivil (Toplum ve) Örgütlenme

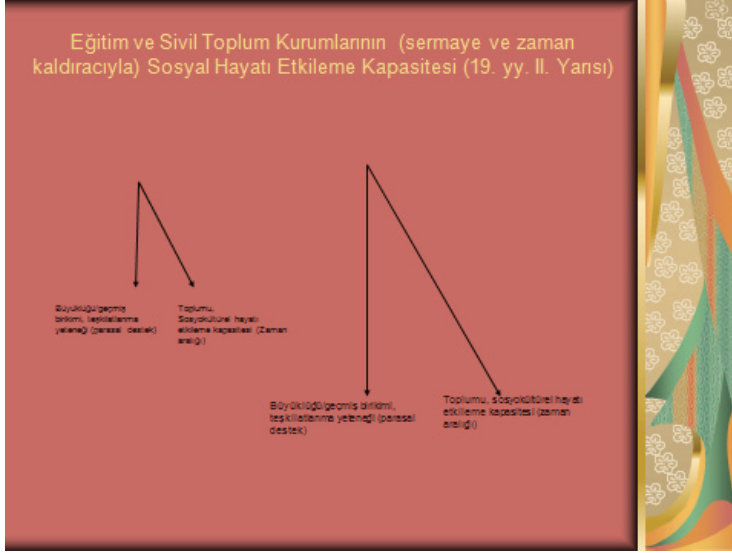
Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

Grafik-5: Birey, zümre, cemaat ve topluluğun değişmesinde iki temel kaldıraç



■ Kaldıraç olarak zaman ve para (19. yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl Başı)

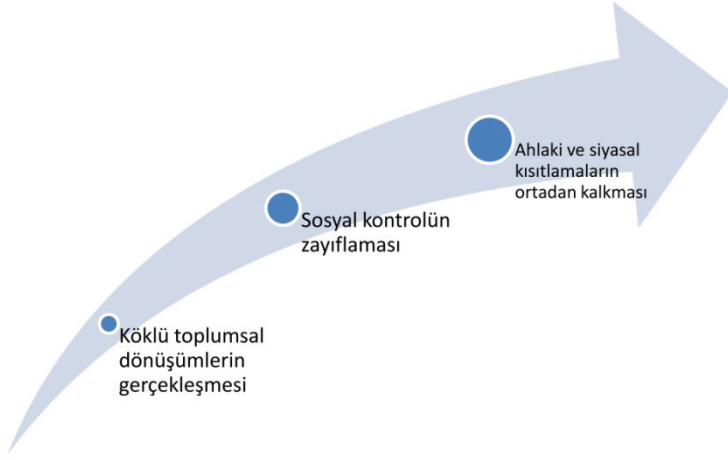
Grafik-6: Eğitim ve Sivil Toplum Kurumlarının (sermaye ve zaman kaldıracıyla) Sosyal Hayatı Etkileme Kapasitesi (19. Yüzyıl ikinci yarısı)



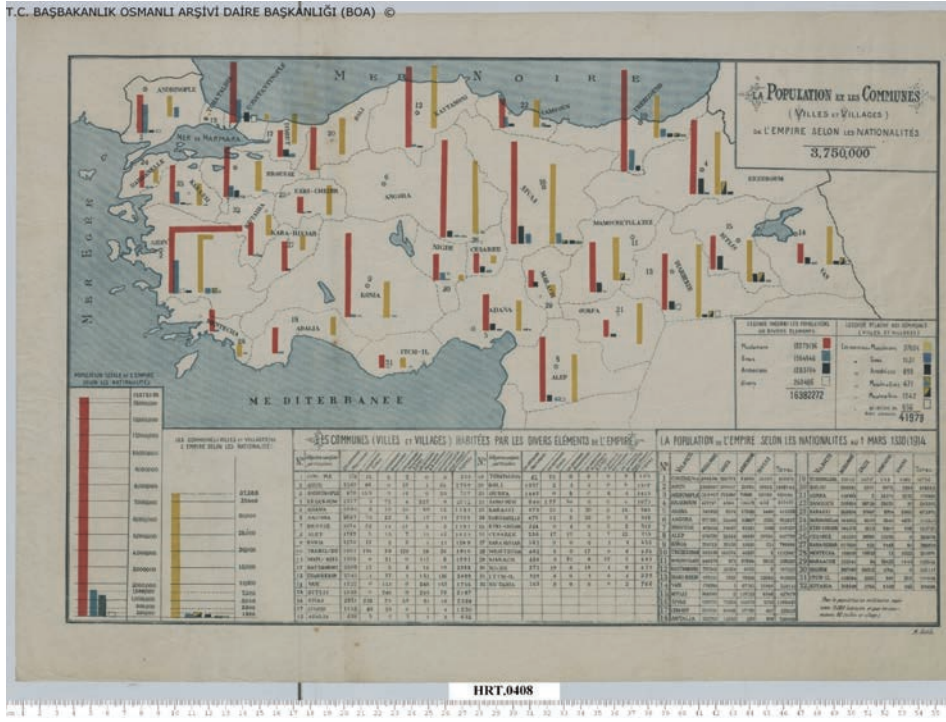
Grafik-7: Eğitim ve Sivil Toplum Kurumlarının (sermaye ve zaman kaldıracıyla) Sosyal Hayatı Etkileme Kapasitesi (20. Yüzyıl başı)

I. Salon III. Oturum

Grafik-8: Anomi Durumunun Ortaya Çıkması

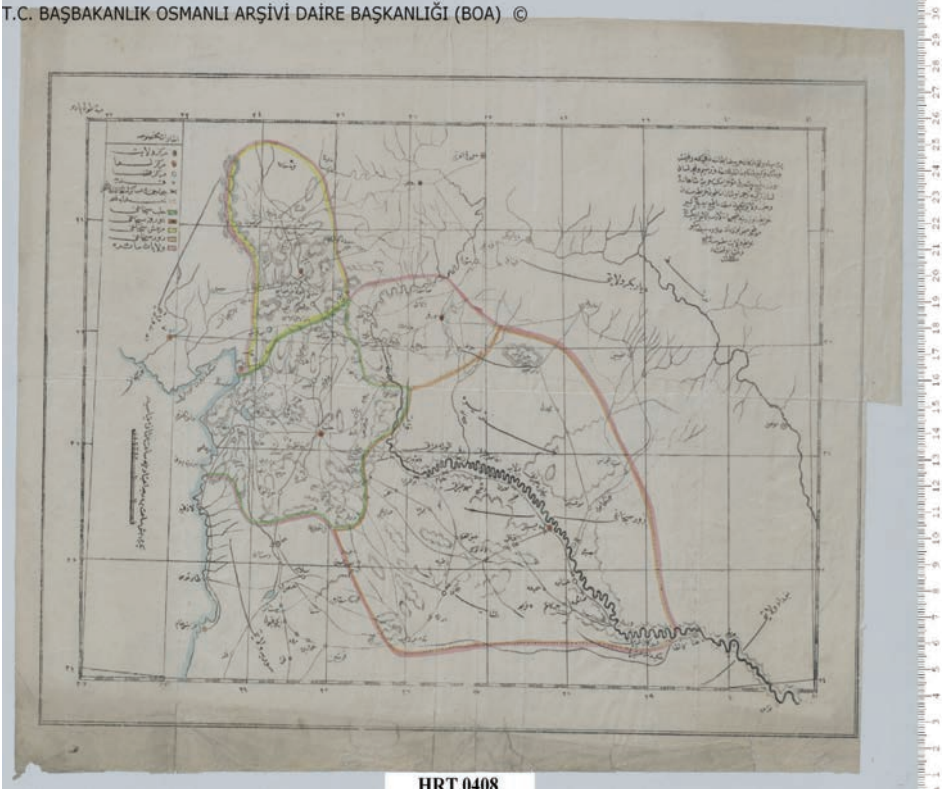


T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©



Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©



HRT 0108

OSMANLININ YETİŞTİRDİĞİ SON ULEMADAN ŞEYH ALİ SEZAI EFENDİ'NİN DEFTERİNDEN HUTBE ÖRNEKLERİ

Yrd. Doç.Dr. Faruk ÇİFTÇİ¹

Şeyh Ali Sezai Efendi'nin Ailesi ve çocukluğu

Şeyh Ali Sezai (Kurtaran) Efendi, Kahramanmaraş'ın kahramanlık payesini almasında çok önemli bir rolü olan kurtuluş mücadelesinde önderlik yapmış şahsiyetlerden birisidir. Tarihe Maraş'ın kurtuluşunun manevi mimarı olarak geçmiştir. Âlim ve ehli tasavvuf Ali Sezai Efendi, 1867 yılında Maraş'ın Şekerli mahallesinde doğup büyümüştür. Babasının adı Hacı Ahmed, annesinin adı ise Fatma hatundur. Ali Sezai Efendi, kaleme aldığı Cihadı konu alan eserinde (risalesinde) kendisini şöyle takdim etmektedir: “Emir Abdülcelil Zade, es-Seyyid eş-Şeyh Ali Sezâi ibn es-Seyyid el-Hâc Ahmed b. es-Seyyid Veli Muhammed (Mehmed) el-Kâdirî er-Rufâ'î en-Nakşibendi” (Ali Sezai Efendi Cihad Risalesi s. 4)

Bu adlandırma onun manevi ilimlerdeki elde ettiği icazet ve rütbelerini ihtiva etmektedir. Ali Sezai Efendi'nin ailesinin soyunun Hz. Hüseyin'den geldiği ifade edilmektedir. Daha beş yaşında iken babası Hacı Ahmet Efendinin vefatı üzerine kız kardeşi ile birlikte yetim kalmış, annesi ve eniştesinin gözetiminde büyümüştür. Eniştesi Saraç İbrahim Efendinin bir ara Halep sınırındaki Akbez kasabasına taşınmış olması dolayısıyla kasabadaki Fransız okuluna devam ederek Fransızca öğrenmiştir. (Alparslan, Y., Yakar, S. (2011), 74; Yakar, S. (2012), 9)

¹ * KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Eğitimi

Çocukluk yıllarında devam ettiği Fransız okulunun dışında, dini eğitimini ve diğer genel bilgileri ise mahalle okullarındaki o dönemin seçkin hocalarından öğrenmiştir. Klasik medrese tahsilini Kalalı İmamzade Hacı Osman Efendi'den alan Ali Sezai Efendi tasavvufa duyduğu ilgi nedeniyle, henüz 17 yaşında iken Kadiri şeyhi Şakir Efendiye intisap etmiştir. 24 yaşında ise ilk icazetini almıştır. Maraş'ın Hatuniye mahallesinde bulunan Şakir Efendi'den aldığı Kadiri-Rufai icazeti ile yetinmeyip, 1892 yılında Nakşibendi Şeyhi Darendeli Hacı Mehmet Efendi'den, 1893 yılında Urfa'lı Şeyh Mustafa Efendinin halifesinden, 1896 yılında Kalalı İmamzâde Hacı Osman Efendi'den ve yine 1896 yılında Halep nakibi Mehmet Ebülhüdâ Efendi'den de icazet almıştır.

Şeyhi Şakir Efendi 1894'de vefat edince onun işareti ile postuna oturmuş, ders vermeye başlamış ve “Önce şeriat, sonra tarikat” ilkesini benimsemiştir. Şeriat bilgisi olmayan bir kimsenin şeyh olamayacağını savunmuştur. Ali Sezai Efendinin oğlu Halit Kurtaran, babasının; “öyle el öpmekle, çalım satmakla, şeyh olunmaz” dediğini aktarmıştır. Hatuniye mahallesinde yer alan Çiftli Zaviyesi içerisindeki tekke ve bitişiğindeki dükkânların mütevelliliğine atanması üzerine burayı onararak ıslah eden Şeyh Ali Sezai Efendi tekkede Rufai zikirleri yaptırmaya, mescit bölümünde ise beş vakit ezan okutup namaz kıldırmaya başlamıştır. (Yakar, S. (2012), 9)

Alaüddevle vakıflarından olan bu zaviye 1862 yılında zaviyedarının vefatı üzerine bakımsız kalmış ve harabeye dönmüş, Mahkeme-i Şeri'ye tarafından 1894 yılında Şeyh Ali Sezai Efendi bu zaviyeye müteveli olarak atanmıştır. 1912 yılında ise Sultan Reşat tuğralı berat ile tekke ve ona ait dükkânların bakım ve onarımından sorumlu olmak kaydıyla zaviyedarlık yasal olarak Şeyh Ali Sezai Efendiye verilmiştir. (Alparslan, Y., Yakar, S. (2011), 74) Bu zaviyede gündüzleri çocukların eğitimi akşamları da ibadet ve zikirle meşgul olan Şeyh Ali Sezai Efendi, halkın güven ve teveccühünü kazanarak halk arasındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturan Osmanlı da “muslihun” tabir olunan arabuluculuk- uzlaştırıcılık görevini yerine getirmiştir. Tarihteki bu kurumun mahkemelerin yükünü hafiflettiği ve kırgınlık ve dargınlıkları ortadan kaldırdığı bilinmektedir.¹

Bir eğitim, ilim ve sosyalleşme merkezi olan bu tekkenin ne yazık ki 1919 yılındaki işgalin ardından geçirdiği yangın sonucu içindeki kütüphanesiyle birlikte yandığı, bu yangınla birlikte Şeyh Ali Sezai Efendiye ait birçok eserin yandığı bilinmektedir.

1 Bir not olarak belirtmek isterim ki bu gün bu gelenek kısmen de olsa Kahramanmaraş'ta hala devam etmektedir. İnsanlar kimi zaman aralarındaki anlaşmazlıkları halletme sadedinde mahkeme yerine “şeraite gitme” olarak tabir ettikleri ya il müftülüğüne ya da güvendikleri bir âlimin hakemliğine müracaat etmektedir.

Şeyh Ali Sezai Efendi ve Maraş'ın Milli Mücadelesi

Birinci Dünya savaşı sonrasında Mondros Mütarekesinin ardından tüm Osmanlı toprakları işgal edilmiştir. Maraş da 22 Şubat 1919'da bu işgalden payını almış ve ilk olarak İngilizler sonra da Fransızlar tarafından işgale maruz kalmıştır.

İşte bu dönemde Milli Mücadelede görev almış her din adamı gibi, Şeyh Ali Sezai Efendi de inisiyatif olarak işgale karşı milli bir güç oluşturma çalışmaları içerisinde aktif bir rol üstlenmiştir. (Sarıkoyuncu, A., (1997), I, 24)

İngilizlerin işgaliyle gerilen havayı dağıtmak için, İşgal komutanı Kolonel Max Andriya şehrin ileri gelenlerini toplamıştır. Bu heyet içerisinde, Müftü Tekerekzâde Hacı Mehmet Tevfik, Müderris Dayızâde Hacı Mehmet Emin, Müderris İlyas Efendizâde, Eytam Müdürü Hasan Ra'fet, Karaküçükzâde Keskin Hacı Mehmet, Livâ Müderrisi Seyithanzâde Osman, Müderris Leblebicizâde Hafız Ali, Emir Abdülcelilzâde Şeyh Ali Sezai ve Mutasarrıf Ata Bey yer almıştır. Komutan heyete Türklerin Hıristiyanlara karşı tutumlarını eleştirerek:

“- Maraş'ın içinde, köy ve kasabalarda bulunan Hıristiyanlar şimdide değin Osmanlı Hükümeti ve ahalisinin tecavüzleri sonucu nüfusça ve malca büyük zarar ve hasarlara uğratılmışlardır. Bundan böyle Müslümanlara gereken nasihat ve uyarıda bulununuz. Herhangi bir Müslüman'da emanet mal ve para var ise hemen sahiplerine verilmelidir. Hiçbir kimsenin kişiliği, hakları ve milliyetine karışılmayıp barış içerisinde yaşamaları gereklidir. Bildirime aykırı davranışlar görüldüğünde almış olduğum emir ve yetkiye dayanarak yola getirici cezalar uygulayacak ve gerekirse savaş girişimlerine başvurmam zorunlu olacaktır.” biçiminde bir konuşma yapmıştır. (Yakar, S. (2012), 21; Alparslan, Y. ve Yakar, S. (2008), 72)

Bu tehdide pabuç bırakmayan heyetin sözcüsü olarak Şeyh Ali Sezai Efendi gür bir ses ile cevap verir: “- Maraş'ta göze çarpan ne kadar güzel ve iç açıcı konak, paha biçilmez mal, kıymetli bağ-bahçe ve verimli ne kadar arazi varsa Hıristiyanların mülküdür. Onlar baskı ve saldırı altında yaşasalar bu günkü servet ve rahatlığı elde edemeyecekleri gibi harap olmaya yüz tutmuş ahır gibi evlerde oturmaları gerekirdi. Sahip oldukları bunca zenginlik ve mal varlığını gökten Mesih indirmeyip ancak devlet ve milletin hoşgörülü yaklaşımlarından elde etmişlerdir.

Hükümet dairelerinde Hıristiyanların başvuru ve işleri öncelik ve ivedilikle görülmektedir. Müslümanlardan çok, rütbe ve nişanlarla ödüllendirilmişlerdir. Devletin emirlerine uymak Hıristiyanların da dini inançları gereği iken, devletin iyi davranış ve yardımları ile elde ettikleri bunca nimetleri göz ardı ederek ayaklanma ve saldırılarda bulunmuşlardır.”

Şeyh Ali Sezai Efendi sözlerini şöyle sürdürür: “- İşitilen herhangi söz, gözle görülüp değerlendirilen gibi olamaz. Gezip doğruyu görerek yargıya varmak gerekir. Çarşıda bir bölüm dükkânın bir köşesinde Müslüman, diğer

köşesinde Hıristiyan bir kimsenin ticaret ve sanat ile uğraştıkları, bazı evlerin alt ve üst katlarında Müslüman ve Hıristiyanların oturup rahatça uyum içinde yaşadıkları görülür. İşgal kuvvetlerinizin şehre girişi sırasında Ermenilerin Cadde, çarşı ve mahallelerde bir ağızdan “Yaşasın Ermenistan, kahrolsun Osmanlılar ve Türkistan” diye bağırarak Türklere ve mukaddesata sövüp sayarak türlü hakaret ve saldırganlıklar sergileyerek ilerlediklerini görmüş ve tanık olmuştunuzdur.” Sözlerinin sonunda ise; yüzde seksen oranında çoğunluğa sahip olan yüce Türk halkının isteğinin kimse ile uğraşmak olmayıp onuru ile sağlanacak barışın sonucunu beklemek olduğunu belirtir. Ali Sezai Efendi'nin bu konuşması etkili olur ve İngiliz işgal komutanı yaptırdığı araştırma sonucu Ermenilerin taşkınlıklarını fark eder ve onlardan yüz çevirir. (Yakar, S. (2012), 22-24; Alparlan, Y. ve Yakar, S, (2008), 73)

Bu tavır değişikliğindeki etkin unsurlardan biri ise işgal kuvvetlerinde siyasi temas memuru olarak görev yapan Mısırlı Yüzbaşı Hasan Rıfâî ile Şeyh Ali Sezai Efendi arasında kurulan dostluk bağıdır. Aynı şekilde Şeyh Ali Sezai Efendi İngilizlerin ardından Fransızlarla da mücadele ederek Milli Mücadelenin manevi mimarı olarak tarihe geçmiştir. (Yakar, S. (2012), 26).

Maraş'ın Milli Mücadelenin öncü ismi olduğu herkesin malumudur. 12 Şubat 1920'de özgürlüğünü kazanan Maraş, Anadolu'nun işgalden kurtulacağını gösteren işaret fişeği olmuştur. Bu başarı Anadolu'nun her yerinde oluşturulan Kuvva-i Milliye teşkilatları sayesinde gerçekleşmiştir.

İşte bu birliklerin ihtiyaç duyduğu manevi ve moral desteğin sağlanmasında 1920-1923 yıllarında, Ali Sezai Efendi'nin de görev aldığı bilinmektedir.

Savaş Sonrası Sosyal ve Dini Tamir ve Islah

Maraş'ın kurtuluşunda, dolayısıyla da Türk Milletinin Kurtuluş mücadelesinde büyük çaba ve gayretle görev alan Ali Sezai Efendi'nin, bu mücadelenin kazanılmasının ardından vazifesini yapmış olmanın rahatlığıyla bir kenara çekilmemiş olduğunu görüyoruz.

Bu olay bize İslam tarihindeki Tebuk seferinden dönüşünde (bazı kaynaklarda zayıf olduğu belirtilse de) Peygamberimizin buyurduğu “Küçük cihaddan büyük cihada dönmek” ile ilgili, hadisini hatırlatmaktadır. (el-Aclûnî, (1988), 1/424-425.) Yani düşmanla mücadelenin ardından yeni bir dönem başlamaktadır. Bu dönem nefisle mücadele, savaşın açtığı yaraları ve tahribatı onarma, toplumu yeniden inşa etme dönemidir.

Âlimler peygamberlerin varisleridir fehvasınca, şeyh Ali Sezai Efendiyi bu görevi yerine getirme gayreti içinde görüyoruz.

Yeni dönemde Şeyh Ali Sezai Efendi, bu defa toplumun ve Müslüman ahalinin eğitiminde, rehabilitesinde yeni görevler üstlenmiş, sosyal ve dini alanda ahaliye yol göstermiştir.

I. Salon III. Oturum

Bu amaçla kurtuluş savaşı sonrasında “gezici öğretmenlik” görevini üstlenmiş ve Pazarcık bölgesinde bu vazifeyi deruhte etmiştir. Böylece bölgedeki ahalinin üzerinde işgalci dış güçlerin kurdukları oyunlarının bozulmasında ve ahalinin yeni devletle bağının güçlenmesinde önemli bir görev ifa ettiği anlaşılmaktadır.

Toplumu irşat görevini sürdüren Ali Sezai Efendi’ye, 1926 yılından itibaren Maraş merkez vaizliği görevi tevdi edilmiş ve bu görevi Merkez Ulu Camide vefat tarihi olan 1937 yılına kadar sürdürmüştür. (Alparslan, Y. ve Yakar, S, (2011), 74)

Soyadı kanunu çıktığında, zamanın valisi Fahrettin Kiper’in teklifiyle Maraş’ın kurtuluşunda gösterdiği yararlılığı hatırlatması için “**Kurtaran**” soyadı verilmiştir.

Saygın bir kişiliğe sahip olan Şeyh Ali Sezai Efendi’nin, Müslim, gayr-ı Müslim herkesin hürmetini kazanmış alim ve kanaat önderi olduğu oğlu Halit Kurtaranın babasıyla ilgili notlarından anlaşılmaktadır. Yine bu notlarda onun vakur aynı zamanda güler yüzlü bir insan olduğu ve herkesin hatırını sorma hususunda titizlik gösterdiği ifade edilmektedir. (Yakar S., (notlar), s. 7)

Açık net ve etkili konuşma yeteneğine sahip olan Sezai Efendi’nin hitabeti ve konuşmaları dinleyiciler üzerinde büyük etkiler uyandırmıştır. Bu özelliği sebebiyle katıldığı milli bayramlarda hazıruna kürsüden hitap ettiği de ifade edilmektedir.

Ali Sezai Efendi çok yönlü bir kişiliğe sahipti. Bu özelliklerin en önemlilerinden birisi, Maraş harbi de dâhil bazı olayları kronolojik olarak kaleme almış olmasıdır. Yaşadığı dönem itibariyle kişisel hatırat ve günlükler yazma alışıklığının yaygın olmaması, bu örnekleri değerli kılmaktadır.

Bir diğer özelliği çocukluk yıllarında öğrendiği konuşabilecek kadar Fransızca bilmesidir. Bunun yanı sıra ileri düzeyde Arapça bilgisine sahip olduğunu görmekteyiz. Bunu kendi el yazmalarından günümüze kadar gelen eserlerinden anlamaktayız. Ayrıca, rahat okunabilen el yazısına ve hatta sahiptir. (Alparslan, Y. ve Yakar, S, (2011), 75)

Ali Sezai Efendi, Sayın Yaşar Alparslan Hoca’nın tespit ve ifadesiyle erinmeyen, emeğini esirgemeyen bir müstensihdir. Basılı veya el yazması birçok eseri, kendisinin yeniden kaleme aldığı görülmektedir. Şeyh Ali Sezai Efendi, Maraş’ın Kurtuluşunu kronolojik olarak ele aldığı çalışmasının dışında farklı konularda notlar ve irili ufaklı risaleler kaleme aldığı bilinmektedir. Bu bilgi, iki kez yangına maruz kalan Şeyh Ali Sezai Efendi’nin kütüphanesinden kurtarılabilen notlarının bir kısmı Yaşar Alparslan tarafından muhafaza edilmektedir¹.

1 Burada bir bilgiyi siz muhterem hazırun ile paylaşırken iki teşekkürü de zikretmemin önemli olduğunu düşünüyorum. Benim de Şeyh Ali Sezai Efendi’nin bu eserlerinden haberdar olmam ve onlara ulaşmam Yaşar hocanın katkısıyla olmuştur. Yine Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Müdürü Serdar Yakar Bey “Şeyh Ali Sezai Efendi ve Milli Mücadele” başlıklı bir çalışma hazırlamış ve henüz basılmamış bu çalışmayı

Şeyh Ali Sezai Efendi'nin kaleme aldığı eserlerin günümüze ulaşanlarını -Yaşar Alparslan hocanın tespitinden de istifade ederek- şöyle sıralayabiliriz (Yakar, S. (2007), ss. 15; Alparslan, Y. ve Yakar, S, (2011), 75):

1- Kâide-i Sadreddin el-Konevî (istinsah): okunaklı bir el yazısıyla kaleme alınmış Arapça bir eserdir. bu yazma eser, 161 sayfadan oluşmaktadır.

2- Cihad Risalesi: Osmanlıca olarak kaleme aldığı kendi eseridir. 110 sayfadan oluşmaktadır. Yeni harflerle basım çalışması yapılmaktadır.

3- Hutbe defteri: içerisinde 30 hutbe yer almakta ve 162 sayfadan oluşmaktadır.

4- Dua kitabı: 28 sayfadan oluşmakta çeşitli duaları ihtiva etmektedir.

5- Arapça ve Osmanlıca Tıp ve sağlıkla ilgili bir risale.

6- Namaza ait meselelerle ilgili bir kitapçık

7- Vaaz notları

Şeyh Efendiyi kamunun dertlerini kendine dert edinen bir kişi olarak görmekteyiz. Nitekim bu çerçevede kamuyu aydınlatmak ve onlara doğru yolu göstermek amacıyla,1926 yılından itibaren yürüttüğü vaizlik görevi sırasında Ulu Camide Cuma hutbeleri de irad ettiği görülmektedir. İrad ettiği hutbelerin bir kısmının yer aldığı kendi el yazısından bir defter az önce zikrettiğimiz gibi günümüze kadar ulaşmıştır.

Ben zamanın elverdiği ölçüde bu hutbelerde ele alınan konuları ve bu konulardan bir kaçını sizinle paylaşmak istiyorum. Böylece hutbelerin başlıklarından toplumda ne tür konularda irşada ihtiyaç duyulduğu hususunda bir fikir edinebiliriz.

Hutbe Defteri

Bu hutbe defteri 162 sayfadan oluşmaktadır. İçerisinde 30 adet hutbe yer almaktadır. Defterde yer alan her bir hutbe numaralanmış ancak defterde bu numaraya göre sıralanmamıştır. Defterde yer alan hutbelerin çoğunun başında, 1928 tarihi not düşülmüş. Buradan ağırlıklı olarak 1928 yılında bu hutbelerin irad edildiği anlaşılmaktadır.

Ben de hutbelerin konularını defterde yer alış sırasına göre size aktarmak istiyorum:

- 1- Allah Teâlâ'yı sevmek, Peygambere ittiba iledir. (no.26)
- 2- Kardeşlik ve Dargınlık (no.43) 1930
- 3- Tevazu ve Kibir (no.44)
- 4- Fahr-ı kâinat Efendimizin Ahlakı (no. 11)
- 5- Allah Tealadan haşyet ve Nâs'a hüsn-i muaşeret (no 35)
- 6- Ahirete İmanın dünyaya faydası (no.32-1928)
- 7- Akarsulardan faydalanmak (no.3-1928)
- 8- Tevekkül nasıl olur? Neye yarar? (no:2-1928)
- 9- Deniz ve Denizcilik (no:5-1928)

istifademe açmıştır. Katkılarından dolayı bu zevata huzurunuzda teşekkür ediyorum. Ayrıca Şeyh Ali Sezai Efendi'ye ait bazı risale ve notların basılı hale gelmesi için Yaşar Alparslan hocayla bir çalışmamızın olduğunu da belirtmek isterim.

I. Salon III. Oturum

- 10- Neksellik ve Cimrilik (no: 10 – 1928)
- 11- Gençlik Nimeti (No: 11 – 928)
- 12- Mübarek Aylar- Mübarek Günler (No: 34- 1928)
- 13- Namaz kılmak Muhtaçlara bakmak (no: 4- 1928)
- 14- İlim- sanat- marifet (No: 7- 1928)
- 15- Cuma Namazının Sebebi ve Hikmeti (No:12- 1928)
- 16- Kur'an-ı Kerim Hakkında (no. 8 – 1928)
- 17- Din-Şeriat- Kur'an-ı Kerim (no: 30:1928)
- 18- Vücut Sağlığı hakkında (No: 1: 1928)
- 19- Mikrop – Çiçek Aşısı (no: 13 : 1928)
- 20- Dünya ile Ahiret Arası (no: 26 : 1928)
- 21- Vaktin kıymeti ve Ehemmiyeti (no: 31 : 1928)
- 22- İlim ve Fen hakkında (no. 16 : 1928)
- 23- İman-Amel (No: 7 5 teşrin evvel 1928)
- 24- Allah ve Peygamberin Hayati Emirleri (no: 25)
- 25- Anne Babaya İtaat (no: 12)
- 26- Âbâ-i Ceddimize Hürmet (no: 22)
- 27- İslam'da Sa'yu amelin Kıymeti (no: 16)
- 28- Sû-i Zan – Tecessüs – Gıybet (no: 30)
- 29- Dünya ve Ahiret İçin Çalışmak (no. 33)
- 30- Herkes Yaptığının Karşılığını Bulacak (no: 42)

Defterde yer alan konuların odaklandığı alanlara baktığımızda, “Allah Teâlâ’yı sevmek, Peygambere ittiba”, “Allah ve Peygamberin Hayati Emirleri”, “Kur'an-ı Kerim Hakkında”, “Din-Şeriat- Kur'an-ı Kerim” “Cuma Namazının Sebebi ve Hikmeti” ve “Mübarek Aylar- Mübarek Günler” gibi İslam inancına ve ibadete taalluk eden konuların ele alındığını görmekteyiz.

Bunun yanı sıra “Kardeşlik ve Dargınlık”, “İlim ve Fen Hakkında”, “Vaktin Kıymeti ve Ehemmiyeti”, “Gençlik Nimeti”, “İlim- Sanat- Marifet”, “Sû-i Zan – Tecessüs – Gıybet”, “İslam'da Sa'yu Amelin Kıymeti” ve “Kardeşlik ve Dargınlık” gibi birçok sosyal ve ahlaki meselenin hutbelerin konusu olduğunu görmekteyiz. Ayrıca defterde, “Akarsulardan Faydalanmak”, “Mikrop – Çiçek Aşısı”, “Vücut Sağlığı Hakkında” gibi birey ve toplum sağlığını konu alan hutbeler yer almaktadır.

Bu hutbelerden ilim, fen, sanat ve marifetin ülkemizin kalkınmasında çok büyük öneme haiz olduğunu vurguladığı ikisini sizlerle paylaşmak istiyorum.:

Bu hutbenin konu başlığı “**İlim- Sanat – Marifet**”

Bu hutbe defterde 70. Sayfada yer almaktadır. Hutbe no 7 ve irad edildiği tarih 1928'dir.

Ali Sezai Efendi, hutbeye:

الحمد لله الذي جعل العلم حياة للقلوب ونوراً للابصار، ووسيلة لفهم جواهر الحكيم والاسرار ، نشهد أن لا اله إلا الله وحده لا شريك له، الذي علّم بالقلم ، علّم الانسان مالم يعلم

şeklindeki hamd ile başlamış ardından hutbe başlangıcında:

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون

mu?” ayetinin ardından da

حضور مجلس عالم أفضل من صلاة ألف ركعة و عيادة الف مريض وشهود الف جنازة فقيل : يا رسول الله و من قراءة القرآن ؟ فقال رسول الله: هل ينفع القرآن إلا بالعلم

“Bir âlimin meclisinde oturmak, bin rekât (nafile) namazdan, bin hasta ziyaretinden ve bir cenazeye iştirakten daha hayırlıdır...” hadisi şerifini zikretmiştir.

Ardından, “Bilmiş olalım ki biz, sanatça, hüner ve marifetçe, ticaret ve servetçe başka milletlerden, başka devletlerden geri kalmışız” tespitini yapmaktadır. Müslümanların o dönem içinde buldukları durumu şu sözlerle dile getirmiştir:” Onlar bizi bu uğurda çok geçmiştir. Bunu söylemek insana ağır geliyor, lakin derdini söylemeyen dermanını bulamaz. Dert meydana çıkmalı ki çaresi düşünülün. Bir noksanı saklamak iyi değildir. Asıl marifet, kusuru noksanı bilip ona bir çare bulmaktır.” Sezai Efendi, geri kalmışlığın sebebinin “bilgisizlik, fikir ve el birliğiyle çalışmamaktan başka bir şey olmadığı” kanaatini dile getirmiş ve Müslümanların başına ne gelmişse bu yüzden geldiğini tespit etmiştir.

Hutbenin devamı şu şekildedir:

“İşte bizi nice zamandan beri kasıp kavuran, perişanlığa sürükleyen dert budur. Başımıza ne gelmişse hepsi bu yüzdendir. Çünkü dünya halleri değişmiş, zaman başkalaşmış, bugünkü günde her nevi fabrikaları, şimendiferleri, vapurları, motorları, madenleri bol olmayan milletler, şüphesiz zaruret içinde kalırlar; kıt kanaat geçinemez hale gelirler. Bu saydıklarımı meydana getirmek, işletmek kolay değildir. Hep ilim, hüner ve ciddi sa’y u gayretle meydana gelir şeylerdir. Yoksa kahvehane, meyhane ve oyun mahalleri kendi zararlarına vakit kaybetmekle ve her gün ibadethanelerde yatıp kalkmakla meydana gelme imkânı yoktur. Çalışıp çabalamak lazımdır. Fütursuz müttefikân bezl-i mesâ’î edilecek olursa biavnillahi Teala muvaffakiyet yüzde yüzdür. Peygamberi Zîşan efendimizin bildirdiğine göre ilim ve hüner müminin yitiğidir, adeta kaybettiği bir malıdır. Onu nerede bulursa ve görürse almalıdır. Efendimizin buyurduğuna göre dünyayı isteyen ilme sarılacak, ahreti isteyen ilme sarılacaktır. İkisini de isteyen yine ilme sarılacaktır. Bunun hiç ötesi yoktur.

Peygamberimiz bize ilmin derece-i ehemmiyetini göstermek üzere ‘ilim Çin’de de olsa alınız’ diye emir buyuruyor. Bu kadarla da kalmayıp evvelce okuduğum hadis-i şerifinde, öğrenip muktezayla amel etmek niyetiyle ilim meclisinde bulunmayı bin rekât nafile ibadet, bin hastayı ziyaret ve bin cenazeye katılmaktan daha faidelidir diye buyuruyor. Kur’an okumaktan da mı sorusuna “hiç ilimsiz Kur’an okumak fayda verir mi?” şeklinde cevap vermişti.

Ey cemaat-ı Müslimin

Efendimiz ilmin uluvvi kadrini bu vechile bildiriyor; hatta pek az ömrü kalmış olan bir adamın: “Ya Rasulullah bu az zamanımı hangi ibadetle geçireyim? demesine karşı ilimle geçirmesini emrediyor. “اطلبوا العلم من المهد الى اللحد” buyurarak ilmin çağının beşikten mezara kadar olduğunu anlatıyor. Demek ki acz ve hastalık gibi bir mani olmadıkça ömrüm az kalmıştır, çok kalmıştır diye bahane

I. Salon III. Oturum

edilemeyecek, tahsil-i ilme çalışacak, ilim hangi memlekette olsa uzaktır yahut ecnebi memlekettir, falandır, demeyecek, ilim ve marifetin sahiplerli kimlerse ve herhangi milletten olurlarsa olsunlar, “استعينوا لكل صناعة بأهلها” emr-i celil-i Hz. Pergamberî’ye emsalen onlarla görüşülüp, dilleri öğrenilerek ilim ve marifet ve sanatları elde edilecek...

Allah, Allah! ? şu mübarek Peygamber-i Zışan efendimizin katî emirlerine bakın, bir de bizdeki ilimsizliğe, gayretsizliğe bakın? Biz bakmasak bile yabancılar bakıyorlar, bizim ilimsiz, hüner ve marifetsizliğimize gülüp türlü laflar ediyorlar. Biz ne onlara gülünç olmaktan kurtulamıyoruz, ne de kendi kusurlarımızı bilerek müttefikân çalışıyoruz. Sade bir “din” deyip gidiyoruz. Bu din-i mübin-i İslam’ın ilme verdiği ehemmiyeti asla görmüyoruz, ehkinden sormuyoruz. Hasebu’z-zaman terakkiyatımıza ve refah ve rahatımıza yarayacak ilim ve marifet ve fûnûnu şeytan işi sayıyoruz, böyle böyle her şeyimizi ecnebler mamulâtından alıyoruz. Hatta okuduğumuz Kur’an-ı Kerimin kâğıdını da mürekkebinde de bize Avrupa veriyor, iğneden ipliğe varıncaya kadar bütün muhtaç olduğumuz şeyleri hep o beğenmediğimiz yabancılar yapıp göndererek paramızı çekmekle bizi kayıpla zayıf düşürüyorlar. Anlayana göre bu, bir nevi ölümdür, ölüm! Seve seve okuduğumuz Kur’an-ı Azimuşşan, hâşâ bize “aferin işte böyle cahil olun, böyle servet ve terakkiyatınıza çalışmayarak ecnebilere muhtaç kalın” mı diyor? Kâğıt, mürekkep nasıl yapılır bilmeyin, bir iğne bile yapmayın, hiçbir şeycikler meydana getiremeyin, sade kuru kuru Müslümanlık davasında bulunarak, birbirinizin zararına el ve dil uzatmaktan geri kalmayın; yarın kıyamet günü ben sizi kaptığım gibi doğru cennetin ortasına götürür bırakırım! – hiç böyle olur mu? Asla o, Allah kelamı Müslümanların böyle aciz ve sefil kalmasını mı murad ediyor? Hâşâ ve kellâ, müminlerin ruhunu, vicdanını terbiye ve telciye edecek bu kitab-ı kerimdir. İnsaniyet, cemiyet, medeniyet, sa’y u gayret, teceddüt, terakkiyat, nusret, saadet, fevz ve necat, selâmet-i dâreyn cümleten ahkam-ı celile-i mündericesiyle amil olmaktadır.

Kemâ kâlê’n-Nebiyyi (sav) “muhakkak din, nasihat ve va’z ve irşadâta riayet etmekle kaimdir. Bu Kur’an-ı Kerim bize Allahu Teâlâ’nın yeryüzündeki, gökyüzündeki, binlerce nimetlerini methederek gözümüze ve fikrimize sokuyor. Güzel ahlaka el ve gönül birliğiyle çalışarak istifade etmekliğimizi sıkı sıkıya emrediyor.

İlim ve Marifetle sa’y u gayret olmalı ki o nimetler takdir edilerek fevz ve rahat ve ğinâyı servet kapıları açılsın. Ne mutlu o kimselere ki vatanlarını ilim ve irfanlarıyla nurlandırır, ne bahtiyar o zenginler ki milletlerini sanat, hüner ve marifetleriyle zengin eder de yabancılarla avuç açmaktan ve boyun bükmekten kurtarır.”

Ali Sezai Efendi hutbesinin sonunda Hz. Peygamber’den rivayet edilen iki hadis-i şerifle bitirmektedir: “العلم ضالة المؤمن من حيث وجدته أخذه” yani, “İlim müminin yitiğidir, onu bulduğu yerde alır” ve “الصناعة أمان الفقر” yani “San’at fakirliğin sigortasıdır.”

Ali Sezai Efendi’ Müslümanların o gün –bugün de aynı şekilde- içinde

buldukları ilim ve medeniyet karşısındaki durumlarını, hutbede verdiği iki örnekle, bu hutbesini belki de hutbelerinin genelini özetler konumdadır; “Bu saydıklarımı meydana getirmek, işletmek kolay değildir. Hep ilim, hüner ve ciddi sa’y u gayretle meydana gelir şeylerdir. Yoksa kahvehane, meyhan ve oyun mahalleri kendi zararlarına vakit kaybetmekle ve her gün ibadethanelerde yatıp kalkmakla meydana gelme imkânı yoktur. Çalışıp çabalamak lazımdır.”

Burada bir âlim ve tasavvuf erbabı olarak, sadece kahvehane ve oyun eğlence mekânlarında zamanın zayı edildiğini zikretmekle yetinmemiş, amaçsız ve ilimden uzak ibadethanelerde geçirilen zamanın da boşa geçtiğini belirtmiştir. Böylece millet olarak tam bir muhasebeye ihtiyacımız olduğunu vurgulamaktadır.

Diğer hutbesinin başlığı “**İlim ve Fen Hakkında**”dır. Hutbenin defterdeki no:16 olup irad edildiği tarih 1928’dir.

Şeyh Ali Sezai Efendi hutbeye insanı; ilmi fenni ve beyanı elde edebilir, Allahın eşsiz irfan hazinesindeki ilginçlikleri kavrayıp iktibas edebilir halde yaratan Allah’a hamd ve salatu selam ile başlamıştır. Ardından da “Allah’ım ilmimi artır” ayeti ve “Beşikten mezara kadar ilim isteyiniz” ve “İlim Çin’de de olsa isteyiniz” hadislerini zikretmiş ve hutbesini şöyle sürdürmüştür:

“Ey cemaat-ı Müslimin!,

Bilmiş olalım ki bizim dinimiz ilme çok ehemmiyet vermiştir, ilmin mertebesini çok yükseltmiştir. Hakk Teala hazretleri Kur’anı Azımuşşan da bir çok yerde medih buyuruyor, Peygamber’i Zışan efendimiz de ilme irfana ziyadesiyle teşvikatta bulunarak ilmin faziletinden bahsediyor. Bunu bilen büyük âlimlerimiz, kitaplarını hep ilimle, hikmetle doldurup, yerden gökten, insandan, hayvandan ilmin fennin fevaid ve avaidini ümmet-i Muhammed’e bol bol bildirmeye çalışıyorlar. Bu uğurda pek çok gayret edip zamanlarındaki ganimetlerin, fenlerin, marifetlerin en birinci ehli, erbabı olmuşlar, dünyada ne olmuş ne bitmişse hepsini biliyorlar. Herhangi milletten olursa olsun gelmiş geçmiş ilim ve hikmet erbabının kitaplarını mükemmel surette anlıyorlar. Onların hiç bilemedikleri, bulamadıkları bir takım ilimleri de yekun tahsil edip, çok şeyler icad ederek meydana koyuyorlar. Yerleri gökleri ilmen ölçüp, ince ince hesaplayarak sonra gelenlere yadigar bırakıyorlar ki, git gide o mübarek zatların bu gayret ve himmetlerini bilmez bir hale geliyor da ilimle fenle dinimiz tevfuk edemez hale, kaynaşamaz zannediyoruz.

Şimdi başka milletlerin eline geçen ve terakkiye sebep olan ve günden güne ilerleyen ulum ve fünuna ehemmiyet vermeyerek yabancı kalıyoruz. Gavur sözü ve icadı diyerek elde etme çaresine bakmıyoruz ve bu gibi ehem sözlere nasihatlere kulak asmıyoruz. Onlar, o ilimleri bizim ulemamızdan, eserlerinden, bıraktıkları yerlerden alıp götürdüler, çalışarak bugünkü hale getirdiler. Fakr u zarurettten milletlerinin yakalarını kurtarmağa sebep oldular. Fevkalhad, emn ve istirahat nail oldular.

Bizim sonra gelen âlimlerimizle Darülfünunumuz eskisi gibi hep gayret ve himmet edeydiler, ecnebiler misillu çalışıp çabalayıp, terakkiyat sahasında gideydiler, bu ulum ve fununun âsârı bizde de meydana gelmiş olurdu.

Ey Sevgili kardeşler, bilmiş olalım ki bizim dinimiz, cihana

I. Salon III. Oturum

gözlerimizin yumulu kalmasını asla arzu etmiyor, aklımızla, fikrimizle bizi hep yerlerde göklerde gezdiriyor, her şeye dikkat ve nazar-ı ibretle bakmamızı istiyor. Böylelikle Müslümanlar dünyaya karşı acemi olmayacak, cahil-gafil kalmayacak, ilmiyle- irfanıyla sanatıyla her milletten üstün olacak. Müslümanlık tecrübesizliği, miskinliği kabul etmez, Müslümanlık cahilliği gafilliği, tembelliği asla beğenmez. Kur'anı Kerime bakın, ehline erbabına sorun, göreceksiniz inanacaksınız ki Allahu Tealanın kelamı, insanların gözünü gönlünü, aklını fikrini, yerlere gölere çeviren ayeti kerimelerle doludur. Bu kitabı mübin kadar insanı uyanıklığa, ilme hikmete çeken çağırın hiçbir kitap yoktur. Var diyen getirsin gösterson. Allah Teala Hazretleri kendi kudretini bize tanıtmak ve insanlara vazifelerini ve çalışmakla intifalarını bildirmek için yerde ve gökte olan şeyleri daima göz önüne getiriyor. İnsan kendi vücudunun yaradılışını, dünyaya gelişini, gidişini düşündürüyor. Böyle düşünenleri medh buyuruyor. Efendimiz (as) da “فكر ساعة خير من عبادة سنة” “bir saat düşünmenin, bir senelik ibadetten daha faydeli” olduğunu buyuruyor.

Ey cemaat, Ey hakikati bilmek isteyen Kardeşler!

Bilmiş olalım ki Hazreti Allahın ve Peygamberimizin emir buyurduğu gibi, düşünmek ilimsiz olamaz, bir adamın ilim ve irfanı ne kadar çok olursa düşünmesi de o nispette şümüllü ve faydeli olur. Akıyla, fikriyle leyl u neharin ihtilafında, semavatta ve arzda Allah Telanın yarattığı envayı hayvan, nebat, meadin ve sairî eşya kâinatta mevcut olan hikmetleri ve halık-ı lâyezâl'in vücudiyetine ve kemali ilim ve kudretine delalet eden bunca alamet ve ayetleri görür ve fehmi ve idrak eder, istifade kapılarını açar. Bir adam da ilmi bilgisi ne kadar az, olursa o kadar kısır düşünür ki kendi nefsinin bile bilmekten aciz olur. Velhasıl her şeye ilim gözüyle bakmakla ilim ve idraksiz bakmak arasında dünya kadar fark vardır. Allah Zülcelal yaratmış olduğu şeylerin hikmetini anlamak ve faydelerine nail olmak için bu bapta işaret kılınanlar hakkında ta'lim ve tavzihi muhtevi vaaz ve nasaihi dinleyip çalışmakla husul bulur. Din ve iman o ilimlerle kuvvetleşir; zira cahil bir adam, yeryüzüne gökyüzüne bakar da esnemesi tutar, bir şey anlamaz, o gibilere arz ve semaya bakmaktan asla bir menfaat hâsıl olmaz. Lakin âlim adam her neye baksa bin türlü esrardan bin türlü hikmetten hayır duyar, ne sade anadan babadan ve gayrilerinde işitip o kadarcıkla kalmak tezyidi malumata çalışmağa ve ameliyat sahasına atılmaya asla faide temin edemez.

Ey sevgili kardeşler!

Biz din ve imanımızı kuvvetlendirmek istersek; ilme çalışmalıyız. Muhtaç olduğumuz şeyleri kendimiz yapmak üzere bilmediklerimizi öğrenmenin çaresine bakmalıyız. İlmin çağı beşikden mezara kadardır. Durmayan aşkla şevkle dinimize ve dünyamıza menfaatli ilimleri okuyup yazmaya ve belleyip güzel güzel amel etmeye çalışın, çocuklarınızı küçük kardeşleri ve kimsesiz yetimleri de yoluyla okutmağa, ulum ve fununu haziranın her ne kadar uzakta olsa da yerinden öğrenilmesine ve memleketimizde intişarına, çoğalmasına ve harice ihtiyacımızın kalmamasına elbirliğiyle uğraşın. İşini yanlış anlamayın. İlim ve fen dinimize kat'a muhalif değildir. Zira Şâri'i a'zâm (sav) efendimiz “استعينوا لكل صناعة بأهلها” buyuruyor. Yani “her sanat ve fennin tahsili için ehl u

erbabından öğrenmemizi” emrediyor. Bizde ilim ve fenne ne kadar ileri giderse, dinimizin kıymeti şerefi de o derece meydana çıkar. Bu hususta küçük yaştan (itibaren) ilim ve marifet ve fen ve sanat sahipleri adam yetiştirmeliyiz.

Ne mutlu bunu böyle bilerek dinine imanına sahip olanlara, ne mutlu böyle azm ve imanla geceyi gündüze katarak dünya ve ahretini mamur etmek için çalışanlara!”

Görüldüğü gibi bu hutbesinde de Şeyh Ali Sezai Efendi, millet ve ümmet-i Muhammed’in içinde bulunduğu kötü durumdan ve gerilikten kurtulmanın yolunu ve hastalığın reçetesini yine Kur’an’dan ve Hz. Peygamber’in yolundan elde etmektedir. Bunu “sabır ve kararlılıkla ilim ve fen için gece gündüz çalışmak, her nerede olursa olsun uzak yakın demeden ona ulaşmak, bu ilmi kalkınmayı elbirliğiyle sağlamak” olarak özetleyebiliriz.

Sonuç olarak, bir dünya savaşı nedeniyle tamamen yok olma tehlikesi geçiren Türk milletinin bu kara günlerini yaşayan Şeyh Ali Sezai Efendi, yer verdiğimiz hutbelerinde “bu yıkımdan nasıl kurtuluruz?” sorusunun cevaplarını vermeye çalışmış ve bu uğurda toplumu aydınlatma ve irşat vazifesini bihakkın yerine getirmeye çalışmıştır.

Bu vazifeyi yerine getirirken de memleketin ve milletin halini gözler önüne sermiş ve top yekûn bir muhasebenin gerekliliğini vurgulamıştır. İlim, fen, sanat ve marifeti elde etmenin ve bu uğurda çalışmanın zorunluluğunu beyan ederken de dinimizin bunları bizden istediğini ayet ve hadislerle tespit etmiştir.

Ali Sezai Efendi'nin Hutbelerinden Örnekler:

1928 (علم، صفت، معرفت) مطبوعه

أَحْمَدُ بِنْتَهُ الَّذِي جَعَلَ الْعِلْمَ حَيَاةً لِلْقُلُوبِ وَنُورًا لِلْبَصَائِرِ ،
وَوَسِيلَةً لِقُرْمِهِمْ جَوَاهِرَ حِكْمِهِمْ وَأَلَا سُرَارَ ، نَشْهَدُ أَنْ لَا
إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ، الَّذِي عَلَّمَ بِالْعِلْمِ ،
عَلَّمَ الْأِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ،
وَأَشْهَدُ أَنَّ سَيِّدَنَا مُحَمَّدًا عَبْدَهُ وَرَسُولَهُ الْبَعُوثِ رَحْمَةً جَمِيعٍ
أَلَا مُمْ ، اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَيْهِ مَا تَأْتُرُّ الْأَهْوَاءُ
وَالْأَعْيَارُ ، وَعَلَى آلِهِ الْأَبْرَارِ وَأَصْحَابِهِ الْأَخْيَارِ ،
أَمَا بَعْدُ فَيَا عِبَادَ اللَّهِ : اتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوهُ . إِنَّ اللَّهَ
مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ... قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي
كِتَابِهِ الْكَرِيمِ « قُلْ يُسْتَوَى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ »
صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ ، وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « مَهْجُورٌ مَجْلِسٌ
عَالِمٌ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ ، وَعِيَادَةُ أَلْفِ مَرِيضٍ ، وَ
شَرْهُو دَالِفِ جَنَازَةٍ ، فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمِنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ ؟
نَقَلَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . « وَهَلْ يَنْفَعُ الْقُرْآنُ إِلَّا بِالْعِلْمِ ،
صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ نِيْمَاتِهِ .
ای جماعت مسلمان : باسمه اولادکم بز صغیرہ ہنرمعرفتہ
خجارت و ترویجہ ، باسقمہ و تباردن ، باسقمہ و تباردن کری
فالشرد . انہر بواو غوردہ بنی بایک جوونہ کیمشردہ ،
بونی سولہرہ انسانہ اعیرکلیو ، ولکہہ دنیادہ ریدہ ہوا
رہ ماہی بولا ماہہ

فنه لوه اكله سيمالي ، در ميدانه چيفيالي كه چاره ده دوشونون
 برنفضا اوڭ باص ايدوب صافلامه ايسه دكله . . اصغر
 قصوي ، نقصا بايوت آلا برجاه آامقد . . اعظم فارسي
 شمع بزم بولجوكري قايستور بايجه سبي بلكبزرگ ، فخر وال
 برلكيه چاليسامانقد . . باشق بزم دكله . . ايشتم بزم
 نيجه زماند بزمي فاصوب فاووران ، يريش انظر سور دكله . . ده
 بود . . باشتم نه صيفد باركلشم هيت بويون دند . .
 چونكه دنبا حالدي ده دكشمه ، زبان باشق لاشتم . . بوزنگي
 كونده هر نوز فابريقاري ، سمند و فرلي ، واپورلي ، موطولوي
 معدناري بول اولمايان ملنار شيراز ضروري ايجده قاييرلي
 فقط فناعنه كينه مز برجاهم كليرلي ، بوصايد فارسي ميدانه كينه ملي
 ايشتمده فولاي دكله . . هيت علم و هنر ، و ده سعي و غيرتارلي
 ميدانه كلير شيراز . . بوسه فزوه خانه ، ميخانه ، و اولون عملار
 كند ضرر لرينه اضاعه اوقان اخطا ؛ و هرگون عبادتخانه لردن
 باقوت فالقده ميدانه كاه ااطاني بوقد . . بوليه چاليسوب
 چالاموه الرصد . . فنوسه ز منقدا بدل مكي ايدجه اولور
 بعون الله تعال موفيقه بوند دو بوند . . سيفجرتي شاعره
 صلوان الرحمان افنديزك بلبه برد بكنه كوره ، علم و هنر مؤمنه بيبند
 عاونا غيب ايسه اولديغ بر سايد . . اوڭ نرزه بولور ، و بلبه الله
 كوروسه ، اطلاليد . . بنه عدم . . افنديزك بور ديفه كوره ، دنياي
 ايشتم بزم عالم صابلا جقد . . آخري ايشتم عالم صابلا جقد . . هم دنياي
 هم آخري ايشتم بزم عالم صابلا جقد . . بونجه ايشتم بوز . .

سرور عالم صلعم . افندیز بزرگ عالمی در جنت اهلین صلعم
 اوزره « اطلبوا العلم ولو بالقرین » یعنی دینی و دنیا
 منفعتی علم حیث کی اوزره بر کرده بیاد اولی آلیک ^{اوکره} دیم
 امریو بیور . بو قدر له ره فالما یوب اولیم اوفور یعنی
هدیه بشری پذیرنده اوکره نوب مقتضای عمل اینجی
 نیشیا: بر علم مجتهد بولغه بیک رکعت نافه نماز قیامت
 و بیک خسته بوفلا منفک و بیک جنازه نمازی قیامت رها
 افضل رها فائده لید بو بیور بیور . بو هارو بار سول الله
 قرآن اوفوقنده می خیرک وفائده لید ره هولاناره فائده
 « بصیح علم قرآن فائده و بر می جو ^{اعطای} بویور بیور .
 ای جاعت نسایی : عم . افندیز عالمی عاقبت خی بو هولاناره
 بیاد بیور . خی یک آن عمری فالما بر اده : « بارسول الله
 یوانه زمانی هانکی عباد کرم سم ؟ و بیم فای علم
کرم می امرای بیور . « اطلبوا العلم من المهدی الی التهدی » بو هولاناره
علم چاغی بیک ضاره قد . اولی یعنی امنه اکلا بیور .
دیک که عجز خسته له کی بر مانی اولما فج عمر آن فالمند چوه
فالمند . دیه بر مانه ایدی جه تحصل علم حالی جه علم هانکی
ملکنه اولی اوقاد . با خود اجنبی ملکنه . فالمند .
دینی جه . علم و معرفه صاحبان کلمه سه و هر هانکی ملکنه
اولور سه اوسونار « استعینوا الکلی صناعته بأهلها » امرای

حضرت پیغمبری به افضالاً آنارله کوروشولوب، دیلاری اوکره نبارله،
علم و معرفت و وصفنداره الده ایدیه جاک ...
الله، الله! شو مبارک پیغمبر ذی القدرله قطعلی امرلرینه
باقک، برده بزده کی علمسنرله غیرسنرله کله باقیاج؟ بز باقیاج
بیله یا باخیبار باقیولر، بزیم علمسنر، وهنر و معرفتسنر اکثره کولوب
نور لولا فایز ایدیلور. بزیم آفاره کولوب او فایز نور لولور.
نه ده کندی فهو لر عری بیله حقاً حقیقاً بیله ساده بر
«دین» دیبوی کیدیلور. بودیم میان اسلامه علمه ویردی
اهلی اصلا کور میور. حسب الزمان ترقیا عمره، و فایز و عمره
یا ایه جوه علم و معرفت و فنون شیطان صابیلور. بولیم
بولیم هر شیئی اجبار معولاندن آلبیلور. حق او فو پیغمبر قرآن کریم
کا غیبی ده، مرکبی ده، بزده اورویا و بریلور. اکنه دن ایسکه و اریج
بنون محتاج اولدیغیر شیاری حقیق او اکنه دیگر یا باخیبار یا بوی
کونده بولک یا افری حکملم بز حقیق غایب دو شور و تور
اکلا بانه کوره بونوع اولور. اولوم! سوه سوه او فو پیغمبر قرآن
عظیم الشان، حاشا بزده د آفرین ایستنه بولیم جاهل اولیک بولیم
تروف، و ترقیا اکثره حاشا یا اوره اجباره محتاج فالیک می دیور؟
ماغد، مرکب فواصل یا بیلر یا بیم ب، بز اکنه بیله یا باخیبار حقیق
بر بجمله تور ساده فورو فورو مسلمانانه رعواسنده
بولونانور. بر بیکرک ضربنه ال و دیله اول تقدیر کیری فالیم ب، یا ب
قیامت کونی بیسنر فایدیم کی طوعی سنده اور طمنه کونور بر اقریم!
— حقیق بولیم اولور. قرآن عظیم الرها بولیم دیور ؟ اصلا

اور اللہ کلامی مسلمانانک بویا عاجز و سفیل فالانی
 مراد بیو۔ ! جاشا و کلل ! یومضارک روحنی، وجدنی،
 نریته و مجله ابدہ جاک بولکاب لکرم۔ انانیت، جمعیت،
 مدینیت، سعی و غیرت، بجدد، ترفیات، نصرت، عادت،
 فوز و نجات، سلامت و رستہ، جملہ احکام جلیہ ضدہ سلیم دان
 کا ذالک البیض کلمہ، محفوریہ نبوت و وعظ و ارشاد
 عایت اعجاز فاعلم، بوضوح عدم غیبت امریہ
 بقرآن کریم، بزه اللہ تعالیٰ بک، بریوزندہ کی، کولک بوزندہ کی،
 بکلمہ نعمانی مدع ابدہ ک کوزد و مزہ و فکر مزہ صوفیو،
 کوزلہ اختلاف، ال وکل بر لکلیہ جالبہ، استفادہ ایضاً
 صیغی صیغی، امر ایلو، علم و معرفت، سعی و غیرت اولیٰ کہ
 انصاف نفیر ایلو، فوز و راحت، وغنای تروت،
 فیوری آجیلین، نہ نہ موطابو او کیم لہ کہ، وطناری علم فایلد
 نور لاندیر، نہ نجبا۔ او ذالک، ملناری صفت، لہنز،
 و معرفت، نکلین ابدہ، بابا خیلرہ، اویج اھفد،
 و بیون الکلیف فویہ نایر، لقاؤ فی الخیر عن النبی الصادق
 الا بتر (العلم ضالۃ المؤمن من حیث رجعتہ آخذہ)
 و عنہ صلوات اللہ علیہ و سلم (الضاعۃ امان من الفقر)
 او مکافہ، الا ان اصت کلام، و ابلغ النظام،
 کلام اللہ الملک العزیز العالم، مکافہ اللہ تبارک و تعالیٰ فی کلام
 و اذا قرئ القرآن فاستمعوا له و انصتوا لعلکم ترہمون،
 اعوذ آہ بسم اللہ آہ (یرفع اللہ الذین امنوا منکم و الذین
 اولوا العلم درجات) صدق اللہ العظیم
 ا و طورہ :

اِنْ هُوَ اَبْرِيكِي عَلَمِي
 اَكْرَبُ دِيْمَرِكِي لَابِقِيه اَكْلَامَا بَزْدَه شُونَ دِيْنَانِه سَكْسَر شَهْرِي
 صَابِلِيه بِيْعِي عَلَم وَفَن وَمَعْرِضَانِه فَارِسِي دَشْمَه كَسْبِلِيه لَفِي بِيْعِي
 او وَفَن اِيْمَه فَارِسِي اَمَا دِيْمَرِكِي مَقْضِيَانِي كُونِي لِه اَكْلَامِي
 اَكَانُو فَيَقَا سَمِي وَغِيْرَه وَبِنْدَه مَقْدَرِي كِرِي قَالَمَانِه سَهْمَه اَرْ نُوْمَه
 بَزْم اِيچُون قَوْضُو بُوْنْدَه اَعْلَام نَه فَدَه اِيچَه لِيْرَس بَزْم سَمِي
 قَوْضُوْرَه اَوْ فَدَه اِيْرِيَانِه اَوْ طَنْخَزْدَه وَطَنْخَزْدَه اَرْ سِنْدَه قَبِي وَ
 مَعْرِضَت نَه دَرَجَه اِيْلَرِي كِيْدَرَس بَزْم دِيْمَرِكِي شَوْفِي وَضِيْعِي دَه
 اِيْمَه لَمَلل اَوْ فَدَه مِيْدَانِه هِيچَا نَه مَوْطَاو بُوْنِي بُوْلَه بِلَه اِيچَه قَوْضُو
 غِيْرَه بِيْعِي اِيْمَانِه صَاهِب اَوْلَاْدَارَه نَه مَوْطَاو بُوْلَه اِيچَانِ وَغِيْرَه صَاهِب
 كِيچَه بِي كُونُوْرَه فَا نَا رَه دِيْنَا وَآخِرِيْنِي مَعْمُو اِيْمَك اِيچَه كِه اَلَا
 اَلَا اِنَّ اَحْسَنَ الْكَلَامِ ، وَابْلَغَ النَّظْمِ ، كَلَامُ اللهِ الْمَلِكِ الْعَزِيْزِ الْعَلِيْمِ
 لَمَّا قَاہُ اللهُ تَنَارِكِي وَتَعَالَى فِي الْكَلَامِ ، وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوْا لَهُ
 وَاَنْصِتُوْا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ اَعُوْذُ بِاللّٰهِ بِسْمِ اللّٰهِ اَه
 (وَعَلَّمَنَا مِنْ لَدُنَّا عَلَمًا) دَرُوَاتِه الْعَظِيْمِ اَوْ طُوْرُوْبِ عَاذِي
 1928 خطبه ٦٦ (علم و فن حفيد ملك)
 اَحْمَدُ بِيْعِي الَّذِي جَعَلَ الْاِنْسَانَ قَابِلًا لِلْعِلْمِ وَالتَّفَنُّنِ وَالتَّيَّانِ ، وَوَقَّعَهُ
 لَا تَيْبَسُ فِي دَقَائِقِ ضَنْعِهِ الْعَرِيْبِ مِنْ خَزَائِنِ الْعُرْفَانِ
 اَشْرَهْدُ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ وَوَقَّعَهُ بِاللَّحْرِيكِي لِه ، الَّذِي جَعَلَ الْعِلْمَ
 الْعِلْمَ فِي الدُّنْيَا كَالْاَعْلَامِ وَهَدَاةً لِلدِّنَامِ ، وَاَشْرَهْدُ اَنْ سَيِّدَنَا مُحَمَّدًا
 عَبْدَهُ وَرَسُوْلَهُ النَّبِيَّ الْمُصْطَفِيَّ ، وَالرَّسُوْلَ الْمُجْتَمِعِ ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ
 وَعَلَى اٰلِهِ وَآخِيْهِ الْكِرَامِ وَسَلَامٌ تَسْلِيْمًا كَثِيْرًا ، اَمَّا بَعْدُ
 يَا عِبَادَ اللهِ : اتَّقُوا اللهَ وَاطِيعُوْهُ ، اِنَّ اللهَ مَعَ الصَّالِحِيْنَ
 وَالَّذِيْنَ هُمْ مُخْتَارُوْنَ

قال الله تعالى في كتابه الكريم **﴿ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴾** وقال رسول الله
 العظيم **﴿ أطيبوا العلم من المهد إلى اللحد ﴾** وقالهم في حديث آخر
﴿ أطيبوا العلم ولو بالصين ﴾ **اي جماعت مسالين** **بسم الله**
 بزم دینیز علم حیوئه اهیت و بر سر ، علم مرتبسی حیوئه نولکس ،
 حوره نفا حضرتی قرآن عظیم السانده بر حیوئه برده علم صبح بو بیو بیو
 بیغیر ذک علی صلوات الرحا اضمزده علم عرفانه نیاده سیده شوقیا
 بولنه زوه علمک فضیلتنا حیث ای بیو - ، بونی یمان بونک عالمی
 و فنیاه کتابارینی هب علمه ، حکمتاه طولیدروب ، بردن کونک انک
 حیواندن علمه ، **فناک** ، فوائد و عوائدینی اضیحده بول بولک
 حیاسیو - لر ، بواوغورده به جور غیرت ایدوب نیامانزده کس غلظت
 فنارک ، معرفتارک اک برنج اهل و ایالی اولیبو - لر ، دیانده اولوس
 نه بینمه هسینی بیبو - لر ، هه هاتک ملندن اولوس اولوس کلکسه
 کس علم و حکمت ایانک کتابارینی مکمل صورنده آکل بو - لر ،
 باکلنارینی دونه لنگ اک کلنارینی ناملا بو - لر ، آنلک صبح
 بیه مکاری بولاماد فاری ، بر طاقم علماری ده بکنک خصل ایدوب
 حیوئه سبلا اجد ایدک میدان فویبو - لر ، بر لری کونکله اولوس
ایچجه سبلا با ایه سوکره کلناره با دگا - بر اقبو - لر ،
 کین کیده اوبارک زانارک بوغنی وهنارک سبلا کلبو - زده
 علمه ، فناه ، دینیز نوافه ایدره سز فاینا سمان فطن ای بیو - لر ، سمد
 باقر ملنارک المنکجه و نرفیا سبب اولوس ، کونندن کوننه البریه علوم
 و فنون اهیت و یرمه یک با اچ فایبو - لر ، اووه سوزنی و اجادی
 دیرک الله دانه چاره سینه با فایبو - لر ، و بو کلام سوزناره ، نصیره ،
 قولوه اصحابوزن ، آنلار او علماری بزم علمانزک انزلندن بر اقبو بیو - لر
 الوبه کونو - لر

هياتا له بوكونكى عالم كبر ديار، فقر وضرو زنا مدنار نيک يفر اي
 فوناي يفر سيب اوليدار، فوه الحد امن واستراحت نائل اوليدار،
 بزم صوكره كلمه عالم نزل، دار الضو نزل اسكيه كي هي غيرت
 وهن ابده بديلر، اجنيسار سلالو جاي سوب جا بالايوبت نرفيان
 ساهنده كده بديلر، بو علوم وفونه آكاي بزده ميدانه
 كامسه اولو- دن، اي سو كياه فار- داسار: ساهنه اولوكم
 بزم دينمز جهانه فاسي كوز نزل بو مولو قالماسي اصلاح از و اجبو-
 عفا نزل فكر نزل بزي هيب بر لره كوكلره كزدير بو- هر سه وقت
 ونظر غير نام با فاضلي ايمنه بو- بول الله مناهار دنيا فخر
 عجب اوليا جوه، جا هله خافو فالما جوه، عالميه عرفانده صفتيه
 صفتيه هر يلدن اوسون اولاجوه، ماساناهه جبريك نلكي
 سكيناي قول اينمز، مساناهه جا هلكه غافلكي، نين ملكي اصلاح
 كنمز، قران كبريه با فلك، اهله اريانه صوبه، كوره حكيم ايتانه
 الله تعالىه كلام، انك كوزون، كوكلن، عفاي، فخرن، بر لره كوكلره
 چه ويره آينه كبريه لوطو بطولود- بو كونا بدين قد- انسان
 او با نفاضه عالم هكنه هكنه چاغيران بهج بر كيب بوقدر، وار
 دين كبريه كوز سيب، الله شق حضرت ناري كذي قدر نئي بز
 طاب نيمه، واناناره ظيف لرني و هاليه نله استفعا لرني بيلدريه
 اچوه برده وكوكه اولان شيلري دائما كونا وكنه كبر بو-
 انسانه كذي وجوديه بار ديليني، دنيا بگيشي، كيد تيشي
 دوشوند بريو- بولم دوشونم ناري صبح بويه بو- عجم، افسون
 نفاكر ساعه خير و من عبادت سنه: بر ساعه دوشونم
 بر سه الله عبادت دن دهافانده ط اوليفني بيلدريو-

ای جماعت ای همه و حقیقتی بله ای همین فاء دل سر :
 باسمه اولاد که حضرت اللہ پاک و بیغیر ذی انفس غیر امر
 بود یعنی کجی دوستی علم از امان ، بر آدم علم و عزوانی
 نه فدی هوم اولوسه دوستی بر او نینده موالی و فائده اولوسه
 عقیده ، فکریم ، بل و نه های اختلاف فیه ، و سموان واضحه الله
 فعالیتک یا از بعضی انواع حیوان ، و نبات ، و معدن ، و سایر اشیا
 با شناده موجود اولاد حکمتی ، و خالوه لابزالک وجودت
 و کمال علم و قدرتی دلان ای اشاری کور و ، و فهم و ادراک
 و استفادہ فیولین آنها ، ^{بوجود علم} و بر آدمک علم ، بیکس فیه
 آن اولوسه او قدر فیض دوستی که کف نفسی ^{ببیند} عاجز
 اولوسه ، و الحاصل هر سیه علم کوزید با حقیقه علم و ادراک
 با فعه آسنده ، دنیا رفده فیه راه دسر ، الله ذوالجلالی
 یا انیمه اولیض سیرک حکمتی آکلوسه و فائده لیرینه نال
 اولوسه بخوبه بوابده ^{اشیا} آفتابنده فیه تعلیم و توضیحی محوی و غط و
 رضا بجی ^{بفایده} حصول بولوسه ، دینی و ایمان او علم
 قوتل سیر ، نیز جاهل بر آدم ، بر بون بن و کو طره با فاده
 اسنه صدی طوبی ، برکی آکلوسه ، او کیماره ^{اصول} و کیماره
 با حقیقن اصلاح بر صنعت حال اولوسه ، الله عالم آدم
 هر نیمه با فیه دور لو اسرار دن ، و بیک دور لو حکمتی غیر طریک
 سادو اتادن با یادن ، و غیر بلرنه ای شیوه او قدر حقیقه فالوسه ^{نیز}
 حال سینه و عیان ساجم نه ^{اصول} اصلاح فائده تأثیر اید مز
^{الغیر اولوسه اولوسه}

KAYNAKLAR

Ali Sezai Efendi, *Cihad Risalesi*, (Kendi el yazması)

, *Hutbeler*, (Kendi el yazması)

el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfu'l-Hafâ'*, I-II, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabi, 3. Baskı, Beyrut, 1988.

Alparslan, Yaşar ve Yakar, Serdar, *Eski Maraş'ta Âlim Çıkarmış Aileler*, Ukde, Kahramanmaraş, 2011.

Alparslan, Yaşar ve Yakar, *Serdar; İstiklal Savaşında Maraş*, Ukde, Kahramanmaraş, 2008.

Sarıkoçuncu, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları*, I-II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1997.

Yakar, Serdar, *Maraş Milli Mücadelesinde Şeyh Ali Sezai Efendi*, Ukde, Kahramanmaraş, 2012.

Yakar Serdar, Şeyh Ali Sezai Efendi ve Milli Mücadele –Notlar-, s. 7

Yakar, Serdar, “Zor Zamanları Yaşayan ve Yazan Adam: Şeyh Ali Sezai (Kurtaran)”, *Alkış Dergisi*, Sayı: 31, Ocak-Şubat, Kahramanmaraş, 2007. ss. 14-16.

EFSUS'A İLİŞKİN OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

Yrd. Doç. Dr. Necati Demir¹

Özet

Kahramanmaraş Belediyesinin bir kültür hizmeti olarak 4-6 Ekim 2012 tarihleri arasında gerçekleştirdiği “Uluslar arası *Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*”na Efsus’a İlişkin Osmanlı Arşiv Belgeleri başlıklı bir bildiriyle katıldım. Efsus (Afşin) taki Ashab-ı Kehf Külliyesi (Ashab-ı Kehf Zaviyesi (Tekke), Ashab-ı Kehf-i Şerif Camii, Ashab-ı Kehf Medresesi, Ashab-ı Kehf Hanı, Kadınlar Mescidi, Paşa Çardağı, İlave Mescid ile Efsus Cami Şerifi (Ulu Camii), ve Efsus Devebaba (Dedebaba) Türbesi ve Efsus (Afşin) Nahiye Müdürlerine ilişkin OA Belgelerini sunarak katkı verdim. Bu çalışmada yukarıda anılan başlıklara ilişkin toplam 75 adet Osmanlı Arşiv Belgesi özet halinde verilmiştir.

1 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Summary

Between 4 and 6st October 2012 I joined with a paper which title is “Archive Documents of Ottoman on Efsus” that Kahramanmaraş Municipality prepared “International Symposium on Maraş In The Period of Ottoman”. And I used archive documents of Ottoman about Ashab-ı Khef Mosque Complex (Ashab-ı Khef Dervish Lodge (Tekke), Ashab-ı Khef-i Sharif Mosque, Ashab-ı Khef Medresseh, Ashab-ı Khef Inn, Mosque of Women, Pahsa Pavilion, Additional Masjid, Efsus Sharif Mosque (Grand Mosque), Efsus Devebaba (Dedebaba) Mausoleum and Efsus Region’s Managers in Afşin. In this study, total 75 units archive documents of Ottoman about before mentioned titles is given.

Key Words: Ottoman, Maraş, Elbistan, Efsus

Efsus'a İlişkin Osmanlı Arşiv Belgeleri

Kahramanmaraş Belediyesinin bir kültür hizmeti olarak 3-4 Ekim 2012 tarihleri arasında gerçekleştirdiği **Osmanlılar Döneminde Maraş Sempozyumuna** Efsus (Afşin) taki Ashab-ı Kehf Külliyesi (Ashab-ı Kehf Zaviyesi (Tekke), Ashab-ı Kehf-i Şerif Camii, Ashab-ı Kehf Medresesi, Ashab-ı Kehf Hanı, Kadınlar Mescidi, Paşa Çardağı, İlave Mescid ile Efsus Cami Şerifi (Ulu Camii), ve Efsus Devebaba (Dedebaba) Türbesi ve Efsus (Afşin) Nahiye Müdürlüğüne ilişkin OA Belgelerini sunarak katkı verdim.

Bu çalışmada yukarıda anılan başlıklara ilişkin toplam 76 adet Osmanlı Arşiv Belgesi mevcuttur. Bu belgelerde söz konusu edilen konuların bazıları hakkında bir değil iki, üç ve dört farklı versiyonları olan belgeler de vardır. Belgeler, konularına göre sistematik biçimde değil tarihi kronoloji içerisinde verilecektir. Ayrıca hemşerimiz Doğan Bozkurt'un, Hasan Polat ve Şükrü Özcan'ın özel arşivinden de yine Osmanlıca tebrik, tuğra, berat ve mühürler metinde işlenmiştir. Bildirimizde elimizde bulunan bu 75 özgün belgenin içerikleri ancak özet halinde sunulacaktır.

Belgeler

Afşin'in Osmanlılar Döneminde genelde Maraş Sancağı, Elbistan Kazası Efsus Karyesi olarak anılmaktayken Sultan III: Selim Dönemine ait olan Belge CEV 11817 17 Cemaziyelevvel (Aralık) 1218/1802'de Efsus Kasabası ifadesi geçmektedir.

Buradan hareketle Efsus'un 1218/1802'de nahiye teşkilatına kavuşmuş olduğu anlaşılır. Bu 74 belgenin 18'i Ashab-ı Kehf Külliyesi, 10'u Dede Baba tekkesi, 1'i Gerger Köyü arazileri, 2'si Efsus Camii Kebir, 1'i Elbistan Voyvodasının Efsus'ta ikamet etmesi, 7'si Efsus'ta vergi sorunu, 15'i Efsus Nahiye Müdürlüğü, 4'ü Efsus'ta ayaklanma, 3'ü ayaklanmayı bastırmak için Efsus'a gönderilen askerin mültezimin ekili arazilerini telef etmesi, 1' Fırka-ı Islahiye, 5'i Zeytun'da asayiş sonrunu, 1'i redif Teskeresi, 1' Efsus'ta Askeri Alay'ın kalkması, 1'i Efsus'un 1902 yılında nüfusuna ilişkin, 1'i Elbistan'ın Maraş'tan ayrılmak için Mutasarrıflık talebi, 1'i Efsus'ta 1914'te çıkan yangın, 2'si de Efsusluların Maraş'ın Kurtuluşuna iştirak ettiklerine ilişkindir.

Elimizdeki bazı belgelerde Maraş'ın bilinmeyen bazı naib ve mutasarrıflarına da ulaştığımızı inanıyoruz. Örneğin İMVL 18031 232 1268/1852

Yusuf İzzeddin Paşa'dan Maraş'ın sabık valisi olarak söz edilmektedir.

Yine CD 7194 1240/1824 yılına ilişkin belgede Bayazıtzaade Seyit Süleyman Bey'in Maraş'ın yöneticisi olduğundan söz edilmektedir.

Osmanlılardan Önce Afşin (Efsus) a ilişkin ilk belgeler

1.Efsus (Afşin) a ilişkin ilk belge Anadolu Selçuklu Sultanı 1. İzzeddin

Keykavus zamanında Maraş Valisi Nusretüddin Hasan Bey tarafından, 612/1215 tarihinde bir ribatu'l-mübarek (zaviye, buk'a, kervansaray) ya da çilehane, ribat ve ribatu'l-mübareke olarak kayıtlıdır. Hacı Bektaş'ın çile doldurduğu belirtilen Ashab-ı Khef'in ana binasının muhteşem kapısı üzerinde Sultan I. İzzeddin Keykâvus ile Maraş Valisi Emir Hasan'ın adlarına 612 (1215) tarihli uzun bir kitabe mevcuttur. Camiin kapısı üzerinde de Sultan I. Alaaddin Keykubad ile yine Emir Hasan adına 630 (1232) tarihli üç satırlık bir kitabe vardır. Her iki kitabe M. Halil Yinanç'ın Maraş Emirleri¹ adlı küçük eserinde yayımlanmıştır. Bugün Elbistan'da bulunan Emir Hasan-oğulları, bu emirin evlatlarındandır.²

2. Yakut el Hamavî, 1228'te Haleb'te tamamladığı Mu'cemü'l-Buldan (Beldeler Sözlüğü) adlı eserinde Afşin-Elbistan yöresine bir gezi yaparak Elbistan'ı Anadolu'nun meşhur beldelerinden biri olmak üzere tarif ettiği gibi, Efsus kasabasının adını da Ebsus şeklinde yazmış ve Ashab-ı Khef ile rakîm (mağarayı kapatan büyük taş) «ın burada olduğunu, Dukyanus»a ait olan bu beldenin harap olmasına rağmen, birtakım tuhaf eserlere malik bulunduğunu yazmıştır.³

3. 1232 yılında Ashab-ı Khef Külliyesini tamamlanmasını konu alan taş kitabelerdir. Camiin kapısı üzerinde de Sultan I. Alaaddin Keykubad ile yine Emir Hasan adına 630 (1232) tarihli üç satırlık bir kitabe vardır.

4. Haleb Eyyubi Devleti Veziri tarihçi Kemâleddin İbnü'l-Adîm⁴ (--- - 660/1262),⁵ 1237 ve 1238 yıllarında iki defa Kayseri'ye, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev nezdine, elçilik ve vazifesi ile gönderilmiş ve bu seyahatlerinde Elbistan'dan geçmiş ve Efsus'a uğramış ve bize her iki kasaba hakkında malumat vermiştir. Adı geçen tarihçi Arabisus veya Arabsus adıyla andığı bu şehrin harap bir halde olduğunu, surlarının enkazının ve duvarlarının bir kısmının mevcut bulunduğunu, harap şehir yerinde bir mamur köy⁶ mevcut olduğunu ve şehrin iç kalesinin de büyük bir höyük halinde bulunduğunu yazmaktadır. İbnü'l-Adîm, Eshab-ı Khef mağarasını iyice tarif ettikten sonra, bu mağaranın etrafına Maraş valisinin büyük binalar yaptırmış olduğunu ve ziyaretçiler için vakıflar te'sis

1 Yinanç, İ.A., *Elbistan mad.*, s. 227, *Maraş Emirleri, Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yıl 15, nr, 8, s. 85, İstanbul 1341/1926.

2 Yinanç, İ.A., *Elbistan mad.*, s. 227. M. Halil Yinanç, her nedense bu tarihi veri için bir kaynak vermemiştir. Bkz: İlyas Gökhan-Selim Kaya, *Maraş Emirleri*, 148.

3 Yinanç, İ.A., 4. Cilt, *Elbistan maddesi*, s. 226, *Yakut el Hamavî, (Mucem al-Buldan, Mısır, 1323, I. Cilt, s. 84 v.dd.)*.

4 Adim oğlu Kemaleddin, *Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin 1251 yılında Haleb'e giderek Halaviyye Medresesi'nde, kendisinden ders aldığı fıkıh, tefsir ve usul ilimlerinde önde gelen bilginlerden biriydi. Bkz. http://blogs.datasenkron.com/engintopcuoglu/?page_id=4.15/6/2007*

5 *Meşhur tarihçi İbnü'l Adim de Halep Eyyubi Melikin'in elçisi sıfatıyla 1237 ve 1238 yıllarında iki defa Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e gönderildiğinde Elbistan'a uğramış ve Efsus'ta Ashab-ı Khef'in bulunduğu yeri ziyaret etmiştir. Faruk Sümer, Eshabü'l Khef, s. 7-8.*

6 Efsus.

I. Salon III. Oturum

ettiğini zikretmektedir.¹

5.Memlûk sultanı Sultan Baybars (Bey Bars) ın Hunu Ovasında 1277’de Moğolları yenmesiyle sonuçlanan savaşta, Anadolu seferinde vaka tarihçisi olarak yöremize gelen Kadı Muhyiddin İbnü’Abdu’z-Zahir, Ürdün’de de olduğu söylenen Ashab-ı Kehf ile yöremizdekini karşılaştırarak şu kanaati belirtiyor. “Sultanımız (Bey Bars) 11 Zi’l-ka’de Cumartesi günü (16 Nisan Cuma) savaş meydanından göçtü ve Rumman adıyla tanınan köyün yanına kondu. Bu köy Kehf’e ve Mağara taşına yakındır. Asıl gerçek Kehf ve Mağara taşı (er-rakim) budur. Kehf’in ve mağara taşının Belka² yöresindeki Husban’a yakın olduğu iddiası doğru değildir Mağaraya yakın bir yerde, üzerinde Rumî ve ya başka eski bir yazı (mine’l-hatti’l-kadim) bulunan bir sütun vardır,³

Efsus (Afşin) a İlişkin BOA Belgeleri

1.AE.SAMD III 97 9555 1116/1700 R 19 1

Maraş Naibi Yahya Efendinin Elbistan Nahiyesinde Efsus Karyesi Dede Baba Zaviyedarlığı hakkında muameleli arzı hakkında bir belgedir.

2.10- 4175 1118/1702 senesi 19 Zilkade

1702 yılındaki bu belgede Padişah (Sultan II. Mustafa Döneminde Maraş Kazasına bağlı Elbistan Nahiyesinde bulunan Alaüddeve Ashab-ı Kehf Medresesi evkafının mütevellî mutasarrıfı olan Seyyid Halife ibn İbrahim kendi rıza ve isteği ile bu görevinden feragat edip evladı vakıftan es-Seyyid Osman Halife Zadeye verildiğinden söz edilmektedir.)⁴

3.8- 4181 (1-10) Şaban 1143/1727

Padişah (III. Ahmed (1703-1730) Maraş Beylerbeyi ile Elbistan Kazası Naibine, Ashab-ı Kehf Vakfı mütevellisi Seyid İbrahim’in borcu olmadığı halde aynı karyeden Seyid Osman’ın alacak iddiasının haksızlığının hükme bağlanıp davanın iptalini ihtiva eden emri şerif gönderdiğinden söz etmektedir.

4.CEV 18198 1145/1729

-1145/1729 yılında Yarpuz’da bulunan Ashab-ı Kehf-i Şerif Vakfının arazileri olan (Efsus, Nişanıt, Büyük ve Küçük Sevin ile Kayapınar yöresi) vakıf arazilerine Elbistan Voyvodasının müdahale ettiği, bu yüzden vakfın dağılmakla yüz yüze geldiğine ilişkin Maraş Kadısına verilen bir dilekçeden söz

1 Yinanç, İ.A., *Elbistan mad.* s. 226.

2 *Günümüzde Ürdün’ün başkenti olan Amman’ın 20 km mesafede bulunan Osmanlı Döneminde idari kent olan Salt kentinin eski ismidir. Bkz. F. Erkoçoğlu, Abdülmelik b. Mervan, s. 106.*

3 *Sümer, Yabanlu Pazarı, s. 75; Kadı Muhyiddin İbn Abdu’z-Zahir, Sultan el-Meliku’z-Zahir Bey Bars’ın Anadolu Seferi, s. 75.*

4 *Emekli İmam-Hatip Hasan Polat’ın Özel Arşivinden. Ömer Hakan Özalp.*

etmektedir.¹ Dilekçede Elbistan Voyvodasının ismi geçmemektedir. Osmanlı toplumunun bir vakıf medeniyeti oluşturduğu halde bir kaza yöneticisinin asırlardan beri süregelen bir vakıf kurumuna müdahale etmesi yadırganabilir ama Osmanlı'nın 1699'daki Karlofça Antlaşmasıyla ilk kez batı karşısında toprak kaybına maruz kalması imparatorluk içinde merkezi otoritenin haliyle zayıflamasına ve taşra yöneticilerinin keyfi uygulamalara cesaret etmelerine fırsat verdiği görülmektedir.

5.5 Safer sene 1146/1730

Elbistan'a tabi Efsus karyesinde vaki Devebaba zaviyesi vakfının zaviyedarlığı konusunda düşünülen ihtilafın çözümüne ilişkin bir belgedir.²

6.4174 (12 Muharrem Sene: 1153/1737

Efsus Karyesi Vakfı müteveli ve zaviyedarlığının Seyid Hüseyin'in vefatından sonra oğulları olan Seyid Ahmet ve Seyid Mehmed'den üçte bir hisseleri alınıp kardeşleri Seyid Osman'a tevcihini içermektedir.³

7.4170 (20-30) Rebiülahir Sene: 1154/1738

Bu tuğrada 1738 yılında Elbistan'ın Gerger Köyü sınırları içindeki tarla davasından söz etmektedir.⁴

8.CEV 27146 1171/1755 Haydarin Zaviyesi Vakfı

Devebaba Türbesi Mutasarrıfı Mehmet Rıza'nın vefatından sonra küçük oğlu Yusuf ve Rıfat işe ehil olmalarına kadar Tekkeyi Müderris-i Kiramdan Seyit Ahmet Hayati bin Niyabet'e devredilmesinden söz edilmektedir. 5 Recep 1271⁵

9.C. EV. 33 1635 1181 B 16 1 Efsus Ulu Camii hatibi tayini

Darüssaade Ağaları nezaretinde olan evkaftan Maraş Kazasına tabi Elbistan Nahiyesinde Asha-ı Kefh Vakfı mahsulünden mahassas vazife ile Efsus nam-ı diğer Baryoz (Yarpuz olması gerekir) Kasabasındaki camii hitabetinin tevcihine ilişkin bir belgedir.

10.C.EV 1635 1181/1765 Telhis⁶ Eshabü'l Kefh Vakfı Cami Hatibinin Maduriyeti

Anadolu vilayeti Maraş Kazasına tabi Elbistan Nahiyesinde Efsus namı diğer Yarpuz'da vaki Hz. Eshabül Kefh Vakfı camii Şerifi İmam-hatipleri olan Seyid Himmet ve Seyit Hüseyin ibni Ahmet'in görevine Elbistan'a sonradan yerleşen Seyit İsmail ve Seyit Hasan isimli kişiler müdahalede bulunmaları

¹ OAB, C., EV, 452, 22877, 1145/1729, Z, 04

² Emekli İmam-Hatip Hasan Polat'ın Özel Arşivinden

³ Emekli İmam-Hatip Hasan Polat'ın Özel Arşivinden

⁴ Emekli İmam-Hatip Hasan Polat'ın Özel Arşivinden

⁵ CEV 27146 1171/1755

⁶ Kısaltma, özet.

I. Salon III. Oturum

ve ancak madurların Maraş naibi Kefevizade el Hac Ahmed¹ Efendiye dilekçe verip maduriyetlerinin giderildiğine ilişkin bir belgedir. Tarih: 16 Zilkade/ Temmuz 1181.²

11.12- 417914 Muharrem 1193/1777 Ashab-ı Kehf'in Müteveli Değişimi

Sultan 1. Abdulhamid, -Mekke ve Medine'de Peygamberimizin manevi korumasına alındığı belirtilen- harameyn-i şerifeyn evkafı nâzırı olan Beşir Ağanın talebiyle Maraş Kazası müzafâtından Elbistan kasabasında vaki ashab-ı kehf-i şerif evkaf-ı şerifinin tevliyet ve zavidarlığına mutasarrıf olan Seyyid Ali görev beratın verip kendi hüsn-i rızasıyla es-Seyyid Osman bin Hüseyin zîdeye verilmesi ricasına Maraş naibi Mevlana Mustafa zîde ye müşarun-ileyhin arzı mucibince 1192 senesi Zilhicce'sinin 27. gününden bu berat-ı hümayunu verdim.³

12.CEV 22206 1200/1780 Devebaba Türbesi Türbedar değişimi

Mütalaadır (Mühür ve İmza):

Tevcih buyurulmak eddai Ahmet Müftüzade Afa anhü. 1200

Medine-i Maraş müzafaatından Elbistan'a tabi Efsus karyesinde vaki Devebaba zaviyesinin zaviyedarlığına mutasarrıf olan Mehmet Esat Efendi kendi hüsnü rıza ve ihtiyarı ile Es-Seyit Mehmet Halifeye devrettiğine ilişkin bir belgedir. Maraş Şehri Kadısı Esseyit Mehmet Said⁴

13.CEV 6676 1207/1791 Rebiülevvel (Ekim) Devebaba Türbesinde Babadan Oğula Görev İntikali

Mütealadır. Mühür ve İmza

Esseyid ed'daî Mehmet Arif der karare afâ anhü

Medine-i Maraş'a tabi Elbistan'da Efsus Karyesi⁵nde Devebaba zaviyesinin rubu hisse zaviyedarlığına ve tevliyetine Seyit Mehmet Efendi ve Seyit Ahmet Efendi mutasarrıflar iken merkur Seyit Mehmet Efendinin ölümü üzerine oğulları Seyit Mehmet Salih ve Seyit Ahmet Sadık Efendilerin bu göreve ortaklaşa yapmaları gerektiğine ilişkin bir belgedir. Muhammed el müvelli bi hilafeti bi medineti Maraş.⁶

1 1177/1763-1179/1765 yılları arasında Maraş Valiliği yapan kişi. Bkz., Abdurrahman Şen, Barbaros İlköğretim Okulu Müdürü, Dünden Bu güne Kahramanmaraş, Barbaros İlköğretim Okulu Yayınları 1, Nesil Matbaacılık, İst., 2006, s. 24.

2 CEV 1635 1181/1767

3 Emekli İmam-Hatip Hasan Polat'ın Özel Arşivinden

4 CEV 22206 1200/1780.

5 Bu belgede Efsus'tan köy olarak söz edilmektedir. Buradan Osmanlı idari yapısında ya nahiye ile köy ayrımının net olmadığı ya da ya da yerleşim birimleri zaman zaman nahiye ve köye dönüştürüldüğüne yorulabilir. Bir ihtimal de katibin dikkatsizliği olabilir.

6 CEV 6676 1207/1791 Rebiülevvel (Ekim)

14.CEV 14934 1215/1799 Devebaba Türbesinde Babadan Oğula Görev İntikali

Maraş kâdısı Sünbülzâde Mehmed Sa'îd Efendinin Medîne-i Maraş muzâfâtından olup Elbistan'a tâbî Efsus Karyesi'nde vâkî Devebaba Zaviyesi'nin mutasarrıfı olan es-Seyyid Mehmed vefat ettiğinden kendi öz oğlu es-Seyyid Mustafa'ya bu görevi verdiğiine ilişkin bir belgedir.⁷

15.4173 (19 Muharrem 1217/1801. Ashab-ı Kehf Zaviyesi mutasarrıfının vefatı üzerine babadan oğla görev intikaline haksız müdahale

1223/1807 senesinde IV. Mustafa'nın tahta çıktığı zamanda vilayet-i Anadolu'da liva-i Maraş'ta vaki Elbistan Kazasına tabi Orta Niyabet Nahiyesinde ashabu'l-kehf-i şerif vakfının 1777'de babasının yerine atanıp mütevellî ve zaviyedarlığına mutasarrıf olan es-Seyyid Osman bin Hüseyin vefat edince öz oğlu es-Seyyid Hüseyin'e bu görev verilmesi gerekirken karyeye sonradan yerleşen Seyyid Mehmed buna müdahale etmesi üzerine maduriyetin önlendiğine ilişkin bir belgedir.⁸

16.CEV 4913 -1217/1801 Devebaba Zaviyedarının kendi isteği ile görevi çocuklarına devrettiğine dair

Elbistan'a tabi Efsus Karyesinde vaki Devebaba Zaviyesi vakfının zaviyedarlığına mutasarrıf olan es-Seyid Ahmet Hayati görev ve haklarını kendi hüsnü rızasıyla Seyid Mehmet'in çocukları Seyit Mehmet ve Seyid Hüseyin'e devrettiğine ilişkin bir belgedir.⁹

17.CEV 4913 1217/1801 Ashab-ı Kehf Zaviyedarlık hissesinin artırılması beyanı ve reddine dair.

Derun-u arzda Mehmet Merkuman Seyid Mehmet ve Seyid Hüseyin müteveffa el hac Seyid Ali'nin karındaşları olduğundan kahı (diğer) karındaşımız mutasarrıf idi ve gahı mukaddem fevt olan babalarının ebedi ederek min gayrı hak ve nihayet sülüs hisseye kanaat eyledikleri mevsub eylemeyi kimesneler ifadesinden malum olup kat'a linniza sülüs hisseye kasriyet olunmak olmağlığı fimabad iddia ederlerse de bil itibar olunmamak şartı mucibince tevcih ve şurutu mucibince başka başka beratımız ita olundu. Tevcih buyurulmak mercudur (rica olunur) eddai Ömer Hulusi Afâ anhü. yirmibeş şaban 1217 makbuz mührü mutabıktır.¹⁰

7 CEV 14934 1215/1799

8 4173 (19 Muharrem 1217/1801

9 CEV 4913 1217/1801

10 CEV 4913 -1217/1801

18.CEV 11817 17 Cemaziyelevvel (Aralık) 1218/1802 Ulu cami hatiplik görevinin babadan oğla intikali hakkında

Maraş sancağına vaki Ashabı Kehf şerif evkafından olmak üzere yevmi 2.5 akçe karye-i Efsus Kasabasına hatib-i camii şerif cihetine mutasarrıf olan Seyid Mehmet bin Himmet'i vefatı nedeniyle öz oğulları Seyit Hasan ve Seyit Himmet'e bu görevin verilmesiyle ilişkin bir belgedir.¹

19.CEV 11817 1218/1803 Ulu cami hatiplik görevinin iki şahsa verilmesi

Maraş Sancağında Efsus kasabasında vaki camii şerifin hitabeti mahlul olmakla erbabı istihfaktan Seyid Hasan ve Seyid Himmet Halifelere sadaka buyurulmak recasına nazırı vakf darüssaade eşşerife ağası kulları arz etmekle balası izni hümayunum olmuştur, deyu hattı hümayun inayet makrunlarıyla (karineden, deliliyle) tezyin buyurulmak babında emrû ferman; şevketlü, kerametlü, mehabetlü, kudretlü veli niğmetim efendim padişahımdır.²

20.CEV 358 18198 1233 Ca 29 1 Vakıf arazisinden bazı sakinlerinin işlerinin vakıf zabiti tarafından görülmesi

Elbistan'da Eshab-ı Kehf Evkafından Efsus Kayapınarı ve sair karye ahalisinin serbestileri ihlal edilmekle işlerinin vakıf zabiti tarafından görülmesi. G.tt.

21.CEV 18198 1233/1813 Ashâb-ı Kehf-i Şerîf Evkâfının işlerine Elbistan voyvodasının anılan vakfa müdahil olması hakkında

Takrîr Mucebince Düyûn-ı Hümâyûndan emri isdâr olunmak
Maraş kâdisına Maraş şehrine bağlı Elbistan kasabasının Ashâb-ı Kehf-i Şerîf Evkâfından Ortaniyâbet Nâhiyesinde bulunan Efsus nâm-ı diğer Yarpuz ve Nişanit ve Büyük Sevin ve Küçük Sevin ve Kayapınar isimli vakıfların yöneticileri (mütevellileri) Seyyid Mehmed ve Seyyid el-Hâc Hüseyin ve Seyyid Mustafa bin Seyyid Ahmet ve Seyyid İbrahim ibn Seyyid Mustafa ve Seyyid Osman ibn Seyyid Ömer ve adı geçen köylerin diğer kişileri topluca mahkemeye başvurup adı geçen vakıf köylerinin eskiden beri yazılı belge ile tasarruflarının kendilerinde bulunduğunu ancak beş seneden beri Elbistan voyvodası anılan vakfa müdahil olduğunu, dolayısıyla vakfın dağılmasına sebep olacağından Voyvodanın müdahalesinin önüne geçilmesi için divân-ı hümâyûndan vakfın harameyn muhâsebesi içinde değerlendirildiğini ve mütevellilerinin bizler olduğunun bildirilmesini ihtiva eden yeni bir emri ali (belge) verilmesini talep etmektedirler.³

1 CEV 11817 17 Cemaziyelevvel (Aralık) 1218/1802

2 CEV 11817 1218/1803.

3 CEV 18198 1233/1813

22.CD 7194 1240/1824 Elbistan voyvodası Mehmet Said Ağanın Elbistandan ayrılıp Efsus'ta ikamet etmesine ilişkin.

Bu belgede Elbistan voyvodası Mehmet Said Ağa kulları bazen mülhazaya (düşünceye) zahip (dalarak) olarak karyei meskureden huruc ve karyei Efsusta ikamet ve karar eylediği haberleri ahaliyi Elbistan'da bir kıt'a mahz-ı gune tahrirat ile tarafımıza ifade halleri zuhur eyledikde (ce) tarafı aherden sem'i devletlerinize vasıl olup bir gune igbirar ve endişeye badi olur mülhazası ile arzu hal abdi acizane tahririne cesaret olunup ahaliyi Elbistan'ın tarafımıza olan ifadei hallerini münteç mahz-ı gune tahriratları dahi haki payi devletlerinize irsal olundu. 1240/1824 Bayazitzade Seyit Süleyman Bey.¹

23.19/4176 9 Cemaziyelâhir 1241/1825 ashab-ı kehf cami-i şerifi hatibi ölünce yerine öz oğullarının geçmesi hakkında

Medine-i Maraş'ta Elbistan Kasabasında müzâfe Orta Niyabet'te ashab-ı kehf cami-i şerifinde ber-vech-i hasbî hatip olan es-Seyyid Mehmed fevt olup yeri hâlî ve hizmetleri mahlûl olmağla yerine öz oğulları Mevlana es-Seyyid Hüseyin ve es-Seyyid Hasan ve es-Seyyid Ali ibn es-Seyyid Mehmed isimli kardeşlere bu görevin verildiğine ilişkin bir belgedir. Tahriren fi'l-yevmi't-tâsi' şehri Cemaziyelâhir sene ihdâ ve erbâ'îne ve mieteyni ve elf. (9 Cemaziyelâhir, 1241/1825. Kostantiniyye.²

24.4177 19 Rebiülevvel Sene: 1257/1839 Görev beratının yenilenmesi hakkında

Sultan Abdulmecid'in tahta çıktığı yılda ashabu'l-kehf-i şerif evkafının tevliyet ve zaviyedarlığının mutasarrıfı olan es-Seyyid Ömer ibn Seyyid Ebubekir zîde görev beratının yenilenmesi ricasıyla padişahın huzuruna çıkması ve görevinin yeniden tasdik edilmesinden söz edilmektedir.³

2- Tuğra: Abdülmecid Han bin Mahmud el-Muzaffer dima Nişan-ı Şerif-i Alişan samii mekan tuğrayı pairay-ı cihan-ı sitanı hakmi hükü oldur ki: ?????

Binikiyüz ellibeş/1809 senesi rabilüahirinin ondokuzuncu günü taht-ı âlisince Osmani üzere cülus-u hümayûnu meymenet makrunum vaki olup umumen tecdîd-i bervech olunmak fehmanım olmağın binaen âla faslı/hasrı harameyn-i muhteremeyne tabi evkafdan Maraş sancağında vaki Ashab-ı Kehf'i Şerif evkafının tevliyet (tayin edilme) ve zaviyedarlığına yirmi dört sehîm itibariyle (yırtılmış) Mutasarrıf olan iş bu raf'i tevfi-i ref'i üş Şan-ı Hakanî Es-Seyid Ömer ibn Seyid Ebu Bekir zır-i sülaha yerinde olan inayetlerine der aliyeme götürüb tahririn bih rical-i temkin hakkında mezid-i inayet

1 CD 7194 1240/1820

2 Emekli İmam-Hatip Hasan Polat'ın Özel Arşivinden.

4176 9 Cemaziyelâhir 1241/1825

3 4176 9 Cemaziyelâhir 1241/1825

Emekli İmam-Hatip Hasan Polat'ın Özel Arşivinden.

4177 19 Rebiülevvel Sene: 1257/1839

I. Salon III. Oturum

padişahanem zuhura gelüb atik berat mucibince tarihi mezburdan müceddeden bu berat-ı şerifimi vermege ve buyurdum ki, merkum es-Seyid Ömer Ziyd-i sülaha uslub-u sabık üzere nim (yarım) ve rub sehim (çeyrek hisse) tevliyet ve zaviyedarlık hissesine mutasarrıf olub edayı hizmet eylediğimize iş bu bervech-i alışanıma mugayir hissedarlığı umuruna tarafı ahardan (başkalarından) hiç ferdü mani ve fehahim-i/ferahim-i hümayunuma haksız taarruz kılmayalar, şöyle bileler; alamet-i şerifime itimat kılalar. Tahriren fil yevmüt'tas-i işrîne min'şehri rabiü'l evvel lisenete seb'in ve hamsine ve mieteyn'i (Bu beratın yazımı, binikiyüzelliyedi senesi rabiülevvel ayının 29. günüdür. (21 Mayıs 1841 Cuma) İmza: Harrerehu Mustafa.

25.MVL. 19 16 1263/1847 Z 08 1 Vergi ödememe fesadı hakkında

Maraş nahiyelerinden muafiyet iddiasıyla vergi vermekten sakınan Efsus Nahiyesi halkı tarafına temin için gönderilmiş olan kişilerin vusulünden ne yüzden fesada başlayarak vergi vermedikleri. (8. Anadolu)

26.A.)MKT 128 57 1264/1848 Ş 1 Efsus Kasabası Müdürünün halka kötü davranması hakkında

Maraş Sancağının Efsus Kasabası Müdürü Hacı İsmailoğlu Hasan Ağa'nın zulüm ve taaddiyatından bıkan ahalinin onu yerine Asakiri Nizamiye mteakid Binbaşısı Hasan Efendinin tayin olunması hususundaki mahzarları ve arzuhallerinin gereğinin yerine getirilmesine dair Maraş valisine kaime'ye ilişkin bir belgedir.

27.A.) DVN. 39 2 1264/1848 Ş 25 1 Efsus Kasabası sabık müdürünün halkın parasını zimmetine geçirmesine ilişkin

Maraş'ın Elbistan Nahiyesine bağlı Efsus Kasabası sabık müdürü Hacı İsmailoğlu Hasan zimmetinde bulunan alacaklarını tahsil için konunun Maraş meclisinde görüşülmesi isteyen Efsus Kasabasından Hacı Mehmed, Osman ve Ömer'in arzuhalini belirten bir belgedir.

28.A.)MKT 127 49 1264/1848 C 09 1 Ashab-ı Kehf sülalesine vergi muafiyetinin bazı kimselerce fitneye tebdil edilmesi hakkında

Efsus Nahiyesinde bulunan Ashab-ı Kehf sülalesine vergiden muafiyetlerine dair verilen beratın ahali arasında karışıklığa meydan verilmemesi için geri alınması istendiğinden görüşlerini bildirmesine dair Maliye Nazırına teskereyi konu edinen bir belgedir.

29.MVL. 26 10 1264/1848 B 12 2 Efsus Kasabasında halkın vergi talebi

Maraş'ın Efsus Kasabası ahalince vergi vesair hususlarda bir takım talepleri havi olarak verilen arzuhal hakkında kaydı çıkartılarak gönderilen emirname gereğince muamele yapılması gereği (9 Anadolu)

30.A. MKT. 8.29 D: 142 U: 61 1264/1848 beş yksul Efsuslunun vergiden muaf olmaları hakkında

Maliye Nazırı Devletlü Padişah Hazretleri İktizasına Himmet buyurulması 1264

Arzuhal yazılmak için varakadır.

Kıymeti otuz paradır.

Maraş sancağında Elbistan nahiyesinde tabi Efsus fukaraları olup vergi ödeyemeyen beş yoksul yurttaşın vergiden muaf olmaları için verdikleri dilekçeden söz etmektedir.

Afşin'le ilişkin ilk belgede Afşin (Efsus ya da Yarpuz) Sultan Abdülaziz döneminde Maraş sancağının Elbistan nahiyesine bağlı ahalişi diye geçmektedir. Afşin'in resmi belgelerde Efsus, yöre ismiyle Yarpuz eskiden beri¹ yöredeki köylerden büyük ve nüfusu kalabalık bir köy halinde olduğu görülmektedir. Afşin, karasabana dayalı ziraat ve meyve bahçeciliğine dayalı kendine yeten bir ekonomik yapıya sahipti. Ancak bazı yıllarda bahar yağışlarının azlığı bölgede kısmi yoksulluklar ve kıtlıkların yaşanmasına neden olurdu. Bu bağlamda 1848 yılındaki Başbakanlık arşivindeki bir belge de bu durumu yansıtmaktadır.

31.HR MKT 39/16 1268/1848 Poliçeci Nakkaş Eniştaş Yöredeki Nahiyे Müdürlерinin Poliçeci esnafından Nakkaş Eniştaş'a boçlanmaları

Poliçeci esnafından Nakkaş Eniştaş takdim ettiği arzuhalinde Elbistan Naibi Maraşlı Mustafa Efendi zimmetinde tahvil ile 1200 ve Andırın Müdürü Bağcıoğlu İbrahim Ağa zimmetinde tahvil ile 850 ve Bulanık Müdürü Fettahzade Akça Beyde karındaşı kefaletiyle tahvil ile 1500 ve Efsus Müdürü Hacı Bey'de tahvil ile 300 ve Şekerobası Müdürü Mustafa Ağa'da tahvil ile 50 ve malum-u ilamı bazı saireden defterle beraber 455 kuruş havaleden matlubatı olduğundan tahsilini istia etmiş olmağla zikredilen meblağın şeri şerif ve meclis marifetiyle yerli yerinden tahsili hususuna himmet buyurmaları siyakında şukba².

1 Pr. Dr. Refet Yinanç, Yrd. Doç. Dr. Mesut Elibüyük, Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Maraş Tahrir Defteri, No: 1 Cilt 1, s. 631-639.

2 Bu belge bize Osmanlının 1828 yılında 'Vakay-ı Hayriye' adıyla bilinen Yençeri Ocağı'nın kaldırılması, yeni bir ordu kurulması işine girişildiği, bundan yararlanan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın Osmanlıya başkaldırıp ordusunu oğlu İbrahim Paşanın komutasında Mısır'dan İstanbul'a doğru yola çıkarması, İbrahim Paşanın, karşısında duracağı bir Osmanlı ordusunu göremeyince Kütahya'ya kadar gelip burada Osmanlı ordusunu yenmesiyle İstanbul'un yolu da açılmış olur. Ancak dış devletlerin, çıkarları haleldar olacağı kaygısıyla işin içine müdahil olmaları Mehmet Ali Paşanın kuvvetlerini Toros Dağlarının güneyine çektiirmeleri Sultan Abdülmecid'in tam bir çaresizlik içinde yabancıların elinde kaldığı yönetimi sırasında taşrada kaza ve nahiyе müdürlерinin poliçeci yurttaşlardan borç alıp ödeyememe durumuna düştüklerini yansıtan çok incitici bir durumdur. Kurumsal anlamda bozulma kendi içinde değil de II: Selim'in kadınların saray entrikalarına dur diyemeyen gevşek yönetimi yüzünden oluştuğu söylene de Yeniçeri Ocağı en az ikiyüz yıldan beri devlet yönetiminin yozlaşmasının hem nedenlerinden birisi hem de düzelmenin

32.HR MKT 39/16 1268/1852 konu aynı

Adana Valisine

Polıçeci esnafından Nakkaş Eniştas verdiği dilekçesinde Elbistan Naibi Maraşlı Mustafa Efendi zimmetinde ba tahvil 1200 ve Andırın Müdürü Bağcıoğlu İbrahim Ağa zimmetinde ba tahvil ez gayrı teslimat (teslim edilmeksizin) 850 ve Bulanık Müdürü Fettahağazade Akça Bey zimmetinde de biraderi kefaletiyle ba tahvil 1500, Efsus Müdürü Hacı Bey zimmetinde ba tahvil 300, Şekerobası Müdürü Mustafa Ağa zimmetinde ba tahvil 50 ve ba defter malumül esami (isimleri belli) kimesneler zimmetlerinde 455 kuruş cihet-i havaleden matlubatı çakiranem olup meblağı meskurîn (belirtilen miktarın) ol tarafta meclis marifetiyle yerli yerinden tamamen tahsil buyurulması babında Adana ve Maraş valisi paşa hazretlerine hitaben bir kıt'a emirname-i saî sadaretpenahinin tasdir buyurulması (yazıya dönüştürülmesi) babında emr-u ferman Hz. Menlehül emrindir.

Emirname-i Samî-i Penahi

33.İMVL 18031 232 1268/1852 Vergi ödemeyen iki Efsuslunun hapsedilmesi

Maraş eyaletine tabi Efsus nahiyesi ahalisi Eshab-ı Kehfi Şerif sülalesinden olduklarını bilbeyan 1262 senesinden beri ödemeleri gereken vergiyi ödememekte ısrar eden Zop Ali'nin oğlu Ali ve Hacı Mehmet ve Halil isimli Efsus'lunun bir müddet Maraş hapishanesinde yatırtılıp bunlardan Hacı Mehmet ile Halil'in müddet-i hapisleri bundan sonra iki mah daha mümted (uzatılma) olduğu halde mütehabis oldukları kabahatlerine kafi görüldüğüne binaen minbad-ı umur-u nahiyeye sekte gelecek harekette bulunmayacaklarına kavi ve muteber kefil irae eyledikleri (gösterdikleri) cihette tahliye sebillerine ve merkum Zop Ali¹ dahi ber vechi muharrer (yukarıda tanıtıldığı gibi) zaten bir

önündeki en büyük engellerden biri olduğu kanısındayım. Genç Osman bu ocağı kaldırmayı düşündü, ama dost bildikleri arasında sesli düşününce deneyimsizliğinin bedelini başıyla ödedi. III. Selim ocağa dokunmadan ikinci bir ordu (Nizam-ı Cedid) kurdu ancak o da Kabakçı Mustafa İsyamı'nda katledildi. II. Mahmut, Yeniçeri Ocağını kaldırdı ama yerine koyacağı alternatif bir güç olmadığından Devlet-i Aliyenin geniş topraklarını savunmasız bıraktı ve dış güçler bundan yararlanıp devleti felçli hale getirdiler. Kaide: bir sorunu ortadan kaldırmak için sorun olan kurumun işlevini yerine getirecek yeni bir kurum oluşturmak gerekir. Ama Osmanlı paradoksal bir duruma düşmüştür: Yaraya neşter vurulsa, hasta ölecek, başıbozukluğu meslek edinen hasta da tedavi olmak istemiyor. Yapılabilecek üçüncü bir seçenek Osmanlı yönetiminde üretilemeyince, yukarıda söz konusu edilen vahim durum kaçınılmaz olmuştur. Her kurum kendini, zamanının şart ve durumları doğrultusunda değişime hazırlayacak, değişim ve açıklık anlayışıyla kendi içinde kendini hizaya getirecektir. Aksi takdirde başkaları kendi adlarına/çıkarlarına nasıl olsa bir gün bunları terbiye edecektir. Her kurum kendi içinde zaman içerisindeki tavsama, yozlaşma ve kokuşmaya doğru bir eğilim içine girebilir ancak yönetici konumdakiler kendi kurumundaki yolsuzluk uruna cesaretle neşter vurmaya bilmelidir.

1 Bu belge hakkında kendisiyle görüştüğümüz ilçemizde Zopaliler adıyla bili-

uygunsuz şahıs olduğundan bunun salıverilmesi şimdilik uymayacağından bir münasib müddet tahsisiyle Adana eyaleti dahilinde bir mahalle nefyi ve tağribi (sürün ve garip bırakılması) inzibatı istilzam eyleyeceği meclisce tezekkür ve tensib kılınmış olmakla icabının icrasına müsaade-i mekarı maade-i müşirileri şayan buyurulmak maruzunda mazbata-i acizanemiz terkim ve takdim kılındı. Ol babda ve herhalde emir ve ferman Hz. Menlehün emrindir. 19 Recep 1268

Resmi Mühürler

Azalar: (Gayrı müslim, okunamadı), Aza: (keyifsiz olduğundan katılamadı), Aza: İbrahim Hakkı, Aza: Halil, el-Hac Seyyid Muhammed Sadık, Aza: Mehmet Tevfik, El-Müftü eddaî: (Adana'da olduğundan katılamadı), El-Müftü eddaî: Seyyid Ömer Lütfi, Müdür-i Mal: İsmail, ed-daî el-kadî: Seyid Halil, Maraş: Seyid Raci Mahmut

Maraş eski değerli valisi Yusuf İzzet Paşa Hazretlerinin daha önce naçizane rapor mütalaası olmak üzere şu acize (bana) bildirilen değerlendirmelerin özetle Maraş Eyaletine tabi Efsus nahiyesi ahalisinin muaf tutulmak iddiası ile vergi vermekten sürgün edilmesi Maraş'a bağlı bazı köy halkının da Zeytun tebaasının tahrik ve bozguncu tutumu nedeniyle kendi paylarına düşen vergilerini ödemekten kaçındıkları belirtilmiştir ve sözkonusu Beyefendi Hazretlerinin bu bilgisine göre oradaki halk, Zeytun halkının aldatmalarına karşılık adeta itaatten yüz çevirmişlerse de Tanzimat-ı Hayriye gereğince hiçbir ferdin vergiden muaf tutulma iddiasına hakkı olmayacağı herkesçe kabul edilmiş ve bu şekilde karara karşı çıkan halkın yaptığı gibi harekette bulunanların bağlı oldukları idari makamlarca cezalandırılıp yola getirilmekle kayıtları fazlasıyla tutulmuştur. Ancak bu Zeytun halkı Osmanlıya tabi oldukları iddiasında olsalar da başkaldırıları ve kendilerince yıllık vergilerini ödeme yasalarını yerine getirmeye karşı çıktıkları çeşitli rivayetlerden açığa çıktığından dolayı Osmanlı emniyet güçlerinin asayişisi sayesinde düzeltme şartlarına bir kişi, anılan halkın mevcut nüfusu ve ticari durumları bozulduktan sonraki hale göre, vergi yükleme ve alınma ve devletin cizye yasaları kişi başına düşen vergi toplama ve iddia etikleri gibi kendilerinin Osmanlı'nın asıl tebaası olup olmadıkları da gereği gibi anlaşılacak için emir ve görüşlerine uygun olup da öncelikle Devlet-i Aliye tarafından bir resmi memur tayin ve benimle birlikte bir arkadaşın gönderildiği ve Zeytun Halkının müdahaleleri olmuş ise, önlendiği halde yerleşik halkı kolaylıkla hizaya getirileceği ve yıllık vergilerinin toplanmasına muvaffak olunacağı ve ondan sonra da anılan eyalet tarafından bu şekilde uygunsuzluğun önü kesilmiş olacağı kesin kanaat olmakla birlikte haddim olmadan iş bu naçizane değerlendirmelerini arz ve ifadesine başlamış

nen aileden Ömer Özsoy, büyüklerinden böyle bir hadiseyi duymadığını ama adını bilmediği dedebabasının çevre illerde isminden söz ettiren bir pehlivan olduğunu, bu pehlivanın belgede sözü edilen kişi olup olmadığı hakkında bir bilgisinin olmadığını belirtti. Ancak Halil Sap (Zop) isimli hemşerimiz annesinden dedeleriyle ilgili anlattığı öyküyle bu olayı -farklı bir bağlamda değinilse de- doğrulamış oldu. 17.01.2007. İstanbul.

olduğuma inanıyorum. Bu konudaki tüm işler, emir ve ferman kendisine ait olanındır. Mustafa Tosun 1279H/1863H ¹

34.CEV 27146 (+) 5 Recep 1271/1855 Efsus'taki Devebaba Zaviyesi Vakfının zaviyedarlık nisbetinin belirlenmesi hakkında

Nezaretî Evkafî Hümayunî mülükaneye mülhak evkaftan Maraş sancağına tabi Elbistan kazasında kain Haydarin Zaviyesi Vakfının birbuçuk südüsten (1/6) nısfın ve birbuçuk südüsten sülüs (1/3) hisse ve nısf südüsü (1/6) hisse ba-şart tedrisi zaviye-darlık ve yine kazâ-ı mezkurdan merbut Efsus Karyesinde vaki Devebaba Zaviyesi Vakfının zaviyedarlık hissedarlığı ve kezalik kaza-yı mezburda kain Hoca Bağî ve Ali Bey buk'ası (yer, toprak) vakfının vazife-i muayyene ile nısfından sümün (1/8) hisse bid'adarlık cihetlerine beraberat-ı şerif âlişâna munsarif olan es-Seyyid Ahmet Hayatî ve Seyyid Mehmet Rıza İbn Halil'den mûma-ileyh Mehmed Rıza'nın vefatı vukuundan beri hâlf ve hidemât-ı lâzimesi muattal kalmağla müteveffa-yı mûmaileyh sülbi sağır² Yusuf ve Rıfat ve Şeref'in birleşüb hidematı mezkureyi bi'n-nefis edaya kesb-i liyakâtlarına degin kibel-i şeri'iden dahi ta'yin olunmuş olan müderrisîn-i kiramdan mûmaileyh es-Seyyid Ahmed Hayatî dâileri bi'n-niyabe edâ-yı hizmete ehil ve müstahak olduğu bedîh olduğunun arz ve ifadesiyle babaları mahlûlünden sağırden mûmaileyhim dâilerine tavsiye ve yedlerine bir kıt'a berat-ı âlî-şan sıdk ve ihsan buyurulmuş istid'âsına dair canib-i şer'ide tanzim olunup ona ve Maraş Evkaf Müdürü tarafından dahi olunmuş olan bir kıt'a il'am-ı şer'î leffen takdîm âlî kılınmış ve iktizasının icrası menût ve mütevakıf rey-i seniyeleri bulunmuş olmağın ol babda ve her halde emr ü fermân hazret-i men lehû'l-emrindir. 5 Recep 1271/1855.

Aza (lar):

Vefk-i umuru rab es-Seyyid Ahmed Turan

es-Seyyid Ahmed Sadık

es-Seyyid Nûm'an Mümtaz

Mehmet Vehbî

Ed'daî en-nakib (mühürde adı okunmuyor)

Aza: Seyid Kâfi

El-abdüd'daî el-müfti Seyyid İbrahim bende-i rahim (rahim olan Allah'ın kulu, ya da mecazi padişahın kulu)

Müdür-i Mal (mühürde adı okunmuyor)

El-abdüd'daî el kadî Es-Seyyid Ahmed Neş'ed

Maraş Akif Mustafa

Arsen Bey

35.C.EV 537 27146 1271/1851 B 05 1 Dede Baba zaviyedarlığı hakkında

Mülhak-ı Evkaftan Elbistan Kazasında kain Haydariye Zaviyesi tedris ile

1 BA, Vesî: 98 (1264), Dos: 5.

2 Küçük oğul

zaviyedarlık cihet ile mezkur kazaya merbut Efsus karyesinde vaki Dede Baba Zaviyesi zaviyedarlık. Hocabağı ve Ali Bey Bukası bukadarlık cihetlerinin tevcihi g.tt.

36.C.EV 538 27151 1272/1858 Z 29 1 konu aynı

Elbistan'da Haydariye, Efsus'ta Dede Baba zaviyeleri ile Ali Bey ve Hocabağı Bukası bukalıklarının tevcihi hakkında bir belgedir.

37.BA., 1274 (1858) Z 29 0

1274/1858 yılında Efsus'ta -muhtemelen Maraşlı olan- Ahmet Bey isimli kişinin Nahiye Müdürlüğü yaptığını¹ öğreniyoruz.

38.BA., 1274 (1858) Z 29 0

Afşin'de 1860'lı yıllarda -muhtemelen Maraşlı olan- Ahmet Bey isimli kişinin Nahiye Müdürlüğü yaptığını² öğreniyoruz.

39.AMUT. HZD D: 270 Vesikası: 2 Tarih: 1275/1859

Ashabı Kehf zaviyedarlarından Mustafa Sıtkı Efendi'nin Bursa veya Edirne ruusuyle sürurlandırılması hakkında

Taraf-ı Valayı Meşihat Penahiye

Valayı Meşihat Penahiye

Efsus kazası hanedanından ve Ashabı Kehf zaviyedarlarından Mustafa Sıtkı Efendi'nin Bursa veya Edirne ruusuyle sevindirilmesini bir dilekçeyle sunduğu resmi yazı (müzekkere) söz verilmiş yüksek fetva kuruluna verilmek üzere ilişikte gönderilmiş olup o kısımda istenen iş kiminse ona aittir. Hz. Müsteşarın işaretiyle.

40.MKT HZD (1275/1859) konu aynı

Sub'i sami-i fetva penahiye

Efsus kazası hanedanından ve Ashabı Kehf zaviyedarlarından Mustafa Sıtkı Efendi'nin Bursa veya Edirne ruusuyle mesruriyetine müsted'a ---- dahi takdim eylediği müzeekire manzur valayı meşihat penahileri buyurulmak üzere leffen irsal kılınmış olmakla o babda emri irade Hz. Menlehül emrindir. Ba işaret Hz. Müsteşarı

Efsus kazası hanedanından ve Ashab-ı Kehf zaviyedarlarından Mustafa Sıtkı Efendi, Bursa veya Edirne ruusu³ ünvanı payesiyle ödüllendirildi.⁴ Mustafa Sıtkı Efendi isimli kişinin ilçemizde Ağalar olarak bilinen ve Afşin'in ilk belediye başkanı olan Mehmet Ağanın dedelerinden biri olması muhtemeldir.

¹ BA., 1274 (1858) Z 29 0

² BA., 1274 (1858) Z 29 0

³ Osmanlılarda Medrese hocalarının nitelikli olanlarına verilen isim.

⁴ BA., 1275 (1859) Re 12 1, 1275 (1859) C 10 1, AMUT.W Z D (1275 C 10), D: 274, V: 63.

I. Salon III. Oturum

Bu zatın özgeçmişi için Son Devir Osmanlı Müftüleri ve Osmanlı Müellifleri isimli eserlere bakılmış ama bir kayda rastlanmamıştır.

41.ML.MSE.d. ----- 15270 1276/1860

Maraş Eyaletine bağlı Elbistan Kazası dahilindeki Efsus Nahiyesinde vukubulan ayaklanmanın önlenmesi için gönderilen Yüzbaşı Battal Ağa ile maiyetindeki askerlerin maaşlarını gösteren bir belgedir.

42.MVL. 601 32 1277/1861 M 12 2

Maraş'taki Efsus eşkıyasının ıslahı için müsevvid-i fetva Osman Efendi ile ik meclis azası ve Ermeni Milletvekili Hoca Agob'un gönderildiği ve gerekirse kuvvei cebriye kullanılmasına mecbur kalınabileceğine ilişkin bir belgedir. (9. Anadolu)

43.MVL. 601 49 1277/1861 M 12 2

Elbistan kazası Efsus Nahiyesi ahalisinin tekalif-i miriyeden muafiyet iddiasıyla uygunsuz hareketler yapmalarından dolayı 29 eşkıyanın ele geçirilerek tahsilata başlandığı ve gailenin def edildiğine ilişkin bir belgedir. (9. Anadolu)

44.MVL. 602 67 1277/1861 S 13 2

Maraş'ın Efsus Nahiyeli Ashab-ı Kehf sülalesinden oldukları cihetle tekaliften muafiyet iddiasında bulunanlara yapılan tavsiye ve nasihat fayda vermediğinden dolayı Maraş'lı Ahmet Paşanın Efsus'u abluka ederek 4 eşkıya ve yüz onbir baş kara sığırı Kaza Müdürüne teslim etmesine ilişkin bir belgedir.

45.23/21259 8 Muharrem 1279 23 Haziran 1278/1862 İrade Mec- lisi Vala

(Çevirisi) Maraş sancağında kain Elbistan kazasına tabi efsus nahiyesi **mezruatına** arız olan ziyandan dolayı aşar-ı mültezemenin iddia etmekte olduğu otuzaltıbin kuruşun top bedelinden tenziliyle kusuru zimmeti bulunduğu halde anın kendisinden istihzali zımında hazinece ifayı muktezasının maliye nezaret celilesine havalesi tezekkür olunmuş ise de o babda her ne vecihle emir ve ferman Hz. Mülükane şeref sunuh ve sudur buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla teskireyi senaveri terkim (rakam) kılındı, efendim. 20 Muharrem 1279

46.MVL. 631 46 A 1279/1863 M 03 1

Elbistan Kazasının Efsus Nahiyesine sevk olunan askerinin ekili araziyi telef etmesinden dolayı mültezimin zarar ve ziyan iddiası.(16. Anadolu)

47.BAO, 1264 (1848) Ş 29 1

“Maraş'ın Elbistan nahiyesine bağlı Efsus ahalisinden bir grup, fakirliklerinden bahisle vergiden muaf tutulmalarına dair dilekçe verdiler.”²¹

1 Başbakanlık Arşivleri, 1264 (1848) Ş 29 1

48.BA., 35 1305/1889 L 16 1

1889 yılında Maraş'a bağlı Efsus Nahiyesi Müdürü Reyhan Ağa'nın vefatı üzerine, yerine Reyhaniye Müdürlüğünden istifa eden İbrahim Rahmi Efendi'nin tayin¹ edildiğini öğreniyoruz.

49.BA., 36 1307/1891 Za 13 1

36/1891 yılında da Yarpuz Mutasarrıfı Hacı Beyzade İsmail Ağanın oğlu Mahmud Nedim Bey'in makamında bırakılacağı kararından dolayı azalarca teşekkür edildiğini² öğreniyoruz.

50.469/21259 İrade Meclis-i Vala 20 Muharrem 1279/1863

Maraş sancağının Elbistan kazasına tabi Efsus nahiyesinin ekinlerine arız olan ziyandan dolayı mültezim³ bu yıl için, kendilerinin muaf olmaları için dilekçe verdiler.⁴

Yüce İrade Meclisi

Muhasebe meclisinden düzenlenerek, yüce maliye bakanlığı tarafından alt makama gönderilen ve takdim bulunup 20 zilhicce 1278 tarihi ile yüce meclise gönderilen bir kıta yazılı belgede beyan ve izin verilmesi yüzünden Maraş'ta Elbistan kazasına tabi Efsus nahiyesine isyan nedeniyle gönderilen askerlerin ekili araziye telef etmesinden dolayı yukarıda belirtilen liva⁵ 1276 yılı mültezimi tarafından iddia olunan zarar ve ziyan üzerine yerinde yapılan inceleme hükmünce adı geçen askerlerin anılan nahiyenin ekili arazisini alıp telef ederek mültezimi bir akçalık öşrü toplamağa güç yetiremediği ve anılan livanın sözkonusu öşürlerinin yerinde parça parça icra olunan açık satışta anılan nahiyenin öşür bedeli otuzaltı bin kuruş olduğu anlaşılmış ve bunun toplam bedelden düşürülmesi kararı düzen gerektirdiğinden anılan toplamın o yüzden düşürülmesiyle mültezim ima edilenin öşürleri yazı bedelinden zimmet kusuru olduğu halde anın kendisinden toplanması için gereğinin yapılmasının yüce makam sahibinin görüşüne gönderilmiş ise de, o kısımda emir ve ferman emir sahibinindir.⁶

51.BA., 1284 (1868) N 02 1 28 3, 1 Temmuz 1284/1868 tarihli belgeye göre,

1865/67 yıllarında Sultan Abdülaziz Döneminde Derviş ve Ahmet Cevdet Paşaların başkanlığında Adana ve Havalisinde yapılan Yörüklerin

¹ BA., 1305 (1889) L 16 1

² BA., 13 07 (1891) Za 13 1

³ Devlet tarafından himaye olunan, korunan tarım üreticileri

⁴ BA., 1279 (1863) M 20 1

⁵ Mülki idarece kaza ile vilayet arasında bir derece, sancak.

⁶ BA, 21259, 8 Muharrem 1279/1863M 23 Haziran 1278

I. Salon III. Oturum

iskân edilmesi işinde¹ Cebeli Bereket mevkilerinden Yarpuzda inşası bir türlü bitirilemeyen askeri kışlanın yapım masraflarını Yarpuz'a iskân edilen aşiret ağaları ve kâhyaları olan Kaypakoğlu 60 adet Osmanlı lirası ve Kadir Ağa zikredilen yerin inşası için gereken kereste ve amele ve Cenuğoğlu İbrahim Ağa da, yine yeterli amele sağlayarak yaptıkları kışla binasını Osmanlı Hükûmetine devrettiler. Islâh Fırkası Kumandanlığının kayıtlarında adları geçen şahısların ülkenin asayişinde pay sahibi olmaları ve medeni hayatın tadını duymaları nedeniyle Devlet-i Aliye'ye teşekkür ve minnet duygularıyla bu binanın inşaatının hamiliğini üstlenmişlerdir.² Bu belgede söz konusu edilen ve kışla olarak nitelendirilen binanın günümüzde Afşinbey İlköğretim okulunun öğretim gördüğü ve Afşin'in yaşlıları tarafından 'Kışla' ismi verilen taş bina olup olmadığı zihnimize takıldı. Ancak iki nedenden dolayı bu belgede adı geçen taş bina ile bizim Afşin'deki kışla adı verilen taş binanın ilgisi olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bizi yanıltan husus Yarpuz Nahiyesinin Hareket-i Islahiye ya da Cebel-i Bereket'in merkezi olan ve Kozan Kazasına bağlı bulunan Gavur Dağları –günümüzde Nur Dağı- üzerindeki bir yerleşim birimi olduğunu Osmanlıca bir Harita'da görülmektedir. (Harita) Yarpuz ismi, sadece Efsus'un yöresel ismi olmayıp günümüzde Osmaniye ili sınırları içinde kalan Nur Dağı³ üzerinde ve Kozan ilçesine bağlı Yarpuz ismiyle anılan bir yerleşim biriminin (nahiye) olduğunu Başbakanlık arşivlerindeki bir belgesel haritada görülmektedir.⁴

Bu Yörük ağalarının Efsus'a değil de Kozan'ın Yarpuz'una iskân edildiği daha kesin gözükmektedir. Ancak 1865/67 yıllarında Sultan Abdülaziz Döneminde Derviş ve Ahmet Cevdet Paşaların başkanlığında Adana ve Havalisinde oluşturulan Fırka-i Islahiye (Islah Heyeti) Yörüklerin iskân edilmesi sırasında bizim Efsus'ta da bir 'Kışla' binası yapılmış olması muhtemeldir. Çünkü 1895 tarihli bir belgeye göre⁵, Efsus'ta Redif Yirmisekizinci Alayının bulunduğunu öğreniyoruz.

1 “1853 yılında Kırım Savaşı sırasında devletin asker sıkıntısı çekmesi sebebi ile Adana, Maraş ve Kozan dağları arasında kalan bölgedeki aşiretlerden asker talep edilmişti. Ancak bu istek bölgedeki aşiretlerin devlete muhalefetleri nedeniyle gerçekleşemedi. Savaştan sonra Osmanlı Hükûmeti hem orduya yeni asker kaynakları temin etmek, hem de bölgeyi itaat altına alıp güvenliği sağlamak, eşkıyalığa son vermek, vergileri düzenli bir şekilde almak ve birçok karışıklığa yol açan konar - göçerleri yerleşik hayata geçirip ziraata teşvik etmek için 1865'te Fırka-i Islâhiye Birliğini kurdu. Fırka-i Islâhiye'nin faaliyet sahası; İskenderun'dan Maraş ve Elbistan'a, Kilis'ten Niğde ve Kayseri'ye, Adana Eyaleti'nden Sivas Eyaleti sınırına kadar olan bölgeyi kapsıyordu. Fırka-i Islâhiye'nin başına Dördüncü Ordu Kumandanı Derviş Paşa, halkla ilgili idari işleri görmek üzere de Ahmed Cevdet Paşa tayin edildi. Ahmed Cevdet Paşa bölgenin valiliğine atanırken sınırları belli olmayan Maraş Eyaleti yeniden kuruldu. Bkz. <http://www.maliye.gov.tr/defterdarliklar/Kmaras/ilimiz/06.htm>

2 BA., 1284 (1868) N 02 1 28 3, 1 Temmuz 1284/1868 tarihli belge.

3 Gavur Dağı

4 Harita

5 BA., 1311 (1895) L 17 1

52.1290/1874 senesi 22 Receb¹ hemşerimiz Ömer Ağanın Elindeki Atalarına Ait Sultan Abdülaziz'in Tuğrası

9 Maddelik beratın anlamı kısaca şudur. Padişahın vakıflarından Maraş'ın Elbistan Kazasında vaki Ashâbül-Kehf'de on akçe gündelik ile cüzhanlık (Cüzokuma) vazifesi yapan Es-seyyid Mehmed oğlu Es-seyyid Mehmed'in vefatıyla bu kadronun boşalması üzerine yapılan imtihan neticesinde ehliyetli olduğu görülen, Es-seyyid Mehmed' in oğlu Es-seyyid Hacı İsmail'e görevinde ihmallik ve tenbellik göstermemesi şartıyla 22 Recep 1290/1874 tarihinde görevin verildiğine dair padişahın tuğrasını taşıyan berat. ²

53.Fon Kodu: DH-MKT Dosya No: 1516 Gömlek No: 24 Tarih: 1305 L 16 Belge adedi: 1

Haleb vilayet-i celile 16 Haziran 1305/1889

Dahiliye Mektubu Kalemî

1879 yılında Maraş'a bağlı Efsus Nahiyesi Müdürü Reyhan Ağa'nın vefatı üzerine, yerine Reyhaniye Müdürlüğünden istifa eden İbrahim Rahmi Efendi'nin tayin³ edildiğini öğreniyoruz.

54.Zaptiye Nezaret-i Aliyesine 26 Ağustos 1306/1890

Efsus Nahiyesine 4 Hıristiyan gelip birisinin Zeytun'lu mektep hocası olduğu ve yanında Rusya Gazetesi ve Rus Dili ile yazılmış bazı evrak görüldüğü ve adı geçen kişi, papaz Verg Azuf'un oğlu olup Zeytun'da mektep hocası iken ahvali gayrı laikasından dolayı (kötü sicil) tard ile üç yıl önce Dersaadet'e (İstanbul'a) tabiye irad ve burada Samsun Ermeni mektebi hocalığına tayin olunduğu ve yedi konuda devam eden araştırma ve soruşturma sonucunda bildirileceği Maraş Mutasarrıfının işarına atfen hakkında Halep Vilayetinden telgraf izninin mahi/celb sureti leffen irsal kılınmış ve dersaadet de tabiye olunmuş olan bu kişinin nasıl olup da dersaadetten oraya tayin edilmiş olduğu tahkik edilerek iş'ârı hususunun himemi Aliyeler derkar buyurulmak babında. ⁴

55.O.A.B., DH.MKT., 1594, 101, 1306/1890 C 15, 1

1306/1890 yılında Efsus nahiyesi Müdürü İbrahim Rahmi Efendi ile Cum Nahiyesi Müdürü Süleyman Beyin görevlerine uygun davranmadıkları nedeniyle becayişleri uygun görülmediğinden bunların azilleriyle boş kalan Cum

¹ Hemşerimiz müteveffa Ömer Ağanın Elindeki Atalarına ait olan berat.

² Kemal Akaya-Hayriye Şalcı.

³ BA., 1305 (1889) L 16 1

⁴ Konuya ilişkin görüştüğümüz Hasan Kılıç, şu bilgiyi verdi: Seferberlik yıllarından epey önce Efsus'a iki İngiliz gelip, Eşe Bibime ellerinde bir kağıt (kroki) gösterip burada bir kilise vardı, demişler. Bunlardan biri banyo için güğümle su istemiş, su götürken kadın onun uzun saçlarını görüp kadın olduğunu anlamış.

11/05/2008

I. Salon III. Oturum

Nahiyesi Müdürlüğüne Osman Remzi Efendinin Efsus Nahiye Müdürlüğüne de uygun niteliklere sahip birinin tayininin yapılması Halep Vilayetine bildirilir.¹

56.O.A.B., DH.MKT., 55/1602, , 1306/1890, B, 5, 1

1306/1890 yine aynı yıl içinde Efsus Nahiyesi Müdürü Mustafa Rahmi Efendi'nin gayri müntehap bir müdür olduğundan Cum Nahiyesi Müdürüyle becaişi uygun görülmediğinden Yıldız Hastanesi Katipliğinden ayrılmış olan İhya Efendinin tayini yapılmıştır.²

57.DH MKT, 1758, 42, / 26 Ağustos 1308/1892

Zaptiye Nezaret Aliyesine 26 Ağustos 1306/1890 Zeytinli Mektep hocası Efsus Nahiyesine 4 Hıristiyan gelip birisinin Zeytin'li mektep hocası olduğu ve yanında Rusya Gazetesi ve Rus Dili ile yazılmış bazı evrak görüldüğü ve adı geçen papaz Verg Azuf'un oğlu olup Zeytin'da mektep hocası iken ahvali gayri laikasından dolayı (kötü sicil) tard ile üç yıl önce dersaadete tabiye irad ve burada Samsun Ermeni mektebi hocalığına tayin olunduğu ve kakikat sebalde devam eden tahkikat ve isticvavat neticesinde bildirileceği Maraş Mutasarrıfının işarına atfen hakkında Halep vilayetinden telgraf izninin mahi /celbisureti leffen irsal kılınmış ve dersaadet de tabiye olunmuş olan bu kişinin nasıl olup da dersaadetten oraya tayin edilmiş olduğu tahkik edilerek isarı hususunun himemi Aliyeler derkar buyurulmak babında.

58.O.A.B., DH.MKT., 1758, 42, 1308/1892, L, 9, 1

Zeytin'da mektep hocası iken art niyetli çalışmaları nedeniyle Dersaat'e sürülmüş olan bir şahsın nasıl olup da Sason Ermeni Mektebi hocalığına tayin edildiğinin 1308/1892 yılında zaptiye tarafından bildirilmesi istenmiştir.³

59.BA., 1311 (1895) L 17 1

1895 yılında İkinci Ordu-yı Humayun'a mensup Redif⁴ Yirmibeşinci Karahisar Alayı Miralaylığına Redif Yirmisekizinci Efsus Alayı Kaymakamı Yusuf Ziya Bey'in terfian tayin edildiğini⁵ öğreniyoruz.

1 O.A.B., DH.MKT., 1594, 101, 1306, C, 15, 1

2 O.A.B., DH.MKT., 1602, 55, 1306, B, 5, 1

3 O.A.B., DH.MKT., 1758, 42, 1308, L, 9, 1

4 *Sözcük anlamı, daha sonra, arkadan gelen anlamındadır. Terim anlamı ise, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, 14 yıl süren, gerektiğinde, silah altına alınacak askerlerin ihtiyatlık devresini belirleyen askerlik durumu. Redif sözcüğü, 'Kışlanın önünde redif sesi var' diye bizim Türkülerimize de girmiştir.*

5 BA., 1311 (1895) L 17 1

60.BA., 1311 (1895) L 17 1

“1895 yılında İkinci Ordu-yı Humayun’a mensup Redif¹ Yirmibeşinci Karahisar Alayı Miralaylığına Redif Yirmisekizinci Efsus Alayı Kaymakamı Yusuf Ziya Bey’in terfian tayin edildi”.² Bu Yusuf Ziya Bey’in Efsus’tan Karahisar’a tayin edilmesinden sonra nahiyemizde Askeri Alayın da dağıldığı sonucuna varıyoruz.

61.BEO 810 60717 1314 S 01 2

Maraş dahilinde Yenice kale, Efsus Fertes, ve Göksun Nahiyeleri hükümet konakları bedel-i icarının suret-i tesviyesi hakkında bir belgedir.

62.B.O.A., YPRK; BŞK, 54, 55, 1315/1899

1315/1899 yılında Fransa’nın Maraş Konsolosu Mösyö Bartelemi Elbistan ve Zeytun cihetlerini devre çıkararak o esnada mukaddema (daha önce) Elbistan’da katledilen birkaç Zeytun’lu ile Efsus’ta öldürülen papaz hakkında yeniden bazı tahkikata ve o havalide kan bedeli askari bedelden tahsil olunup olunmadığını anlamaya ve bazı mahallerde (yerlerde) vuku bulan sureşte dair adeta sorgulama ve Zeytun Hristiyanlarının sınır boylarını gezmeleri gerektiğini ifadeye kalkıştığı ve oralardan Yenice kale ile Göksun ve Andırın’a da gitmek üzere bulunduğu ve bu seyahatinde gayet havalı bir dil kullanıldığı Halep ve Adana Fevk Ala Kumandanlığı Vekaletinden üst makamlara arz edildiğinden ve şu hal ise adı geçen makamın şimdi bazı İngiliz vatandaşların meslek icra edip oralarda bir fesadın uyanmasına çalıştığını ispat etmekte olduğundan adı geçen makamın orada derhal acele ivedilikle veya değiştirmek için gerekli girişimlerin yapılarak ortaya çıkan sonucun süratle haber verilip Hz. Padişah’a tebliğ olduğuna ilişkin bir belgedir.³

63.DH.MKT 2207/68 1317/1901 45/Dahiliye Mektebi Kalemî 567

28 3 Mayıs Sene (1) 315 20 Muharrem Sene 317

19 Mayıs Sene 315 Halep Vilayeti Celilesine

Bu belgede Zeytunluların tariki tecavüz ve şakavetlerini sed için Elbistan Kazasına merbut Efsus Nahiyesinin Andırın Kazasına tabi Göksun Nahiyesine raptıyla Göksun’da üçüncü sınıftan bir kaza kurulması hakkında bir belgedir.

64.1902 Başbakanlık belgeleri dışındaki bir belge de

Afşin’in 1902 yılındaki nüfusuyla ilgili olan bilgidir. Afşin Ashab-ı

1 Sözcük anlamı, daha sonra, arkadan gelen anlamındadır. Terim anlamı ise, Osmanlı Devleti’nin son döneminde, 14 yıl süren, gerektiğinde, silahlı’na alınacak askerlerin ihtiyatlık devresini belirleyen askerlik durumu. Redif sözcüğü, ‘Kışlanın önünde redif sesi var’ diye bizim Türkülerimize de girmiştir.

2 BA., 1311 (1895) L 17 1

3 B.O.A., YPRK; BŞK, 54, 55, 1315/1899

I. Salon III. Oturum

Kehf'i ilk kez ayrıntılarıyla Türkiye'ye tanıtan kitabın yazarı Faruk Sümer Hocanın verdiği rakamlara göre, 1902 yılında Afşin'in nüfusu 2156'dır.¹

65.Redif Tezkeresi

Başbakanlık belgeleri dışındaki başka bir belge de hemşerimiz Doğan Bozkurt'un özel arşivinden alınan Redif Tezkeresidir.

Yaş haddinden dolayı redife gönderilecekler özel teskere.

Sancağı:

Kazası:

Köyü:

İsteği:

Babasının ismi:

Vilayeti:

Hane numarası:

Doğumu (1291/1875):

Redife nakil tarihi:

Redif No:

Boy:

Yüzünün rengi:

Gözlerinin rengi

Bıyığının rengi:

Kasabasında tabi olur.

Mahmut Şükrü bin Mustafa Efendi.

Yukarıda eşkali belirlenen Çakir'in ismine tabi olmaksızın nizamiyeye dair askeri yaş haddini aşmasından dolayı redif sınıfına nakil ve ilhak olunması kanunen uygundur. Askerlik yaş haddi yasasından yararlanmak ancak gerektiği zaman toplanma ve celp ile silah altına alınıp Askerlik nizamındaki gibi görevlendirilmek ve yılda bir kez yakın olan yerlere askerlik muamelesiyle teslim olmak ama²

Son yapılan düzenleme gereğince 1320/1904 yılından itibaren redif sınıflarına nakil bulunduğu malum olmak üzere açıklama yapıldı. 12 Mart 1320. Teskire sahibi Mahmut Şükrü bin Mustafa Efendinin³ Bir üst redife toplanarak 1320 yılı redif ve defterinin 3. takımına kaydoldu.

Redif sınıfına verilecek.

Mülazim Seyid Mustafa

21 Mart 1320-2 mecmuasında Elbistan'da Telgraf Müdürü olduğu yazılıdır. 16 Ağustos 1320/1904. Elbistan Askerlik Şubesi Müdürü: Lütfi.⁴

¹ Faruk Sümer, *Eshabü'l Kehf (Yedi Uyurlar), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1989, s. 10.*

² Okunamamıştır.

³ Okunamamıştır.

⁴ Doğan Bozkurt'un kişisel arşivinden.

66.DH MKT 832 80 1320/1904

Dahiliye mektubi kalemi Evrak No: 74 Tesvîd Tarihi: Mart

Halep vilayeti aliyesine Şubat 1319 tarihli ve 266 nolu tahrirat Aliyelerin cevabıdır. Barişe nahiyesi müdürlüğüne Abdullah ve Göksun Nahiyesi müdürlüğüne Hüsnü ve Efsus Nahiyesi Müdürlüğüne Ahmet Tevfik Efendilerin tayinleri tensip kılınmıştır. Mahalli memuriyetlerine muvasalatle vazifeye mübaşeretleri tarih yerinden itibaren mumaileyhten Abdullah ve Hüsnü Efendilere şehri dörder yüz ve Ahmet Tevfik Efendiye 320 kuruş maaş tahsis olduğundan oraca muktezasının ve tevfiyat mukarrereleri hakkında hükmü nizamın ve tahliflerinin icra ve hizmete mübaşeretleriyle memuriyet sabıkalarından infakları tarihlerinin ibnası hususunun muhasebe ifadesi ile beyaneten ibtidar kılındı. Ol babda Betade muhasebeye verilmiştir.¹

67.DH. MKT. 2692 25 1326 Z 30 5

Ahali arasında zararlı telkinleriyle tefrika meydana getiren Zetun Murahhası Vağarşak Efendinin Zeytun'dan başka bir yere alınmasıyla ilişkin bir belgedir.

68.BA., 1327 (1911) Z 22 1

Tesvîd tarihi Mart 1320/1904

Halep Vilayeti Makamına Şubat 1319 tarihli ve 266 nolu Yazı İşlerinin cevabıdır. Barişe Nahiyesi Müdürlüğüne Abdullah ve Göksun Nahiyesi Müdürlüğüne Hüsnü ve Efsus Nahiyesi Müdürlüğüne Ahmet Tevfik Efendilerin tayinleri onaylandığını belirten bir belgedir.²

69.BOA, Dh.MKT 2735/86, 17 Zil-Hicce 1326/Ocak/1909

50/Elbistan'ın Mutasarrıflık Talebi

Elbistanlı hemşerimiz Araştırmacı yazar Ömer Hakan Özalp 1909 yılının Elbistan Kazası'na ait bir belgeyi günümüz Türkçesi'ne aktararak küçük bir kitapçık halinde yayımlamıştır. Belgede Ocak 1909 yılında Elbistan Kazası Müderrisi olan Nakiboğlu Mustafa Kâmil Efendinin kaleme alıp dönemin Elbistan Eşrafınca da imzalanan ve Sadaret Makamına gönderilen bu dilekçe (maruzat) de Elbistan Kazasının Mutasarrıflık (günümüzde vilayet yönetimine karşılık gelmekte) idaresine dönüştürülmesi isteğidir. Bu dilekçe içindeki 10 maddelik taleplerin içindeki 8. Madde o zaman nahiyeye teşkilatına sahip olan Efsus'un Kaza teşkilatına dönüştürülmesi isteğinden bahsetmektedir. "Malatya Sancağına yirmidört saat uzaklıktaki Besni Kazası Kazamıza, Onsekiz saat uzaklıktaki Akçadağ Kazası dokuz, Sivas vilayetine otuz saat mesafedeki Darende kazası sekiz, 24 saat mesafedeki Gürün kazası oniki ve yine Sivas'a

¹ Hasan Hüseyin Öztürk

² B.O.A.B., DH., MKT., 832, 80, 1320/1916.

I. Salon III. Oturum

yirmi saat uzaklıktaki Pınarbaşı kazası ondört, Maraş Sancağına yirmidört saat uzaklıktaki Göksun kazası on ve her bakımdan kaza olmaya layık bulunan Efsus nahiyesi de sekiz saattir. Ve bütün bu kazalar hayvan ticareti, kereste, çeşitli tahıllar, ticari eşya vs. gibi alışverişte kazamıza muhtaç; hatta ticaret merkezleri durumunda olup sınırları birbirine bitişik ve girmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan vatanın saadeti ve hükümet yönetiminin kolaylaşması açısından da sözkonusu kazalar Elbistan'a bağlanıp kaza olmaya uygun Efsus Nahiyesi de kaza haline getirilerek, kazamızın Halep vilayetine bağlı bir mutasarrıflığa dönüştürülmesi zorunluluk arz etmektedir.”¹

70.BA., 1332 (1914) C 23 1 23 1

1914 yılında Elbistan kazasının Efsus Nahiyesi Çarşısı'nda çıkan yangında dört dükkânın yanması ve bir şahsın yaralanması nedeniyle yangın hakkında tahkikat yapıldığını² öğreniyoruz.

Büyük Dahiliye Bakanlığına

Devletlü Efendim Hazretleri. Bu ayın 16. gecesi Elbistan kazasına tabi Efsus nahiyesi çarşısında yangın çıkarak dört ticaret dükkânını içine alan 1500 liralık mal ve eşyasıyla beraber tümüyle tutuşup yanan ve o esnada düşen taştan bir şahsın yaralandığı ve yangın sebebinin hemen araştırıldığı, Maraş Kaymakamlığının yazılı bildirisini üzerine bilgi sunulur. Bu bağlamda emir ferman, Hazreti emir sahibinindir. 26 Nisan 1914

Halep valisi İmza

71.DH.IUM.Ek. 112 45 1337/1811-1912 R 01 2

Elbistan'a bağlı Efsus Nahiyesi müdürünün ahaliye kötü davranmasına ilişkin bir belgedir. Tarih Efsus'un ikinci belediye başkanı hemşerimiz Sadık İnan'la örtüşmektedir.

72.ATASE Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, No: 24, Dos. 1336/13-3, F. 40,

Belgelere dayalı araştırmada son belge de Gn. Kur. ATASE Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivinden temin edilmiştir. 1920 yılında Maraş'ın Kurtuluşu sırasında Afşin ve Binboğa Yöresindeki insanımızın, yurt savunmasına kayıtsız (bigane) davranmayıp kendilerinden beklenen cesaret ve gayreti göstermekten uzak kalmamışlardır. Kurtuluş Savaşı yıllarında, Maraş'ın kurtuluşunda Afşin ve Yöresinin milli duyarlılığına örnek teşkil edecek önemli bir belgeyi burada sunmak gerekir. “Yarpuz ve mülhakatı (çevresi) Kuvâyı milliye Kumandanı Köftecizâde Şükrü imzası ile Ankara'da Heyet-i Temsiliyye Riyasetine şu telgraf çekiliyordu:

1 Ömer Hakan Özalp, *Yüzyüzlük Bir Vesika, Elbistan'ın Mutasarrıflık Talebi, Kub-bealtı Fotokopi, İst., 2010, s. 14-15. BOA, Dh.MKT 2735/86, 17 Zil-Hicce 1326/Ocak/1909*

2 BA., 1332 (1914) C 23 1 23 1

‘Binboğa’nın cesur sükenâsından (sakinlerinden) ikiyüzelli kadar efradımıza Elbistanca silah yetiştirilemediğinden yalnız elli silah alınabilmiştir. Silah vürûdunda (bulunması halinde) ba’det-teslim (daha sonra verilmek için) arkamızdan yetişmek üzere, ellibeş silahlı ve altmış neferle müstainenbillah (Allah’ın yardımıyla) elyevm (aynı gün) Maraş’a müteveccihen (doğru) hareket olunduğu bera-ı malumat (bilgileriniz için) arz olunur. 10.02.1336”¹

73. Bu telgrafa Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Köftecizade Şükrü Efendiye tebrikle mukabele edildiği belgedir.

Ayrıca Afşin’in günümüzde bir mahallesi sayılan Emirli Köyü’nden hemşerimiz Hüsnü Özcan, atalarından kaldığını belirttiği iki mühür ve bir kısa beratı verdi. Bunları fotoğrafını çekip öylece çözümleyip günümüz Türkçesine aktardık.

74. (12 nolu belge. Emirli Kariyesi’nde kain sadat-ı kiramdan Seyit Hasan binHacıAbdullahTirmizikudduse sırrahuAli evlatlarından.....beratıAli Eshab-ıKehf’iŞerifmütevellizaviyadarlarındanolduklarıbeyanolunur.1232/1812.

75.7 nolu büyük mühür’ün altındaki yazı: Emirli Karyesi’nde kain Sadat-ı Kiramdan Seyit Hüseyin Tirmizi... (

Muhammed Saki Zemzem’i fi Tirmizi Saki Hasanzade Seyid Abdurrahman mahdumu Seyid İbrahim Seyid Abdullah ve Seyid Muhammed Salih ve Seyid Hüseyin Seyid el-Ömer, Hacı Abdullah Hacı Muhammed Saki Zade Seyid Muhammed Tirmizi Seyid Ali hucctimiz budur. Gaflet olunmaya.

76.(h02 nolu belge) 1260/1840 Kitap elhakir elmuznip elmuhtaç Muhammed Seyid Muhammed Saki Efendi sakini Emirli gufranallahu el ecmain. Elmumine vel müminatı bi rahmetike yaerhamarrahimin

(14 nolu kitabın sonu budur) Kabartma mühür eser-i cediti hümayun (18 nolu belge budur.)

19 nolu küçük mühür: Hacı Abdullah Tirmizi²

Yine elimizde biri Osmanlı ikisi de Cumhuriyet döneminde olmak üzere üç belge daha mevcuttur. İlki Osmanlı Doktorunun 1894 yılında ziyareti vesilesiyle yöremize ve Ashab-ı Kehf’e ilişkin verdiği bilgiye ulaştık. 1894 Temmuz’unda Elbistan ve yöresinde çıkan bir salgın hastalığı teşhis ve tedavi için Babı Âlî tarafından görevlendirilen Dr. Şerafeddin Mağmumi, Elbistan ve Efsus ile Ashab-ı Kehf’e uğrar. O tarihte Efsus ve Ashab-ı Kehf’e ilişkin bazı bilgiler verir. Bunlardan bizi ilgilendiren, “Efsus denilen kasabaya

1 Gnkur. ATASE Başkanlığı, Atatürk Özel Arşivi, No: 24, Dos. 1336/13-3, F. 40, Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu, 10-11 Şubat 1986, Em. Kur. Alb. Ferhat Başdoğan (Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Araştırmacısı) Kahramanmaraş’ın Kurtuluş Savaşı, A.Ü.Basımevi, Ank., 1987, s. 68.

2 Hüsnü Özcan’ın Özel Arşivinden, Afşin. Metni Osmanlıcadan günümüz Türkçesine aktaran Ömer Hakan Özalp.

I. Salon III. Oturum

vardık, durmadan geçtik. Burası şimdi iki bin nüfuslu ve bucak merkezi bir köy ise de tarihsel ünü pek büyüktür. Rum imparatorlarından ‘*Dakyanus*’a payitahtlık etmiş ve içinde yüz binlerce nüfus yaşamıştır. Yöresinde ve özellikle mezarlıklarında gördüğüm yüzlerce mermer direkler, eski bayındırlığın maddi tanığı idi diyerek Ashab-ı Kehf’i gezip incelediğini anlatmakta hanın o dönemde yıkık halinden söz etmekte ve buranın haylice vakıf geliri varsa da mütevellileri olan (Yöneticileri) Efsus (Afşin) beylerinin yerine harcamayıp, zimmetlerine geçirdiklerini ve bu nedenle son kez ellerinden alınıp Mazbut Vakıflar arasına nakledildiğini rehberimiz söyledi diyor.¹

Yine arkeolojik yüzey taraması yapan arkeologların yayınlarından (Tahsin Özgüç ve İsmail Kılıç Kökten) da iki belgeye ulaştık. 1943 yılında Elbistanlı hemşerimiz Tahsin Özgüç yöremizde arkeolojik yüzey araştırması yapmış ve Ashab-ı Kehf Külliyesinin yıkılmak üzere olduğunu ve bir an önce koruma altına alınmazsa önemli bir asarı atılanın yıkılacağını Vakıflar İdaresine rapor etmiştir. 1958 yılında İsmail Kılıç Kökten de yöremizde arkeolojik yüzey araştırması yapmıştır. “Bu arada Ashab-ı Kehf’i de inceler. Afşin’de çalışırken Eshab-ı Kehf’i de ziyaret ettim. Afşin’in takriben 2-3 km.² kuzeybatısında bulunan bu yerin, daha ziyade mağara kısmında durdum. Burası küçük, karanlık, zemini ıslak, yer yer taşlı, büyücek bir kovuktan ibarettir. Tarsus Eshab-ı Kehf’inde olduğu gibi burada da prehistorya ile ilgili bir iz yoktur. Yalnız tarihi bir yol üzerinde bulunması, içinde biraz da su birikmiş olması bakımından tarih boyunca devamlı bir durak olmayı sağlayabilmiştir. Bu küçük inin ağzında sıra ile bir İsa Mescidi’nin, ona ekli bir caminin ve nihayet Selçuk devrine ait bir kervansarayla, büyücek bir hanın (belki medrese) bulunması da görüşlerimizi desteklemektedir. Şimdiye kadar iki Eshab-ı-Kehf ziyaret etmiş bulunmaktayım, Bence, Afşin Eshab-ı-Kehf’i efsane ve rivayetlere Tarsus’takinden daha uygun gibi görünüyor, son zamanlarda Evkaf İdaresi’nin burasını da ele alarak temizlik ve restorasyonu ile meşgul olması Afşin için büyük bir kazanç olmaktadır. Yalnız motif ve plan onarımında ufak, birkaç hata gördüm, belki bunlar mütehassısların dikkatini çekecektir,”² diyerek Efsus’taki Ashab-ı Kehf’in mekanının daha etkileyici ve gerçek olduğu görüşünü belirtmektedir.

Efsus (Afşin)’a İlişkin Osmanlı Arşiv Belgelerine İlişkin Kısa Bir Yorum

Osmanlı Döneminde Efsus’un tarihine ilişkin, yüzün üzerinde, Elbistan’a ilişkin yüzlerce, Maraş’a ilişkin belki de bunlardan kat be kat belgeye ulaşılmış olsa da, ne Afşin’in ne Elbistan’ın ne de -Besim Atalay’ın *Maraş’ın Tarihi*

1 Dr. Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye, Günümüz Türkçe’sine Uyarlayan Cahit Kayra, Boyut Kitapları, İst., 2008, s. 211-213.*

2 5-6 km olması gerekmektedir.

3 İsmail Kılıç Kökten, *Türk Arkeoloji Dergisi, Milli Eğitim Basımevi, Sayı: X-1, Ank., 1960, s. 44.*

Coğrafyası dışında- Maraş'ın tarihinin yazılmamış olması bizi Osmanlı'nın genç ve gelecek kuşaklara kültürünü yazılı bir biçimde aktarmadığı kanısına götürür. Dolayısıyla Osmanlılar, hükmettikleri eyalet ve bölgelerde kültür yapılarını yazılı değil sözlü yaşatabilmiş, ancak o da dış güçlerin ve dahildeki muzır unsurların tahribatını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Arşivlerde neredeyse her önemli yerleşim yerine ilişkin çok sayıda tarihi kayıt mevcut olmasına karşın bunlardan, bir tarih yazmak bir yana bir kronoloji bile oluşturulamaması düşündürücüdür. 'Tarih'siz 'Tarih Felsefesi', 'felsefesiz' (perspektifsiz), tarih yazmak oldukça güçtür. Tarihsiz felsefe boş, felsefesiz tarih de kördür. Tarih bilimiyle iştigal edenler, tarih felsefesiyle de ilgilenmek durumundadır. Üstelik "usul asıldan mukaddemdir" ve "vusulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzden", türünden özlü sözlerimizin de bizim bu konuda uyanmamıza yettiği söylenemez. Bizde, tarihsel olgu var, bunun kayıtlı belgesi/metni de var, ama kuram, tarihi perspektif, kontekst denilen bağlam yani tarihi paradigmamız oluşmadığından ciddi tarih eserleri yazılamamıştır. Paradigma/bağlam, bakış açısı, düzensiz ve bağlamsız olguları bir düzene sokar. Mevcut materyalin önce belirlenip ortaya çıkarılması, sonra da bunları belli bir perspektif çerçevesinde işlenmesi gerekir. Osmanlıda tarihe malzeme olacak pek çok olay/olgu var ama paradigma üretecek nazariyatçı/kuramcı yetişmediği için tarihçi yerine vakanüvistler çıkarmışız. Ciddi, nesnel ve tarafsız tarih ne salt övgü ne de salt yergi üzerine yazılamaz. Tarih, olguları belirlemede nesnel, yorumlamada da olabildiğince öznellikten kaçınarak yazılır. Salt övgü gerilemenin, salt irdeleme de ilerlemenin başlangıcı olarak görülür.

Bu belgelerden anlaşılıyor ki, Afşin, 1910 yılında belediye teşkilatına kavuşmadan önce, 1802'den itibaren Nahiye Müdürlüğü yönetimine kavuşmuştur. Afşin'in nahiye olduğu, Ancak, Afşin'in 1910 yılında belediye teşkilatına kavuştuğuna ilişkin Sultan V. Mehmet Reşat'ın tuğralı/mühürlü emirnamesi maalesef belediye arşivinde bulunamamıştır. Bu yüzden Afşin'in 1910 yılında belediye teşkilatına kavuştuğunu, belgelerden değil de alan araştırması bilgilerinden öğrenmek durumunda kaldık. Osmanlı'nın dağılıp dönemi, Cumhuriyetin kuruluş dönemi, yıllarca süren savaşın bitirdiği ülkemizde, sadece maddi yoksulluk değil başta manevi olmak üzere her alanda insan sermayemizi de kaybetmemiz tarihi hadiselerin kayıtlarını da imkânsız hale getirmiştir. Harf inkılâbını gerçekleştiren ruhu yanlış anlayan bazı yöneticilerce eski evrakın önemi kavranmadığı için 'öz', 'biçim'e boğdurulmuştur. Osmanlıca yazılan belgelerin kendi atalarımızın başına gelen hadiselerin kayıtları olduğu ortada iken maalesef olağanüstü dönem ve durumlarda bazı kimselerce yaktırıldığı belirtilmektedir. Tarih araştırmalarında belge bulmak; normalde geriye doğru gittikçe zorlaşır. Bizim yöre için, aksine yakın geçmişe yaklaştıkça belge bulmakta zorlanmamız oldukça çarpıcıdır. Bu durumdan yalnızca bizim bölgemiz değil genel anlamda ülke olumsuz yönde etkilenmiştir. Üzülerek belirtelim ki, tarihe ışık tutacak bir belgenin ne olduğunu ve önemini yeterince kavramış değiliz. 'Özü biçime boğdurmak' dediğimiz hadise, alfabenin birini yok etmek, diğerini kutsamak değil hangi alfabeyle olursa olsun okuyup yazmaktır. Uzun süren savaşlar yoksulluğu, yoksulluk da eğitim-

I. Salon III. Oturum

sizliği ve cahilliği, cahillik de her alandaki kıymetlerin değerini bilmemeyi beraberinde getiriyor. Bu durum, Ezop Masallarında ‘İnci Bulan Horoz’¹ öyküsüyle oldukça iyi örtüşüyor.

1 Horoz’un biri bir çöplüğü karıştırırken bir inci tanesi bulur. Bunu gagasıyla evirip çevirip yoklar. Bakar ki bu tahıl tanesi değil, öykü bu ya onu götürür zahireciye iki arpa tanesiyle değiştirir. Bizim insanımız da inci taneleri hükmündeki bu belgeleri, soba tutuşturmada çıra yerine mi kullandı, soğuk gelmesin diye çatlayan duvarının bir kovuğuna mı soktu ya da bileylediği bıçağının, baltasının ağzını mı sil-di bilinemez. Ya da eski yazıları evimde bulundurmayayım korkusu mu her ne sebep ise maalesef tahrip edilmiştir.

**SAÇAKLIZÂDE MUHAMMED B. EBÎ BEKR EL-MER‘AŞÎ’NİN
TERTÎBÜ’L-‘ULÛM ADLI ESERİ BAĞLAMINDA İLİMLERİN
TASNİFİ***

Doç.Dr. M.Akif ÖZDOĞAN¹

Özet: Bu bildiride, Saçaklızâde’nin “Tertîbü’l-‘Ulûm” adlı eseri çerçevesinde ilimlerin tasnifi konusunu ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Saçaklızâde, ilimlerin tasnifi.

Summary: In this symposium paper, we will investigation the issue of the classification of sciences within the framework of his work “Tertîbü’l-‘Ulûm” written by Saçaklızâde.

Key words: Saçaklızâde, classification of sciences.

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî (v. 1145h./1732m), XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında yaşamış, Maraş'ın yetiştirdiği en büyük âlimlerdendir. Saçaklızâde, tefsir, hadis, fıkıh, dil, edebiyat, münazara, eğitim, tarih gibi pek çok ilim sahasında nüfuz etmiş, bu alanlarda yüzden fazla eser kaleme almış, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ilim merkezlerine ünü yayılmış, eserleri oralara ulaşmış çok yönlü bir âlimdir. Eserleri, ilim adamlarının dikkatini çekmiş ve aranan kaynak haline gelmiştir.

Eserlerine göz attığımızda Saçaklızâde'nin çok değişik ilimlerde derin bir bilgiye sahip olduğunu ve bu ilimlerin çoğunda da eser kaleme aldığını görürüz. Özellikle de tartışma ve münazara kuralları, tasavvuf, kelâm, mantık, tefsir, tecvid ve kıraat gibi konularda eserler yazmıştır. “Tehzîbü'l-Kırâe” adlı eserini 30 cüz halinde yazmıştır. Yine fıkıh ve fetva alanında da kitap telif etmiştir. Ancak onun ününü artıran ve uluslararası bir kimlik kazanmasına neden olan husus, ilimlerin tasnifi ve eğitim tarihi ve usulleri hakkında yazdığı “Tertîbü'l-'Ulûm” adlı eseridir¹.

Saçaklızâde “Tertîbü'l-'Ulûm”, adlı eserinde ilimlerin tasnifi konusunda temel ilkeleri ele alırken, aynı zamanda H. I. Asır'dan XIII. asra kadar olan dönemdeki İslâm düşüncesi ile konuları ele almış ayrıca değişik bilim dallarına ait ders hazırlamada eğitim metotlarını da ortaya koymuştur. Yine değişik bilim dallarının öğrenimi konusunda ilgili şer'î hükümlerin açıklanması sadedinde müstakil bölüm ihdas etmiştir.

Saçaklızâdenin “Tertîbü'l-'Ulûm” adlı eserini, Muhammed İsmail es-Seyydid Ahmed 1988 yılında tahkikli olarak yayımlamıştır². Prof. Dr. Zekeriya Pak ile birlikte tahkikli baskıyı 2009 yılında Türkçeye çevirdik. Bu bildiriye Saçaklızâdenin ilimler tasnifindeki yerini, yapmış olduğumuz söz konusu çeviri eserini dikkate alarak ele alıp inceleyeceğiz. Vereceğimiz kaynaklar da çeviri eseri çerçevesinde olacaktır³.

SAÇAKLIZÂDE'NİN İLİMLERİ TASNİFİ

Saçaklızâde'nin Tertîbü'l-'Ulûm” adlı eserinin tahkikli neşrinde Muhammed İsmail es-Seyydid Ahmed, tasnif kavramı ve ilimler tasnifinin

1 *Doç.Dr. M.Akif ÖZDOĞAN, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bkz. Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, Tertîbü'l-'Ulûm, nşr. Muhammed İsmâil es-Seyydid Ahmed, Çev. Zekeriya Pak-M.Akif Özdoğan, Ukde yayınları, Kahramanmaraş, 2009.

2 Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, Tertîbü'l-'Ulûm, nşr. Muhammed İsmâil es-Seyydid Ahmed, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998.

3 Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, Tertîbü'l-'Ulûm, nşr. Muhammed İsmâil es-Seyydid Ahmed, Çev. Zekeriya Pak-M.Akif ÖZDOĞAN, Ukde yayınları, Kahramanmaraş, 2009.

I. Salon III. Oturum

tarihi süreçteki yerini Cabir b. Hayyan, Kindî, Farabî, Harizmî, İbnü'n-Nedîm, İbn Sinâ, Gazâlî, Taşkoprüzade, Katip Çelebî, Mevlevî Tahânevî ile sürdürür, onların ilimler tasnifinde konumlarını ortaya koymaya çalışır. Son olarak Saçaklızâde'nin ilimler tasnifindeki yerini geniş olarak ele alır. Saçaklızade'nin ilimler tasnifindeki konumunu şu sözüyle güzel bir şekilde özetler. “*Belki de eserin en önemli yönü, Müslüman bilginlerin, ilimlerin tasnif ve tertibi konusunda yaptıkları çalışmaları tamamlama sürecini sağlamasıdır. İslâm tarihi bu alanda çok sayıda eserlerle doludur. Câbir b. Hayyân'la başlayan tasnif çalışmaları, Kindî, Farabî, İbn Sinâ, Harizmî, İbnü'n-Nedîm, İmam Gazâlî, Taşkoprüzâde, Kâtip Çelebi ile artarak devam etmiştir. Saçaklızâde'nin çalışması ise H. XII. Asrın başında gerçekleşmiştir. Bu çalışmalar, Müslüman bilginlerin ilimlerin tasnifi konusuna verdikleri önemi göstermektedir. Saçaklızâde'nin “Tertibü'l-Ulûm” adlı eseri bu alanda önemli katkı sağlamıştır. Saçaklızâde, tasnif konusu kapsamına giren ilimlerin sayısını artırarak, farklı tasnif durumları ortaya çıkarmıştır*¹.”

Saçaklızâdenin Tertibü'l-Ulum adlı eseri bir “mukaddime” iki “maksad” ve bir de “hatime” ana bölümleri halinde ele alınmıştır. Mukaddime’de yirmi üç fasıl vardır. “Birinci maksad” bölümünde on fasıl, “ikinci maksad” bölümünde ise numaralı fasıllar bulunmaktadır. Hatime bölümünü de tamamen felsefe ilimlerine ayırır.

Saçaklızâde ilimlerin tasnifinde Gazalî, Zemahşerî, İbn Hacer, Suyutî, İbn Nuceym, et-Tıybî, Kadîhân, el-Kuşeyrî, Taşkoprüzâde, Fahrüddîn er-Râzî, Ragıb el-İsfehânî gibi bilginlerden nakiller yapar. Özellikle hemen her konuda Gazalî'nin görüşlerine yer verir. Saçaklızâde, nakle çok önme vermesine rağmen, nakillerden sonra “ben derim ki” ifadesi ile kendi kanaatini açıkça ortaya koyar.

Eserde farklı konular bir tarafa bırakılırsa; ilimler değişik kategorilerle tasnife tâbi tutulmuştur. Bu farklı tasnifleri değişik konular içerisinden ve farklı fasıllar arasından kategorize etmeye çalışacağız.

Saçaklızâde'nin ilimleri şu ana başlıklar halinde tasnif ettiği söylemek mümkündür.

1. **Fayda ve zarar açısından ilimler,**
2. **Şer‘î ve Şer‘î olmayan ilimler,**
3. **Tahsil edilip edilmeme açısından ilimler.**

A. FAYDA VE ZARAR AÇISINDAN İLİMLER

Saçaklızade'nin, ilimlere değişik açıdan baktığını belirtmiştik. Bu bakış açılarından biri, fayda ve zarar açısından olmasıdır. Bu bağlamda ilimleri faydalı ilimler, zararlı ilimler ve fayda ve zararı olmayan ilimler şeklinde üç kısma

¹ Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, Tertibü'l-Ulûm, Naşirin takdim yazısı, s. 108.

ayırır.

1.Faydalı İlimler: Saçaklızâde, aşağıdaki ilimleri faydalı ilimler olarak ele alır¹.

a. Arapça ile ilgili bazı ilimler: Lügat, sarf, iştikâk, hat, nahiv, arûz, kâfiye, belâgat ve muhâdarât² ilimleri.

b. Aklî ilimler: İlmu'l-mîzân (mantık), münâzara ilmi, kelâm ilminin temel esasları, riyâziyyât (yani hendese, aritmetik ve astronomi).

c. Kitap ve sünnet kaynaklı ilimler: Akâid, ahlak, mev'ıza, fıkıh ve fıkıh usûlü.

d. Tasavvuf ilmi.

e. Kur'ân ilimleri: Kur'ân'ın nazmı, tecvîdi, vakf ve ibtidâsı, mushaf yazıları, kırâati ve tefsiri.

f. Hadis ilimleri: Hadis metinleri, mânâları, nakledenlerin farklılığı ile ortaya çıkan kuvvet ve zaaf yönünden durumları.

Saçaklızâde, teşrih ilmi (anatomi), tıp ilmi, firâset ilmi (fizyonomi), rüya tabirleri ilmi ve Farsça'yı faydalı ilimler arasında ele alır.

2.Zararlı İlimler: Saçaklızâde, aşağıdaki ilimleri zararlı ilimler olarak kabul eder³.

a.Felsefe

b. Sihir ve Tılsım

c. Astroloji

Saçaklızâde, bu ilimleri mutlak olarak zararlı görmeyip, insanlara zarar vermesi durumunda zararlı kabul eder. Saçaklızade felsefe, sihir ve astroloji ilminin tarihi süreçte sahih inançları bozmaları ve Allahın varlığı ve sıfatlarını reddetmeleri nedeniyle hatalı yolda olduklarını sert bir dille eleştirir. Saçaklızade felsefenin zararlı olduğu belirtirken felsefenin sadece ilahiyat konuları ile tabiiyyat konularına karşı çıkar. O dönemdeki felsefenin içinde yer alan diğer ilimleri faydalı olarak kabul eder. Saçaklızâde bu durumu şöyle izah eder: Bu konuda felsefeden kastedilen tabî'î ve ilâhî felsefedir. Çünkü daha önce Gazâlî'den naklen belirttiğimiz gibi, filozofların en çok yanıldıkları alan burasıdır. Şu halde deriz ki: Filozofları ilk defa yeren Allah Teâlâ'dır: "Peygamberleri kendilerine apaçık deliller sunduklarında, onlar kendilerindeki ilimle mutlu olmayı yeğlediler. Sonuçta alay ettikleri gerçekler onları çepeçevre kuşatıverdi."⁴ Bu ayete getirilebilecek yorumlardan biri de, burada "ilim" ile kastedilenin Yunanlılardaki filozofların ve dehrîlerin ilimleri olduğudur. Onlar Allah Teâlâ'nın vahyini işittiklerinde kabul etmediler ve peygamberlerin ilimlerini kendi ilimleri karşısında küçük gördüler.

Saçaklızâde, Gazâlî'nin de aynı görüşte olduğunu belirtir ve onun şu görüşüne yer verir: Gazâlî İhyâ adlı eserinde şöyle der: "Felsefe başlı başına bir ilim değildir. Aksine o dört kısımdan oluşur. *Birincisi:* Hendese ve hesap olup, bu

1 Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, *Tertîbü'l-Ulûm*, s.157-218

2 Saçaklızâde, *muhadarat ilmini, duruma uygun söz söyleme melekesinin elde edilmesini sağlayan ilim olarak izah eder. Bu ilim bir yerde belâgat ilminin tatikatını ifade eder. Kısaca muhadarat ilmi, uygulamalı belâgatı ifade etmektedir.*

3 Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, *Tertîbü'l-Ulûm*, 252-256/ 148-152

4 *el-Mü'min* 40/83.

I. Salon III. Oturum

ikisi mübâhtır. *İkincisi*: Mantık. Bu, kelâma dâhildir. *Üçüncüsü*: İlâhiyyât. Bu, Allah'ın zatından ve sıfatlarından bahseden bir alandır ve yine kelâma dâhildir. Filozoflar bu alanda değişik yollara ayrılmışlardır. Bu yolların bir kısmı küfür, bir kısmı da bidat yoludur. *Dördüncüsü*: Tabî'iyât. Bu, tabî'î- basit: Felekler ve unsurlar- veya mürekkep-madenler, bitkiler ve hayvanlar- cisimlerden bahseden bir alandır. Tabî'iyâtın bazı konuları hak dine aykırıdır.”

Saçaklızâde bu nakilden sonra kendi görüşünü şu ifadelerle ortaya koyar: Filozofların tekfirini gerektirecek en başta gelen şey, “on akıl”¹ nazariyeleri ve bütün mahlukatın yaratılışını “onuncu akıl”a isnat etmeleridir. Şöyle demektedirler: Allah Teâlâ sadece “ilk akıl”ı yaratmıştır. -Bu sözleri sebebiyle, Onlar söz konusu “akıllar” nazariyesi ile puta tapanlardan daha ileri düzeyde müşriktirler. Zira puta tapanlar, putların yaratıcı ve var edici olduğuna inanmıyorlar; sadece onların Allah katında şefaati olduklarına inanıyorlar ve şefaati beklentisiyle onlara tapıyorlar.

Saçaklızâde, Zemaşerî'nin el-Keşşâf adlı eserinden şu nakle de yer verir: “Ayette, azgınlığa sürüklenmesinden emin olunmayan felsefenin öğrenilmesi gibi, sihir öğrenmekten sakınmanın da daha doğru olduğuna delil vardır.”

Saçaklızâde, felsefe'nin felsefe uzmanları için ve zaruret olması durumunda öğrenilmesinin mahzur olmadığı aşağıdaki yaptığı nakillerden anlamak mümkündür. “el-Keşşâf müellifinin, ‘felsefenin öğrenilmesi gibi’ sözünde, seni şu şekilde düşünmeye yönlendirecek bir durum söz konusudur: ‘Sihir öğrenmekten sakınmak ihtiyatî bir gerekliliktir. Baskın karakteri haram olmasını gerektirse de, ortaya çıkacak şüphelere karşı dini savunma mevkiinde bulunan kimseye felsefeyi öğrenmek haram olmadığı gibi, bir bölgede yaygınlaşacağı farz edilirse ve sihrin o bölge insanlarını fesada sürükleyeceğinin açıklanması ve onların hakka dönmelerinin sağlanması amacı güdülse, sihir de böyledir.’ Bu durum, âlimlerim sihir öğrenmenin mutlak olarak haram olduğu şeklindeki görüşlerine aykırı değildir. Yukarıdaki “farz edilirse” sözü, savunma mevkiinde bulunan kimse için, felsefe öğrenmenin haram olmadığına delâlet eder.

Saçaklızâde'nin felsefe'nin uzamanları tarafından öğrenilmesinin caiz olduğunu hatta lazım olduğu kanaatinde olduğunu söylemek mümkündür.

c. Faydalı ve Zararlı olmayan İlimler²:

Saçaklızâde, bilinmesinin bir fayda sağlamayacağı, bilinmemesinin de bir zarara yol açmayacağı türden ilimleri bu kategoride ele alır. Nitekim bu hususla ilgili olarak, İhyâu Ulûmiddîn'de şöyle bir rivayeti nakleder: Hz. Peygamber (a.s), etrafında insanların toplandığı bir adama rastlar ve şöyle der: “Bu kimdir?” Onlar şu cevabı verir: “Çok bilgin bir adam.” Hz. Peygamber, “Hangi konuda?” der. Onlar da, “Şiir ve Arapların soy bilgisi konusunda” diye cevap verirler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Bunlar bilene fayda vermeyen, bilmeyene de zararı olmayan şeylerdir.” cevabını verir.

Saçaklızâde'nin yaptığı hadis naklinde fayda ve zararı olmayan ilim sadece soy ve nesep ilmidir. Şiir ilmi ise içeriğinin iyi olması durumunda faydalı;

1 el-Ukûlü'l-Aşere: Kozmolojik akıllar nazariyesi. (Çev.)

2 Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, Tertîbü'l-Ulûm, s.125.

içeriğinin zararlı olması durumunda ise zararlı bir ilim ve sanattır.

B. Şer’î ve “Şer’î Olmayan İlimler

Saçaklızade, Şer’î ilimlere “dinî ilimler” adı da verildiğini belirtir ve şer’î ilimleri üç farklı açıdan ele alındığını belirtir¹.

Birincisi: el-İhyâ’da belirtildiği üzere, ilimler şer’î ve şer’î olmayan diye ikiye ayrılır. Burada şeriat ile kastedilen, ne akılla (matematik gibi), ne tecrübeyle (tıp gibi), ne de peygamberlerin dışında birinden işitmekle (dil gibi) elde edilemeyen, sadece peygamberlerden elde edilebilen bilgilerdir.

İkincisi: Şer’î ilimden anlaşılın, Şâri’den (Allah ve Hz. Peygamber) elde edilen ilimlerdir veya Şâri’ye mahsus ilimlere kendisi aracılığıyla ulaşılabilen ilimler; yani kendisinden, Şâri’den elde edilen ilimleri elde etmenin dışında yararlanılmayan ilimlerdir.

Ayrıca bu tanıma, “kendisinden yararlanılan ilimler” de dâhil edilmiştir. Zira bu mânânın kapsamında usûl-i fıkıh ilmi yer alırken, birinci mânâda bu durum söz konusu değildir. Arapçaya gelince, bu iki tanıma da girmez. Çünkü onun ilgi alanı şer’î ilimlere mahsus değildir.

Üçüncüsü: İbn Hacer’in “Şerhu’l-Erba’in” de belirttiği anlamdır: Mantık ilminin şer’î ilim olması zorunludur. Çünkü mantık ilmi, Şâri’den kaynaklanan veya Şâri’den kaynaklanan şeylere dayanak teşkil eden bir ilimdir. Bu dayanak teşkil etme, kelâm ilminde olduğu gibi ‘varlık açısından’ veya nahiv ve mantık ilmide olduğu gibi ‘kemal açısından’dır.

C. Tahsil Edilip Edilmeme Açısından İlimler

Saçaklızâde, ilimleri tahsil etme yükümlülüğü açısından aşağıdaki kısımlara ayırır.

- a. Farz-ı Ayn olan ilimler,
- b. Farz-ı kifaye olan ilimler,
- c. Haram olan ilimler,
- d. Mekruh olan ilimler,
- e. Mübah olan ilimler.

1. Farz-ı Ayn olan ilimler

Saçaklızâde, kişinin içinde bulunduğu durum itibariyle, Allah’ın kendisini mükellef tuttuğu şeyleri öğrenmesinin farz-ı ayn ilmi içerisinde değerlendirir².

Saçaklızâde, farz-ı ayn ilmiyle ilgili şu tespiti nakleder: Farz-ı ayn olan ilim, hâl ilmidir. Yani kişinin içinde bulunduğu hâl itibariyle, Allah’ın kendisini mükellef tuttuğu şeyleri bilmesidir. Buna göre hal ilmi, iman meselelerini, ahlakî ve fiili farzları, ahlakî ve fiilî haramları öğrenmektir.

¹ Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer’âşî, *Tertîbü’l-Ulûm*, s.125-127

² Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer’âşî, *Tertîbü’l-Ulûm*, s.133

2. Farz-ı Kifâye Olan İlimler¹

Saçaklızade'ye göre, en genel anlamıyla farz-ı kifâye, dünya geçimliği ve ahiret hazırlığı açısından halkın çoğunluğunun kendisine ihtiyaç duyduğu şeyleri yerine getiren ilimlerdir. el-İhyâ'da da belirtildiği üzere, ilimlerden farz-ı kifâye olanlar şunlardır: Sahih kıraatler ilmi ve bu kıraatlerin tefsiri, tecvîdi, kıraatlerle ilgili sahih hadisler. Çünkü kıraatlerle ilgili tüm hadisleri kuşatıcı bir bilgiye sahip olmak oldukça zordur. Ayrıca, bu kıraatlerin mânâları, hadis usûlü ilmi, tasavvuf ilmi hariç olmak üzere ahlak ilmi, fıkıh ve usûlü ilmi ve kelâm ilmi. Burada kelâm ilmiyle kastedilen şey bu ilmin maksatları olup, bunlar kelâm âlimlerinin ortaya koyduğu muhtasar delillerle birlikte akaid esaslarıdır. Söz konusu akaid esaslarına, dinin zarûriyyât kısmından olmayıp da Ehl-i Sünnet'in üzerinde ittifak ettiği şeyler dâhildir. İhtilaf ettikleri şeylere gelince, bunlar Eş'arîlerin ve Matürîdîlerin ihtilaf ettikleri hususlar olup bunların bilinmesi ve Matürîdî mezhebinin görüşünün tercih edilmesi hoş olur.

Yine burada kelâm ile kastedilen şeyin kapsamına, sapkın fırkalarla ve filozoflarla mücadele konuları dâhil değildir. Zira bu son hususlar mutlak olarak farz-ı kifâye olmadığı gibi, üstelik ileride Gazâlî'den de nakledeceğimiz üzere birçok insanın itikat açısından içine düşebileceği tehlikeleri de içinde barındırır. Kelâm'ın temel esaslarına gelince; bunlar, idrâkât bahsi ile cevher ve a'râz gibi diğer bahisleri kapsamakta olup, ilimlerin mertebeleri konusunu açıklarken Gazâlî'den nakledeceğimiz üzere, bunlar Kelâm'ın ileri düzeyde araştırma konularıdır.

Tıp ilmi, Gazâlî'ye göre farz-ı kifâyedir; cumhûr'a göre müstehabdır. Bana göre gerçek şu ki, bir beldede hastalıklar yaygın bir hal alırsa tıp ilmi orada farz-ı kifâye olur.

Saçaklızâde, mantıktaki “deliller” konularının da farz-ı kifâye olduğunu belirtir. Ona göre, bu ilim, fıkıh usûlünün temel esaslarıdır. Bu nedenle, bu konular, “Muhtasarü'l-Müntehâ” gibi bazı fıkıh usûlü kitaplarının içerisinde yer almıştır. Münâzara ilmine gelince, müstehab oluşunda şüphe yoktur. Şüphe, sadece onun farz-ı kifâye olup olmadığıdır. Genel kanaate göre, münâzara ilmi farz-ı kifâyedir. Zira âlet ilimlerinde ona çok ihtiyaç vardır.

Saçaklızâde, Mushafların yazımı ilminin (İlmü Mersûmi'l-Mesâhif) de farz-ı kifâye ilimler arasında yer alması gerektiğini vurgular. Saçaklızâde, Süyûtî'nin, el-İtkân adlı eserinden, İmam Ahmed'in şöyle dediğini nakleder: Hz. Osman'ın mushafına aykırı hareket etmek haramdır. el-Mukni' isimli eserde müellifi şöyle der: “İmam Malik'e, insanların sonradan icat ettikleri yazım biçimlerine göre mushafın yazılıp yazılamayacağı soruldu. Cevabı, “Hayır! Yalnızca ilk kâtiplerin yazdığı imla üzere!” şeklinde oldu. Bu hususta, bu ümmetin âlimlerinden ona muhalif olan yoktur”.

1 Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, Tertîbü'l-Ulûm, s.140

3. Haram Olan İlimler¹

Saçaklızâde'ye göre, hiçbir kimsenin içinde bulunduğu durumla alakalı olmayan ve bu nedenle de insanların çoğunun içine düşmesinden korku duyulmayan bir haramın öğrenilmesi, haram olan ilimlerdenidir. Mesela, sihir ve felsefenin yaygın olmadığı, dolayısıyla insanların çoğunun bu ikisinin içine düşmesinden korkulmadığı bir bölgede sihir ve felsefenin öğrenilmesi haramdır. Yine, kelâm ilminde kullanılan deliller üzerinde ileri düzeyde araştırma yapmak, İslâmî sapkın fırkaların ve felsefî düşüncelerin yaygın olmadığı bir bölgede bunlarla mücadeleye girişmek, astroloji ilmiyle meşgul olmak da bu kapsamdadır. Bazı risâlelerde geçtiği üzere, astroloji ilmi, felekî oluşumlardan yola çıkılarak yeryüzündeki bazı olaylar hakkında hüküm vermeyi öğreten bir ilimdir.

Saçaklızâde, en-Nevâzil² adlı eserden şu nakli yapar: “Yıldızların seyrî ve feleklerin hareketinden yola çıkılarak Allah'ın kazâsı ve kaderi hakkında istidlalde bulunmak câizdir. Bu, doktorun nabız yoklayarak sağlık ve hastalıkla ilgili istidlalde bulunması gibidir. Ancak, yıldızlar aracılığıyla istidlâlde bulunan bir kişi, Allah'ın kazâsına inanmaz ve gaybı bizzat kendisinin bildiğini iddia ederse kâfir olur”.

Saçaklızâde bu nakilden sonra şu yorumu yapar: Burada müellif “kâfir olur” derken şunu kastediyor: Allah'ın, yıldızların seyrine bağlı olarak varlık üzerinde yarattığı tesire değil de bizzat yıldızların tesirine inanırsa kâfir olur. Yine, herhangi bir işaretle değil de bizzat kendisinin gaybı bildiğini iddia ederse de böyledir.

Saçaklızâde, İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-Nezâir adlı eserinde musiki ilmi, şa'beze ilmi³ ve harf ilminin haram ilimler arasında kabul ettiğini belirtir. Saçaklızâde, Harf ilmi hakkında şu açıklamaları yapar: Harf ilmine gelince, bu cifr ilmidir. Bu, Cifr kitabında zikredildiği keyfiyet üzere, hece harflerinin rakamsal karşılıklarının bulunmasına yarayan bir ilimdir. Bu ilmin maksadı, geleceğe yönelik gayb bilgilerini elde etmek ve böylece insanları emrine boyun eğdirerek onlar üzerinde otorite kurmaktır. İbnü'l-Arabî, bu ilim hakkında şöyle der: “Bu ilmi ilk defa Ali (r.a.) vâzetmiştir. Konusu ise hece harfleridir. Ca'fer es-Sâdik ise bu ilmin derinliklerine dalmış ve bu alanda el-Hâfiye adlı eserinin ortaya koymuştur. Bu ilme, ancak derin bir keşif ve selîm bir zevke sahip kişiler muttali olabilirler.”

Saçaklızâde harf ilmi ile ilgili kanaatini şu ifadeleri ile ortaya koyar: “Açık olan şu ki, derin bir keşif ve selîm bir zevke sahip kişilerin-ki bu vasıfta insan çok az bulunur- bu ilimle uğraşmaları caiz olup, diğerleri için haramdır. Çünkü diğerleri yoldan çıkarlar ve bu uğraşları sebebiyle yalancı konumuna düşerler”.

1 Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'Ulûm*, s.148.

2 *Muhtemelen bu eser, Ebu'l-Leyş Nasr b. Muhammed İbrahim es-Semerkandî el-Haneî'ye (ö.376) ait olan Kitâbu'n-Nevâzil'dir. (Keşfu'z-Zunûn: s. 1981) Bu eser matbu değildir.*

3 Şabeze ilmi, kişinin el hareketlerindeki çabukluk nedeniyle bir şeyi gerçek şeklinin dışında gösterilmesi ile ilgilidir.

I. Salon III. Oturum

Saçaklızâde, Gazâlî'nin el-İhyâ'da sihir ve tılsım ilminin haram olarak kabul ettiğini belirtir.

Saçaklızâde, et-Tıybî'nin Şerhu'l-Keşşâf adlı eserinde, haram ilimlerin haramlık derecelerinin farklılık arz ettiğini belirttiğini belirttikten sonra şu sonuca ulaşır: “Ben derim ki, âlimlerin ifadelerinden açıkça anlaşılın şu ki, haramlığı en üst düzeyde olan ilim tabî'î felsefe ve özellikle ilahî felsefedir. Çünkü bu ikincisi, Gazâlî'nin el-Munkız adlı risâlesinde de belirtildiği üzere, filozofların yanıltıcı sorularını en fazla içinde barındıran bir alandır.

Saçaklızâde'ye göre, haram ilimlerin dereceleri olduğunu; haramlık derecelerinin de duruma göre değiştiğini söylemek mümkündür. Ona göre haram olan bir ilim, zaruret anında caiz olmakta özellikle insanlığın yararı için felsefe ve sihir gibi ilimlerin öğrenilmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

4. Öğrenilmesi Tahrîmen Mekruh Olan Şeyler¹

Saçaklızâde, tahrîmen mekruh olan ilimlerle ilgili şu nakli yapar: Bunlar, el-Eşbâh'da belirtildiği üzere, kadın aşkı ve aklın saçmalıklarından bahseden benzeri konularla alakalı şiirlerdir. Kadîhân der ki: İçinde fık, içki ve oğlan konularından bahsedilen Arap şiirlerini okumak mekruhtur. Çünkü bu tür şiirleri okumak, dinen çirkin olan şeyleri dile getirmek demektir.

Saçaklızâde bu nakilden sonra kanaatini şöyle açıklar: Bu hüküm, söz konusu temaların hakikî mânâlarıyla zikredilmesi durumundadır. Ancak, Allah yoluna sülûk edenlerin durumları bunlarla temsîlî olarak ifade edilmiş ise, bu durum, bazı şeyhlerin şiirlerinde de yer aldığı üzere, salıklar açısından ne tahrîmen ne de tenzîhen mekruh değildir. Mesela el-Kuşeyrî şu beyitleri aktarmıştır:

Kadehin dolaşması insanları sarhoş etti,
Benim sarhoşluğum ise kadehi dolaştırmandır.

Saçaklızâde, Tegannî ile Kurân'ı-Kerim okumak hakkında şu nakilleri yapar: Kadîhân, tegannî ile Kurân'ı-Kerim okumanın mekruh olduğunu belirtir. Bunun için de, “teğanni ile okunmadığı zaman” şeklinde kayıt konulması gerekir. Zira el-İhyâ'da da belirtildiği üzere, teğanni ile Kurân okunursa haramdır. Çünkü bu şekilde okuyuş, harama yönelme duygusunu tahrik eder ve harama götürür. Harama götüren şey de haramdır.

5. Öğrenilmesi Mübâh Olan Şeyler²

İçerisinde fık konuları geçmeyen, dağlar, vatan, ayrılık gibi mübâh şeyleri konu alan şiirler bu alan için örnek verilebilir. Hendese, tarih ve benzeri konular da bu şekildedir.

1 Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, Tertîbü'l-Ulûm, s.154-155.

2 Saçaklızade Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, Tertîbü'l-Ulûm, s.155.

Sonuç:

Saçaklızâde'nin, dönemindeki ilimleri üç ana kategoride ele aldığını söylemek mümkündür.

1. Fayda ve zarar açısından ilimler,
2. Şer'î ve Şer'î olmayan ilimler,
3. Tahsil edilip edilmeme açısından ilimler.

Saçaklızâde'ye göre, ilimlerin çoğu faydalı, şer'î ve tahsil etme açısından sıkıntısı olmayan ilimlerdir. Ancak felsefenin ilahî ve tabîî kısımları, sihir ve tılsım ilimleri şartlı olarak haram kabul edilmiş salt olarak haram kabul edilmemiştir.

Saçaklızâde ilimleri tasnif ederken kendinden önceki bilginlerin görüşlerine geniş yer verdiğinden, ilimlerin haramlığı konusunda ilk bakışta yanlış anlamalar olabilir. Kendisinin o konudaki gerekçeli görüşlerini okuduğumuzda haram olan ilimlerin salt haram olmadığı; insanlık için zararlı ve tehlikeli olması durumunda haram olduğu; öğrenilmesinde zaruret olması durumunda ise uzmanları tarafından yerinde ve zamanında kullanılmak üzere öğrenilmesinin caiz olduğunu sonucuna varmak mümkündür.

IV. OTURUM



MARAŞ SANCAĞI'NDA VERGİLER (19. YÜZYILIN SONU VE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA)

Yard. Doç. Dr. Harun ŞAHİN^{1*}

1. Giriş

Devlet maliyesi kavramı genel anlamda bir devletin yapmakta olduğu çeşitli harcamaları karşılayabilmek için, vatandaşlardan tahsil ettiği vergi gelirleri ve bu gelirleri temin etme yollarını akla getirmektedir. Devletlerin kamu harcamalarının finansmanında kullandıkları en müessir araç vergi tahsili işidir. Vergiler devletlerin en temel gelir kaynakları durumundadır. Tarihi bir vakıa olan vergi, amme hizmetlerinin muntazam bir şekilde devamını sağlamak için başvurulmuş bir çaredir. Bu yüzden vergi, devletlerin ekonomik ve sosyal hayatında önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı devleti rejiminin kendinden önceki Müslüman devletlerden devralıp geliştirerek uyguladığı vergiler, önemli tarihi bir konudur. Geniş topraklar üzerinde, asırlarca hükümlanlığını devam ettirmiş bulunan Osmanlı Devleti'nin, diğer bütün devletlerde olduğu gibi hayatiyeti vergi gelirlerine bağlıydı. Bütün zenginliğini topraktan çıkaran Osmanlı, 14. yüzyıla kadar dayanan çok pratik ve güçlü bir idare sistemi kurmuştur. Sistemde her şey vergiye bağlanmış ve insanlar hiçbir farklılık gözetilmeden, o sistemin bir parçası olmuşlardır. Ülkede oluşturulan adil vergi düzeni ülke yönetimini kolaylaştırmış ve devleti uzun süre ayakta tutabilmiştir. Osmanlı kamu maliyesinin bir parçasını oluşturan Maraş Sancağı maliye bürolarınca tahsil edilen vergiler bu bakımdan önem arz etmektedir.

Maraş Sancağı'nda tahsil edilen vergi türlerinin tespitinde en önemli kaynaklar Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynakları ve Halep Vilayet Salnameleridir. Mutlakıyet dönemi ve II. Meşrutiyet dönemlerine ait Maraş

*1 * Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.*

Sancağı bütçeleri incelenmek suretiyle bu dönem sancakta ne tür vergilerin tahsil edildiği görülebilmektedir. Bu dönem sancakta toplanan vergilerden bir kısmı şunlardır: Aşar, Bedel-i Askeri, Bedel-i Nakdi, Bedel-i Tarik, Emlak ve Temettu, Müsakkafat, Ağnam ve Deve, Tömbeki, Zebhiye, Teçhizat-ı Askeriye ve Harp Vergisi, Vergi, Çeltik Harkı Resmi, Kantar Resmi, Arziye Resmi, Sarfiyye Resmi, Resm-i Kısım, Resm-i Mecidiye, Resm-i Azimet.

Araştırmamızda Maraş Sancağı bütçelerinden yola çıkarak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nda tahsil edilen vergileri açıklamaya çalışacağız.

2. Aşar

Öşür (aşar), bir şeyin onda biridir. Osmanlı maliye ıstılahında tarımsal üretimden alınan vergidir.¹ Aşarın tarihi geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Genel anlamda aşar (toprağın mükellefiyeti) insanlar topluluk halinde yaşamaya başladıkları ve bir yönetici tarafından yönetildikleri zamandan beri başlamış bir uygulamadır. Aşar benzeri uygulamalar geçmiş bütün dinlerde mali bir ibadet olarak tarh, tahsil ve kullanım alanları belirlenmiş ve tatbik edilmiştir. Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Yakup ve Hz. İsa peygamberlerin aşar aldıkları kaydedilmiştir. Toprak mahsullerinden Avrupa'da da çok eski dönemlerden beri bu vergi tahsil edilmekteydi. Hıristiyan dünyasında mali bir ibadet olarak kabul edilen aşar vergisi dördüncü yüzyıldan itibaren Avrupa'da zorunlu vergi haline getirilmiştir.²

Öşür kavramı onda bir anlamına gelmesine rağmen Osmanlı uygulamasında bu vergi harac-ı mukaseme türü vergilerin ve toprak kirasının bir alt dilimini oluşturmuştur. Öşür toprak mahsullerinden vezir, kumandan gibi rütbelilere ayrılan salarive vergisiyle birlikte tahsil edilirdi. Osmanlı kanunnamelerinde buğday, arpa ve çavdardan öşürle birlikte salarive alınacağı da belirtilmektedir. Salarive vergisi aşarın tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Aşar adı altında üründen alınan vergilerin aynı tahsili zorunluluğu vardı. Beylerbeyi, sancakbeyi, tımarlı ve zaimlerin çiftçilerden nakden aşar tahsilatı yapmaları yasaklanmıştı. Zirai ürünlerden dirlik sahiplerine tahsis edilen öşür türü diğer vergiler şunlardır: Resm-i bağ, resm-i bahçe, resm-i şıra, resm-i bostan, resm-i fevakih, resm-i kovan, resm-i harir, resm-i giyah, resm-i pamuk, resm-i odun, resm-i ağ (resm-i balık). Öşür olarak zirai üründen alınan bu vergiler ürün ortaya çıktığı zaman ağırlık, adet ve alan üzerinden kanunlarda belirtilen miktar ve oranlarda tahsil edilirdi.³

¹ *Abdurrahman Vefik Sayın, Tekalif Kavaidi, T.C. MBAPKKB Yayını No:1999/352, Ankara-Haziran, 1999, s.505*

² *Mehmet Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt: I, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s.96-97*

³ *Ahmet Tabakoğlu; Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, Tarih Dizisi, İstanbul 1986, ss.350-351; Osmanlı Devleti'nde tımar kesiminde vergileme düzeni için ayrıca bkz. Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergâh yayınları, İstanbul 1985, s.52-59*

I. Salon IV. Oturum

Aşar konusuna kısaca değindikten sonra aşarın Maraş Sancağı'nda ne ölçüde toplandığını arşiv belgelerinden görebilmekteyiz. 1877-1878 yıllarında Maraş Kazası'nın aşar bedelleri aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 53: 1877-1878 Yılları Maraş Kazası Aşar Bedelleri

Mali Yıl	Bakayası (Kuruş)	Tahsili (Kuruş)	Aşlı (Kuruş)
1293	111 168	581 568	6 92 736
1294	496 545	157 680	654 225
Toplam	607 713	739 248	1 346 961

Kaynak: Ayhan Doğan, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999, s.313

Tablo 54. Maraş Sancağı Aşar Gelirleri, 1889-1890 (Kuruş)

Kazalar	Maktuen (Götürü)
Maraş	915 000
Elbistan	790 000
Zeytun	210 001
Andırın	325 000
Pazarcık	360 000
Toplam	2 600 001

Kaynak: Kamil Bali El-Halebi Eşşehir-u Bilğazzi; Nehrü'z-Zeheb Fi Tarih-i Haleb, El-cüz'ül-evvel, Menşürat-u Darü'l-kalemi'l-Arabiyyi bi Haleb 1993, s.365

Tanzimat'tan önce aşar iltizamen toplanmakta iken, uygulamada görülen sakıncalardan dolayı, aşar emaneten muhassıllar tarafında toplanmaya başlanmıştı. Muhassılların görevlerini tam olarak yapamadığı görülünce aşar gelirlerinde azalmalar görülmüştü. Bu nedenle daha önce kaldırılmış olan aşarın toplanmasında iltizam usulüne tekrar dönüldü ve aşar gelirleri iki yıllığına mültezimlere ihale edilmişti.¹ H. 1263 yılından itibaren bütün tımar ve zemet toprakları bu şekilde iltizama verilmiş, tımarlı ve zaimlerin aşarı toplama yetkileri ellerinden alınmıştır.² 1889 yılı Halep Vilayeti aşar gelirleri incelendiğinde birkaç kaza dışında bütün kaza aşar gelirleri iltizamen tahsil edilmiştir. Bu dönem Maraş Sancağı'nın bütün kazalarında da aynı usule göre aşar gelirlerinin cibayeti yoluna gidilmiştir.

Cuinet'e göre, 1890 başlarında Maraş Sancağı'nın toplam 9 553 514 kuruşluk geliri³ içinde 3 600 000 kuruş ile aşar gelirleri önde gelmektedir. Bu

1 Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", İ.A., Cilt:10, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s.487

2 İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909, Maliye Bakanlığı APKKB Yayını No: 20007357, Ankara, Ekim 2000, s.75

3 Maraş Sancağı'nın toplam geliri bu dönem Fansız Frangı olarak 2 197 000 Frank'tır.

miktar toplam gelirlerin yaklaşık 3'te 1'ini oluşturmaktadır.

Tablo 55: XIX. Yüzyılın Sonlarında Maraş Sancağı Gelirleri

Gelir	Kuruş
Vergi	1 812 500
Bedel-i Askeriye	587 000
Temettu	874 000
Aşar	3 600 000
Ağnam, deve ve diğerleri	1 390 000
Çeşitli Haklar	140 224
Tömbeki Vergisi	16 240
Maden ve Orman Gelirleri	12 870
Çeşitli Gelirler	236 210
Mahkeme Harçları	139 470
Kayıt Harçları	745 000
Toplam	9 553 514

Kaynak: Vital Cuinet, La Turquie D'Asie, Tome Deuxieme, Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891, s.235

Halep Vilayet Salnameleri'nde Maraş Sancağı aşar gelirlerini görebiliriz. Aşağıdaki gelir rakamları yıl sonu kat'î hesap kayıtlarıdır. Aşağıda görüldüğü gibi aşar gelirlerinin toplam hasıla içindeki payı gittikçe artan bir eğilim izlemektedir. Salnamelere göre 1890'larda sancağın toplam geliri 6 milyon kuruş dolayındayken, aşar gelirleri 2 milyon civarında gerçekleşmiştir. Oysa Cuinet'e göre aynı dönemde Maraş Sancağı gelirleri ile aşar gelirleri daha yüksek gösterilmiştir. Bu bakımdan Cuinet'in sancağın gelirlerini gösteren verilerle salname kayıtlarındaki veriler birbiriyle örtüşmemektedir.

Tablo 56: Halep Vilayet Salnameleri'ne Göre Maraş Sancağı Aşar Gelirleri: 1881-1909 (Kuruş)

Mali Yıl	Aşar Geliri	Toplam Gelir	Toplam Gelire Oranı (%)
1297	2 666 069	8 510 343	31
1298	2 034 375	5 387 773	37,7
1302	1 302 000	5 157 137	25,2
1304	1 352 698	5 808 993	23,2
1305	1 390 000	6 994 500	19,8
1307	2 000 000	5 999 800	33,3
1310	2 213 087	6 019 200	36,7
1311	2 247 485	6 068 176	37
1312	2 187 000	5 975 300	36,6

Bkz. Cuinet, age., s.235

I. Salon IV. Oturum

Mali Yıl	Aşar Geliri	Toplam Gelir	Toplam Gelire Oranı (%)
1313	1 740 000	4 823 700	36
1317	2 210 584	5 704 333	38,7
1321	2 295 000	5 634 179	40,7
1322	2 780 000	6 230 565	44,6
1324	3 645 000	7 373 170	49,4

Kaynak: Said Öztürk, Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284–1326/1867–1908, 1. ve 2. Ciltler, İstanbul 2006.

2.1 Aşar Hakkında Değerlendirme

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı dış ticaretindeki ekonomik gelişmelere paralel olarak tarımsal ürünlerde de talep artışları gerçekleşmiştir. Talepteki artışlarla birlikte ihracata konu olan tarım ürünlerinin üretiminde artışlar görülmüştür. Bu nedenle 1924 yılında aşar gelirlerinin devletin toplam gelirleri içindeki payı %25'e yükselmiştir. Yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi devletin aşar gelirlerindeki artışlara paralel olarak Maraş Sancağı aşar gelirleri de bu dönem artan bir eğilim izlemiştir.

II. Meşrutiyet dönemine ait bütçelerde Maraş Sancağı'nın 1331 mali yılı kat'i hesap cetvelinde yer alan gelir türleri içinde en önemli kalemler; ağnam, deve, camus, cenavar resmi, bedel-i nakdiye-i askeriye, tarik bedelat-ı nakdiyyesi ve zebhiyye resmidir. Bu dönem aşar vergisi miktarı kayıtlarda belirtilmemiştir. Oysa 1331 mali yılı bütçesinde tahmini aşar geliri toplam 308 634 kuruş olarak öngörülmüştür. Burada dikkat çeken nokta, 1307-1324 mali yılları arası dönemde aşar vergisi en büyük payı alırken bu dönem bütçede aşar gelirlerinin olmadığı veya toplanamadığı görülmektedir. Bunun nedenini, kesin olmamakla birlikte, bu yıl yeterli mahsul alınamamasına bağlıyoruz.¹

1332 mali yılı Maraş Sancağı toplam gelirleri 1 609 680 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönemdeki gelir türlerine baktığımızda aşara bağlı toplanmakta olan menafi (150 000 kuruş) ve maarif hisseleri (300 000 kuruş) önemli bir miktarı oluşturuyor. Bu dönemde Menafi Sandıkları'nın sermayesi aşar vergisine ilave yapılmak suretiyle toplanmaktaydı. Gelir türleri içinde 450 000 kuruş ile aşar hasılatı önde gelmektedir. Aşar gelirlerinin toplam gelir içindeki payı %28'dir.²

Maraş Sancağı 1333 mali yılı adi ve fevkalade bütçe gelirleri toplamı 1 175 000 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönem bütçe gelirleri içerisinde en önemli gelir kaynağı yine aşar gelirleridir. Gelir kaynaklarının bütçe içindeki büyüklükleri şöyledir: Aşar %51, hayvanlardan alınan ağnam, deve, camus, cenavar vergisi %5,1, tarik bedelat-ı nakdiyyesi %17, zebhiyye resmi %2,5 inat

¹ BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no: 1

² BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6

%17'dir. Görüldüğü gibi aşar gelirleri bu dönem de en büyük payı almaktadır.¹

Maraş Sancağı'nın 1334 mali yılı toplam bütçe gelirleri 2 371 000 kuruştur. Bütçede nev-i varidat başlığı altında verilen gelir kaynaklarına baktığımızda aşar vergisi önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Aşar vergisi bütçede toplam gelirlerin %64'ünü teşkil ediyor. Diğer önemli gelirlerin dağılımları şöyledir: Tarik bedelat-ı nakdiyyesi %12,6, temettu vergisi %2,3, ianat %8,4, ilköğretim kanununun 15. maddesi gereği toplanan para %4,2.²

2. Bedelat-ı Askeri

Bedelat-ı askeriye iki kısım vergiyi ifade etmektedir. Birincisi gayrimüslim tebaadan önceleri cizye adıyla alınan tekalifin en eskisi olan cizye vergisinin yeni şekli olmak üzere bedel-i askeridir. Diğer ise mukaddes askerlik hizmeti karşılığı olarak bedel-i nakdiye-i askeriyedir.³

3.1 Bedel-i Askeri

Cizye, İslam dininde olmayan ehl-i kitap denilen topluluklardan alınan bir vergiydi. M.633 yılında (Hicret'in 11. yılı) Halife Ömer zamanında İslam Devleti'nce kanunlaştırılmıştır.⁴ Teşri edilerek (kanun yapma), İslam topraklarının tamamında uygulamaya konulmuş bir vergidir. İslam devletlerinde zimmi⁵ statüsündeki Müslüman olmayan faal erkek nüfustan alınan cizye, Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil etmiştir.⁶ Cizye bir baş vergisiydi ve İslam Devletleri yalnızca Müslüman olmayan tebaadan yani zimmilerin kendilerine bahşedilmiş can ve mal himayesinden dolayı eda etmeleri gereken bir vergiydi. Aslında cizye yeni icat edilmiş bir vergi de değildi, bu vergi geçmiş dönemlerde Mısırlılar, Romalılar ve Sasaniler'ce de uygulanmıştır.⁷

Bedel-i askeri, Tanzimat'tan sonra cizye yerine Hıristiyanlardan alınan vergiydi. 1272 (1856) tarihli Islahat Fermanı'nın "verginin müsavati tekalif-i sairenin de müsavattını mücibolduğu misillü hukuki olan müsavat dahi vazifece olan müsavati müstelzim olduğundan Hıristiyan ve sair tebea-i gayrimüslime dahi ahali-i İslam misillü hisse-i askeriye itası hakkında muahheren verilen karara inkiyad mecburiyetinde bulunması ve bu hususta bedel vermek veya nakden akçe etasiyle hizmet-i fiiliyeden muaf olmak usulünün icra olunması ve İslam'dan maada tebaanın sunuf-u askeriye içinde suret-i istihdamları hakkında nizamat-ı

1 BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6

2 BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

3 *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*, s.43

4 *Muhammed Rakım-Mustafa Nail, Hayat-u Devlet, Cild-i Evvel, Amavyan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, İstanbul, 1306*, s.87

5 *İslam Devleti vatandaşı olup devlete cizye ödeyen ehl-i kitap (Hıristiyanlar, Yahudiler) için zimmi denmiştir.*

6 *Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi*, s.274; *Süleyman Sudi, Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni)*, Yayına Haz.: M. Ali Ünal, Isparta 1996, ss.42-43

7 *Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", Türkçeye Çeviren: Dr. Şinasi Altundağ, Belleten, 1944, Cilt: VIII/No:32, s. 606*

I. Salon IV. Oturum

lazime yapıлып müddet-i kalile-i mümkün zarfında neşir ve ilan kılınması” hükmüyle cizye tamamiyle kaldırılmış oluyor, yerine Hıristiyanlar’dan bedel-i askeri alınması usulü konulmak suretiyle Müslümanlar’la Müslüman olmayanlar arasında eşitlik ilkesi benimsenmiş oluyordu. Bununla ilgili nizamnamelerin oluşturulması için devlet memurlarıyla gayrimüslimlerin reislerinden oluşan mecliste bedel-i askeri uzun uzadıya görüşülmüştür. İlk olarak “iane-i askeriye” adıyla başlayan bu vergi sonraları bedel-i askeri ismine dönüşmüş, çoğul bir ifadeyle bedelat-ı askeriye şeklinde kullanılmıştır. Bedel-i askeri ilk zamanlarda vergilerle birlikte tahakkuk ettirilmiş ve diğer vergilere zam edilerek (eklenerek) tahsil edilmiştir.¹

Bedel-i askeri vergisinin vaz’ı (kanunlaştırılması) H.1272 (1856) yılında yayınlanan Islahat Fermanı’na dayanmakla birlikte² Tanzimat idarecileri şer’i cizyeyi hemen bedel-i askeri vergisine dönüştürmediler. Bu uygulamayla önceden vergi toplamaya yetkili memurlar bu görevlerinden el çektiler. Kazalarda cizyenin toplanmasından kadı başkanlığındaki idare sorumlu tutulmuştur. Bu komisyonun belirlediği tahsildarlar cizyeyi toplamakla görevlendirilirdi. Hatta cizyenin toplanmasında gayrimüslimlere de göreve verilmiştir.³ Tanzimat’ın ilanından H. 1272 yılına kadar bazı düzenlemelerle birlikte 17 yıl daha cizye usulü devam ettirilmiştir. 1907’ye kadar süren cizyenin son bakiyesi olan bedel-i askeri vergisi İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra (7 Ağustos 1909) tamamen kaldırılmış ve kanunla gayrimüslimlere umumi askerlik mecburiyeti getirilmiştir.⁴

1856 tarihli Islahat Fermanı, gayrimüslim erkek nüfus için eşitlik ilkesinden hareketle askerlik yükümlülüğü getirmiştir. Asırlarca devletin askeri gücünü Müslüman askerler oluşturmaktaydı. Gayrimüslim tebaa ise ticaretle uğraşmaktaydı. Gayrimüslimlerin savaşın zorluklarına katlanmaları zor olacaktı.⁵ Osmanlı yönetimince gayrimüslimlerin askere alınması uygun görülmediğinden bu tarihten sonra askerlik bedeli olarak bir paranın tahsili kararlaştırılmıştır.⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Maraş, eyalet statüsündeydi. Bu dönemde (1847) Maraş Eyaleti’nin cizye gelirleri 244 ala, 2065 evsat ve 568 edna olmak üzere toplam 2877 evraktan oluşmuş olup, 85 110 kuruştur.⁷ 19. yüzyılın sonlarında Maraş Sancağı’nın bedel-i askeri gelirleri aşağıdaki gibidir:

1 Pakalın, “Bedel-i Askeri”, age., Cilt: I, s.185

2 Muhammed Rakım-Mustafa Nail, Hayat-u Devlet, Cild-i Evvel, Amavyan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, İstanbul, 1306, s.93

3 Nedkoff, agm., s. 629

4 Abdurrahman Vefik, age., s.467

5 Aynı eser, s.470

6 Tefik Güran, Osmanlı Dönemi İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:3, DİE Yayını No: 2025, 2003, s.5

7 Doğan, age., s.310

Tablo 57: XIX. yüzyılın Sonlarında Maraş Sancağı'nın Cizye Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Cizye (Bedeli Askeri) Gelirleri
Maraş	310 000
Elbistan	30 000
Zeytun	190 000
Andırın	57 003
Pazarcık	---
Toplam	587 003

Kaynak: El-Halebî, age., Elcüzül Evvel, s.367

Cuinet'e göre 1890'lı yıllarda Maraş Sancağı toplam gelirleri 9 553 514 kuruştur. Yine bu dönem Maraş Sancağı bedel-i askeri gelirleri 587 000 kuruştur. Maraş Sancağı bedel-i askeri gelirleri toplam gelirlerin %6,1'ini oluşturmaktadır.¹

Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak oluşturduğumuz tablodan Maraş Sancağı bedel-i askeri gelirlerini görebiliriz. Aşağıdaki gelir rakamları yıl sonu kat'ı hesap kayıtlarıdır.

Tablo 58: Halep Vilayet Salnameleri'ne Göre Maraş Sancağı Bedel-i Askeri Gelirleri

1881-1909 (Kuruş)

Mali Yıllar	Bedel-i Askeri Geliri	Toplam Hasıla	Toplam Hasılaya Oranı (%)
1297	458805	8510343	5,3
1298	454110	5387773	8,4
1302	504167	5157137	9,7
1304	438850	5808993	8,5
1305	587000	6994500	8,3
1307	557000	5999800	9,2
1310	578495	6019200	9,6
1311	581880	6068176	9,5
1312	582800	5975300	9,7
1313	552000	4823700	11,4
1317	477185	5704333	8,3
1321	553400	5634179	9,8
1322	722923	6230565	11,6
1324	974200	7373170	13,2

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Maraş Sancağı bedel-i askeri gelirlerinin 1906'ya kadar aynı düzeyde toplandığı, ancak özellikle 1908'den itibaren (1 milyon kuruşa yaklaşarak) önemli artışların olduğu dikkat çekmektedir.

Yukarıdaki tablolarda Maraş Sancağı'nın cizye ya da bedel-i askeri

¹ Cuinet, age., s.235

I. Salon IV. Oturum

gelirlerini Halep Vilayet Salnameleri, Cuinet ve El-Halebî'nin verdiği bilgilerden yola çıkarak göstermeye çalıştık. Söz konusu kaynaklarda gösterilen cizye gelirleri değerlerinin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir.

3.2 Bedel-i Nakdi

Bedel-i nakdi-i askeri yada kısaca bedel-i nakdi eskiden fiili askerlik hizmeti yerine belli bir miktarda para verilerek askerlikten muaf tutulma usulüdür. Diğer bir tanımla askerlik çağına girenler ve adlarına kura çıkanlar tarafından muvazzaf hizmetlerinden istisna edilmek için verdikleri paradır.¹ Kısaca, askerlik hizmetini bedel karşılığı ifa etmektir.²

II. Meşrutiyet döneminde Maraş Sancağı 1331 mali yılı bütçesi kat'i hesap cetvelinde yer alan gelir türleri içerisinde en fazla gelir getiren gelir türü 181 500 kuruş 6 para ile bedel-i nakdiye-i askeriye olmuştur. Bu yıl bütçe gelir rakamları içinde diğer önemli kalemler; ağnam, deve, camus, cenavar resmi, tarik bedelat-ı nakdiyyesi ve zebhiyye resmidir. 1331 mali yılı Maraş Sancağı gelirleri toplamı 457 897 kuruştur. Bedel-i nakdiye-i askeriye gelirlerinin toplam gelir içindeki payı %39,6'dır.³

Maraş Sancağı 1332 mali yılı toplam bütçe gelirleri 1 609 680 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönemdeki gelir türlerine baktığımızda bedel-i nakdiye-i askeriye geliri toplamı 60 000 kuruş olarak öngörülmüştür. Bütçede bedel-i nakdiye-i askeri gelirlerinin toplam bütçe gelirleri içindeki payı %3,7 düzeyindedir. Maraş Sancağı 1331 mali yılı bütçesi bedel-i nakdiye-i askeri gelirleri ile karşılaştırdığımızda bedel-i nakdiye-i askeriye gelirlerinde önemli bir düşüş görülmektedir.⁴

Maraş Sancağı 1333 mali yılı adi ve fevkalade bütçe gelirleri toplamı 1 175 000 kuruş olarak öngörülmüştür. Bu dönem bütçe gelirleri bedel-i nakdiye-i askeriye miktarı 5 000 kuruş olarak oldukça düşük bir düzeyde belirlenmiştir. Bu miktar toplam bütçe gelirlerinin binde dördünü oluşturuyor. Oysa 1331 ve 1332 mali yıllarında bütçe içinde bedel-i nakdi-i askeri gelirleri önemli bir yere sahipti.⁵ 1334 mali yılı Maraş Sancağı adi ve fevkalade toplam bütçe gelirleri 2 371 000 kuruştur. Bu dönem yine 1333 mali yılında olduğu gibi bedel-i nakdiye-i askeriye olarak 5 000 kuruş gelir öngörülmüştür.⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı vatandaşlarının tamamını kapsayacak şekilde askere alınmada artışlar olmuştur. Aynı dönem Maraş Sancağı'nda da askere alınmalarda artış olması muhtemeldir. Yukarıdaki verilerde de açıkça görüldüğü üzere askere alınmanın artmasına paralel olarak R. 1332 yılından itibaren sancağın bedel-i nakdiye-i askeriye gelirleri azalan bir

1 Pakalın, "Bedel-i Nakdi", age., Cilt: I, s.186

2 Abdurrahman Vefik, age., s.474

3 BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1

4 BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6

5 BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6

6 BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

eğilim izlemiştir. R.1331’de 181 500 kuruş 6 para olarak gerçekleşen bedel-i nakdiye-i askeriye geliri, savaş sonuna doğru 5 000 kuruşa kadar düşmüştür.

4. Emlak ve Temettu

Emlak ve eşya-yı emiriye hasılatı adı altında Osmanlı bütçelerinde bir araya getirilmiş olan gelirler, hükümetin tasarrufunda bulunan menkul ve gayrimenkul mülklerden elde ettiği gelirlerdir. Hükümete ait menkul ve gayrimenkullerin kiraya verilmesi, memurlarca idare edilmesi ve satışı yoluyla bu gelirler elde edilirdi. Bu mal ve mülkler iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım, gelir getirmeyen mal ve mülklerdir. Bunlar kamu hizmetleri için tahsis edilen devlet daireleri binalar, askeri kışlalar, hükümet konakları, okullar, medreseler, talim alanları, savaş gemileri vb.dir. İkinci kısım mal ve mülkler ise hükümete irad (gelir) sağlarlar. Bunlar umumi hizmetlere tahsis edilmeyen han, hamam, dükkan, konak, çiftlik, tarım yapılabilen ve yapılamayan topraklar ile artık kullanılamayacak duruma gelmiş top, silah ve gemi gibi şeylerdir. Söz konusu menkul ve gayrimenkuller arasında en önemlileri fetih dönemlerinde fethedilerek devlet adına temlik edilen binalar ile müsadere uygulamasının yapıldığı devirlerde devletçe müsadere edilen gayrimenkullerdir.¹

II. Meşrutiyet’ten sonra arazi vergisinin ıslahı sonraya bırakılarak önce bina vergisinin ıslahına geçilmiş ve 1910 yılında binalar için Musakkafat Vergisi Kanunu kabul edilmiştir.² Osmanlılarda müsakkafat kavramı üstü örtülü, tavanlı ev, dükkan ve emsali gayrimenkuller hakkında kullanılmıştır. Vakfedilmiş hayır müesseselerinin idareleri için gerekli geliri karşılamak için vakfedilmiş binalara *müsakkafat-ı mevkufe* denirdi.³ Musakkafat Vergisi Kanunu matrah olarak binanın değeri yerine yıllık gayrisafi gelirini esas almıştır. Bu kanun tahrir değerini yükseltmek gibi bazı değişikliklerle 1931 yılına kadar uygulanmıştır. 1931’de ise bina vergisi adıyla yeniden düzenleme yapılmıştır. Arazi vergisine gelince, bu vergi de 1931 yılında ele alınmış ve 1833 sayılı Arazi Vergisi Kanunu kabul edilmiştir. Vergilerin matrahı olarak arazinin yine tahrir esasına göre belirlenen değeri kabul edilmiştir.⁴

Ancemaatin vergi adıyla alınan şahsi ve tevzii vergi yerine 1860’lı yıllardan itibaren aynı ve nisbi özellikte olan biri emlak, diğeri de temettu vergisi adıyla iki vergi konulmuştu. Emlak vergisi arazi ve binalardan, temettu vergisi ise sanat, ticaret ve emek vergisi olarak tahsil ediliyordu. Emlak tahrirleri 1861’den itibaren daha düzenli yapılmaya başlandı. 1860’lardan II. Meşrutiyet’e kadar arazi ve binalar tek bir emlak vergisi içinde vergilendirilmiştir.⁵

1 *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885–1909, s.283*

2 *Erdoğan Öner, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyeti Döneminde Mali İdare, T.C. Maliye Bakanlığı A.P.K.K.B. yayını, Yayın No:2005/369, 2. Baskı, Ankara 2005, ss.399-400*

3 *Pakalın, “Müsakkafat”, age., Cilt: II, s.626*

4 *Öner, age., s.400*

5 *1309 tarihli “Emlak Vergisine Mahsus Tezkere”de vergi başlığı altında arazi ve bina vergisinin tahsil edilmiş olduğu görülmektedir.*

I. Salon IV. Oturum

Osmanlı kamu maliyesi açısından diğer önemli bir vergi temettu vergisidir. Temettu kar etmek, fayda görmek anlamına gelmektedir. Bu vergi herkesin kazancına uygun olarak devlete verdiği vergidir. Temettu vergisi, *tüccar ve esnafın senevi temettuları miktarı tahmin ve takdir edilerek binde veya yüzde hesabıyla vaz'olunan vergidir*. Yani tüccar ve esnafın yıllık kazanç miktarları tahmin ve takdir edilerek konan vergidir.¹ Temettu vergisinin geçmiş H.1241 tarihinde Sultan II. Mahmut tarafından konulmuş olan ihtisap resmine uzanmaktadır. İhtisap resmi bilimüm üretim, tüketim, altın, gümüş, mücevher, dokuma ve tahıl gibi çok çeşitli maddelerden alınan resimlerden ibaretti.² İhtisap resmi genel adı altında tahsil edilen vergiler şunlardı: Yevmiye-i dekakin, damga resmi, bac-ı bazar, gemi ihtisabiyesi ve resm-i bitirme.³ Osmanlı Devleti'nde sanat, ticaret, serbest meslek ve emek vergileri 1863'de tahrir esasına göre temettu vergisi adıyla tahsili başlamış ve 1926 tarihli Kazanç Vergisi Kanunu'na kadar temettu vergisi adı altında devam etmiştir.

Aşağıdaki tablolarda XIX. yüzyılın sonlarından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar Maraş Sancağı'nın emlak ve temettu hasılatı gösterilmektedir.

Tablo 59: Maraş Sancağı'nın Emlak ve Temettu Gelirleri, 1889-1890 (Kuruş)

Kazalar	Resm-i Temettu	Resm-i Emlak ve Akarat
Maraş	450 000	177 500
Elbistan	367 000	175 000
Zeytun	20 000	45 000
Andırın	63 000	77 000
Pazarcık	288 001	150 000
Toplam	1 188 001	624 500

Kaynak: El-Halebi, age., Elcüz'ül Evvel, s.264

Halep Vilayet Salnamesi'ne göre R.1305 (1889/1890) yılında Maraş Sancağı bütçesi toplam gelirleri 6 994 500 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem Maraş Sancağı temettu ve emlak gelirleri toplamı 1 812 501 kuruştur. 1305 mali yılı emlak gelirleri, sancak gelirleri toplamının %9'unu oluştururken, aynı yıl temettu gelirleri toplam sancak gelirlerinin %17'sini teşkil etmiştir.

Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak oluşturduğumuz aşağıdaki tabloda 1891-1909 yılları arasında Maraş Sancağı emlak ve temettu gelirleri görülmektedir. 1305 mali yılında emlak ve temettu gelirleri ayrı ayrı hesaplanarak verilmişti. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi salnamelerde 1307 mali yılından itibaren emlak ve temettu vergileri bir arada gösterilmiştir. Grafikte de daha açık görüldüğü gibi Maraş Sancağı temettu gelirleri 18 yıllık dönem boyunca azalan bir eğilim izlemiştir. Aynı dönem içerisinde toplam sancak gelirlerinde

1 Abdurrahman Vefik, age., ss.441-442

2 İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909, s.35

3 Ziya Kazıcı; Osmanlı'da Vergi Sistemi, Bilge Yayınları, İstanbul 2005, s.165

önemli bir değişme görülmezken, sancağın temettu gelirleri azalma trendi izlemiştir. Sancağın temettu gelirleri için salname verileriyle Cuinet'in belirttiği değerler karşılaştırıldığında burada da gelir rakamlarının birbiriyle örtüşmediği görülmektedir.

Tablo 60: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Emlak ve Temettu Gelirleri, 1891-1909(Kuruş)

Rumi Sene	Emlak ve Temettu	Toplam Hasıla	Toplam Hasılaya Oranı (%)
1307	1535000	5999800	25,5
1310	1596295	6019200	26,5
1311	1594199	6068176	26,2
1312	1596000	5975300	26,7
1313	897000	4823700	18,5
1315	897000	4823700	18,5
1316	897000	4823700	18,5
1317	1007000	5704333	17,6
1318	1007000	5704333	17,6
1320	1007000	5704333	17,6
1321	982100	5634179	17,4
1322	977394	6230565	15,6
1324	812970	7373170	11

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler.

Maraş Sancağı'nın II. Meşrutiyet Dönemi bütçelerinde nev-i varidat başlığı altında temettu ve musakkafat vergileri de tahsil edilmiştir. 1331, 1332, 1333 ve 1334 mali yıllarına ait sancak bütçelerinde liva hissesi olarak tahsil edilmiş olan temettu ve musakkafat gelirleri gösterilmektedir.¹

5. Hayvanlarla İlgili Vergiler

Osmanlı Devleti'nde hayvanlar üzerinden alınan başlıca vergiler şunlardı: Adet-i ağnam, ondalık ağnam, otlak resmi, zebhiye resmi, selamet akçesi, ağnam bacı, ağıl resmi, deve resmi, canavar resmi, camus resmidir. Aşağıda bu vergilerle ilgili kısaca bilgi verdikten sonra Maraş Sancağı'nda toplanan hayvan gelirleri hakkında açıklamalarda bulunacağız.

¹ BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1; BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6; BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6; BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7

I. Salon IV. Oturum

Ağnam birden fazla koyunu belirtmek amacıyla kullanılan Arapça asıllı bir kelimedir. Ağnam yada *resm-i ağnam* hayvanlardan alınan vergi anlamında kullanılmış bir tabirdir. Ağnam rüsümü genel bir ifadeydi. Bu kavram koyun dışında keçi, deve, camus ve domuzdan alınan vergiler için de kullanılmıştır. Osmanlılarda genel anlamda ağnam resmi, her hayvan başına (vilayetlerde çeşitli oranlarda) alınan vergilerdir.¹ Osmanlılarda küçük ve büyük baş hayvanlardan farklı isimler altında çok çeşitli vergiler tahsil edilmiştir. Bu vergilerin isimleri şöyledir: Ondalık ağnam resmi, adet-i ağnam resmi, Ağıl resmi (çift parası), selamet akçesi (geçit ve toprak bastı parası), ağnam bacı, otlak, kışlak yaylak resmi (yada mürde bacı), zebhiye resmi, serçin, derçin resmi.²

Ağnam, Müslümanların vermekle mükellef oldukları bir vergidir. İlk zamanlar ağıl resmi ile birlikte toplanmaya başlanan ağnam, resm-i ganem,, resm-i merai ve koyun resmi gibi isimler altında tahsil edilmiş ve zamanla değişikliklere uğramıştır. İlk zamanlar zekatın bir türü olmasından dolayı aynı olarak tahsil edilirken, zamanla nakit olarak da tahsil edilmeye başlanmıştır. Ağnam resminin esası *zekat-ı sevaim* olarak ifade edilen, büyük veya küçük baş hayvan zekatı ödeme mükellefiyetine dayanmaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinden beri diğer İslam Devletleri'nde olduğu gibi Osmanlılarda da hayvanlardan zekat olarak vergi alınmaktaydı. İslam şeriatında küçük baş hayvanların nisab miktarı³ kırktır. Kırktan sonrası için zekat alınır. Şer'i hükümler gereği öküz, inek, manda gibi sığırlardan ve at, kısrak gibi atgillerle develerden yine nisap ve bazı kurallara göre zekat alınmıştır.⁴ Arşiv kayıtlarına göre 1877-1978 yılları Maraş Kazası ağnam gelirleri aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 61: 1877-1878 Yılları Maraş Kazası Ağnam Gelirleri

Sene	Bakayası (Kuruş-Para)	Tahsili (Kuruş-Para)	Aslı (Kuruş-Para)
1293 Resm-i Evvel	0	206 065-30	206 065-30
1293 Resm-i Sani	56 702-20	158 251-20	214 953
1294	46 417	83 755-30	130 172-30

Kaynak: Doğan, age., s.313

Yukarıdaki tabloda yalnızca Maraş Kazası ağnam geliri görülmekteyken, aşağıda ise sancağın bütününde tahsil edilen gelirler görülmektedir.

¹ Pakalın, "Ağnam", age., Cilt: I, s.25

² Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni)*, Yayına Haz.: M. Ali Ünal, Isparta 1996, s.161

³ Nisab, bir malın zekatını verebilmek için ulaşılmaması gereken miktardır.

⁴ Pakalın, "Ağnam", age., Cilt: I, s.26

Tablo 62: XIX. yüzyılın Sonlarında Maraş Sancağı'nın Ağnam Gelirleri (Kuruş)

Kazalar	Ağnam Rüsümü
Maraş	255 000
Elbistan	370 000
Zeytun	180 000
Andırın	220 000
Pazarcık	265 000
Toplam	1 290 000

Kaynak: El-Halebi, age., Elcüzül Evvel, s.367

Cuinet'e göre 1890'lı yıllarda Maraş Sancağı toplam gelirleri 9 553 514 kuruştur. Yine bu dönem Maraş Sancağı ağnam rüsümü hasılatı toplamı 1 390 000 kuruştur. Maraş Sancağı ağnam vergisi gelirleri toplam gelirlerin %14,5'ini oluşturmaktadır. ¹ El-Halebi ile Cuinet'in ağnam gelirleriyle ilgili aktardığı veriler örtüşmemekle birlikte değerler birbirine oldukça yakındır.

Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanarak oluşturduğumuz aşağıdaki tabloda 1881-1909 yılları arasında Maraş Sancağı ağnam ve deve vergisi gelirleri görülmektedir:

Tablo 63: Yıllar İtibariyle Maraş Sancağı Ağnam ve Deve Gelirleri, 1881-1909 (Kuruş)

Rumi Sene	Ağnam ve Deve Rüsümü	Toplam Gelir	Toplam Gelire Oranı (%)
1297	689605	8510343	8,1
1298	1300281	5387773	24,1
1302	1905000	5157137	36,9
1304	2360000	5808993	40,6
1305	2600000	6994500	37,1
1307	1215000	5999800	20,2
1310	1176668	6019200	19,5
1311	1180012	6068176	19,4
1312	1181000	5975300	19,7
1313	1205000	4823700	24,9
1315	1205000	4823700	24,9
1316	1205000	4823700	24,9
1317	1588564	5704333	27,8
1318	1588564	5704333	27,8
1320	1588564	5704333	27,8
1321	1380000	5634179	24,4
1322	1327548	6230565	21,3
1324	1415000	7373170	19,1

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler.

Yukarıdaki tabloda açıkça görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı yılları boyunca

¹ Cuinet, age., s.235

I. Salon IV. Oturum

bütçede yazılan ağnam gelirlerinde azalma dikkat çekmektedir. Bu dönem söz konusu vergi tahakkuk ve tahsil edilmiş, ancak bütçede belirtilen meblağlar tahakkuk ve tahsil edilememiştir.

Maraş Sancağı'nda toplanan bir diğer vergi de zebhiye resmidir.¹ H.1311 (1893)tarihli belgede Maraş Belediye Dairesi'nin varidatının az ve masraflarının çok olmasından dolayı H.1310 (1892) yılından itibaren kaza dahilinde kesimi yapılacak büyük ve küçük baş hayvanlardan zebhiye resminin alınması için izin talep edilmektedir.²

H.1312 (1894) tarihli Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda Maraş Kasabası belediye gelirlerinin azlığı sebebiyle kaldırılmaların bazı noktalarına konulacak fener masraflarını karşılamak için küçük ve büyük baş hayvan kesimlerinden vergi alınmaktadır. Maraş Belediyesi'nce zebhiye resmi olarak 30 para tahsil edilmektedir. Kesimi yapılacak olan koyun, keçi, sığır ve mandadan alınacak verginin arttırılması istenmektedir.³ Ayrıca bu dönemde (1901 yılında) Maraş Sancağı'nda toplanan ağnam gelirlerinden Maraş Konsolosluğu'na da hisse ayrılması gündeme getirilmiştir.⁴

6. Tarik Mükellefiyet-i Şahsiyesi (Bedel-i Tarik)

Tarik bedeli yol ve geçitlerin inşa ve tamiri için şahısların üzerine tarh edilen teklife karşılık alınan bedeldir.⁵ Osmanlılarda tarik bedeli yol vergisi anlamında kullanılmıştır. Osmanlılar kuruluşundan itibaren yolların ve köprülerin yapılması ve tamiri işlerine büyük önem vermişler, bunun için gerekli teşkilatları kurmuşlardır. Bazen köylüler köprücüler ve derbentçiler gibi yol çalışmalarında istihdam edilmiştir.⁶

Maraş Sancağı'nın R.1331-1334 yılları arasında bütçede, tahakkuk ve tahsil edilen bedel-i tarik gelirleri görülmektedir. Savaş döneminde 1331 mali yılı itibariyle 413 000 kuruş olarak yazılan tarik bedeli mükellefler üzerine 477 860 kuruş olarak tahakkuk ettirilmiş, ancak tahakkuk eden bu verginin yalnız 114 404 kuruş 20 parası tahsili mümkün olabilmiştir. Devam eden yıllarda da azalan miktarlarda söz konusu vergi bütçede yazılmakla birlikte tahakkuk ve tahsil edilememiştir.

7. “Vergi” Gelirleri

Tanzimat'tan önce cihadiye, cizye, salariye, harc-ı ferman, harc-ı baha, bedel-i nüzul ve avarız, iane-i hükkamiye, mübaşiriye, hüddamiye, mahzariye, serbestiye, konak, ispenç, müruriye ve uburiye isimleri altında vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından aynen veya nakden seneden seneye çeşitli resimler

1 BOA, İ..DH., Dosya No: 1317, Gömlek No:1312 R-52

2 BOA, DH.MKT, Dosya No: 187, Gömlek No:1

3 BOA, DH.MKT, Dosya No: 303, Gömlek No:73

4 BOA, BEO.VGG.2, Genel Sıra No:297

5 Abdurrahman Vefik, age., s.475

6 Pakalın, “Tarik Bedeli”, age., Cilt: III, s.409; Abdurrahman Vefik, age., s.475

konulmuş ve tahsil edile gelmiştir.¹

Gülhane Hattı Hümayunu ile Tanzimat dönemi başlarken, bu tarihten itibaren de vergi düzeninde köklü değişiklikler başlamıştır. Tanzimat yönetimince vergi düzenine getirilen bir yenilik de şudur: Vergiler oldukça basitleştirilmiştir. Vergiler daha önce tekalif-i örfiye adı altında haneye yada toprağa dayalı olarak alınan ve pek çok türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler birleştirilerek ödeme gücüne dayalı tek bir vergi toplanması kararlaştırılmıştır. Vergi olarak adlandırılan bu yeni verginin miktarı, Maliye Nezareti'nce yalnızca vilayetler düzeyinde belirlenmekteydi. Vergi yükümlüleri arazi ve emlak, ticaret ve temettu sahipleriydi. Kanuna göre kaza meclislerinde köy ve mahallelere düşen vergi miktarı belirlenecek ve bunlar için ayrı ayrı cetveller tanzim edilecekti. Hazırlanan cetveller Müslüman mahallelerde imam, muhtar ve papazlara gönderilerek vergiler haneler arasında paylaşılacaktı. Her vilayet için belirlenen miktar, önce kazalar ve daha sonra da mahalle ve köyler arasında paylaşılacaktı. Hiçbir ayırım gözetmeksizin herkes tarafından ödenmesi gereken vergiler aşiretlerden de tahsil edilecekti.²

Halep Vilayet Salnameleri'nde H.1297 (1881) yılından başlayarak H.1305 (1890) yılına kadar vergi gelirleri kaydedilmiştir. Yıllara göre Maraş Sancağı vergi gelirleriyle sancak toplam gelirleri arasındaki ilişkiyi aşağıdaki tabloda görebiliriz.

Tablo 67: Halep Vilayet Salnameleri'ne Göre Maraş Sancağı Vergi Gelirleri,1881-1890 (Kuruş)

Yıllar	Vergi Geliri	Toplam Gelir	Toplam Gelire Oranı (%)
1297	1 186 549	8 510 343	13,9
1298	1 262 197	5 387 773	23,4
1302	1 288 070	5 157 137	24,9
1304	1 538 745	5 808 993	26,4
1305	1 812 500	6 994 500	25,9

Kaynak: Öztürk, age., I. ve II. Ciltler

¹ Bkz. Süleyman Sudî, age., ss.100-130

² İhsaiyat-ı Maliye, Maliye Nezareti'nin ilk istatistik mecmuası olarak çıkarıldı. 1908'deki II. Meşrutiyeti takip eden birinci mali sene için 1909 bütçesine paralel olarak ve Osmanlı Devleti gelir ve giderleri hakkında genel bilgi vermek üzere yayınlanmıştı. Tanzimat'tan 1909 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan tüm vergi, resim, harç, tekel vesair devlet gelirlerinin konuluş nedenleri, geçirdiği safhalar ile 1885-1909 yılları arasındaki 25 yıllık dönemde bu gelirlerden elde edilen hâsılatla ilgili ayrıntılı bilgi için İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909, isimli esere müracaat edilebilir.; Abdurrahman Vefik, age., ss.358-363

I. Salon IV. Oturum

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi salnamelerde Maraş Sancağı vergi gelirleri toplam gelir içinde önemli bir paya sahiptir. Maraş vergi geliri miktarının bu dönem boyunca arttığını söyleyebiliriz. Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi 1881-1890 dönemi boyunca vergi gelirlerinin artan bir seyir izlediği görülmektedir.

8. Sonuç

Araştırmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynakları ve Halep Vilayet Salnameleri'nden yararlanmak suretiyle Mutlakiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Maraş Sancağı'nda tahsil edilen vergi türlerini inceledik. 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarında sancakta toplanan en önemli vergiler şunlardır: Aşar, Bedel-i Askeri, Bedel-i Nakdi, Bedel-i Tarik, Emlak ve Temettu, Müsakkafat, Ağnam ve Deve, Vergi, Tömbeki, Zebhiye, Teçhizat-ı Askeriye ve Harp Vergisi.

Sancağın en önemli gelir kalemi aşar gelirleri olduğu görülmüştür. 1881 yılında aşarın sancak gelirleri içindeki payı %31 iken, 1909 yılında bu oran %49'a kadar yükselmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı dış ticaretindeki ekonomik gelişmelere paralel olarak tarımsal ürünlerde de talep artışları gerçekleşmiştir. Talepteki artışlarla birlikte ihracata konu olan tarım ürünlerinin üretiminde de artışlar görülmüştür. Bu nedenle 1924 yılında aşar gelirlerinin devletin toplam gelirleri içindeki payı %25'e yükselmiştir. Devlet bütçesinde aşar gelirlerinde artışlara paralel olarak Maraş Sancağı aşar gelirleri de 1881–1909 yılları arasında artan bir eğilim izlemiştir. Sancağın ağnam gelirlerinde önemli bir artış görülmezken aşar gelirlerinin sürekli artan bir seyir izlemesi bölgede özellikle zirai üretim potansiyelinin arttığını göstermektedir.

I. Salon IV. Oturum

Kaynakça

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:75, Belge no: 3/6
BOA, İ..DUİT, Dosya No:133, Gömlek No:73, Belge No:3/6
BOA, İ..DUİT, Dosya No:130, Gömlek No:33, Belge No:5/7
BOA, DH UMVM, Dosya No:147, Gömlek No:76, Belge no:1
BOA, İ..DH., Dosya No: 1317, Gömlek No:1312 R-52
BOA, DH.MKT, Dosya No: 187, Gömlek No:1
BOA, DH.MKT, Dosya No: 303, Gömlek No:73
BOA, BEO.VGG.2, Genel Sıra No:297

II. Kitaplar ve Makaleler

- BARKAN, Ömer Lütfi; “Öşür”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:10, Maarif Matbaası, İstanbul 1941
- CUINET, Vital; *La Turquie D'Asie*, Tome Deuxieme, Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891
- DOĞAN, Ayhan; *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 1999
- GÜRAN, Tevfik; *Osmanlı Dönemi İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:3, DİE Yayını No: 2025, Ankara 2003
- İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909*; Maliye Bakanlığı APKKB Yayını No: 20007357, Ankara, Ekim 2000
- KAMİL BÂLÎ EI-HALEBÎ Eşşehir-u Bilğazzi; *Nehrü'z-Zeheb Fî Tarih-i Haleb*, El-cüz'üs-salis, Menşürat-u Darü'lkalemi'l-Arabiyyi bi Haleb 1993
- KAMİL BÂLÎ EI-HALEBÎ Eşşehir-u Bilğazzi; *Nehrü'z-Zeheb Fî Tarih-i Haleb*, El-cüz'ül-evvel, Menşürat-u Darü'lkalemi'l-Arabiyyi bi Haleb 1993
- KAZICI, Ziya; *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yayınları, İstanbul 2005
- MUHAMMED RAKIM-MUSTAFA NAIL, *Hayat-u Devlet*, Cild-i Evvel, Amavyan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, İstanbul 1306
- NEDKOFF, Boris Christoff; “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, Türkçeye Çeviren: Dr. Şinasi Altundağ, *Belleten.*, Cilt: VIII/ No:32, 1944
- ÖNER, Erdoğan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyeti Döneminde Mali*

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

İdare, T.C. Maliye Bakanlığı A.P.K.K.B. yayını, Yayın No:2005/369, 2. Baskı, Ankara 2005

ÖZTÜRK Said; *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, Cilt 1 ve 2, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, İstanbul 2006

PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: I, II, III, MEB Yayınları, İstanbul 1993

SAYIN, Abdurrahman Vefik; *Tekalif Kavaidi*, T.C. MBAPKKB Yayını No:1999/352, Ankara-Haziran, 1999

SÜLEYMAN SUDİ, *Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni)*, Yayına Haz.: M. Ali Ünal, Isparta 1996

TABAKOĞLU, Ahmet; *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985

TABAKOĞLU, Ahmet; *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, Tarih Dizisi, İstanbul 1986

OSMANLI DÖNEMİNDE MARAŞ'TA TİCARET YOLLARI VE BU YOLLARIN GELİR YARATICI ETKİSİ

Öğr. Gör. Süreyya ECE¹

Özet

Maraş, coğrafi olarak önemli bir bölgede bulunmaktadır. Bulunduğu konum etkin ticaret yollarının ve kervan yollarının üzerindedir. Bu nedenle eski çağlardan beri Maraş'ta ticaret en önemli gelir kaynağı olmuştur. Maraş'ta insanlar tarım, hayvancılık ve el sanatları ile uğraşmaktaydı. Elde edilen ürünler ticaret ve kervan yolları aracılığıyla başka şehirlere ve ülkelere satılmaktaydı. Ancak ulaşım problemleri nedeniyle ticarete aksaklıklar yaşanmıştır. Çünkü üretilen ürünlerin daha hızlı bir şekilde diğer bölgelere ulaştırma gereği duyulmuştur. Buna rağmen Maraş'taki ticaret yollarının önemi azalmamıştır.

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu döneminde Maraş'tan geçen ticaret yollarının bölge ekonomisi üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Daha sonra Maraş'ta üretilen ürünler, bu yollar aracılığıyla ihraç edilen ve ithal edilen ürünlerden bahsedilecektir. Son olarak ta bu ticaret yollarının Maraş'ta yaşayan insanları nasıl üretime teşvik ettiği ve özellikle hangi ürünlerin üretilerek pazarlanmasının sağlandığı ortaya konulacak ve bu durumun Maraş ekonomisine katkısı açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kahramanmaraş, Osmanlı Dönemi, Ticaret Yolları, Kervan Yolları

1 Şırnak Üniversitesi Öğretim Üyesi

**THE TRADE ROUTES IN MARAS AT THE TIME OF
OTTOMAN AND THE INCOME GENERATION EFFECT OF THESE
ROUTES**

Abstract:

Maras is in the geographically important region. Its position is on the effective trade routes and caravan routes. Therefore trade has been the most important source of income in Maras since ancient times. The people in Maras were dealing with farming, livestock and hand crafts. The obtained products were sold to other cities and countries through trade and caravan routes. However there had been some troubles in trade because of transport problems. Because it had been necessary that the obtained products to transport the other regions quickly. Even so, the importance of the trade routes in Maras hadn't diminished.

In this study, it is aimed to determine that the effect of the trade routes passing over Maras on the region's economy at the time of Ottoman Empire. Then it will be discussed the products produced in Maras, imported products and exported products through these routes. Finally it will put forward that how did these trade routes encourage people to produce and especially which products produced and marketed. It will be explained that the contribution of this situation to the Maras's economy.

Key Words: Kahramanmaraş, The Ottoman Period, The Trade Routes, The Caravan routes

1. Osmanlı Döneminde Kahramanmaraş'ın Ekonomik Yapısı

Kahramanmaraş, Dulkadirli Beyliği'nin merkezi olan bir şehirdi. Daha sonra, Yavuz Sultan Selim'in 1515'te beyliği Osmanlıya katmasından sonra da bu şehir; Maraş, Malatya, Gaziantep, Zülkadriye, Sümeysat sancaklarını içine alan beylerbeylik haline getirilen önemli bir eyalet merkezi olarak kalmıştır. 1914 yılında Halep'e bağlı bir bağımsız bir sancağa dönüştürülmüştür (Yetişgin, b, 2007).

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde Halep vilâyetine bağlı bir sancak merkezi olan Maraş şehri, Torosların bir kolu olan şişman ve ağır görünümlü Ahır dağı'nın güney etekleri üzerinde kurulmuştur. Şehir, Ahır dağı'nın zengin su kaynakları ile sulanan bağ ve bahçeciliğe müsait etekleri üzerinde kurulmuştur. Şehrin iklimi, yazları kurak ve sıcak geçmekte olup, şiddetli esen poyraz ile serinlemekte; kışları ise kalın bir duvar gibi kuzeyi kaplayan Ahır dağı'nın kuzeyde gelecek aşırı soğukları kıran, buna karşı güneyde İslahiye'ye doğru uzayan ovanın getirdiği Akdeniz iklimi ile ısınan ılıman bir iklime sahiptir. Şehir dört mevsimi yaşamakla birlikte, mevsimler arasında yer alan aşırı ısı değişimlerinden, soğuk ve sıcaklık farklarından daha az etkilenen bir konumdadır. Maraş sancağının kuzey ve kuzey batı bölgeleri çoğunlukla dağlık, güney ve güney doğu kesimleri ise çoğunlukla düzlük ve alçak platolarla kaplı bir coğrafya arz etmektedir. Bu durum, Maraş halkının bu dağ eteklerinde bağcılık ve bahçecilik yapmasına imkân vermiştir. Şehrin iklimi, yazları kurak ve sıcak geçmekte olup, şiddetli esen poyraz ile serinlemekte; kışları ise kalın bir duvar gibi kuzeyi kaplayan Ahır dağı'nın kuzeyde gelecek aşırı soğukları kıran, buna karşı güneyde İslahiye'ye doğru uzayan ovanın getirdiği Akdeniz iklimi ile ısınan ılıman bir iklime sahiptir. Şehir dört mevsimi yaşamakla birlikte, mevsimler arasında yer alan aşırı ısı değişimlerinden, soğuk ve sıcaklık farklarından daha az etkilenen bir konumdadır. Maraş sancağının kuzey ve kuzey batı bölgeleri çoğunlukla dağlık, güney ve güney doğu kesimleri ise çoğunlukla düzlük ve alçak platolarla kaplı bir coğrafya arz etmektedir (Yetişgin, a, 2007).

19. yüzyılın ikinci yarısında köylerde tarım, hayvancılık ve ormancılık faaliyetleri yürütülürken şehirde ise küçük el sanatları ticaret, manifatura, tarımla meşgul olunmaktaydı. Bu dönemde ovalarda zirai üretim yapılırken dağlık yerlerde zeytincilik, bağcılık ve ceviz üretimi yaygındı. Bu yıllarda şehrin en önemli ticaret mallarından biri cehridir. Cehri bitkisi boya sanayiinde kullanılmakta olması nedeniyle yörede altın ağaç olarak da adlandırılmıştır. Bölgenin en önemli ticaret merkezi durumunda olan Halep'in cehri ihtiyacını Maraş-Antep yöreleri karşılamaktaydı (Şahin, 2012).

Kahramanmaraş ve civarı halkının geçim kaynakları şehir ve köylere göre büyük oranda değişmektedir. Ovalarda tarım işleri varken kıraç yerlerde zeytin, bağcılık ve cevizcilik daha revaçtadır. Bertiz ve civarı bugün olduğu gibi dün de üzüm ve mamulleri yetiştiriciliğinde çok ilerideydi. Diğer yandan dericilik, demircilik, marangozluk ve boyacılık geçerli sanat dallarıydı (Hurç, 2004). Belli başlı endüstriler içerisinde iplik, değişik elbise kumaşları yer almaktaydı. Bu kumaşlar Halep'te üretilen meşhur elbiselerin kaynağı olup, bu

kumaşların üretimi başta gelmekteydi (Yetişgin, a, 2007).

Yetişgin (2007), 1907 tarihli Halep Vilayeti Salnamesinde, Maraş'ın gerek iklim ve gerekse toprak ve su zenginliği şehirde çok sayıda meyvenin, sebzenin ve hububatın yetiştirilebildiği, meyvelerden üzüm, zerdali, kiraz, vişne, elma, nar, incir, şeftali, armut, koz, fıstık, dut ve zeytin üretildiğini belirtmiştir. Maraş'ın ziraat yapılan arazileri üzerinde her çeşit hububat -buğday, arpa, darı vb.- çeltik, pamuk, zeytin, üzüm, dut, tütün, susam, salep gibi ürünler üretilmekteydi. Hububat ve diğer bitkiler olarak buğday, arpa, akdarı, nohut, mısır darısı, mercimek, pirinç, pamuk, kök boya, meyan ve susam oldukça büyük miktarlarda tarımı yapılan bitkilerdendi (Yetişgin, a, 2007). 20. yüzyılın başlarında Maraş'ın en önemli ihraç ürünleri ise şunlardır: Kereste, pirinç, cehri, yün, yapak, mazı, sahtiyan, kösele, saraç eşyası, alaca, aba, halı, kilim, fıstık, ham deri, körüklük deri, katran, biber, fasulye, üzüm, pekmez, yağ, peynir, kaneppe, koltuk, sandalye. Maraş'ın en önemli ithal ürünleri ise şöyledir: Basma, bez, kahve, şeker, un, sabun, gaz, tuz, aktariye eşyası, kösele, bakır, demir, cam. Söz konusu ithalat ve ihracat büyük ölçüde Halep ve İskenderun üzerinden yapılmaktaydı (Şahin, 2012).

Maraş endüstriyel malzeme üretimi bakımından zengin bir yerdi. Zeytun kazası demir madenleri bakımından önde gelmekteydi. Buradaki demir koşum hayvanları için nal ve diğer malzemenin yapılması yanında evde kullanılacak malzemeler için kullanıldığı gibi, demir madenleri Zeytun halkının önemli geçim kaynaklarındandı (Yetişgin, a, 2007)

Osmanlı döneminde Maraş'ın iktisadi ve ticari önemi azalmasının en önemli nedenlerinden biri özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde ulaşım konusunda yaşanan büyük sıkıntılardır (Şahin, 2012).s

2. Kahramanmaraş'tan Geçen Tarihi Ticaret Yolları

Maraş, ilk kurulduğu tarihten itibaren insanların sürekli yerleşimine açık olacak kadar stratejik bir coğrafyada bulunmuştur. Tarihsel dönem içerisinde Hititlerden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar geçen süre içerisinde, Anadolu'yu Ortadoğu'ya bağlayan bir kapı olmuştur. Stratejik konumu anayolların buradan geçmesini sağlamış, bu durum şehrin ekonomisini canlı tutmuştur. İklim özellikleri ile tarıma ve hayvancılığa elverişli olması ekonomiyi daha da canlandırmıştır (Koç, 2009).

Dulkadirli Beyliği döneminde Maraş şehrinin gelişmesinde en önemli rolü vakıf kurumları oynamıştır. Vakıfların iki türlü katkısı görülmektedir. Bunlardan ilki vakıfların sosyal kurumlar olarak gelişime yaptıkları katkıdır. Bu etkileri yapan vakıflar cami, medrese, zaviye, imarethane ve tekke gibi kamu hizmetine açık hayra yönelik olarak çalışan vakıflardır. İkincisi, vakıfların şehir hayatında ticareti canlı tutan ekonomik etkileridir. Bu etkiler bedesten, dükkân ve han gibi ticaret faaliyetinin yapıldığı vakıf eserleri aracılığı ile yapılmaktadır. Meselâ Maraş Bedesteninde çalışan ayakkabıcı, bıçakçı, dokumacı gibi esnafın ekonomik gelişmeye katkı sağlamaktaydı. Maraş'ta Osmanlı döneminde Dulkadirli vakıflarının devamı dışında önemli bir vakıf kurulmamıştır. Bunlardan

I. Salon IV. Oturum

Maraş şehir merkezinde halen izleri bulunan vakıf eserlerin başında Ulu Cami gelmektedir (Gürbüz, 2009).

16. yüzyılın başlarında, Maraş'ın sosyal ve ekonomik hayatı, Ulu Cami ve çevresinde akmaktaydı. Ulu Cami'nin hemen yanında bedesten ile çeşitli mamul maddelerin satımını yapan ticari yapılar ve bazı yerleşmeler oluşturulmuştur. Maraş'ın merkezinde bedestenden başka, ayakkabıcılar ve köşkerler çarşısı bulunmaktadır. Bunun yanında zahire ve külâh pazarı, kirişhane, debbağ hane, macun hane, meyhane, helvahane, şerbetçiyan, şemhane (mumhane), değirmenler, hanlar ve dükkânlar yer almaktadır. Bu eserler, o dönemde Maraş'ta imalât ve ticaretin geliştiğini ve çevredeki kırsal yerleşmelerin ihtiyaçlarını karşılayan merkez durumunda olduğunu ortaya koymaktadır (Gürbüz, 2009).

Maraş'ta üretilen mallar Sivas, Kayseri, Adana, Harput gibi yerlere nakledilmekteydi. Dış ülkelere satılan mallar arasında sarı boya, sarı hububat, kuru üzüm ve meyve, sabun, pamuk, susam, ceviz, salep, zeytinyağı, ahşap inşaat malzemesi, deri, deve ve keçi kılı bulunmaktaydı. Dışa ihraç edilen malların büyük kısmı Halep, İzmir ve İskenderun üzerinden yapılmaktaydı. Buralardaki büyük aracı şirketler tarafından yurt dışına gönderilmekteydi. Sancaktaki sanayinin gelişmesi önündeki en önemli engellerden birisi, araçlarla taşıma yapılmaya elverişli yolların bulunmaması idi. Bölgedeki suların ulaşımına elverişli olmaması nedeniyle mallar daha ziyade at, katır, deve ve eşek sırtında taşınmaktaydı (Yetişgin, a, 2007).

3. Kahramanmaraş'taki Ticaret Yollarının Gelir Yaratıcı Etkisi

Koç (2009), 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde, Maraş'ta boyahane, kirişhane, debbağ hane, macun hane, değirmen gibi çeşitli malların imal edildiği yerler ile bunların satıldığı dükkânlar ve bir bedesten bulunduğunu belirtmiştir. Defterde aynı dönemde bağ, bahçe, bostan ve pıyaz, ceviz, arıcılık ve hayvancılıktan elde edilen gelirler ile buğday, arpa, darı, çeltik, susam ve pamuğun şehrin ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğunun kaydedildiğini belirtmiştir (Koç, 2009).

1890'ların başında Maraş'ta Hindistan pirincinden daha kaliteli pirinç üretilmekteydi. Bu nedenle Maraş'ın en önemli ihraç ürünü pirinçti. Üretilen pirinçler, ülkenin farklı bölgelerine Mısır'a ve Orta Asya'ya gönderilmekteydi. Ancak mevcut pirinç üretim miktarının çok az bir kısmı dış satıma konu olmaktadır. Yörede bunun yanı sıra sarı bal mumu da üretilmekte olup, bu ürünlerin büyük bir bölümü Marsilya'ya ihraç edilmekteydi. Mazı ağacından mobilyalar, kurutulmuş meyve ve üzüm, sabun imalatı, pamuk ve susam üretimi, salep, zeytinyağı, tahtadan işlenmiş ürünler, ağaçtan çantalar, deve ve keçi kılından üretilen çantalar da imal edilmekteydi. Üretilen pirinç ve şarabın fazlası Suriye, Mezopotamya ve Doğu Asya'ya da ihraç edilmiştir (Şahin, 2012).

Koç (2009), Halep Vilayet Salnamesinde 1900'lü yılların başında Maraş'ta, birinci sınıf at (koşum) takımı ve diğer sırmalı saraç işleri, gayet temiz sahtiyan (ince ayakkabı derisi), ham deri, Avrupa taklidi pantolonluk, dokumalar, alaca, aba, maşlah, bez, kösele, ceviz ve çınardan Avrupa taklidi

yaylı iskemleler (koltuklar), kanepeler, sandalye masalar yapıldığının belirtildiğini ifade etmiştir. Bunların yanında şehirde üretilen ve ihraç edilen ürünler arasında şunlar belirtilmiştir: Kereste, pirinç, cehri, yün (kışın kırılan koyun tüyü), yapak (yapağı: ilkbaharda kırılan uzun ve yumuşak koyun tüyü), kösele (kalın ayakkabı taban derisi), mazı, halı, kilim, fıstık, katran, biber, fasulye, yağ ve peynir. Bu ürünler Kayseri, Kozan, Adana, Osmaniye ve Malatya taraflarına, pekmez ile üzüm Adana'ya götürülerek satılırdı. Üretilen pirinç ve üzümün, Şam ve El Cezire taraflarına kadar gönderildiği ifade edilmiştir (Koç, 2009).

Karataş (2004), Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Maraş'ta İzmir Şark Halı Kumpanyasının bir şubesi mevcut olduğunun ve burada yüz kadar tezgâhın bulunduğu belirtildiğini ifade etmiştir. Burada 8-10 yaşlarındaki Hıristiyan kızların gündeliği iki kuruşa çalışmakta olduğunu, bu tezgâhlarda dokunan halıların Avrupa ve Amerika'ya satıldığını belirtmiştir. Bu durumun, o dönemde Maraş'ta ekonomik durumun iyi olduğunun bir göstergesi olduğunu ileri sürmüştür (Karataş, 2004).

16. yüzyılda Maraş'ta yüksek üretim düzeyine sahip boyahaneler vardı. Bu boyahaneler Maraş yöresinde dokumacılığın gelişmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca Maraş'ta demir madeni ve haddehanelerin olduğu, işlenen demirin Basra bölgesine gönderildiği görülmektedir (Gürbüz, 2009).

Maraş'taki bu ticarî canlılığın en önemli sebeplerinden biri Maraş'ın Türk aşiretlerinin kışlak-yaylak yol güzergâhında bulunmasıdır. Aşiretler, yağ, süt, yün, vb. mamullerini burada pazarlarken çul, çuval, çadır, bakırdan üretilen çeşitli eşyaları Maraş'tan temin etmekteydi (Karataş, 2004).

Maraş'ın ihracatı, ithalatının üç katından fazladır. Bu dönemde şehrin ekonomisi kendi kendine yeten ve üretim fazlasını ihraç eden bir yapıya sahiptir. Bu özelliği Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar devam etmiştir (Koç, 2009).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kahramanmaraş'ta, başta ikliminin elverişli olması sebebiyle tarım ürünleri yoğun olarak üretilmekte ve tarım kesiminde çalışanlar geçimlerini ürettikleri ürünleri çevre illere ve komşu ülkelere satarak sağlamaktaydı. Tarım ürünleri dışında Zaytun ilçesinde demir cevheri açısından zengin olduğundan, özellikle demir madenine yönelik endüstriyel ürünler de üretilmekteydi.

Kahramanmaraş'ta yurt içinde daha çok Kayseri, Adana, Osmaniye ve Malatya illeriyle ticaret yapılmaktaydı. Bu illere genellikle tarım ürünleri satılmaktaydı. Tezgâhta dokunan halılar Avrupa ve Amerika'ya, işlenen demirler Basra'ya, üretilen pirinç ve üzüm fazlası Asya ülkeleri ve Şam'a, balmumu ise Marsilya'ya ihraç edilmekteydi.

Kahramanmaraş, coğrafik konumu itibariyle Avrupa ve Asya arasında ticaret yapan kervanların yolu üzerinde bulunmaktaydı. Bu nedenle, bölge halkı sadece kendi ihtiyaçları için değil, memleketlerinden geçen tüccarların talep ettiği ürünleri de üretmeye çalışmıştır. Ayrıca tüccarların başka ülkelerden getirdiği malları önce satın almakta, daha sonra benzerlerini üretmekte, böylece piyasaya yeni bir ürün sunarak farklı bir gelir kapısı oluşturmaktaydılar.

Kaynakça

- Gürbüz, A. (2009). 16-17. Yüzyıllarda Maraş Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 165-170.
- Hurç, R. (2004). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kahramanmaraş'ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı. I. Kahramanmaraş Sempozyumu, (s. 573-588). Kahramanmaraş.
- Karataş, M. (2004). 20. Yüzyılın Başlarında Maraş'ın Sosyo Kültürel ve Ekonomik Durumu (1894-1907). I. Kahramanmaraş Sempozyumu (s. 599-607). İstanbul: MaraşDer.
- Koç, K. (2009). Tarih Boyunca Maraş Şehri'nin Gelişmesini Etkileyen Faktörler. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 311-326.
- Şahin, H. (2012). Osmanlı Döneminde Maraş'ta Ticaret (IX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında). Akademik Bakış Dergisi.
- Yetişgin, M. (2007). Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Maraş Sancağındaki Ermenilerin Ekonomik Durumları ve Yönetimdeki Yerleri. Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Cilt III (s. 79-112). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını.
- Yetişgin, M. (2007). Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.

OSMANLI DÖNEMİ'NDE MARAŞ'IN İKTİSADİ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATINDA PAZAR VE PANAYIRLARIN ROLÜ

Mehmet YILDIRIR*¹

Özet:

Belirli bir bölgede pazar veya panayır kurulabilmesinde; konum, iklim, nüfus, ulaşım, ekonomik yapı gibi birçok faktörün dikkate alındığı düşünüldüğünde, Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Maraş'ın iktisadi ve sosyo-kültürel tarihinin incelenmesinde pazar ve panayırların yadsınamaz bir öneme sahip olduğu görülecektir. Pazar ve panayırlar, Maraş Sancağı'nda, dönemin üretim-tüketim alışkanlıklarının ve sosyo-kültürel etkileşimin belirlenmesinde, şehirleşme, demografik yapı ve ulaşım olanakları gibi fiziki, kültürel ve ekonomik durumlarının tespitinde önemli veriler sağlamaktadır. Bu tebliğde pazar ve panayırların iktisadi, idari, sosyo-kültürel ve şehirleşme noktasındaki etkileri Maraş Sancağı'ndaki tezahürleri ile ele alınacak ve tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pazar, Panayır, Maraş, İktisat, Sosyo-Kültürel Etkileşim

*1 Araştırmacı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü-Arşiv Dairesi Başkanlığı: yildirir-mehmet@gmail.com, myildirir@tkgm.gov.tr;
GSM: 0505 826 07 66, İş: 0312 463 18 77*

Abstract:

Installation of bazaar or street fair in particular region; location, climate, population, transportation, are taken into account many factors such as economic structure is concerned, as well as other regions of Ottoman, as analysis of economic and socio-cultural history bazaar or street fair has an undeniable importance in Maraş. Bazaar or street fairs, during the period of Maras Sanjak, determine the production-consumption patterns and socio-cultural interaction, urbanization, demographic structure and transport facilities, such as physical, cultural and economic status provides important data for the determination. In this paper, effects of bazaar or street fairs on economic, administrative, socio-cultural and the effects of urbanization will be explored and discussed with manifestations in Sanjak of Maraş.

Keywords: Market, Street Fair, Maraş, Economy, Socio-Cultural Interaction

Giriş

Farsça'da alışveriş yeri anlamına gelen bâzâr¹, birçok dile yine bâzâr ya da pazar olarak geçmiş olup, bu terim en geniş anlamı ile belirli zamanlarda ve belirli bir yerde arz ve talebin karşı karşıya geldiği yaygın ticaret sahaları için kullanılmaktadır. Eski Yunancada “*kutsal gün, ayin, bayram*” anlamlarına gelen “*ponegyrr*”² sözcüğünden türediği düşünülen panayırlar ise, uzak ülkelerden gelen tüccarların bulunduğu, pazarlara göre daha büyük ölçekli ticaret sahalarıdır.

Tanımlarından da anlaşılacağı üzere her ikisi de ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü alanlar olan pazar ve panayırlar arasındaki en önemli farklılık, bunların kurulma sıklıkları ve büyüklükleridir. Pazarlar daha ziyade belli bir bölgenin üretici ve tüketicisini bir araya getiren ve genellikle haftada bir veya iki gün açılan ticaret alanları iken, panayırlar ise profesyonel tüccarlar için yılın belirli zamanlarda kurulan daha büyük buluşma yerleridir.

Tarih boyunca ticaret hayatının en önemli unsurlarından birisi olan pazar ve panayırlar, bir bölgenin ekonomik faaliyetlerini toplayıp o bölge tüketicisine sunması bakımından bölgesel olmakla birlikte, ulusal ve uluslararası ticaretin de yönlendirildiği en önemli merkezler olmuştur. Bu ticaret sahaları özellikle ürün dağıtım ve toplama veya değiştirme sisteminin göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir unsurdur.³ İnsanlar arasında devam eden ürün dağıtım, toplama ve değişim gibi ticari ilişkiler başlangıçta değiş-tokuş denilen takas usulü ile yapılmakta iken, zamanla pazar ve panayırlarda, özellikle uluslararası uzak mesafe ticaretinin etkisiyle parasal sisteme geçilmiştir.⁴ Dolayısıyla, iktisadi ilişkilerin en önemli unsurlarından olan para ekonomisinin gelişiminde pazar ve panayırların yaygınlaştırıcı bir rol oynadığı söylenebilir.

Belirli bir bölgede pazar veya panayır kurulabilmesi, o bölgenin konum, iklim, nüfus, ulaşım, ekonomik yapı gibi birçok faktörünün göz önünde bulundurulmasını gerektirir.⁵ Konum, iklim ve nüfus miktarı gibi faktörler pazarların kurulmalarını, kurulma zamanlarını ve sürekliliklerini; çevrenin ekonomik yapısı ise pazarda satışa sunulan ürünlerin tür, çeşit ve miktarını belirleyici bir rol oynamaktadır.⁶ Bir bölgede, yukarıda sayılan faktörlerin uygun olması sonucu her hafta pazar kurulabilmesi o bölge için büyük bir ekonomik ayrıcalık olup, bu ayrıcalığın sürdürülebilmesi ise fiziksel güvenliliğe ve yasal

1 Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 1997; Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Ankara, Kapı Yayınları, 2009.

2 Pınar Ülgen, “Geç Ortaçağ Avrupasında Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındaki Karşılaştırılması”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.5, S.21, İstanbul 2012, s.360-361

3 Harun Tunçel, “Geleneksel Ticaret Mekânı Olarak Türkiye’de Haftalık Pazarlar”, (Erişim) <http://cografya.bilecik.edu.tr>, (15.06.2012), s.2.

4 Ülgen, a.g.m., s.363.

5 Ülgen, a.g.m., s.361.

6 Tunçel, a.g.m., s.3.

korumaya bağlıdır.¹ Böylesi bir ticari ayrıcalığı hem bölgesel hem de ulusal çıkarları için gerekli gören devletlerce pazar ve panayır yerlerinin güvenliğine önem verilmiş, pazar yerlerinin kendisi kadar pazarlara ulaşan yolların da güvenliği sağlanmıştır. Doğu ve batı dünyasında ticaret yollarının güvenliğini temin etmek için kale, kervansaray, derbent ve benzeri adlarla askeri niteliğe de sahip yapılar oluşturulmuş, ayrıca ticaretin geliştirilmesi için yeni yollar da açılmıştır. Özellikle ulaşım ve taşıma imkânlarındaki gelişmeler pazarlarda satılan ürünlerin çeşitlenerek artmasına ve pazarlardaki satıcı niteliklerinin farklılaşmasına yol açmıştır.²

Kuruluşunun ve düzenlenişin temel amacı ticaret olan pazar ve panayırlar, sadece tüccarların faaliyet gösterdikleri ortamlar değil; şair, müzisyen ve sanatkarların da yeteneklerini sergiledikleri yerlerdi.³ Bu bakımdan sanatsal/edebi bir yönü de bulunan pazar ve panayırlar farklı bölge veya milletlerden insanların bir araya gelmeleri, buralarda çeşitli oyunlar, gösteriler ve yarışmalar yapılması bu ticari sahaları aynı zamanda insanların sosyal ilişkiler kurmalarını sağlayan bir niteliğe de kavuşturmuştur. Pazar ve panayırlar adeta din, dil, kültür ve gelenekler etkileşimi misyonunu da üstlenmiştir. İnsanlar arasında kurulan bu sosyal etkileşim günlük yaşamdaki alışkanlık ve geleneklerde kendisini gösterdiği gibi, en bariz bir biçimde diller arası etkileşimde de kendisini göstermektedir.⁴ Bu durum aynı zamanda dillerin kendi içinde gelişmesine ve zenginleşmesine de vesile olmuştur.

Terim anlamı olarak kökeninden de anlaşılacağı üzere, panayırlar ya da büyük pazarlar ile dini gelenekler arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır.⁵ Tarihsel gelişim içerisinde kutsal alanlara gelen kitlelerin ticaret yapmaları amacıyla pazar ve panayırlar kurulması gibi, ticari amaçla kullanılan bazı yerlerin zamanla dinsel bir kimlik kazandığı görülebilmektedir.⁶ Örneğin, Milattan önceki dönemlerde Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Arabistan'da dini bayramlarda panayır niteliğinde pazarlar kurulduğu bunlara çok farklı milletlerin tüccarlarının katıldığı; ayrıca, Ortaçağ Avrupa'sında özellikle halkın bir arada olduğu dini günlerde kiliseler çevresinde panayırlar oluşturulduğu bilinmektedir.⁷ Yine bunun gibi, insanların ticari amaçlarla toplandıkları sahalarda ihtiyaca istinaden dini yapılar da meydana getirilmiştir.

Pazar ve panayırlar, ilk defa ortaya çıktığı dönemlerden itibaren genellikle yerleşim merkezleri dışında belli bir yerde senede bir veya birkaç defa oluşturulurdu. Ancak, bu ticaret sahalarının bulunduğu yerler zamanla ortaya çıkan yerleşimlerle birlikte şehirleşmeyi de beraberinde getirmiştir.

1 Ülgen, a.g.m., s.363.

2 Tunçel, a.g.m., s.2-3.

3 R.Bahar Akarpınar, "Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçişte Panayır-Sergi-Fuar-Festivalin Durumu ve Türkiye Örneği", *Milli Folklor Dergisi*, S.64, 2004, s.28.

4 Ahmet Kâzım Ürün, "Edebiyat ve Ticaretin Buluştuğu Noktalar: Panayırlardan Günümüz Fuarlarına", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, Ankara 2003, s.163.

5 Ahmet Turan Yüksel, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticârî Hayat*, İstanbul 1999, s.14.

6 Ürün, a.g.m., s.165.

7 Akarpınar, a.g.m., s.27.

I. Salon IV. Oturum

Pazar ve panayır yerlerinin şehirleşmeyi etkilemesi gibi, zaman içerisinde yerleşme yerlerindeki büyüme ve gelişmeler ile yol ağındaki yenilenmeler bazı pazarların ortadan kalkmasına, değişmesine veya yeni pazarların kurulmasına¹ da etki etmiştir. Anlaşılacağı üzere, pazar ve panayırlar ile şehirleşme arasında karşılıklı olarak doğrudan bir etkileşim söz konusudur. Pazar ve panayırların bu etkisi dolaylı olarak demografide de kendisini göstermiş, kırsal kesimden şehirleşmenin olduğu bölgeye doğru gerçekleşen göçlerle birlikte kimi yerlerin nüfusu azalırken kimi yerlerde ise nüfus yoğunluğu ortaya çıkmıştır.

PAZAR VE PANAYIRLARIN ORTAYA ÇIKIŞI, TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÖNEMİ

Tarihte ilk pazar ve panayırların M.Ö. 2000’li yıllarda kurulduğu bilinmekte olup, daha çok Orta-Doğu yani Anadolu, Mezopotamya ve Suriye ile Mısır’da kurulan bu panayırlar belli şehirlerde ticaret kervanlarının bir araya gelmesi ile oluşan büyük pazarlar şeklindedir. Bilhassa, coğrafi konum ve iklimi gereği tarımın ve ticaretin gelişmesine uygun bir konumda olan Anadolu, M.Ö. 2000’li yıllardan itibaren kurulan uygarlıklar döneminde (Hitit, Urartu, Frig, Lidya) büyük ticaret sahalarının oluşturulduğu önemli bir ticaret merkezi durumuna gelmiştir.² Benzeri panayırlar Eski Helen/Yunan ve Roma’da da görülmektedir. Romalılar işgal ettikleri yerlerde ticareti geliştirmek için panayırlar kurmuşlardır. Eski Yunan’da halkın ürettiği malların tanıtılıp sergilenmesiyle pazar ve panayır geleneği başlamıştır.³ İslam öncesi Arabistan’da da pazar ve panayır kurmak bir gelenek idi. Arabistan İpek Yolu gibi önemli ticaret yolları güzergâhında bulunmaktaydı. Bilhassa, Mekke ticaret kervanlarının bulunduğu uluslararası bir pazar konumundaydı. Mekke’de dini bayram niteliğinde Ukaz Panayırı⁴ düzenlendiği, ayrıca İran, Hire, Hindistan ve hatta Çin tüccarların ilgisini çeken Bedr ve Hubâşe gibi uluslararası panayırların da yapıldığı bilinmektedir.⁵ İslamiyet’le birlikte Hz. Peygamber zamanında da Medine Pazarı kurulmuştu ve bu pazarlar İslam toplumunun ticari ve iktisadi hayata ilişkin temel ilkelerinin oluşmasında önemli rol oynamıştı.⁶

Dünya’da pazar ve panayır alanlarının oluşturulduğu ilk bölgelerden birisi de Orta Asya’dır. Bu bölgede göçebe bir hayat süren Türklerde pazar kurma geleneğinin tam olarak hangi tarihlerde başladığı bilinmemekle birlikte, Hunlar ve Göktürkler ile Çin arasında IV. ve V. Yüzyıllarda ticari münasebetler kurulduğu ve sınır ticareti kapsamında pazarlar oluşturulduğu bilinmektedir.

1 Tunçel, a.g.m., s.3.

2 Akarpınar, a.g.m., s.30.

3 Coşkun Çakır, “Pazarların Doğuşu ve Türk Fuarçılık Tarihine Genel Bir Bakış: Panayırlardan Dünya Ticaret Merkezlerine”, İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız, İstanbul 2006, s.10; Coşkun Çakır, “Tarihimizde Pazarlar Kutsaldır” Röportaj, (Erişim) <http://www.os-ar.com>, 27 Haziran 2012, s.1

4 Ürün, a.g.m., s.163.

5 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, (Çev: M. Said Mutlu-Salih Tuğ), C.II. İstanbul, Ahmed Sait Matbaası, 1969, s.208; Yüksel, a.g.e., s.18.

6 Çakır, a.g.r., s.1.

Türklerin yerleşik hayata geçmesinden sonra Uygurlar döneminde ticaret daha da gelişmiş ve Uygurların siyasi sınırları içerisinde bulunan Turfan bir ticaret sahası olarak önem kazanmıştır. Uygurların akabinde ortaya çıkan Karahanlılar ve Büyük Selçuklular döneminde ticaret daha da önem kazanmış ve Arap, Fars ve Bizans kervanlarının güzergâhları boyunca pazarlar gelişmiş ve kurulan pazarların sayısı artmıştır. Bilhassa, VIII. ve IX. yüzyıldan itibaren Harezm ve Maverâünnehir’de büyük pazarlar kurulmuştur.¹

Dünyanın farklı coğrafyalarında uygulandığı bilinen, fakat Türk ve İslam kültüründe daha sistematik ve düzenli bir hal alan pazar ve panayır anlayışının benzeri nitelik ve örgütleri ile Ortaçağ Avrupa’sında da bulunduğu bilinmektedir. Avrupa’da pazar ve panayırlar özellikle XI. Yüzyıldan itibaren kurulmuş ve yaygınlaşmıştır. Ortaçağ Avrupa’sındaki pazar ve panayırlar kilise ve manastırların nezaretinde kurulmuş olup, bunların Azizler Yortusu, Aziz Qiriacus günü, İsa’nın Orucu ve Noel gibi dini bayram niteliğindeki günlerden birisine rast getirilmesine dikkat edilmiştir.² Böylece, bölgesel ve uluslararası ticaretin canlanması sağlandığı gibi, pazar ve panayırlardan elde edilen vergilerle gerek devlet gerekse kilise ve manastırlar önemli ölçüde gelire sahip olmuşlardır. Bu durum aynı zamanda kilise, piskoposluk ve manastır gibi dini hüviyete sahip oluşumların halk üzerindeki etkisini ve kontrolünü güçlendirmiştir.

Avrupa’da pazar ve panayırların yaygınlaşması, dünyanın diğer birçok yerinde ve bilhassa Türk ve İslam medeniyetlerinde olduğu gibi, şehirlerin gelişmesine paralel olarak seyreden bir süreçtir.³ Bilhassa ticaret yolları üzerinde ve tüccarların güvenle bir araya gelebilecekleri bölgelerde pazar ve panayır yerleri oluşturulduğu bilinmekle birlikte bu tür mekanların zamanla önemli yerleşim yerlerine dönüşmesi bu benzerliği daha belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Batılı yazarların “şehirlerin ticaret merkezlerinden doğduğu”⁴ yönündeki tespitleri de bu düşüneyi desteklemektedir.

Türklerde ilk olarak Orta Asya’da Hunlar ve Göktürkler zamanında başlatılan pazar ve panayır geleneği, Büyük Selçuklular⁵ başta olmak üzere sonraki Türk ve İslam Devletleri, özellikle Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar zamanında da sürdürülmüştür.⁶ Anadolu; doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan uluslararası ticaret yolları için köprü durumunda olması ve jeopolitik konumu açısından stratejik bir öneme sahip olmasının yanı sıra, iklim özellikleri ile tarım ve hayvancılık faaliyetlerine uygunluğu ve gittikçe artan nüfus yoğunluğu ile uluslararası ticari faaliyetlerin merkezi olma vasfını doğal olarak taşımaktaydı.

1 Akarpınar, a.g.m., s.29.

2 Çakır, a.g.m., s.9.

3 Çakır, a.g.r., s.1.

4 Henry Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, çev: Şadan Karadeniz, İstanbul, 2000, s.101.

5 Koray Özcan, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri -I-: Pazar yada Panayır Yerleşmeleri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2006, s.207.

6 Osmanlı’da pazar ve panayır yerlerinden alınan ve genel olarak “bac vergisi” olarak adlandırılan verginin Gazneli, Selçuklu, İlhanlı, Akkoyunlu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinde de kullanılmasından anlaşılacağı üzere, Türk ve İslam Devletlerinin hemen hepsinde pazar ve panayırlar açılmaktadır. Bac vergisi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1993, C.I ; Abdurrahman Vefik, **Tekelif Kavaidi**, Çev.F.Hakan Özkan, Ankara, 1999.

I. Salon IV. Oturum

Bu durumun bilinci içerisinde olan Anadolu Selçukluları ticarete büyük önem vererek komşu devletlerle ticaret anlaşmaları imzalayıp, transit ticaretin gelişmesi için çalışmışlardı. Ayrıca, Anadolu'da siyasi birliği, dolayısıyla ticaret yollarının güvenliğini ve bütünlüğünü sağlamak ve ticaret yollarını denize ulaştırmak için uzun yıllar mücadele etmişti. Anadolu'da birliğin sağlanmasından sonra ticaret yolları üzerinde bir günlük mesafelerle kale vazifesi görebilecek şekilde askeri teçhizatla donatılmış kervansaraylar inşa etmişlerdi. II. Kılıçaslan'dan itibaren yapılmaya başlanan kervansaraylar ile hem Yakın Doğu ticaretine önemli bir öge katılmış¹ hem de gelecekte de sürdürülecek olan ticari bir geleneğe ilk adım atılmıştı. Yolların güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra tüccarlara bir çeşit devlet sigortası² uygulaması getirilmiş ve tüccarlardan alınan vergilerin oranları düşürülmüştü. Bütün bu tedbirler Anadolu'yu milletlerarası ticaretin merkezi³ haline getirmiş, uzak ülkelerin ürünlerinin de piyasaya sürülebildiği Anadolu şehirleri büyük bir pazar yeri haline gelmişti. Uluslararası ticaret hacminin artması, büyük pazar ve panayırların kurulması ve çoğalması hem devletin vergi gelirlerini artırmış, hem ülkede mal bolluğunun oluşmasını sağlamış, hem de yerel üreticinin ve tüketicinin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştı.

Şehir merkezlerinde kurulan hafta pazarlarının dışında, şehirlerden uzak milletlerarası panayırlar da kurulmaktaydı. Elbistan'da Halep-Kayseri ticaret yolu üzerinde kurulan ve dönemin en ünlü panayırlarından olan Yabanlu Pazarı iç ticaret için olduğu kadar dış ticaret için de büyük önem taşıyordu.⁴ Bu panayır, Güney Rusya ve Kırım gibi kuzey ülkelerden gelen köle ve cariyeler ile kürk ve deri gibi ürünlerin; Hindistan, Çin, Kıbrıs, Suriye, el-Cezîre, Bizans ve Venedik gibi farklı ülkelerden gelen atlas, diba gibi değerli kumaş ve baharatlar ile Anadolu'da Germiyan bölgesinden gelen cins Türkmen at ve katırlarının takas yoluyla satıldığı bir merkezdi. Arap, Acem, Tatar, Yahudi ve Latin çok sayıda yabancı ve yerli tüccarlar bu pazara katılmışlardır.⁵ 1277'de Yabanlu Pazarı'nı gören Tarihçi Muhyiddin İbn Abdü'z-zahir "*Bu pazarda dünyanın her bölgesinden gelmiş insanların teşkil ettiği bir kalabalık toplanır. Bu sebeple her ülkeden getirilmiş mal bulunur*"⁶ demektedir.

Anadolu Selçukluları zamanında 40-45 gün boyunca uluslararası ticarete açık olan Yabanlu Pazarı dışında, ekonomik etkinlik açısından hatırı sayılır başka pazar ve panayırlar da vardı. Kızıltepe, Ziyaret ve Azine pazarları⁷ bunlar arasında sayılabilir. Bu büyük pazar ve panayırlarda şap, gümüş, bakır, demir, çeşitli taşlar, sakız, reçine, deri, halı, yün, tiftik, kereste, meyve, tahıl,

1 Claude Cahen, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", Çev: Aykut Derman, **Cogito Dergisi**, S.29, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.132.

2 Anadolu Selçuklularının tüccarlara sunduğu devlet sigortasının detayları için bkz.: Cahen, Koca

3 Mehmet Altay Köymen, "Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomik Politikası", **TTK Belleten**, C. L, S.198, Ankara, TTK Basımevi, 1986, s.615-616.

4 Salim Koca, "Türkiye Selçukluları'nda Ekonomik Politika", **Atatürk Kültür Merkezi Erdem Dergisi**, C.8, S.23, Ankara, TTK Basımevi, 1996, s. 466-469.

5 Ülgen, a.g.m., s.372.

6 Çakır, a.g.m., s.14.

7 Çakır, a.g.r., s.1.

at, koyun, balık gibi mallar yabancılara ihraç edilmekte¹ ve buna karşılık kuzey ülkelerinden gelen bal, kürk ve köleler ile Çin'in ipekli ve işlemeli elbiseleri, yünlü dokumalar, Hindistan'ın kumaş ve baharatları², ıtriyat, ecza maddeleri, madenî eşya, kağıt, züccaciye gibi mallar da ithal edilmekteydi. Tüm bunların yanında kılıç, yay, kalkan ve benzeri askeri teçhizat da³ bu pazar ve panayırlarda satışa sunulmaktaydı.

Bölgesel ve uluslararası ticaret merkezi haline gelen pazar ve panayırların, Anadolu'nun İlhanlılar egemenliğine geçtiği dönemde de sürdürüldüğü bilinmektedir.⁴ İlhanlılar döneminde Kırşehir Emîri Cacaoğlu Nureddin tarafından desteklenen çeşitli esnaf grupları Ziyaret Pazarı içerisinde yer almışlardır. Bu dönemde 14000 dinar vergi geliri olan Ziyaret Pazarı'nın Orta Anadolu Bölgesi'nin mal ve ürünlerinin alım-satımının yapıldığı bölgesel nitelikte bir ticaret merkezi olduğu görülmektedir.⁵

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Anadolu Selçuklularında da pazar ve panayırlar ile şehirleşme olgusu arasındaki ilişki kendisini göstermektedir. Anadolu Selçukluları zamanında faaliyet gösteren pazar ve panayırlar, Anadolu üzerinden geçen uluslararası ticaret yolları üzerinde, orduların konakladığı yerlerde veya sınır boylarında genellikle kentsel yerleşmelerden uzak geniş kırsal alanlarda, hayvansal ve tarımsal ürünler ile el sanatları ürünlerinin mübadele edildiği mevsimlik ya da yıllık geçici yerleşmeler olarak örgütlenmişlerdir. Ancak, bunlar zamanla devlet tarafından da desteklenip korunarak Anadolu'nun bölgesel ticaret merkezleri olmalarının yanında yerleşim yerlerine dönüşmüşlerdir.⁶

Ulaşım olanakları nedeniyle tercih sebebi olan kırsal alanların, pazar ve panayırlar kurulması sonucu şehirleşmesinin yanında benzeri bir etkinin de askeri hüviyete sahip mimari yapıların gelişmesinde izlendiği söylenebilir. Bilhassa, Anadolu Selçukluları döneminde, uluslararası ticaret potansiyeline sahip yollar üzerinde, ulaşımın yanı sıra savunma işine de hizmet eden ekonomik ve askerî işleve sahip kervansaray yapıları geliştirilmiştir. Ticaretin etkisi ile ortaya çıkan bu yeni mimari yapılar, yol güvenliğini sağlamanın yanında tüccarların konaklamasına da hizmet etmişlerdir.

OSMANLI PAZAR VE PANAYIRLARININ TARİHSEL KÖKENLERİ VE GELİŞİMİ

Orta Asya ile Türk ve İslam kültürünün etkin olduğu bölgelerde süredir giden bir geleneğin köklü bir tarihsel süreç sonunda Anadolu Selçukluları'na ve sonrasında Osmanlı'ya intikal etmesi ile ortaya çıkan Osmanlı dönemi pazar ve panayırları, birbirinden farklı coğrafya ve kültürlerden etkilenip gelişerek nev'i şahsına münhasır bir yapıya kavuşmuştur. Pazar ve panayırlar gelişmiş ve

1 Çakır, a.g.m., s.14-15.

2 Koca, a.g.m., s. 466-469.

3 Köymen, a.g.m., s.617.

4 K.Özcan, a.g.m., s.212.

5 Ülgen, a.g.m., s.372.

6 K.Özcan, a.g.m., s.209.

I. Salon IV. Oturum

modernize edilmiş şekliyle Osmanlılar tarafından da Balkanlara ve dolayısıyla Avrupa'ya aktarılmıştır. Bu bakımdan Osmanlı Dönemi pazar ve panayır yerleri kültürlerarası etkileşim ve gelişimi de ortaya çıkarabilecek iktisadi, sosyal ve idari bir yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde pazar ve panayırların ilk olarak Osman Gazi zamanında¹ kurulduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, ilk dönemlerde uluslararası mahiyette büyük çaplı pazar veya panayır organizasyonlarının olmadığı ifade edilmekte ise de, Osman Gazi devrinde Eskişehir'de büyük bir pazar kurulduğu ve Bilecik kafirlerinin ürün çeşitliliği ve güvenlik nedeni ile bu pazara alışverişe geldikleri görülmektedir.² Osmanlı'da pazarlar; haftanın belli bir günü veya günlerinde, pazar kurulan mahal ile çevresinden alışveriş için gelen sınırlı sayıdaki iştirakçinin bir günde ulaşabileceği büyük köyler ve kazalarda³ kurulan alışveriş merkezleriydi. Panayırlar ise, yabancı ve yerli tüccarların katılımının sağlandığı pazarlara göre daha büyük ölçekli ticaret merkezleriydi. Tarihsel kökenlerinin dayandığı diğer medeniyetlerden farklı olarak Osmanlı panayırları, genellikle senede bir veya birkaç kez kurulup, 3-4 günlük⁴ sürelerle açık kalmış, en fazla on beş günlük⁵ bir süre ile sınırlı tutulmuştur. Bunun nedeni ticari faaliyetlerde tekeli eğilimlerin oluşmaması⁶, üretici ve tüketiciyi zarara uğratacak hususların bertaraf edilmesi⁷ ve genel olarak ticari serbestinin benimsenmesidir.

Osmanlı'da pazarlar egemen olduğu coğrafyanın tümünde, ulaşım, nüfus ve üretim/tüketim dengeleri göz önünde bulundurulduğunda bölgesel açıdan merkezi sayılabilecek yerlerde açılırken, uluslararası özelliğe sahip panayırlar ise yoğunlukla Rumeli'de, gayrimüslim toplulukların yaşadığı bölgelerde

1 Aşıkpaşazade, Tevârih-i Al-i Osman, Haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç, s.62, 290, İstanbul 2007

2 Aşık Paşazade, s.54

3 Pazar ve panayırların kurulduğu köy ve kazalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: TKG.KK.İKP. No:1-66; Ayrıca, mufassal tahrir defterlerinde pazar ve panayırlar ile ilgili vassaleler de incelenebilir. Örneğin: TKG.M.KK.TTd. No: 48, Kütahya Mufassal, vrk.128; TKG.KK.TTd. No: 191, Selanik Mufassal, vrk.290 vd.

4 TKG.KK.İKP. No:65, Türbe Dere Karyesi'ne Ait 16 Cumâde'l-âhire 1301 Tarihli İkâme-i Panayır Belgesi; TKG.KK.İKP. No:31, Saraybosna Sancağı Vişegrad, Travnik Sancağı İzenice Kasabası Glamoç Kazâsı Vakf-ı Zîr Kasabası, Bihke Sancağı Novasel Kazâsı Kluç Kasabası, Nefs-i Ma'den Kasabası, Bihke Sancağı Priror Kazâsı Kozarca Kasabası'na Ait 19 Zi'l-hicce 1285 Tarihli İkâme-i Pazar ve Panayır Belgesi; TKG. KK.TTd. No:74, Fatih Sultan Mehmed Han Evkafı, vrk.75; Hamidiye Nahiyesinde Türbedere Panayırı

5 TKG.KK.İKP. No:34, Selânik Sancağı Yenişehir Fenar Kazâsı Berbatos Çiftliği'ne Ait 24 Şa'bân 1271 Tarihli İkâme-i Panayır Belgesi; TKG.KK.İKP. No: 2, Amasya Sancağı'na Ait 8 Cumâde'l-âhire 1281 Tarihli İkâme-i Panayır Belgesi; TKG.KK.TTd. No: 28, Yanya Mufassal, vrk.16

6 TKG.KK.İKP. No:42, Siroz Sancağı Nevrekob Kazâsı'yla Pirlepe Kazâsı'na Ait 16 Safer 1277 Tarihli İkâme-i Panayır Belgesi; TKG.KK.İKP. No: 13, İzmir Sancağı İneâbâd Kazâsı Teke Karyesi'ne Ait 6 Ramazan 1282 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi

7 TKG.KK.İKP. No: 3, Ankara Eyâleti Günyüzü Kazâsı'na Ait 2 Cumâde'l-ülâ 1263Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.TTd., No:25, Ohri Mufassal, vrk.98: Osmanlı merkezi yönetimi bölgesel olduğu kadar ulusal ekonomi açısından da büyük önem arz eden pazarların yerli halkı zarara uğratmayacak biçimde düzenlenmesi ve sürdürülmesine özen göstermiştir. Örneğin, Ankara Sancağı dâhilindeki Günyüzü Kazâsı'nda hiç pazar bulunmaması nedeniyle halkın zahmetlere ducâr olduğu, bunun giderilebilmesi için her hafta pazartesi günleri pazar açılmasının uygun olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde Ohri Sancağı dâhilinde bulunan Podgradic pazarının Arnautluk'taki karışıklıklar nedeniyle bir süredir açılmaması nedeniyle yerel halkın mağdur olmasına istinaden gerekli tedbirler alınmış, pazar yerinin her hafta perşembe günü yeniden açılmaya başlaması ve üretici ile tüketicilerin zarara uğramaması sağlanmıştır.

kurulmuştur. Ayrıca, Bizans döneminden beri faal olan panayırlar alanlarının yeniden canlandırılarak sürdürülmesi için girişimlerde bulunulmuştur.¹ Yeniden canlandırmak² ve önceden kurulanların zararına olmamak koşuluyla yeni pazar ve panayırlar açmak³ hem ticaret hacmini hem de vergi gelirlerini yükseltmiştir. Bu panayırlar Avrupalı ve Osmanlı tüccarların buluştuğu uluslararası alışveriş yerleridir.

Ekonomik ve sosyo-kültürel etkileşiminin yoğun olarak gerçekleştiği Osmanlı panayırlarını genel olarak bölgesel ve milletlerarası panayırlar şeklinde sınıflamak mümkündür. Genel olarak Anadolu'da kurulan panayırlar bölgesel⁴, Rumeli'de bulunanlar ise milletlerarası özelliğe sahiptir. Osmanlı Devleti'nde meşhur olmuş çok sayıda panayır bulunmakta olup, Uzuncaâbâd Panayırları başta olmak üzere Filibe, İslimiye, Silivri ve Siroz Panayırları bunlardan bazılarıdır.⁵

OSMANLI'DA PAZAR VE PANAYIRLARIN TİCARİ HAYATTAKİ ROLÜ VE PARA EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Bir ülkenin ekonomik gücünün, gelişmişliğinin ve düzeninin temel göstergesi iktisadi istikrarıdır. Gerek tarıma dayalı ekonomilerde gerekse sanayi üretiminin etkin olduğu modern toplumlarda iktisadi istikrarın en önemli temellerinden birisi ise fiyat istikrarı olup, bunun sağlanmasının yolu mal ve hizmetlerin üreticiden tüketiciye en kısa yoldan intikali ve tekelci eğilimlerin önlenmesidir.⁶ Osmanlı Devleti'nde iktisadi istikrarın sürekliliği bakımından üç önemli ticari yapı görülmektedir. Bunlar; hafta pazarları, panayırlar ve büyük ticaret şehirleridir.

Osmanlı Devleti'nde bölgesel veya uluslararası pazar ve panayırlar üretilen malın tüketiciye ulaşması ve ticaretin istikrarlı bir şekilde belirli bir bölgede sürdürülmesi bakımından önemli bir işleve sahiptir. Yerel tüccarların ulaşım sorunu ve taşıma maliyetleri olmadan tarım, hayvancılık veya el

1 18. ve 19. yüzyıla ait Osmanlı belgelerinde bazı panayırların "kadimden beri" yani başlangıcı belli olmayan zamandan itibaren kurulduğu bahsedilmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı kendisinden önce var olan pazar ve panayır alanlarının kullanımına izin vermiş, hatta bunların yaygınlaştırılması için çaba sarf etmiştir: TKG.KK.TTd. No: 28, Yanya Mufassal, vrk.16; Ayrıca, bilgi için bkz.: Ömer Şen, Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl), İstanbul, Eren Yayıncılık, 1996, s.9,10

2 TKG.KK.İKP. No:48, Vidin Eyâleti İvraca Kazâsı'na Ait 17 Safer 1263 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.İKP. No:19, Kıbrıs Cezîresi Lefkoşa Kal'ası'na Ait 10 Rebî'ü'l-âhîr 1279 Tarihli İkâme-i Panayır Belgesi; TKG.KK.TTd. No: 64, Kıbrıs Mufassal, vrk.12: Kıbrıs Adası'nda Lefkoşa Kazası dahilinde düzenlenmekte iken terk edilmiş olan panayırın ve aynı şekilde, İvraca pazarının yeniden canlandırılması için yerli halkın müracaatları üzerine müsade-i seniyye alındığı görülmektedir.

3 Osmanlı Devleti pazar ve panayırlarda serbest ticaret ilkesini benimsemiş olmakla beraber yeni açılacak pazar veya panayırların çevredeki diğer pazar ve panayırlara zarar vermemesini de öncelikle göz önünde bulundurmıştır. Denizli Kazası dâhilinde yeni açılacak Şamlı Pazarı'nın açılmasında hangi kriterlerin göz önünde bulundurulduğu incelenebilir. Ayrıntı için bkz.: TKG.KK.İKP. No:12, İzmir Eyâleti Mandıca Kazâsı Bağarası Karyesi'ne Ait 14 Rebî'ü'l-âhîr 1281 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.TTd. No:48, Kütahya Mufassal, vrk.128; Ayrıca, Vidin Eyaleti'ndeki İvraca Kazası pazarı söz konusu kriterler açısından örnek teşkil etmektedir: TKG.KK.TTd. No:58, Niğbolu Mufassal, vrk.137

4 TKG.KK.TTd. No:143, Kastamonu Mufassal, vrk.30: Kastamonu ile Kengiri arasında açılan bölgesel mahiyetteki Yapraklı Panayırları örnek olarak gösterilebilir.

5 TKG.KK.İKP. No:1-66; Ayrıca, Çakır, a.g.r., s.2.

6 Ahmet Tabakoğlu, "İslam İktisadında İşçi-İşveren Münasebetleri", İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız, Sayı 20, İstanbul, 1997, s.139.

I. Salon IV. Oturum

sanatlarına dayalı ürünlerini buldukları bölgede tüketiciye toptan ve perakende olarak sunmaları, buna karşılık ihtiyaç duydukları her türlü ürüne yine aynı şekilde ulaşmaları değerlendirildiğinde pazar ve panayırların önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Panayırlar merkezi otorite tarafından organizasyonu sağlanan bir statüde iken haftalık pazarlar ise mahallî hükümetlerin kontrolünde yani belediye hizmetleri arasında bulunmaktaydı.¹ İktisadi istikrarın yanı sıra, elde edilen gelirler açısından değerlendirildiğinde pazar ve panayırlardan hem mahalli hem de merkezi yönetim önemli bir gelir sağlamaktaydı.² İlgili diğer defterlerin yanı sıra, bilhassa tahrir defterlerindeki kanunnamelerden ve defterdeki sancak ve kazaların vergi gelirleri sayılırken zikredilen bu vergilerden³ o bölgede kurulan mahalli pazarların büyüklüğünü ve diğer kaynaklarla mukayeseli olarak pazar ve panayırlarda satışı yapılan ürünleri tespit etmek mümkün olabilmektedir. Ayrıca, Osmanlı'da pazar ve panayırlarda, tüccarlardan vergi almak için gümrükler kurulmuş ve getirilen malın sahibi, cinsi ve adedi varidat defterlerine işlenmiştir.⁴ Bu defterlerde pazar ve panayırlarda alınan vergilerin çok çeşitli olduğu görülmektedir. Bunlar arasında serçin, yular, mizan, evzân ve ekyâl resimleri ile yevmiye-i dekâkîn, damga rüsumu, duhan hasılatı, çalgıcı ve oyuncu ruhsatiye tezkereleri rüsumu, bac resmi⁵, at pazarı rüsumu, sergi rüsumu, panayır resmi gibi vergiler ve harçlar sayılabilir.⁶ Tanzimat'a kadar olan dönemde panayır ve pazar mahallerinden alınan bu vergiler daha ziyade bâc-ı bazar ya da kıst-ı bazar⁷ adı ile zikredilmekteydi. Günümüzdeki belediye gelirleri gibi mahallinde toplanıp yerinde sarf edilen bu vergilerin önemli bir kısmı 1241'den itibaren Asakir-i Mansure'nin giderlerine karşılık olmak üzere "ihtisâb rüsumu"⁸ adı ile

1 Şen, a.g.e., s.11.

2 TKG.KK.İKP. No: 10, Gelibolu Sancağı Firecik Kazâsı'na Ait 27 Cumâde'l-âhire 1260 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi.

3 Pazar ve panayırlarda satılan koyun ve keçilerden bac-ı ağnam; şehirde alınıp satılan her çeşit maldan, dokunan kumaş ve kesilen hayvanlardan bac-ı tamga; yurt dışından gelip, transit olarak memleketten geçen veya memlekette kalmak üzere gelen mallardan bac-ı büzürk; pazar ve panayırlarda satılan her türlü hayvandan bac-ı kırtıl ve ülke dışına çıkarılan mallardan bac-ı niyabet adı ile vergiler alınmıştır. Bu vergilerin türleri ve açıklamaları için bkz.: Vefik, a.g.e., s.2-681.

4 Varidat defterlerine, pazar ve panayırlara getirilen malların cins ve miktarlarının yanı sıra o bölge ile ilgili keyfiyetin bilinmesi bakımından pazar ve panayırlar ile ilgili merkezden yazılan İlmühaberler ve Emr-i Şerifler de kaydedilmmişti.: TKG.KK.İKP. No:24, Niş Eyâleti Ürgüp Kazâsı'na Ait 24 Safer 1274 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi.

5 Bac vergisinin hangi ürünlerden ne miktarda alınacağı, aynen mi nakden mi alınacağı gibi hususlarda Kuyud-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan mufassal defterlerin kanunnamelerinde detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin. TKG.KK.TTd. No: 66, İlbasan Mufassal; No: 59, İskenderiye Mufassal vd.; Ayrıca bkz.: Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C.IX, s.521-523, İstanbul 1994

6 Çakır, a.g.r., s.2-3.

7 Halil İnalçık, **Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, Ankara, TTK Basımevi, 2.baskı, 1987, s.XXVII.

8 Halife Ömer zamanından beri tüm İslam coğrafyasında uygulanan bu vergi, Osmanlı'da da başlangıçta 1/40 esası üzerinden ihdas edilmiş, ancak zamanla bu miktar değişerek her yerde farklı uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Vefik, a.g.e., s.41; Pazarlardan alınan vergilerin İhtisab Rûsumu adıyla alınması hakkında bkz.: TKG.KK.İKP. No: 10, Gelibolu Sancağı Firecik Kazâsı'na Ait 27 Cumâde'l-âhire 1260 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.İKP. No: 21, Kütahya Muhassallığı Banaz Kazâsı'na Ait 25 Rebî'ü'l-evvel 1264 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.İKP. No:48, Vidin Eyâleti İvraca Kazâsı'na Ait

yeniden tanzim edilmiş, bu gelirlerin kayıt ve hesabını tutmak için de İhtisâb Nezâreti ihdas edilmişti.¹ XVIII.-XIX. Yüzyıllarda devletin yapıcı müdahalesinin kullanıldığı² ve teşvik edildiği³ ticaret alanları olan pazar ve panayırlardan elde edilen gelirlerin kayıtlarını tutmak üzere bir nezaret tesis edilmesinden de anlaşılacağı üzere, bu dönemde pazar ve panayırlar Osmanlı ticaret hayatının ve devlet ekonomisinin en önemli unsurlarından birisidir.

Osmanlı Devleti'ndeki iktisadi ve mali koşulların XVI. Yüzyılın sonlarına doğru hızla bozulduğu, istikrar ve gelişmenin yerini durgunluk ve bunalımların aldığı bilinmektedir.⁴ Ticari faaliyetlerdeki değişiklikler, nüfusta meydana gelen hareketlilikler, askeri başarısızlıklar, tımar sisteminin bozulması, eşkıyalık hareketlerindeki artışlar gibi nedenlerle istikrarın bozulduğu bir durumda yerel halkın alım/satım işlerini devam ettirdiği pazar ve panayırlar daha da önemli bir yer işgal etmekteydi. Başlangıçta, kurulduğu bölge üreticileri ile o bölgeye ulaşım imkanı bulup ürünlerini pazarlamak isteyen yakın yerlerin üreticilerinin buluşup ürettikleri ürünleri pazarlama olanağı bulunduğu yerel pazarlardan, şehir ve kasabalarda kurulan büyük pazarlara kadar her yerde uluslararası ürünler de piyasaya arz edilmekle birlikte genel olarak yerli üretimlerin ticari merkezleri iken, 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile başlayan ticari sözleşmelerin Batılı Devletlerin tüccarlarına yerli tüccarları kısıkandıracak oranda imtiyazlar sağlaması sonucu, Osmanlı pazarları Avrupa ürünlerinin hakim olduğu ticaret merkezlerine dönüşmüştür.⁵ Bu durum Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirememiş olan Osmanlı'da, yerel üretici ve tüccarın büyük yaralar almasına neden olsa da bölgesel pazar ve panayırlar Osmanlı'nın son yıllarına kadar önemini korumaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde yerel ve merkezi hükümetlerin önemli bir gelir kaynağı olması ve iktisadi istikrarın devamında oynadığı rolün yanı sıra pazar ve panayırlar, para ekonomisinin gelişmesinde de büyük bir etkiye sahiptirler. Osmanlı ekonomisinde para kullanımı zaman ve mekan içinde önemli farklılıklar göstermekle birlikte, sadece kentli nüfusla sınırlı kaldığı görülmektedir. Kasaba ve kentlerdeki zanaatkarlar ve tüccarlar ile köylülerin ve göçerlerin Balkanlar ve Anadolu'da düzenli olarak kurulan pazar ve panayırlarda bir araya gelerek etkileşimleri Osmanlı'da para kullanımının yaygınlaşmasında, şehirli halkın dışındaki büyük kitlelerin para ekonomisine dahil olmalarında önemli bir rol oynamıştır.⁶ Bu alanlar aynı zamanda tedavülden kalkan ve yeni basılan paraların yaygınlaşmasında ve kullanılan paraların maden değerinin kontrolü ve

17 Safer 1263 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi

1 Vefik, a.g.e., s.281.

2 Akarpınar, a.g.m., s.29; Şen, a.g.e., s.9.

3 Osmanlı pazar ve panayırları devam ettirmenin yanı sıra özellikle 18. ve 19. yüzyılda ticari hayatı canlı tutmak için yeni pazar ve panayırlar kurma yoluna da gitmiştir: Şen, a.g.e., s.10.

4 *Ruhi Özcan, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", Türkîyat Araştırmaları Dergisi, y.y. s.244.*

5 Şani-zade Mehmed Ataullah Efendi, Şani-Zade Tarihi, Haz. Ziya Yılmaz, C.I, s.241, İstanbul 2008; Hamza Çakır, "Türkçe Basında İlk "Marka" Rekabeti", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, İstanbul 2004, s.28.

6 *Şani-Zade Tarihi, C.II, s.912*

I. Salon IV. Oturum

korunmasında da önemli bir işleve sahiptir.¹ Dolayısıyla, pazar ve panayırların Osmanlı iktisadi yapısı içerisinde birer para piyasası² rolünü üstlendiği söylenebilir.

Takas usulü ticaretten para ekonomisinin hakim olduğu ticari ilişkilerin oluşmasına giden süreçte önemli etkileri olan pazar ve panayırların incelenmesi, dünya iktisat tarihinin ve tarih boyunca süre gelen iktisadi ilişkilerin yorumlanmasında büyük önem arz etmektedir.

OSMANLI'DA PAZAR VE PANAYIRLARIN ŞEHİRLEŞMEYE, MİMARİYE VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATA ETKİLERİ

Orta Asya ile Büyük Selçuklular başta olmak üzere Türk ve İslam egemenlik coğrafyasında ve bunun devamı olarak Anadolu'da Selçuklu egemenliği döneminde, ayrıca Avrupa'da ve dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Osmanlı'da da kentsel yerleşmenin dışında kurulan pazar ve panayır geleneğinin zamanla kentsel yerleşmelere dönüşen bir süreç izlediği görülmektedir. Örneğin, 1418'te Çelebi Mehmed Dönemi'nde İskilip bölgesindeki yaşayan Moğol boyu olan Kara Tatarların göç ettirilerek Filibe-İstanbul kervan yolu üzerinde inşa edilen kervansaray, cami ve imaretler çevresinde yerleştirilmesini müteakip kurulan Tatar Bazârî kasabasının varlığı ya da 18. Yüzyılda Balkanlarda ticaret hayatının canlandırılması ve Anadolu ürünlerinin Avrupa'ya pazarlanması amacıyla kurulan Uzuncaâbâd-ı Hasköy panayırının süreç içinde kentsel yerleşim haline gelmesi veya Anadolu'da Sakarya Nehri ile Çark Suyu arasında kurulan pazar yerinin gelişerek Adapazarı kentini oluşturması³ gibi durumlar, kurulan pazar ve panayır yerlerinin, şehir ve kasaba yerleşim alanlarının oluşum sürecindeki etkisini ortaya koymaktadır. Benzeri bir biçimde, Kütahya Sancağı Banaz Kazası'na bağlı İslam Köyü'nde pazar kurulması beraberinde ekmekçi, bakkal, berber ve sair esnaf dükkanlarının açılmasına, sonrasında ise han ve hamam tarzı mimari yapıların inşasına neden olmuştu. Bu gelişmeleri müteakip İslam Köyünün kasabaya dönüştürülmesine karar verilmişti.⁴

Pazar ve panayır yerlerinden hareketle şehirleşme olgusu incelenilebildiği gibi, pazar ve panayırların önemini kaybetmesinin kırsallaşma üzerindeki etkisi de izlenebilmektedir. Örneğin, Karahüyük Köyü'nde kurulan ve döneminde kaza çevresinde değil, vilayetler ölçüsünde ünlü ve on binlerce insanın gelip gittiği bu pazar yeri Karahüyük'ün, döneminde ne kadar önemli bir ticaret merkezi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Karahüyük Pazarı'nın bulunduğu yerin XV. Yüzyıldan itibaren varlığı tespit edilebilen dönemin merkezi idari birimlerinden olduğu düşünüldüğünde, pazar yerleri iktisadi ve sosyal olduğu kadar idari anlamda da bir bölgedeki değişimin ortaya konulmasında önem arz etmektedir. Günümüzde bu pazar yeri artık kullanılmamakta olup, bir dönemin

1 Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani, Haz. Robert Anhegger, Halil İnalçık, s.23, Ankara 2000; Mühimme Defteri No:5, Hüküm:61, 359

2 Ülgen, a.g.m., s.364.

3 K.Özcan, a.g.m., s.207.

4 TKG.KK.İKP. No: 21, Kütahya Muhassıllığı Banaz Kazası'na Ait 25 Rebî'ü'l-evvel 1264 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi.

önemli idari birimlerinden olan bu bölge artık büyük oranda terk edilmiş ve önemini kaybetmiş bir köy konumundadır. Pazar ve panayır yerlerinin incelenmesinden, zaman içinde bir bölgenin sosyal ve iktisadi durumunun nasıl değiştiği de ortaya çıkmaktadır.¹

Osmanlı pazar ve panayırları, önceki medeniyetlerde olduğu gibi şehirleşmeye etki ettiği gibi yeni mimari unsurların da ortaya çıkmasına vesile olmuştu. Osmanlı Devleti, pazar ve panayırların güvenliğini sağlamak, tüccarlara garanti vermek ve ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla² Anadolu Selçukluları tarafından geliştirilen kervansaray geleneğini devam ettirmiş ve bunların yanı sıra kervansaray yapılarına benzer nitelikte derbentler kurmuştu. Böylece, Anadolu Selçuklularında geliştirilen bir öge devam ettirildiği gibi askeri hüviyete sahip yeni bir mimari yapı daha geliştirilmişti.

Dönemin mahalli üretim ve tüketim alışkanlıklarının, iktisadi ve idari yapısının belirlenmesi, şehirleşme ve mimari üzerindeki etkileri kadar sosyal ve dini yapılanmasının ortaya konulmasında da pazar ve panayır yerleri önemli bir rol oynamaktadır. Osmanlı Devleti, pazar ve panayırların tesisinde bölge halkının dini inanışlarını ve ibadet günlerini dikkate almıştı. Örneğin, Hıristiyan halkın yoğun olarak bulunduğu bölgelerde pazar ve panayırların yortularına³ yani pazar gününe ya da paskalya günlerine⁴, Yahudi halkın çoğunlukta olduğu bölgelerde Cumartesi gününe denk gelmemesine⁵ özen gösterilirdi. Müslüman halkın ise, Cuma ibadetlerinin aksamaması için talepleri dikkate alınarak Cuma günü olan pazarlarının günü değiştirilirdi.⁶ Bu taleplerin birbiri ile çakışması halinde ise, yakın bölgedeki pazar veya panayırlara engel teşkil etmemek üzere hafta ortasındaki herhangi bir gün pazar için seçilirdi.⁷ Pazar ve panayırların açılacağı günlerin seçiminden hareketle ilgili bölge nüfusunun dini yapısı ve

1 Karahüyük Pazarı'nın gelişimi ve gerilemesi süreci hakkında detaylı bilgi için bkz.: A. Tuncer Baykara, Bir Osmanlı Çağı Pazarının Çöküşü: Karahüyük Pazarı, **XI. TTKongresi**, C.III, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s.1097-1103; Ayrıca, benzeri bir durum Konya Sancağı dahilinde Belviran Kazası'na tabi Sarıoğlan Karyesi'nde kurulan pazarın terk edilmesi sonucunda mahallin metruk bir alana dönüştüğü örneğinde de görmek mümkündür: TKG.KK.İKP. No:20, Konya Sancağı Belvirân Kazası'na tâbi' Saruoğlan Karyesi'ne Ait Selh-i Rebi'ü'l-evvel 1259 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.TTd. No: 113, Karaman Mufassal, vrk.258

2 C.Çakır, a.g.m., s.15-16.

3 TKG.KK.İKP. No:24, Niş Eyâleti Ürgüp Kazası'na Ait 24 Safer 1274 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.İKP. No: 4, Aydın Sancağı Alaşehir Kazası'na Ait 25 Cumâde'l-âhire 1273 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.TTd. No: 61, Sofya Mufassal, vrk.24; No: 190, Üsküp Mufassal, vrk.21 vb.

4 TKG.KK.TTd. No:559, Niğbolu Evkaf, vrk.20;(İslimiye Panayırı)

5 TKG.KK.İKP. No: 5, *Mahrûse-i Bursa'ya Ait 21 Safer 1259 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi: Bu belgeden anlaşılacağı üzere Hahambaşının talebi üzerine, Cumartesi günleri açılmakta olan pazar yerinin, yahudi halkının ibadetlerine mani olmaması için hafta içi uygun bir güne çekilmesi hususunda müsade-i seniyye verilmiştir.*

6 TKG.KK.İKP. No:38, Selânik Sancağı Yenice-i Vardar Kazası'na Ait 9 Zi'l-ka'de 1281 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.İKP. No: 8, Edirne Eyâleti Aydos Kazası'na Ait 25 Cumâde'l-âhire 1273 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi; TKG.KK.İKP. No: 11, Hüdâvendigâr Sancağı Yenişehir Kazası'na Ait 29 Cumâde'l-âhire 1278 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi.

7 TKG.KK.İKP. No: 7, Edirne Eyâleti Nefs-i İslimiye Kazası'na Ait 25 Cumâde'l-âhire 1273 Tarihli İkâme-i Pazar Belgesi: İslimiye Kazasının pazarı haftada iki gün cumartesi ve pazar günleri kurulmakta iken, Hıristiyan ve Yahudi halkının ibadetlerine engel teşkil etmemesi için Pazartesi ve Salı günlerine alınmıştır.

I. Salon IV. Oturum

dağılımı da tespit edilebilmektedir. Pazar ve panayır yerlerinin sosyal yönlerinden birisi de önemli siyasi ve sosyal meselelere ait duyuruların buralarda halka ilan edilmesi idi.¹ Ayrıca, Toplumsal huzursuzluğa neden olan eşkiya gruplarının yakalanması halinde cezalarının pazar yerinde infaz edildiği de görülmektedir.² Bu bakımdan pazar yerleri döneminin önemli sosyal olaylarının cereyan ettiği ve iletişim olanaklarının sınırlı olduğu bir dönemde toplu iletişimin sağlandığı merkezler misyonunu da üstlenmekteydi.

PAZAR VE PANAYIRLARIN MARAŞ'IN İKTİSADİ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATINDAKİ ROLÜ

Maraş Bölgesi, uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle daha ilk çağlardan itibaren önemli merkezlerden birisi olmuştur. “Hükümdar Yolu” da denilen Güneydoğu ticaret yolu Sivas’tan gelip Malatya üzerinden Doğuya, Maraş üzerinden Suriye’ye ulaşıyordu. Bu yol önemini Selçuklu Devri’ne kadar binlerce yıl sürdürmüştü.³ Bu yol Osmanlılar Dönemi’nde de aktif olarak kullanılan yollardan birisi idi. Ayrıca, Osmanlı Dönemi’nde deniz yoluyla İskenderun’a gelen tüccarlar Belen ve Antakya üzerinden dolaşarak Halep’e ve oradan Antep yoluyla dolaşarak Maraş’a giderlerdi. Maraş, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla Anadolu’yu Suriye’ye bağlayan yol üzerinde bulunuyordu. Nitekim, bu bölgede bulunan göçebe aşiretler de Uzunyayla’ya gidip gelirken Maraş civarında bir iki gün konaklayıp ticaret ederlerdi.⁴ Maraş’ın ticaret yolları üzerinde bulunduğu en önemli göstergesi alınan bac-ı rah resimleridir. Yol ve geçitlerden alınan bac-ı rah resmi Maraş’ın 1526-1563 yıllarında toplam vergi gelirlerinin yaklaşık yüzde üçünü oluşturmaktadır.⁵ Ticaret yollarının üzerinde bulunması ve su sıkıntısı bulunmayan bir bölge olmasının yanında etrafı dağlarla çevrili güvenli bir yerde bulunması Maraş’ta ticari faaliyetlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁶

Maraş’ta ticaret hayatı diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi şehirlerde kurulan çarşılar ile şehir merkezleri ve kırsal alanlarda kurulan hafta pazarları ve panayırlarda sürdürülmektedir. Maraş merkezinde bulunan beş medrese, dört buk’a, dört cami, iki mescit, bir imaret, altı zaviye ile ticari hayatın vazgeçilmez unsuru olan çarşı ve pazarlar Maraş’ın kaza merkezinde sosyal-kültürel ve ekonomik hayatın canlı olduğuna işaret etmektedir. Benzer bir biçimde kırsal kesimde de pazarlar kurulması, zaviye ve mescitler inşa edilmesi aynı canlılığın buralarda da olduğunu göstermektedir.⁷

XVI. yüzyılda Maraş kazası genelinde hafta pazarı olarak adlandırılabilir dokuz pazar kurulduğu görülmektedir. Bunlar: Kemer,

1 Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki Haz. Mehmet İpşirli C.II, s.648, 655, Ankara 1999; Ayrıca bkz: Mühimme Defteri, No:82, Hüküm: 10, 30; Mühimme No: 5, Hüküm:771 vb.

2 Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi, Haz. Ziya Yılmaz, s.207, Ankara, 2003

3 Ahmet TABAKOĞLU, Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 1994,s.43

4 Ahmet CEVDETPAŞA, Tezakir, Haz. Cavid Baysun, Tezkire no:27,s.155, Ankara, 1991

5 Solak, a.g.e. s.187-189

6 Solak, a.g.e. s. 121

7 Solak, a.g.e. s.222-223

Tekak, Kargılık, Haruniye, Andırın ve Bayındır nahiyelerinde kurulmaktadır. Aynı dönemde Kurupınar nahiyesinde Çarşamba pazarı, Karahayıt nahiyesinde Pazartesi günleri Pazaryeri mahallesinde, Zeytun nahiyesinde Firmos ve Zeytun köylerinde ve Yenice kale nahiyesinde Tirkeşlü köyünde de hafta pazarları kurulmaktaydı.¹ Bunların yanı sıra Maraş Livası'na bağlı Elbistan Kazası² da önemli pazar alanlarının bulunduğu bir bölge idi.

Hafta pazarları, zaman zaman meydana gelen karışıklıklar, iç isyanlar ve işgaller döneminde kapanma tehlikesi geçirseler de varlıklarını Osmanlı'nın son dönemlerine kadar sürdürmüşlerdir. Maraş'ın hafta pazarları Osmanlı'nın diğer bölgelerinde kurulan hafta pazarlarında olduğu gibi, satın alma gücü düşük olan köylülerin ihtiyaçları olan tüketim mallarına kısa mesafelerde ulaşma ihtiyacından doğmuştur. Ayrıca, tahrir defteri kanunnamelerde belirtildiği üzere reyanın ödemek zorunda olduğu aynı vergileri en yakın pazara taşımaları zorunluluğu da bu pazarların ortaya çıkışında göz ardı edilmemelidir.³ Bununla birlikte, pazar yerleri sınırlı bir kitleye hitap eden ve üretim yapan kırsal üretici-tüketicilerin ticari faaliyetlerini sürdürebildikleri en önemli ticaret sahalarıdır. Bu bakımdan Maraş'ta kurulan hafta pazarları bölgenin kırsal arz-talep dengesinin korunması noktasında büyük önem arz etmektedir.

Panayırlar ise, bilindiği üzere, pazarlara göre daha büyük ölçekli, bölgesel veya uluslararası ticaretin yapıldığı profesyonel ticaret alanlarıdır. Osmanlı'da bir bölgede panayır kurulabilmesi o bölge için ayrıcalıklı bir durum olup, bölgenin ticari potansiyelini de yansıtmaktadır. Maraş'ın ticari hayatının canlılığını göstermesi bakımından büyük önem arz eden iki panayır dikkati çekmektedir: Küçük Göl ve Aziziye Panayırları. Küçük Göl Panayırı⁴, Maraş Kazasının Ahur Dağı bölgesinde Küçük Göl denilen mahalde her yıl haziran ayının 1.-8. günlerinde; Aziziye Panayırı⁵ ise, Aziziye Kasabasında her yıl Haziran ayının 1.-15. günleri arasında kurulmakta ve bölgesel ticarete canlılık katmaktaydı.

Maraş'ta kurulan pazar ve panayırlarda ticareti yapılan ürünler çeşitlilik göstermektedir. Bu ürünlerden alınacak vergi miktarları Tahrir Defterinin başında bulunan Kanunname'de detaylıca yazılmıştır.⁶ Bunlar arasında tahıldan otuz kilede bir kile resm-i keyl, bal ve yağ⁷dan at yükünden dörder akça ve deve yükünden beşer akça, eğer tartılarak satılırsa Osmani kantardan ikişer akça vergi alınacağı belirtilmiştir. Maraş pazar ve panayırlarında özellikle XIX. Yüzyılda üzüm, zeytin, ceviz, pirinç, pamuk, susam ve meyve önemli ticari

1 Solak, a.g.e. s.175-176

2 Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri, C.II, s.478, Ankara 1988

3 Özer KÜPELİ, Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair, Osmanlı, C.III, s.491, Ankara,1999

4 TKG.KK.İKP. No:64, Maraş Kasabası-Küçük Göl Panayırı, vrk.1

5 Yinanç, Elibüyük, a.g.e., C.II, s.837

6 TKG.KK.TTd. No: 101, vrk.3A; TKG.KK.TTd. No:160, vrk.2A

7 Cevdet Paşa, a.g.e, s. 155, Tezkire no:28: Osmanlı da genel olarak pazarlarda ağırlık ölçüsü kıyye kullanılmakta iken Maraş bölgesinde Batman kullanıldığı görülmektedir.

I. Salon IV. Oturum

ürünler arasında yer almaktadır. Ayrıca, deri mamulleri, dokuma ürünler, at takımları, işlenmiş metal aletler ve sabun da satışı yapılan ürünler arasındaydı.¹ Bunların dışında pazar ve panayırlarda satışı yapılan önemli ürünlerden bazıları, bilhassa Teke'den Maraş'a kadar olan bölgede² yoğun olarak bulunan yörük taifesinin getirdiği koyun ve keçi gibi hayvanlar ile yağ, peynir gibi hayvan ürünleridir.³ Ayrıca, aba, ipek veya sırma işlemeli yün manto ve yelekler⁴ ile Türkmen kadınlarının kullandığı boyalı pamuklardan mamul giysiler bu dönem pazar ve panayırlarının en önemli ticari ürünleri arasındadır. Maraş'ta üretilen ve pazarlarda alıcı bulan en önemli üretimlerden olan Maraş abasının yalnızca Maraş ile sınırlı kalmayıp çevredeki büyük pazar alanlarında da alıcı bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Maraş Abası 19. Yüzyılda Diyarbakır pazarlarında 10-20 kuruştan alıcı bulmaktaydı.⁵ Maraş pazar ve panayırlarında ayrıca, kışın Adana ve Halep taraflarından ve yazın Anadolu içlerinden göçebe aşiretler tarafından getirilen mallar ucuz fiyatlar ile satılır, aynı göçebelere Maraş'tan sırmalı eyer takımları ve çeşitli ürünler alırlardı. Bu sebeplerle Maraş ahalişi uygun fiyata bir çok eşya alırlar ve esnafı da hayli alışveriş ederlerdi.⁶ Yalnız ticaret yollarının değil, göçebe aşiretlerin de güzergahları üzerinde bulunması Maraş'ın ticari hayatının canlı kalmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

XVI. Yüzyılda pazar yerlerinden alınan bac-ı bazar ve ihtisab resmi Maraş'ın toplam gelirlerin yüzde birini oluşturmaktadır.⁷ Maraş genelinde pazar yerlerinden alınan vergi yüzde birlik oranı ile önemli bir yekun teşkil etmiyor gibi görünse de, bölgesel ve kırsal ticari faaliyetleri göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

Osmanlı'da XVI. Yüzyılda büyük oranda artış gösteren pazar ve panayırlar, özellikle XVII. Yüzyıl başlarındaki karışıklıklar, göç hareketleri ve eşkıyalık olayları nedeniyle geçici olarak veya tamamen ortadan kalkmıştı.⁸ Maraş'ta ise meydana gelen celali isyanları nedeniyle ticaret hayatı büyük bir darbe almış, ancak ticari canlılık bilhassa XIX. Yüzyıl başlarından itibaren kendisini göstermeye devam etmiştir. Nitekim, 1838 yılından sonra başlayan ticari imtiyazlar döneminde hafta pazarlarına varıncaya kadar iç ticaret yabancıların etkinliği altına girmesine rağmen, her halde nakil masraflarının yüksekliği nedeniyle, iç taraflarda yerli malları hala piyasaya hakim bulunmaktaydı. Bu dönemde Maraş'ta aba, ipek veya sırma işlemeli yün manto ve yelekler⁹ üreten faal bir sanayinin varlığını görmekteyiz. Bu dönemde Maraş'taki ticari

1 Harun Şahin, Osmanlı Dönemi'nde Maraş'ta Ticaret, Akademik Bakış Dergisi, S.29, Nisan 2012: <http://www.akademikbakis.org>,

2 Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye, s.134-135, İstanbul 2009

3 Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, s.225, Ankara 1989

4 Ömer Celal Sarc, "Tanzimat ve Sanayimiz", Tanzimat, C.I, s.427, İstanbul, 1999

5 İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840), 1995

6 Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir, Haz. Cavid Baysun, Tezkire no:27,s.155, Ankara, 1991

7 Solak, a.g.e. s.187-189

8 Suraiya Faroqhi, Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s.616, İstanbul 2004

9 Ömer Celal SARC, "Tanzimat ve Sanayimiz", Tanzimat, C.I, s.427, İstanbul, 1999

potansiyelin canlılığını gösteren diğer bir örnek ise ihtisab resminin ihdas edilmesinde kendisini göstermektedir. Daha önceden de uygulanan fakat H.1242 (M. 1826-27) yıllarında yeniden düzenlenen ihtisab resmi ilk olarak İstanbul, İzmir ve Edirne’de uygulanmaya başlanmış, ardından ticari yaşam bakımından canlılığı göz önüne alınan Bursa, Kastamonu, Ankara ve Maraş bu verginin uygulama alanı içine dahil edilmiştir.¹ İhtisab resmi gibi önemli bir verginin ilk defa uygulandığı yerlerden birisinin de Maraş olmasından anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyılda Maraş diğer Osmanlı şehirleri içerisinde hala ticari canlılığını sürdüren önemli merkezlerden birisidir.

Maraş’ın pazar ve panayır mahalleri ticari faaliyetlerin yanı sıra sosyal ve kültürel açıdan da önem arz etmektedir. Yukarıda sayılan Maraş’ın hafta pazarları ile bilhassa panayırlar, diğer Osmanlı pazar ve panayırları gibi toplumsal kaynaşmanın ve kültürel etkileşimin sağlandığı önemli sahalardır. Bu alanlarda bir araya gelen şehir ve köy halkları ile göçebe topluluklar karşılıklı olarak birbirlerini etkilemekte ve bütünleşmektedir.² Bu etkileşim örf ve adetler ile dil özelliklerinde kendisini göstermektedir. Ayni ve nakdi mübadelelerin yanı sıra cereyan ettiği bu alanlar, kır nüfusu ile özellikle göçebe topluluklarda para kullanımının yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Bulanık Kasabası’nda askerin gıda ihtiyacının karşılanması amacıyla halktan yağ ve soğan alınmak istendiğinde, bu bölgede para kullanımı yaygın olmadığından ürünlere değer verilememiş, daha önce Maraş pazarlarında alışveriş yapmış olan bir reyanın bu pazarlardaki değerini beyan etmesi üzerine ürünlere paha biçilebilmiş ve alışveriş gerçekleştirilmiştir.³ Buradan da anlaşılacağı üzere, kırsal kesimde para kullanımı yaygın olmayıp, Maraş pazarları bu hususta belirleyici rol oynamıştır. Pazar ve panayır yerlerinin kültürel ve sosyal etkileşimin yanında diğer bir etkisi de şehirleşme üzerinde görülmektedir. Bunun en bariz örneklerinden birisi de Adana’dan Maraş’a giden ticaret yolu üzerindeki eski Osmaniye Kasabası’nın teşkilinde görmekteyiz. Osmaniye kasabası Adana’dan İslahiye ve Maraş’a giden ticaret yolundan ve bu yol üzerindeki pazar yerinden biraz uzakta, iç bölgede kalmaktaydı. Bu durum Osmaniye’nin gelişmesine engel teşkil ettiğinden ve ticaret hayatına olumsuz etki ettiğinden merkezden alınan ruhsat üzerine eski kasaba ve bahçeleri sayfiye olarak bırakılıp yol üzerindeki pazar yerinde yeni bir kasaba bina edilmişti. Bunun üzerine kısa bir zaman içinde Osmaniye’nin şehirleşme ve nüfus bakımında geliştiği görülmektedir.⁴ Aynı şekilde Maraş Kazası’nın Karahayıt Nahiyesi’nde 1563 yılında pazar yeri kurulması ile şehirde gözle görülür bir biçimde büyüme ve nüfus artışı meydana gelmiştir.⁵

Kısacası, Maraş coğrafi konumu, önemli ticaret yolları üzerinde

1 Yavuz CEZAR, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul,1986

2 Bruce McGowan, Tüccarlar ve Zanaatkarlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s.822, İstanbul 2004

3 Cevdet Paşa, a.g.e., s.155, Tezkire No:28

4 Cevdet Paşa, a.g.e, s. 240, Tezkire no:39

5 İbrahim Solak, XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563), s.70 Ankara, 2004

I. Salon IV. Oturum

bulunması, uygun iklim koşulları ve nüfus yapısının yanı sıra üretim çeşitliliği bakımından daha ilk çağlardan itibaren taşıdığı önemi Osmanlılar zamanında da son dönemlere kadar sürdürmüştür. Osmanlı'da bölgesel ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü pazarların günümüzde hemen her il ve ilçede belirli günlerde açılmaya devam ettiği malumdur. Tarım ve zanaata dayalı ekonomilerden, makine üretiminin hakim olduğu sanayi ekonomisine geçişle beraber eskinin pazarları bu değişim ve gelişimden etkilenmiş, ancak ülkemizdeki diğer tüm yerleşim birimleri gibi Maraş'ta da ticari faaliyetlerin önemli merkezlerinden olma konumunu devam ettirmektedir. Çağın uluslararası ticaret merkezleri olan panayırlar ise, günümüzde ürün ve hizmetlerin, teknolojik gelişmelerin, bilgi ve yeniliklerin tanıtıldığı, alım ve satımın yapıldığı, teknik işbirliği ve ticari ilişkilerin kurulup geliştirildiği uzmanlaşmış/mesleki nitelikli fuarlara dönüşmüştür. Maraş'ta da eskinin panayırlarının modern versiyonu olan fuarların düzenlenebileceği Kahramanmaraş Fuar Merkezi açılarak bu gelenek çağa uygun bir biçimde yaşatılmaktadır. Ancak, özellikle sosyal ve kültürel kaynaşma, bütünleşme ve etkileşimin daha belirgin bir biçimde kendisini gösterdiği geleneksel panayırların yeniden canlandırılması toplumsal açıdan önem taşımakta olup, bu hususta yerel yönetimler ile kırsal kesimlerin yöneticilerine önemli bir sorumluluk düşmektedir. Modern çağın beraberinde getirdiği yabancılaşma ve toplumsal yozlaşmanın bir nebze de olsa etkisini azaltabilecek ve sosyal ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayabilecek olan geleneksel panayır organizasyonlarının önemli bir misyon üstlenebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

BOA.A.MKT.MHM : Dosya no: 241/12; 310/10

BOA. MÜHİMME DEFTERLERİ: 3, 5, 6, 7, 8, 12, 82

TKG.KK.İKP. : No: 1-66

(H. 22 Safer 1254 – H. 8 Safer 1305 tarihleri arasında Anadolu ve Rumeli’de bulunan muhtelif sancaklara ait tutulmuş 66 adet İkâme-i Pazar ve Panayır Belgesi)

TKG.KK.TTd. : Cilt No: 12, 25, 28, 48, 58, 61, 64, 66, 74, 101, 113, 141, 143, 160, 165, 174, 191, 559.

I. Salon IV. Oturum

2. YAYINLANMIŞ KAYNAK ESERLER

Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir, Haz. Cavid Baysun, Ankara, 1991

Aşıkpaşazade, Tevârih-i Al-i Osman, Haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç, İstanbul 2007

Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani, Haz. Robert Anhegger, Halil İnalçık, Ankara 2000

Maraş Tahrir Defteri, Haz. Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, Ankara 1988

Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999

Şani-zade Mehmed Atullah Efendi, Şani-Zade Tarihi, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2008

Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi, Haz. Ziya Yılmaz, Ankara, 2003

3. ARAŞTIRMA/İNCELEME ESERLER VE MAKALELER

Akarpınar, R. Bahar, “Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçişte Panayır-Sergi-Fuar-Festivalin Durumu ve Türkiye Örneği, Milli Folklor Dergisi, 2004, Yıl 16, Sayı 64. s.25-36.

Baykara, A, Tuncer (1990), Bir Osmanlı Çağı Pazarının Çöküşü: Karahüyük Pazarı, XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990) Kongrede Sunulan Bildiriler, C.III, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s.1097-1103.

Baykara, A, Tuncer, Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S.6, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975, s.75-104.

Cahen, Claude, 13. Yüzyılın Başında Anadolu’da Ticaret, (Çeviren: Aykut Derman), Cogito Dergisi, S.29, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.132-143.
Cezar, Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul,1986

Çakır, Coşkun, Fuarların Doğuşu ve Türk Fuarcılık Tarihine Genel Bir Bakış: Panayırlardan Dünya Ticaret Merkezlerine, İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız, İstanbul, 2006.

Çakır, Coşkun, Tarihimizde Pazarlar Kutsaldır, Röportaj, [http:// www.os-ar.com](http://www.os-ar.com) (27.06.2012), s.1-3.

Çakır, Hamza, Türkçe Basında İlk “Marka” Rekabeti, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.16, İstanbul, 2004, s.27-36.

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 14. Baskı, 1997.

Erdoğan, M. Akif, 18.-19. Yüzyıl Osmanlı Panayır ve Hafta Pazarlarına

- Dair Belgeler-I, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13511.pdf>.
(15.06.2012)
- Erdoğan, M. Akif, 18.-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-II, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/912/11380.pdf>,
(20.06.2012)
- Erdoğan, M. Akif, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, İzmir; Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1999.
- Faroqhi, Suraiya, 16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe), (Çeviren: Melek Eğilmez), ODTÜ Gelişme Dergisi, (Özel sayı), Ankara, ODTÜ Yayınları, 1978, s.39-85.
- Faroqhi, Suraiya, *Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2004
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2007.
- Girgeç, Nurhan, *Zile Panayırı Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008. <http://www.zileweb.com/dokumanoku.asp?id=191>(15.06.2012)
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Çevirenler: M. Said Mutlu, Salih Tuğ) C.II., İstanbul, Ahmed Sait Matbaası, 1969.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye*, İstanbul 2009
- İnalcık, Halil, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, TTK Basımevi, 2. Baskı, 1987.
- Koca, Salim, *Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar*, Türkler, C.7, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.344-353.
- Koca, Salim, *Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika*, Atatürk Kültür Merkezi Erdem Dergisi, C.8, S.23, Ankara, TTK Basımevi, 1996, s.465-484.
- Köymen, Mehmet Altay, *Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomik Politikası*, TTK Belleten, C.L, S.198, Ankara, TTK Basımevi, 1986, s.613-620.
- Köymen, Mehmet Altay, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Ekonomik Hayat*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.65, Ankara, 1992, s.16-27.
- Küpelî, Özer, *Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair*, Osmanlı, C.III, s.491, Ankara, 1999
- McGowan, Bruce, *Tüccarlar ve Zanaatkarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.822, İstanbul 2004
- Mutlu, Mustafa, *Unutulan Panayırlarımızdan Yapraklı Panayırı*, ATO Dergisi, S.6-12, Ankara, Ankara Ticaret Odası Yayınları, 1976, s.36-37.
- Özcan**, Koray, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri -I- Pazar yada Panayır Yerleşmeleri*, Sosyal Bilimler Dergisi, 2006/1, s.205-224.
- Özcan, Ruhi, *Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri*,

I. Salon IV. Oturum

Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.237-266.

Özden, Halis Turgut, Niksar Ayvas Panayırı, *Ülker Dergisi*, S.3, Niksar, Niksar Halkevi Yayınları, s.1-4.

Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, MEB. Yayınları, 1993, C.I-III.

Pirenne, Henry, Ortaçağ Kentleri, (Çev. Şadan Karadeniz) İstanbul, 2000.

Sarc, Ömer Celal, "Tanzimat ve Sanayimiz", Tanzimat, C.I, İstanbul, 1999

Sayın, Abdurrahman Vefik, Tekâlîf Kavâidi, (Çev. F.Hakan ÖZKAN), Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1999.

Solak, İbrahim, XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563), Ankara, 2004

Sümer, Faruk, Selçuklular Devrinde Ticaret, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 83, Ankara, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1993, s. 9-14.

Sümer, Faruk, Tarihte İlk Uluslararası Fuar Yabanlu Pazarı Üzerine Bir Konuşma, ISO Dergisi, C.20, S.237, İstanbul, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, 1985, s.52-55.

Şahin, Harun, Osmanlı Dönemi'nde Maraş'ta Ticaret, Akademik Bakış Dergisi, S.29, Nisan 2012: <http://www.akademikbakis.org>

Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, Ankara, Kapı Yayınları, 2009.

Şen, Ömer, Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl), İstanbul, Eren Yayıncılık, 1996.

Tabakoğlu, Ahmet, İslam İktisadında İşçi-İşveren Münasebetleri, İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız, Sayı: 20, İstanbul, 1997, s.74-84.

Tabakoğlu, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 1994

Tunçel, Harun, Geleneksel Ticaret Mekânı Olarak Türkiye'de Haftalık Pazarlar, <http://cografya.bilecik.edu.tr>, (15.06.2012), s.1-18.

Tunçel, Harun, Anadolu Şehirlerinde Semt Pazarları: Elazığ Örneği, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, Elazığ, 2003, s.49-70.

Türkoğlu, Ömer, Tarihi Yapraklı Panayırı Hakkında Bazı Notlar, <http://yolkaya.net> (01.07.2012)

Ülgen, Pınar, Geç Ortaçağ Avrupasında Pazar ve Panayır **İlişkisinin** Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 21, s.359-381, **İstanbul-2012**

Ünal, Mehmet Ali, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, Ankara 1989

Ürün, Ahmet Kâzım, Edebiyat ve Ticaretin Buluştuğu Noktalar: Panayırlardan Günümüz Fuarlarına, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 10, Ankara, 2003.

Yıldırım, Mehmet, Kadıoğlu, Songül, Defterhâne'den Tapu ve Kadastro'ya, An-

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

kara-2010.

Yılmazçelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840), İstanbul 1995

Yüksel, Ahmet Turan, İslâm'ın İlk Döneminde Ticârî Hayat, İstanbul-1999

MARAŞLI HALİL PAŞA

Dr. Meltem AYDIN¹

Özet:

Pekçok tarihî kaynakta Kayserili olarak anılan ancak 1570 civarında Maraş Eyaleti'ne bağlı Zeytun kasabası yakınında bulunan ve Fernos diye anılan köyde dünyaya gelen Halil Paşa, Osmanlı Devleti'nde 1595-1629 yılları arasında doğancıbaşı, çakırcıbaşı, yeniçeri ağası, kaptan-ı derya ve sadrazam olarak görev yapmış önemli bir devlet adamıdır. Kendisi gibi önemli bir devlet adamı olan ve Beylerbeyi Vakası olarak anılan olayda katledilen Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın kardeşi olup saraya girmesinde ağabeyinin büyük katkısı olmuştur.

Katıldığı seferler Gazanâme-i Halil Paşa isimli yazma bir eserde ayrıntılı olarak anlatılmış, ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde kayıtlı olan vakfiyesi sayesinde ailesi, memleketi ve hayratı hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Vakfiyesinde memleketi olan Maraş Eyaleti'ne bağlı Zeytun kasabasında sebil, han, yol ve köprü yapılmasını şart koştukları görülmüştür.

Bu yıl dört yüzüncü yılını kutladığımız Türk- Hollanda ilişkilerinin başlangıcında kendisinin önemli rolü olmuştur. 1610–1620 yılları arasında Halil Paşa tarafından Hollanda devlet adamlarına yazılmış otuz kadar mektup mevcuttur.

Üsküdar'da bulunan Aziz Mahmud Hüdayi Hazretleri'nin sadık müridi olan Halil Paşa çeşitli dönemlerde şeyhinin yanında inzivaya çekilmeyi tercih etmiştir. Sağlığında şeyhinin dergâhı yakınında inşa ettirmiş olduğu Üsküdar'daki türbesinde medfundur.

Bu bilgiler ışığında Halil Paşa'nın aslen Maraşlı olduğu anlaşılmış olup, kendisinin Maraşlı Halil Paşa olarak anılması daha doğru olacaktır. Bu çalışmada Halil Paşa'nın devlet adamlığı ve kişiliği ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler : Halil Paşa, Beylerbeyi Mehmed Paşa, Aziz Mahmud Hüdayi, Kaptan-ı Derya, Sadrazam

1 Türk Kızılayı Kartal Anadolu Lisesi

Abstract:

Although in a lot of history books it is said that he is from Kayseri, actually Halil Pasha was born in about 1570 years in a village which is called Fernos, which is in the immediate vicinity of Zeytun town in province of Maraş. In Ottoman Empire, Halil Pasha was an important statesman who worked as a falconer, chief of Janissaries, admiral, military chief and grand vizier between 1595-1629 years. Like him, Governor-General Mehmet Pasha was also an important statesman who was killed in the event of Beylerbeyi and he was his brother, in his participating to the Ottoman Palace, his brother had a major role.

The expeditions in which he participated were told in detail in the narration named *Gazânâme-i Halil Paşa*, also owing to his *Waqfiyye* which is inscribed in İstanbul Archeology Museum Library, it is possible to get the information about his family, his hometown and his charity. In his *waqfiyye* we can see that they stipulated to make *sebil* (a building where water is distributed to the people free), path and bridge in his hometown Zeytun town in province of Maraş.

This year we are celebrating the 400th year of the beginning of the relations between Turkey and Holland, and in this event he had an important role. There are about thirty letters which were written by Halil Pasha to the Holland statesmen between 1610-1620 years.

Halil Pasha was a faithful apostle of Aziz Mahmud Hüdâyî who was in Üsküdar and sometimes he preferred to retire into obscurity near his Şeyh. He was buried in his tomb in Üsküdar which was built near his şeyh's dergah in his lifetime.

In light of the foregoing, Although it is said that Halil Pasha is from Kayseri, we can understand that actually he is from Maraş, so if we say he is from Maraş, it will be better. In this study Halil Pasha's personality and his being statesman were told.

Keywords: Halil Pasha, Governor-General Mehmed Pasha, Aziz Mahmud Hüdâyî, Admiral, Grand Vizier

Giriş:

Halil Paşa, Osmanlı Devleti'nde doğancıbaşı, çakırcıbaşı, yeniçeri ağası, kaptan-ı derya ve sadrazamlık görevlerinde bulunmuş, bir döneme damgasını vurmuş, önemli devlet adamlarından birisidir. Maraş Eyaleti'ne bağlı Zeytun kasabası yakınında bulunan ve Fernos diye anılan bir köyde 1570'li yıllarda dünyaya gelmiş olmasına rağmen (Halil Paşa İbn-i Pirî Vakfiyesi, 20a; Groot, 1997:324-326; Uzunçarşılı, 1982:370) Kayserili olarak şöhret bulmuştur.¹ Bu duruma Maraş'a tabi olan Zeytun nahiyesinin bazı kaynaklar tarafından Kayseri'ye bağlı olarak gösterilmesinin etkili olduğu sanılmaktadır (Şimşirgil,2005:581).

Halil Paşa'nın Vakfiyesi'nde yer alan "Anadolu tarafında Maraş Eyâleti'nde maskat-ı re'sleri ve mevlid-i şerifleri olup birâderleri merhum Mehmed Paşa ruhiyçün vakf buyurdıkları Zeytun nâm karye kurbında vâki' Fernos nâm karyedir..." ifadeleri, Halil Paşa ve birâderi olan Mehmet Paşa'nın doğum yerlerinin Maraş Eyaleti'ne bağlı Zeytun yakınlarındaki Fernos Karyesi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Halil Paşa İbn-i Pirî Vakfiyesi, 20a.).

Vakfiyesinde Halil Paşa'nın, babasının adı Pirî' olarak geçmektedir (Halil Paşa İbn-i Pirî Vakfiyesi, 11b). Halil Paşa aslen Ermeni kökenli olup, ağabeyi Mehmet Paşa'nın gayreti ile devşirilerek saraya alınmıştır (Kâtip Çelebi, 2008:139; Kazasker Mehmed Hafid, 1952: 26; Hammer, 1334:208; Uzunçarşılı,1982;370).

Mehmet Paşa Sultan II. Selim'in tahta çıktığı yıllarda büyük mirahur olarak görev yapmakta iken, III. Murad döneminde 1583'te yeniçeri ağalığına getirilmiştir (Selânikî, 1999;140). 1584 yılında ise önce Rumeli Beylerbeyisi olmuş (Mehmed Süreyyâ, 1311: 286), daha sonra kendisine padişahın musahipliğini yapma görevi de verilmiştir.² 1587 yılında padişah tarafından samur kürklü bir hilat giydirilerek, vezirlik payesi verilen Mehmet Paşa, III. Murad'ın son derece güvendiği ve takdir ettiği bir devlet adamıdır. Huzura Mehmed Paşa'nın kabul edildiği sırada sadrazam bile dışarı çıkartılmıştır. Bu durum devlet adamları arasında Mehmet Paşa'ya karşı bir husumetin doğmasına yol açmıştır (Selânikî, 1999:179). Bu husumetin bir neticesi olarak, akçenin değerinin düşürülmesini bahane eden yeniçerilerin 1589 yılında çıkardığı ve Beylerbeyi Vakası olarak anılan isyanda,

1 Katip Çelebi, *Fezleke*'de "Kayseriye semtinde Zeytun nâm karyeden maktûl olan beylerbeyinin küçük birâderi..." diye Zeytun'u Kayseri'ye ait olarak göstermiştir(Katip Çelebi,2007;627). Kayserili olduğunu ileri süren diğer kayıtlar için bkz. Kazasker Mehmed Hafid, 1952:26; Osmanzâde Tâib Ahmed, 1271.:62–65; Hammer, 1334:124; Groot, 1997:324–325; J.H. Kramers, 1997:160; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, 2001:143; Ahmed Nazif, 1991:23–24; İsmail Hakkı Özçelik, 1998: 345–351. Katip Çelebi, *Fezleke*'de "Kayseriye semtinde Zeytun nâm karyeden maktûl olan beylerbeyinin küçük birâderi..." diye Zeytun'u Kayseri'ye ait olarak göstermiştir. (Katip Çelebi,2007;627)

2 Musahipler padişahların saraydaki ağalar, vezirler ve beylerbeyiler arasından seçtiği bilgili, sözü ve sohbetinden istifade edilen kimseler olup, Şemsi Paşa ile Mehmet Paşa III. Murad döneminde bu görevi yerine getiren tanınmış şahsiyetlerdendir (Pakalın, 1993: 582).

Vezir-i azam Siyavuş Paşa akçenin değerini ayarlama görevini de yerine getiren Mehmed Paşa ile Başdefterdar Mahmud Efendi'yi isyancılara hedef göstermiştir. İsyancılar da padişahdan bu kişilerin kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdir. Padişah başlangıçta yeniçerilerin taleplerine direnmek istemişse de, isyancıların “elbette beylerbeyinin başı elimize gelmeyince bugün bu divandan taşra çıkmazuz, mâ-hasal yaramaz olur, yerine padişah buluruz” sözleri üzerine, istemeyerek de olsa onları isyancılara teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu durumdan bir hayli müteessir olan III. Murad tüm divan üyelerini azletmiştir (Selânikî, 1999: 210,211). İsyancılar tarafından katledilen ve Halil Paşa'nın ana baba bir kardeşi olan Mehmet Paşa'da Maraş ilinin yetiştirdiği önemli devlet adamlarından birisidir.

Vakfiye de Halil Paşa'nın Mehmed Paşa'dan başka iki erkek kardeşinden daha bahsedilmektedir. Bunlardan birisi ana baba bir kardeşleri olan İbrahim Ağa, diğeri ise ana bir kardeş olarak zikredilen İlyas Ağa'dır. Halil Paşa'nın eşinin ismi Hatice Hatun'dur. Diğer yakınları olarak Fatma Hatun, Emine Hatun, Melek Sima Hatun, Can Fida Hatun ile Sakine Hatun sayılmış ancak yakınlık dereceleri hakkında bir bilgi yer almamıştır (Halil Paşa İbn-i Pirî Vakfiyesi, 39b, 40a, 66a.). Vakfiyesinde Halil Paşa'nın evlatları ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Halil Paşa'nın erkek çocuklarından bilinenlerin isimleri Mahmud ve Ebubekir'dir. Mahmud Bey öldüğünde babasının yanına defnedilmiştir. Ebubekir Bey ise has odada eğitim görüp, 1649 yılında kapıcıbaşı olmuş ve IV. Mehmed döneminde vefat etmiştir. (Mehmed Süreyyâ, 1311:286)

1. Halil Paşa'nın Yaptığı Hizmetler

a. Doğancıbaşı ve Çakırcıbaşılık Dönemi (1595-1607)

Küçük yaşta devşirilerek saraya alınan ve Enderun mektebinde yetişen (Uzunçarşılı, 1982:370) Halil Paşa, III. Murad döneminde (1574–1595) önce doğancılar kethüdalığı, ardından doğancıbaşılık görevlerine getirilmiştir (Gazânâme-i Halil Paşa, 2010:7a-8a). Doğancıbaşı olarak yaptığı hizmetlerle padişah tarafından takdir edilmiş (Mustafa Sâfi, 2003:102.) ve III. Murad'ın ölümünden sonra yerine geçen büyük oğlu Sultan III. Mehmed'in ilk günlerinde, 6 Şubat 1595 tarihinde teâmillere¹ uygun olarak çakırcıbaşı olmuştur (Selânikî, 1999: 441). Çakırcıbaşı olarak katıldığı Eğri seferi ve Haçova savaşında başarı ile hizmet etmiştir (Tâlîkî-zâde Mehmed Subhî Efendi, 1986: 203). Bu hizmetlerinin bir sonucu olarak III. Mehmed, Halil Ağa'ya iltifat ve ihsanlarda bulunmuştur (Gazânâme-i Halil Paşa 2010:25b).

1 Doğancıbaşılar av esnasında padişahın en yakınında olup, enderundan çıktıklarında da çakırcıbaşı ya da şahıncıbaşı olurlardı. Bazen de kendilerine mirahurluk, sancak beyliği ya da daha yüksek görevler verilirdi (Pakalın, 1993:470).

I. Salon IV. Oturum

b. Yeniçeri Ağası Olması (1607-1609)

Sultan I. Ahmed döneminde de bir müddet çakırcıbaşı olarak hizmete devam eden Halil Ağa, Osmanlı-İran ve Osmanlı-Avusturya savaşlarının da etkisi ile Anadolu'da Celâli isyanlarının bir hayli arttığı bir dönemde, 1607 yılında Maryol Hüseyin Paşa'nın yerine yeniçeri ağası olmuştur (Topçular Kâtibi, 2003:482). Vezir-i azam Kuyucu Murad Paşa ile birlikte ve Doğu Anadolu'da huzuru yeniden sağlamak amacıyla Canpoladoğlu, Kalenderoğlu ve Tavail eşkiyasına karşı düzenlenen seferlere katılmıştır.

c. Kaptan-ı Derya Olması ve Hizmetleri (1609-1611/ 1613-1616)

Yeniçeri Ağası olarak yaptığı hizmetlerle sadrazam Murad Paşa'nın takdirini kazanan Halil Ağa 16 Şubat 1609'da Hafız Ahmed Paşa'nın yerine kaptan-ı derya olmuştur (BOA, Bab-ı Asafi Ruus Kalemî Nr: 1481:37; Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 17-65a; Mustafa Sâfi, 2003:14; Hasan Bey-zâde Tarihi, 2004:877; Mehmed bin Mehmed, 2000:671).

Kaptan-ı derya olduğu dönemde Murad Paşa'nın idaresindeki orduyu deniz yoluyla nakletmek suretiyle Celâli'lere karşı yürütülen mücadelelere destek sağladığı gibi, Akdeniz'de korsanlara karşı da düzenli seferler yapmıştır. 1609'da Kıbrıs açıklarında, Osmanlıların Kara Cehennem, Avrupalıların Kızıl Kalyon dedikleri büyük Malta kalyonunu zapt edip, altı parça gemi ve içerisinde binden fazla esir ile altı kaptan ve kavâler denilen yirmi beş beyzâde ile birlikte İstanbul'a dönmüş ve deniz tecrübesi olmamasına rağmen elde ettiği bu başarılarıyla Sultan I. Ahmed'in iltifatına mazhar olmuş ve kendisine vezirlik payesi verilmiştir (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 109b-129a; Kâtip Çelebi, 2007: 365; Mehmed bin Mehmed, 2000:683; Groot,1997:324).

1610-11 senelerinde deniz seferlerine çıkarak başarılar kazananmışsa da 1611 yılı sonlarında, kaptan-ı deryalıktan azledilerek yerine Damat (Öküz) Mehmed Paşa tayin olundu (Mehmed bin Mehmed, 2000:683-684; Mustafa Sâfi, 2003:141; Naîmâ, 2007: 388). Halil Paşa görevinden azledildiği dönemde de vezir olarak divanda görev yapmaya devam etti (BOA, Bâb-ı Âsafi Ru'ûs Kalemî, Nr:1485:1). Kaptan-ı derya Damat (Öküz) Mehmed Paşa, Mısır gemilerini İstanbul'a getirirken yolda İspanyollar tarafından bozguna uğratılıp ağır kayıplar verince, görevinden azledildi ve Halil Paşa 1613 yılında ikinci kez kaptan paşa tayin olundu. Göreve geldikten sonra donanmanın ihtiyaçlarını tamamlayıp, sultan hassından tahsis edilen gelirlerle on parça kadırğa inşa ettirdi (Mustafa Sâfi, 2003:300; Mehmed bin Mehmed, 2000:701; Kâtip Çelebi, 2007:390; Naîmâ,2007:403).

Akdeniz'de güvenliği sağlamak üzere mutad sefere çıkan Kaptan-ı derya

Halil Paşa idaresindeki donanma, Mayna bölgesindeki Rumların isyan haberini alınca bu bölgeye giderek isyanı bastırmış ve daha geniş alana yayılmasının önüne geçmiştir. Daha sonra donanma Malta adasını vurup, oradan Trablusgarp önlere gelmiştir. Halil Paşa burada kaleyi ele geçirmiş olan Sefer Dayı adlı asiye, kıvrak zekâsı ile ele geçirip yargılanmasını sağlayarak ortadan kaldırdı. Böylece Trablusgarp ve çevresinde yeniden devlet otoritesi kurularak halkın huzuru temin edilmiş oldu. Bu seferden büyük bir ganimetle İstanbul'a dönen Halil Paşa Sultan I.Ahmed'ten pek çok iltifat görmüştür (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 108a-153b). 1614 yazında da büyük bir donanmayla Akdeniz'e açılan Halil Paşa, Rodos açıklarında çok sayıda korsan gemisiyle yaptığı mücadeleler sonucunda İstanbul-Mısır ticaret yolunun güvenliğini sağlamayı başarmıştır (Gazânâme-i Halil Paşa 2010:153b-159a).

d. Sadrazam ve Serdar Olarak İran Seferine Gitmesi (1616-1619)

Revan seferinde bulunan Sadrazam Damat Mehmed Paşa istenilen başarıyı elde edemeyince, Sultan I. Ahmed yeni bir sadrazam arayışına girmişti. Bu dönemde Kaim- makam Etmekçizâde önemli bir sadrazam aday olarak gösterilmesine rağmen, Şeyhülislam Esad Efendi'nin de teklifi ile Halil Paşa 1616 yılında sadrazamlığa getirmiştir (Hasan Bey-zâde, 2004:889 Solak-zâde Mehmed Hemdemî, 1297:696; Kâtip Çelebi, 2007: 416; Naîmâ, 2007:427). Halil Paşa sadrazam olduktan sonra Moldovya'da asayişin sağlanması ve Kazakların sınır boylarından uzaklaştırılması için tedbirler aldı (Hammer,1334:160). Aynı yıl Şah Abbas'ın faaliyetlerine engel olmak üzere İran üzerine sefere gönderildi (Topçular Kâtibi, 2003:655; Kâtip Çelebi, 2007:424; Naîmâ, 2007:431; Peçevî İbrahim Efendi, 1283: 343-345).

Sefer için Diyarbakır'da bulunduğu sırada Sultan I. Ahmed'in vefat ettiği haberini aldı (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 173b,174a; Topçular Kâtibi, 2003:666; Kâtip Çelebi, 2007:426; Naîmâ, 2007:434; Peçevî, 1283:346; Hasan Bey-zâde,2004:892). 1617 yılında tahta geçen Sultan Mustafa ve 1618 yılında onun yerini alan II. Osman tarafından kendisine vezaret ve serdarlığa devam etmesini bildiren fermanlar gönderildi (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 173b-177a). Sultan II. Osman, Safevî meselesinin seneye bırakılmadan, bir an önce bitirilmesini isteyince, Halil Paşa Bitlis üzerinden Tebriz ve Erdebil taraflarına hareket etti (Topçular Kâtibi, 2003:674; Kâtip Çelebi, 2007: 434; Naîmâ, 2007:442). Yolda yeniçeriler saltanat değişikliği sırasında dağıtılan cülus bahşişinde artış yapılmamasını bahane ederek huzursuzluk çıkarmak istedilerse de, Halil Paşa her grubun ihtiyaçları ile görüşerek onları ikna etmeyi başardı (Gazânâme-i Halil Paşa 2010:182a-184a.).

Ordunun eksikliklerini tamamlayan serdar, Tebriz şehrini ele geçirdi (Gazânâme 2010:186b-187b; Topçular Kâtibi, 2003:677). Osmanlı ordusu İran

I. Salon IV. Oturum

içlerinde ilerlerken Halil Paşa ile Şah Abbas arasında karşılıklı mektuplaşmalar yapılıyordu. İran'dan dönen elçinin ani bir baskınla Erdebil'in yerle bir edilebileceği konusunda Kırım Hanı ile Halep Beylerbeyisi Abaza Paşa ve yanındakileri ikna etmeyi başarması üzerine, yağma hırsı ile harekete geçen Osmanlı kuvvetleri, pusuda bekleyen İran kuvvetlerinin saldırısı ile karşılaştı. Osmanlı kuvvetlerin başına serdar tayin edilmiş olan Hasan Paşa, Rumeli Beylerbeyisi Arslan Paşa, Diyarbakır Beylerbeyisi Mustafa Paşa başta olmak üzere beylerden pek çoğu şehid düştü. Bazıları da esir oldu. Kırım Hanı ise kaçarak canını kurtarmayı başardı. Serdara başlangıçta düşmana baskın yapalım diyenler, onlar bizi basmadan geri çekilelim teklifinde bulundularsa da, Defterdâr Bakî Paşa'nın önerisi ile geri çekilmek yerine, toparlanıp Erdebil üzerine yürümeye karar verildi. Erdebil'e birkaç menzil uzaklıkta bulunan Serav'a gelen serdar burada konakladı (Gazânâme-i Halil Paşa 2010:191a; Topçular Kâtibi, 2003:678-680; Peçevî, 1283:364-366; Kâtip Çelebi, 2007: 434-436; Naîmâ,2007:442-445).

Şah Abbas'ın elçileri gelerek barış isteğinde bulundular. Seferde bulunan diğer vezirler ve askerlerin ileri gelenlerinin de barıştan yana ittifak etmesi üzerine, 26 Eylül 1618'de Serav'da hazırlanan ahidnâme Şah'a gönderildi (Gazânâme-i Halil Paşa 2010:192b-195a; Naîmâ, 2007:445; Topçular Kâtibi, 2003:683; Kâtip Çelebi, 2007:436,437; Peçevî,1283:468,469) ve kışın yaklaşması üzerine Tokat'a doğru geri çekilmeye karar verildi. Merend denilen kasabaya gelindiğinde, İran'dan gelen elçi, Şah'ın Serav'dan kendisine gönderilen ahidnâmede yer alan şartları kabul ettiğini bildiren mektubunu getirdi (Gazânâme 2010: 200b, 201a). Bunun üzerine geri dönüş yoluna devam eden serdar, 24 Kasım 1618'de Tokat'a girdi (Topçular Kâtibi, 2003:683; Kâtip Çelebi, 2007:437; Naîmâ,2007:446). Burada bulunduğu sırada, padişahın seferde yaptığı hizmetlerden dolayı iltifat ettiği mektubu Halil Paşa'ya ulaştı. Ordu Tokat'tan İstanbul'a doğru hareket ettiği sırada Halil Paşa'nın rakipleri, Paşa aleyhine fitne ve fesat içeren sözler sarf etmeye başlamışlardı (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 205b-208b.) Padişahın hocası ve aynı zamanda şeyhülislâm olan Ömer Efendi'nin de telkinleriyle (Peçevî,1283:370) 1619 yılında Üsküdar yakınlarına gelindiğinde kendisinden sadrazamlık mührü alınıp, Damat (Öküz) Mehmed Paşa'ya teslim edildi (Topçular Kâtibi, 2003: 686, 697), fakat Halil Paşa'nın Şah'a kabul ettirdiği Serav ahidnâmesi sultan tarafından onaylanıp, 1624 yılına kadar yürürlükte kaldı (Hammer,1334:183; Groot,1997:325). Divân-ı hümâyûnda ikinci vezir olarak padişaha hizmete devam eden Halil Paşa (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 208b) kendisine teklif edilen Şam beylerbeyiliği görevinden affını istedi. Sonra da şeyhi Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'nin dergâhına giderek iki hizmetkârı ile hücreye girdi (Peçevî,1283:370; Kâtip Çelebi, 2007:441; Naîmâ,2007:448.).

e. Üçüncü Kaptan-ı Deryalık Dönemi (1619-1622)

Aziz Mahmud Hüdayi'nin Sultan II. Osman'a yazdığı bir tezkire

neticesinde (Hammer,1334:184; Özçelik,1998:349; Güven,1992:76). 23 Aralık 1619'da üçüncü defa kaptan-ı derya olan Halil Paşa, denizlerde güvenliği sağlamaya yönelik mutad seferler dışında, İtalya yarımadasında bulunan ve Menferidonya [Manfredonia] denilen kale üzerine sefer düzenleyip hem Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğünü pekiştirmiş, hem de bol miktarda ganimet elde edilmesini sağlamıştır (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 227b, 228a; Groot, 1997: 325). Bu sefer o dönemde batı kamuoyunda derin izler bırakmıştır.

Kaptan-ı derya olarak Halil Paşa'nın bu dönemde üstlendiği önemli görevlerden birisi de Genç Osman'ın 1621 yılında gerçekleştirdiği Lehistan Seferine destek vermesi olmuştur. Bir yandan savaş malzemelerini donanma ile Kili'ye götüren Halil Paşa, öte yandan Karadeniz'de bulunan Kazak eşkiyasını etkisiz hale getirmek üzere görevlendirilmiştir. Padişah Hotin Seferi'nde iken İsakçı'da yaptırılan köprü ve kalelerin muhafazası görevi de Halil Paşa tarafından başarı ile yerine getirilmiştir (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 234b; Topçular Kâtibi, 2003: 706, 732; Kâtip Çelebi, 2007: 452, 453; Naîmâ, 2007: 463).

1622 yılında Sultan II. Osman'ın tahtan indirilmesi ve katli ile sonuçlanan isyan patlak verdiği sırada kaptan-ı derya olarak görevine devam etmekte olan Halil Paşa'ya vâlîde sultan vasıtası ile üç defa vezir-i azamlık teklif edildi ise de o, bu görevi kabul etmemiştir (Uzunçarşılı,1982:372). Sultan I.Mustafa'nın cülûsundan sonra bir süre daha kaptan-ı deryalık görevini sürdüren Halil Paşa, yeniçerilerle gizli ittifak kuran Mere Hüseyin Paşa'nın ikinci kez sadrazam olması üzerine bu görevinden azledilerek Malkara'ya sürgüne gönderilmiştir (Kâtip Çelebi, 2007 :502; Naîmâ, 2007 :507; Hammer, 1334:247). Kendisinin İstanbul'a dönmesi ise 1623 yılında Kemankeş Ali Paşa'nın sadrazam olması ile mümkün olabilmiştir (Topçular Kâtibi, 2003 :783).

f. İkinci Sadrazamlığı ve İran Seferi (1626-1628)

1623 yılında Osmanlı tahtına IV. Murad geçmiştir. Bu sırada Abaza Mehmed Paşa II. Osman'ın kanını dava ederek ayaklanmış ve bu olay tehlikeli boyutlara ulaşmıştır (Şimşirgil, 2005:584). Padişahın tahta çıkmasında etkili olan Sadrazam Kemankeş Ali Paşa vezirler arasında kendisine rakip ve muhalif kimse bulunmasını istemediğinden, eski sadrazam Halil Paşa ile Gürcü Mehmed Paşa'yı Abaza'yı isyana teşvik etmekle itham edip, "Abaza'yı tahrik için gönderdikleri mektupları ki, elân yedimizde mazbutdur" diyerek padişaha şikâyet etmiştir. Fakat mektup hikâyesinin asılsız ve iftira olduğu anlaşılmıştır (Peçevî, 1283:400; Solak-zâde,1297:739; Hasan Bey-zâde, 2004 :984-987; Naîmâ, 2007 :515). Ali Paşa'nın bazı tutum ve davranışlarından hoşnut olmayan ve Bağdat'ın İran şahı tarafından alındığı haberini öğrenen IV. Murad, vezir-i azamdan tatmin edici cevaplar alamayınca, kendisini katlettirmiş ve ondan boşalan vezir-i azamlık makamına 1624 yılında Çerkez Mehmed Paşa getirilmiştir. (Topçular Kâtibi, 2003:792; Kâtip Çelebi, 2007 :523; Naîmâ, 2007:538.)

I. Salon IV. Oturum

Abaza üzerine serdar ve Bağdat fethine memur edilen Mehmed Paşa kışlamak üzere bulunduğu Tokat'da 1625 yılında vefat edince, yeni sadrazam Diyarbakır'da vali olarak bulunan Hafız Ahmed Paşa olmuştur. Fakat Hafız Ahmed Paşa gerçekleştirdiği Bağdat kuşatmasından sonuç alamayınca Halil Paşa bu hizmeti yerine getireceğini vaat ettiği için, cumhurun reyi ve Sultan IV. Murad'ın: "Bağdâd seferi ahvâlleri mesmû'-i hümâyûnum olmuştur. Cedid serdârım gitmesi lâzımdır. İhtîyar, kâr-güzâr, umû[ru] tedbîre kâdir vezirlerimden vezir Halil Paşa'ya hâtem-i şerîfi verdim. Sadrazam ve serdâr-ı ekremim olup, sefer-i Bağdad'a teveccühleri mühimdir" (Topçular Kâtibi, 2003:825, 826.) şeklindeki hatt-ı hümâyûnu ile 1 Aralık 1626'da ikinci kez vezir-i azamlık makamına getirilmiştir (Topçular Kâtibi, 2003:805-826; Naîmâ,2007:609; Kâtip Çelebi, 2007:576; Hasan Bey-zâde, 2004: 993; Mehmed Halife, 2000:8).

Halil Paşa'nın bu göreve getirilmesinde, Abaza Mehmed Paşa'nın ortaya çıkardığı sorunları ortadan kaldırayabileceği ümidinin, devlet erkânında ittifak halinde ortaya çıkması da etkili olmuştu Sadrazam Halil Paşa, Bağdat seferi için gerekli hazırlıkları tamamlayıp şeyhi Aziz Mahmud Hüdayî Efendi'yi ziyaret edip, hayır duasını aldıktan sonra, Halep'e doğru yola çıkmıştır. Adana güzergâhı izlenerek 24 Mart 1627'de Halep şehrine ulaşılmıştır. Halil Paşa Halep'te kışlayıp, Bağdat'ın fethi için hazırlıklar yaptırmıştır. Baharın gelmesiyle beraber tekrar yola çıkılarak Murat nehri geçilip, 7 Ağustos 1627'de Diyarbakır'a ulaşılmıştır. Burada iken İranlıların Ahıska Kalesi'ni kuşattıkları ve yardım gönderilmezse durumun kötüye gideceği haberini alan Halil Paşa, Kale'de bulunan kuvvetlere yardım etmek üzere Dişlenk Hüseyin Paşa'yı serdar olarak görevlendirdiği gibi Diyarbakır, Rumeli, Karaman, Maraş, Adana, Sivas beylerbeyilerini de askerleri ile birlikte onun emrine vermiştir (Topçular Kâtibi, 2003:827-839; Hasan Bey-zâde,2004:994-997; Naîmâ,2007:609-611; Kâtip Çelebi, 2007:577).

Halil Paşa, Erzurum Beylerbeyisi olan Abaza Paşa'ya da mektuplar yazıp, Dişlenk Hüseyin Paşa'nın emrindeki kuvvetlere katılmasını emretmiştir. Abaza Paşa görünürde bu kuvvetlerle beraber sefere katılmak için hazırlığa başladıysa da, bu kuvvetlerin asıl hedefinin Ahıska olmayıp, kendisini tuzağa düşürmek olduğunu düşündüğü için gelen kuvvetleri kale dışına kondurduktan sonra, Dişlenk Hüseyin Paşa'yı ziyafet verme bahanesi ile kale içine aldırması ve o gece kendisini öldürtmüştür. Ertesi gün de ava çıkma bahanesi ile pek çok kuvvetini kale dışına çıkartıp, Erzurum'a gelen komutan ve beylerbeyileri hazırlıksız yakalayıp, davarlarını ve malzemelerini yağma ettirmiştir. Erzurum'a gelirken yolda, Abaza'nın mallarını ve malzemelerini yağmalaması nedeniyle birer at üzerinde perişan bir vaziyette geri dönmekte olan beylerbeyileri ile karşılaşan Halil Paşa, bütün olanları ayrıntıları ile öğrendikten sonra, İran seferinden vazgeçerek Erzurum üzerine yürümüştür (Solak-zâde, 1297:742,743). Erzurum Kalesi'ni kuşatarak, Abaza Mehmed Paşa'ya mektuplar yazıp onu itaate davet ettiyse de bir sonuç elde edememiştir. Kale gayet sağlam ve müstahkem olduğu için ele geçirilmesi çok zor olduğundan ve kış mevsimi yaklaştığından,

kuşatmadan vazgeçilerek kışlağa geri dönülmesine karar verilmiştir (Peçevî, 1283:409; Kâtip Çelebi, 2007:583,584; Naîmâ, 2007:619,620; Hasan Bey-zâde,2004:1000–1002).

Bu gelişmeleri haber alan Sultan IV. Murad, bütün vezirleri ve ulemayı davet ederek, onların görüşlerini aldıktan sonra 6 Nisan 1628'de Halil Paşa'yı azlederek, Hüsrev Paşa'nın serdar ve sadrazam yapılmasına karar vermiştir (Solak-zâde,1297:743; Peçevî,1283:409; Naîmâ, 2007:621,622; Topçular Kâtibi, 2003:855; Hasan Bey-zâde,2004:1004; Mehmed Halife, 2000:8).

21 Nisan 1628 senesinde İstanbul'a gelen Halil Paşa'ya divanda dördüncü vezirlik verilmiş (Kâtip Çelebi, 2007:585) fakat bundan sonra çok uzun süre yaşamamıştır (Naîmâ, 2007:622). Bir müddet şeyhi Aziz Mahmud Hüdayî'nin dergâhında münzevî bir hayat yaşadıktan sonra 5 Ağustos 1629 vefat etmiştir (Şimşirgil,2005:203). Naaşı Üsküdar'da bulunan Aziz Mahmud Hüdayî Dergâhı yanında yaptırdığı türbesine defnedilmiştir¹.

2. Devlet Adamlığı

Halil Paşa ağabeyi Mehmed Paşa'nın insiyatifi ile saraya girmiş olmasına rağmen, üzerine aldığı vazifeleri yerine getirme konusunda gösterdiği gayret ve devlet büyüklerine karşı duyduğu sadakatın bir sonucu olarak, sadrazamlık makamına kadar yükselmeyi başarmıştır. Görevde bulunduğu süre içerisinde üzerine düşen sorumlulukları en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmış sadrazam ve padişahların takdirini kazanmıştır. Çakırcıbaşı olarak katıldığı Eğri seferi ve Haçova savaşı sırasında gösterdiği kahramanlıklarla devlet büyüklerinin dikkatini çekmiştir.

Devlet gelenleri tarafından sözünün eri, kararlı, iş gören bir kişi olarak değerlendirilen Halil Paşa, I. Ahmed tarafından yeniçeri ağalığına getirilip, Sadrazam Kuyucu Murad Paşa ile birlikte Celali eşkiyasına karşı mücadele etmiş ve sonra da kaptan-ı deryalık gibi önemli bir göreve lâyık görülmüştür. Deniz tecrübesi olmamasına bu görevinde başarılı olmuş ve üç kez kaptan-ı deryalık makamına getirilmiştir. Zaten asıl ününü 1609'da Kıbrıs sularında Osmanlıların "Kara Cehennem" dedikleri büyük Malta kalyonunu zapt edip, İstanbul'a getirmesi sonucunda kazanmıştır (Groot, 1997: :324).

1614 yılında çıktığı Malta seferi dönüşünde Trablusgarb'a uğrayıp, bu bölgede karışıklıklar çıkararak Sefer Dayı'yı idam ettirmesi, ardından Mayna bölgesindeki asi Rumların isyanını bastırması, Cezayir ve Tunus'da Osmanlı idaresinin yeniden tesis edilmesi için yaptığı girişimler denizcilik alanında elde ettiği başarıların bazılarıdır.

Hotin seferi sırasında donanma ile sefere sağladığı destek ve Kazaklara karşı elde ettiği başarılar, kendisinin kaptan-ı derya olarak görevde kalmasında etkili

¹ Türbe ile ilgili olarak bkz. (Alçı, 2012:73-88)

I. Salon IV. Oturum

olmuştur. İlki Sultan I. Ahmed, ikincisi Sultan IV. Murad döneminde olmak üzere iki kez sadaret makamına getirilen ve bu iki görevi sırasında yaklaşık üç buçuk yıl görev yapan Halil Paşa, kaptan-ı deryalık görevinde elde ettiği kadar önemli başarılar elde edememiş, vasat bir devlet adamı görüntüsü vermiştir (Şimşirgil, 1995:203).

3. Diplomatik Faaliyetleri

Halil Paşa'nın dikkat çeken bir başka özelliği diplomatik kişiliğidir. Yabancı devlet adamları ile kurduğu dostluklar sayesinde elde ettiği diplomatik-politik bilgileri devletin menfaatine kullanmayı başarmıştır (Groot, 1997:325). Kaptan-ı derya olarak görev yaptığı dönemde denizlerde İspanya tehdidi karşısında bir denge unsuru olarak gördüğü Hollanda ile siyasi ilişkiler kurmanın yararına inanmış ve 1612 yılında kaptan-ı deryalıktan azledildiği dönemde bile bu amaçla çaba sarf etmekten geri durmamıştır. Hollanda tarafından İstanbul'a gönderilen elçi Cornelis Haga'yı gelir gelmez koruması altına alarak ona Osmanlı diplomasinin inceliklerini aktarmıştır. İstanbul'da yerleşik bulunan Fransız, İngiliz ve Venedik elçilerinin engellemelerini boşa çıkarmak amacıyla padişah üzerinde etkisi olan vezir-i azam, vezirler, şeyhülislam gibi yetkililere hediyeler sunması için teşvik ettiği Haga'nın hazırlıksız geldiğini ifade etmesi üzerine kendi kesesinden Haga'ya 3000 altın borç vermiştir. Yine Haga'nın padişah üzerinde etkisi olan ve Halil Paşa'nın da şeyhi olan Aziz Mahmud Hüdayi tarafından da kabul edilmesini sağlamıştır. Bu sayede Haga, kâim-makâm ve diğer yetkililer tarafından kabul edilmiş, 1 Mayıs 1612'de de I. Ahmed'in huzuruna çıkmıştır (Arı, 2005:41,42). 2012 yılı Türkiye-Hollanda ilişkilerinin başlangıcının 400. Yılı olarak kutlanmaktadır ve bu ilişkilerin ortaya çıkışında Halil Paşa'nın önemli katkısı vardır. 1610–1620 yılları arasında Halil Paşa tarafından Hollanda devlet adamlarına yazılmış otuz kadar mektup bulunmaktadır (Groot, 1981: 1417–1422).

4. Manevî Şahsiyeti

Halil Paşa manevi anlamda muttaki ve fazilet sahibi bir şahsiyetti. Üsküdar'da dergâhı bulunan Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'nin müridlerindendi. Devlet içerisinde önemli görevlere getirilmesinde şeyhinin de etkisi olmuştu (Güven,1992:74–76). Herhangi bir sefere çıkmadan önce Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'nin iznini ve dualarını almayı ihmal etmezdi (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: T105b). Hüdayi de Halil Paşa'nın faaliyetlerini yakından izler, kendisine gönderdiği mektuplarla onu teşvik ve tebrik eder, kendisine nasihatlerde bulunurdu (Şimşirgil, 2005:585). İlk sadrazam olduğu dönemde İran üzerine sefere giderken Aziz Mahmud Hüdayi bizzat kendisini uğurlamaya gelmişti (Gazânâme-i Halil Paşa 2010:167a-168a). Halep Kalesi'nin alınması üzerine de şeyhi mektup göndererek elde edilen başarının önemi dolayısıyla kendilerini tebrik etmişti (Gazânâme-i Halil Paşa 2010:74a).

Murad Paşa'nın serdarlığı döneminde Celâfilere karşı verilen bir mücadele sırasında serdar savaşı tehir etmiş olmasına rağmen, aynı gün şeyhi Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'den mektup alan Halil Ağa, bunu uğur sayıp düşman karşısında geri

çekilmeye izin vermemiş ve başarı kazanılmasını sağlamıştı (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 62a).

Savaş sırasında zor anların yaşandığı dönemlerde şeyhine sığınan Halil Paşa, Menferidonya [Manfredonia] Kalesi'ne düzenlenen saldırı sırasında şeyhinin kendisine hediye ettiği hırkayı sırtına alarak, ondan manevi destek almıştı (Gazânâme-i Halil Paşa 2010: 218b).

İkinci kez sadaret makamına getirilip İran üzerine serdar tayin edildiğinde, sefere gitmeden önce veda etmek üzere şeyhinin yanına giden Halil Paşa'ya Aziz Mahmud Hüdayi'nin; "A beyim, bir defa dahi serdar olmuş idin" deyip başka bir şey söylememesi üzerine, Halil Paşa bu sözden müteessir olarak oradan ayrılmıştı. Şeyhin yanında olanlar bu durumu Paşa'nın önemli başarılarla ulaşamayacağı şeklinde yorumlamışlardı (Naîmâ, 2007: 609–610).

Halil Paşa şeyhinin, "devlet işi çıplak elin ateşi tutması gibidir. Dikkat etmezsen o ateş seni yakar ama eğer tutmasını bilersen o ateş demiri eritir, denizi kurutur, dağ deler, gönülleri yumuşatır. Sen devlet hizmetinde bu vasıflarını korudun, ahirette de, cehennem ateşini tutma" (Subaşı, 1995:204.) şeklindeki öğüdünün gereğini, yerine getirmeye gayret göstermiş, rüşvet ve haksız kazanç elde etmekten uzak durmuştur.

İkinci Sadrazamlığı sırasında İran seferinde iken ordu Antakya yakınlarında konaklamışken, Halil Paşa'nın memleketi olan Maraş'ı ziyaret etmiş olması da (Topçular Kâtibi 2003, 832) memleketine olan bağlılığını hiçbir zaman kaybetmediğini göstermektedir.

Kâtip Çelebi Fezleke'de kendisini gönlü aydınlık, deniz seferlerinde şanslı açık, mütediyyin ve mutedil, derviş tabiatlı, temiz yürekli olarak tanımlamıştır (Kâtip Çelebi, 2007:627). Hammer'e göre ise sadrazamlık görevine gelmiş olanlar arasında en mutedili ve en insafli olarak bilinenlerden olup (Hammer, 1335:82), Hıristiyanlara karşı hoş görü sahibi, taassupsuz bir Müslümandır. (Hammer,1334:208.) Dimitri Kantemir ise onun cesur olduğu kadar, ihtiyatlı bir komutan olduğunu, kendisinden önce yaşananlardan ders almasını bildiğini ifade etmiştir (Kantemir, 1980, :147).

5. Halil Paşa İbn-i Pirî Vakfîyesi

Halil Paşa, pek çok Osmanlı devlet adamı gibi, elde ettiği gelirleri kurduğu vakıfları vasıtasıyla hayır işlerine sarf etmeyi tercih etmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde 1132 numarada kayıtlı bulunan Halil Paşa İbn-i Pirî Vakfîyesi sayesinde yaptığı hayır hizmetlerini tespit etmemiz mümkün olmuştur¹ (Halil Paşa İbn-i Pirî Vakfîyesi, 12a,40a,40b,66a,66b). Kendisi ve ağabeyi Mehmet Paşa adına camii, medrese, köprü, çeşme, sebil, menzil, su

1 Halil Paşa İbn-i Piri vakfîyesi için ayrıca bkz. (Aydın, 2012:1-30; Aydın, 2012: 99-136)

I. Salon IV. Oturum

havuzu v.b pek çok hayrat yaptıran Halil Paşa, vakfiyesinde III. Murad tarafından bir mülkname ile Mehmed Paşa'ya verilmiş olan Maraş'a bağlı Zeytun Kasabası ile zamanla harap bir duruma düşen ve geliri Halep hazinesine aktarılan Fernos köyünü para ile satın almak suretiyle mülk arazi haline getirmiş ve buradan elde edilecek gelirleri de kardeşi Rumeli Beylerbeyisi Mehmed Paşa ruhu için kurulan vakfa bağışlamıştır. Zeytun Karyesi'nde bir sebil, biri kendisi diğeri biraderi Mehmed Paşa için iki han, yol ve kale yakınındaki nehir üzerine bir köprü yaptırılması vakfın şartları arasında yer almıştır (Halil Paşa İbn-i Pirî Vakfiyesi, 13b-20b).

Vakfiyesinde Hz. Muhammed, şeyhi Aziz Mahmud Hüdayi, kendisi ve kardeşleri ile eşi Hatice Hatun ve diğer yakınlarının ruhları için Kur'an-ı Kerim okutulup, salâvat-ı şerifler getirilmesini şart koşmuş, bu işlerle görevlendirilecek olan din adamlarına belli miktarlarda gelirler tahsis edilmesini kayıt altına aldırılmıştır (Halil Paşa İbn-i Pirî Vakfiyesi, 61b-69b).

6. Gazânâme-i Halil Paşa

Halil Paşa'nın 1595-1623 yılları arasındaki askeri faaliyetlerinin bizzat kendisinin anlatımı ile kaleme alınmış olduğu Gazânâme-i Halil Paşa isimli yazma eser XVII. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin yaklaşık 28 yıllık sürecine ışık tutmaktadır. Gazânâme'nin müellifi, kesin olarak bilinmemekle beraber Halil Paşa'nın ağabeyi Mehmet Paşa'nın kızından olan torunu Sarı Abdullah Efendi olması kuvvetle muhtemeldir. Halil Paşa Sarı Abdullah'ın tahsil ve terbiyesine nezaret etmiş, (Akün, 1997:216; Aytakin, 2002:54.) ilim ve irfan sahiplerinden istifade ederek seçkin bir mevkiye gelmesine imkân sağlamıştır. Ayrıca kendisi Halil Paşa'nın divitdârı sıfatı ile de uzun süre onunla birlikte bulunmuştur (Aytakin, 2002:54,55).

Paşa'nın ikinci sadâreti döneminde tezkirecilik mansıbını elde etmiş, şark seferi ve Abaza güçleri ile mücadele yürüttüğü 1036/1626 yılındaki sefer sırasında da, onun tezkirecisi olarak yanında yer almıştır. Bu sefer dönüşü Tokat'ta kışladıkları sırada da, Reîsü'l-Küttâb Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine, kendisi paşa tarafından bu göreve getirilmiştir. Şark seferinde başarı elde edemediği için Halil Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi üzerine, Abdullah Efendi de yerini Musallî Efendiye bırakmak zorunda kalmıştır. İstanbul'a dönüşte Halil Paşa ve Abdullah Efendi, Aziz Mahmud Hüdayi Efendi tekkesine iltica etmişler ve burada birlikte münzevî bir hayat sürmüşlerdir (Mehmed Süreyya,1311:327;Aytakin, 2002:55,56).

Viyana, Topkapı ve Süleymaniye Kütüphaneleri'nde üç nüshası bulunan eserin karşılaştırmalı metni tarafımızdan doktora tezi olarak hazırlanmış ve ilim aleminin istifadesine sunulmuştur (Aydın, 2010)

Sonuç:

Osmanlı Devleti'nin celali isyanlarının etkisi altında bulunduğu dönemde yeniçeri ağası olarak görev yapan, kaptan-ı derya olarak Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de üstünlüğünü sürdürmesi yolunda önemli hizmetlerde bulunan Halil Paşa, devletin dış politikada İran ile sorunlar yaşadığı bir dönemde iki kez sadrazam ve serdar olarak İran seferine çıkmış, ilkinde İran Şahına Serav Ahidnâmesi'ni kabul ettirmiş ancak IV. Murad döneminde ikinci kez gittiği İran seferinden kendi himayesi altında yetişen Abaza Mehmed Paşa'nın ihaneti sonucu başarısız olarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle hakkında kaptan-ı derya olarak başarılı fakat sadrazam olarak vasat bir yönetim sergilediği yorumları yapılmıştır.

Halil Paşa'nın asıl dikkat çeken yönü ise diplomatik kişiliğidir. 1612 yılında Osmanlı Hollanda ilişkilerinin başlamasında onun birinci derecede aktif rol oynadığı tartışmasız kabul görmektedir. Dönemin padişahları üzerinde nüfuz sahibi olan Aziz Mahmud Hüdayi'ye bağlılığı manevi anlamda kendisine güç verdiği gibi bahtını açmış ve kritik dönemlerde önemli görevlere getirilmesinde rol oynamıştır.

Hoşgörü sahibi, sabırlı ve mütedeyyin bir devlet adamı olarak, devlet adamları arasında çekişmelerin yoğun olduğu ve çeşitli sebeplerle görevlerinden azledildiği dönemlerde kendisini olayların dışında tutmak suretiyle şeyhinin tekkesinde inzivaya çekilerek yeni verilecek görevleri beklemeyi tercih etmiştir. Bu tavrında muhtemelen ağabeyi Mehmed Paşa'nın "Beylerbeyi Olayı" sonrasında katledilmiş olması etkili olmuştur.

Pek çok Osmanlı devlet adamının yaptığı gibi ebedi hayatta amel defterinin açık kalması ümidiyle gelirlerini kurduğu vakıfları vasıtasıyla hayır hizmetlerine tahsis ettiği gibi, Gazânâmesi ile de tarihe ışık tutmuştur.

Devlet adamı, bilim insanı, sanatçı gibi toplumun önde gelen insanları doğdukları ve yetiştikleri yerlerin gurur kaynağıdır. Yerel tarih anlayışının ön plana çıktığı günümüzde, kendi yaşadığı çevreden yetişmiş bu gibi önemli şahsiyetler yeni yetişen nesiller için de iyi bir örnek olacaktır.

Yukarıda izah edildiği üzere aslen Maraşlı olan Halil Paşa'nın bazı kaynaklarda ve araştırmalarda Kayserili olarak anılması Kâtip Çelebi ile başlayan bir yanlış anlaşılardan kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada hem bu yanlış anlaşılmanın ortadan kaldırılması hem de Halil Paşa'nın hizmetleri, vakfiyesi ve gazânâmesine dikkat çekilmek istenmiştir.

Halil Paşa Türbesi

“izâ tehayyertüm fi'l-umûri feste'inû min ehli-l kubûr Ketebehü Mütevellî” 1214
“işlerinizde tehayyüre uğradığınız zaman kabir ehlinde yardım isteyiniz” 1799/1800



Halil Paşa ibn-i Pirî Vakfîyesi (1b-2a)/61b-62a





Gazânâme-i Halil Paşa- (Topkapı Nüshası 1b-2a)

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Bâb-ı Asaî Ru'us Kalemi Nr. 1481, 1485.

Kaynak Eserler

Ayvansarayî Hüseyin Efendi. (2001). *Hadikatü'l-Cevâmî'*, Haz. Ahmet Nezihî Galitekin,

İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapılar, İstanbul: İşaret Yayınları.

Gazânâme-i Halîl Paşa (1595-1623) Tahlil ve Metin, (2010). Haz. Meltem Aydın, İstanbul:Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ün. Türkiyat Arş. Ens. Türk Tarihi

ABD. Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı.

Halil Paşa ibn Pirî Vakfiyesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Nr: 1132.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa (2004). *Hasan Bey-zâde Tarihi*, C. I-II-III, Haz. Şevki

Nezihî Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kâtip Çelebi. (2007). *Fezleke-Tahlil ve Metin*, C. I-II-III, Haz. Zeynep Aycibin, İstanbul:

Yayımlanmamış Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ün. Sosyal Bilimler Ens.

Tarih AD Ortaçağ Tarihi Programı.

Kâtip Çelebi. (2008). *Tuhfetü'l Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, Haz. İdris Bostan, Ankara, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı

Kazasker Mehmed Hafid. (1952). *Sefinetü'l Vüzera*, Nşr. İsmet Parkmaksızoğlu, İstanbul.

Mehmed Halife (2000). *Tarih-i Gulmanî*, Haz. Ertuğrul Oral, İstanbul:Yayımlanmamış

Doktora Tezi, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Ens. Türk Tarihi ABD, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı.

Mehmed bin Mehmed. (2000). *Nuhbetü't Tevârih ve'l Ahbâr*, Haz. Abdurrahman Sağırlı,

İstanbul: Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Ens. Tarih ABD.

Mustafa Sâfî (2003). *Zübdetü't-Tevârih*, C.I-II, Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara:

Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mehmed Süreyya (1311), *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, C.III, İstanbul.

Naima Mustafa Efendi (2007). *Tarih-i Na'imâ, (Ravzatü'l-Hüseyin Fî Hulâsati Ahbâri'l-*

Hâfikayn), C. I-II-III-IV, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih

Kurumu Yayınları.

Peçevî İbrahim Efendi (1283). *Peçevî Tarihi*, C. I-II, İstanbul : Matbaa-i Amire.
Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî*, C. I-II, Haz. Mehmet İpşirli,
Ankara:

Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi (1297). *Solak-zâde Tarihi*, C. I-II,
İstanbul: Mahmud

Bey Matbaası.

Tâlîkî-zâde Mehmed Subhî Efendi (1986). *Eğri Seferi Şehnâmesi*, Haz. Vahid
Çabuk,

İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi.

Topçular Kâtibi Abdulkadir (2003). *Topçular Kâtibi Tarihi*, C. I-II, Haz. Ziya
Yılmaz,

Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Araştırma ve İncelemeler

Ahmed Nazif (1991). *Kayseri Meşhurları (Kayseriyye Meşâhiri)*, Haz. Meserret
Diriöz,

Haydar Ali Diriöz, Kayseri: Yak-Taş A.Ş Yayınları.

Akün, Ö.F. (1997) “Sarı Abdullah,” *İA*, C.X, 216–220, MEB, Anadolu Üniv.
Güzel Sanatlar Fak. Eskişehir

Alçı, G. (2012), “Üsküdar’da Kayserili Halil Paşa Türbesi ve Bağlı Birimleri”,
Vakıf Restorasyon Yıllığı, S.4, s. 73-88, İstanbul.

Arı, B. (2005), “İstanbul’da Corps Diplomatique ve Aziz Mahmud Hüdâyî” Aziz
Mahmud Hüdâyî Uluslar arası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs
2005, C. II. İstanbul.

Aydın, M. (2012), “Halil Paşa ibn-i Pirî Vakfiyesi”, Vakıflar Dergisi, S.37. s.1-
30, Ankara.

Aydın, M. (2012), “Halil Paşa ibn-i Pirî Vakfiyesi Metni”, Doğu Araştırmaları
(Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi), S.9.
s. 99-136, İstanbul.

Aytekin, Ü. (2002), *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Marmara
Ünv. Türkiyat Araştırmaları Ens. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Groot, A.H. (1997). Halil Paşa-Kayserili. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,
C.XV, 324-326.

Groot, A.H. (1981). “KHalil Pahsa, A 17th Century Otoman Statesman (D. 1629)
According To His Correspondence Remaining In The General State
Archives Of The Netherlands At The Hague,” VIII. Türk Tarih Kongresi
(11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, 1417-1422,
Ankara 1981.

Güven, M.S. (1992). *Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*,
İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal
Bil. Ens. Felsefe ve Din Bilimleri ABD, İslâm Felsefesi Bilim Dalı.

Hammer. (1334). *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, C. VIII, Müt. Mehmed Ata, İstanbul:
Matbaa- i Âmire.

I. Salon IV. Oturum

- Hammer (1335), *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, C. IX, Müt. Mehmed Ata, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası.
- Kantemir, D. (1980). *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. II, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kramers, J.H. (1997). “Halil Paşa-Kayserili (1560?-1629)” *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, 160-161.
- Osmanzâde Tâib Ahmed (1271). *Hadikatü'l-Vüzerâ*, İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası.
- Özçelik, İ. (1998). “Kayserili Devlet Adamı Halil Paşa (1560?-1629)”, II. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998), 345-351.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I-II-III. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Subaşı, M.İ. (1995), “Sadrazam Halil Paşa,” Kayseri'nin Manevî Mimarları, Türkiye Diyanet Vakfı Kayseri Şubesi, Yayın Nr: 6, 203-205, Ankara
- Şimşirgil, A. (1995). Kayserili Halil Paşa ve Gazânâmesi. *Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (4), 195-207.
- Şimşirgil, A. (2005). Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Müridi: Sadrazam Maraşlı Halil Paşa. *II. Üsküdar Sempozyumu*, (12-14 Mart 2004) Bildiriler, C.II, 581-587.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1982). *Osmanlı Tarihi*, C.III. 2. Kısım, Ankara, TTK Basımevi.

V. OTURUM



**KAHRAMANMARAŞ GELENEKSEL GİYSİLERİNİN HAT VE
TEZHİP SANATI MOTİFLERİ KULLANILARAK ÇAĞDAŞ GİYSİ
TASARIMLARINA UYARLANMASI**

Prof. Fatma ÖZTÜRK¹

Öğr. Gör. Mine YAYLA²

Öğr. Gör. Medine KAYNAK³

Özet:

İnsanoğlu duygularını ses ve hareketle anlatmaya çalışırken, bunların kalıcı olabilmesi için yazıyı bulmuştur. Düşünceleri, resim ve sembolle anlatmaya çalışan “piktografik” dediğimiz yazı, resim olarak biçimlenmiş; ancak bu sistem sadece somut nesnelere için geçerli olduğundan, soyut nesnelere resimlendirmek için sonradan “fonetik” yazıya geçilerek seslere şekil verilmiştir.

Türklerin İslam dinini kabul etmeleriyle Arap yazısı, Asya İslam devletlerinin ortak yazısı olmuştur. Türkler Arap yazısına türlü biçimler vererek bu yazının gelişmesini hatta sanatın bir dalı olarak işlenmesini sağlamışlardır. Yazının bir sanat dalı olarak gelişmesini sağlayan Osmanlılar, Arap yazısını kendilerine özgü üsluplar içinde Türkleştirmeye çalışmışlardır. Osmanlı hattatları, Kufi, sülüs, reyhani, divani, nesih, talik gibi yazı türlerini estetik ve ince bir

*1 Gazi Üniversitesi, Emniyet mah. Muammer Yaşar Bostancı cad. No:15 06500
Beşevler / ANKARA fozturk@gazi.edu.tr*

*2 Giresun Üniversitesi Şebinkarahisar Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu 28400
Şebinkarahisar/GİRESUN mnyayla@gmail.com*

*3 Gazi Üniversitesi Beypazarı Teknik Bilimler MYO Beypazarı/ANKARA medinekay-
nak@gazi.edu.tr*

zevkle işleyerek yazıyı süsleme olarak kullanmışlardır. Kitap sanatlarından olan hüsn-i hat ve cilt sanatlarını tamamlayan onlara ahenk ve güzellik kazandıran bu sanatlarla birlikte, kitaba nakış ve renk harmonisi katan bir güzel sanat olan tezhiple hat sanatını birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Tezhip, yazıldığı devrin sanat üslubuna göre değişmekle birlikte, bu üsluplardan onları doğuran kültür ve uygarlık tarzları arasında da çok sıkı bir ilişki vardır.

Günümüze gelinceye kadar birçok modacı ve desinatör tarafından süsleme öğeleri olarak stilize edilmiş hayvan, bitki ve bulut motifleri tekstil ve giysi tasarımlarında kullanılmıştır. Bu çalışma ile Kahramanmaraş geleneksel kadın giysilerinin model ve kesim tekniklerinden esinlenerek tasarlanan modern giysiler Hat ve tezhip sanatı figür ve motifleri kullanılarak süslenmiş ve geçmişe ait sanatsal değerlerimiz günümüz giysi tasarımlarında vurgulanmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hat sanatı, tezhip sanatı, giysi tasarımı, Kahramanmaraş geleneksel giysileri

Abstract:

While trying to Express their feelings with sound and movements, human being discovered calligraphy. Calligraphy is designed as “pikoprapik” method, which aims at expressing ideas in terms of pictures and symbols. Then, since this method can only be used for concrete objects, “phonetic” method is used to picture abstract things and to give each sound a visual description.

After Turks’ acceptance of Islam as a religious system, Arabic alphabet became the common writing system of all Islamic countries. Turks developed and gave new forms to the writing in Arabic. Moreover, they studied it as a branch of art. Leading the development of writing as an art form, the Ottomans with their own style of written Arabic, made the Arabic writing Turkish. Ottoman Calligraphers, used the text as decorations, processing different types of calligraphy such as kufi, sulus, reyhani, divani, nesih, talik, the aesthetics and tastefully Fine arts ornamentation and calligraphy which add a embroidery and color harmony to the books and which complete cover arts and which add beauty to them can not be regarded independent from each other. Even ornamentation changes according to the art style of the era at which it has been written, there is a close relation in between these tones and culture and civilization style in which these tones arise.

Until present days, animal, plant and cloud motives which have been designed as embroidering elements by many stylist and designed have been used in textile and costume designs. By this study, modern costumes which have been designed by being inspired from models and cutting techniques of Kahramanmaraş traditional frocks have been embroidered by using calligraphy and ornamentation figures and motives and it has been requested to emphasize art values of the past in present costume designs.

Key Words: Calligraphy, ornamentation, costume design, Kahramanmaraş traditional clothes

1. Giriş

Osmanlılar, dikkate değer pek çok sanat dalının yüzyıllar boyunca önderliğini yapmıştır. Bu sanatlardan biri hat sanatı, diğeri ise tezhiptir. Çok zengin bir sanat birikimi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir yere sahip olan hat ve tezhip sanatı tüm toplumların ilgisini çeken sanat dalı olmuştur (Öztürk, 2001: 3).

Hat sanatı, İslam estetiğinin zirve noktasını oluşturan, tabiatta başka örneği bulunmayan ve sonradan ortaya çıkan sanat akımlarından etkilenmeden, asaleti, vakarı ile yaşayan ve yaşamakta olan bir sanattır. Sözlük anlamı “yazı yazmak, işaret koymak” tır (Ulusal, 2008: 1). Hüsn-i hat, estetik kurallara bağlı kalarak, ölçülü, güzel yazma sanatıdır. (Uyanık, 2009: 12). Hüsn-i Hattın, İslam kaynakları uzmanlarınca tanımı “Hat, cismanî aletlerle meydana getirilen ruhanî bir hendesedir” cümlesiyle yapılmıştır. İslamiyet'te yalnızca düşünceleri anlatmaya yarayan bir araç olmakla kalmayan vakar, azamet, incelik, sadelik, yalnızlık, haşinlik gibi insanî duyguları ifade ve tasvir eden özelliklere sahiptir (Ulusal, 2008: 1).

Tezhip sanatı ise, özellikle küçük ebatlarda hassas bir şekilde uygulanan bir kitap süsleme sanatıdır. Altınlamak manasında Arapça zeheb (altın) kelimesinden gelen tezhipte ana malzeme altındır. Altınla birlikte toprak boyalardan çeşitli renklerin kullanıldığı, ince fırça tekniğinin önem kazandığı bu sanat, yazma eserlerde yazının (hattın) bezenmesi, en güzel biçimde giydirilmesi olarak hayata geçmiştir. Başlangıçta kufi Mushaflarda görülen bu sanat zamanla çok gelişmiş ve estetik hale gelmiştir. Kuran-ı Kerim'den başka, diğeri yazma eserlerde de kullanılan süslemeler, tarihi boyutta akıl almaz derecede çeşitlilik kazanmış, zenginleşmiştir. Hüsn-i hattı yani güzel yazıyı ve cilt sanatlarını tamamlayan onlara ahenk ve güzellik kazandıran tezhip, devlet büyüklerinin, önemli kişilerin veya kitapseverlerin kütüphaneleri için yazılan başta dini kitaplar olmak üzere; divanları, mesnevileri, tarihi, ilmi, edebi el yazması kitapları, güzel yazı levhalarını, murakkaat denilen güzel yazı albümlerini, tuğraları süslemektedir (Özkeçici ve Özkeçici, 2007: 29).

Çok zengin bir sanat birikimi olan Osmanlı İmparatorluğunda önemli bir yere sahip olan hat ve tezhip sanatı tüm toplumların ilgisini çeken sanat dalları olmuştur. Bu çalışma ile geleneksel Türk sanatları içinde önemli bir yer alan, hat ve tezhip sanatı örnekleri; Kahramanmaraş Müzesi'ndeki geleneksel kadın giysi örneklerinden esinlenerek tasarlanan çağdaş giysi tasarımlarında kullanılmıştır.

2. Kahramanmaraş Geleneksel Kadın Giyim Kuşamı

Kahramanmaraş giyiminde kuzey-güney ayrımı göze çarpmaktadır. Geleneksel giysiler incelendiğinde kuzey kesimde Doğu Anadolu; güneydeyse bol dikimli hafif giysilerle “Barak” etkisinin egemen olduğu gözlenmektedir. Farklılıklar, özellikle kadın giysilerindedir. Aşiret yapısını koruyan göçerlerin

I. Salon V. Oturum

değişik giyimi yerleşik yaşama geçince özgünlüğünü yitirmiş, kimi ayrımlar korunabilmiştir (Komisyon, 1991: 5724). Prof. Dr. Neriman GÖRGÜNAY KIRZIOĞLU'nun yaptığı çalışmaya göre, köylerde geleneksel kıyafetler giyen genç kızlar, saçlarını ince ince örerken ve üzerine de üçgen şeklinde katlanmış yağlık (YAZMA) örterler. Üste giysi olarak ise nakışlı gömlek, fermene ve şalvar giyilir. Şalvarlarda mavi, sarı, yeşil renkler kullanılmaktadır. Genç kızlar kırmızı şalvar giymezken, nişanlı genç kızın, diğerlerinden ayrılması için başlık kullanılır.

Evlenen geline oğlan evi Gazi altını takmak zorundadır. Başında, Gazi altını olan kadının evli olduğu anlaşılır. Ekonomik durumu iyi olan ailelerde gümüş ve altın süslü saçaklı fesin iki tarafına çeneden geçecek şekilde hazırlanmış (SAKINDIRIK) takılır. Bu başlıkla bindallı elbise tamamlanmaktadır. Elbise olarak üç etek, şalvar ve fermene tercih edilen giyimler arasındadır (Komisyon, 1991: 5724).

3. Hat Ve Tezhip Sanatı Motifleri Kullanılarak Tasarlanan Çağdaş Giysi Örnekleri

Osmanlılar döneminde her yörede kullanılan geleneksel kadın giysileri her yörenin kendine özgü geliştirdiği modelleri ile kabul görmüştür. Mevcut model ve süslemeler buldukları ilin adını alarak günümüze kadar gelmiştir. Kahramanmaraş ilinde bulunan geleneksel giysilerde kullanılan dikim ve süsleme tekniği, ana yurdu Kahramanmaraş olması sebebiyle diğer bölgelere göre farklılık göstermektedir. Dulkadiroğulları tarafından saraya getirilen gelinlerin çeyizleri ile tanınmış Maraş işi (dival tekniği) tüm illere buradan yayılmıştır. Çalışma, köklü geçmişi ve kültürel değerleri barındıran, Kahramanmaraş müzesindeki geleneksel giysi örneklerinden esinlenerek hazırlanan giysi tasarımlarını içermektedir. Osmanlı'da en mükemmel noktaya ulaşan hat ve tezhip sanatında kullanılan yazı figürleri ve motifleri orijinalliğe özen gösterilerek özgün giysi tasarımlarına aktarılmıştır. Kahramanmaraş müzesinde bulunan geleneksel giysiler esas alınarak tasarım süreci geliştirilmiştir. Özgün giysi tasarımlarında, tasarımın ilke ve prensipleri doğrultusunda 8 adet giysi tasarımı çalışılmıştır.





Fotoğraf 1-2: Cepken (Kahramanmaraş Müzesi 1615 Envanter Numaralı Giysi), Döş Yeleşği (Kahramanmaraş Müzesi 199 Envanter Numaralı Giysi)

Model 1. Cepken, Büstiyer ve Şalvar



Giyi Tasarımının Önden ve Arkadan Görünümü

Büstiyer, cepken ve şalvar simetrik model özelliğindedir. Büstiyer sarı dore kumaştan tasarlanmış, çapraz kapanma özelliğindedir. Mini cepken, büstiyerle ön ve arkada aynı boydadır. Dekolte açıklığı oldukça fazla ve uzun kollu tasarlanmıştır. Cepken çevresi sarı dore kumaştan bantla temizlenmiştir. Şalvar, Osmanlı poturlarından esinlenerek tasarlanmıştır. Dize kadar geniş ağ formu, dizden aşağısı oldukça sıkındır. Düşük bel çalışılmış ve bel kemerinin altından Selçuklu selvilerinden süslemeler renkli kumaş boyaları ve yıldızlarla bütünleştirilmiş, şalvarın arka görünümü ön ile aynı görünümündedir.

Model 2. Dekolte Bluz ve Şalvar



Giyisi Tasarımının Önden ve Arkadan Görünümü

Göğüs formu dekolte bluz ve şalvar simetrik model özelliğindedir. Bluz bele kadar çalışılmış ve bedeni sıkı formudur. Göğüs formu tamamen rumi

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

desenli kompozisyonlarla renkli boyama tekniği ile çalışılmıştır. Şalvar oldukça dökümlü ve paça ağız bantlıdır. Şalvar paça ucuna oldukça geniş rumi desenli süsleme uygulanmış; göğüs formlu bluz ile rumi desenler bütünleştirilmiştir. Bele drapeli bağlanan kemerin sivri uç kısmına bordür şeklinde rumi su desen süsleme uygulanmıştır.



Fotoğraf 3-4: Elbise (Kahramanmaraş Müzesi 12.3.79 Envanter Numaralı Giysi), Kaftan (Kahramanmaraş Müzesi 1070 Envanter Numaralı Giysi)

Model 3. Elbise



Giyisi Tasarımının Önden ve Arkadan Görünümü

Elbise simetrik model özelliğindedir. Kalçaya kadar sıkı formudur. Kalçadan sonra ön ortasından derin yırtmaçlıdır. Ön beden yaka dekoltesi ile birlikte simetrik dairesel kompozisyon oluşturmuş, belden aşağıda tamamlanmıştır. Ön ortası, yaka çevresi, kol ağzı ve etek ucunun kenar süslemelerine tezhip sanatı örneklerinden “dendanlı bordür” metalik gri yaldızla boyama tekniği ile uygulanmıştır. Arka beden sıkı formudur. Kalça hattından sonra evaze etek görünümü verilmiştir. Elbisenin içine dore kumaştan 0,5 cm’lik genişliğinde pililerden jabo tasarlanmıştır. Jabo arka bedenle bütünleştirilerek kesiksiz godeli bir hakim yaka vurgulanmıştır. Dore kumaştan, kalçayı saracak şekilde üç bölümlü geniş bir kuşak hazırlanmış önde uçlar sarkıtılmıştır.

Model 4. Elbise-Şalvar



Giyisi Tasarımının Önden ve Arkadan Görünümü

Elbiseye, ön bedende göğüs formunu içine alacak şekilde kırmızı dore kumaşla su büzgüsü uygulanmıştır. Belden kesik düşünülen elbisenin etek kısmına (asimetrik) yarım çalışılan ikinci üst etek uygulaması yapılmıştır. Üst yarım etek üzerine Türk rokocosundan lale ve bulut deseninin oluşturduğu tezhip süslemesi boya tekniği ile çalışılmıştır. 17. yüzyıl Avrupa rokocosundan esinlenerek kendi gelenek ve kültürümüze göre stilize edilen Türk rokocosundan seçilen lale deseninin göğüs formlu model özelliğine uyumuna özen gösterilerek renklendirilmiştir. Elbisenin arka bedeni belden kesik ve düz görünümlüdür. Elbisenin altına giyilen dökümlü ve paçadan boğumlu bir şalvar tasarlanmıştır. Kol ağzı evaze olan elbisenin kol ağzına da bulut deseninden süsleme yapılmıştır. Giysiye, başa yapılan küçük bir fes tamamlamaktadır.



I. Salon V. Oturum



Fotoğraf 5-6: *Aba* (Kahramanmaraş Müzesi 200 Envanter Numaralı Giysi),
Cepken (Kahramanmaraş Müzesi 1072 Envanter Numaralı Giysi)

Model 5. Üç Etek Elbise ve Cepken



Giyisi Tasarımının Önden ve Arkadan Görünümü

Elbise ve mini cepken simetrik model özelliğindedir. Elbise bele kadar sıkı formudur. Belden kesik, üç etek olarak tasarlanmıştır. Üç etek kenarlarına ve etek uçlarına sarı dore ile bant çalışılmıştır. Yaka dekoltesi açık ve askılıdır. Ön etek parçaları üzerine şukufe tarzı süslemeler kademeli boyama tekniği ile çalışılmıştır. Cepken kenar bordürlerine ve uzun kol ağzına palmet süslemeleri yapılmıştır. Cepken, ön ve arkada belden oldukça yukarı formudur. Bel ve kalça formu geniş kemer parçası üzerine, birbirlerinin içinden geçecek biçimde hazırlanan geometrik hatlı oluşan tezyini şekillerden olan geçmelerle süslemeler yapılmıştır.

Model 6. Elbise



Giyisi Tasarımının Önden ve Arkadan Görünümü

Elbise asimetrik model özelliğindedir. Giysi bedeni sarmış, kalçadan sonra etek uçlarına doğru evaze görünümü kazanmıştır. Yaka açıklığı dekolte ve asimetrik görünümlüdür. Elbise ön sağ taraftan ceket görünümü verecek bir parça ile bütünleştirilmiştir. Ceket görünümü kazandırılan parçanın etek uçlarına Türk rokotosundan karanfil desenli tezhip süslemesi uygulanmış; göğüs formunda kullanılan mor renkli dore ile bütünleştirilmiştir. Elbisenin kolları yarım kol ve sıkı formludur. Arka beden sıkı bel formludur ve etek ucunda evazelik sağlanmıştır. Başa yapılan minik fesin tepe kısmına mor dore kumaş tasarlanmış ve çevresine biye tekniği uygulanmıştır. Giysinin göğüs formu, asimetrik görünümlü ceket üzerine uygulanan Şukufe tarzı süsleme ve fesi ile bütünleştirilmiştir.

I. Salon V. Oturum



Fotoğraf 7-8: Sırma İşlemeli Meşlah (Kahramanmaraş Müzesi 2389

*Envanter Numaralı Giysi), Bindallı (Kahramanmaraş Müzesi 1597
Envanter Numaralı Giysi)*

Model 7. Elbise, İç Elbise, Pelerin



Giysi Tasarımının Önden ve Arkadan Görünümü

Elbise, iç elbise ve pelerin simetrik model özelliğindedir. Elbisenin boyunu saran dik yakası arkada serbest bant şeklindedir. İç elbise, simetrik model özelliğinde bedeni sıkıca saran mini bir elbisedir. Boydan rahat görümlü kolsuz bir elbisedir. Etek uçlarına doğru geniş ve dökümlüdür. Sırt dekoltedir. Elbisenin boyun kısmına ve etek ucuna oldukça hacimli rumiden oluşturulmuş desenlerle kompozisyon tasarlanmıştır. Altın yaldızla rumi desenler boyanmış, kenar bordürler renklendirilmiştir. Pelerin, omuz ve boyun çevresi yerleşecek şekilde tasarlanmıştır; ön ve arkadan bol dökümlü görünmesi sağlanmıştır. Pelerinin kenarlarına 0,4 mm'lik ince biye uygulanmıştır. Yürürken arkada hafif bir kuyruk oluşturacak bir görünüm kazanması sağlanmıştır.

Model 8. Elbise



Giyisi Tasarımının Önden ve Arkadan Görünümü

Elbise üst bedende simetrik, kalça hattından itibaren asimetric model özelliğindedir. Yaka kayık yaka formunda, omuzları yaka bantı örtmektedir. Beden sıkı ve formudur. Yakada uygulanan bant ön bedende, bel ile kalça arasında sağdan sola doğru (verev) hafif eğimli bir bant şeklinde yerleştirilmiştir. Bantın altından asimetric bir şekilde iki ayrı etek parçası asimetric etek uzunluğunda çalışılmıştır. Sol etek parçasında şifon kumaş kullanılmıştır. Beden üzerine uygulanan yaka ve kalça bantlarında geçme ve rumilerle hazırlanmış bordürlerde yıldız kumaş boyası ve renkli kumaş boyaları kullanılmıştır. Arka beden simetric çalışılmıştır. Arka yaka bantında süslemeler devam etmiştir. Etek ucu arka ortasında ovalleşerek tamamlanmıştır. Tüm etek ucuna 0,5 mm'lik biye uygulanmıştır.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma sonunda, Kahramanmaraş geleneksel kadın giysilerinin tasarım, çizim ve tekniklerinden esinlenerek; hat ve tezhip sanatı zenginliğinin ve ihtişamının çok az da olsa bir bölümünün giysi tasarımları üzerine uyarlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla, giysi tasarımları üzerine hat ve tezhip sanatı figür ve süslemeleri aktararak giysilere kazandırdığı zenginlik göz önüne serilmek istenmiştir. Araştırmaya konu olan sekiz giysi üzerine uygulanan hat figürleri ve tezhip süslemeleri giysileri çarpıcı ve ayrıcalıklı yapmıştır.

Giysilere aktarılan hat figürleri ve tezhip süslemelerinde kullanılan renklerin canlı, dinamik ve yaşayan renkler olmasına özen gösterilmiş; giysilerde geçmişin izlerinin taşınmasına ve kültürel değerlerin öneminin vurgulanmasına özen gösterilmiştir.

Değişen yenedünya düzeni içinde her alanda olduğu gibi tekstil ve moda alanında da yerini almaya çalışan ülkemizin hak ettiği noktaya yükselebilmesi için kendi modasını yaratması ve yönlendirmesi gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için çok zengin kültür hazinesine sahip geçmişimizi günümüzde yaşatabilmek ve günün koşullarına uydurabilmek ilk basamağı oluşturmaktadır. Bu aşamadan yola çıkarak yapılan faaliyetlerin farklı bir akım ve yeni bir kimlikle tekstil sektörünü yönlendireceği açıktır. Yapılan çalışmaların sanatsal olduğu kadar bilimsel olarak da değerlendirilerek tasarım eğitimiyle desteklenmesi ve geliştirilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

Derman, M. U. (2000). “Osmanlı Türklerinde Hat Sanatı”, Yeni Türkiye Özel Sayısı, (701), 589-594.

Derman, Ç., (1998). “Osmanlılar’da Tezhip Sanatı” Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, c.2 IRCICA, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul.

Duran, G., (2008). Ali Üsküdarı, Tezhip Ve Rugani Üstadı, Çiçek Ressamı, Mas Matbaacılık AŞ, İstanbul

KIRZIOĞLU, N. Görgünay, 1991. “Kahramanmaraş Geleneksel Kadın Giysileri” Kültür ve Sanat, Türkiye İş Bankası, Sayı: 10, s.5

KOMİSYON, (1991) İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: III, Ankara.

Öztürk, F. (2001). “Osmanlı Hat ve Tezhip Sanatının Günümüz Giysi Tasarımlarına Uyarlanması”, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Ders Notları Ankara.

Özkeçici, İ., ve Özkeçici, Ş. B. (2007). “Türk Sanatında Tezhip”, Seçil Ofset, İstanbul.

Ulusal Z. (2008). “Hat Sanatı Tarihi ve Medresetü’l Hattatin (1914-1936)” Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize.

Uyanık, H. (2009). “Hat Sanatının Kaynakçası”, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

OSMANLI DÖNEMİNDE MARAŞ'TA ABA DOKUMACILIĞI VE GÜNÜMÜZDE BU GELENEĞİ YAŞATAN BİR ABA USTASI

Doç. Dr. Fikri SALMAN¹

Kevser MERCİMEK²

Özet

Aba; yıkanmış, temizlenmiş ve taranmış yün yapağısından dokunarak veya dövülüp bastırılarak elde edilen kalın bir kumaş türüdür. Deve, öküz, keçi kılı veya koyunyünleri bu kumaş üretimi için kullanılır. İnce keçeye benzer görünümlü kalın bir dokuma olan aba; soğuğu geçirmeyen özelliğiyle genelde iklimi sert ve soğuk yörelerde kullanılmaktadır. Genellikle cübbe, hırka, potur, çakşır, terlik olarak kullanılmakla beraber Osmanlı döneminde askeri birliklerde de giyim eşyası, tozluk ve dizlik olarak da kullanılmıştır. Bursa, Gaziantep, Kahramanmaraş'ta dokunmuş örnekleri bulunmaktadır. Genel olarak Kahramanmaraş'ta dokunan ve geçmişten günümüze kadar gelebilen nadide el sanatlarımızdan biri olarak bilinir. Kahramanmaraş abası oldukça eski bir tarihe dayanan yöresel bir kıyafettir. Kahramanmaraş ilinde çok yaygın ve önemlidir. Kendine has özellikleri olan Kahramanmaraş abaları Osmanlı aba geleneğini yaşatmakta ve günümüze kadar babadan oğula öğretilerek aktarılmaktadır. Bugün Kahramanmaraş'ta yaşamakta olan, 1971 doğumlu Hüseyin Gülegül, babası ve ustası İbrahim Gülegül'den öğrendiği aba dokumacılığını yaşatan tek usta olarak bilinmektedir. Dokuma esnasında yapılan desenlendirme yöntemiyle oldukça ilgi çekici bir ürün olan aba, yaşatılması ve kaynaklara geçirilmesi gereken önemli bir yerel üründür. Kahramanmaraş'a özgü olan aba dokumalarından bazı örneklerin takdim edileceği bu bildiriye geçmişte dokunan örneklerin yanı sıra yakın tarihimize tanıklık etmiş bazı abalarla birlikte günümüze gelen diğer abalardan örnekler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aba, Dokuma, Bezeme

1 Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, Erzurum, e-posta: fikrisalman@mail.com

2 Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzurum, e-posta: kevsermercimek@hotmail.com

**THE ‘ABA’ WEAVING DURING THE OTTOMANS IN MARAŞ
AND A ‘ABA’ MASTER WHO KEEPS THIS TRADITION TO-
DAY**

Abstract

‘Aba’ is a thick fabric type which is made of wool fleece by washing, cleaning, combing and pressing the wool. Camel, ox, goat or sheep wool is used for the production of this type of fabric. ‘Aba’ is a thick type of fabric which looks like thin felt, is used in cold places and harsh climate because of its cold-proof structure. ‘Aba’ is used as robe, cardigan type of outwear is also used in Ottoman period as knee pad and legging for the soldiers. Woven samples of ‘Aba’ can be found in Bursa, Gaziantep and Kahramanmaraş. It is known as a rare type of hand, generally woven in Kahramanmaraş, which is kept alive to the present from the past. ‘Aba’ of Kahramanmaraş is a local outfit and its history goes back to old dates. It is very important and common in Kahramanmaraş. ‘Aba’ of Kahramanmaraş carries on Ottoman traditions and it is being taught from father to son up till now. Hüseyin Gülegül, born 1971, is known as the only ‘Aba’ weaver alive who keeps tradition of ‘Aba’ weaving that he learned from his father and master İbrahim Gülegül. Aba is a local product that should be kept and recorded is a very attractive and interesting product because of its designing method in weaving process. In this report, some samples from Kahramanmaraş ‘Aba’, Aba which is woven in the past and close history, and other Aba’s which is kept today will be presented.

Keywords: Aba, Woven, Ornaments

Giriş:

Kurulduğu günden itibaren Osmanlı İmparatorluğu siyasi ve kültürel açıdan hızlı bir gelişme göstermiştir. Sürekli gelişen ve büyüyen Osmanlı Beyliği, Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u almasıyla cihan imparatorluğuna doğru yol almıştır. Osmanlı idaresi altına alınan topraklara da Türk kültürü hâkim olmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu köklü bir geleneğin taşıyıcısı olarak Selçuklulardan devraldıkları kültür mirasıyla birlikte, Anadolu'da karşılaştığı çeşitli uygarlıklardan gelen etkileri de kendi benliklerinde erittikten sonra kullanmıştır. Yeniliğe ve batıya açık bir görüşle anayurttan getirdikleri sanat anlayışını Anadolu'nun eski uygarlıklarından gelen gelenek ve görenekleri zenginleştirmiş ve bu sentez sonunda kendine has bir yeniçağ Türk sanatı ortaya çıkmıştır.

Küçük bir beylik yapısından imparatorluk gücüne ulaşan Osmanlılar gerek yöneticiler, gerekse halktan insanlar, göçebe hayatın zorunlu kıldığı koşullara uygun giyinmişlerdir. Giysileri basit, rahat ve kullanışlıydı. Türklerin tarih boyunca kullandıkları kumaş çeşitlerinin sayısı bir hayli fazladır. Zamanla yıpranan bir materyal olması sebebiyle pek çoğundan günümüze örnek ulaşmamıştır. Kaynaklarda adı geçen kumaş türlerinin sayısı 650 civarındadır. Biz bu çalışmada Kahramanmaraş'ta günümüze kadar ulaşmış olan aba örneklerini ele alacağız.

Aba; yıkanmış, temizlenmiş ve taranmış yün yapağından dokunarak veya dövülüp bastırılarak elde edilen kalın bir kumaş türüdür. Deve, öküz, keçi kılı veya koyunyünleri bu kumaş üretimi için kullanılır. İnce keçeye benzer görünümlü kalın bir dokuma olan aba; soğuğu geçirmeyen özelliği ile genelde iklimi sert ve soğuk yörelerde kullanılmaktadır. Çoğunlukla cübbe, hırka, potur, çakşır, terlik olarak kullanılmakla beraber, Osmanlı döneminde askeri birliklerde de giyim eşyası, tozluk ve dizlik olarak da değerlendirilmiştir. Bursa, Gaziantep Kahramanmaraş'ta dokunmuş değişik örnekleri bulunmaktadır. Genel olarak Kahramanmaraş'ta dokunan ve geçmişten günümüze kadar gelebilen nadide el sanatlarımızdan biri olarak bilinir.

Kahramanmaraş abası oldukça eski bir tarihe dayanan yöresel bir kıyafettir. Osmanlı döneminde aba dokumacılığı, Kahramanmaraş ilinde çok yaygın ve önemlidir. Kendine has özellikleri olan Kahramanmaraş abaları, Osmanlı aba geleneğini yaşatmakta ve günümüze kadar babadan oğula öğretilerek aktarılmaktadır. Bugün Kahramanmaraş'ta yaşamakta olan 1971 doğumlu Hüseyin Gülegül, babası ve ustası İbrahim Gülegül'den öğrendiği aba dokumacılığını yaşatan tek usta olarak bilinmektedir. Dokuma esnasında yapılan desenlendirme yöntemiyle oldukça ilgi çekici bir ürün olan aba, yaşatılması ve kaynaklara geçirilmesi gereken önemli bir yerel üründür. Bildirimizin bu bölümünde aba kumaşının dokuma teknikleri ve genel özellikleri ile ilgili bir takım bilgilere yer vereceğiz.

Kahramanmaraş abası çıkırıktaki bükülen ve kökboyası ile boyanan iplerin ahşap tezgâhlarda ustanın maharetiyle desen oluşturularak dokunan bir kumaştır. Aba, gömme tezgâh (çukur tezgâh) dediğimiz yer seviyesinden biraz daha aşağıda kurulan tezgâhlarda dokunmaktadır. Çukur tezgâh da denilen tezgâhlar ülkemizde el dokumacılığında yaygın olarak kullanılan bir tezgâh tipidir. En önemli özelliği dokuyucunun oturduğu yer ve pedalların bulunduğu kısmın bir çukur içerisinde olmasıdır. Bunun dışında yüksek tezgâhtan hiçbir farkı yoktur. Tamamen ağaçtan yapılmış olan çukur tezgâhlar iki adet gücü, mekik, uzatma tahtası, bağlaç, ayak pedalı, üst denge tahtası ve tarak kısımlarından oluşur. Zamanla çukur tezgâhların yerine yüksek tezgâhlara geçiş olmuştur. Bugün aba bu yüksek tezgâhlarda dokunmaktadır. Dokunan abaların ipleri ise deve, öküz, keçi, kuzu yünlerinin orijinal renklerinin korunumuyla veya yün yapağının dövülüp bastırılmasıyla elde edilen iplerin doğal boyama yöntemi ile boyanmış eğrilmiş, bükülmüş iplerdir. Renkli işlemeli abalarda kullanılan ipler kök boya ile renklendirilmiştir. Ayrıca kişinin ekonomik ve sosyal durumuna göre dokunan abanın malzemesinde çeşitlilik artmaktadır. Yani kullanılan iplere ilaveten gümüş ve altın suyuna batırılmış sırmalar ve ipek ipler kullanılmaktadır. Sim sırma ve gümüş sırma ile dokunan abalar kişinin ekonomik ve sosyal durumu ile bilgi sahibi olmamıza olanak sağlar. Bu bölümde de abanın dokunması ile ilgili teknik bilgiler verilmeye devam edilecektir.

Aba parçalar halinde dokunduktan sonra tezgâhtan çıkarılıp şekil verdikten sonra birleştirilen bir dokumadır. Aba iki parçadan meydana gelmektedir. Abayı oluşturan parçalar ise alt şah ve üst şah olarak adlandırılmaktadır. Alt şah alt bölüm, üst şah ise üst bölüm demektir. Dokunması ise şu şekildedir;

Alt şah: önce **zilfe** dediğimiz iki ya da üç cm siyah atkı ile düz bir şekilde dokunur. Daha sonra sim ya da sırma ile dişemeler yapılır. Dişemeleri takiben **pavzat** adını verdiğimiz bir nakış yapılır. Pavzattan sonra yine dişemeler yapılır. Dişemeleri takiben bordo çubuk atılır, bu çubuk abanın ön kısmında her iki yanda yakadan veya bel seviyesinden etek ucuna kadar uzanır. Bordo şerit tamamlandıktan sonra istenirse yine dişeme yapılabilir. Daha sonra siyah, krem iplerle çubuk çubuk dokunur. **Şahın bitmesine 10 cm kala, tekrar pavzat dediğimiz motif işlenir.**

Üst şah ise şöyledir: Üst şah da yine iki ya da üç cm siyah atkı ipliyle düz bir şekilde işlenir. Biz buna **zilfe basma** denilir. Daha sonra bordo bir iple ince bir çubuk atılır. Bu çubuk, alt şahda yaptığımız bordo çubukla aynıdır. Sonra tekrar dişeme yapılır. Üst şah abanın en önemli yerlerinden biridir çünkü ustanın maharetini sergilediği bölümlerendir. Bu bölümde simle, gümüş iplerle ve renkli iplerle motifler yapılır. Belirli bir ölçüden sonra tekrar dişemeler atılır. Bordo çubuklar işlenir, arkasından siyah beyaz çubuklar belli bir ölçüde dokunur. Üst şahın orta kısmına geldiğinde, Kahramanmaraş abasının sırt nakışına gelinir. Sırt nakışı abanın zarafetini gösteren zarif ve narin motiflerle işlenir. Bu motifler

I. Salon V. Oturum

pavzat, kare ve **sandık** motifleridir. Motifler zemini oluştururken iç kısımları da **yan gül, ters gül** ve düz gül isimli motiflerle doldurulur. Sırtta bulunan diğer bir ayrıntı ise gerdan bölümüdür. Gerdan üçgen şeklindedir, bele doğru iner. Üçgen şeklinin çevresinde ise selvi dediğimiz motifler bulunur. Gerdanın iç kısımlarına da motifler işlenir. Gerdanın da çeşitleri vardır; **bunlar düz gerdan, tohumlu gerdan**, çirtikli **gerdan** olmak üzere üç isim altında toplanır.

Abanın sırtındaki motifler tamamlandıktan sonra tekrar siyah beyaz çubuklar işlenir. Döş (göğüs) kısmına gelindiğinde önce bordo çubuklar atılır ve dişemeler yapılır. Sim veya sırma içerisine renkli iplerle motifler işlenir. Yine abanın göğüs kısmına da çeşitli motifler işlenerek zenginleştirilir. Dişemeler yapıp pavzat kapatılarak siyah beyaz çubuklar dokunduktan sonra bordo çubuk dokunur. Bordo çubuk da dişemelerle tamamlandıktan sonra zilfe basma işlemi yapılarak dokuma tamamlanır. Dokunan aba, tezgâhtan kesilerek çıkarılır.

Abanın kolları ise farklı bir şekilde işlenir. Öncelikle siyah ya da lacivert renkte atkı ipi kullanılarak 10 ya da 12 cm kadar uzunlukta düz bir dokuma yapılır. Ardından bordo çubuklar dokunur. Bordo çubukların arasına (en az altı adet) sim ya da sırma çubuk yerleştirilir. Daha sonra siyah beyaz çubuklar atılır. Kolun orta kısmına gelindiğinde yine sırmadan ya da simden iplerle sandık kaplama adı verilen motifler içerisine çeşitli nakışlar yapılır. Motifler tamamlandığında siyah beyaz çubuklar işlenir. Bordo çubuklar yapıldıktan sonra, başlangıçtaki gibi siyah veya lacivert renkte atkı ipliyle yaklaşık 10-12 cm dokunarak abanın kolları tamamlanır. Abanın yakası da yine sim ya da sırma tipi iple dokuma yapılır. Abanın yakası ayrıca hazırlanarak boyun kısmından abaya monte edilir.

Parçaları tamamlanan aba tezgâhtan kesilerek çıkarılır ve abayı sağlamlaştırılmak için, soğuk ve yağmurdan da korunmak için bir takım işlemlerden geçirilir. Bu işlemler şöyledir; dokunan aba kumaşı dikilmeden külle yıkanıp temizlenir. Daha sonra hamamda sıcak su ile iyice ıslatılarak keçe gibi yoğrulur. Böylece iplerin kaynaşıp birbirlerine geçirilmesi sağlanır. Yapılan bu işlemle abanın pürüzsüz, sıkı ve sert hava koşullarına dayanıklı hale gelmesi sağlanır.

Sağlamlaştırma işleminin ardından dokunan parçalar birbirine dikilir. Kollar ve yaka da dikilerek eklenir. Alt ve üst şah birbirlerine birleştirilirken balıksırtı denilen bir dokuma tekniği ile birleştirilir. Kollarda ve yakada da bu tekniğin kullanıldığı yerler olabilir.

Aba dokunduğu ipin türü ve rengine, üzerindeki motife, boy ölçüsüne, giyildiği yöreye ve giyen kişinin özelliklerine göre isimlendirilir ve çeşitlilik gösterir. Aba çeşitlerine şunlar örnek olarak verilebilir. **Suriye (Humus) abası, yerli aba** (kırmızı, siyah, lacivert ve toprak renginde), **sırmalı aba, kısa aba, kıl aba, uzun aba** gibi. Abanın kalitesini sırtındaki sandık adını verdiğimiz motifin sayısına, motif çeşitliliğine ve kullanma şekline bakılarak anlaşılabilir. Mese-la dokuz sandıklı aba birinci sınıf abadır. Yedi sandıklı aba ise ikinci sınıf bir

abadır. Eskiden köylerde aba çeşitli amaçlarla kullanım yeri bulmuştur. Varlıklı kişiler, damat olacak gençler düğünlerinde ve özel günlerde sırmalı aba giymişlerdir. Bu abaların sırt ve göğüs işlemleri yoğun olup gümüş veya altın sırma iplerle yapılmıştır. Abanın sırtındaki sandık motifleri ve bunların adedi giyen kişinin hem ekonomik hem de sosyal düzeyini ifade etmekte idi. Bekçi, çoban, çiftçi gibi halktan insanlar ise daha sade olan düz aba ve renkli işlemeli abaları giymişlerdir. Yine Kurtuluş Savaşın da Kahramanmaraş'ta milli mücadele için oluşan çetelerin de giyimleri yine abadır.

SONUÇ:

Bugün Kahramanmaraş'ta aba dokumacılığı, aba ustası **Hüseyin Gülegül** tarafından devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Kahramanmaraş Kız Meslek Lisesi'nde ve belediye tarafından açılan kurslarda Hüseyin Gülegül bu dokuma türüne ilgi duyanlara aba kumaşı dokumayı öğretmektedir. Kahramanmaraş'ın kurtuluş yıldönümlerinde çete geleneğini devam ettiren halk günümüzde aba giymeye devam etmektedirler. Folklorik kıyafetlerin yanı sıra aba dokumasının motifleri ve tekniği ile tekstil ürünleri de yapılmaktadır (sehpa örtüsü, çanta, pano, yastık yüzü vb). Bu şekilde bize atalarımızdan kalan bu kültür mirasının yaşatılması sağlanmaktadır.

KAYNAKÇA:

SALMAN, Fikri; **Türk Kumaş Sanatı**, Zafer Ofset Matbaacılık, Erzurum, 2011.

ÖZTÜRK, İsmail; **Dokumaya Giriş, Halı, Düz Dokumalar ve Dokuma Kumaşların Üretim Teknikleri**, Mor Fil Yayınları, Ankara, 2007.

DEVREK, Hacı Murat; **Giysilerin de Dili Var**, Halkoyunları Derleme ve Araştırması, 2005.

I. Salon V. Oturum



Envanter no:200

- Kumaş: Siyah beyaz çubuklu
- Yaka: Dik yaka
- Ürün: Kemerli aba
- Süsleme: Sim sırma ve nakış işlemeli
- Fotoğraf:Esra Yeşilli



Envanter no:200 abanın önden yakın görünümü.

Fotoğraf:Esra Yeşilli

Teknik özellikler: Aba genel olarak çok yoğun motiflidir hemen hemen her yerinde çeşitli motifler görülmektedir. Diğer örneklere göre farklılıkları vardır. Abanın bel kısmına gelen yerde bir kemeri bulunmaktadır. Boyun bölümünden başlayarak etek uçlarına kadar uzanan bölümler vardır. Bu bölümlerin içerisinde bele kadar uzanan kısımda düz güller, keklik ayağı ve çeşitli yaprak motifleri vardır. Şeritlerin bölümlendirilmesi dişemelerle yapılmıştır. Göğüs kısmındaki şeritlerin bitişlerinde üçgen motifler vardır. Kemer kısmında ise boydan boya devam eden selviler belin etrafında dönmektedir. Kemer kısmının alt tarafında pavzatlar bu pavzatların içlerinde düz güller bulunmaktadır. Dışında ise selviler etek uçlarında da devam eder. Pavzatın simetriği yine etek ucunun ön kısımlarında devam etmektedir

I. Salon V. Oturum



Envanter no:200 abanın sırt görünümü

Fotoğraf:Esra Yeşilli

Abanın sırtı kollara kadar uzanan geniş ve ihtişamlı bir gerdana sahiptir. Gerdan içerisinde yan güller, düz güller, keklik ayağı, ters güller ve çeşitli çiçek motifleri bulunmaktadır. Yine sandıkların ve gerdanın etrafında selviler çepeçevre sıralanmıştır



Fotoğraf:Esra Yeşilli Envanter no:200 abanın sırt ve yaka detayı

Abanın sırtında ki muntazam dokumaya uygun olarak sim sırma ile yapılmış teferruatlı ve zarif bir yakası vardır. Üst üste üç kademelidir



Envanter no:200 abanın abanın yandan kol detayı ile görünümü

Fotoğraf:Esra Yeşilli

Sırttan ve göğüsten gelen motifler kolda da devam etmektedir, motiflerin simetrisi alınarak kolda örneğine pek az rastlanan bir dokuma yapılmıştır. Aba parçalar halinde dokunan bir tür olduğu düşünüldüğünde ayrı ayrı dokunan bu iki parçanın birleştirildiğindeki denklığı ve uyumu mükemmeldir. Tüm noktalar birbirini ile aynı hizada tamamlayıcı bir şekilde konumlanmıştır.

KAHRAMANMARAŞ SANDIKLARINDAKİ MOTİF VE SEMBOLLERİN DİLİ

Yrd. Doç. Dr. Gonca Hülya YAYAN

Yrd. Doç. Dr. Ayşen KILIÇ

Selcen BEŞEN

“Fikirlerinizi onaylamıyorum, ama bunları ifade etme özgürlünüze son nefesime kadar saygı göstereceğim.”

Voltaire (1694 – 1778)

Çok eski çağlardan günümüze kadar çeşitli topluluklarda kullanılmış olan sandık, hem bireysel hem de dekoratif bir ürün olarak her zaman karşımıza çıkmaktadır.

Eski Mısır’ dan günümüze kadar kullanılan bir mobilya türü olan sandık, taşınabilir bir depolama ünitesi olarak Avrupa’ da özellikle Ortadoğu Rönesans’ ta (12yy – 16yy) değerli dokumaların, örme eşyaların, takıların ve çeyizlerin saklanması için kullanılmıştır. O devirde göçebe hayatının vermiş olduğu zorluklar sebebiyle bir yerden bir yere giderken de (kumaş, mücevherat, silah, yiyecek v.b.) değerli, değersiz pek çok eşya sandıklarla taşınmıştır. O devir sandıkları bulunan yerin özelliğine göre dökme demirden menteşeli, kolları ağır levhalarla yapılırken zanaatın ilerlemesiyle özellikle de 13 – 16. yüzyılları arasında İtalyanların yaptığı oymalı, kakmalı, derili, boyalı ve süslü sandıklar olarak çok fazla çeşitler ortaya çıkmıştır.

Türklerde ise sandığın kullanımı, Avrupa ile ilişkilerin geliştiği ve batı yaşam tarzına özenildiği 1800’ lü yıllara denk gelmektedir. (Anabritanica, 2004; 19) Hatta 1851 yılında Londra’ da uluslararası olarak yapılan sergide Osmanlı İmparatorluğu tarafından sergilenen pek çok eser arasında sandıklarda yer almıştır (Küçükerman, 2001; 74 - 84).

Zaman içinde Türklerde işlevsel olarak kullanılan bu sandıklar, çeşitli kesimlere hitap eden estetik ürünler haline gelmiştir.

Türkler, buldukları coğrafyalarda ve yaşadıkları her yerde değerli eşyalarını (giysi, örtü, dokuma ürünleri, havlu, takı, çeyiz v.b.) bohçalara sararak sandıklarda saklamışlardır. Gelinlik kızlar için hazırlanan çeyizler ise özel işlemeli bohçalar içinde sandıklarda bazen de gömme dolaplarda evlerde muhafaza edilmişlerdir. Bu özel işlemeli bohçalar da çeşitli olup mendil,

çorap, elbise, nişan eşyaları v.b. için yapılmış ve genelde sandıklar içinde saklanmışlardır. Zengin evlerinde ise sandıklar için sandık odaları tasarlanmış ve sandıklar sıra sıra bu odalara yerleştirilmiştir (Arseven, 1975; 4).

Sandığın ana malzemesinin ahşap olduğu düşünülecek olursa sandıklarda geleneksel süsleme yöntemleri ile bu malzemeye uygun materyallerde seçilmiştir. Bu materyaller, sandıklarda ahşap ve metal uçlu aletlerle oyularak oyulan yerlere yerleştirilmiş deri, metal ve boyamalarla süslenmişlerdir (Usal, 2010; 161).

Yapılan araştırmalar ve kazılarda, ağaç işçiliği ve ahşap oymacılığının tarihinin çok eskilere gittiğini göstermektedir. Şöyle ki Orta Asya da Pazırık Kurganından çıkarılan malzemeler içerisinde ağaç işçiliği ile yapılmış ahşap oyma eserlere rastlanılmıştır (Çetintaş, 1998; 263).

Orta Asya da Türklerin (İslamiyet' ten önce) yaptıkları ahşap oyma heykelerde mevcuttur. İslamiyet' ten sonra ise put sayılan eserlerin yasaklanmasıyla heykel sanatı terk edilmiştir. Ancak oyma sanatı diğer sanat eserlerinin üzerinde kullanılmaya devam etmiştir. Bu sanat uzun yıllar Türkmenistan' da uygulanmıştır. Daha sonraları da Anadolu da Selçukların döneminde mimari eserlerde önemli bir süsleme unsuru olarak kullanılmaya devam etmiştir. Selçuklarla bu sanat gelişerek orijinal bir üslup olurken beylikler döneminde de aynı gelenek sürdürülmüştür. Bu dönemde pek çok önemli eserde ahşap oyma sanatının en ince özellikleriyle eserler ortaya çıkartılmıştır. Selçuklarda ahşap oyma sanatında geometrik desenlerin yanı sıra yazı ve figürlerde kullanılmıştır. Hatta bitkisel motiflerdeki dinamik desenlerden oluşan kıvrık dallarla süslemeler, o dönem eserlerine ayrı bir zenginlik katmıştır. Günümüzde de bu bitkisel motifler sıklıkla kullanılmaktadır (Arıkan, 2009, 20 - 21).

Selçuklardan sonra Osmanlı dönemlerine gelindiğinde ise ahşap oyma sanatı gelenekselleşerek önemini korumuş ve özellikle sandık ahşap oyma sanatı daha çok gündelik kullanım eşyaları olarak (kiriş, mihrap, minber, rahle, tavan, raf, kapı, pencerelerde oyma süslemeler, gelinlik sandıklarında, gömme dolap kapılarında, lamba iskemlesi olarak, mücevher kutularında, sultan tahtlarında, koltuklarda ve sandalyelerde, çocuk beşiklerinde, sofrta altlıklarında) karşımıza çıkmıştır (Yücel, 1975; 3).

Günümüzde pek çok ilimizde ahşap oyma sanatı hemen hemen her alanda kullanılmaktadır. Bu illerimiz içerisinde de ön sırada ahşap oyma sanatına hayat veren bir ilimiz olan Kahramanmaraş gelmektedir.

Kahramanmaraş özellikle ahşap oyma sanatının en güzel örneklerinden olan çeyiz sandıkları ile Türkiye ve dünyada da adından söz ettiren önemli bir ilimizdir.

Ahşap oymacılığı için en eski çağlardan Osmanlının gerileme dönemine kadar görülen en temel özelliklerin başında işlevsellik ön planda olmuştur. Bu süreçte ortaya konan her sanat eseri mutlaka bir işlev, bir fonksiyon üstlenmiştir. Bir yapı, bir kullanım eşyası veya herhangi bir obje hem günlük hayatta bir ihtiyacı karşılamış hem de son derece estetik bir sanat tasarımı olarak karşımıza çıkmıştır. Fonksiyonel özellikleri dolayısıyla akla gelen ve gelmeyen her eşya,

I. Salon V. Oturum

günlük kullanım eşyaları bile son derece özenle işlenmiş ve süslenmiştir. Süsleme unsurlarının çok değişik malzemeler üzerinde uygulanması nedeniyle (işlevselliğinden kaynaklanan bir biçimde) Türk sanatındaki eserlerde bitkisel, geometrik biçimlerin yanında en olmadık formlar üzerinde de çok başarılı kompozisyonlar ortaya çıkmıştır. Bu kompozisyonlarda yer alan öğeler belirli düzen ve kurallar çerçevesinde bir araya gelerek sanat eserlerini oluşturmuştur. Böylece Türk süsleme sanatlarında bu motifler mükemmel bir biçimde üsluplaştırılırken kompozisyonlarda zengin bir çeşitliliğe üstün bir olgunluğa ulaşılmıştır.

Türk süsleme sanatlarında kullanılan kompozisyonlardaki motifler aslında Türk kültüründeki maddi ve manevi değerleri de içine alan sembollerden oluşmaktadır. Orta Asya coğrafyasında bulunan hayvanlar, doğa ve bitki örtüsü zaman içinde Türk inanç sistemlerine ve süsleme öğelerini de içine alan sembellere dönüşmüştür.

Sembolik anlatımlarda din, büyü, mitoloji, hayvan ve bitki sembolizmi ile coğrafya ve yaşam koşullarının etkisiyle de geçmişten bir çok sembolde günümüze bu yolla taşınabilmiştir.

Bu bakımdan Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar hayvan, bitki, ağaç gibi unsurların (maddi ve manevi) kültür ürünlerinde yoğun olarak kullanılması da onların sembolik anlamlarının incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bizim için kuşkusuz bu unsurlar ilk çağlardan bu yana tarihsel bir süreç içerisinde değişip, gelişerek günümüz sanatını anlamamızda büyük bir alt yapı oluşturacaktır. (Alp, 2009; 50)

Örneğin hayvan, ilk çağlarda hangi coğrafyada olursa olsun insanoğlunun yaşamsal ve üretimsel en önemli yardımcısı iken, genel olarak Anadolu'da boynuzlu hayvanlar uğur, güç ve bereket gibi iyilik unsuru olarak nitelendirilmiş, yılan ve akrep gibi sürüngen hayvanlar ise kötülük unsurlarının sembolü olmuşlardır.

Türk sanatında da Anadolu'da olduğu gibi koyun, koç ve keçi bolluk ve bereketi, bazı yerlerde koyun, güçsüzlük ve zayıflığı, kartal ve avcı kuşlar ile kuğu, güvercin ve kaz da kutsallığı temsil etmiştir (Çoruhlu, 1995; 52 - 60)

Bitki ve ağaçlarda Anadolu'da ilk çağlardan günümüze kadar çok çeşitli anlamlarda kullanılmış bütün maddi kültür ürünlerinde sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Bitki sembolizmi din, büyü, halk hekimliği ve astroloji gibi bir çok etkenle geniş bir coğrafyada yayılmıştır. (Alp, 2009; 56) Özellikle de tarımsal düzene geçildikten sonra da bu semboller daha çok önem kazanmıştır (Aksel, 1960; 130). Bitkiler ve çiçekler Anadolu'nun tarihinde her yerde süsleme aracı olarak kullanılmıştır. Hayat ağacı ise eski Türklerden Hitit, Asur, Sümerlilerdeki sanat eserlerine kadar pek çok eserde karşımıza çıkmıştır.

Gül ağacı, defne ağacı, badem ağacı Anadolu'da efsanelerde geçerken defne barışın sembolü olmuştur (Püsküllüoğlu, 1996; 107-113). Bu efsanelerde ağaçların içinde bir canın ve onu can kulağıyla dinleyen bir ruhun varlığına inanılmıştır (Karaağaçlı, 1995; 143). Hurma, hayat ağacının temsilcisi olarak görülmüş, nar ise ölümsüzlüğün sembolü olarak düşünülmüştür (Erberk, 1986;

26, 29). İncir yaprakları ve tahıl başakları ise bereketi simgelemiştir. Asma ve zeytin bereketi ve bolluğu sembolize etmiştir.

Ağacı, bitki ve canlı varlıkların dışında Anadolu'da da çeşitli olay ve nesnelere de yoğun sembolik anlamları bulunmaktadır. Bu nesne ve olaylar, işaret ettikleri semboller doğrultusunda maddi ve manevi kültür ürünlerinde de kullanılmaktadır (Alp, 2009; 64). Bu kültür ürünlerinden olan Kahramanmaraş sandıklarında da bu sembolik özellikler motiflerle süslenmiş kompozisyonlarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Kahramanmaraş sandıklarında kullanılan bitkisel sembolere gelince bunlar sırasıyla gül, zambak, lale ve çeşitli öğelerdir.

Gül motifi:

Ahşap işlemeciliğinde en çok kullanılan motiflerden biride güldür. İlk gül örneğine M.Ö. 5. yy ait olduğu belirtilen Pazırık kurganında Altaylar'da bulunan ilk düğümlü Türk halısı olarak bilinen halıda rastlamaktayız. Bu halının zemininde karelerin içleri, çapraz çiçek ve yapraklardan oluşan "Hun Gülü" (kara gül) motifleri ile süslenmiştir. Bu motifin benzerleri Türkmenistan'da yer alan Yonut, Göklen, Teke, Sarıh ve Salur Türkmenlerinde yüzyıllar boyu kullanılmıştır. Aynı gül motifini biz sembolize edilmiş olarak Kahramanmaraş sandıklarındaki gül motiflerinde arasında da tespit ettik (Şekil, 6, 8, 11, 19, 20, 21, 26, 27, 28; Resim) (Kirzioğlu, 1995; 29, 30, 46).

Zambak motifi:

Genel görünümü ile bir haçı andıran bu çiçek ise orta çağ Avrupa'sında çokça kullanılan bir süs öğesi ve kraliyet amblemi olmuştur. Türkler, Avrupa seferlerinden dönerken (Mohaç) bu çiçeğin şeklini beğenmiş ve çeşitli eserlerde stilize ederek kullanmışlardır. Memluklar döneminde zambağa benzeyen armalar kullanmışlardır. Zambak, beyazla eş anlamlı olup, temizlik masumiyet ve bakireliği temsil eder (Ersoy, 2007; 82). Zambak motifi stilize edilmiş bir şekilde Kahramanmaraş sandık oyma desenleri içerisinde yer almıştır (Resim 5, 12, 23, 30, 31).

Lale motifi:

Türklerin milli çiçeği olan laleye Arap alfabesiyle "L-A-L-H" Allah adında da bir elif, iki lam ve bir h harfi bulunduğu için, eskiden beri bir kutsallık addedilmiştir. Osmanlı'da bir döneme adını vermesinde de bu kutsallığın bir rolü olduğu sanılmaktadır.

İran mitolojisinde ise yeşil bir yaprak üzerindeki çiğ tanesine şimşegin isabetiyle yaprağın alevlenip donmasından meydana geldiğine inanılır. İçindeki siyah noktalar da gönül yanğını temsil etmektedir (Ersoy, 2007; 81 - 82). Lale motifi de Kahramanmaraş sandıklarında oyma figürü olarak sıkça kullanılmıştır (Resim 9, 24, 27).

Ağaç motifi:

Ağacın sembolizmde çeşitli yönlerden yorumlara yol açan ayrıcalıklı bir yeri bulunmaktadır. Çünkü o yaşam denen çarkın süreklilik algısını yaratır. Ağaç, yaşayan her insan gibi hep yukarı göğe doğru uzanarak çıkmak, boy atmak ve meyvelerini vereceği başa ulaşmak eğilim ve özlemini taşımaktadır.

I. Salon V. Oturum

Ağaç, genel olarak insanı ve hayatı temsil ederken, Semavi dinlerde yeşil ağaç, ilahilik mertebesine eren insanları sembolize eder (Ersoy, 2007; 19-20).

Ağaç motifi de Kahramanmaraş sandıklarının da sıkça kullanılan bir motiftir. Değişik kompozisyonlar halinde aşağı yukarı her desenin içinde vardır (Resim, 1, 3, 5, 7, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 25, 26)



Hayat Ağacı motifi:

Hayat ağacının uzun bir geçmişi vardır. Yüzyıllar boyu, mimaride ve çeşitli el sanatlarında kullanılmıştır. Tiflis – Çıldır gölü arasındaki Kurutaş

Kurganından çıkan M.Ö. 2000 yıllarında kalma gümüş kadehte kabarma işlemler arasında hayat ağacı motifine de rastlanmıştır (Kirzioğlu, 1995; 119). Altaylardaki Pazırıkta 7. Kurgandan çıkan bir çocuk önlüğüne, aplike işi yapılmış altın yapraklı ve altın kabartmalarla süslü deri bir hayat ağacı motifinin işlenmiş olduğu görülmektedir (Kirzioğlu, 1995; 84) (Resim 94). Hayat ağacı Anadolu Selçuklu mimarisinde ilginç kompozisyonlarla karşımıza çıkar.

Türk el sanatlarında da ağaç ve hayat ağacı motifi en çok kullanılan sembollerdendir. Tahta oyma sanatının en güzel örneklerinin yaşatıldığı Kahramanmaraş sandıklarında hayat ağacı sembolü çeşitli şekillerde stilize edilerek sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Resim 1, 3, 5, 7, 12, 15, 16, 19, 20, 25).

Palmiye motifi:

İslam'da hayat ağacı palmet adı verilen palmiye yapraklı gösterilir. Bazı kaynaklar bunun hurma ağacı yaprağı da olabileceğini öne sürüyorlar. Ancak palmiyeyi alev dili olarak Selçuklu mimarisinde kullanılan motifler arasında da görmekteyiz. Ayrıca Palmiye Hıristiyanlıkta da sonsuz yaşamın sembollerinden sayılmaktadır (Ersoy, 2007; s.134).

Kahramanmaraş sandıklarında yer alan oyma motiflerde ağırlıklı olarak bu palmetler kullanılmıştır. Palmetler, hayat ağacı ve onun yaprakları olarak karşımıza çıkmakla beraber, gövdesiz sadece stilize yapraklar şeklinde simetrik, helezon ve iç içe geçen motifler şeklinde de özellikle dolgu motifi olarak da kompozisyonlarda karşımıza çıkmaktadır (Resim 2, 3, 4, 5, 6, 8, 12, 16, 19, 27).

Defne motifi:

Defne motifi, Yunan ve Roma'da zafer kazanarak ölümsüzlük katına ulaşanlara özgü bir yücelik sembolü olarak tarihte yaygın bir kullanım alanı bulmuştur.

Defne, diğer yaprağını dökmeyen ağaçlar gibi sonsuz yaşamın, enerjinin ve gençliğin de evrensel bir simgesi olmuştur. Defne batı mitolojisinde de Apollonun kutsal ağacıdır.

Defne sembolüne Kahramanmaraş sandıklarında kullanılan motiflerde çok az rastladık. Stilize edilmiş olarak birkaç örnekte yer verilmişti. (Sandık Örneği 12 -17)

Nar motifi:

Anadolu Selçuklu mimarisinde sonsuzluğu ve bereketi sembolize eden nar meyvesi gibi motiflerin genel olarak çoğalmayı, üremeyi simgelediği anlaşılmaktadır.

Genellikle nar gibi çok taneli veya çok çekirdekli meyveler ve tahıllar, bereket motifi olarak kullanılmışlardır. Anadolu'da çiftçiler ürünün bereketli olması için öküzlerin boyunlarına nar takarlar (Ateş, 1996; 175).

Kahramanmaraş sandık oyma desenlerinde çok olmasa da bu motif birkaç örnekte yer almaktadır (Resim 1, 8, 18, 27, 20, 22)

İnci motifi:

Üst paleolitik dönem insanların en önemli iki tutkusu vardı. Bunlarda biri dünyaya gelmek diğeri ise yeniden doğmak düşüncesiydi. Bu duygularını ilk insanlar mağara duvar resimlerinde ve mezarlarında sembolik bir şekilde

I. Salon V. Oturum

yansıtmışlardır. Aynı zamanda pek çok sembol gibi inci ve boncuk da doğum ve yeniden doğumun sembolik öğeleridir (Ateş, 2002; 65)

Özetle inci doğum gelişimine sahip minik “doğurgan yumurtanın” sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kahramanmaraş sandıklarındaki kompozisyonlarda özellikle de kenar bordürlerinde bu motifleri sıkça görmekteyiz (Resim 1 – 27 – 11 – 13 – 16 – 17 - 19 - 23).

Badem motifi:

Bugün Anadolu’da çocuk sahibi olmak isteyen kısır kadınlar bu efsane sebebiyle badem ağacı altında sabaha kadar uyurlar. Çeşitli el sanatlarında karşımıza çıkan bu motif Kahramanmaraş sandık motiflerinde de yer almaktadır. Daha çok kenar, bordür kısımlarında bu motif kullanılmıştır (Resim 5 – 8 - 14 – 15 – 18 – 20 – 21 – 22 – 26 - 28).

Çalı motifi:

Çalı, Tevrat’ta Tanrının görüntüsü olarak tanımlanırken Tanrı’nın ilk olarak Musa’ya Sine Dağında yandığı halde sönüp kül olmayan bir çalılık içinde görüldüğünden söz edilmektedir. Ezoterik görüşe göre çalı, sıklığı nedeniyle içinde gözle görünmeyen bir hazine de saklamaktadır. Çalı Hayat ateşinin kucakladığı Hayat Ağacı’nın bir sembolü olmuştur (Ersoy, 2007; 31-32).

Kahramanmaraş’ta da oyma sanatının ürünleri olan bir sandıkta bu motifle karşılaştık. Genelde golmetlerden oluşan hayat ağacı bu sembolde çalılar arasında görünüyor (resim-7)

Yaprak motifi:

Hayat ve ölümle ilgili bir motiftir. Her yaprak düştüğünde bir insanın öldüğüne, her yaprak yeşerdiğinde ise bir insanın doğduğuna dair inançlar mevcuttur. Ayrıca ruhun ölümsüzlüğünü simgelemektedir (Ateş, 1996; 159)

Kahramanmaraş motiflerinde stilize edilmiş palmet halinde yapraklar her sandıkta kullanılmıştır.



Kuş motifleri:

Orta Asya inanışlarına göre, doğurgan dişinin özdeşlerinden biride yumurtanın sembolü olan kuşlardır. Bu Hüma/Humay kuşudur. Humay kuşu ile kendini yakan ve sonra yeniden doğan muhteşem Zümrüdü Anka kuşu arasında ciddi bir paralellik görülmektedir.

Kuşlar, kutsal doğurgan yumurtayı temsil ettiğinden yumurtalardaki doğum ve aşılammış yumurtanın taşıdığı ölüm kavramı bu kuşun kendisini yaktığı ve tekrar doğduğu şeklinde de algılanabilmektedir.

Bu nedenle tarihi süreç içerisinde akbaba, kartal hatta bütün kuşlar kutsallık kazanmış, Asya'nın genelinde de kutsanmışlardır (Ateş, 2002; 127).

Kahramanmaraş sandıklarında kullanılan birkaç motifle kuş sembolüne rastladık. Bir tanesinin güvercin olabileceğini (resim-1) düşünüyoruz. Diğer bir tanesi de yan bordürlere kullanılan kuğu motifidir (resim-7).

Güvercin motifi:

Şiir dilinde aşk sembolü olarak ifade edilen güvercinin bir özelliği de hem cinslerine karşı gösterdiği tatlı ilgi ve ilişkiden kaçınmamasından kaynaklanmaktadır. Bu kuşlar yaşamlarını hep çift gezerek sürdürürler.

İslam'da azizlerin türbelerinin etrafında yoğunlaştıklarından dolayı onları manen koruduklarına inanılır.

Günümüzde de bereket, sağlık ve iyi niyetin bir sembolü olarak, diğer bir deyişle talih kuşu olarak da adlandırılmaktadır.

Kahramanmaraş sandıklarında bir örnekte güvercin tespit ettik (resim 155).

Kuşu motifi:

Kuşu, saflık, zarafet, güzellik simgesi olmuştur. Kuşu ölümsüzdür ve gökten geldiğine inanıldığına kutsaldır. Yunan Mitolojisinde Zeus'un, Leda'ya yaklaşmak için kuşu şekline girdiğinden bahsedilmektedir (Ateş, 1996; 157).

Kahramanmaraş sandık motiflerinde bir örnekte kuşu motifine rastlanıldı. Kenar bordürünü süsleyen bu motifin net bir kuşu başı olduğu açıktır (resim 7).

Yılan motifi:

Ölüm – yaşam kavramlarıyla ilintilidir. Her yıl deri değiştirdiği için yeniden doğuşun sembolü olarak düşünülmüştür. Günümüzde de sağlık ve sıhhat simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitolojilerde bir çok yararlı ot ve bitkiyi getiren yılan, hayat ağacının değişmez

Kahramanmaraş sandık motiflerinde bir örnekte yılan motifini tespit ettik (resim 26-22). Bir kenar bordüründe yer alan bu motif başsız bir yılanı ifade ediyordu.

Hilal motifi:

Ay motifi dişi, pasif ve suyla ilgili niteliklere sahip sembolleri içermektedir.

Hilal bir çok Müslüman devletinin bir ya da birkaç yıldızla birleştirilerek cennetin bir imajı olarak da değerlendirilmiş, yorumlanmıştır.

Türk el sanatlarında hilal motifi çok kullanılmıştır. Kahramanmaraş sandık oyma motiflerinde az rastlanmıştır (resim 22-29).

Kahramanmaraş sandıklarının kompozisyonlarında çizgilerde kullanılmıştır. Genelde bu çizgiler, soyut bir sembol olarak doğadan ve insanların ruhsal davranışlarından esinlenip ve çizilerek kompozisyonlarda yer almışlardır.

Bu çizgiler düz, eğik, yatık, köşeli olarak farklılıklar göstermektedir.

Düz yatık çizgiler kompozisyonlarda statik bir etki yaratırken, sükunet, sessizlik ile huzuru kısaca durgunluğu yansıtmaktadır. Kahramanmaraş sandıklarının bütün örneklerinde bu çizgiler görülmektedir.

Eğik köşeli çizgiler kompozisyonlarda hareketi ve yargı hamlesini yansıtmakta olup genelde eğik çizgiler sembolik olarak anlamları şöyledir (resim 26)

İç bükey çizgiler: Yorgunluk ve tembelliği (resim 22)

Dış bükey çizgiler: Azmi, direnmeyi, dayanıklılığı (resim 11 – 15 - 19)

Hafif dalgah çizgiler: Şefkati, hoş görüyü, zarafeti, yumuşaklığı (resim 18 - 25)

Çalıştığımız bu motifler ve semboller her toplumun maddi ve manevi değerleri bünyesinde bulunduran kültürel özellikler olarak insanlığın geçmişi kadar eskidir. Bir ucu Orta Asya'ya diğer bir ucu ise Anadolu'ya kadar uzanan bir coğrafyada yaşamış olan insan toplulukları bu kültürel özelliklere kendi kültürlerinde yer alan etnik farklılıklarını yansıtarak zenginleştirmişler ve o toplumun, bölgenin kültürel kimliklerini oluşturmuşlardır. Bu kültürel kimlikler gelenek ve göreneklerle, yaşam biçimleriyle kuşaktan kuşağa aktararak gelişmiş ve günümüze kadar gelmiştir. İnsanlar bazen bir taşın üstünde, bazen bir halıda, ahşapta bazen de bakırda kısaca çeşitli objelerle bu kimlikleri her yere taşımışlardır. Böylece manevi kültür değerleri ve kimlikler büyük bir çoğunluğu gerek yapısal gerekse işlevsel olarak sembollerle ifade edilmiştir.

İnsanoğlunun anlatmak istediği din, büyü, mitoloji, hayvan ve bitkiler sembolleştirilerek coğrafya ve yaşam koşullarıyla geçmişten günümüze kadar kültür ürünleriyle zenginleşerek gelmiştir.

Anadolu'muzun müstesna bir ili olan Kahramanmaraş'ta yapımı devam eden Kahramanmaraş sandıkları da bu kültür ürünlerinin başında gelmektedir. Anadolumuzun zenginliklerinden olan Kahramanmaraş sandıklarında da bir kültür ürünü olarak çoğunlukla bitkisel, hayvansal ve doğa ile ilgili sembollerin pek çoğu kullanılmıştır. Bunlar sırasıyla; bitkilerden, gül, zambak, lale; doğayla ilgili ağaçlardan, hayat ağacı, palmiye, defne, nar, inci, badem, çalı, yaprak; hayvanlardan güvercin, kuğu, yılan ayrıca hilal motifi, eğik köşeli, iç bükey, dış bükey ve hafif dalgah çizgiler olarak karşımıza çıkmıştır. Sonuç olarak Kahramanmaraş sandıklarının kompozisyonlarında yer alan motif ve sembollerle geçmişle gelecek arasında bir köprü kurulmuş ve kullanılan sembollerle de bu sanatı yaşatmaya devam etmiş ve gelecekte de devam edecektir.

Kaynakça

- Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi 2004 cilt 6 Ana Yay. İst.
- Arseven Celal Esad 1975 Türk Anş. Cilt 1 – 4, İst. M.E. Basımevi
- Küçükerman Önder 2001 “1851 Londra Sergisi ve Osmanlı İmparatorluğundaki Yansımalar” Antik Dekor Dergisi
- Usal, Yalçın, 2010, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sosyal Bilimler araştırmaları Dergisi, Cilt I, Sayı I
- Günay Reha 1999 Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri, İst. Yem. Yay.
- Çetintaş, V 1998 Tarsus ve Köylerinden Ahşap Oyma Sandık Örnekleri Dünden Bugüne I. Tarsus Semp. 25-26 Aralık Berdan Tarih ve Kültür
- Arıkan Hacer 2009 Kahramanmaraş Oyma Sanatı, Y.Lisans Tezi Ank.
- Yücel E 1975 Selçuklu Ağaç işçiliği, Sanat Dünyamız Yıl:2 Sayı:4 Mayıs İst.
- Özkeçeci 2008 Türk Sanatında Kompozisyon, İst. 2008, Pasifik Ofset
- Kirzioğlu 1995 Altaylardan Türk Boyuna Ortak Türk Dünyası Ortak Motifler
Ankara ABC Matb.
- Ögel, Bahattin, Türk Mitolojisi, 1993, Ankara.
- Ersoy Necmettin 2007 Semboller ve Yorumları, İst. Dönence Yay.
- Alp K. Özlem Orta Asya’dan Anadolu’ya Kültürel Sembollere Giriş, Ank. 2009
Eflatun Yay.
- Öney Gönül Anadolu Selçuklarında Heykel Figürleri Kabartma ve Kaynakları
Hakkında Notlar, Selçuklu Araştırma Dergisi, 1969
- Sinemoğlu Nermin Sanat Tarihi Tarih Öncesinde Bizans, İst. 1984
- Eyüpoğlu İ. Zeki Anadolu Uygarlığı İst. 1981
- Mutlu Belkıs Efsanelerin İzinde Yakın Doğudan Kuzey Avrupa’ya İst. 1995
- Rasonyi Laszlo Tarihte Türklük 1988 Ank.
- Diyarbakirli Nejat Hun Sanatı 1972 İst.
- Aslanaga Oktay Türk Sanatı I, II İst. 1984
- Bilici Kenan Anadolu Taş Tezyimatında Hayvan Üslubu Ege Üni. Edebiyat Fak.
Sanat Tarihi Dersi İzmir 1993
- Çoruhlu Yaşar “Türk Sanatında Koyun, Keçi, Koç Figürlerinin Sembolizmi”
Türk Dünyası Dergisi 1995
- Çoruhlu Yaşar “Türk Sanatında Yırtıcı Olmayan Kuşların Sembolizmi”

Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu

- Türk Dünyası Dergisi 1995
- Çoruhlu Yaşar “Türk Sanatında Balık Figürlerinin Sembolizmi”
Türk Dünyası Dergisi 1995
 - Aksel Melik Anadolu Halk Resimleri 1960 İst.
 - Püsküllüoğlu Ali. Efsaneler, Ankara, 1996
 - Karaağaçlı C. Şakir Anadolu Efsaneleri, Ankara, 1995
 - Erberk Güran Hayat Ağacı Motifi 1986 İst.
 - Oğuz Burhan Mezar Taşında Simgelerin İnançları 1983 İst.
 - Ateş Mehmet Mitolojiler ve Semboller 2002 İst. Aksıteda Matb.
 - Ateş Mehmet Mitolojiler, Semboller ve Halılar 1996 İst. Yeni Alaş Matb.

16. YÜZYILIN BAŞINDAN 18. YÜZYILIN ORTALARINA KADAR MARAŞ'TA EL SANATLARININ GELİŞMESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Okt. Cavit POLAT¹

Özet

Bu çalışmada tarihsel süreç içinde Osmanlı İmparatorluğunun Maraş'ı topraklarına katmasından 18. Yüzyılın sonlarına kadar Maraş'ta el sanatlarının gelişmesine etki eden faktörler üzerinde durulmuştur.

Birçok medeniyetin izlerinin görüldüğü, topraklarında devletlerin hüküm sürdüğü Maraş'ın coğrafi-tarihi özellikleri ve kültürel mirası, her alanda olduğu gibi el sanatları alanında da kendini göstermiştir. Ne yazık ki günümüzde yapılan literatür taramaları ve saha çalışmalarıyla Maraş merkezde el sanatları atölyelerinin yoğun olduğu alanlarda bu kültürel mirasın korunamadığı tespit edilmiştir. Geçmiş dönemde Maraş'ta Külekçilik, Saraççılık, Kalaycılık, Oymacılık, Tarakçılık, Dokumacılık, Bakırcılık, Tenekecilik, Tüfekçilik, Dericilik, Keçecilik gibi Türk El sanatlarının birçok alanlarında mesleki faaliyetler sürdürüldüğü görülmüştür. Bu kadar geniş alanda ve çeşitlilikteki el sanatlarının gelişimine neden olan faktörler ana başlıklar altında değerlendirildiğinde, bölgede yumuşak demir kaynaklarından dolayı demircilik, Orman alanlarının Maraş bölgesinde yoğun olması ve hammadde sıkıntısının yaşanmamasıyla oymacılık, bölgede etkili el sanatlarından olmuştur. Yine yayla kültürünün bölgede bir yaşam tarzı olarak benimsenmesi ve mevsimsel özellikler dokumacılığın gelişmesini sağlamıştır. Orta Asya'dan bozkır kültürünün bir ürünü olarak Anadolu topraklarına yayılan dericilik, Maraş'ın ticari yollar üzerinde bulunması, çeşitli yerlerden bölgeye getirilen aşiretler, Maraş'ta İmparatorluğun üçüncü büyük çarşısının bulunması, gayri Müslimlerin ticari faaliyetleri gibi birçok nedenlerin üzerinde durulmuştur.

Yapılan araştırma kapsamında el sanatlarının Maraş'taki gelişim sürecine etki eden faktörler dönemsel anlamda genel hatlarıyla ele alınmış, her dönem kendi içinde değerlendirilerek arşiv kaynakları ve saha çalışmalarıyla desteklenmiştir. Bu yöntemle kültürel kimliğimizin önemli bir parçasını oluşturan el sanatlarının Maraş'ta gelişmesine etki eden faktörlerin kapsamlı bir şekilde ortaya konması amaçlanmıştır.

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Elemanı

Anahtar Kelimeler: Maraş, El Sanatları, Aşiretler, Gayrimüslimler
Giriş

El sanatları insanlığın tarihi kadar eskilere dayanır. Yaşam şartları ve insanların ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış ve günümüze kadar çeşitlenerek, gelişmiştir. Türk el sanatları bulunduğumuz coğrafyada binlerce yıllık geçmişten aldığı zenginlikle Osmanlı devletinde en üst noktaya gelmiştir. Osmanlı devletinde şehirlerin mali ve iktisadi yapısını oluşturan en önemli kalemlerden biri el sanatları olmuştur. Bu yapı içindeki şehirlerden biri de Maraş'tır. Maraş'ın geçmişte önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmasının sonucunda oluşan kültürel birikimi ve çeşitli coğrafi özelliklerinden kaynaklanan kazanımları el sanatlarının gelişmesinde katkı sağlamıştır.

Osmanlı döneminde Maraş'ın el sanatları alanında yaşadığı gelişmeler arşiv belgeleri, Halep vilayet salnameleri, yabancı ve yerli araştırmacıların çalışmalarından faydalanılarak ortaya konulacaktır. Çalışmada 16. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyılın ortasına kadar ki dönemde el sanatlarının gelişimini sağlayan unsurlar ayrıntılı olarak işlenecektir.

2.Maraş'ta El Sanatlarının Gelişmesini Sağlayan Faktörler

2.1.Tarihi ve Kültürel Faktörler

Bir çok medeniyete ve devlete beşiklik etmiş Maraş elde ettiği kültürel kazanımları bir diğerine aktarımda bulunmuştur. Her alanda olduğu gibi el sanatları da bu aktarımdan fazlasıyla faydalanmıştır.

Osmanlı döneminde el sanatlarına çok önem verilmiştir. Bu dönemde el sanatları ev çarşı ve saray üçgeninde yoğunlaşır, özellikle sarayda yetişen ustalar bir akademi özeliğinde eğitim almışlardır. El sanatları 16. yüzyıldan itibaren zirveye ulaşmıştır. Özellikle Fatih döneminde kurulan nakkaşlar mektebi sanat eğitiminin öncüsü niteliğindedir. Bu eğitim sonraları oluşturulan kuyumcular, sarraflar, terziler, dericiler, dokumacılar, işlemecileri de kapsayarak devam etmiştir.¹

Maraş Osmanlı devletine kadar üzerinde birçok devletin hüküm sürdüğü bir yerdir. Bu bağlamda bölgede kalıcı izlerinin daha çok elde edildiği Hititler başlangıç olarak kabul etmek gerekirse, Hititler'in Anadolu'ya yayılmalarıyla Maraş bu devletin sınırları içine dahil edilmiş oldu. Asur Krallarından II. Sargon zamanında Hitit Devletine ait tüm krallıklar sonlandırıldı ve Asur Devletinin vilayetleri haline dönüştürüldü. Böylece Maraş'ta Asurların egemenliğine girdi. Daha sonra Pers Kralı'nın verdiği mücadeleler neticesinde Maraş Perslerin eline geçti. Ekonomik anlamda oldukça güçlenen Maraş, M.Ö.333'te Perslerin Büyük İskender'e yenilmesi süreciyle Anadolu'yla birlikte Makedonların eline geçti. Büyük İskender'in ölümüyle Anadolu'da toprakların hisseleşmesi sonucunda

¹ Tacisel Onuk-Feriha Akpınarlı, "Cumhuriyetten Günümüze El Sanatlarının Doğuşu, Gelişimi, Sosyal Kültürel Eğitim Ve Ekonomik, İlişkileri Bakımından Bugünkü Durumu Ve Geleceği", *El Sanatları, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Cilt 13, Ankara, 2005, S.29.*

I. Salon V. Oturum

Galarlar'ın ve Kapodokya Krallığının denetimlerine girdi. Romalıların Kapadokyalılarla mücadelesi sonuncunda Maraş bu kez de Romalıların denetimine geçti. 395'te Romalıların bölgeden ayrılmasıyla Maraş Bizanslılara kalmış oldu. Arap Bizans mücadelesinin yaşandığı dönemde Bizanslılar, Halid Bin Velit'in ordusuna şehri teslim etmek zorunda kaldılar. Abasiler dönemine kadar bir çok defa kuşatma gören Maraş sık sık el değiştirdi ve şehir tekrar Bizanslıların eline geçti. Nihayetinde Maraş, Malazgirt zaferi sonrasında Türklerin yönetimine geçti. Zamanla Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılmasıyla birlikte, Dulkadiroğulları'na ve ardından da Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devletine katıldı.¹

Geç Hitit şehir devletlerinden Gurgum'a başkentlik yapmış farklı dönemlerde Asur, Pers Roma Bizans ve 1085 yılında Türkler'in kontrolüne geçen² Maraş'ta yukarıda kronolojik anlamda hüküm süren her devlet kültürel zenginliğini doyasıya yaşayarak ekonomik, ve sosyal yaşamda da kazanımlarını el sanatlarına aktarmışlardır.

İnsanın ruhunda zanaata ve sanata yatkınlık olduğu gerçeğinden yola çıkılarak el sanatları anlamında her devletin kendi yaşadığı dönemde yerel el sanatlarının gelişimine katkı sağlandığını söylemek mümkündür.³ Bu tanımlamadan yola çıkılarak Maraş'ta kuruluşlar, işgaller, beraberinde bir çok kültürel değişiklik ve yeniliklerde getirerek var olan kültürel zenginliğe katkı sağlamıştır. Özellikle el sanatları konusunda Osmanlı'nın batı ve doğudaki seferleri sonuncunda elde ettiği kazanımlar el sanatlarının yapım tekniklerine katkı sağlamıştır.⁴ Kuyumculuk alanında ve oymacılık alanında Maraş Selçuklulardan Dulkadirli'ye aktarılan ve sonrasında da Osmanlıya geçen süsleme ve şekillendirme özelliklerine sahiptir. Kuyumculuk alanında küpeler, burma çeşitleri başa takılan fesler süslemede kullanılan ince işlerin en güzel örnekleri Maraş'ta yapılmıştır. Boyuna takılan kolyeler, Maraş burması, Maraş kordonu, tohum, gerdanlık, asma yaprağı, yıldız gibi Maraş'a has takılar yapılmıştır. Şüphesiz bu zenginliğin temelinde Selçuklu ve Dulkadirli vardır.⁵

Maraş'ta hüküm süren devletler bazı el sanatlarının ilk defa Maraş'ta kullanılmasına bazılarının gelişimine katkı sağlamışlardır. Tüm devletlerin kültürel mirasını da Osmanlı dönemi Maraş'ı her alanda olduğu gibi el sanatlarının geliştirerek kullanmıştır.

1 Ahmet Eyicil " Kahramanmaraş İlinin Tarihçesi", Ben Maraş'ı Böyle Gördüm, Yusuf Basımevi, Ankara 2001, s. 21-35.

2 İbrahim Solak, "16.Yüzyılda Maraş Şehri", Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam

Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş, 2008 S.142.

3 Selahattin Öğülmüş, "Kültür Ve Kişilik Üzerine" Sütçü İmam Dergisi, Sayı 6, Ankara 1995, S.23

4 Ahmet Yiğit, Kültürel Değişim, Selamet Yayınları, İstanbul, 1984, S.102

5 Kahramanmaraş İli Çevre Durum Raporu, Kahramanmaraş Valiliği İl Çevre Ve Orman Müdürlüğü,

Kahramanmaraş, 2006, S.127

2.2.Hammadde Faktörü

Maraş iklimsel özellikleri ve coğrafyasında bulunan bol su kaynaklarından dolayı bazı el sanatlarının doğal olarak gelişmesini sağlamıştır. Tokat Sivas Amasya Konya Küre, Trabzon, Erzincan, Elazığ, Diyarbakır, Gaziantep ve Maraş bakırcılık alanında önde gelen şehirlerdendir. Buna neden hammaddeye yakınlık ya da ticaret yolları üzerinde olmasındandır.¹ 16.yüzyılda Osmanlı devletinin Birecik'te var olan nehir donanmasına gemi yapımında kullanılmak üzere Maraş'tan ağaçlar götürülmesi ve bu durumun 18. yüzyıla kadar devam ettiğini göstermesi Maraş oymacılık alanında kullanılan ağaçların bolluğu bakımından önemlidir.² Maraş'ta Osmanlıdan günümüze ağaç oyma sanatının gelişmesinin temel nedeni hammadde ihtiyacı sıkıntısının yaşanmaması ve orman alanlarının bol olmasıdır.³ Maraş'ta demire dayalı el sanatlarının gelişiminde Maraş'ın Zeytin kazası dağlarında demir maden ocağının bulunması demircilik alanındaki el sanatlarını geliştirmiştir. Bu çevrede yumuşak demirle at nalları, tarım aletleri, ve kaplar yapılmaktaydı.⁴ Maraş'ta aşiretlerin hayvancılıkla uğraşmaları bazı el sanatlarının hammadde ihtiyacı duymadan üretim yapmalarını da sağlamıştır. Coğrafyasından kaynaklanan yayla kültürü nedeniyle göçebe toplumu Maraş yaylalarında hayvanlarını otlatmasıyla birlikte hammaddesi deriye dayanan el sanatlarında önemli bir merkezdi, Atalay'ın ifadesiyle Maraş'ta Çukurova hayvanlarına mahsus gayet kıymetli takımların üretimi yapılırdı.⁵ Maraş'ta dericiliğin önemi devamında saraçlık ve köşkerliği de önemli kıldı. Bu alanda yapılan el sanatları ürünleri çevre yörelere de gönderilmekteydi.⁶ Yine bölgedeki hayvancılık faaliyetleri hammadde yüne dayalı dokumacılık faaliyetlerini ve keçeciliği geliştirdi. Keçe yünün sıcaklık ve basınçtan dolayı sürtünme yoluyla kaynaşma sonucunda elde edilen el sanatıdır.⁷ Maraş bölgesine yönelik araştırmalarıyla tanınan ve bölgenin en büyük özel kütüphanesinin sahibi emekli Öğretmen Yaşar Alparslan Maraş'taki doğal zenginlikler noktasında yaptığı değerlendirmelerde Maraş'ın ikliminden dolayı bol yağmur aldığı ve ağaç anlamında sorunun olmadığını belirtmektedir. Alparslan Berit dağının

1 Emine Karpuz, "Anadolu'da Kullanılan Bakır Kaplar Ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", *Türkler Ansiklopedisi*,

2006, C,12 S.425, 432

2 İlyas Gökhan, *Başlangıçtan Günümüze Maraş Tarihi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2001, S.242

3 Selim Büyük Çapar, *Kahramanmaraş'ta El Sanatları*, Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Ana dalı, Kahramanmaraş, 1995, S.4

4 Vital, Cuinet, "Asya Türkiye'sinde Maraş Sancağı, Seyahatname", *Tarih Coğrafya Kitaplarında Göre Maraş*, Haz. Serdar Yakar, Yaşar Alparslan, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2009, S.153

5 Besim Atalay, *Maraş Tarihi Ve Coğrafyası*, Maarif Vekaleti, Ankara 1973, S.72

6 Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş 46*, C:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2007, S.406

7 Yahşi Yazıcıoğlu Ve Diğerleri, "Keçeden Yapılan El Sanatı Ürünlerinin Çağdaş Bir Yorumla Uyarlanması", *Türkiye'de El Sanatları Geleneği Ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, S. 303.

I. Salon V. Oturum

maden kaynakları bakımından zengin olduğunu çıkarılan demir, gümüş, kalayın Osmanlı dönemi Maraş'ında işlenerek tarım aletleri, ev araç gereçleri, nal, gem olarak değerlendirildiğini hatta İran'a kadar ulaştığını belirtmektedir. ¹

2.3. İklim Faktörü

Osmanlı döneminde Maraş'ın iklimi bazı el sanatlarının rahatça yapılmasına hem süreç anlamında hem de mevsimler anlamında zemin hazırlamaktaydı. Atalay'ın ifadesiyle yazları sıcak kışların ise ılık ve yağışlı olması rüzgarın şubat ayında ağustos ayına kadar esmesi nemli ve serinletici rüzgar yapısının bitki ve ağaçların yanı sıra üretilen bazı el sanatları ürünlerinin de ihtiyacını doğal olarak karşılamaktaydı.² Değerlendirme yapıldığında örneğin deri üretimi Maraş kış aylarında ılıman olduğu için sekteye uğramamaktadır. Oysa aşırı soğuk ve sert olan yerlerde donmadan dolayı deri işlemesi güç olur, Maraş'ta, yazlı kışlı deri üretimi gerçekleşir. Yine ikliminden dolayı oymacılıkta kullanılan ceviz ağacı yaygındır.³ Bölgede ılıman bir iklimin olması küçükbaş hayvancılık için gerekli otların bulunmasından dolayı hayvancık gelişmiştir. Bölgede hayvancılığın yaygınlığı deri ürünlerinden yapılan el sanatlarının gelişimini de sağlamıştır. Su alanları bol bir bölgede kurulu olan Maraş'ın çevresinde çok sayıda ağacın yetişmesi oymacılık sektörünün gelişmesine neden olmuştur. Gürgen ceviz, gibi çatlamaya dayanıklı ağaçların oymacılık alanında kullanılmasıyla ürünlerdeki kaliteyi artırmıştır.⁴ Elhalebi ise Maraş'ta yapılan el sanatlarının güzel olmasını iklime bağlar, şu şekilde tanımlar: Maraş'ın iklimi güzeldir. Yünlü kumaşlar ile ince abalar yapılır. Hayvan derileri işlenerek semerler yapılır. Çınar ve ceviz ağaçlarından sandalyeler yapılır.⁵

2.4. El sanatları Mesleklerinin ve Ürünlerinin Çeşitliliği

Maraş hemen her alanda el sanatları faaliyetlerinin yapıldığı merkezlerden biriydi. Şehir dışından uzak bölgelerden gelen kişiler alacağı malzemenin birini bulup birini bulamayacağı endişesini yaşamazdı. Maraş'a geldiğinde tüm ihtiyaçlarını tedarik edeceğini bilirdi. ⁶ Osmanlı'nın 3. Büyük bedesteni olarak bilinen burada, Maraş el sanatlarının Kuyumculuk, oymacılık, bakırcılık, dericilik, Saraççılık nalbantlık, keçecilik, kalaycılık, demircilik, tarakçılık, tenekecilik, yemenicilik, aba dokumacılığı, çırıkçılık, çorapçılık yazmacılık, taşçılık, tabaklık, kavaflar, semercilik, duvarcılık gibi birçok el sanatları vardı.⁷ Bu durum müşteri durumunu göz önünde tutan esnafın hizmet

1 C.K. Yaşar Alparşlan 1942, (Emekli Öğretmen)

2 Besim Atalay, Maraş Tarihi Ve Coğrafyası Üzerine, İstanbul Matbaası, 1973, S.165-172

3 C.K. Yaşar Alparşlan

4 Ayhan Doğan "XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş", Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Doktora Tezi, Konya 1999, S.299.

5 Kamil Elbali Elhalebi, "Haleb'de Maraş", Tarih Coğrafya Kitaplarında Gör Maraş, Haz. Serdar Yakar Yaşar Alparşlan, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2009, S.129

6 C.K. Yaşar Alparşlan

7 Mesut Dedeoğlu,, Kahramanmaraş Ekonomisi, Lazer Ofset, Ankara, 1996 ,s 37

verilmeyen alanlarda da çalışmalar yapmalarına neden oluyordu. Maraş Osmanlı devletinin ordularının güneye yapacağı seferlerde tercih ettiği bir tür ikmal üssü gibiydi. Ordunu giyecek, ayakkabı, koşum takımları, çul çadır ihtiyaçları buradan karşılanırdı.¹ Osmanlı döneminde öne çıkan çeşitli el sanatların bazıları sıralandığında,

Dericilik: Türk toplumunda daha çok hayvan koşumlarında ve temel aksesuar olan ayakkabı yapımında kullanıldığı için Türk toplumunun önemli bir El sanatıdır.² Maraş'ta 16. Yüzyıla birlikte dericilik debbaghane olarak kullanılan yerlerde deri işleme işi yapılırdı. çeşitli ilaçlarla derinin hem temizlenmesi hem de dayanıklı hale getirilmesi sağlanarak kendisinden yapılacak el sanatları ürünleri için hazır hale getirilirdi. Maraş'ta 1563 yılında dericilikten alınan vergi geliri 2590 akçedir.³

Maraş El sanatlarının önemli bir kolu olan dericilik meşakkatli ve zor bir meslekti. Osmanlı döneminden başlayarak günümüze kadar gelen uygulama ise, öncelikle 2 gün suda deri bekletilir. Sonra kireçli suda 1 gün bekletilir, zırnık ve kireç karışımı suda yaklaşık 10-15 günlük beklendikten sonra köpek yada güvercin gübresiyle bekletilirdi. Ardından palamut yada sumak yaprağının olduğu karışım da bekletilir sonrası kurutma işlemi yapılır en son aşamada ise hayvan iç yağ ile yağlanır ve renklendirilirdi.⁴ Maraş'ta debbaghanelerde işenen derilerde kimyasal anlamda it dışkısı kullanılan en yaygın katkı maddesiydi. Halk arasında tabakhaneye it b.. mu yetiştiriyorsun sözü buradan gelmektedir. İşini acele yapanlar yada hızlıca bir yere yürüyenler için kullanılır. Bulunmadığı yerde ise güvercin gübresi kullanılır. Maraş'ın tabiriyle köşkerlik diye isimlendirilen deri işçiliği ayakkabı kültüründen at takımlarına kadar bir çok alana da faaliyet göstermiştir. Özellikle Maraş'ta Osmanlı dönemi Maraş'ında pabuçlar yemeniler, çizmeler postallar, çarıklar ve terlikler, ayakkabı türünden çalışmalardı. Özellikle kadın çizmelerine edik denir. Maraş'ın edikleri ünlüdür. Maraş geçen dönemlerde at takımlarının merkezidir yaylaya giden Türkmenler tüm ihtiyaçlarını Maraş'tan temin ederlerdi.⁵

Boyahaneler: Yünden yapılan iplerin ve bez çeşitlerinin boyandığı yerdir. 1563 yıllarında Maraş şehrinde ticari ve sanayi yapısını oluşturan vergilerin boyahane, debbaghane, gibi el sanatları ürünlerinin işlendiği alanlarda 134.682 akçelik toplam gelirin yüzde 63'ünü oluşturduğu görülmektedir. Özellikle boyahaneler gelir bağlamında öne çıkan yapıdadırlar yine boyahaneler dokuma için kullanılacak ipler ve deri ürünlerinin boyandığı yerlerdir. 1563 yılında yaklaşık 26000 akçelik gelir görülmektedir.⁶

1 Şevki Karabekiroğlu, *Maraş'ın Yeniden Doğuşu, Fa Ajans, Kahramanmaraş 2008, S.18*

2 Zeki Tekin, "Deri" *DİA., C.9, İstanbul, 1994, S.176-177*

3 Refet Yananç- Mesut Eli büyük, *Maraş Tahrir Defterleri, Ankara, 1989, 1, S.36*

4 Lütfü Dağtaş, *Anadoluda Dericilik, Dönence yayınları, İstanbul 2007, S.167-168*

5 Hasan Özönder, "Türk El Sanatlarında Maraş'ın Yeri", *Madalyalı Tek şehir Kahramanmaraş Dergisi, Yıl 10, Sayı 10, Kahramanmaraş 1993 s.30*

6 İbrahim Solak, "16.Yüzyılda Maraş Şehri", *Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam*

I. Salon V. Oturum

Oymacılık: Ağaçların yüzey kısmını özel araç gereçlerle yontarak, delerek tasarımı öncesinden yapılan şekillerin ağaca işlenme işidir.¹ Dayanıklı olarak bilinen ceviz gürgen gibi ağaçların üzerine elle ıskarpela ismi verilen çeşitli oyma araçlarıyla çeşitli desenlerin kabartılmasına yada yontulmasına oymacılık, bu işle meşgul olan kimselere ise oymacı denmektedir.² Türk el sanatlarının önemli bir kolu olan oymacılık ev aksesuarlarında camii aksesuarlarında görmek mümkündür. Özellikle camilerde minber, mihrap, evlerde sandalye, koltuk, dolap, camekan, kaşık, oklava, ekmek tahtası, gibi mutfak araç gereçlerinde bu sanatın en güzel belirtilerini bulmak mümkündür. Ağaç oymacılığında Osmanlı yapımı en eski eser olarak bilinen 2. Murat'ın türbesinin tavanında bulunan ahşap tavadır.³ Maraş'ta Osmanlı döneminde oymacılıkta kullanılan ağaç cevizdir. İşlenen ağaçlar içerisinde ceviz yüzde 80 ile birinci sıradadır. Diğer ağaçlar ise gürgen, ve çam ağacıdır, yapılan ürünler ise minber, cami kapıları, oyma çeyiz sandığı, camekan, sandalye aynalık ve mutfak araçlarıdır.⁴ Ağaç oyma orta Asya'dan başlayarak üzerinde kurulan devletlerin ortaya koydukları kültürle birleştirerek gelişmiştir. Yapılan ürünlerde daha çok bitkisel motifler ve geometrik şekiller bulunur.⁵ 16. yüzyıl ahşap oyma el sanatlarında genelde bitkisel bezeme yoğunlaşarak Rumi motifleriyle daha zenginleşmiştir.⁶ Bu anlamda Maraş'ta kullanılan ahşap oyma süslemelerinde bitkisel içerikli süslemeler yoğunluktadır.

Kuyumculuk: Altın maden yapısı itibariyle parlak oluşu ve yumuşaklığı işlenirken herhangi kimyasal anlamda üzerinde çalışmalara gerek duyulmaması ve kolay olarak şekil verilmesinden dolayı tüm dünyada kullanıldığı gibi Maraş'ta da kullanılmıştır.⁷ Altın ve maden işleriyle uğraşmanın adıdır kuyumculuk. Maraş'ta özellikle Dulkadiroğlu beyliği döneminde en üst noktadadır. Buna temel dayanak ise Maraşlı saraya giden gelinlerin beraberinde götürdükleri takılardır. Yine Mevlana türbesini çevreleyen gümüş kafeslerin Maraşlı bir usta olan İlyas ustanın elinden çıkmış olması Maraş'taki kuyumculuk sanatının da

Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş, 2008 S.147-148

1 *Kahramanmaraş İli Çevre Durum Raporu, Kahramanmaraş Valiliği İl Çevre Ve Orman Müdürlüğü,*

Kahramanmaraş, 2006, S. 129

2 *Kahramanmaraş Özel Sayısı, İş Bankası, Kültür Sanat Dergisi, , Yıl 3, Sayı 10, Haziran 1991. S.26*

3 *Meydan Larousse, Sabah Yayınları, C.6 İstanbul 1992, S160*

4 *Kahramanmaraş İli Çevre Durum Raporu, Kahramanmaraş Valiliği İl Çevre Ve Orman Müdürlüğü,*

Kahramanmaraş, 2006, S.127

5 *İş Bankası, Kültür Sanat Dergisi, Kahramanmaraş Özel Sayısı, Yıl 3, Sayı 10, Haziran 1991. S.26*

6 *M. Zeki Kuşoğlu , Dünkü Sanatımız Kültürümüz, İstanbul Ötüken Yayınları, 1994, S.11*

7 *Kemal Kaplan, Türkiye'de Kuyumculuk Ve Altın, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2004. S.11*

başarısını göstermektedir.¹ Dulkadiroğlu döneminde işlenmekte olan ve Osmanlı döneminde de zenginleşen Maraş burması Osmanlı döneminde de bayanların aranan aksesuarı olmuştur.²

Bakırcılık: Eski çağlardan beri hem bakır madeninin bulunması hem de kolay işlenmesi nedeniyle özellikle kap kakac kültürünün öğeleri bu madenden yararlanılmıştır. Maraş'ta özellikle dövme bakır işlenerek değişik desenlerle işlenmiştir. ³ Osmanlı dönemi Maraş'ında bakır ürünlerine bakıldığında muhasara kazanı, ibrik, bakraç, sehen, tas, leğen, kepçe, gibi ürünlerinin sıkça yapıldığı görülmektedir. Genelde Maraş'ta dövme tekniği işçilik yapılmaktadır. ⁴ Maraş'ta bakırdan her tür mutfak araç gereçleri yapılmakla birlikte şairin dile getirdiği Ateş-i aşk ile yanmış mangal, yapımı ünlüdür. ⁵

Dokumacılık: Maraş'ta dokuma tezgahları evlerde ve atölyelerde oldukça yoğundu, kilim, cicim, çuval, haral, heybe, kuşak çadır, yolluk gibi ürünler ön palandaydı. Dokuma yapılacak ipler doğal kök boyalarla boyanırdı. ⁶

2.5. Türkmen Aşiretlerinin Etkisi

Selçuklu devletiyle birlikte Maraş Türkmen aşiretlerinin yoğun yaşadığı yerlerden birisi haline gelmiştir. Türkmen Aşiretleri Maraş, Malatya, Kayseri üçgeninde yoğunlaşmışlardır. Halep'ten Maraş'a kadarki bölümde kışlayan bu aşiretler yaz gelince Maraş yolunu kullanarak yaylalara çıkmaktaydılar.⁷ 1525 yılı itibarıyla yaylak ve kışlaklar arasında göç eden ve Maraş yolunu kullanan aşiretlerin toplam sayısının yaklaşık 166 bin olduğu bildirilmektedir. 19. yüzyıl başlarında bu sayının 50 bin civarında olduğu yönünde tahminler vardır.⁸ Verilen sayılar değindirildiğinde Maraş civarında yaşayan bu nüfusun Maraş'taki ekonomik yapıya ve el sanatları ürünlerinin satımıyla gelişimine katkısı büyüktür.

Maraş'ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte Maraş güney ve güneydoğuda bulunan ve aşiretler için yeni bir yerleşim alanı oluştur, bunda temel neden Maraş'ta elverişli yaylaların bulunması, ve Maraş'ın güney kısmında bulunan aşiretlerin yayla yolları üzerinde bulunmasıdır.⁹ Beyazı'ta göre ise Maraş'ın Osmanlıya katılımıyla bölgeye yerleştirilen aşiret sayısının sayısal anlamda 40 bin olduğudur. Yine kaynağa göre Maraş'ın Osmanlı himayesine

1 *Selim Büyükçapar Kahramanmaraş'ta El Sanatları* S.8

2 *Yeni Bir Yılın Eşiğinde Kahramanmaraş'ın Sosyo ekonomik Yapısı, Kahramanmaraş Sanayi Ve Ticaret Odası, Kahramanmaraş,2001, S.99*

3 *Selim Büyük Çapar , a.g.e. S.10*

4 *Emine Karpuz, a.g.e., S.3-9*

5 *Hasan Özönder a.g.e., s. 32*

6 *Hasan Özönder, a.g.e., s. 33*

7 *İlyas Gökhan, "Kayseri Ve Yöresinde Dulkadir Beyliği Hakimiyeti Ve Eserleri" 4. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri 2003, S.223-224.*

8 *Tufan Gündüz, Vd, Kahramanmaraş DİA, C.24, TDY, İstanbul, 2001, S194-195*

9 *Faruk Söylemez, "18. Ve 19. Y.Y.da Maraş'ta Türkmen Aşiretleri" Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş 2009, S.163*

I. Salon V. Oturum

alınmasıyla farklı bölgelerden çok sayıda konar göçer aşiret bu bölgeye getirilmişti. Bölgenin iklim şartlarına binaen yaz ve kış dönemlerinde değişik alanlarda yaşamlarını sürdüren aşiretler ürettikleriyle Maraş ekonomisine çok büyük katkı sağladılar. Türkmen aşiretleri yaklaşık 4400 çadır ve 44000 nüfus ile Maraş çevresinde marta ayından başlayıp ekim ayı sonlarında biten bir yayla kültürü vardı. Bu aşiretler şehre geldiklerinde 2-3 gün şehirde kalıp ihtiyaçlarını karşıladılar.¹

Konar göçer aşiretler mevsimine göre yazlık ve kışlık alanlarda yaşarlar ve yaşam kaynaklarını da hayvancılık oluştururdu.² Maraş'ta ticari canlılığı sağlayan temel öğelerden biri Türk aşiretlerinin kışlak-yaylak güzergahlarında bulunmalarıydı, aşiretler kendilerine has yün süt yağ yoğurt peynir sair ürünleri pazarlarken karşılığında ihtiyaçları olan kıl çadır kap kaçak gibi ürünleri Maraş'tan temin ediyorlardı Maraş'tan temin ediyorlardı³

Maraş'ta el sanatlarının gelişimini önemli ölçüde etkileyen nedenlerin başında kuşkusuz aşiretler vardır. Osmanlı yaklaşık 50 bin civarında olduğu tahmin edilen aşiretler yaylalara gidecekleri zaman ve yaylalardan indiklerinde alışveriş yaparlardı. Aşiretlerin alışverişlerinde doğrudan yahut dolaylı olarak gündelik yaşamlarını idame edecek el sanatları ürünleri öncelikliydi.⁴ Yine Sümer'e göre yaylalarda yaşayan aşiretler Maraş'a gelerek birkaç gün kalıp ihtiyaçlarını karşıladılar. İhtiyaçları olan el sanatları ürünleri kap kaçak, saraciye ürünleri, kıl çadır, çuval, keçe gibi ürünler alırlardı.⁵ Maraş civarında yaşayan Türkmen aşiretleri yayladan inerken kendi üretimleri olan süttten yapılmış yoğurt, peynir, çökelek, loru getirip pazarlarda satarlar kazandıklarıyla da ise ihtiyaçlarını karşıladılar, buda Maraş'ta ticari anlamda bir canlılığı sağladı⁶

Aşiretlerin yaşam koşulları içinde kendileri için en önemli unsur at idi. Özellikle aşiretlerin at merakı Maraş'taki saraç esnafının yüzünü güldürüyordu, özellikle asil Arap atlarının süsleyen sırmalı takımlar aşiretlerin iskanıyla birlikte müşteri bulmakta zorluk çekilen alana dönüştü. Aşiretler tonlarca yünü ve derileri şehir esnafına satmakta idiler.⁷ Aşiretlerin iskanı ve zamanla bölgede yaylacılık kültürünün bitmesiyle, ordular donatan, saraçlık ve ayakkabıcılık, kaynağını yayla hayvancılığından alıyordu. Bugün meşhur Maraş tabakları iş

1 Bekir Sami Beyazıt, *Aşiretlerin İskânları, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, S.41-42.*

2 Yaşar Bedirhan, "Alaüddeve Döneminde Maraş'ın Sosyal Ekonomik Ve Kültürel Durumu" 1. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs, 2004, Kahramanmaraş, S.391

3 Halil Aygan, "1901-1903 Yılları Arasında Maraş Sancağı", *Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş 2009, S.237*

4 Abdullah Özdemir, "Yaşayan Maraş", *Teknik Eleman, Sayı 6, Kahramanmaraş, 1995, S.49*

5 Faruk Sümer, "Türklerde Atçılık Ve Binicilik" *Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 24, İstanbul, 1983, S.68*

6 Halil Aygan, *235 Nolu Maraş Şerriye Sicili, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 1995, S.30*

7 Beyazıt, a.g.e.S.42

yapamaz durumdaysa sebebini yaylacılığın körelmesinde aramak gerekir.¹

2.6.Ulaşım ve Ticaret Faktörü

Maraş ulaşım ve ticaret merkezi olma sürecine kronolojik olarak bakıldığında tunç çağından başlayarak Suriye ve Mezopotamya bölgesini Anadolulun çeşitli bölgelerine bağlayan bir güzergahtaydı. Yine Hitit devletinde Maraş önemli bir kent statüsündeydi. Fırat nehri kenarındaki Samsat'dan Maraş'a ulaşan yol vasıtasıyla Kayseri hattını kullanarak Boğazköye ulaşmaktaydı.² Maraş stratejik bir noktada da bulunuşu, doğudan batıya batıdan doğuya ülke içi ve ülke dışı yol güzergahlarının üzerinde bulunuşu, Maraş'ı ticaret merkezi yapmıştır.³ Ticaret kervanlarının Maraş'ı tercihlerinde ulaşım kadar ticaret kervanlarının her alanda ihtiyaç duyabileceği nal, mılh, gem, ve zincir başta olmak üzere her tür el sanatlarının bulunabileceği merkezdi.⁴ Maraş'tan çıkan kervanların aldığı malları çevre yerleşim yerlerine Çukurova'ya, Suriye'ye, Orta Anadolu'ya, Irak'a, götürülmekteydi. Maraş'tan alınan mallar ticari anlamda bir gelişmeyi sağladı. Toroslar'dan Suriye ve Irak'a geçen ordular ihtiyaçlarını Maraş'tan temin ederler.⁵ Elde edilen veriler üzerinde bir değerlendirilme yapıldığında sefere çıkan orduların dericilik sektöründe çok büyük bir kazancı Maraş'a bıraktıkları görülecektir. Maraş'ın ulaşım noktalarında merkez niteliğinde olması el sanatlarının gelişmesini etkileyen önemli bir unsurdur. Özellikle bu anlamda gümrük gelirleri gelişimin belirtisidir. 1851 yılında Maraş'ın gümrük gelirlerine bakıldığında 248.243 kuruş olarak görülmektedir.⁶ Kervanlar tabakçılık, köşkerlik çadircılık, kuyumculuk tenekecilik, dericilik, oymacılık gibi el sanatları ürünlerinden aldıkları malları kendi bölgelerine götürürlerdi.⁷ Atalay Maraş'ta tahmini anlamda ihracatın 5050000 kuruş olduğunu en çok ihracat malzemeleri içerisinde yün, yapak, kösele saraçlık malzemeleri, alaca ve aba halı kilim kanepeler, koltuk gibi ürünleri saymaktadır.⁸

Tokat Sivas Amasya Konya Küre, Trabzon, Erzincan, Elazığ, Diyarbakır, Gaziantep ve Maraş gibi El sanatlarının önde olduğu şehirler

1 Tankut, Hasan Reşit Tankut, *Maraş Yollarında, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, S.90*

2 Mehmet Gürbüz, *Kahramanmaraş merkez ilçenin beşeri ve iktisadi coğrafyası, Kahramanmaraş Valiliği Yayınları, Kahramanmaraş 2001, 215, İl Turizm Müdürlüğü, 2002, S.10*

3 Hasan Özender, "Türk El Sanatlarında Maraş'ın Yeri", *Madalyalı Tek şehir Kahramanmaraş Dergisi, Yıl 10, Sayı 10, Kahramanmaraş 1993, S.29*

4 Mustafa Arlı, "El Sanatlarının Gerileme Kaybolma, Ve Üretim Biçimlerinin Değişme Nedenleri İle Gelişme Ve Yaşatılmasına İlişkin Öneriler", *1. Ulusal El Sanatları Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniv., Yayınları, İzmir 1981, S. 41*

5 Saim Emir Mahmutoğlu, "Bedestenler Şehri Maraş", *Türkiye Turizm Mecmuası, Sayı, 14, C.2, Ankara 1963, S7*

6 Hilmi Bakyraktar, *19. Yüzyıl Halep Vilayetinin İtisadi Vaziyeti, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2004, S.134*

7 Saim Emirmahmutoğlu, *Maraşlı Sevenler Ve Güzelleştirme Derneği Yayınları, Ankara 1946, S.9*

8 Atalay, a.g.e. 2008, S.218

I. Salon V. Oturum

hammaddeye yakınlık yada ticaret yolları üzerinde olmalarının avantajlarından faydalanmışlardır.¹ Maraş'ta üretilen yün ürünlerinden ve dokuma ürünlerinden yapılan eşyalar, ağaç ürünlerinden yapılan oyma el sanatları koltuk, sandalye, dolap, ve deri ürünlerinden yapılan at takım ürünleri ihraç edilmekteydi.² Maraş'ta üretilen deri ürünleri dünyanın bir çok yerinden talep görmekteydi bu işlevi merkez sayılan Halep üzerinden yapılmaktaydı.³ Maraş Anadolu'nun Ortadoğu'ya açılan bir kapısı niteliğindedir. Kervanlar vasıtasıyla sağlanan köprü şehrin ticari anlamda gelişmesini sağlamış şehirde üretilen el sanatları ürünleri gerek kara yolu gerekse İskandur'un limanı vasıtasıyla yurt dışına kolayca çıkarılmıştır.⁴ Zengin ve işlek çarşıları ile el sanatlarının bir ticaret merkezi olan Maraş, yolların birleşme noktasında olduğu için yol güzergahından geçen kervanların uğrak yeriydi. Ayrıca Bağdat'a giden Osmanlı orduları ihtiyaçlarını Maraş çarşısından alırlardı. Buna neden ticari anlamda Maraş'ın önemli bir yerde olması ve el sanatları anlamında ününün her tarafa yayılmış olmasıydı.⁵

2.7. Gayri Müslimlerin el sanatları alanındaki faaliyetleri

El sanatlarına katkıları 1553 de Kanuni Sultan Süleyman tarafından Antony Jerkinson adlı bir İngiliz tüccara verilen imtiyaz 1579 da daha bir artarak devam etmiştir. 16. yüz yıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğunda ticari anlamdaki yapılanma yavaş yavaş batıya doğru kaymalar göstermiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri kapitülasyonlar olmuştur. 16. yüzyıldan önce şahıslara verilen imtiyazlar bu tarihlerden sonra devletlere de verilmeye başlanmıştır.⁶ Yabancı tüccarların rahat bir şekilde Osmanlıda ticaret yapması Maraş'ta da yaşanmış Maraş'ta üretilen çeşitli ürünler onlar vasıtasıyla yurt dışına gönderilmiştir.

Maraş'ta gayrimüslimler arasında çok sayıda usta, sanatkar, imalatçı vardı. Askerlikten muaf oldukları için ticaret ve zanaat alanında gelişmişlerdi. Ustalık eğitimine önem veriyorlar ve birbirlerine bu alanda destek sağlıyorlardı.⁷ Maraş'ta ticaret gayrimüslim zenginlerinin elindeydi. Aşiretler yüzlerce ton yün bu zenginlere satarlardı. Ermeniler kurdukları sömürü yöntemiyle aşiretlerin paraya ihtiyacı oldukları dönemde açığa para verirler ve karşılığında malları öldü fiyatına alırlardı. Bu malları da Avrupa ülkelerine satarlardı.⁸

Gayri Müslimler içerisinde Ermeniler Maraş'ta el sanatları alanlarında özellikle dokumacılık, boyacılık, mobilyacılık, dericilik, bakırcılık,

1 Emine Karpuz, "Anadolu'da Kullanılan Bakır Kaplar Ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", *Türkler Ansiklopedisi*, 2006, C,12 S.425, 432

2 Şemsettin Sami, *Kamus-ül Alam, İstanbul Mihran Matbaası, İstanbul, 1316, S.4263-4265.*

3 Mahmut Arıkan, "Osmanlıdan Günümüze Kahramanmaraş Ekonomisi Ve Ahilik", *Kasiad, Kahramanmaraş*, 2003, S.42

4 Kemalettin Koç, "Tarih Boyunca Maraş Şehrini Gelişmesini Etkileyen Faktörler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21/ 2009, S. 322

5 Mesut Dedeoğlu *Dünden Bugüne Kahramanmaraş, Lazer Ofset Ankara 1996, S.38*

6 Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, 2. Cilt, İstanbul, 1970, S. 72-97

7 Karabekiroğlu, a.g.e., S.18

8 Beyazıt, a.g.e., S. 42.

kuyumculuk alanlarında oldukça iyi durumda idiler. Ermenilerin el sanatları alanında işgücünde ve üretimde mesleklerle iştigal eden yapıya bakıldığında da Ermenilerin yaptıkları işle yahut el sanatlarıyla isimlendirildikleri görülmektedir. Ketenciyan Nuri Efendi, Kuyumciyan Artin Efendi, Semerci Hamparsum, Kalaycı Alabaşlıoğlu, Bilezikçiyan Arzuman, Kalıpçı Mardoros.¹ Maraş ve kazalarında yün ve ipekten dokunan halı ve kilimler İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD ye gidiyordu.² Sıralanan isimler değerlendirildiğinde Ermenilerin geniş bir yelpazede el sanatlarıyla uğraştıkları görülmektedir. Maraş'ta gayri Müslimler halkın genel geçim kaynağı olan hayvancılık ve ziraatle uğraşmaktan ziyade onlara göre daha karlı ve verimi çok olan sanayi ve ticaret içerikli işlerle uğraşmakta idiler.³

Besim Atalay dönem itibariyle Ermenilerin ziraat ve ticaretle meşgul olduklarını belirtmektedir ki bu ticaret alanları genelde el sanatları içeriklidir.⁴ 1908 yılında halı ticareti yapan müesseselerin birleşmesiyle Şark Halı Şirketinin kurulması sağlanmıştı. Şark Halı Şirketi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde üretimin gerçekleşmesi için aileleri, kadınları kızları bir yere toplayarak onları idare etti.⁵ Şark Halı Şirketi Maraş' ada 100 adet tezgah koydu ve yapılanlar İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD ye gönderiliyordu.⁶ 1890'ların başında Maraş'ta Mazi ağacından mobilyalar, tahtadan işlenmiş ürünler, ağaçtan çantalar, deve ve keçi kılından üretilen çantalar da imal edilmekteydi. Bu ürünler Halep Ticaret Evi onayıyla yapılıyordu. ürünlerin dış satımı Halep, İzmir ve İskenderun yoluyla gerçekleştirilmekteydi. El sanatları alanında en çok öne çıkan ithalat ürünü kundura yapımında kullanılan işlenmiş köseledir.⁷

2.8.Meslek odaları ve Ahilik teşkilatı etkisi

Ahilik meslekler için hammadeden ürünün ortaya çıkarılışına ve pazarlamasına kadar her şeyi kurala bağlayan bir teşkilattir. Ahiliğin Selçukludaki açılımı kendi meslek grupları içinde kaliteli mal üretmektir. Müşteriyi memnun etmektir. Üretici ve tüketici arasındaki ilişkileri düzenlemektir. Ahilikte emeğe razı olma ve doğru olma ilkesi vardır. Ahiliğin sloganı müşteri velinimetdir ilkesiydi. Mesleki prensipleri ise müşterinin aldatılmaması, malın yalanlarla

1 Necla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyancıları, IQ Kültür Sanat Yayıncılığı İstanbul 2007, S.147.*

2 Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi Ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988, S. 86.*

3

Halil Aygan, a.g.e. S.237
Besim Atalay, a.g.e.1973 ,S.176

4

5 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara,TTK Yay.,1994,S 85.*

6 Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi Ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988, S.86*

7 *Yurt Ansiklopedisi, 1982:5665-5666) (1982), "K. Maraş", Cilt: VIII, İstanbul: Anadolu Yayınları*

I. Salon V. Oturum

övülmemesi, ölçü ve tartıda hileye baş vurulmaması gibi ilkelerdi.¹ Ahilik kurumunda Osmanlı Dönemi Maraş'ta da geçerli olan kurallar vardı, örneğin bedestende satılan bir ayakkabının delik çıkması sonucunda ahi teşkilatı esnafa ceza olarak sattığı özürlü ayakkabıyı iple dükkan önüne asarak teşhir edilmesi cezasını verirdi. Böylece başka müşteriler ikaz edilmiş olunurdu. Yine ahilik teşkilatının esnafa yaptığı yanlış davranıştan dolayı verdiği başka bir ceza ise dükkan sahibinin peştamalının kapı kilidine asılmasıydı.²

Osmanlı dönemi Maraş'ta El sanatlarının gelişimine katkı sağlayan etkenlerden biride, İslam dininin kurallarını kendine ilke edinen meslek odalarıdır. İslam'ın kurallarıyla birlikte ahilik ve lonca şartları birleşince alıcıyı ve satıcıyı da memnun eden bir durum ortaya çıkardı.³ El sanatları alanında üretilme sürecinde ahilik kurumu çok önemlidir. Ahilik bir töre sistemi, ahlak ve davranışları düzene sokan bir tür kurumdur. Ahilikte amaç işinin ehli seçkin bir şahsiyet ve mesleğin gerekliliklerini yerine getirmede bireylerin yetişmesini ve denetimini sağlamaktır.⁴ Osmanlı Döneminde Maraş'ta her meslek grubu loncada örgütlüydü. Lonca şeyhleri esnafın manevi önderi gibiydiler. Her meslek gurubunun kendine ait bir çarşısı vardı. Bakırcılar çarşısı, kuyumcular çarşısı gibi.⁵

Lonca teşkilatının kendine bağlı esnaf yahut el sanatları atölyelerinde bir takım yaptırım gücü olan kurallar vardı. Halk arasında “pabucu dama atılmak” deyiminin kullanımı yanlış yapan bir sanatkarın yahut esnafın pabucunun iş yerinin damına atılarak ve yahut asılarak müşterilere “Ahali bu adam sahtekardır bu adama aman ha dikkat edin mesajının verilmesi amaçlıdır. Ahilerin yanlış yapan esnafa verdiği başka bir ceza ise suçlu esnafın eşeğe ters bindirilerek bu adam şurada esnaflık yapar hileli iş yapmıştır sahtekarlık yapmıştır bağlamında mesaj verilir.⁶

Meslek örgütlerinin yaptırımları bazen meslekle ilgisi olmasa da toplumsal düzenin sağlanması noktasında önemliydi. Örneğin Osmanlı dönemi Maraş'ında yazılı kuralları olmasa da tabakhane esnafının geleneğinde var olan şhlik kültürü hem tabakhane esnafı nezdinde hem de halk nezdinde önemli bir yere sahipti. Tabakhane esnafının büyük saygı duyduğu hatta suç işleyen kimselerin tabakhaneye sığındığı ve suçlunun jandarmaya teslim edilmeyerek cezasını tabakhanece çektiği bilinen bir gerçektir. Maraş'ta yaygın olarak

1 Hilal Ceylan, “Ahilerin Türkiye Selçukluları Ve Beylikleri Dönemi Türk Devlet Ve Toplum Hayatında

Oynadıkları Roller”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008 S.31

2 Alparslan Santur, “Açık Hava Müzeleri İçerisinde Ahilik Ve Esnaf Kültürü”, Uluslar Arası Ahilik Sempozyumu Bildirileri, C.2, S. 274

3 Hasan Özönder, Türk El Sanatlarında Kahramanmaraş'ın Yeri, Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Yıl 10 Sayı 10 Kahramanmaraş 1993 S.30.

4 Taciser Onuk Feriha Akpınarlı a.g.e. S.30

5 Şevki Karabekiroğlu, a.g.e. 2008, S.17

6 Ersin Onar, Halk Kültürümüz, Mevsim yay., İstanbul 1984, s. 41

kullanılan itin azgınıını mezbahaya insanın azgınıını tabakhaneye ifadesi vardır.¹ Tabakhane geleneğinde ki şıhlik geleneği irdelendiğinde tabakhanenin işlevsel yönünün yanında sosyal yönüyle de bir misyon üslenildiği görülmektedir.

1 Lütfü Dağtaş, a.g.e., S.168

Sonuç

İnsanoğlu yaşam mücadelesi vermeye başladığı dönemden günümüze kadar el sanatlarıyla iç içe bir yaşam sürmektedir. İnsanın bireysel ihtiyaçları olan barınma, giyecek, kap kacak ve süslenme ihtiyaçlarını el sanatları ürünlerinden karşılanılmıştır. Bu tür el sanatlarının izleri edilen bulgulardan anlaşılmaktadır. Bu anlamda Tarih boyunca sayısız medeniyete beşik olan Anadolu'da el sanatları anlamında zengin bir mirasa sahiptir. Anadolu'da hüküm süren devletlerin kendi kültürlerini katarak büyütüp geliştirdikleri el sanatları hemen her alanda Osmanlı döneminde Maraş'ta da yoğun bir şekilde görülmekteydi

Yapılan bu araştırma neticesinde görülmüştür ki Maraş'ın Osmanlıya dahil edilmesiyle başlayan El sanatlarının gelişme süreci 19. Yüzyıl ortalarında itibaren gerileme ve yok olma sürecine girmiştir. Günümüz yaşam koşullarının zorunlu olarak bazı el sanatlarının ayakta kalmasına müsaade etmese de kültürel kimlik olarak tanımlayacağımız el sanatlarının kuşaklara aktarılması alanında gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

İlgili Fotoğraflar



RESİM 1: Osmanlı dönemi Maraş'ta yapılan ağaç oymacılığına bir örnek



RESİM 2: Osmanlı dönemi Maraş'ta yapılan çekmeceli sandık



RESİM 3: Osmanlı dönemi Maraş'ta yapılan Bakır Sini



RESİM 4: Osmanlı dönemi Maraş'ta yapıla Bakır Siti

KAYNAKÇA

ARIKAN Mahmut, “Osmanlıdan Günümüze Kahramanmaraş Ekonomisi Ve Ahilik”, Kasiad, Kahramanmaraş, 2003

ARLI Mustafa, “El Sanatlarının Gerileme Kaybolma, Ve Üretim Biçimlerinin Değişme Nedenleri İle Gelişme Ve Yaşatılmasına İlişkin Öneriler”, 1. Ulusal El Sanatları Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniv., Yayınları, İzmir 1981, S. 41

ATALAY Besim, Maraş Tarihi Ve Coğrafyası Üzerine, İstanbul Matbaası, 1973,

ATALAY Besim, Maraş Tarihi Ve Coğrafyası, Maarif Vekaleti, Ankara 1973,

AYGAN, Halil “1901-1903 Yılları Arasında Maraş Sancağı”, Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş 2009,

AYGAN Halil, 235 Nolu Maraş Şerriye Sicili, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yüksek Lisan Tezi, Kahramanmaraş 1995

BAKYRAKTAR Hilmi, 19. Yüzyıl Halep Vilayetinin İtisadi Vaziyeti, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2004, S.134

Bedirhan Yaşar; “Alaüddeve Döneminde Maraş’ın Sosyal Ekonomik Ve Kültürel Durumu” 1. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs, 2004, Kahramanmaraş,

BERKES Niyazi, 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, 2. Cilt, İstanbul 1970

BEYAZIT Bekir Sami, Aşiretlerin İskânları, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008

BÜYÜKÇAPAR Selim, Kahramanmaraş’ta El Sanatları, Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal

Bilimler Ana dalı, Kahramanmaraş, 1995

C.K.Yaşar Alparıslan Araştırmacı Yazar (Emekli Öğretmen)

CEYLAN Hilal, “Ahilerin Türkiye Selçukluları Ve Beylikleri Dönemi Türk Devlet Ve Toplum Hayatında

Oynadıkları Roller”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008 S.31

CUİNİET Vital, , “Asya Türkiye’sinde Maraş Sancağı, Seyahatname”, Tarih Coğrafya Kitaplarında Göre Maraş, Haz. Serdar Yakar, Yaşar Alparıslan, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2009

DAĞTAŞ Lütfü , Anadolu da Dericilik, Dönence yayınları, İstanbul 2007

DEDEOĞLU Mesut, Kahramanmaraş Ekonomisi, Lazer Ofset, Ankara, 1996

DEDEOĞLU Mesut Düinden Bugüne Kahramanmaraş, Lazer Ofset Ankara 1996

DOĞAN Ayhan “ XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş”, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ensts. Doktora Tezi, Konya 1999, S.299.

ELDEM Vedat, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, TTK Yay, Ankara,., 1994

ELHALEBİ Kamil Elbali, “Haleb’de Maraş”, Tarih Coğrafya Kitaplarında Gör Maraş, Haz. Serdar Yakar Yaşar Alparıslan, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2009

EMİRMAHMUTOĞLU Saim, Maraş’ı Sevenler Ve Güzelleştirme Derneği Yayınları, Ankara 1946

I. Salon V. Oturum

- EYİCİL Ahmet, “ Kahramanmaraş İlinin Tarihçesi”, Ben Maraş'ı Böyle Gördüm, Yusuf Basımevi, Ankara 2001
- GÖKHAN İlyas, “Kayseri Ve Yöresinde Dulkadir Beyliği Hakimiyeti Ve Eserleri” 4. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri 2003
- GÖKHAN İlyas, Başlangıçtan Günümüze Maraş Tarihi, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2001
- GÜNAY Necla, Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul 2007
- GÜNDÜZ Tufan, Vd, Kahramanmaraş DİA, C.24, TDY, İstanbul, 2001
- GÜRBÜZ Mehmet, Kahramanmaraş merkez ilçenin beşeri ve iktisadi coğrafyası, Kahramanmaraş Valiliği Yayınları, Kahramanmaraş 2001, 215, İl Turizm Müdürlüğü, 2002
- İŞ BANKASI, KÜLTÜR SANAT DERGİSİ, Kahramanmaraş Özel Sayısı, Yıl 3, Sayı 10, Haziran 1991
- KAHRAMANMARAŞ İLİ ÇEVRE DURUM RAPORU, Kahramanmaraş Valiliği İl Çevre Ve Orman Müdürlüğü, Kahramanmaraş
- KAHRAMANMARAŞ ÖZEL SAYISI, İş Bankası, Kültür Sanat Dergisi, , Yıl 3, Sayı 10, Haziran 1991
- KAPLAN Kemal, Türkiye'de Kuyumculuk Ve Altın, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2004
- KARABEKİROĞLU, Şevki, Maraş'ın Yeniden Doğuşu, Fa Ajans, Kahramanmaraş 2008
- KARPUZ Emine, “Anadolu'da Kullanılan Bakır Kaplar Ve Osmanlı Dönemi Örnekleri”, Türkler Ansiklopedisi, 2006
- KOÇ Kemalettin, “Tarih Boyunca Maraş Şehrinin Gelişmesini Etkileyen Faktörler”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 21/ 2009
- KUŞOĞLU M. Zeki , Dünkü Sanatımız Kültürümüz, İstanbul Ötügen Yayınları, 1994
- MAHMUTOĞLU Saim Emir, “Bedestenler Şehri Maraş”, Türkiye Turizm Mecmuası, Sayı, 14, C.2, Ankara 1963
- MEYDAN LAROUSSE, Sabah Yayınları, C.6 İstanbul, 1992
- ONAR Ersin, Halk Kültürümüz, Mevsim yay., İstanbul 1984
- ONUK Tacisel - Akpınarlı Feriha, “Cumhuriyetten Günümüze El Sanatlarının Doğuşu, Gelişimi, Sosyal Kültürel Eğitim Ve Ekonomik İlişkileri Bakımından Bugünkü Durumu Ve Geleceği”, El Sanatları, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Cilt 13, Ankara, 2005
- ÖĞÜLMÜŞ Selahattin, “Kültür Ve Kişilik Üzerine” Sütçü İmam Dergisi, Sayı 6, Ankara 1995
- ÖNSOY Rıfat, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi Ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988
- ÖZKARCI Mehmet, Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş 46, C:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2007
- ÖZDEMİR Abdullah, “Yaşayan Maraş”, Teknik Eleman, Sayı 6, Kahramanmaraş, 1995, S.49

- ÖZENDER Hasan, “Türk El Sanatlarında Maraş’ın Yeri”, Madalyalı Tek şehir Kahramanmaraş *Dergisi*, Yıl 10, Sayı 10, Kahramanmaraş 1993
- ÖZÖNDER Hasan, “Türk El Sanatlarında Maraş’ın Yeri”, Madalyalı Tek şehir Kahramanmaraş *Dergisi*, Yıl 10, Sayı 10, Kahramanmaraş 1993
- SAMİ Şemsettin, *Kamus-ül Alam*, İstanbul Mihran Matbaası, İstanbul, 1316
- SANTUR Alparslan, “Açık Hava Müzeleri İçerisinde Ahilik Ve Esnaf Kültürü”, C.2, *Uluslar Arası Ahilik Sempozyumu Bildirileri*,
- SOLAK İbrahim, “16.Yüzyılda Maraş Şehri”, *Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam* Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş, 2008
- SOLAK İbrahim, “16.Yüzyılda Maraş Şehri” , *Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam* Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş, 2008
- SÖYLEMEZ Faruk, “18. Ve 19. Y.Y.da Maraş’ta Türkmen Aşiretleri” *Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş 2009*
- SÜMER Faruk, “Türklerde Atçılık Ve Binicilik” *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 24, İstanbul, 1983, S.68
- TANKUT, Hasan Reşit, *Maraş Yollarında*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008
- TEKİN Zeki, “Deri” *DİA*, C.9, İstanbul, 1994
- YAZICIOĞLU Yahşi Ve Diğerleri, “Keçeden Yapılan El Sanatı Ürünlerinin Çağdaş Bir Yorumla Uyarlanması”, *Türkiye’de El Sanatları Geleneği Ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997*
- YENİ BİR YILIN EŞİĞİNDE KAHRAMANMARAŞ’IN SOSYO EKONOMİK YAPISI, *Kahramanmaraş Sanayi Ve Ticaret Odası, Kahramanmaraş 2001*
- YİĞİT Ahmet, *Kültürel Değişim*, Selamet Yayınları, İstanbul, 1984
- Kahramanmaraş İli Çevre Durum Raporu, Kahramanmaraş Valiliği İl Çevre Ve Orman Müdürlüğü, Kahramanmaraş, 2006*
- YİNANÇ Refet - Eli büyük Mesut, *Maraş Tahrir Defterleri*, Ankara, 1989
- YURT ANSİKLOPEDİSİ,:5665-5666) (1982), “K. Maraş”, *Cilt: VIII, İstanbul: Anadolu Yayınları İstanbul 1982*